

Міністерство освіти і науки України
Українське географічне товариство
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Белгородський державний університет
Харківська обласна станція юних туристів

МАТЕРІАЛИ

**МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ**

РЕГІОН - 2008:

**СТРАТЕГІЯ ОПТИМАЛЬНОГО
РОЗВИТКУ**

(16–17 жовтня 2008 року, м. Харків)

Харків
2008

Редакційна колегія: **В.С. Бакіров**, д.соц.н., проф. (голова редакційної колегії), **К.А. Нємець**, д.геогр.н., проф. (заступник голови редакційної колегії), **Я.Б. Олійник**, д.екон.н., чл.-кор. АПН України, проф., **Л.М. Нємець**, д.геогр.н., проф., **А.П. Голіков**, д.геогр.н., проф., **К.В. Мезенцев**, д.геогр.н., **В.О. Джаман**, д.геогр.н., проф., **П.Г. Шищенко**, д.геогр.н., чл.-кор. АПН України, проф., **О.М. Петін**, к.геогр.н., проф., **І.К. Решетов**, д.геол.-мін.н., проф., **В.А. Редіна**, к.пед.н., доц.

Адреса редакційної колегії: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, пл. Свободи, 4, м. Харків, 61077, к. 3-62, тел. 8(057) 707-52-74, e-mail: ggfeconom@yandex.ru.

Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Регіон-2008: стратегія оптимального розвитку» (16-17 жовтня 2008 року, м. Харків) / Гол. ред. колегії В.С. Бакіров // РВВ Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Харків, 2008. – 366 с.

Тексти представлено у авторській редакції. Автори несуть повну відповідальність за зміст доповідей, а також добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей.

ISBN 978-966-623-537-7

© Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна, 2008

З М І С Т

ПЛЕНАРНІ ДОПОВІДІ

Барановський М.О. РЕГІОНАЛЬНА ДИНАМІКА ДЕПРЕСИВНОСТІ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ	12
Безуглий В.В. СУЧАСНІ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	15
Гененко И.А., Корнилов А.Г. ИЗУЧЕНИЕ ПАРАМЕТРОВ И ЗАКОНОМЕРНОСТЕЙ ОБЩЕСТВЕННОГО ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ (НА ПРИМЕРЕ БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ)	19
Голиков А.П., Черномаз П.А. РЕГИОНАЛЬНАЯ ДИАГНОСТИКА КАК ИНСТРУМЕНТ ПЛАНИРОВАНИЯ ТРАНСГРАНИЧНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА (НА ПРИМЕРЕ УКРАИНСКО-РОССИЙСКОГО ПОГРАНИЧЬЯ)	22
Грицевич В.С. СУЧАСНА ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СВІТЛІ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	26
Джаман В.О., Ковбас І.В. ЕТНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ	29
Зарицкий П.В. КОМПЛЕКСНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРИРОДНЫХ (ГЕОГЕННЫХ) И ТЕХНОГЕННЫХ МЕСТОРОЖДЕНИЙ ПОЛЕЗНЫХ ИСКОПАЕМЫХ И ПОДГОТОВКА СООТВЕТСТВУЮЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ УНИВЕРСИТЕТСКОГО УРОВНЯ – ЗАДАЧА ДНЯ	32
Ішук С.І., Гладкий О.В. МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ ХАРКІВСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОЇ АГЛОМЕРАЦІЇ	36
Качасв Ю.Д. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК	41
Кисельов Ю.О. СЕРЕДНЯ СМУГА УКРАЇНИ ЯК ГЕОСОФІЧНИЙ РЕГІОН	44
Мезенцев К.В. ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: УКРАЇНСЬКА СУСПІЛЬНА ГЕОГРАФІЯ ХХІ СТОЛІТТЯ	46
Немець Л.М., Немець К.А. СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ У ВИМІРАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	49

Немець К.А., Немець Л.М. УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИМ ПРОЦЕСОМ ЯК УМОВА ПЕРЕХОДУ ДО НООСФЕРИ	53
Попкова Л.И. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ УКРАИНСКО-РОССИЙСКОГО ПОРУБЕЖЬЯ	57
Соловьев А.Б. СОВРЕМЕННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ВНУТРЕННЕГО ТУРИЗМА В БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ	61
Сыродоев И.Г. СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПОЛИТИКЕ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ В МОЛДОВЕ	64
Шарухо И.Н. ПРОБЛЕМЫ РЕГИОНАЛЬНЫХ ЭТНОКОНФЕССИОНАЛЬНЫХ КОНФЛИКТОВ	67
Немець Л.М., Кандиба Ю.І., Заволока Ю.Ю., Ключко Л.В., Немець К.А. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ	70

СЕКЦІЯ 1.

РОЛЬ НАУК ПРО ЗЕМЛЮ У РОЗРОБЦІ СТРАТЕГІЇ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ. ОСВІТА ДЛЯ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Вірченко П.А. СИСТЕМА ОСВІТИ У ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНІЙ ІНФРАСТРУКТУРІ СУСПІЛЬСТВА	74
Заволока Ю.Ю. ОРГАНІЗАЦІЯ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ СТУДЕНТІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	77
Корнус О.Г. СИСТЕМА ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК СКЛАДОВА РЕГІОНАЛЬНОЇ СОЦІОГЕОСИСТЕМИ	80
Кулешова Г.О. ОСОБЛИВОСТІ СПЕЦКУРСУ «ГЕОГРАФІЯ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА» У ПІДГОТОВЦІ БАКАЛАВРІВ СОЦІО-ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІВ	83
Мамчур О.І. ДО ПОНЯТТЯ РИНКОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ РЕГІОНУ	85
Немець К.А., Немець Л.М. ДО ПИТАННЯ НЕОБХІДНОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ	88
Розвадовська І.Т., Скавронський П.С. ФОРМУВАННЯ ГЕОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ В УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ	92

Царук І.М. ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ РЕГІОНУ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ	95
Ключко Л.В. ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ СПЕЦКУРСУ «МЕДИЧНА ГЕОГРАФІЯ» В ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ	99

СЕКЦІЯ 2. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Гайдамака Е.Н., Лебедь В.Н. СТРАТЕГІЯ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ В ФЕРМЕРСКИХ ХАЗЯЙСТВАХ ЛУГАНСКОЙ ОБЛАСТИ	102
Гончаренко Н.І., Казакова Н.А. УКРАЇНО-РОСІЙСЬКИЙ ВЕКТОР МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ	105
Грицевич В.С., Грицеляк В.П. ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ЧИННИК ЇЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ.....	106
Грицевич В.С., Сеньчук Х.В. ТОПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ АВТОТРАНСПОРТНОГО ПРОСТОРУ НАВКОЛО МІСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	110
Грицевич В.С., Шурко З.Ю. НОЗОГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИПРАВДАНИХ ВТРАТ РОБОЧОГО ЧАСУ НАЙМАНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЛЬВІВЩИНИ	113
Дубровина Н.А. ФОРМИРОВАНИЕ КЛАСТЕРОВ В СТРАНАХ ЕС-10	116
Заволока Ю.Ю., Яновська О.О. ДОЦІЛЬНІСТЬ СТВОРЕННЯ КАТАЛОГУ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИСТСЬКОЇ СФЕРИ МІСТА ХАРКОВА	119
Івах Я.Є. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ	121
Кобилін П.О., Вірченко П.А. ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА	124
Козловець А.В., Панаїт К.В. ДО ПИТАННЯ ДИНАМІКИ ВАНТАЖООБІГУ ДЕЯКИХ ВИДІВ ТРАНСПОРТУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	126
Козловець А.В., Синиця Ю.П. ДО ПИТАННЯ ДИНАМІКИ ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	129
Костащук І.І. ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНОЇ СФЕРИ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.	133

Кривов'язюк І.В., Балик Т.В. МІСТОБУДІВНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	136
Макогон Г.Є. ЛУГАНСЬКА ОБЛАСТЬ ЯК ПРИКОРДОННИЙ РЕГІОН УКРАЇНИ	139
Нємець О.К. ІНВЕСТИЦІЙНА СКЛАДОВА СЕРЕД ПРОБЛЕМ РЕГІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	144
Павлова Д.А. ТРАНСПОРТНА СИСТЕМА ЄВРОРЕГІОНУ «СЛОБОЖАНЩИНА» В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ ТРАНСПОРТНИХ КОРИДОРІВ	147
Полякова К.А., Кулєшова Г.О. ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ ПОСЛУГАМИ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ	150
Пруднікова Л.О. АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ОСНОВА ЕФЕКТИВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	154
Рудакевич І.Р. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ СУПУТНИКОВИХ НАВІГАЦІЙНИХ СИСТЕМ У ТРАНСПОРТНОМУ КОМПЛЕКСІ ВЕЛИКИХ МІСТ	158
Сегіда К.Ю. ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУЧАСНА СИТУАЦІЯ ТА ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ	161
Скриль І.А. ГЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ХАРКІВЩИНИ ЯК СКЛАДОВА ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ	164
Тітенко З.В. ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ	167
Хомич Л.В. ОДЕСЬКИЙ РЕГІОН: МАСШТАБИ, ГЕОГРАФІЯ ТА НАСЛІДКИ НЕЛЕГАЛЬНОЇ ІММІГРАЦІЇ	170
Чугунова Н.В. ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЕКТОРОВ РОЗВИТТЯ СЕЛЬСЬКОГО РАССЕЛЕНИЯ. БЕЛГОРОДСКАЯ ОБЛАСТЬ	174
Шадратов А.В. ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ КАК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ТРАНСГРАНИЧНОГО РЕГИОНА	177
Шильніков О.А., Шильнікова З.М. РИНОК ПРАЦІ ТА УПРАВЛІННЯ ЗАЙНЯТІСТЮ НАСЕЛЕННЯ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	181
Ключко Л.В. РОЛЬ РЕЛІГІЙНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ	184

СЕКЦІЯ 3. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ

Безпала О.В. ПРОГНОЗНІ ТРЕНДИ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ СТОЛИЧНОГО СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО РАЙОНУ	189
Богадьорова Л.М. ВПЛИВ ГУСТОТИ НАСЕЛЕННЯ НА СПЕЦІАЛІЗАЦІЮ ОГН В МЕЖАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	191
Гищук Р.М. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДАВНЬОГО ТА НИНІШНЬОГО ЗАСЕЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ РАЙОНІВ ПРИКАРПАТТЯ	194
Горб К.М. РЕЙТИНГОВИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	197
Грицьку В.С. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗМІН В АГРОПРОМИСЛОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В ПЕРІОД РИНКОВИХ РЕФОРМ	201
Грицьку-Андрієш Ю.П. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ В РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ НА ТЕРЕНАХ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	203
Заблоцька І.І. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТРАЄКТОРІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В СФЕРІ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА	207
Заволока Ю.Ю., Варвинська І.В. ГЕОГРАФІЯ БЕЗРОБІТТЯ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	209
Зенченко Н.С. СУБ'ЄКТИ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В АСПЕКТІ РЕФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	213
Змисля Д.В. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ДОНЕЦЬКОГО РЕГІОНУ	216
Казакова Н.А., Сорокотяга І.М. ТУРИЗМ ЯК ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	219
Караєва Н.В., Гуменюк И.В. ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ПРОИЗВОДСТВА – ВАЖНЕЙШИЙ ФАКТОР СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ	220
Ковтуник І.І. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗКУ ТА СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ	223
Козловець А.В. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОСТОРОВОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ СТАТЕВОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ) ..	227

Корнус А.О. ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ОБЛАСТЕЙ ПІВНІЧНО-СХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ	230
Кулєшова Г.О. МІСЦЕ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ЗОВНІШНІЙ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ	233
Лисенко В.В. РЕГІОНАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ТЕЛЕФОННОГО ТА МОБІЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ В УКРАЇНІ	237
Мезенцева Н.І., Кібка А.В. РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ	240
Нємець К.А., Нємець О.К. МЕТОДИКА ІНФОРМАЦІЙНОГО АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ	242
Олійник В.Д. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ТА ПОГЛЯД НА СЬОГОДЕННЯ	246
Папп В.В. РОЛЬ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ	250
Машкова О.В., Пилипенко І.О. ПРОСТОРОВІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ЗМІНИ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	253
Пологовська Ю.Ю. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В ПОЛІСЬКОМУ РЕГІОНІ (НА ПРИКЛАДІ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	256
Сологуб Ю.І. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІСЬКОЇ СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ СТОЛИЧНОГО СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО РАЙОНУ	257
Solovyov A.B., Chugunova N.V. DEVELOPMENT AND ECONOMIC SUBSTANTIATION OF ACTIONS ON DEVELOPEMENT OF SCIENTIFIC AND BUSINESS TOURISM IN THE BELGOROD REGION	261

СЕКЦІЯ 4. ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ЕКОЛОГІЧНА РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА

Ачкасова О.О., Третьяков О.С. ВИВЧЕННЯ ПЕРЕДУМОВ РОЗВИТКУ ВІТРОЕНЕРГЕТИКИ НА ТЕРИТОРІЇ ВОВЧАНСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	263
Бєд М.М., Скавронський П.С. ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ЕКОЛОГІЧНА РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА НА БЕРДИЧІВЩИНІ	266

Буц Ю.В., Крайнюк О.В. ДИНАМІКА ЗАБРУДНЕННЯ ВАЖКИМИ МЕТАЛАМИ ЛІСОСТЕПОВИХ ЛАНДШАФТІВ В МЕЖАХ ПІВНІЧНО-СХІДНОГО ГЕОЕКОЛОГІЧНОГО РЕГІОНУ	269
Давидов О.В., Грець О.В. ПЛАНУВАННЯ БЕРЕГОВИХ СПОРУД НА ТЕНДЕРІВСЬКІЙ КОСІ, ЯК ЕЛЕМЕНТУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В ГАЛУЗІ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	272
Костріков С.В., Добровольська Н.В. ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВОЇ МОДЕЛІ РЕЛЬЄФУ ДЛЯ МОДЕЛЮВАННЯ ПОВЕРХНІ СХИЛІВ У ЦІЛЯХ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОТИЗСУВНИХ ЗАХОДІВ НА ТЕРИТОРІЇ МІСТА КУП'ЯНСЬК	275
Кравчук Т.Н. МИНЕРАЛЬНО-СЫРЬЕВОЙ ПОТЕНЦИАЛ БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ И ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ РЕГИОНАЛЬНАЯ ПОЛІТИКА	278
Кудрявцева О.Г. РОЛЬ ПОДЗЕМНЫХ ВОД В ОБЕСПЕЧЕНИИ ВОДОСНАБЖЕНИЯ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ	281
Лопина Е.М., Корнилов А.Г. РАСЧЕТ РЕКРЕАЦИОННОЙ НАГРУЗКИ НА ОСНОВЕ ЭСТЕТИКО-ПОТРЕБИТЕЛЬСКИХ ПАРАМЕТРОВ СРЕДЫ	283
Матюха В.В., Мовчан М.Т. ОЦІНКА СТРАТЕГІЧНОГО МІНЕРАЛЬНО-СИРОВИННОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	287
Наливайко А.Ю., Виставна Ю.Ю., Величко С.А. ДОСЛІДЖЕННЯ СТУПЕНЮ ЗАБРУДНЕННЯ ПРИЗЕМНОГО ШАРУ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ ВИКИДАМИ АВТОТРАНСПОРТУ В м. ХАРКОВІ	290
Олішевська Ю.А. ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ м. КИЄВА	293
Печенюк В.О. ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ ЗЕМЕЛЬНО-КАДАСТРОВИХ РОБІТ ГЕОДЕЗИЧНОЮ ОСНОВОЮ (НА ПРИКЛАДІ м. ЧЕРНІВЦІВ)	296
Прибилова В.М. ВПЛИВ ВАЖКИХ МЕТАЛІВ У ПІДЗЕМНИХ ВОДАХ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ НА ДОВКІЛЛЯ	299
Рудий М.Г. МІНЕРАЛЬНО-СИРОВИННА БАЗА СКЛЯНОЇ СИРОВИНИ НА ТЕРИТОРІЇ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	302
Сосюра С.Г. СТРАТЕГІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ І ТЕРИТОРІЙ ВІД НАДЗВИЧАЙНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ СИТУАЦІЙ	305
Терехин Э.А. МЕТОДИКА СОЗДАНИЯ КАРТОСХЕМЫ ЗЕМЕЛЬНЫХ УГОДИЙ ПО МАТЕРИАЛАМ ДИСТАНЦИОННОГО ЗОНДИРОВАНИЯ	309

Храмцов Б.А., Ростовцева А.А., Волынский Е.С. ИЗМЕНЕНИЕ ЛАНДШАФТА В БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ ПРИ СТРОИТЕЛЬСТВЕ ЗДАНИЙ И СООРУЖЕНИЙ	313
Чеболда І.Ю. ПОТЕНЦІАЛ ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА НАПРЯМКИ РЕАЛІЗАЦІЇ НОВОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ	315
Карпець К.М. РІЧКА УДИ ЯК ГЕОЕКОЛОГІЧНИЙ ОБ'ЄКТ М. ХАРКОВА	318

СЕКЦИЯ 5. ГЕОЛОГИЯ

Березняков А.И., Немец К.А. ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ФОРМИРОВАНИЯ ПОРИСТОСТИ ОСАДОЧНЫХ ПОРОД ПРИ ФИЛЬТРАЦИИ ФЛЮИДА В ТЕРМИЧЕСКОМ ПОЛЕ В ПРОЦЕССЕ ДИАГЕНЕЗА	322
Давиденко Е.Ю. ВЫЯВЛЕНИЕ И ПРОГНОЗ ЗОН С АНОМАЛЬНО ВЫСОКИМ ПЛАСТОВЫМ ДАВЛЕНИЕМ С ЦЕЛЬЮ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ НЕГАТИВНОГО ВЛИЯНИЯ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ	325
Дегтяр В.І., Рудий М.Г., Дзядук О.П., Козар М.А. ПАЛЕОГЕНОВА СКАМ'ЯНІЛА ДЕРЕВИНА САВИНСЬКОЇ ПЛОЩІ НА ТЕРИТОРІЇ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ – ПЕРСПЕКТИВНЕ ВИРОБНЕ КАМІННЯ	327
Заборин М.С., Решетов И.К. ГЕОДИНАМИЧЕСКОЕ КАРТИРОВАНИЕ И ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ЭКОЛОГО-ГИДРОГЕОЛОГИЧЕСКОЙ ОБСТАНОВКИ ПРИ ЛИКВИДАЦИИ ШАХТ	332
Космачов В.Г., Космачова М.В. РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ГЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК ПРИРОДИ ХАРКІВЩИНИ	335
Локтєв В.С., Кабатова О.С. ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ ПОШУКУ ВУГЛЕВОДНІВ НА КОБЗІВСЬКОМУ РОДОВИЩІ	338
Локтєв В.С., Локтєва Т.М. ПРОГНОЗ ТЕКТОНІЧНИХ ПОРУШЕНЬ НА КОБЗІВСЬКОМУ ГАЗОКОНДЕНСАТНОМУ РОДОВИЩІ	339
Матвеев А.В., Колосова И.В., Спильный А.С. ТИТОН ЦЕНТРАЛЬНОЙ ЧАСТИ ГОРНОГО КРЫМА	341
Мирка Г.Е., Рудой Н.Г. АНАЛИЗ МИНЕРАЛЬНО-СЫРЬЕВОЙ БАЗЫ ТОРФА НА ТЕРРИТОРИИ СУМСКОЙ ОБЛАСТИ	344
Самойлов В.В., Смыслов І.Г., Троянова Г.І. ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ ГІДРОГЕОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ЕКСПЛУАТАЦІЄЮ ШТУЧНИХ ГАЗОВИХ ПОКЛАДІВ НА ПРИКЛАДІ КЕГІЧІВСЬКОГО ПІДЗЕМНОГО СХОВИЩА ГАЗУ	345

Татоли И.А. МЕХАНОГЛИФЫ, КАК ПОКАЗАТЕЛИ ФАЦИАЛЬНЫХ ОБСТАНОВОК ОСАДКОНАКОПЛЕНИЯ	349
Терещенко В.О. ПРО ГАЗОНОСНІСТЬ ДНІПРОВСЬКО-ДОНЕЦЬКОЇ ЗАПАДИНИ НА ВЕЛИКИХ ГЛИБИНАХ	352
Удовиченко Н.И. О НЕКОТОРЫХ РЕЗУЛЬТАТАХ ИЗУЧЕНИЯ ПАЛЕОГЕНОВЫХ АКУЛ УКРАИНЫ	355
Червоний Б.Г. ДЕЯКІ ГЕОЛОГО-ПЕТРОГРАФІЧНІ МЕТОДИ ПАЛЕОГІДРОГЕОЛОГІЇ ...	358
Червоний Б.Г. ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОЇ РОЗРОБКИ ПОШУКОВИХ КРИТЕРІЇВ ДЛЯ ПРОГНОЗУВАННЯ КОРИСНИХ КОПАЛИН	360
Тищенко И.И., Гаврилюк О.В., Тищенко А.В. ИССЛЕДОВАНИЕ СОСТАВА ДОННЫХ ОТЛОЖЕНИЙ РЕК Г.ХАРЬКОВА	364

ПЛЕНАРНІ ДОПОВІДІ

УДК 911.3.477

РЕГІОНАЛЬНА ДИНАМІКА ДЕПРЕСИВНОСТІ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

Барановський М.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

З-поміж багатьох заходів державної регіональної політики особливе місце посідають питання подолання диспропорцій у соціально-економічному розвитку окремих територій.

Питання точної делімітації депресивних територій на рівні адміністративних районів, попри значну кількість досліджень з даної проблематики, існуючих нормативно-правової та методичної бази, залишається нерозв'язаним. Головними причинами цього є: 1) вади Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів” у частині методики визначення промислових та сільських районів, критеріїв депресивності та критичних значень їх належності до того чи іншого типу районів; 2) відносно обмежена статистична база, зокрема відсутність на рівні адміністративних районів цілої низки показників, які найбільш ємко характеризують стан депресивності території; 3) відсутність належної уваги до даної проблематики з боку управлінців та законодавців; 4) особливості адміністративного устрою України та статистичної звітності, котра ведеться окремо для районів і міст обласного підпорядкування.

Дискусійним залишається і питання про підходи до визначення депресивності сільських територій. Одні науковці пропонують визначати спочатку сільські райони, а вже у їх складі депресивні території. Друга група науковців [4] вважає за доцільне визначати рівень депресивності сільських територій серед усіх адміністративних районів без їх поділу на промислові та аграрні. Об'єктом дослідження у такому разі є саме сільська місцевість, котра, за визначенням О.Г. Рогожина, включає “... територію, розташовану поза межами міських поселень, з її природними й антропогенними ландшафтами та сільськими поселеннями” [5, С. 5]. Наразі при існуючій системі статистичного обліку виокремити сільську місцевість у складі адміністративного району неможливо.

Науковцями України розроблено кілька методик визначення проблемних територій [1-3]. Найбільш відомі з них базуються на застосуванні кластерного підходу та різних варіантів ранжування на основі інтегрального індикатора. При останньому із варіантів кінцеві результати значною мірою залежатимуть від кількісних меж депресивності. Дискусійним залишається і питання про застосування “вагових” коефіцієнтів значущості окремих індикаторів.

Серед показників, які дозволяють не лише визначити рівень депресивності певних територій, а й об'єктивно відстежити їх динаміку, вагоме місце посідає коефіцієнт конвергентності. Формула його визначення наведена в монографії В.

Чужикова і має такий вигляд: [6, С.220]: $K_c = \frac{GVA_T}{CVA_T} - \frac{GVA_t}{CVA_t} = \frac{\Delta GVA_{T,t}}{\Delta CVA_{T,t}}$, де K_c - кое-

фіцієнт конвергентності; ΔGVA - приріст номінальної валової доданої вартості

регіону між періодами T і t ; ΔCVA - теж саме по країні. Критерії визначення депресивності території: якщо $K_c > 1$, то це активна територія (А), якщо $0,75 < K_c < 1,0$ – проблемний регіон (П), $0,5 < K_c < 0,75$ – депресивний регіон (Д), $K_c < 0,5$ – ультрадепресивний регіон (У).

У даному дослідженні в якості узагальнюючого індикатора було використано інтегральний показник депресивності. Він визначався як сума нормованих значень вихідних індикаторів депресивності, визначених Законом України “Про стимулювання розвитку регіонів” Для порівняння та оцінки динаміки рівня депресивності адміністративних районів було використано відповідні індикатори проблемності за 2003-2005 та 2005-2007 рр. Обрання саме таких часових інтервалів обумовлено чинною законодавчою базою, згідно якої індикатори депресивності визначаються як пересічне значення за три роки. Обрахунки здійснювалися у розрізі 490 адміністративних районів України без їх попереднього поділу на промислові та сільські. Для визначення типу району використовувалися наведені у поясненні до формули кількісні критерії. Додатково були введені критерії для визначення креативних районів. Такими вважалися ті з них, де величина коефіцієнта конвергенції перевищує 1,5 од.

Коефіцієнт конвергенції показника депресивності варіює у досить значних межах. За 2003-2005 рр. найгірше значення цього показника мав Поліський район Київської області (0,363 од.), найкраще – Києво-Святошинський район цієї ж області (2,281 од.). У 2005-2007 рр. найгірший рейтинг серед районів України за показником конвергенції мав Краснолиманський район Донецької області (0,363 од.), найвищий – знову Києво-Святошинський район (1,939 од.). Коефіцієнт варіації для першого часового інтервалу складає 29,1%, для другого – 25,4%.

Як показало групування, за величиною коефіцієнта конвергенції райони України розподілилися дуже нерівномірно (рис. 1). Найбільш чисельною виявилася група проблемних адміністративних районів, до якої увійшло майже 40% їх загальної кількості у 2003-2005 рр. і близько 48% у 2005-2007 рр.

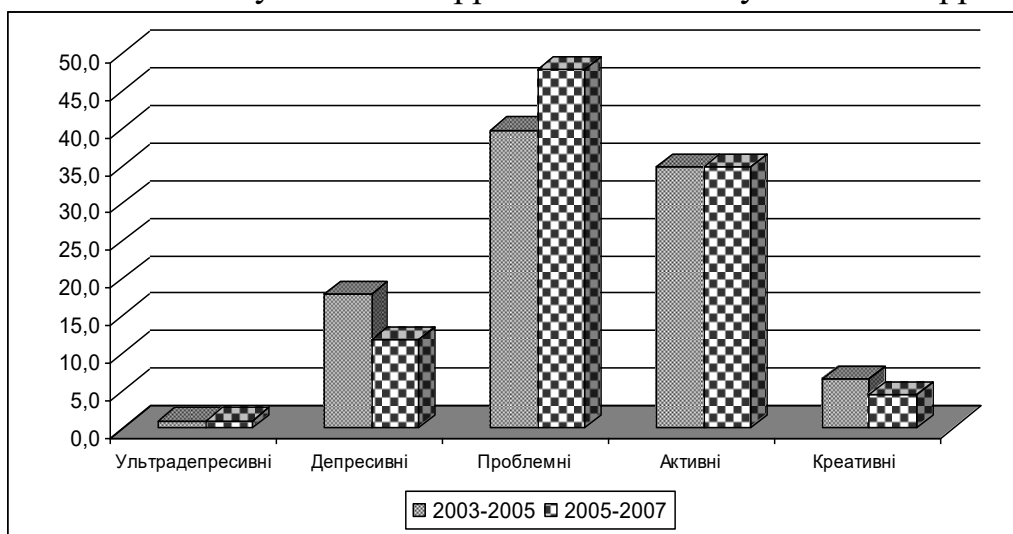

Рис. 1. Динаміка частки різних типів адміністративних районів України за рівнем депресивності

Другою за кількістю виявилася група активних районів – близько 35% за обидва часові відрізки.

Питома вага депресивних районів при таких кількісних межах проблемності виявилася досить помірною. У 2003-2005 рр. вони становили близько 18%, у 2005-2007 рр. – 12%. Найменш чисельними, як і очікувалося, виявилися полярні групи – ультрадепресивні та креативні райони. Частка перших складає 1%, других – близько 5%. Кількість ультрадепресивних районів упродовж 2003-2007 рр. не змінилася. До цього типу увійшли Народицький (Житомирська), Поліський (Київська), Глухівський (Сумська), Куликівський та Семенівський (Чернігівська область) райони. У 2005-2007 рр. Семенівський район перейшов із групи ультрадепресивних у групу депресивних районів, а його місце зайняв Краснолиманський район Донецчини.

Належність Глухівського та Краснолиманського районів до категорії ультрадепресивних районів породжує деякі сумніви, оскільки низькі показники коефіцієнта конвергенції у них обумовлені особливостями статистичного обліку. Глухів та Красний Лиман є містами обласного підпорядкування, а відтак показники депресивності, зокрема середньомісячна заробітна плата, природний приріст, частка зайнятих в сільському господарстві розраховуються без урахування їх населення. Водночас це є свідченням низького рівня їх розвитку, оскільки наприклад Мукачівський район при аналогічній ситуації належить до креативних районів.

Надвисокий рівень депресивності Народицького, Поліського та Семенівського районів пов'язаний насамперед з негативними наслідками аварії на ЧАЕС. Упродовж 2003-2007 рр. найпомітніші зміни у кількості районів сталися у групі депресивних та проблемних районів. Частка перших зменшилася на 6%, других – зросла на 8%.

Регіональні особливості розміщення депресивних та проблемних районів відображені на рис. 2.

У контексті даного дослідження найбільшу зацікавленість викликає регіональна належність ультрадепресивних та депресивних районів.

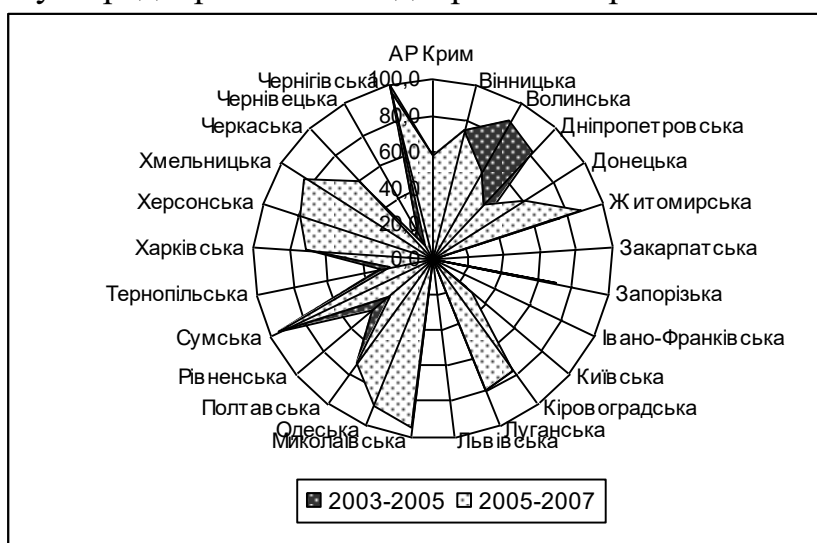

Рис. 2. Динаміка частки депресивних і проблемних районів у розрізі регіонів України

Найвищу частку районів цих типів мають Чернігівська (близько 74%), Сумська (70%), Кіровоградська (38%), Хмельницька (35%), Житомирська та Вінницька області (по 30%). У восьми областях України таких районів немає взагалі. За 2003-2007 рр. частка депресивних районів суттєво скоротилася у Волинській та Дніпропетровській областях.

Загалом же в Україні ситуація із рівнем депресивності сільських територій досить складна. Питома вага ультрадепресивних, депресивних та проблемних районів становить майже 60%.

Визначення типів проблемних районів та чинників їх формування дає підстави для пошуку ефективних заходів їх санації. Вони мають бути різними для кожного з типів районів. Найбільшої уваги з боку держави потребують ультрадепресивні та депресивні території.

Література: 1. Барановський М.О. Методичні підходи до визначення індикаторів депресивності аграрних територій // Формування ринкових відносин в Україні. - №4, 2007. - С. 121-129. 2. Герасимчук З.В., Галушак В.Л. Політика розвитку проблемних регіонів: методологічні засади формування та реалізації": Монографія. - Луцьк: Надстир'я, 2006. - 248 с. 3. Лісовий А.В. Методичні підходи до оцінювання сільських територій // Економіка АПК. - №8, 2007. - С. 123-133. 4. Прокопа І., Попова О. Депресивні сільські території: методичні засади визначення // Економіка України. - №8, 2007. - С. 61-70. 5. Рогожин О.Г. Демографічні перспективи українського села: історичні передумови, регіональний аналіз і моделювання. - К.: Інститут проблем національної безпеки, 2004. - 248 с. 6. Чужиков В.І. Регіональні інтеграційні стратегії постсоціалістичних країн Європи: Монографія. - К.: ТОВ "Кадри", 2003. - 297 с.

УДК 339.722

СУЧАСНІ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Безуглий В.В.

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Останнім часом Європейський Союз все більше привертає до себе уваги. По-перше, ЄС є цікавим для українців, як можлива організація, куди Україна прагне вступити. По-друге, до ЄС входить більшість країн Європи, як країни – економічні лідери, так і колишні постсоціалістичні, менш розвинені держави. В ньому відбуваються дуже різнобічні демографічні та соціальні проблеми, які з часом стають актуальними і для України.

Станом на 1 січня 2007 р. населення Європейського Союзу становило 494,7 млн. осіб. Проаналізувавши ріст населення з 1957 по 2007 рр. [1,2] можна виділити декілька етапів:

- перший етап (1957 р., створення ЄЕС), коли до його складу входили 6 країн і кількість населення оцінювалась у 170,1 млн. осіб;

- другий етап (70-і роки ХХ ст.) пов'язаний зі вступом Великої Британії, Данії та Ірландії, за рахунок яких кількість населення збільшилась до 260 млн. осіб;

- третій етап (1981–86 роки) включає приєднання Греції, Португалії та Іспанії, що призвело до збільшення населення ще на 58 млн. осіб;

– четвертий етап (90-і роки XX ст.), після приєднання Австрії, Фінляндії та Швеції, кількість населення вже становила близько 350 млн. осіб;

– п'ятий етап (з 2004 р.) пов'язаний із безпрецедентним вступом до ЄС 12 нових членів, завдяки чому його населення збільшилося на 106 млн. осіб.

Природний приріст. Починаючи із 1990 р. населення країн ЄС стало зростати за рахунок механічного приросту, а не природного. Ще з 1960 р. для країн ЄС були характерні високі показники природного приросту населення, але ситуація починає кардинально змінюватися з 1970 р., коли природний приріст став поступово знижуватися, а кількість населення збільшуватись за рахунок міграції. І вже у 2000 р. природний приріст у деяких країнах став від'ємним. Так, у 2007 р. природний приріст населення ЄС становив 0,11% [2].

У 15 із 27 країн ЄС (Данії, Швеції, Бельгії, Фінляндії та ін.) населення збільшується за рахунок як механічного, так і природного приросту. Серед країн, де спостерігається найбільший природний приріст населення безумовно лідирує Люксембург (1,188%), а також Ірландія (1,133%), Франція (0,574%), Кіпр (0,522%), Нідерланди (0,436%), Мальта (0,407%) та Велика Британія (0,276%). До особливої групи належать країни, в яких спостерігається від'ємний природний приріст, зокрема у Болгарії (-0,813%), Естонії (-0,632%), Латвії (-0,629%), Литві (-0,284%), Угорщині (-0,254%), Румунії (-0,136%), Польщі (-0,045%), Німеччині (-0,044%), Італії (-0,019%) та ін.

Народжуваність та смертність в країнах ЄС. Основним фактором, який впливає на природний приріст населення є народжуваність. Для ЄС цей показник становить 10,25‰. Серед країн Євросоюзу найвищі показники спостерігаються в Ірландії (14,33‰) та Франції (12,73‰). В Бельгії, Данії, Кіпрі, Люксембурзі, Нідерландах, Естонії, Фінляндії, Швеції та Великій Британії показники народжуваності коливаються від 10,0 до 12,0‰. Якщо розглядати тенденцію протягом останніх 10 років, то майже в усіх країнах ці показники є стабільними, хоча дещо покращилася ситуація у Румунії (10,61‰), Словаччині (10,60‰), Швеції (10,15‰), Іспанії (9,87‰), Болгарії (9,58‰) та Чехії (8,89‰). Найнижчий показник народжуваності характерний для Німеччини (8,18‰).

За останні роки в ЄС значно збільшилася кількість народжених дітей поза шлюбом, причинами чого є дисбаланс у статевій структурі населення, широкому розповсюджені «цивільного шлюбу». Найбільша кількість народжених дітей поза шлюбом спостерігається в Естонії (58,24%), що на 14,6% більше, ніж у 1995 р. За нею йдуть Швеція (55,47%), Болгарія (50,79%) та Франція (50,49%). Найменша кількість народжених дітей поза шлюбом властива для Кіпру (5,6%), саме тут найвищі показники укладання шлюбів та Греції (5,28%). У більшості країн ЄС частка народжених дітей поза шлюбом не перевищує 40% [2].

Неефективна демографічна політика, повільний економічний розвиток країни впливають на збільшення рівня смертності в ній. Серед країн ЄС найвищий рівень смертності – у Болгарії (14,3‰), Латвії (13,63‰), Естонії (13,35‰), Угорщині (12,99‰), Румунії (11,84‰). Всі ці держави в економічному розвитку є постоціалістичними країнами перехідної економіки, що, в першу чергу, відзначилось і на структурі їх населення. Найнижчий рівень смертності мають Кіпр (7,76‰), Мальта (8,29‰), Нідерланди (8,71‰) та Ірландія (7,77‰). В цілому по ЄС він становить 10,39‰.

Дитяча смертність є одним із основних показників демографічної ситуації в країні. Для Європейського Союзу у 2007 р. показник дитячої смертності був відносно невеликим – 5,2‰. Слід відзначити, що ситуація з дитячою смертністю дещо покращилася із 1996 р., коли вона оцінювалася у 6,7‰. Серед країн ЄС найбільша кількість померлих немовлят характерна для Румунії (13,9‰), причому ця країна була лідером і попередні 10 років, Болгарії (9,7‰). Позитивним є той факт, що за останні роки рівень дитячої смертності в усіх країнах знизився, зокрема у Люксембурзі (до 2,3‰), Фінляндії та Швеції (до 2,8‰). Серед економічно розвинених країн ЄС найгірший результат – у Великій Британії (5,1‰), а для Німеччини, Франції та Італії він становить 3,8‰.

Причини смертності дуже різні, але у більшості випадків – це результат хвороб, екологічної ситуації, чимало нещасних випадків тощо. Загалом від хвороб в країнах ЄС помирає 705 осіб на 100000 жителів. Безумовними лідерами є Латвія (1108 осіб), Болгарія (1056), Естонія (1028) та Литва (1017). Найбільша кількість населення (до 77%) в країнах Євросоюзу помирає від хвороб серця та раку. За останні роки дещо зменшилася кількість випадків суїциду в країнах Євросоюзу (11,3 випадки на 100 тис. осіб). Найбільше померлих від суїциду становлять чоловіки. Лідерами за кількістю самогубств саме серед чоловічого населення є Литва (67 випадків), Латвія й Угорщина (по 40), Естонія (28,9). Найменша кількість припадає на Кіпр (2,9 випадків), Грецію (3,1) та Мальту (4,2).

Статеві-віковий склад населення. Статевий склад населення відображає кількість жінок на певну кількість чоловіків, і в кожній країні має різне значення. Загалом для Євросоюзу у 2007 р. на 100 чоловіків припадало 104,9 жінок, і цей показник є стабільним з 2000 р. Статева структура в країнах ЄС складається по-різному. Так, найгірша ситуація спостерігається в країнах Балтії (на 100 чоловіків припадає 117 жінок) та Угорщині (110,6 жінок на 100 чоловіків). Найкращі показники серед країн ЄС характерні для Данії, Іспанії, Греції, Мальти, Кіпру, Швеції, Нідерландів та Ірландії. Серед цих країн найкраща ситуація саме в Ірландії (на 100 чоловіків – 100 жінок), і цей стан з 1997 р. є стабільним [2].

Статева структура населення є головним фактором, що впливає на такі явища, як шлюб та розлучення. Загалом для Європейського Союзу на 1000 осіб у середньому припадає 4,88 весіль і 2,0 розлучень, що у свою чергу є досить приємним результатом. За кількістю укладених шлюбів лідирують Кіпр, Мальта, Данія, Латвія, Литва та Румунія, показники яких коливаються від 6,36 до 6,80. Серед перерахованих країн лише Латвія та Литва разом з Естонією та Грецією лідирують і за кількістю розлучень (3,1-3,3). Майже в усіх країнах ЄС кількість укладених шлюбів за останні 10 років знизилася. Причини цього явища полягають як в економічній, так і соціально-демографічній площині, значні зміни у статеві-віковій структурі призводять і до змін у процесах укладання шлюбу.

В країнах Європейського Союзу переважають особи віком 25-49 років (36,4%), але все ж таки це не є характерним для майже всіх країн ЄС. Так, найбільша частка працездатного населення у 2007 р. була властива для Іспанії (40,5%), Ірландії й Люксембургу (по 38,8%), Словаччини (38%). За останні 10 років значно збільшилася кількість похилого населення (до 18,3%). В Євросо-

юзі щорічно зростає частка населення, віком від 80 років (4,3% у 2007 р.). Довгожителів чимало в Італії (5,3%), Німеччині й Бельгії (по 4,6%), Австрії (4,5%).

Тривалість життя. В Європейському Союзі середня тривалість життя (на 2006 р.) для чоловіків становила 74,6 років, для жінок – 80,9 років. Як відомо, у християнському світі жінки живуть довше, ніж чоловіки і цьому сприяють різні соціально-економічні та біологічні фактори. Загалом ці показники з часом значно не змінилися і є стабільними з 1996 р. Найбільша тривалість життя серед чоловіків – у Швеції та на Кіпрі (78,8 років), серед жінок – в Іспанії та Франції (84,4 роки). Чоловіки в Євросоюзі найменше живуть в країнах Балтії (65,3-67,4 роки), жінки – в Естонії (78,6), Угорщині (77,8), Литві (77), Латвії й Болгарії (по 76,3) та Румунії (76,2).

Міграційні процеси в країнах ЄС. Нині міграція населення виступає одним із основних факторів європейського розвитку. Саме завдяки міграційним процесам у деяких країнах й досі спостерігається позитивний приріст населення (Австрія, Греція, Італія, Португалія, Швеція, Бельгія). Найбільші міграційні потоки спрямовані переважно до економічно розвинених держав Євросоюзу: Франції, Італії, Німеччини та Великої Британії, а найбільша кількість мігрантів прямує з країн Північної Африки, Східної Європи та Південно-Західної Азії.

Останніми роками дуже гостро постала проблема іммігрантів із мусульманських країн Африки та Азії. Європейські країни серйозно розглядають проблеми, що пов'язані з асиміляцією іммігрантів з країн Північної Африки, Туреччини та Албанії, де переважають мусульмани. Так, у 2004 р. на території Франції було заборонено іммігрантам носити релігійний одяг, символіку, хіджаби у навчальних закладах, що спричинило незадоволення серед іммігрантів-мусульман. Тому у деяких країнах були започатковані зміни міграційних законів (Франція, Німеччина, Італія, Чехія), які певною мірою ускладнили процес в'їзду до цих країн.

У 2007 р. на територію країн ЄС в'їхало 237,9 тис. осіб, з них найбільша кількість мігрантів прямує до Франції (37,5 тис. осіб), Німеччини (27 тис.), Великої Британії (26 тис.), Італії (9,3 тис.). Значно зменшилася кількість іммігрантів до Австрії, Польщі, Румунії, Словенії, Данії. Відмовлено у в'їзді у 2007 р. країнами ЄС майже 137 тис. осіб [2].

Значна кількість мігрантів – це трудові ресурси, наявність яких є дуже вигідним для країн ЄС. У свою чергу, вибір країни, до якої прямує потенційний мігрант залежить від рівня міграційної політики, а також від географічної, культурної та мовної близькості. Так, більшість мігрантів з Естонії виїжджають до Фінляндії, а населення з Литви та Латвії – переважно до Великої Британії та Ірландії. Слід відмітити, що більшість мігрантів складають чоловіки віком від 18 до 34 років, лише близько 20% з них їдуть навчатися, а інші працювати. Лідером за кількістю іноземних робітників є Ірландія, в якій працює значна кількість мігрантів зі Східної Європи.

У цілому демографічна ситуація в ЄС є доволі несприятливою. І за прогнозами, населення країн ЄС буде знижуватися. До 2050 р. кількість населення буде збільшуватися лише у 6 країнах: Ірландії (до 5,5 млн. осіб), Кіпрі (1,0 млн.), Мальті (0,5 млн.), Нідерландах (17,4 млн.), Швеції (10,2 млн.) та Великій Британії (64,3 млн.). Населення Франції, Нідерландів та Кіпру буде збільшуватися до 2040 р.,

після чого піде на спад. У Польщі, Естонії, Болгарії та Латвії кількість населення почне зменшуватися вже з 2015 р.

Отже, проведений аналіз свідчить, що демографічна ситуація в країнах Євросоюзу є доволі складною, і в першу чергу, це стосується держав, які є членами ЄС нещодавно (Румунія, Болгарія, країни Балтії). Тому основні зусилля країни ЄС повинні спрямувати на ефективну та дійову демографічну політику.

Література: 1. Фишер В. Европа: экономика, общество и государство. 1914–1980. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 368 с. 2. www.epp.eurostat.europa.eu – офіційний сайт Євростату

УДК 504.03:504.064.36(470.325)

ИЗУЧЕНИЕ ПАРАМЕТРОВ И ЗАКОНОМЕРНОСТЕЙ ОБЩЕСТВЕННОГО ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ (НА ПРИМЕРЕ БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ)

Гененко И.А., Корнилов А.Г.

Белгородский государственный университет, г. Белгород, Россия

Статья подготовлена при поддержке гранта Президента Российской Федерации для молодых российских ученых МК-1541.2008.5, договор № 02.120.11.1541-МК.

В настоящее время ни одно социальное явление не может быть корректно рассмотрено без соотнесения его с природными условиями в плане позитивного или негативного воздействия на них. Состояние окружающей природной среды стало величиной, производной от деятельности людей, и, следовательно, оно зависит от уровня культуры общественного природопользования. Изучение общественного природопользования и особенностей эстетического восприятия в непосредственном природном окружении региональной системы населенных пунктов имеет важное значение для решения задач формирования организации комфортной социально-экологической среды жизни населения.

Белгородская область относится к староосвоенным регионам России, имеющим высокую плотность населения, индустриально-аграрную направленность (два мощных комплекса – горно-металлургический и агропромышленный), что в свою очередь обуславливает конфликтность природопользования на данной территории. Соответственно, в настоящее время необходимо выявление закономерностей общественного природопользования и эстетических оценок ландшафтов, что позволит обеспечить оптимальный уровень развития региональной системы населенных пунктов, для удовлетворения социально-экологических потребностей населения. При организации и планировании населенных пунктов необходимо распределить земли общего пользования таким образом, чтобы их использование обеспечивало жителей населенного пункта в его пределах оптимально комфортными условиями среды проживания, обоснованными не только с позиций санитарно-гигиенических нормативов, но и иных потребностей человека в контактах с окружающей средой, что является своеобраз-

разной формой удовлетворения как материальных, так и духовных потребностей.

Цель научного исследования: изучение потребительских, эстетических параметров и иных закономерностей общественного природопользования региональной системы населенных пунктов, в правовом аспекте реализуемых в первую очередь в форме общественного землепользования, для организации безопасной и комфортной социально-экологической среды селитебных территорий (на примере Белгородской области).

Задачи:

- выявление природных и социальных условий становления и развития общественного природопользования как основы формирования безопасной и комфортной социально-экологической среды и организационно-правовых аспектов реализации общественного природопользования и общественного землепользования;

- разработка методического обеспечения изучения закономерностей общественного природопользования, в том числе предполагаются: дифференциация территории с выделением населенных пунктов в соответствии с разработанной нами типологией; сравнение населенных пунктов по характеру вмещающей природной и культурной среды (выразительность рельефа, обилие водных поверхностей, разнообразие и обилие растительности, наличие природоохранных и уникальных, в том числе, историко-культурных объектов, антропогенная преобразованность) и их дифференциация по данному показателю; социально-географические исследования, в том числе форм, содержания и динамики взаимодействия населения различных типов населенных пунктов Белгородской области с компонентами окружающей среды и особенностей их восприятия (как отдельных компонентов, так и ландшафтов в целом); выявление ареалов общественного природопользования по возрастным группам, определение эффективных радиусов, удельных площадей земель общего пользования, статистическая обработка полученных данных;

- разработка матричной и картографической интерпретаций результатов исследования, в том числе проекта карты «Распределение рекреационной нагрузки по территории Белгородской области»;

- разработка тематических рекомендаций по организации и планированию землеустройства населенных пунктов.

Авторская методика изучения общественного природопользования включает в себя следующие этапы и их содержание [1]:

1. Предварительный анализ и дифференциация территории Белгородской области по уровню индустриализации, урбанизации, с применением иных, используемых при экономико-географическом изучении территории методов, с выделением населенных пунктов различных типов.

2. Натурное обследование характера вмещающих ландшафтов применительно к выборке населенных пунктов и картографирование геоэкосоциальных ситуаций.

3. Проведение полевых работ (экспедиций) по выявлению форм, содержания и динамики взаимодействия различных типов населенных пунктов Белгородской области с компонентами окружающей среды. Для этого: а) в каждом

районе Белгородской области выбирается соответствующее число поселений разных типов; б) для каждого населенного пункта определяется (рассчитывается) репрезентативная выборка; в) разрабатываются формы анкет для социально-географического исследования; г) картографирование результатов анкетирования с составлением карт «Распределение видов природопользования соответствующих населенных пунктов», «Ареалы общественного природопользования, дифференцированные по возрастным группам»; д) визуальные обследования состояния окружающей среды в ареалах повышенной частоты посещения населением.

4. Анализ результатов полевых исследований, включает: а) оформление полученных результатов в сводную таблицу; б) дифференциацию видов природопользования; в) выделение типов и приуроченности ареалов общественного природопользования по возрастным группам; г) определение типовых радиусов ареалов общественного природопользования по возрастным группам и их площадей; д) поиск статистических соответствий между размером, типом населенных пунктов и характерными радиусами ареалов, а также иными возможными показателями, выявленными в ходе исследования; е) сопоставление перечней видов природопользования по возрастным группам и условные оценки динамики изменения компонентов вмещающих населенные пункты природно-территориальных комплексов и характера общественного природопользования; ж) анализ сопутствующих наблюдений и социально-экологических особенностей; з) анализ соотношения внутреннего и внешнего общественного природопользования для разных типов поселений.

5. Сбор и обработка информации в среде социальных групп (студентов) как случайной выборки представителей различных населенных пунктов, в том числе не вошедших в перечень населенных пунктов, подлежащих полному обследованию.

6. На основе выявленных закономерностей, с использованием определенных и обоснованных в ходе выполнения работы типовых радиусов ареалов общественного природопользования для различных возрастных групп и типов населенных пунктов планируется разработка соответствующей карты распределения рекреационной нагрузки по территории Белгородской области с использованием полученных типовых показателей для отображения ситуации в отношении не исследованных населенных пунктов.

Проведение выборочной проверки соответствия результатов экстраполяции и реальной ситуации.

Аналогичная работа проводилась в течение нескольких лет на примере населенных пунктов Белгородской области [2]. Изученные нами ранее населенные пункты располагаются преимущественно в западной части Белгородской области, при этом недостаточно изучены населенные пункты, относящиеся к промзоне КМА, на территории которой поднимается научная проблема оптимизации общественного природопользования стоит особенно остро.

Полученные в результате научно-исследовательской работы параметры, характеризующие общественное природопользование в Белгородской области, будут иметь большое значение при организации рациональной структуры видов природопользования с учетом вмещающих региональную систему расселения

сельскохозяйственных и лесохозяйственных ландшафтов, а также и собственных земель населенных пунктов. Полученные численные характеристики параметров общественного природопользования, будут иметь как научное, так и прикладное значение, например, при проведении регионального, районного или муниципального ландшафтно-экологического, градостроительного и других видов проектирования. Использование полученных данных позволит провести оптимизацию структуры ландшафтного земледелия в проектах землеустройства.

Литература: 1. Гененко, И.А. Изучение общественного природопользования в регионах с высокой плотностью населения (на примере Белгородской области) / И.А. Гененко, А.Г. Корнилов // Проблемы региональной экологии. – 2005. – № 6 – С. 81-91. 2. Корнилов, А.Г. Параметры общественного землепользования (общественного природопользования) и эстетического восприятия ландшафтов разных типов населенных пунктов Белгородской области / А.Г. Корнилов, И.А. Гененко, Е.М. Лопина // Проблемы региональной экологии. – 2007. – № 6.

УДК 339.92

РЕГИОНАЛЬНАЯ ДИАГНОСТИКА КАК ИНСТРУМЕНТ ПЛАНИРОВАНИЯ ТРАНСГРАНИЧНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА (НА ПРИМЕРЕ УКРАИНСКО-РОССИЙСКОГО ПОГРАНИЧЬЯ)

Голиков А.П., Черномаз П.А.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В последние годы в практику региональных исследований, особенно экономических и общественно-географических, входит диагностика – способ оценки состояния предмета исследований путём выявления у него патологических отклонений от нормы (с помощью специально созданных индикаторов и шкал их измерения). Основными задачами диагностики в региональном измерении являются паспортизация изучаемого объекта (региона, территории, процесса, явления и др.). Паспорт региона представляет его социально-экономический портрет и призван выполнять два задания: 1) представлять информационную модель региональной системы «территория-природа-население-хозяйство-инфраструктура»; 2) являться средством конструирования информационного потока, ориентированного на управление [2].

Иными словами, составление паспорта региона должно обеспечить сбор и систематизацию информации для дальнейшего её использования в качестве аналитического инструмента при выработке соответствующей стратегии и концепции развития.

Целью данного исследования является региональная диагностика украинско-российского пограничья на основе статистических методов и SWOT-анализа.

В нынешнем виде (с относительно незначительными последующими коррективами) граница между Россией и Украиной была закреплена Договором о границах от 10 марта 1919 года между Российской Социалистической Федеративной Советской Республикой и Рабоче-крестьянским правительством Украины [1].

Площадь административных территорий, прилегающих к украинско-российской границе, составляет 487,5 тыс. кв. км, в том числе со стороны Украины – 34,2%, со стороны России – 65,8%.

Таким образом, территория пограничных регионов России существенным образом больше, чем близлежащих украинских, но по численности населения они сравнимы: с украинской стороны в пограничных областях проживает 14,4 млн. человек, с российской – 15,7 млн. При этом украинские пограничные области более урбанизированы: доля городского населения составляет 79,4% (украинская сторона) и 61,4% (российская сторона). Соответственно, и плотность населения на украинском пограничье в 1,8 раза выше, чем в российском (86,7 против 48,8 чел. на кв. км). Исключение составляют Черниговская и Брянская области, плотность населения которых почти одинакова (35,8 и 37,8 чел. на кв. км).

Характер трансграничного сотрудничества в значительной мере определяется социально-экономическим состоянием приграничья.

Хотя уровень развития приграничных регионов обеих стран неодинаков, можно сказать, что территория Украины повернута к России своими наиболее развитыми регионами. Уровень душевого ВРП украинских приграничных регионов близок к среднему по стране (около 8,2 тыс. грн. в 2005 г. [7]), в то время как в российском пограничье уровень душевого ВРП (около 68,8 тыс. руб. в 2005 г. [6]) составляет лишь около 60% от среднего по стране и даже в самом развитом регионе – Белгородской области – не достигает среднероссийского показателя.

В то же время показатель среднедушевого ВРП российского пограничья в долларовом эквиваленте примерно в 1,5 раза больше, чем в приграничных регионах Украины.

Однако по объемам промышленного производства многие украинские пограничные регионы, относящиеся к наиболее развитым в своей стране (в частности, Донецкая, Харьковская и Луганская области), превосходят российские. Так, только вместе взятые Донецкая и Луганская области производят пятую часть промышленной продукции Украины, занимая лишь 8,8% ее территории. Среди российских приграничных регионов наиболее промышленно развитыми являются Ростовская область, Краснодарский край и Белгородская область.

Если российские регионы уступают украинским по роли в промышленности своей страны, то по производству сельскохозяйственной продукции некоторые российские пограничные регионы занимают в России ведущее место. Так, на Краснодарский край в 2007 г. приходилось около 10% валового сбора зерна России, а на Ростовскую область – 5% [6].

По сопоставимым социальным показателям впереди оказываются российские регионы. Средняя зарплата по приграничью России примерно в 1,5 раза выше, чем в приграничье Украины (что, кстати, точно соответствует разнице в душевом показателе вырабатываемого ВРП). Но во всех российских регионах вдоль границы с Украиной ее уровень не достигает среднего по стране (в среднем – 69,1%, максимум в Белгородской области – 78,4%) [6]. Украинские пограничные области, наоборот, относятся в своей стране к

регионам со средней и относительно высокой заработной платой (в среднем – 92,7%, наименьшие показатели – в Черниговской и Сумской областях, соответственно 75,8 и 82,2%) [7], что несколько смягчает градиент в уровне оплаты труда между двумя странами. Однако даже в "беднейшем" российском пограничном регионе (Брянской области) при перерасчете средняя зарплата оказывается примерно равной зарплате в самой "богатой" пограничной области Украины (Донецкой). Во всех российских областях оплата труда в среднем выше, чем в непосредственно граничащих с ними украинских. Так, в Харьковской области она составляет примерно 60% от уровня Белгородской.

Особую активность в трансграничном сотрудничестве проявляют Харьковская и Белгородская области. В 1997 году авторами данного исследования впервые высказана и обоснована идея создания первого украинско-российского еврорегиона «Слобожанщина» [3-5]. Чуть позднее, после подготовительной работы, проведенной исполкомом Совета руководителей пограничных областей Беларуси, России и Украины, 7 ноября 2003 года подписаны формальные учредительные документы о создании еврорегиона «Слобожанщина» в составе Харьковской и Белгородской областей. В 2004 году еврорегион «Слобожанщина» принят в Ассоциацию европейских приграничных регионов в качестве наблюдателя, а в 2007 году – в качестве полноправного члена.

27 декабря 2006 года Кабинет Министров Украины утвердил Государственную программу развития трансграничного сотрудничества на 2007-2010 гг. Ее задача – активизация внешнеэкономической деятельности регионов, развитие малого и среднего предпринимательства, сохранение природной среды, развитие социальной сферы. В эту программу вошли шесть еврорегионов, в том числе «Днепр» и «Слобожанщина». В 2008 году для финансовой поддержки 16 проектов в рамках шести еврорегионов Украины предусмотрено 6,62 млн. грн., в том числе на один проект еврорегиона «Слобожанщина» (комплексный план оздоровления бассейна реки Лопань) – 100 тыс. грн. Это очень «мизерная» сумма по сравнению с масштабами возможного сотрудничества, в особенности в экономической сфере.

Развитие сопредельных областей Украины и России, которые имеют мощный производственный, интеллектуальный и инфраструктурный потенциал сегодня искусственно сдерживается невозможностью его общего использования, отсутствием увязки целей в экономических, социальных и экологических программах. Это, кроме того, усиливает социальный градиент вдоль границы.

Поэтому цель создания еврорегионов «Слобожанщина», «Днепр», «Ярославна», а также планируемого еврорегиона на границе Ростовской области и Донбасса – формирование системы совместного пространственного планирования сопредельных территорий Украины и России, гармонизация взаимодействия сторон для реализации основных социально-экономических функций пограничья, привлечение инноваций и инвестиций для роста экономики, активизация развития добросовестного малого и среднего бизнеса, который сегодня с трудом преодолевает барьерное действие границы.

Авторами данного исследования впервые выполнен SWOT-анализ украинско-российского трансграничного сотрудничества с целью

структурирования имеющейся информации, что позволяет по-новому взглянуть на текущую ситуацию и открывающиеся перспективы.

Итоговая матрица SWOT-анализа (табл. 1) систематизирует информацию о трансграничном сотрудничестве, четко представляя имеющиеся преимущества и недостатки, позволяя избежать соответствующих им опасностей и максимально эффективно использовать имеющиеся в распоряжении ресурсы, пользуясь предоставляемыми возможностями, что дает основу для выбора оптимального пути развития еврорегиона «Слобожанщина» при планировании украинско-российского трансграничного сотрудничества.

Таблица 1

SWOT-анализ украинско-российского трансграничного сотрудничества

Использование сильных сторон для реализации возможностей 1. Установление кооперационных отношений будет содействовать развитию промышленного сектора, а также развитию среднего и малого бизнеса на территории украинско-российского пограничья. 2. Значительным вкладом в развитие науки и образования обеих стран является обмен опытом в сфере образования и содействие повышению уровня квалификации специалистов учебных заведений и научных учреждений. 3. Возможность более свободного посещения соседних государств положительно скажется на развитии социально-культурных отношений.	Использование сильных сторон для преодоления угроз 1. Развитие кооперационных связей будет содействовать созданию зоны свободной торговли Украины и России. 2. Открытие выставочного комплекса «Экспоцентр «Слобожанщина» будет способствовать упрощению таможенных барьеров. 3. Развитие социально-культурных связей будет противодействовать национальным и шовинистским настроениям. 4. Сотрудничество в решении экологических проблем в рамках еврорегиона «Слобожанщина» будет препятствовать деградации природной среды и способствовать ликвидации последствий экологических бедствий.
Возможности для преодоления слабых сторон 1. Привлечение инвестиций под проекты еврорегиона приведет к оживлению зон депрессии и активизации регионообразующих производств. 2. Создание дополнительных транспортных маршрутов наряду с реконструкцией магистральных улучшит транспортную доступность. 3. Модель еврорегиона предусмат-	Угрозы проявления слабых сторон 1. Политическая конфронтация в связи со вступлением Украины в НАТО может привести к пересмотру прежде подписанных договоренностей межгосударственного и трансграничного сотрудничества. 2. Отказ от формирования зоны свободной торговли снизит конкурентоспособность украинской продукции на рынке России. 3. Негативные последствия вступле-

риває збільшення прозорості границь для легальних товарних потоків. 4. Впровадження єдиних європейських стандартів охорони навколишнього середовища. 5. Сприяння налагодженню економічних, освітньо-наукових і культурних відносин між державами. 6. Створення загального цивілізованого ринку праці дозволить зменшити розвиток інтелектуальної асиметрії пограниччя.	ня в ВТО можуть привести до закриття підприємств і розриву установлених кооперативних зв'язків. 4. Неконтрольоване збільшення мігрантів може посилити криміногенність українсько-російського пограниччя. 5. Несогласованість на ринку праці і в умовах соціальної захисту буде посилювати міграційний потік в бік Росії.

Література: 1. Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. – К.: Основи, 1994. – 168 с. 2. Голиков А.П., Казакова Н.А. Стратегія регіонального розвитку: європейський контекст: Монографія. – Х.: Екограф, 2008. – 180 с. 3. Голиков А., Черномаз П. Єврорегіон “Слобожанщина” як форма трансграничного співробітництва сусідніх областей України та Росії // Регіон: Проблеми та перспективи. – 1997. – № 4. – С. 52-54. 4. Голиков А.П., Черномаз П.А. Єврорегіон “Слобожанщина” та трансграничне співробітництво України та Росії // Трансграничні проблеми країн СНГ / Відв. ред. В.М. Котляков. – М.: Оупс, 2003. – С. 208-210. 5. Черномаз П.О. Транскордонне співробітництво Харківської області: чи має перспективу єврорегіон “Слобожанщина”? // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць. – Х.: Видавництво ХарПІ УАДУ “Магістр”, 2002. – № 2. – Ч. II. – С. 193-197. 6. <http://www.gks.ru> Федеральна служба державної статистики РФ. 7. <http://www.ukrstat.gov.ua> Державний комітет статистики України.

УДК 911.3

СУЧАСНА ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СВІТЛІ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Грицевич В.С.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Формування та розвиток інформаційного суспільства справляє великий вплив на різні сторони суспільного життя. З одного боку підвищується роль і значення інформації (та всього, що з нею пов'язане), з другого боку виникає рефлексія і зростає інтерес науки (зокрема суспільної географії) до нових явищ [1]. Запропонований зв'язок добутої суспільством інформації з соціальними потребами суспільства [3]. Робота з інформацією (інформаційна діяльність) проникла у всі сфери суспільного життя [2,4]. Значно інформатизувалися традиційні види людської діяльності, виникли і успішно розвиваються нові види. Частково ці види відображені в КВЕД, однак класифікація КВЕД призначена для практичних економічних потреб, причому з певним часовим відставанням, і не є досконалою з наукової точки зору і для потреб наукових досліджень.

На нашу думку можна виділити наступні рівні інформаційної діяльності (рис. 1).

1. *Діяльність, пов'язана з інформаційними ресурсами.* Вона включає по-перше пошук, добування та збирання інформаційних ресурсів, по-друге їх нагромадження, зберігання та впорядкування.

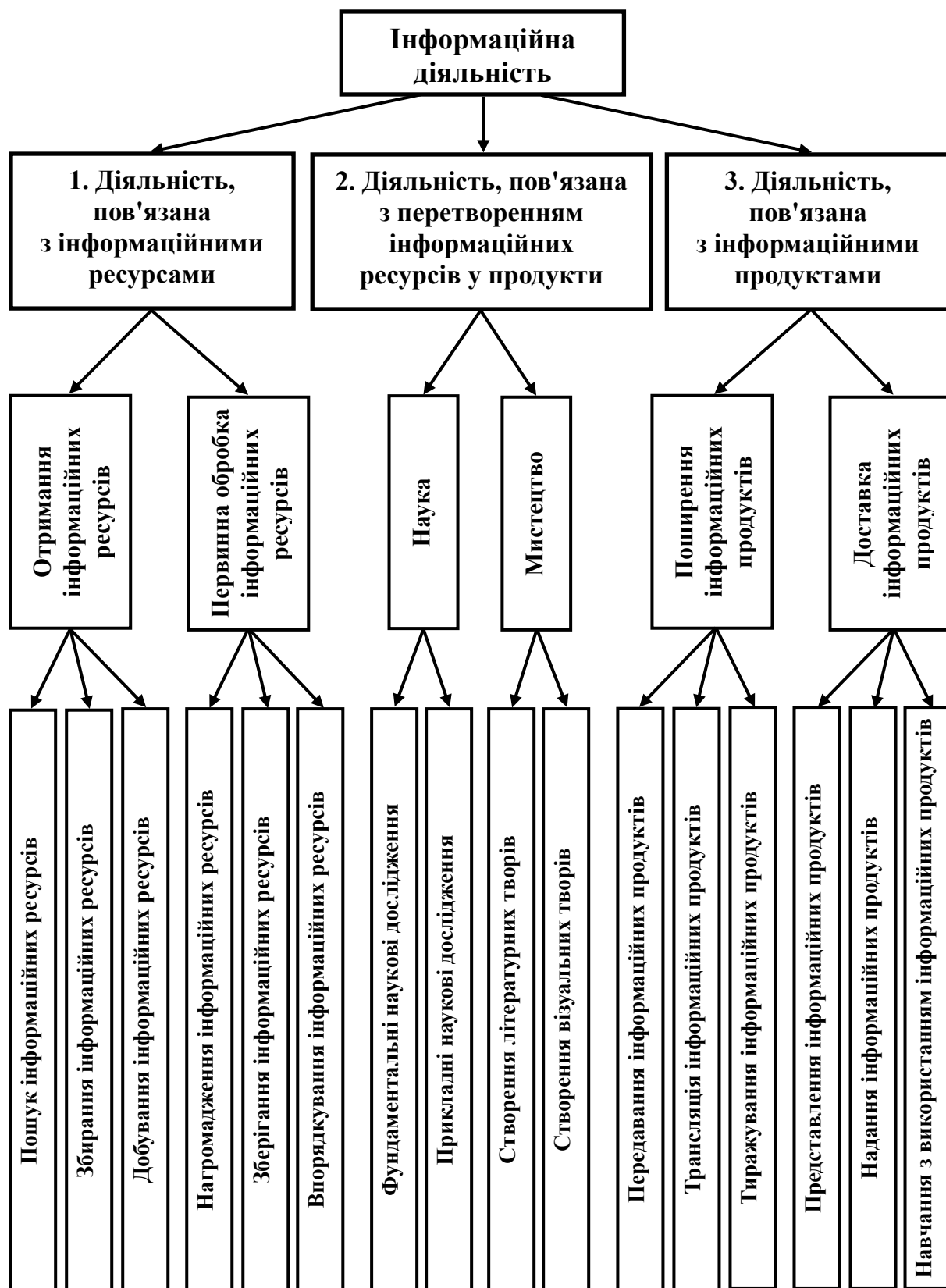

Рис. 1. Класифікація рівнів інформаційної діяльності

Конкретно сюди переважно належать аудит, маркетингові дослідження, діяльність інформаційних агентств, медична діагностика, розслідування та дізнання, моніторинг, архівна та бібліотечна діяльність, створення банків даних, окремі функції державного управління, діяльність житлово-експлуатаційних управлінь, водо- електро- та газорозподільних служб, діяльність виборчих комісій.

2. *Діяльність, пов'язана з перетворенням інформаційних ресурсів у продукти.* Інформаційні продукти створюють переважно у сферах науки та мистецтва.

Тому сюди переважно належить діяльність науково-дослідних та проектних інститутів, наукова діяльність вищих навчальних закладів, здійснюють фундаментальні та прикладні дослідження, розробка програмного забезпечення, обробка даних на ЕОМ, перекладацька діяльність. літературна діяльність, журналістика, створення радіо та телевізійних програм, комп'ютерна графіка, Web-дизайн.

3. *Діяльність, пов'язана з інформаційними продуктами.* Вона включає передавання, трансляцію, тиражування інформаційних продуктів, представлення, надання, інформаційних продуктів використання їх з метою навчання у сфері освіти.

Сюди ми переважно відносимо видавничу діяльність (видання книг, газет, журналів, звукозаписів), поліграфічна діяльність, тиражування звукозаписів, відеозаписів, програмного забезпечення, діяльність пошти, всі види зв'язку, передавання звуку, зображення, даних, трансляція радіо та телевізійних програм, комп'ютерні телекомунікації, глобальні мережі. діяльність провайдерів, всі види рекламної діяльності, діяльність музеїв, виставок, художніх салонів, театрів, концертних залів, кінотеатрів, цирків, будинків культури, бізнес-консультації, консалтинг, нотаріальні та адвокатські послуги, консультації з питань здоров'я, підбір та забезпечення персоналу, навчання та консультації з автосправи, навчання та консультації з питань краси, косметики, візажу, діяльність служб знайомств, надання різноманітних довідок, середню світу, вищу освіту, підвищення кваліфікації, перекваліфікацію, підготовку кандидатів наук, підготовку докторів наук.

Потрібно по-перше сказати, що уважний розгляд кожної з наведених конкретних сфер діяльності показує, що жодна з них не зводиться до якогось одного рівня інформаційної діяльності, тобто кожна об'єднує в собі декілька наведених вище рівнів. У зв'язку з цим деякі сфери людської діяльності навіть важко однозначно віднести до певного рівня. З другого боку, кожна сфера діяльності, включаючи інформаційну, має певну закономірну територіальну розгортку і тому є цікавою з точки зору суспільної географії.

Саме ці два фактори переконливо доводять, що для адекватного суспільно-географічного вивчення інформаційної діяльності суспільства потрібно брати до уваги існуючі усталені ланцюжки окремих конкретних видів інформаційної діяльності. Саме так ми приходимо до поняття інформаційно-технологічного циклу (ІТЦ). Це поняття має певну аналогію з поняттям енерговиробничого циклу, яке було запроваджене Н.Колосовським у 1947 році, однак воно має і певні

відмінності. Ці відмінності відображають специфіку інформаційної діяльності і зумовлюються як мінімум двома причинами. По-перше, інформаційна діяльність відноситься не до сфери матеріального виробництва, а до сфери послуг. По-друге, сама інформація як певна віртуальна субстанція має дещо інші властивості, ніж енергія.

Визначимо **інформаційно-технологічний цикл** досліджуваного територіального об'єкта як сукупність інформаційних процесів, що на ньому послідовно розгортаються, починаючи від добування первинних інформаційних ресурсів і завершуючи наданням інформаційних продуктів кінцевому споживачу. У цій дефініції визначення ІТЦ прив'язане до досліджуваного рівня територіальних об'єктів для того, щоб можна було розглядати його на різних ієрархічних територіальних рівнях, оскільки ланцюжок ІТЦ може розгортатись як в межах підприємства сфери послуг, так і в межах регіону.

Такий підхід дає змогу підійти до вивчення інформаційної діяльності з суспільно-географічних позицій. Інформаційно-технологічні цикли певним чином організовані в просторі, бо сильно залежить від існуючої територіальної ієрархічної структури суспільства. Вони закономірно локалізовані в певних географічних пунктах, характеризуються тяжінням до певних суспільно-географічних утворень, мають властивість до виникнення певних функціонуючих територіальних поєднань.

Інформаційна діяльність у формі інформаційно-технологічних циклів виявляє низку суспільно-географічних закономірностей [5]. По-перше, це закономірності, які пов'язують географічні чинники з формуванням, територіальною локалізацією та розвитком ІТЦ. По-друге, це закономірності територіальної структурності ІТЦ, оскільки сфера послуг, до якої вони переважно належать, характеризується просторовими властивостями типу ґраток В.Кристаллера. По-третє, можна говорити про закономірності територіальної відповідності ІТЦ певним суспільно-географічним утворенням. По-чверте, для ІТЦ, як динамічних об'єктів, властиві функціональні закономірності, що описують особливості їхньої динаміки.

Література: 1. Багров Н.В. География в информационном мире. –Симферополь, 2004. 2. Грищевич В.С. Развитие информационного общества в Украине в контексте европейских интеграционных процессов // Проблемы европейской интеграции и транскордонного сотрудничества. Материали II Міжнародної науково-практичної конференції. –Луцьк: РВВ „Вежа”, 2005. –С.474-476. 3. Немец К.А. Информационное взаимодействие природных и социальных систем. –Х., 2005. 4. Социально-экономические проблемы информационного общества / Под. ред. д.э.н., проф. Л.Г.Мельника. –Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. 5. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. Підручник. – Львів:Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003.

УДК 911.3

ЕТНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ

Джаман В.О., Ковбас І.В.

Чернівецький національний університет імені Ю.Федьковича

На показники, що характеризують демографічну ситуацію в регіоні, певний вплив має і етнічний склад населення. Оскільки дані про національну приналежність визначають переписи населення, то методично правильним є визначення показників народжуваності, смертності, природного приросту, статеві та вікової структури, середнього віку населення тощо за етнічною ознакою у роки їх проведення.

У 1989 році зафіксовані такі розбіжності показників народжуваності у представників різних національностей України:

- 1) татари – 30,7 ‰;
- 2) молдовани – 22,1 ‰, азербайджанці – 23,3 ‰;
- 3) вірмени – 18,2 ‰, німці – 16,5 ‰;
- 4) українці – 13,6 ‰, росіяни – 12,6 ‰, білоруси – 14,1 ‰;
- 5) євреї – 6,0 ‰ тощо.

Смертність мала наступну етнічну диференціацію:

- 1) серед азербайджанців – 4,8 ‰;
- 2) серед вірменів – 8,8 ‰;
- 3) серед українців – 11,9 ‰, росіян – 9,9 ‰, білорусів – 12,3 ‰, молдован – 11,3 ‰;
- 4) серед татар – 15,0 ‰, німців – 17,7 ‰;
- 5) серед євреїв – 22,7 ‰ тощо.

Як підсумок, природний приріст різних етнічних груп (при пересічному показнику для всього населення України + 1,7 ‰) становив:

- 1) азербайджанців +18,5 ‰, татар + 15,8 ‰;
- 2) молдован + 10,8 ‰, вірменів + 9,4 ‰;
- 3) українців +1,7 ‰, білорусів + 1,8 ‰, росіян + 2,7 ‰;
- 4) депопуляція німців – 1,2 ‰;
- 5) депопуляція євреїв – 16,7 ‰ тощо [1, с. 173, 310].

Значні відміни показників народжуваності за останніх 10 років перед першим Всеукраїнським переписом населення 2001 року призвели до різних часток дітей віком 0-9 років у віковій структурі свого народу:

- а) білоруси – 2,4 ‰, євреї – 3,3 ‰, поляки – 4,3 ‰;
- б) росіяни – 6,2 ‰, болгари – 8,7 ‰, молдовани – 9,1 ‰;
- в) українці – 10,2 ‰;
- г) угорці – 11,4 ‰, кримські татари – 12,8 ‰, румуни – 14,3 ‰;
- д) цигани – 24,3 ‰ [2].

Отже, географія компактного проживання окремих етнічних груп впливає на територіальні відміни у показниках відтворення і природного приросту населення, його вікової структури.

Природний рух населення формує і визначає відповідну вікову і статеву структуру населення. Крім природного руху на вікову структуру населення впливають міграції. Різниця у показниках народжуваності та міграційної активності серед етнічних груп населення України сформувала досить відмінні піраміди статеві-вікової структури, які у свою чергу, відображають етнічні особливості демографічного потенціалу (табл. 1).

Загальні контури статеві-вікової піраміди всього населення України корелюють із відповідною пірамідою українців – титульного етносу. Це цілком логі-

чно, оскільки українці, як етносоціальний організм, є домінуючою нацією в Україні. Проте статеві-вікові піраміди окремих чисельних етнічних груп є достатньо відмінними між собою, а іноді й діаметрально протилежними. Яскравим прикладом виступають структурні характеристики представників єврейського народу і циган. І якщо співвідношення між чоловічим і жіночим населенням у них мало відрізняється (чоловіки становлять 48,8 % серед євреїв і 49,3 % серед циган), то у віковій структурі різниця суттєва: а) середній вік циган – 24 роки, євреїв – 54 роки; б) частка осіб у віці молодшому за працездатний у циган становить 40,2 %, у євреїв – 6,5 %; в) частка осіб пенсійного віку серед циган – 4,8%, серед євреїв – 50,6 %; г) частка осіб у віці 65 років і старше (показник оцінки постаріння населення за шкалою ООН) відрізняється у 17 разів (у циган – 2,1%, у євреїв – 35,1 %); д) модальні п'ятирічні вікові групи, тобто ті що найчастіше зустрічаються, становлять: у циган – 10-14 років (13,4 % від усього населення), 0-4 роки (12,3 %), 5-9 і 15-19 років (по 12,0 %), у євреїв – 60-64 роки (12,5 % від загальної їх кількості), 50-54 і 65-69 років (по 9,5 %), 70-74 і 75-79 років (по 8,5%).

Статеві-вікові піраміди етнічних груп населення України віддзеркалюють історичні події та проблеми національної політики часів існування тоталітарного режиму. Наприклад, тотальне винищення євреїв німецькими нацистами у роки Другої світової війни, депортація кримських татар за межі України згідно з рішенням Державного Комітету оборони тодішнього Союзу РСР у 1944 р. ще й досі відчутні у віковій структурі цих етнічних груп. Зокрема, на пірамідах чітко відображено, що кількість населення у віці 55-59 років (1942-1946 р. народження) менша за 60-64-ох річних: українців – у 1,6 раза, євреїв – у 2 рази, кримських татар – у 3 рази.

Таблиця 1

Показники демографічного потенціалу окремих етнічних груп населення України (за даними перепису населення 2001 р.)*

Етноси	Частка осіб у віці:			Медіанний вік населення	Модальний вік населення
	молодшому за працездатний	старшому за працездатний	у 65 років і старше (оцінка постаріння населення за шкалою ООН)		
Українці	19,3	23,2	14,1	38,2	15-19
Росіяни	13,3	26,4	15,8	41,9	40-49
Білоруси	5,5	40,3	23,6	50,0	60-64
Молдовани	17,4	21,0	12,9	38,7	40-44
Кримські татари	25,6	15,3	10,3	33,4	10-19
Болгари	16,2	25,4	15,6	40,7	45-49
Угорці	20,5	20,6	12,6	37,2	10-29, 40-44
Румуни	24,5	19,3	12,2	35,0	5-19
Поляки	8,5	40,9	27,6	49,5	60-64

Євреї ¹	6,5	50,6	35,1	54,1	60-64
Цигани ²	40,2	4,8	2,1	23,9	0-19
Греки ³	13,9	33,4	21,4	43,9	60-64
Араби ⁴	9,2	3,9	1,9	29,1	20-24
Китайці ⁴	3,2	5,3	2,4	28,5	20-24
В'єтнамці ⁴	16,0	1,9	0,6	30,7	30-39
Індо-пакистанці ⁴	4,0	1,4	0,9	29,5	20-34

* Складено за [2]

¹ Показники розраховані за мешканцями АР Криму, Дніпропетровської, Одеської, Харківської областей, міст Києва і Севастополя (60 % етнічних євреїв України).

² Показники розраховані за мешканцями Закарпатської, Одеської областей і міста Києва (враховано 38,4 % етнічної групи циган України).

³ Враховано населення Донецької області (85 % греків України).

⁴ Розглянуто населення міста Києва.

Наукові дослідження виконані за сприяння Фонду фундаментальних досліджень, грант Президента України для молодих вчених GP/F26/0171 «Етно-релігійна організація населення України».

Література: 1. Населення України, 1993 рік: демографічний щорічник / [відповідальні за випуск О.М. Гладун, О.А. Колобова]. – К.: Міністерство статистики України, 1994. – 596 с.
2. Розподіл населення найбільш численних національностей за статтю та віком, шлюбним станом, мовними ознаками та рівнем освіти за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / [за редакцією О.Г. Осауленка]. – К.: Державний комітет статистики України, 2004. – 373 с.

УДК 553.981+553.495+622.324.7

КОМПЛЕКСНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРИРОДНЫХ (ГЕОГЕННЫХ) И ТЕХНОГЕННЫХ МЕСТОРОЖДЕНИЙ ПОЛЕЗНЫХ ИСКОПАЕМЫХ И ПОДГОТОВКА СООТВЕТСТВУЮЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ УНИВЕРСИТЕТСКОГО УРОВНЯ – ЗАДАЧА ДНЯ

Зарицкий П.В.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Темп потребления минерального сырья из года в год нарастает неумолимо. Известно, что за последние несколько десятилетий добыто полезных ископаемых больше, чем за всю предыдущую историю цивилизации. Всё больше экономический потенциал и степень независимости государств определяются обеспеченностью их собственными недровыми богатствами. Понимание этого положения можно найти в приветствии премьер-министра Украины по случаю 80-летия геологической службы Украины: « Политическая независимость и экономическая безопасность государства обуславливается многими факторами, прежде всего, составляющими собственных производительных сил. Одной из важнейших среди них является минерально-сырьевая база, которой определя-

ются реальные возможности развития как национальной экономики, так и народного хозяйства в целом » [20] .

Выработка к настоящему времени многих месторождений полезных ископаемых на суше заставляет человечество в поисках новых источников минерального сырья начать осваивать шельфы и дно морей и Мирового океана, увеличивать глубину поисков, разведки и разработки месторождений на континентах. Очевидно, что открытие и тем более освоение таких месторождений требует огромных затрат средств и времени.

Вместе с тем, неизбежным следствием работы горнодобывающей и перерабатывающей промышленности, теплоэнергетики и других отраслей является образование и накопление больших объемов различных отходов (твердых, жидких, газообразных), которые, к тому же, отрицательно влияют на экологическую ситуацию: из оборота извлекаются сотни тысяч гектаров сельскохозяйственных и лесных угодий под отвалы и хвостохранилища, загрязняется среда обитания человека (почвы, воды, воздух), что прямым и губительным образом сказывается на здоровье людей. Ежегодный объём загрязнений на 1 км² в Украине в 6,5 раза превышает уровень США и в 3,2 раза – уровень в странах ЕЭС.

Во многих миллиардах метров кубических только горнопромышленных отходов в Украине есть фактически все, что может быть использовано в народном хозяйстве, но ещё не подсчитано и не проанализировано: что есть, сколько, как взять, стоит ли брать, есть ли рынки сбыта и т.п. Делать это надо и начинать именно с ответов на эти вопросы: что есть, сколько, формы нахождения, технология извлечения, экономическая целесообразность, наличие законодательной базы и др..

В то же время, утилизируется у нас приблизительно всего 10-20% годового выхода отходов, что и приводит к быстрому их накоплению. В развитых странах этот показатель достигает 65-85 % , что свидетельствует о больших возможностях и целесообразности утилизации отходов и в Украине, расширения базы минерального сырья за счёт этого источника.

Важно это ещё и потому, что открытие и особенно введение в эксплуатацию новых природных месторождений сегодня задача не из легких. Примером может служить освоение месторождений золота в Украине [1]. Многие эксперты не без оснований считают, что утилизация техногенных вторичных минеральных ресурсов в 10-15 раз дешевле, чем природных. Кроме того, следует учитывать и возрастающую угрозу ухудшения экологической ситуации, ибо если природные месторождения экологически относительно нейтральны (до их разработки, по крайней мере) и , так сказать, могут и «подождать», то техногенные отходы уже сегодня губительны для окружающей среды и здоровья людей.

Другими словами, положение с образованием, накоплением и недостаточным использованием горнопромышленных отходов в Украине сложилось очень тяжелое и, можно сказать, критическое и требующее решительного улучшения как в экономическом, так и в экологическом смысле.

Как председателю научной секции «Минеральные ресурсы региона и рациональное их использование» Сев.-Вост. научного центра НАН и МОН Украины нам многие годы приходилось заниматься анализом возможностей и перспективами использования недровых богатств региона, в том числе: уникальными

нерационально, с нашей точки зрения, используемыми стекольными песками [2], недоизучением и неиспользованием открытых полтавскими геологами месторождений бишофита- реальной базы для организации собственного производства магниевых продуктов (импортируемых в огромных количествах из далёких стран: Корея, Китай, Эстония, Россия) и ряда микроэлементов в Украине [5, 10, 11, 12, 13, 18], нерешаемыми до сих пор проблемами получения важного для науки и производства собственного благородного газа-гелия в Украине [17], получения ценнейшего химического элемента – германия для создания фотоэлектрогенераторов для наземных и космических солнечных электростанций XXI века [6, 14] и др. [3, 4, 9, 19].

Поэтому, по нашему мнению, помимо дальнейшего совершенствования использования природных и необходимости выявления новых (нетрадиционных) источников минерального сырья среди образований природных, сегодня в Украине надо обратить особое внимание на образования техногенные, представляющие собой крупные ресурсы вторичного минерального сырья.

Первоочередными задачами дня являются: всестороннее изучение скоплений отходов (вскрышных пород, терриконов, отходов обогащения и переработки полезных ископаемых, металлургических шлаков, золошлаков ТЭС и т.п.), сертификация их по видам и типам производств, разработка рекомендаций и технологий по утилизации, извлечению ценных металлов и минералов, нейтрализации токсичных веществ, рекультивации территорий и возврату в сельскохозяйственный оборот земель. Только решение этих вопросов с учётом экономических и экологических аспектов превратит скопления твердых отходов в реальный новый источник минерального сырья- техногенные месторождения.

Такие мероприятия способствуют решению чрезвычайно актуальной двуединой проблемы : как уменьшению дефицита минерального сырья и более рационального и комплексного их использования, так и оптимизации окружающей среды. Это действительно благодатное и благородное дело, органически вписывающееся в русло идей В.И. Вернадского о ноосфере.

Одной из главных причин крайне неудовлетворительного положения с освоением скоплений вторичного минерального сырья в Украине, кроме недостаточного внимания к этой злободневной проблеме со стороны компетентных инстанций, является резкий дефицит специалистов соответствующего профиля, владеющих необходимыми знаниями, методами изучения и утилизации специфических техногенных месторождений, с новыми современными взглядами на проблему максимально возможного обеспечения страны собственными, в том числе и нетрадиционными и вторичными (техногенными), источниками минерального сырья.

Необходимо уже сейчас организовать подготовку такого рода специалистов в ведущих университетах страны, в срочном порядке внести существенные дополнения в программы читаемых курсов, создать специальные главы или отдельные спецкурсы по освоению техногенных месторождений [7,8]. Такая подготовка кадров университетского уровня потребует усилий не только геологов, минералогов, геохимиков, но и гидрогеологов, химиков, экологов, технологов, экономистов, юристов , а в ближайшей перспективе открыть (на межфакультетской основе) новую специализацию (специальность) по изучению и освоению

вторичного мінерального сировини саме в університетах, де всі ці факультети існують [15,16].

Можно виразити впевненість, що попит на таких висококваліфікованих спеціалістів буде неуклонно зростати по мірі подальшого виснаження і удорожання природного мінерального сировини, погіршення екологічної ситуації і відродження і розвитку економіки України.

Література: 1. Зарицький П.В. Золото України. Буде ли республіка забезпечена власним валютним металом. К., Ділова життя. – 1992. – № 5. – С. 7. 2. Зарицький П.В. Судьба «золотого» піску. Газета «Время». Х. – 1992, 28 авг. 3. Зарицький П.В. Богатство під ногами, но щоб його взяти потрібні сили і засоби: (Об енергоресурсах України). Газета «Время». Х. – 1994, 10 нояб. 4. Зарицький П.В. Недрові багатства регіону і проблеми їх вивчення і раціонального використання «Регіони в незалежній Україні: пошук стратегії оптимального розвитку». Зб. Наук. праць. Х. – 1994 р. – С. 102-103. 5. Зарицький П.В. Богатство недр Северо-Востока України: можливості і проблеми. К., Ділова життя. – 1995. – № 7. – С. 12-13. 6. Зарицький П.В., Тихенко Э.В. Геохімія германія в процесі углеобрання, вилучення його з продуктів переробки вугля і виробництво германієвих фотоелектрогенераторів для наземних сонячних електростанцій ХХІ століття. Геол. угольн. м-дєний: Межвуз. науч.-темат. сб. – Екатеринбург, 1998. – Вып. 8. – С. 256-259. 7. Зарицький П.В. Техногенні родовища – новий тип і розділ вчення про корисні копалини та необхідність нової спеціалізації з їхнім вивченням. Геолог. наука і освіта в Україні на межі тисячоліть: стан, проблеми, перспективи. Мат. наук. конф., Львів, 2000. – С. 131-132. 8. Зарицький П.В. Техногенні місцезнаходження – новий тип і глава вчення о полезных ископаемых. Екологія Харківщини: стан, проблеми, перспективи. Наук.-практ. конф. Х., 2000. – С. 122. 9. Зарицький П.В., Козак Л.Ю. Енергозощадження в паливно-енергетичному комплексі України та раціональне використання власних енергоносіїв. Вісн. Харк. нац. ун-ту. – 2000. – № 563: Геологія, географія, екологія. – С. 11-17. 10. Зарицький П.В. Залежність бішофита – база для організації власного виробництва оксиду магнію і інших магнієвих продуктів в Україні. Там же. – С. 3-6. 11. Зарицький П.В. Родовища бішофиту – реальна база для створення власного виробництва магнієвих продуктів і низькі мікроелементи в Україні. Мінерал. зб. ЛНУ, – 2002. – № 51, вип. 2. – С. 3-8. 12. Зарицький П.В. Важное открытие украинских геологов. Геол. наука ХХІ століття: Мат. Всеукр. наук.-практ. конф. - м. Луганськ, 2004. – С. 67-69. 13. Возможности и перспективы использования недровых богатств северо-восточного региона Украины. Мат. наук.-практ. конф. «Регіон – 2004: стратегія оптимального розвитку», – Х., 2004. – С. 90-91. 14. Зарицький П.В. Геохімія германія в процесі углефікації і отримання його з продуктів переробки вугля. Геол. і генезис рудних родовищ України: сучасний стан, нові підходи, проблеми, рішення. Мат. наук.-техн. наради (Міжвід. Рада з геології рудн. родовищ; Укр. нац. група асоціації генезису руд. родовищ; Держ. комітет природних ресурсів України, УДГІ; Ін-т геохімії, мінерал. та рудоутворення НАН України. – К., 2004. – С. 216-218. 15. Зарицький П.В. Нова перспективна спеціалізація в університетах: вивчення та освоєння техногенних родовищ. Освіта і управління. Зб. наук. праць – К., – 2004. – Т. 7, № 3-4. – С. 118-120. 16. Зарицький П.В. Новые и перспективные специализации по геологии в университетах Украины. Геол. наука ХХІ століття. Мат. Всеукр. наук.-практ. конф. – Луганськ, 2004. – С. 144-151. 17. Зарицький П.В. Залежність углеводородів – единственный реальный источник для промышленного получения собственного гелия в Украине. Зб. наук. праць ІГН НАН України «Сучасні економічні можливості розвитку та реалізації мінерально-сировинної бази України і Росії в умовах глобалізації ринку мінеральної сировини». – К., 2005. – С. 118-121. 18. Зарицький П.В. Полтавський бішофит – база для організації власного виробництва магнієвих продуктів і ряду малих елементів в Україні. Там же. – С. 114-117. 19. Зарицький П.В. Сырьевые ресурсы ядерной энергетики Украины. Мат. ХІІ науков. студ. школи. «Металлогенія древніх і сучасних океанів: – 2006». Росія, Миасс, 2006. – С. 243-244. 20. Мінеральні ресурси України. До ювілею Геологічної служби України. Наук.-просв.

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ ХАРКІВСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОЇ АГЛОМЕРАЦІЇ

Ищук С.І., Гладкий О.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Промислові агломерації відносяться до складних суспільно-географічних об'єктів дослідження, які ефективно розвиваються на основі специфічного економічного (агломераційного) ефекту території. Цей ефект полягає у формуванні підвищеної економічної ефективності функціонування промислових підприємств агломерованих територій, які в умовах активізації ринкових відносин отримують більші конкурентні переваги ніж неагломеровані для здійснення підприємницької діяльності та отримання на її основі додаткового прибутку. Визначення та картографування агломераційного ефекту пов'язані із необхідністю застосування складного математико-кібернетичного апарату, що разом із недосконалістю статистичної бази в Україні, накладає істотні обмеження на проведення досліджень і вимагає розробки чіткої методики та продуманої картографічної інтерпретації кінцевих результатів. У зв'язку із розвитком ринкових відносин в Україні та поширенням досліджень з оцінки комерційно-економічної ефективності розміщення підприємств, поставлені вище завдання набувають в суспільній географії і картографії особливої актуальності.

Аналізуючи попередньо накопичений досвід, ми дійшли до висновку, що найбільш ефективною методикою визначення меж промислових агломерацій є застосування концепції економічної (агломераційної) ефективності виробництва у поєднанні з аналізом її урбаністично-локалізаційних характеристик, основи якої були закладені в роботах ряду вітчизняних і зарубіжних учених. Згідно з цією концепцією, встановлення меж агломерування має ґрунтуватись на тому агломераційному ефекті, який формується навколо центрального ядра (ядер) і сприяє підвищенню ефективності промислового виробництва [2], найбільш повному та пропорційному використанню переваг агломерованого розміщення.

Процес делімітації і картографування промислових агломерацій доцільно поділити на декілька суттєвих етапів. Першим етапом є збирання та обробка необхідної статистичної інформації з розвитку промислового виробництва в розрізі окремих низових адміністративних районів, міст, містечок певної території. Джерелом інформації можуть слугувати матеріали КВЕД, а також матеріали обласних і міських статистичних щорічників та дані статистичних управлінь на місцях. Такими даними, на нашу думку, можуть слугувати абсолютні показники розвитку промислового виробництва (обсяги реалізованої продукції, чисельність промислово-виробничого персоналу, вартість основних засобів виробництва, чистий дохід (прибуток) від реалізації продукції, собівартість реалізованої продукції тощо), які потім стануть основою для розрахунків якісних характеристик ефективності виробництва. На основі первинних статистичних даних розраховуються показники ефективності промислового виробництва: продуктивність праці, загальна рентабельність, фондоозброєність і фондovіддача.

На другому етапі дослідження кожен показник економічної ефективності в розрізі окремих районів та/або населених пунктів території має бути промодульований за допомогою матриці найкоротших відстаней між ними. Скористуємось для цього формулою гравітаційної моделі, що була вперше запропонована Джоном Стюартом (Stuart John), 1958 р. та доповнена і розвинена в працях вітчизняних науковців (Ю. В. Медведкова, О. А. Євтеєєва, С. А. Ковальова):

$$H_i = V_i + \sum_{j=1}^n \frac{V_j}{R_{ij}},$$

де H_i – гравітаційний модулятор i -го міста (містечка) в системі міст, n – загальна кількість міст (містечок) дослідження, V_i – якісна ознака розвитку промислового виробництва міста (містечка) i , V_j – якісна ознака розвитку промислового виробництва інших міст (містечок), що включені в дослідження, R_{ij} – відстань від i -го міста (містечка) до інших міст (містечок). Для проведення конкретних розрахунків за цією формулою нами була створена комп'ютерна програма на основі мови програмування Delphi.

Як показали проведені дослідження, саме цей метод найбільш адекватно відображає рівень агломерованості (сформованості агломераційного ефекту) промислового виробництва у розрізі низових адміністративних районів (в якості опорних точок для розрахунку відстаней доцільно взяти адміністративні центри районів та неадміністративні міста (міські ради), що розвиваються в їх межах). На основі цього методу можна виділити ті території високого рівня економічної ефективності виробництва, які сформувались саме завдяки агломераційному ефекту, відкидаючи випадкові показники та ті зони підвищеної ефективності, що мають інші неагломераційні фактори формування і розвитку [4]. Альтернативним модулятором даних може бути матриця найкоротших відстаней до найбільшого населеного пункту території, однак, як показали приведені нижче дослідження, отримані таким способом результати є менш репрезентативними і дають більшу похибку.

Наступним етапом дослідження є виділення на основі промодульованих даних окремих кластерів територій різного рівня агломеративності, що складає основу для їх подальшого картографування та визначення меж агломерації. Як показали проведені нами дослідження, використання класичного кластерного аналізу, який входить до стандартизованого набору статистичних функцій має низьку ефективність застосування, оскільки в ньому не враховуються можливості існування нелінійних залежностей між вхідними даними та власне емерджентність агломерованої системи.

Більш ефективним методом кластеризації, на нашу думку, має бути побудова так званих „карт самоорганізації” Кохоннена, заснована на групуванні певного масиву даних за допомогою нейромереж. Цей метод здійснює кластеризацію показників на основі глибокого вивчення їх взаємопов'язаності не за рахунок механічного співставлення даних, а через встановлення складних нелінійних залежностей між вхідними та вихідними параметрами. На думку ряду учених, побудова кластерів „карт самоорганізації” Кохоннена є ефективним інструментарієм для аналізу процесів просторової взаємодії і взаємопов'язаності різних процесів і явищ певної території [7].

Обробка промодульованих даних економічної ефективності виробництва (у розрізі окремих адміністративних районів та міськрад) за методом неймереж Кохоннена дає змогу виділити декілька груп кластерів, що характеризуються різним рівнем агломеративності. При чому, як показали проведені дослідження, в межах високорозвинених моноцентричних агломерацій ефективно виділяється п'ять кластерів: високоагломерованих, середньоагломерованих, низькоагломерованих, схильних до агломерування та неагломерованих територій. Проте, власне територією моноцентричної агломерації, на нашу думку вважати, лише високоагломеровані та окремі частини середньоагломерованих районів. Низькоагломеровані та схильні до агломерування території характеризуються ослабленим проявом агломераційного ефекту і не входять до зони агломерування. Проте вони мають значні перспективи входження до складу агломерованих територій, що відкриває широкі можливості до прогнозування напрямків подальшого розвитку промислових агломерацій.

Харківська промислова агломерація є моноцентричною і відноситься до історично сформованих агломерацій країн з перехідною економікою столичного підтипу, що сформувались на основі трудових ресурсів і науково-дослідної діяльності. Її ядро - Харків - являє собою багатофункціональне місто з понад мільйонним населенням, яке динамічно розвивається в нових економічних умовах.

Ранжування показників економічної ефективності виробництва, що були промодульовані за допомогою показників відстаней до Харкова та інших центрів системи, дали змогу виділити п'ять груп (кластерів Кохоннена) низових адміністративних районів Харківської області за рівнем агломерованості промислового виробництва. До першої групи високоагломерованих територій потрапило 6 районів (Харківський, Дергачівський, Чугуївський, Нововодолазький, Зміївський, Печенізький), що безпосередньо примикають до Харкова та характеризуються високими показниками розвитку промислового виробництва (окрім Печенізького району) (рис. 1). Саме ці території, як видно з результатів кластеризації та їх картографічної інтерпретації, і складають перший пояс Харківської промислової агломерації. Вони характеризуються високою рентабельністю виробництва (180-190%) і продуктивністю праці, а також високим рівнем фондовіддачі (окрім Чугуївського і Печенізького районів). Їх включення до меж Харківської агломерації, за деякими виключеннями, підтверджується попередніми розробками інших учених [1;5;6].

Окремо слід сказати про Печенізький район. Проведені раніше дослідження не відносили його до Харківської агломерації через низький рівень урбанізації та незначні абсолютні показники промислового виробництва [5]. Однак, високий рівень рентабельності і комерційної прибутковості господарювання зумовлює посилення в районі агломераційних тенденцій. Тому, на нашу думку, він може бути включений до Харківської промислової агломерації, як територія інтенсивного розвитку, через наявні позитивні зрушення в структурі виробництва, розвиток модульних машинобудівних підприємств з високою продуктивністю праці та рентабельністю. Важливе значення в процесах агломерування Печенізького району відіграє вигідне суспільно-географічне мікроположення, його близькість до ядра та інших потужних агломерованих поселень (Чугуєва, Змієва тощо).

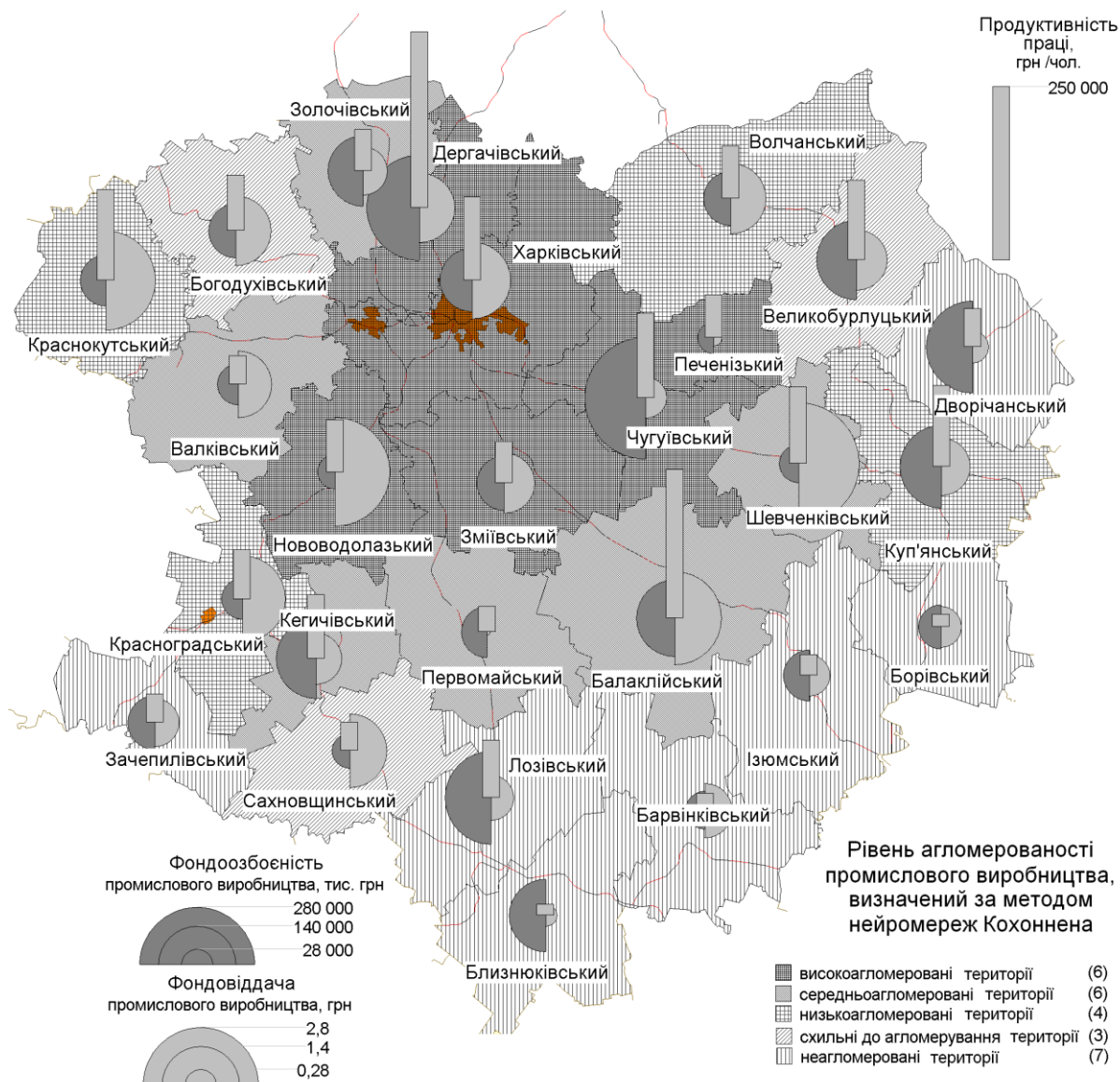

Рис. 1. Рівень агломерованості промислового виробництва Харківської області

До середньоагломерованої групи потрапили райони найближчого оточення попередньо виділених територій: Золочівський, Валківський, Кегичівський, Первомайський, Балаклійський, Шевченківський. Вони також мають доволі високі показники ефективності виробництва (які подекуди, вищі за відповідні індекси попередньої групи – у випадку Балаклійського району), однак через свою віддаленість від ядра агломерації характеризуються дискретністю, неоднорідністю агломераційних процесів. Агломеровані підприємства сконцентровані в них, переважно, лише в межах міських поселень (Валки, Балаклія, Первомайський), або в містечках (Золочів, Кегичів, Шевченкове) з адміністративними функціями. Промислове виробництво залишається високорентабельним (160-200%), проте більш осередковим і диспергованим. Тому ці території (зокрема ті їх частини, що межують із високоагломерованими районами) можна віднести до другого поясу Харківської агломерації, що і отримало відвідну картографічну інтерпретацію.

До низькоагломерованих територій відносяться п'ять районів Харківської області: Вовчанський, Куп'янський, Краснокутський, Коломацький і Красноградський. Всі вони межують із районами попередньої групи, при чому Вовчан-

ський район безпосередньо примикає до Харківського. За моделлю поля потенціалу обсягів реалізації промислових товарів та послуг, місто Вовчанськ впригол наближається до високоагломерованої зони Харкова, однак не входить до неї. Переважна більшість власне території Вовчанського району взагалі відноситься до низькоурбанізованої та слаборозвиненої в індустріальному відношенні. Тому, вона потрапила до третьої групи, в якій агломераційні процеси протікають ослаблено, оскільки ці території не можуть адекватно використовувати близькість до Харкова та його агломераційний ефект. Важливе значення на цих територіях відіграють доцентрові транспортні магістралі, які підвищують рівень їх комунікативності та сприяють поширенню взаємозв'язків із ядром агломерації [4].

Схильними до агломерування є території Богодухівського, Великобурлуцького і Сахновщинського районів. Місто Богодухів, через свою наближеність до Харкова, має аналогічні тенденції розвитку, як і Вовчанськ. Проте, сам район перебуває лише в стадії адаптації до агломераційних процесів. Сахновщинський і Великобурлуцький райони також характеризуються зростанням рентабельності і продуктивності праці, однак значно меншими темпами і, переважно, за рахунок місцевих галузей промисловості. Ці території потребують створення більш сприятливого клімату для розвитку комерційного виробництва, підприємницької ініціативи та ринкової інфраструктури.

Неагломерованими слід вважати території семи районів: Борівського, Ізюмського, Барвінківського, Лозівського, Близнюківського, Зачепилівського, Дворічанського. В них ефективно функціонують лише два промислові центри: Ізюм і Лозова. Решта регіонів є депресивними у промисловому відношенні.

Проведена нами делімітація Харківської агломерації свідчить про ефективність застосування зазначених вище методик до визначення агломераційного ефекту промислового виробництва та його картографування. Реалізація зазначених підходів на прикладі інших промислових агломерацій України є перспективним напрямком для подальших наукових розвідок з даної проблематики.

Література: 1. Вишневский А. Г. Городские агломерации и экономическое регулирование их роста (на примере Харьковской агломерации) // Автореф. Дисс... кандидата эконом. наук: Ин-т эконом. АН СССР. – М., 1967. – 20 с. 2. Іщук С. І., Гладкий О. В. Київська господарська агломерація: досвід регіонального менеджменту: Монографія. – К.: ВГЛ „Обрії”, 2005. – 240 с. 3. Іщук С. І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування. – К.: Українсько-Фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1996. – 244 с. 4. Кузьминская Е. К., Драпиковский А. И. Методика определения границ городских агломераций // Экономическая география. – 1981. - № 30. - С. 47-54. 5. Ладигіна І. В. Функціонально-планувальна організація зовнішньої зони Харківської агломерації: Автореф. дис... канд. архітектури: 18.00.04 / Державний технічний ун-т будівництва та архітектури. – К., 1993. – 21 с. 6. Литвиненко Р. И. Промышленно-территориальные комплексы Харьковской области и пути их совершенствования // Дисс... канд. геогр. наук. / 11.00.02. Киев. ун-т имени Тараса Шевченко. – К., 1969. – 265 с. 7. Мезенцев К. В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2005. – 253 с. 8. Шевченко В. О. Центризм та центричність в географії. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 160 с.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК

Качасєв Ю.Д.

Інститут географії НАН України

В умовах сучасної України важливе місце серед чинників регіонального розвитку займає інвестиційна діяльність (ІД). Зважаючи на недостатню теоретико-методологічну розробленість цього питання особливу актуальність має розроблення концептуальних засад суспільно-географічного дослідження впливу ІД на регіональний розвиток.

Основними принциповими положеннями даної концепції є:

1. Широкий підхід до сутності категорії „інвестиційна діяльність”, який передбачає не тільки економічний, а й соціально-економічний її зміст. Зважаючи на дискусійність поглядів на зміст категорії «інвестиції», в останній час серед науковців переважає думка про те, що сутність та функції інвестицій слід розглядати ширше, з урахуванням соціально-економічних наслідків інвестиційної діяльності та сучасних суспільних процесів. Відображенням цієї точки зору є, зокрема, визначення інвестицій в Законі України „Про інвестиційну діяльність” та у численних працях з регіональної економіки, які близькі за змістом до суспільно-географічного погляду.

Такий підхід зумовлений не тільки суб’єктивними (розвитком теоретико-методологічної бази науки, появою нових концепцій, що відображають складні та динамічні процеси соціально-економічного розвитку людства на протязі XVIII-XX століть), але й об’єктивними чинниками, насамперед, тісною інтеграцією та взаємозв’язком економічних, соціальних, інноваційних, екологічних, інформаційних та інших процесів в сучасних суспільно-економічних умовах. За цей період відбулося поступове усвідомлення змісту інвестицій не тільки як складової виробництва, але й як визначальної ланки відтворювального процесу всієї економіки країни та регіонів.

2. Міжгалузевий, комплексний характер впливу інвестиційної діяльності на основні соціально-економічні процеси в регіонах. Інвестиційну діяльність важко віднести до традиційних видів економічної діяльності, таких, наприклад, як промисловість, сільське господарство, транспорт тощо. Певною мірою це доводять й труднощі з позиціонуванням місця інвестиційної діяльності у КВЕД. Інвестування є специфічним, позагалузевим процесом, який фактично є атрибутивною, початковою ланкою будь-якого виду діяльності, що розвивається.

На нашу думку, при дослідженні регіональних процесів, зокрема при аналізі впливу на них інвестиційної діяльності, важливо чітко поділяти їх на дві групи: компонентні та інтегративні. До першої з них слід віднести економічний, соціальний, екологічний та деякі інші напрями регіонального розвитку. До другої групи відносяться ті процеси, які відображають та забезпечують загальні сторони регіонів – їх функціонування, відтворення, прогресивний розвиток, структуру

та організацію (у тому числі територіальну організацію) та інші. Зважаючи на свої сутнісні особливості (зокрема як основної складової процесу відтворення та розвитку регіону), ІД безсумнівно відноситься до інтегративних процесів. При цьому важливо зазначити, що вона, як і інші процеси цієї групи, активно впливає не тільки на компонентні процеси, а й на інші інтегративні процеси, зокрема на територіальний розвиток регіону.

3. Провідна роль інвестиційної діяльності у регіональному розвитку, де інвестування виступає не тільки важливою умовою, але й імпульсом соціально-економічного розвитку регіонів. Вплив ІД на економічні процеси в регіоні здійснюється у прямій (шляхом інвестування у конкретні нові та діючі об'єкти) та опосередкованій (через ефект мультиплікатора – через розвиток інших об'єктів та виробництв, які пов'язані з функціонуванням та розміщенням основного об'єкта інвестування) формах. При чому, як зокрема зазначають фахівці Інституту економічного прогнозування НАН України, інвестиції виступають у якості початкового імпульсу, який провокує дію ефекту мультиплікатора, породжуючи первинний, вторинний, третинний й т.д. ефекти у вигляді доходів.

У контексті дослідження цього питання важливо виділити та проаналізувати основні функції ІД, які відображають роль інвестиційної діяльності у суспільних процесах. На нашу думку, головними з них є такі: відтворювальна, креативна, забезпечуюча, розподільно-регулююча, стимулююча та комплексуюча.

– *Відтворювальна функція* є однією з найбільш загальних і відображає вплив інвестиційної діяльності на більшість соціально-економічних процесів в країні та регіонах.

– *Креативна функція* відображає вагому роль інвестицій в активізації інноваційних процесів в економіці (деякі науковці навіть виділяють окремий вид інвестицій – інноваційні), а також значний вплив інвестиційної діяльності на прогресивні структурні зрушення у господарстві регіонів.

– *Забезпечуюча функція* насамперед пов'язана з фінансово-інвестиційним забезпеченням соціальної сфери (інвестиції в освіту, охорону здоров'я, управління, які можуть здійснюватися як у межах окремих галузевих інвестиційних програм, так і як складові комплексних програм соціально-економічного розвитку регіонів).

– *Розподільно-регулююча функція* відображає, по-перше, взаємовідносини інвестиційної діяльності як однієї з складових фінансової системи держави, по-друге, цілеспрямований вплив інвесторів (через особливості галузевої, відтворювальної, технологічної структури інвестицій) на структурні процеси та спеціалізацію підприємств, галузей, держави, регіонів.

– *Стимулююча функція* базується на важливій ролі інвестицій у механізмі стимулювання соціально-економічного розвитку на всіх рівнях. Тут проявляється такі риси інвестицій, як можливість бути імпульсом, каталізатором соціально-економічних процесів. Важливе місце у реалізації цієї функції належить ефекту акселератора, тобто пришвидченню соціально-економічних процесів в результаті інвестування.

– Механізм здійснення *комплексуючої функції* інвестиційної діяльності має три основні форми: а) дія ефекту мультиплікатора, який є потужним ва-

желем активного розвитку та взаємозв'язку не тільки безпосередніх реципієнтів, але й пов'язаних з ними інших об'єктів виробничої та соціальної сфери; б) реалізація масштабних міжгалузевих та регіональних інвестиційних проектів, які передбачають одержання інтегрального (синергічного) економічного або соціального ефекту; в) розвиток міжгалузевих зв'язків та відносин під дією загального інвестиційного фактора, наприклад спеціального режиму інвестиційної діяльності на території СЕЗ або території пріоритетного розвитку.

4. Активна участь інвестиційної діяльності у динамічному розвитку територіальної організації господарства регіону, де чинником територіальної динаміки виступають як сам процес інвестування, так і його територіальні особливості. Віднесення територіальних відношень та процесів до атрибутів складових регіонального розвитку має важливе методологічне значення при їх аналізі їх взаємозв'язку з ІД. Серед напрямків такого аналізу важливо відзначити дослідження комплексного впливу ІД на територіальний розвиток регіону. Він має два основних аспекти: загальний вплив інвестиційної діяльності та вплив її територіальної організації. Загальний вплив ІД на територіальний розвиток регіону пов'язаний з реалізацією суспільної функції інвестування і здійснюється у таких напрямках: загальна активізація ІД у регіоні (насамперед через збільшення обсягів інвестування), покращення галузевої та відтворюваної структури інвестицій, підвищення ефективності інвестування. Часто це призводить до трансформації територіальної структури господарства, зокрема до появи нових господарських центрів, зміни міжрегіональних пропорцій, збільшення території активного господарського освоєння тощо.

Вплив ІД на регіональний розвиток зумовлений іманентними територіальними особливостями окремих видів інвестиційної діяльності та їх функціональних поєднань. Найважливішими з них є такі: а) раціональність просторового розвитку інвестиційних явищ, яка наочно проявляється та посилюється, насамперед, в умовах ринкової економіки; б) існування об'єктивних відмінностей у механізмі та ефективності розміщення окремих видів ІД; в) значна територіальна диференціація розміщення інвестицій в Україні; г) територіальна структурованість інвестиційних процесів, формування територіальної структури ІД; д) територіальна циклічність, формування територіальних інвестиційних циклів; є) високий динамізм територіальних процесів в інвестиційній сфері України та ін.

У зв'язку з цим важливим є дослідження впливу на регіональний розвиток процесів територіальної організації ІД, який здійснюється у таких основних напрямках: а) формування центрів інвестиційної активності; б) активна інвестиційна діяльність у найбільш розвинутих господарських центрах та регіонах України; в) інвестування у виробничу та загальноекономічну інфраструктуру.

5. Циклічність інвестиційних процесів, яка в свою чергу, зумовлює циклічність господарського та територіального розвитку регіонів. У зв'язку з цим здійснювалося теоретичне та практичне обґрунтування формування територіальних інвестиційних циклів. Різні стадії життєвого циклу інвестиційного проекту щодо конкретного об'єкту або відміни у тривалості цього циклу у різних галузях та виробництвах здатні істотно вплинути на характер розміщення та територіальної організації господарства регіону.

СЕРЕДНЯ СМУГА УКРАЇНИ ЯК ГЕОСОФІЧНИЙ РЕГІОН***Кисельов Ю.О.****Луганський національний університет імені Тараса Шевченка*

Сьогоднішня (кінець XX – початок XXI ст.) географія досліджує не лише матеріальні об'єкти й системи, але також і явища духовної сфери. Кожен ПТК, ландшафт у широкому значенні цього слова характеризується наявністю духовної складової. Саме за ознакою відмінностей у духові ландшафтів можливе проведення особливого виду районування, яке ми пропонуємо називати геософічним, оскільки дослідження духу країн і їх регіонів належать до компетенції геософії – філософії людського географічного простору.

Найближчими за духом є або суміжні, поєднані спільним геопростором, або, за нашою термінологією, „аналогічні” ландшафти. Якщо прикладом ландшафтною аналогії може бути співвідношення степу й саван, то спорідненість ландшафтів через їх суміжність яскраво проявляється в межах лісостепової зони та північностепової підзони, зокрема, на території України. Саме ці два зональні ПТК, які ми об'єднуємо в середню смугу України, ми й розглядатимемо з геософічних позицій.

Коректність виділення широкої середньої смуги території нашої держави у складі вужчих лісостепової та північностепової смуг (із відривом останньої від решти степу) ми обґрунтовуємо значною подібністю їх ландшафтів. З одного боку, впродовж історичного часу неухильно зменшувалася лісистість лісостепової зони (з 50% за трипільських часів до 11% у наші дні [5, 134]). З іншого боку, саме лісостеп і північний степ характеризуються поширенням найродючіших у всьому помірному поясі ґрунтів – чорноземів типових і звичайних відповідно. Якщо чорноземи типові мають абсолютну перевагу за показником потужності гумусового горизонту (до 150 см), то звичайні чорноземи мають більший, порівняно з типовими, вміст гумусу (5 ... 7,2% проти 3 ... 7% [5, 71]). Завдяки наявності родючих ґрунтів у обох природних смугах розвинулися однотипні трав'янисті рослинні комплекси – різнотравно-типчаково-ковилові степи. Зазначені риси єдності суттєво відрізняють ПТК середньої смуги України від ландшафтів північної (поліської, представленої мішаними лісами й болотними комплексами) та південної (сухостепової на чорноземах південних і каштанових ґрунтах) субширотних територіальних смуг.

Наголошуємо, що виокремлювана нами середня смуга України є, з геософічного погляду, серцевинною щодо всього українського національного геопростору. Особливо це стосується лісостепу, який в усі історичні епохи становив арену етногенезу праукраїнців і, власне, українців. Утім, навіть уся середня смуга відзначається багатьма особливостями, що виразно відрізняють її від периферійних поліської Півночі та сухостепового Півдня. Зокрема, саме в середній смузі переважає височинний рельєф (на відміну від окраїнних Поліської й Причорноморської низовин), в ній же найбільш яскраво проявляються риси суббореального помірно континентального клімату, а також – як ми зазначали вище – тут поширені виняткові за своєю родючістю ґрунти. До згаданих приро-

дних особливостей додаються економічні: середня смуга є ареалом поширення зональних сільськогосподарських комплексів, у яких галузями спеціалізації є вирощування пшениці й цукрового буряку. Хліборобство ж, як ми вже раніше зауважували [2], є сакральним заняттям усіх кровно або ландшафтно споріднених українських (включно із сучасним – козацьким [1]) етносів. Це заняття величезною мірою визначало їх культуру, духовність, ментально-поведінкові риси.

На нашу думку, невинновипадковим є те, що саме середня смуга зосереджує в собі більшість об'єктів, які є знаковими для всієї України – острів Хортиця, де було засновано першу Запорозьку Січ; гетьманська столиця Чигирин; Чернеча (Тарасова) гора біля Канева тощо.

Хоча головним осередком формування української нації завжди була лісостепова смуга, проте, експансія українців на південь і південний схід на початку козацької доби виявилася значно тривкішою й далекосяжнішою за своїми наслідками, ніж їхнє просування на північ і північний схід за часів старокіївських. Це пов'язано з двома основними причинами: надзвичайно утрудненим сполученням Залісся з Києвом у середні віки та значною несхожістю мішанолісових і болотних ландшафтів Північного (Білоруського й Російського) Полісся з лісостеповими ПТК, на відміну від вельми споріднених щодо лісостепу північностепових природних комплексів.

Етнічну складову ми розглядаємо як важливий чинник, що зближує лісостеп зі степом і, в свою чергу, споріднює північностепову підзону з лісостепом, водночас віддаляючи її від решти степової зони. Іншим фактором, що консолідує середню смугу України, ми вважаємо взаємопроникність лісостепу й північного степу, що проявляється, зокрема, на Донецькому кряжі (екстразональні лісостепові комплекси в північностеповій підзоні) та полісько-лісостеповому пограниччі (значні за площею степові території, серед яких – Михайлівська цілина на заході Сумщини). Спільні риси кліматичних умов (особливо середньорічна кількість опадів, що варіює в цілком співставних межах 400 – 600 мм) також істотно зближують дві характеризовані фізико-географічні смуги. Про особливості ґрунтового покриття та природної рослинності вже йшлося вище.

Ми зазначали [3], що в міру просування на північ від лісостепу ландшафт набуває дедалі чіткіше виражених литовських етнічних рис. Субетнічні відмінності Полісся й лісостепової смуги проявлялися ще за старокіївських часів (і навіть спричиняли протистояння між деревлянами й полянами). Після хрищення Руси-України з'явилися державно-політичні передумови для інтеграції населення Полісся в контекст Київської держави. Його інтегрованість до українського етносу одержала нове вираження за Литовської доби, коли сформувалися субетноси литвинів (на Лівобережному Поліссі) та поліщуків (на Правобережжі). Такий стан речей у цілому зберігся дотепер, попри окремі діалектологічні, етнографічні й ментально-поведінкові особливості зазначених субетносів. Ці особливості пов'язані, на нашу думку, з наявністю на Поліссі певних рис литовського ландшафту (значне зволоження, залісеність).

Щодо степу, то до початку козацької доби він мав виключно тюркське етнічне наповнення. Наступна потужна українська експансія мала наслідком цілковите опанування українцями північностепової смуги, в якій не лише розташо-

увалася Січ – духовна та військово-політична козацька столиця, але й створилися паланки – адміністративно-територіальні одиниці Війська Низового Запорозького, де козаки мешкали осіло разом із родинами. Натомість, у межах Причорноморської низовини постійні українські поселення до початку промислового розвитку регіону практично не виникали, що й спонукає нас вважати ландшафт середньої та південної смуг українського степу таким, що дотепер значною мірою лишається тюркським [3].

На тлі окреслених нами північного й південного фрагментів простору нашої держави, що простягаються субширотно та зайняті ландшафтами, українські риси яких поєднуються з іноетнічними, середня смуга України виступає як територія з типово українським ландшафтом. Саме в межах лісостепу й північного степу сконцентроване одвічно притаманне українцям природне середовище з рівнинним рельєфом, помірно континентальним кліматом та чорноземними ґрунтами. Наявність останніх є надзвичайно сприятливим чинником розвитку землеробства, особливо, зернового господарства, провідне місце в якому належить вирощуванню пшениці. Пшениця ж, як підкреслював Ю. Липа, є сакральною хлібною культурою українців, тоді як жито є її сурогатом [4]. Воно характерне для Полісся, в якому панує згубний для пшениці прохолодний і надмірно вологий клімат. Отже, найяскравіше виражені „українські” властивості має той ландшафт, у якому найкращі умови для вирощування пшениці.

Панування у ґрунтовому покриві чорноземів типових та звичайних і є найважливішим індикатором середньої смуги України. Такий висновок спонукає нас до її визначення як чорноземного геософічного регіону, який становить особливу ландшафтну й господарську нішу в масштабах усієї Європи, через що остання без України, по суті, перестає бути географічною цілістю.

Література: 1. Каганець І.В. *Арійський стандарт: Українська ідея епохи великого переходу*. – К.: Вид. А. С. К., 2004. – 336 с. 2. Кисельов Ю.О. *До проблеми геософічних та сакрально-географічних досліджень Південно-Східної України* // *Наукова молодь: Зб. праць молодих учених*. – Вип. 2. – Луганськ: Знання, 2006. – 165–171. 3. Кисельов Ю.О. *Деякі етнологічні аспекти геософічного осмислення фізико-географічного положення України* // *Регіон-2007: стратегія оптимального розвитку: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (17–18 квіт. 2007 р., м. Харків)*. – Х.: РВВ ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – С. 65–67. 4. Липа Ю.І. *Призначення України*. – Львів: Просвіта, 1992. – 270 с. 5. Маринич О.М., Ланько А.І., Щербань М.І., Шищенко П.Г. *Фізична географія Української РСР*. – К.: Вища шк., 1982. – 208 с.

УДК 911.3

ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: УКРАЇНЬСКА СУСПІЛЬНА ГЕОГРАФІЯ ХХІ СТОЛІТТЯ

Мезенцев К.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Нині у наукових колах чітко простежуються два напрями загроз суспільній географії. Перший пов'язаний із невизнанням такої науки як реально існуючої. При цьому заперечують її існування не тільки прибічники регіональної економіки чи фізичної географії, але й економіко-географи, звужуючи предметну об-

ласть власних досліджень економічною та соціальною географією. Другий напрям загроз стосується декларування безперспективності, псевдонауковості суспільно-географічних досліджень, які також переважно лунають з боку економістів та представників «конструктивної географії».

Що стосується першого напрямку загроз, то видання трьох визначних навчальних посібників для вищих навчальних закладів із основ суспільної географії є вже беззаперечним доказом існування такої науки. Тим більше, що ці видання є територіально розосередженими: київське «Основи території суспільної географії» М. Пістуна (1994, 1996), одеське «Основи суспільної географії» (2001) та львівське «Основи загальної суспільної географії» О. Шаблія (2003). До цього слід додати й навчальний посібник «Суспільно-географічне районування України» (Київ, 2000, Н. Мезенцева, К. Мезенцев). Аналіз змістовної сутності більшості дисертаційних робіт із спеціальності «економічна та соціальна географія» свідчить, що вони стосуються саме суспільно-географічних засад, суспільно-географічного аналізу, оцінки суспільно-географічних чинників регіонального розвитку, а отже це є ще одним аргументом сформованості даної наукової дисципліни.

Стосовно другого напрямку загроз, то тут ситуація є дещо складнішою. Зазвичай конструктивне значення наукових досліджень зумовлюється запитами практики. Нині в Україні такий запит на результати суспільно-географічних досліджень є. Передусім його зумовлюють закони України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23 березня 2000 року, «Про Генеральну схему планування території України» від 7 лютого 2002 року. Вони чітко сфокусовані на предметній області саме суспільної географії. Проте в силу ряду причин реалізація конструктивного потенціалу суспільної географії є доволі обмеженою, відсутні реальні замовлення, госптеми є епізодичними. Всі причини даної ситуації, на нашу думку, можна згрупувати таким чином:

1) економісти за рахунок більшої «критичної маси» (за виразом О. Топчієва) «перехоплюють» більшість замовлень на розробку регіональних прогнозів, планів, програм, схем розміщення продуктивних сил. Хоча це і позначається на якості відповідних державних документів;

2) значна частина суспільно-географічних досліджень є «чистою наукою», «теорією для теорії». За новими термінологічними винаходами, комплексами та системами не криється будь-якої практично корисної теорії. Більшість довідок про впровадження результатів дисертаційних досліджень в галузі суспільної географії, як це не прикро, але є фіктивними. Тому реальна цінність наявних суспільно-географічних досліджень виявляється значно меншою;

3) істотна частина суспільно-географів не володіє практичними навичками релевантних досліджень. Легшим виявляється досліджувати абстрактні об'єкти, результати яких фактично неможливо верифікувати на практиці. Ще одна вада – відсутність експедиційних досліджень. Ніхто не хоче збирати первинну статистику. Дослідження обмежуються інформацією зі статистичних довідників, що є на сьогодні неприпустимим. У низці робіт головним джерелом інформації виступає Інтернет. І цьому ми у багатьох випадках самі привчаємо студентів, з

яких потім виростають псевдонауковці. Відсутність пошуковості на парах «відгукується» на рівні фаховості всієї суспільно-географічної науки;

4) значна часина суспільно-географічних досліджень ґрунтується на відверто застарілій, подекуди досі заідеологізованій методології (про що яскраво зазначають О. Шаблій, С. Сонько та ін. [1, 2, 3]), характеризуються науковим формалізмом. Не можна із такими підходами досліджувати нові об'єкти, сфери регіонального розвитку. Більшість дисертацій, що виконується на традиційні теми за традиційною схемою, виявляються неактуальними. Як наслідок, домінуюча частина кандидатських робіт не публікується у монографіях;

5) частина науковців намагається охопити ті теми, які виходять за межі суспільної географії, водночас залишаючи поза увагою суспільно-географічні предмети – територіальну (просторову, геопрострову) організацію людської діяльності у регіонах, обґрунтування конкретних заходів організації, планування території (а не аналіз попиту і пропозиції на ринках, інфляції чи врожайності).

Таким чином, більшість причин відсутності попиту на суспільно-географічні дослідження в Україні криється у самій суспільній географії. Світова практика суспільно-географічних досліджень свідчить про їх престижність та практичну цінність. Але головний акцент фокусується на регіональному управлінні, плануванні, організації території, а не обґрунтуванні тривіальних заходів щодо збільшення продуктивності праці, підвищення врожайності та рівня заробітної плати, подолання інфляції та податкового тиску. Саме таке спотворення предметної області суспільної географії і становить істотну загрозу її майбуттю. Тому відповідна критика в принципі є заслуженою.

В цілому слід зазначити, що суспільна географія України як наука ХХІ століття має зазнати істотних змін. По-перше, це стосується теоретико-методологічних засад – розширення предметної області, впровадження нових методологічних підходів, переосмислення чинників розвитку суспільно-географічних процесів. Зокрема, як об'єкти новітніх досліджень слід розглядати інформаційне суспільство та явища, пов'язані із його становленням, підземні та віртуальні простори тощо. Нині потребують монографічного узагальнення сучасні надбання досліджень українських вчених у галузі географії промисловості, сільського господарства та АПК, транспорту, праці, торгівлі, освіти, тобто більшості традиційних для економічної географії України галузевих дисциплін. Широкого дисертаційного дослідження на рівні кандидатських робіт потребують окремі напрями соціальної географії (географія способу життя, географія захворювань, географія злочинності, гендерна географія, сакральна географія тощо), географії туризму, геологістики, а також прикладні дослідження, пов'язані із проблемами управління регіональним розвитком, планування території. Системно-структурний підхід доцільно доповнити біхевіористичним, синергетичним, а у наукових дослідженнях оперувати категоріями нелінійності (полілінійності) розвитку, холістичності, перцепційності і т.п. Перспективним вбачається дослідження впливу глобалізації на просторову організацію людської діяльності, формування мережеских її форм. По-друге, потребують удосконалення методичні засади суспільно-географічних досліджень. Точніше, існує необхідність подолання їх формалізму, схематичності. Зрозуміло, що нові методи без нової теорії та методології будуть неефективними. По-третє, наукові суспі-

льно-географічні пошуки мають бути спрямовані на розв'язання конкретних проблем практики, давати реальний (а не «паперовий») управлінський ефект. Для цього зв'язок вищих навчальних закладів та наукових установ із потенційними «споживачами» їх наукової продукції (регіональними та місцевими адміністраціями, підприємствами, бізнес-структурами) повинен бути тісним та неперервним.

Література: 1. Сонько С.П. Просторовий розвиток соціо-природних систем: шлях до нової парадигми. – К.: Ніка-центр, 2003. – С. 238-240. 2. Шаблій О.І. Нові підходи до категорії продуктивних сил у науковій рефлексії постіндустріального суспільства // Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України. – К.: ВГЛ Обрії, 2004. – С. 14-18. 3. Шаблій О.І. Фундаментальні об'єкти дослідження суспільної географії у класичному, не-класичному і постнекласичному вимірах // Україна: географічні проблеми сталого розвитку. – К.: ВГЛ Обрії, 2004. – С. 96-97.

УДК.911.3

СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ У ВИМІРАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Нємець Л.М., Нємець К.А.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

В кінці минулого, на початку нового тисячоліття людство зіткнулося з проблемами, які неможливо вже вирішити лише за допомогою новітніх технологій, науки і техніки, в яких суспільство нашої доби досягло небачених в історії досягнень. Довіряючи все більше науково - технічним досягненням і сподіваючись за їхньою допомогою вирішити демографічні, екологічні, продовольчі та інші проблеми, сучасна цивілізація опинилася в полоні своїх ілюзій щодо своєї могутності, і врешті решт зрозуміла, що планета Земля з її обмеженим географічним середовищем замала для людських експериментів. Якщо в 70-х роках почали говорити про наступ екологічної кризи і можливість розвитку глобальної екологічної катастрофи, то в кінці ХХ століття все частіше стали говорити про загальну соціально - геоекологічну кризу, бо планету охопила ціла низка різноманітних криз, які мають комплексний характер і не дають часу на довгі роздуми, потребуючи термінового вирішення.

Тільки за другу половину ХХ століття в світі відбулося біля 200 локальних війн і воєнних конфліктів, які мають тенденцію до поширення. Негативні явища відбуваються в навколишньому природному середовищі. Атмосфера планети забруднюється внаслідок антропогенної діяльності, в ній зростає концентрація вуглекислого газу, метану, оксидів азоту. З'явилася загроза, що повітря вже перестав бути відновлюваним ресурсом. Дія антропогенного фактору призводить до швидких змін Світового океану, ґрунтового покриву планети, зменшення біологічного різноманіття. Прісні води планети, ґрунти, біологічні ресурси поступово переходять до розряду невідновлюваних.

З розвитком інформаційних технологій географічний простір набув тенденції до „зменшення” через його «стискання», а кризові явища сучасної цивілізації швидко охоплюють всю планету. Наступ екологічної, економічної, демо-

графічної, політичної, національно - етнічної та криз іншого характеру ставить перед наукою і глобальним соціумом нагальне питання про необхідність виживання людства в глобальному масштабі.

Глобалізація як явище, процес і політика ХХІ століття стала вже реальністю, перетворилася в домінуючий фактор розвитку сучасної цивілізації. Вона несе з собою не лише певні преференції окремим країнам та народам, а й величезні загрози, а тому вимагає міждисциплінарного вивчення та управління її розвитком. Доказами гостроти вказаної проблеми є глобальна нерівність окремих країн та народів, яка стає все більш кризовою та небезпечною. За даними ООН доходи 25 млн. найбільш багатих американців дорівнюють доходам приблизно 2 млрд. жителів бідних країн світу. В світі відбувається не лише поляризація на дуже багатих і дуже бідних, що спостерігається і в межах окремих країн, наприклад, в Україні, а й підсилюється боротьба за доступ до природних ресурсів, особливо енергетичних, за ринки товарів та послуг, поширюється справжня війна між політико - економічними об'єднаннями, інформаційна та етнічно – культурна експансія наймогутніших країн планети. Все це призводить до поширення негативних явищ сепаратизму, ксенофобії, тероризму, екстремізму, релігійного радикалізму та фундаменталізму тощо.

Отже, сьогодні в світі ніхто не може почуватися в безпеці, бо «все людство в одному човні», трагедія 11 вересня 2001 року в США це підтвердила, щоб врятувати людство на планеті необхідно сформувати більш розумну цивілізацію «... ставящую во главу угла политику партнерства, баланса интересов, устойчивых компромиссов – то есть таких, которые учитывают общий интерес, преследуют долговременные цели и выгоды всем. ...Будущее за теми, кто научится управлять этими процессами, заставит их работать на благо людей...» [1, с. 18 - 19].

Узагальнюючи зазначене відзначимо, що географічний простір планети перетворюється на інформаційно – соціальний, на основі чого відбувається: «...непосредственное и плотное соприкосновение разных культурных и мировоззренческих установок, нравственных представлений и традиций..... ...обостряются конфликты культурного, мировоззренческого характера...» [1, с. 15].

Головна проблема сьогодні полягає в тому, що майбутнє цивілізації пов'язане не тільки з охороною біорізноманіття, а ще і в значній мірі залежить від збереження великого різноманіття культур, етносів і в цілому соціально - географічного середовища, в якому відбувається їх становлення та розвиток. Потрібна, за словами В. Путіна формула «соціально відповідальної глобалізації» [1, с. 19].

Найбільш болючою і несподіваною є духовна криза сучасної цивілізації, яка й провокує та загострює інші кризи. Щоб вижити, сучасна цивілізація як глобальна соціогеосистема має навчитися **керувати своїм суспільно-економічним і соціальним розвитком**, враховуючи закони і закономірності біосфери, які формувалися протягом багатьох мільярдів років, надали їй здатності до саморегуляції й самовідновлення. Настав час, коли науки про природу та суспільство мають внести свій відомий внесок у вирішення нагальних потреб сучасної цивілізації. Безумовно, це в першу чергу стосується суспільної географії

і соціальної географії, як її складової, бо саме вона розглядає і досліджує сучасний соціум разом з його природним оточенням.

Досліджуючи проблеми взаємодії суспільства та природи, необхідно виходити з того, що цивілізація як соціальна система виникла в межах біосфери і без неї існувати просто не може. Отже необхідно розглядати їх як рівноправні, взаємопов'язані і взаємозалежні об'єкти – елементи єдиної складної відкритої системи. Проблема ускладнюється тим фактом, що людство сьогодні вже стало тією могутньою геологічною силою, яка перевершує за наслідками своєї дії природні фактори і стає все більш рушійною в біосфері.

Географія як наука про соціально - географічне середовище повинна і може дати відповідь на питання про особливості і перспективи подолання геоекологічної кризи, негативних наслідків глобалізації, разом з іншими науками про Землю і суспільство розробити основи концепції глобального, коеволюційного розвитку суспільства та природи, запропонувати можливі сценарії виживання та розвитку сучасної цивілізації, переходу її до стратегії стійкого розвитку (СР), обґрунтувати засоби управління сучасними соціально – географічними системами та процесами [3].

Стратегія СР сьогодні є єдиною реальною можливістю якщо не подолання, то призупинення розвитку та поглиблення соціально - геоекологічної кризи на планеті. З позицій соціальної географії СР є лише одним з множини станів соціально – географічного процесу, параметри якого визначаються природно-географічними умовами та іншими особливостями конкретного соціуму (країни, регіону тощо). Важливою умовою переходу до стратегії СР є вироблення механізмів управління соціально-економічним розвитком суспільства. За таких умов, СР – це поступальний розвиток соціально - географічного процесу у заданих параметрах, що виключають можливість виникнення катастрофічних та небезпечних явищ у соціально - географічних системах при управлінні їх соціальними складовими на основі ноосферно - орієнтованого інтегрального менталітету соціуму для забезпечення гармонійного та оптимального розвитку соціальних та природних підсистем з метою збереження умов життєдіяльності нинішнього і майбутніх поколінь і переходу в подальшому до стану ноосфери. А конструктивна схема управління соціально – географічним процесом має будуватися на таких засадах, як: оптимізація соціальних потреб; природоцентричні пріоритети; втілення природосумісних технологій та технічних засобів природокористування; формування через систему освіти та перепідготовки компетентності та професіоналізм у підготовці, прийнятті та реалізації рішень; міждисциплінарний підхід в обробці інформації про природу та суспільство; функціонування ефективної системи соціально - географічного моніторингу [4].

Важливим аспектом соціально - географічних досліджень виступає інформаційний обмін між природою як домівкою суспільства та глобальним соціумом на всіх його ієрархічних рівнях. Інформаційно – суспільно – географічний простір, який приходить на зміну географічному та суспільно - географічному простору, вимагає дослідження, в першу чергу, критеріїв взаємного однозначного співвідношення інформаційного середовища та географічного і соціального простору, без чого неможливі ні аналіз і прогноз майбутнього еволюційного ро-

звитку суспільства та природи, ні вироблення напрямків та засад подолання майбутніх викликів глобалізації та соціально - геокологічних криз.

Знаменним у розвитку методології суспільної географії є формування *інформаційно – синергетичної парадигми*, яка орієнтує суспільно – географічні дослідження на комплексний і міждисциплінарний підходи, завдяки чому стає можливим створення загальних інформаційних моделей різних ієрархічних рівнів суспільно – географічного процесу у всій його складності та різноманітті.

На основі дослідження особливостей стійкого розвитку сучасної цивілізації під впливом глобалізації, ролі та місця географічної науки в цілому і соціальної географії зокрема, авторами зроблені наступні висновки.

1. Глобальний світ та процеси глобалізації виявили неспроможність людства адекватно відповідати на негативні процеси, які розвиваються, світ стає все більш замкненим, формується глобальна людська спільнота – глобальний соціум, який стає все більш взаємозалежним, що потребує формування менталітету глобального соціуму.

2. Перехід до стратегії СР вимагає врахування локальних, регіональних і глобальних природно – географічних, соціально – економічних та інших умов розвитку конкретних соціогеосистем. Комплексний та територіальний характер означених умов визначає адекватність використання для їх аналізу, опису і прогнозування наукового апарату соціальної географії.

3. Можливості соціальної географії у вирішенні питань подолання негативних наслідків глобалізації, переходу до СР можуть бути реалізовані шляхом розширення її предметної області і функцій. Пропонується доповнити перелік функцій соціальної географії ще двома функціями – ноосферно – світоглядною і менталітоформуючою, які показують роль і можливості її у розробці глобальної стратегії ноосферного розвитку сучасної цивілізації [3].

4. Подальші дослідження розглянутих проблем пов'язані з детальним аналізом механізмів реалізації функцій соціальної географії у всіх ланках процесу формування інтегрального менталітету соціуму і обґрунтуванням стратегії ноосферного розвитку сучасної цивілізації.

5. Запропоновано засади управління соціально-географічними системами на основі моделювання соціогеопроектів [3].

6. Розроблено концептуальну інформаційну модель розвитку суспільства, яка описує трансформаційні зміни виконавчих систем та переходу на нові стратегічні траєкторії [2].

7. Великі складно організовані соціальні підсистеми (окремі цивілізації, багатонаціональні держави, міждержавні об'єднання тощо) мають тенденцію до розпаду при досягненні високого рівня розвитку. Отже, однополюсна глобальна соціогеосистема завжди приречена на розпад. Це теж необхідно враховувати при складанні програм переходу до СР неоднорідних соціумів різних рівнів. У цьому випадку особливо важливо вивчити протиріччя таких соціумів і при наявності антагоністичних складових передбачити відповідні компенсаторні механізми, аби запобігти розвитку конфліктів різного характеру.

8. Подальша увага науковців має бути зосередженою на дослідженні регіональних проблем функціонування соціогеосистем, оптимального розвитку соціально – географічного процесу.

Література: 1. Горбачев М.С. и др. Грани глобализации: Трудные вопросы современного развития. – М., 2003. – 592 с. 2. Немец К.А. Информационное взаимодействие природных и социальных систем: Монография. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005. 3. Немец Л.Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины): Монография. – Х., 2003. – 383 с. 4. Немец Л.М. Соціально-географічні основи стратегії переходу України на модель стійкого розвитку. – Дисертація на здобуття науково ступеня д. геогр. н. за спеціальністю 11.00.02 Економічна та соціальна географія. – К., 2004. – 515 с.

УДК 911.3

УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИМ ПРОЦЕСОМ ЯК УМОВА ПЕРЕХОДУ ДО НООСФЕРИ

Немец К.А, Немец Л.М.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Сучасна наука в цілому переживає революційну перебудову – відбувається перехід від наукової парадигми, основаної на лінійному детермінізмі, до парадигми нелінійного мислення. Цьому сприяли дослідження з другої половини ХХ сторіччя в галузі термодинаміки сильно нерівноважних систем, синергетики, нелінійної динаміки, теорії дисипативних систем, що істотно змінили звичні уявлення про розвиток та поведінку систем різноманітної природи, у тому числі і соціогеосистем. Результатом переосмислення фундаментальної науки ХХ сторіччя стала поява у науковому апараті ідей самоорганізації систем. Відкриття законів нелінійної динаміки та самоорганізації систем стали справжнім науковим проривом. Виявилось зокрема, що інформаційний обмін у взаємодії та поведінці систем, особливо таких, що містять соціальні та біогенні елементи, грає значно більшу роль, ніж думали раніше. Цей висновок має особливо велике значення у розвитку уявлень про еволюцію суспільства і природи на всіх рівнях їх взаємодії.

Соціально – географічні системи різних ієрархічних рівнів розвиваються дуже нерівномірно, їх соціальні елементи і підсистеми є найбільш непередбачуваними, динамічними і складними об'єктами для наукового дослідження. Досить відзначити основну властивість соціальних систем - нерівномірний хвилеподібний розвиток у просторі і часі (це з'ясував В.І. Вернадський ще на початку минулого сторіччя). При цьому темпи соціального розвитку в розрізі цивілізаційного часу постійно зростають - глобальний соціум розвивається з позитивним прискоренням. На тлі прискореного суспільного розвитку стали більш контрастно проявлятися тимчасові відмінності в еволюції окремих регіонів і країн, що позначилося на їхньому соціально - економічному стані і внесло додаткову гостроту у соціальні протиріччя, існуючі на всіх рівнях соціуму. Найбільш болюче протиріччя сучасної глобальної соціогеосистеми полягає в тому, що людство не готове відповісти глобальними погодженими діями на кризові явища планетарного масштабу у соціумі і природному середовищі. Вживані в останні десятиріччя в різних країнах спроби змінити суспільну свідомість, підняти рі-

вень екологічної культури, вирішити нагальні проблеми виявилися безплідними.

Світова спільнота знайшла принципове рішення щодо розв'язання глобальної проблеми у вигляді концепції стійкого розвитку, але вона не може бути реалізована одночасно в усіх країнах саме тому, що темпи їхнього розвитку і стартові умови відрізняються на порядки. Якщо до цього додати істотні ментальні та культурологічні відмінності етносів і соціальних груп, то стає очевидним, що загальний перехід до стійкого розвитку без розробки відповідних регіональних інтернаціональних програм є проблематичним. З огляду на необхідність щонайшвидшої реалізації стратегії стійкого розвитку стає зрозумілим, що найкоротша траєкторія руху глобальної соціогеосистеми у цьому напрямі забезпечується лише науково обґрунтованим управлінням соціогеопроектом на всіх його рівнях [1, 2 та інші].

Авторами розроблена концепція конструктивного управління соціогеопроектом [1, 2, 3], яка передбачає чотири рівня (культурологічний, науково – інформаційний, технологічний та технічний) реалізації наступних положень: а) оптимізація соціальних потреб; б) природоцентричні пріоритети; в) природосумісність технологій та технічних засобів; г) компетентність та професіоналізм у підготовці, прийнятті та реалізації управлінських рішень; д) міждисциплінарний підхід в обробці інформації; е) врахування закономірностей інформаційного обміну в соціогеосистемах; є) ефективна робота виконавської системи суспільства, зокрема, підсистеми соціально – географічного моніторингу.

У цій концепції пріоритет мають суспільні науки, які повинні знайти оптимальні шляхи трансформації свідомості людей, здійснювати оперативний моніторинг соціуму і вносити відповідні корективи, прогнозувати модифікації соціально - географічного процесу і ефективно управляти його розвитком. Ці завдання має вирішувати і соціальна географія, можливо, саме вона повинна бути стрижневою наукою суспільства у цей потенційно біфуркаційний період еволюції нашої цивілізації. Залишається відкритим питання про можливість сучасної науки виконувати гігантську роботу з аналізу існуючого стану соціуму та виробленню надійних управлінських рішень. Методологія соціальної географії направлена на вирішення таких завдань і, якщо вона доповниться новими, ще більш ефективними методами соціально - географічних досліджень, оснований на синергетичному підході, то її можливості стануть вагомішими, а результати - більш достовірними і надійними.

З цієї точки зору у контексті зазначених проблем найбільш важливими представляються результати створення синергетичних моделей соціогеосистем. Синергетика може дати загальні орієнтири для моделювання і прогнозування процесів у складних соціогеосистемах. Зокрема, в роботі [4] сформульовані нові синергетичні підходи до моделювання та управління складними соціальними системами, які є найбільш проблемними підсистемами соціогеосистем.

З іншого боку, будь – який процес управління є інформаційним за свою суттю, тобто, в його основі завжди присутній інформаційний обмін, який має найбільш загальний характер. Отже, його особливості багато у чому визначають технології та технічні засоби управління соціогеосистемами. В роботі [2] сформульовані інформаційні принципи взаємодії суспільства і природного середо-

вища, а також розроблені та детально проаналізовані інформаційно – синергетичні моделі розвитку соціогеосистем та окремих їхніх підсистем. При цьому констатується, що взаємодія суспільства і природного середовища здійснюється як процес задоволення будь – якої соціальної потреби через природокористування. У цьому процесі суспільство отримує з природного середовища інформацію, яка утворює інформаційний ресурс суспільства і використовується для його еволюції. Згідно з інформаційними принципами цієї взаємодії прогрес суспільства залежить від величини його інформаційного ресурсу, який інтегрально узагальнює знання, технології, ментальні настанови і технічний рівень суспільства.

Розглянемо інформаційну модель загального розвитку суспільства, за основу якої прийнята нелінійна інформаційна модель природокористування [2]:

$$I = I_0 + kP^m \quad \text{чи} \quad \Delta I = kP^m$$

де I – кількість інформації, засвоєної суспільством у поточному циклі природокористування; ця величина кількісно відображає інформаційний ресурс суспільства;

I_0 – інформаційний ресурс суспільства на початок поточного циклу природокористування;

P^m - узагальнена соціальна потреба суспільства, що задовольняється у поточному циклі природокористування;

ΔI – приріст інформаційного ресурсу суспільства у поточному циклі природокористування.

Для описаної моделі обмеження в задоволенні соціальної потреби P визначено наступною залежністю від I :

$$P_{кр} = (I/a)^n$$

Позначивши через I_{max} найбільшу кількість інформації, накопиченої суспільством при досягненні $P_{кр}$, а ΔI_{max} - найбільший приріст інформації в даному циклі задоволення соціальної потреби, одержимо наступний вираз:

$$\frac{\Delta I_{max}}{I_{max}^{nm}} = \frac{k}{a^{nm}},$$

який відбиває співвідношення всіх коефіцієнтів моделі в граничному випадку (при досягненні $P_{кр}$). Його аналіз дозволяє зробити висновки про функціонування мультисистеми природокористування і про властивості різних варіантів виконавчої системи відносно обмежень, що накладаються природною системою. Удосконалення виконавчих систем відбувається поетапно з послідовними переходами на більш ефективні стратегії. При цьому відбувається постійне зростання обсягу інформації, отриманої із навколишнього середовища суспільством (I , I_0 і ΔI_{max}). Позначивши номер стратегії другим нижнім індексом, одержуємо співвідношення між вказаними кількостями інформації:

$$I_{0,1} \equiv I_0 = I_{0,0} + \Delta I_{max,0};$$

$$I_{0,2} \equiv I_1 = I_{0,1} + \Delta I_{max,1};$$

$$I_{0,3} \equiv I_2 = I_{0,2} + \Delta I_{max,2};$$

або у загальному вигляді:

$$I_{0,m} \equiv I_{m-1} = I_{0,m-1} + \Delta I_{max,m-1},$$

де m - номер поточної стратегії.

Нормуючи поточні значення P_i і ΔI_i по $P_{кр}$ і ΔI_{max} та використовуючи нормовані координати, можна описувати еволюційну траєкторію в нормованому просторі, базис якого утворений ортами $P_{кр}$ і ΔI_{max} . При керуванні процесом взаємодії виконавчої системи із природною системою можна знайти оптимальне співвідношення коефіцієнтів k і m , як параметрів виконавчої системи, з постійним коефіцієнтом моделі середовища a і частково контрольованим коефіцієнтом n для кожної стратегії. Очевидно, що варіювання коефіцієнта інформаційності (наукоємності) виконавчої системи можливе лише при високому рівні науково - технічного розвитку суспільства, коли наявні відповідні технічний потенціал і технологічні можливості. Це відкриває можливості для "розумного", цілеспрямованого управління взаємодією суспільства з природним середовищем, орієнтованого на можливості природних систем і регулюючого соціальні потреби, з метою реалізації ідеї ноосфери.

Таким чином, у мультисистемі природокористування (узагальненій системі "суспільство - природне середовище") є наступні об'єкти взаємодії:

1. Природні системи різного ступеня складності з властивою їм структурною інформацією. Вони в межах розглянутої моделі характеризуються різним за значенням коефіцієнтом інерційності a , постійним для кожної природної системи, і частково регульованим суспільством коефіцієнтом прогресу n . Останній відбиває одночасно особливості структурної інформації природної системи, зокрема, її доступність для суспільства, а також науково - технічні можливості суспільства в створенні високоефективних технологій природокористування, орієнтованих на мінімізацію збурювання природних систем.

2. Соціальна система (суспільство), що є активним учасником природокористування і формує соціальні потреби. У межах даної концептуальної моделі вона розглядається як однорідний соціум з єдиною системою цілей і єдиним менталітетом, що на даному рівні узагальнення є припустимим. Суспільство має кілька важливих властивостей, що суттєво впливають на характер природокористування:

2.1. Загальні принципи взаємин суспільства з природним середовищем, що визначаються соціальним менталітетом і впливають на всі елементи природокористування.

2.2. Принципи формування цілей, обумовлених соціальними потребами. Потреби можуть бути сумісними з потенційними можливостями природної системи, чи перевищувати їх. У залежності від цього визначаються стратегічні і тактичні системи цілей, що будуть по - різному формувати виконавчі системи і критерії управління природокористуванням.

2.3. Усвідомлення суспільством міри відповідальності за результати своїх дій у природі. Відповідальне відношення до цього спонукає всі суспільні інститути приймати такі рішення, що не можуть бути спрямовані на нанесення шкоди природній системі (а за принципом бумеранга - і собі).

2.4. Мотивація суспільства до діяльності, спрямованої на відновлення первинних властивостей природної системи. Ця вимога диктується необхідністю переходу глобальної соціальної системи на траєкторію стійкого розвитку, що передбачає відновлення і збереження природного середовища для нащадків.

2.5. Відсутність соціальних конфліктів, що неминуче призводять до порушень стану соціуму і природного середовища. Інакше кажучи, вектори розвитку елементів глобальної соціальної системи повинні бути коваріантними.

3. Виконавча система, що формується соціальною системою для матеріальної й інформаційної взаємодії з природними об'єктами і в інформаційній моделі є основним каналом зв'язку між соціальною і природною системами. Її основний параметр - коефіцієнт інформаційноємності k . Виконавча система суспільства на всіх етапах його розвитку постійно знаходиться в діалектичному протиріччі з природними системами. У деякому діапазоні зовнішніх умов це протиріччя вирішується шляхом взаємної адаптації виконавчої системи (суспільства) і природних систем. З відставанням можливостей суспільства від необхідного росту кількості інформації, що отримується із природного середовища й накопичується, відбувається поглиблення зазначеного протиріччя – виконавча система починає стримувати розвиток процесу взаємодії. Суспільство вимушене здійснити її тактичну перебудову і цикл розвитку й вирішення протиріччя повторюється на більш високому рівні накопиченої інформації. Якщо виконавча система уже вичерпала тактичні можливості удосконалення, протиріччя між необхідною та існуючою її ефективністю продовжує посилюватися і породжує стратегічну кризу мультисистеми природокористування. Ця криза долається шляхом переходу на нову стратегічну траєкторію розвитку суспільства і створенням принципово нової виконавчої системи. Далі усе повторюється в тому ж порядку до нової стратегічної кризи.

Література: 1. Немец Л.Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины): Монография. – Х., 2003. – 383 с. 2. Немец К.А. Информационное взаимодействие природных и социальных систем: Монография. – Х.: Східно – регіональний центр гуманітарно - освітніх ініціатив, 2005. 3. Немец К.А. О системном подходе в управлении геопроцессом //Экологическое образование и его роль в обеспечении устойчивого развития Крыма. Материалы научно – практической конференции. Часть II.(Симферополь, 9-11 октября 1996 г.). – Симферополь, 1996. – с.32 – 39. 4. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомыры. – СПб.: Алетейя, 2002. – 414 с.

УДК 911.3:711.4

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНСКО-РОССИЙСКОГО ПОРУБЕЖЬЯ

Попкова Л.И.

Курский государственный университет

Для украинско-российского приграничного пространства характерны, с одной стороны, молодость, но в то же время глубокие исторические корни. Здесь не всегда существуют устойчивые внутренние связи и внутреннее единство, не всегда достаточна скрепляющая основа, слабо развита инфраструктура. Вместе с тем, этот район обладает богатым людским и экономическим потенциалом, который в нынешних условиях может быть использован для хозяйственного развития.

Ни Россия, ни Украина не рассматривают приграничье как нечто единое, выполняющее общую для всего региона задачу. Приграничное положение не принято во внимание при прежних и новых попытках районирования: и украинское и российское разделено на части, входящие в разные экономические районы.

Современная граница не отмечена и не закреплена какими-либо природными рубежами. Украинские и российские области-соседи расположены в одних и тех же природных зонах. Главные реки пересекают границу, а не текут вдоль нее. Тем самым они соединяют «половинки» приграничья, а не разъединяют их. Соединительная их роль усиливается сформировавшимися вдоль рек полосами расселения, переходящими с российской стороны на украинскую.

Отсутствие природных препятствий, затрудняющих взаимодействие между странами и их народами, близость хозяйственной специализации, культуры, традиций, обычаев способствовали налаживанию и сохранению до настоящего времени, правда, в несколько трансформировавшемся виде, достаточно тесных экономических связей.

Реализации этих связей способствуют межгосударственные коммуникации, в том числе железные и автомобильные дороги, которые иногда многократно пересекают государственную границу. Например, на западе Курской области (через Теткино), на стыке Воронежской, Ростовской и Луганской областей, в Брянской области (у Белой Березки). Это создает проблемы при пограничном и таможенном контроле, приводит к изменению маршрутов движения поездов, пересмотру конфигурации границ. На наиболее значимых из пересечений оборудованы пограничные переходы.

Российско-украинская граница имеет немало участков, разделяющих единые еще в недавнем прошлом социально-экономические системы, в частности, системы расселения и транспортные сети. Например, новая граница проходит по множеству российских и украинских поселений, разделяя Западный и Восточный Донбасс, локальные системы расселения, вытянутые вдоль рек и балок.

Важнейшая особенность приграничья, особенно в срединной (по широте) его части состоит в том, что оно складывалось как ***ареал смешанного расселения русских и украинцев.***

Приграничье всегда, независимо от государственной принадлежности и статуса территории, являлось и жило как ***зона контакта***, взаимной заинтересованности. Интеграция была всегда, но главным образом, на более низком, местном, хозяйственно-бытовом уровне, сочетаясь с семейными связями, которые также цементировали пространство.

Части порубежья не разделены резко выраженными природными рубежами; переходы постепенны и незаметны; разделяются не границами-линиями, а переходными зонами. Но внутренние различия, – и в географическом положении, и в природных условиях, и в народнохозяйственном профиле, специализации промышленности и сельского хозяйства, оснащенности инфраструктурой, экономической ориентацией, построением городского каркаса, общим рисунком расселения ***весьма значительны.***

В известной степени украинские и российские части приграничья *продолжают друг друга* и дополняют некоторыми ресурсами. Попарное сходство частей обуславливает сходство проблем природопользования, экологии, коммуникаций, инфраструктурного оснащения, совершенствования расселения и др.

Если *Харьков* для украинской части мощный связующий узел, объединяющий своим влиянием почти *весь приграничный регион*, то в российской части подобного узлового города нет.

На значительной территории приграничья российская и украинская стороны *обращены друг к другу своими наиболее слабыми районами*. Однако подобное положение не повсеместно. Совсем иная экономическая ситуация у районов Донбасса, Приазовья, зон влияния приближенных к границе областных центров.

По мере того, как возобладают тенденции, присущие мировому хозяйству, значение приграничья как территории, скрепляющей оба государства и оба народа, а также транзитного пространства, будет возрастать.

И в прошлом (до распада СССР), и в настоящем, и в будущем приграничье – *важная транзитная территория*, через которую проходят континентальные связи. Эта транзитная роль тем более значима, что основные связи меридиональные, т.е. для Европейской части России, Восточно-Европейской равнины главные. Территория-посредник, которая не просто пропускает через себя потоки людей, грузов, энергоносителей, но и переформирует их благодаря наличию мощных транспортных узлов, в первую очередь Харькова, Ростова-на-Дону, Брянска и многочисленных менее значимых.

Главные транспортные связи, проходящие через приграничье – меридиональные (в западной части – субмеридиональные). Они главным образом обеспечивали межрайонные связи и на целостность и связность собственно приграничья действовали односторонне, стимулируя в нем развитие полосовидных и недостаточно сцементированных связями между собой территориальных структур.

Основные связи проходят через Срединную часть, соединяя Центр с Крымом, Донбассом и Кавказом через Курск-Харьков и по линии Москва-Донбасс. Западная субмеридиональная магистраль проходит через Брянск на Киев. Восточная – через Воронеж на Ростов, лишь задевая украинскую территорию. Для России в ее связях с Югом эта магистраль сейчас приобрела главное значение. На нее перешли и пассажирские и грузовые сообщения, в то время как потоки по срединным транспортным осям, а также связь Петербурга с Донбассом через Брянск-Льгов-Харьков очень сильно сократилась.

Широтные связи, во-первых, уступали меридиональным и в значительной мере были внутрорегиональными. Во-вторых, широтные связи в российской половине уступали широтным связям на Украине. В российской половине главная широтная магистраль Воронеж-Курск-Льгов продолжается после пересечения границы через Конотоп-Нежин и доходит до Киева.

На Украине широтные линии надежно скрепляют пространство, обеспечивая основные республиканские связи Донбасса с Приднестровьем и обеими столицами – Киевом и Харьковом.

Занимая сравнительно небольшую часть России (даже если брать ее в составе только Европейской территории РФ), **российская половина** приграничья имеет важное **связующее значение**, соединяя Центр с Югом, Центр с Украиной, Центр с Белоруссией (через Брянск). Южная часть приграничья обеспечивает выход к морю. Центральное Черноземье – главная в стране железорудная база, обеспечивающая высококачественной рудой российские заводы и способная работать на экспорт.

Украинская половина приграничья – важнейшая **экономическая базовая часть государства**. Восток приграничья для Украины – район-донор. Центральная и восточная части – транзитная территория межгосударственного значения. Харьков, передав в 1938 г. административно-политические функции столицы Киеву, сохраняет черты столичности в высокотехнологичном производстве, науке, культуре, образовании. Остается крупнейшим транспортным узлом, дирижирующим основными грузо- и пассажиропотоками.

Мы ожидаем, что граница даст дополнительные преимущества, новые импульсы развитию. В реальности же пока возникают трудности, ослабевает взаимодействие. Хочется надеяться, что приграничье сможет извлечь пользу из новой ситуации, постарается решить старые проблемы и преодолеть трудности нового времени. Изменение статуса означает изменение геополитического положения и неминуемо требует преобразования территориальной структуры. И она началась, хотя в очень трудных условиях глубокого системного кризиса, который испытывают обе страны.

В приграничье прорисовываются ареалы, которые могут стать активно **контактными**. В них потребность во взаимодействии сочетается с благоприятными условиями развития вследствие оснащенности транспортной инфраструктурой, густой сети поселений, наличия городов, могущих стать опорными пунктами взаимодействия.

Реализация в обоюдных интересах нового геополитического положения приграничья уже сейчас требует, в условиях недостаточно благоприятной политической и экономической ситуации, совершенствования территориального устройства, создания территориальной структуры, отвечающей на вызовы времени. Было бы противоестественным и противоречащим всей предшествующей истории, если бы обособление стало возрастать, связи сокращаться, контакты затухать.

Общность приграничья, обеих его нынешних «половинок», исторический опыт взаимодействия, – все это надо рассматривать как благоприятные предпосылки дальнейшего развития приграничья как важной контактной зоны двух государств.

СОВРЕМЕННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ВНУТРЕННЕГО ТУРИЗМА В БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ¹

Соловьев А.Б.

Белгородский Государственный Университет

Белгородская область в целом обладает значительным туристским потенциалом. Однако, степень его использования в современном туристском бизнесе весьма незначительна

Усредненный показатель туристского потенциала России составляет 55,8 %, а Центрально-Черноземного 45,3 % причем Белгородская и Воронежская область обладают потенциалом равным 47 %. Сравнив данный региональный показатель с потенциалом ведущих туристических держав (у Турции туристический потенциал составляет 38,4 %, Греции – 35%, Италии – 49 %, Франции, Германии, Испании – несколько более 50 %) можно прийти к выводу: Белгородчине есть чем привлечь туристов.

На территории Белгородской области расположено 2015 объектов культурного наследия народов Российской Федерации, находящихся под государственной охраной. 35 из них являются объектами культурного наследия федерального значения.

Города Белгород, Алексеевка, Валуйки, Короча, Грайворон, Новый Оскол, Старый Оскол, поселки Борисовка, Ивня, Красногвардейское, Ровеньки, Чернянка включены в 1990г. в список исторических населенных мест РФ.

Наиболее многочисленную категорию, среди объектов культурного наследия области, составляют объекты археологии – 908. В основном памятники археологии – это поселения, селища, городища, стоянки, стойбища. Особое внимание привлекают поселения салтово-маяцкой, рюменской, прославянской, древнерусской и русской культур.

Из общего числа этих памятников следует выделить – памятник археологии VIII-X веков знаменитое Хотмыжское городище (село Хотмыжск, Борисовский район), Крапивенское городище, датируемое XI-XIII вв. (село Крапивное, Шебекенский район), холковское городище (ранний железный век) у села Холки (Чернянский район) с подземным монастырем и пещерами, остатки оборонительной линии, получившей название Белгородской засечной черты.

На территории области расположено 245 памятников архитектуры, находящихся под государственной охраной. Первые архитектурные памятники, взятые под государственную охрану, датируются XVIII-XIX веком: Смоленский собор в городе Белгороде (1737г.), Успенско-Николаевский собор(1703 г.), построенный в стиле позднего зодчества, Покровская церковь (1791 г.).

К наиболее ценным памятникам архитектуры XVIII-XIX веков относятся – дом купца Селиванова, Преображенский собор в Белгороде, подземный монастырь в селе Холки Чернянского района, «Круглое здание» (редкий вид хозяйственной постройки) в селе Головчино Грайворонского района, дом Любимого (общественное здание), построенный в псевдорусском стиле в городе Алексеев-

¹ Исследование выполнено при финансовой поддержке гранта РГНФ № 08-02-55202а/Ц

ка, Михаилоархангельская церковь в поселке Борисовка, Троицкая и Крестовоздвиженская церкви, а также здание бывшего филиала русско-азиатского банка, построенного в стиле «модерн» в городе Старый Оскол и ряд других. Большую часть памятников истории на территории области составляют памятники воинской славы и воинские захоронения – 748, 11 из них являются памятниками федерального значения.

Поселок Ракитное – один из немногих в Белгородской области усадебных комплексов с хорошо сохранившимся главным усадебным домом первой половины XIX и каскадом прудов второй половины XVIII.

В Белгородской области существует один государственный природный заповедник «Белогорье». Он объединяет пять заповедных участков, присоединенных в разное время, общей площадью 2131 га.

Особое место занимает Спасо-Преображенский собор в Губкине – второй по величине после храма Христа Спасителя. Самыми первыми храмами по всей Белгородской области являются Покровский храм и Успенско-Николаевский собор в Белгороде. Впервые они упомянуты в писцовых книгах города Белгорода в 1626 году.

Музейная сеть Белгородской области представлена 26 государственными и более 100 общественными учреждениями этого типа. В их коллекции – свыше 200 тысяч подлинных документов. Визитной карточкой Белгородской области стал военно-исторический музей-заповедник «Прохоровское поле», созданный в честь 50-летия Прохоровского танкового сражения. В его составе: памятник Победы – Звонница, храм святых апостолов Петра и Павла, Дом-притча с гостиницей, воскресной школой, духовной библиотекой, Домом ветеранов войны, культурно-историческим Центром

На развитие внутреннего туризма в Белгородской области оказывают влияние множество факторов. Это наличие объектов посещения, т.е. наличие заповедных мест в области, достопримечательностей и памятных мест боевой славы. Также огромное влияние оказывает численность и структура населения, общехозяйственная конъюнктура в области или так называемые СТЭП-факторы (социальные, технологические, экономические, экологические и политические).

В настоящее время туризм не получил должного развития, чтобы существенно влиять на экономику Белгородской области. Так по статистике, большинство приезжающих в наш регион рассматривают его как транзитный субъект, прежде всего, и только потом как туристский центр. 50,1% от общего числа гостей посещают область с деловыми и профессиональными целями и только 35,3% видят в ней территорию потенциального досуга и отдыха. Однако, даже проведение крупных мероприятий, связанных с героической историей края, или международных спортивных турниров приносит немалые выгоды для бюджетов всех уровней.

Исследование туристского рынка Белгородской области выявило много проблем в сфере внутреннего туризма. Они во многом типичны. В настоящее время в области возникла ситуация, когда развитие внутреннего и въездного туризма невозможно без развития определенных отраслей инфраструктуры, и наоборот, то есть, нужна программа взаимосвязанной стратегии, которая дол-

жна учитывать инвестиционный климат в области, инвестиционные возможности участников, направления инвестирования. Выполнение этих важнейших задач невозможно без курирования и контроля со стороны администрации области. Только объединенными усилиями, можно достигнуть желаемых результатов.

Анализ современного состояния рынка туризма в Белгородской области показал: несмотря на высокий потенциал в развитии как въездного, так и внутреннего туризма, сегодняшнее состояние турбизнеса в области можно определить как «развивающийся». Влияние туризма на экономику области пока мало заметно: оно адекватно вкладу государства в развитие данной отрасли и сдерживается, в основном, недостаточным финансированием отрасли, неразвитой туристской инфраструктурой, низким уровнем гостиничного сервиса, недостаточным количеством гостиничных мест и дефицитом квалифицированных кадров. Так на развитие отрасли «отдых и туризм» в 2007 году было направлено лишь 0,005 процента от общего объема инвестиций в экономику области.

Основным проблемами, возникающими на сегодняшний день в региональном туризме Белгородской области, являются:

- Неразвитая туристская инфраструктура, моральный и физический износ существующей материальной базы, недостаточное количество гостиничных средств размещения приезжающих в область граждан, как с высоким уровнем комфорта, так и невысоким уровнем класса обслуживания, отсутствие сети малых гостиниц, нехватка транспортного парка, обслуживающего туристические группы, отсутствие доступных средств связи для приезжающих;
- Отсутствие практики создания благоприятных условий для инвестиций в средства размещения туристов и иную туристскую инфраструктуру;
- Слабая законодательная и материальная поддержка сферы туризма со стороны органов исполнительной власти;
- Отсутствие положительного туристского имиджа Белгородской области на уровне Российской Федерации;
- Разобщенность и несогласованность действий субъектов туристского бизнеса;
- Низкий уровень рекламы туристских возможностей области, как на территории области, так и на уровне Российской Федерации;
- Невысокое качество обслуживания во всех секторах туристской индустрии;
- Недостаток дипломированных специалистов в области туризма, отсутствие единой системы переподготовки и повышения квалификации туристских кадров и работников среднего звена туристской сферы услуг.

Данные проблемы обуславливают необходимость проведения ряда мероприятий, на основании результатов которых в дальнейшем можно будет разрабатывать региональную программу развития туризма, реализовывать конкретные проекты и вести работы по созданию на территории региона целостного туристского комплекса.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПОЛИТИКЕ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ В МОЛДОВЕ

Сыродоев И.Г.

Институт экологии и географии Академии наук Молдовы

Начиная с обретения Молдовой независимости, процессы регионального развития в стране пользовались различным вниманием со стороны государства. Впервые вопрос о государственной региональной политике возник после того, как макроэкономические реформы первой половины 90-х и отраслевые реформы второй половины не дали ожидаемых результатов. Однако еще до 2006 года не было предпринято реальных шагов по разработке и внедрению законодательно-институциональных основ такой политики. Поэтому, начиная лишь с 2007 года, когда вступил в действие закон о региональном развитии, можно говорить о начале оформления региональной политики [1]. В период до 2007 года предпринимались различные попытки по использованию специфических инструментов без какой-либо целостной и связной концепции в этой области. В основном, эти инструменты упоминались в различных национальных и отраслевых программных документах, но до стадии внедрения дошло лишь создание свободных экономических зон [2]. Снижение административно-территориальной расчлененности (реформа 1998 года), как необходимая составляющая успеха региональной политики, потерпело неудачу из-за игнорирования экономических аспектов данного процесса, отсутствия необходимой подготовки и проработки, как со стороны центральных властей, так и местной администрации. Поэтому уже в 2001 году было решено вернуться к прежней системе.

Таким образом, сформировалось некое подобие порочного круга. С одной стороны, отсутствие целостной концепции регионального развития вело к слабой отдаче (а, иногда, и провалу) тех мер, из арсенала региональной экономической политики, которые, все же, проскальзывали в отраслевом экономическом планировании. С другой же стороны, слабые результаты этих мер и явная неспособность (вызванная отсутствием как экономической базы, так и людских ресурсов) местных властей к самостоятельности, являлось еще одним фактором, оправдывавшим усиление централизации экономических и административных процессов.

Ситуация изменилась, когда граница Евросоюза достигла Молдовы. В срочном порядке в 2007 году были созданы территориальные и, в начале 2008 года, двухуровневые институциональные структуры [3] по типу стран Центральной Европы (Словения, Румыния). Территориальные структуры состоят из 6 регионов развития (РР), являющихся ассоциацией низовых административных районов (Север, Центр, Юг, Кишинэу, Гагаузия и Приднестровье) и повторяющих, в общих чертах, деление на экономические подрайоны советского периода. При этом РР Кишинэу и Гагаузия состоят из одной административно-территориальной единицы каждый, а судьба РР Приднестровье полностью зависит от решения политического конфликта в данном регионе.

На верхнем уровне институциональных структур находятся Национальный совет по координации регионального развития (НСКРР) в качестве координирующего органа и соответствующее управление Министерства Местного общественного управления (ММОУ), как контролирующий орган. На нижнем уровне находятся Советы по региональному развитию (СРР) отдельных РР, формирующиеся на нормативно-выборной основе, и Агентства по региональному развитию (АРР), являющиеся подразделениями ММОУ. Планирование региональной политики осуществляется несколькими взаимосвязанными программными документами на сроки от 1 до 7 лет. Финансирование проектов осуществляется из Национального Фонда по региональному развитию (НФРР), управляемого НСКРР и подконтрольного управлению регионального развития ММОУ.

Создание более крупных территориальных структур уменьшает региональные неравенства, однако, несмотря на это, столица (как муниципальное территориальное образование, с подконтрольными территориями) все равно концентрирует больше половины всего экономического потенциала страны (таблица). В связи с этим, одной из главных задач региональной политики предусматривается снижение разницы экономического развития столицы и регионов.

Таблица

Распределение экономических показателей по РР (на 2007 год), %

Регионы развития	Площадь	Численность населения (2004)	Промышленное производство *	Инвестиции *	Розничная торговля *	Платные услуги *	Оборот предприятий малого и среднего бизнеса *
Кишинэу	1.7	18.1	53.1	56.7	56.9	61.2	70.6
Север	29.5	24.7	24.9	15.8	20.2	16.2	12.4
Центр	31.3	25.1	15.7	16.8	13.8	12.9	10.5
Юг	22.0	13.3	3.5	8.9	6.2	6.7	4.2
Гагаузия	5.4	4.0	2.8	1.8	2.9	3.0	2.3
Приднестровье	10.1	14.8					
Всего	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

* Показатели рассчитаны без данных по Приднестровью

Развитие регионального аспекта национальной экономики, поддерживаемое Евросоюзом, не может не оказать, при надлежащем внедрении, благоприятное воздействие на развитие страны в целом. Однако, несмотря на «свежесть» проводимых мероприятий, уже сейчас выявляются недостатки, которые могут отрицательно сказаться на результатах региональной политики в стране.

В первую очередь, это фрагментарность территориальных структур. Отказ Гагаузии войти в состав РР Юг и отсутствие на юге страны мощного координационного центра в системе расселения сделает меры по консолидации экономического потенциала региона невероятно трудными. В то же время, ассоциативный характер РР снижает эффективность экономических мер, т.к. именно адми-

нистративный фактор, напрямую и опосредованно, влияет на формирование и устойчивость региональных структур [4,5].

Несмотря на все старания, отсутствует целостная концепция политики регионального развития. Не была проведена комплексная оценка состояния региональных проблем и не были осконтурены возможные пути их решения. Не были выявлены зоны наибольшей бедности (главная цель финансовых вливаний); определение этих зон оставлено на усмотрение каждого СРР в отдельности. Но, ведь, наиболее отсталые в экономическом развитии территории находятся именно на периферии РР, при этом границы РР делят эти зоны на части. Решение проблем слабо развитых территорий должно быть комплексным, а политика должна быть единой, иначе эта ситуация приведет к неэффективности принимаемых мер и распылению финансовых средств. Нынешний же подход не создает институционально-планировочной базы для такого единства.

Отрицательно скажется на успешности региональной политики и противоречивость институциональных структур. С одной стороны, данный подход предполагает расширение децентрализации общественного управления и экономического планирования. С другой стороны, создание институциональных структур проходило в духе усиления (почти максимально возможного в данной ситуации) контроля данного процесса со стороны центральных властей. В первую очередь, это относится к СРР, которые имеют лишь консультативный характер, т.к. не располагают ни собственными финансовыми средствами (не предполагается создание отдельных региональных фондов в каждом РР), ни возможностью контроля АДР, т.к. те подчинены непосредственно ММОУ.

Также отрицательно скажется на региональной политике двухфазовый ввод в действие закона о региональном развитии. В первой фазе, в 2008 году закон затронет лишь половину РР (Север, Центр и Юг), вторая фаза, распространяющая действие закона на всю территорию страны, будет длиться с 2011 по 2018 гг. [6]. Неравномерный подход вызовет лишь увеличение дисбаланса между регионами и общее неудовлетворение результатами региональной политики.

Центральным фактором успешности политики регионального развития в Молдове, в нашем понимании, является способность местных сообществ (коммун и городов) к более-менее самостоятельному развитию, без прямых финансовых вливаний. Для развития этой способности необходимо сделать упор на стабилизирующее воздействие системы расселения; снизить административно-территориальную расчлененность территории; укрупнить элементарные административные структуры (коммуны); отказаться от низовых административных районов в пользу регионов развития; способствовать ассоциационным процессам на низовом уровне; усилить инновационно-динамический эффект экономики путем развития сектора малого и среднего бизнеса и интеграции университетов в экономическую жизнь регионов; уменьшать региональный дисбаланс путем развития региональных полюсов роста, как противопоставление Кишиневу, при этом необходимо усиливать и возможности столицы как точки «подключения» к мировой экономической системе и места первичной ассимиляции инноваций, циркулирующих по международным каналам между городами-моторами глобальной экономики. Подавляющее большинство этих

мер не предусматривается в нынешней региональной политике в Молдове, что значительно снижает ее потенциал.

Литература: 1. Закон №438-XVI/28.12.2006 О региональном развитии в Республике Молдова. – Официальный Монитор Республики Молдова № 21/16.02.2007. 2. Sîrodov I.G. Regional development policy in the Republic of Moldova: Reconciling public administration and regional development reform. – Budapest: FDI, 2007. – 32 p. http://lgi.osi.hu/publications_datasheet.php?id=368. 3. Решение правительства №127/08.02.2008 О мерах по реализации Закона № 438-XVI/28.12.2006 О региональном развитии в Республике Молдова. – Официальный Монитор Республики Молдова № 34-36/19.02.2008. 4. Sîrodov I.G. Procesele de integrare la nivelele superioare ale sistemului de aşezări al Republicii Moldova. – Forum geografic, № 1, 2006. – pg. 48-53. (Интеграционные процессы на верхних уровнях системы расселения Республики Молдова) 5. Sîrodov I.G. Procesele de fragmentare în sistemul de aşezări al Moldovei. – Buletinul Academiei de Ştiinţe a Moldovei. Ştiinţele vieţii, № 2/299, 2006. – pg. 165-171. (Фрагментационные процессы в системе расселения Молдовы). 6. Национальная стратегия развития на 2008-2011 гг. – Официальный Монитор Республики Молдова № 18-20/29.01.2008.

УДК 910.1/2:914/7

ПРОБЛЕМЫ РЕГИОНАЛЬНЫХ ЭТНОКОНФЕССИОНАЛЬНЫХ КОНФЛИКТОВ

Шарухо И.Н.

Могилевский государственный университет имени А.А. Кулешова

Этнос – исторически возникший вид устойчивой социальной группы людей, проживающей, как правило, на определенной территории (исключение – цыгане), со своим единым языком, общими особенностями культуры и психики, общим самосознанием. Для каждого этноса существует идентификация: «свой–чужой». Этнические и конфессиональные конфликты возникают на почве противостояний по линиям этнической либо конфессиональной общности, по причине несхожести этносов, несовпадения целевых установок, культурных особенностей, особенностей идеологии. В основе этноконфессиональных противоречий лежит целый комплекс социально-экономических, политических и идеологических факторов. Они обычно тесно переплетены между собой, хотя на первый план выступает то один, то второй. Проблемы между людьми в различных сферах (от семейных до международных отношений) всегда были, будут, вероятно, возникать всегда. История человечества – история конфликтов. Вероятно, все конфликты XXI в. будут носить этноконфессиональный характер. Анализ причин, прогнозирование, упреждение, изучение территориальных особенностей этноконфессиональных конфликтов входят в круг исследований географа, культурной (этнокультурной) географии.

События последних двух-трех десятилетий свидетельствуют, что накал этноконфессиональных проблем в мире, отдельных регионах не снижается. Проблемы обострились даже в самом, казалось бы, спокойном регионе послевоенного времени, в интенсивно интегрирующейся в единое сообщество, – Европе. При этом наблюдается своеобразный парадокс: с одной стороны, идут процессы экономической и культурной интеграции стран, инкорпорации этносов в

надэтнические образования, в суперэтносы, с другой – происходит рост национального самосознания.

Особенно накалилась ситуация в десятках регионов, где проблемы носили глубоко латентный характер, после признания независимости Косово, т.е. когда были игнорированы все послевоенные договоренности о нерушимости границ. Именно с этим связаны и события августа 2008 г. на Кавказе. Российско-грузинская война (православных с православными, что особенно опасно перед исламской угрозой), непризнание суверенитета Южной Осетии и Абхазии мировым сообществом и странами-членами СНГ, вероятно, означает клиническую смерть самого СНГ. Но проблемы с окончанием войн не заканчиваются, ведь остаются этносы и остаются проблемы межэтнических отношений.

Причинами возникновения этнического и конфессиональных конфликтов за последние десятилетия являлись: 1) посягательство на территорию проживания другого этноса; 2) стремление этносов добиться независимости и создавать независимое образование (курды, баски; Бельгия, Канада); 3) борьба за природные ресурсы; 4) борьба за верующих и др.

К конфликту могут привести факторы: различие по культурным характеристикам (язык, религия, образ жизни); различия в экономическом развитии, по уровню благосостояния; различия по социально-политическому статусу; существенное изменение в короткий срок ситуации на территории проживания одного из этносов; внешние «раздражители» (заинтересованные силы) конфликта; наличие устойчивых негативных образов, стереотипов у конфликтующих сторон друг к другу; взаимные исторические претензии и др.

Современные этнические конфликты имеют разные исторические истоки. Следовательно, пути их разрешения также могут быть разными. Истоки проблем и конфликтов, которые могут выйти на поверхность, разразиться между народами бывшего СССР, лежат как в основе концепций построения коммунистической супердержавы, так и в более отдаленных исторических эпохах. На современном этапе, практически все страны СНГ, при преобладании в той или иной степени титульных этносов, многонациональны, а это означает, что не завершен процесс образования наций («Одно государство – одна нация»), что многие нетитульные этносы не инкорпорировались в нации. Это и есть источник конфликтов.

В XXI веке стало очевидным, что этноконфессиональные конфликты не имеют решения, если не достигнуто согласие между непосредственными сторонами конфликта. Условием мирной трансформации конфликта может быть только отказ от применения силы, т.к. в конечном итоге необходима готовность к устранению ненависти между конфликтующими сторонами.

Практически все страны СНГ, после событий на Балканах, Кавказе, при стечении определенных обстоятельств, теоретически могут формулировать и предъявлять взаимные территориальные претензии, вспомнить былые «обиды».

В истории белорусов много неприятных исторических событий: уничтожение в 1772-1795 гг. белорусской державы – Великого княжества Литовского, уничтожение униатства, русификация, лишение этнических земель и др. Самые неприятные моменты – попытки лишения самобытности и утрата этнических земель.

При Белорусской Народной Республике (1918) территория составляла 300 тыс. км². Границы почти совпадали с основным ареалом этноса (уже, чем по карте акад. Е. Карского): современная территория, части современных Брянской, Смоленской, небольшая часть Тверской, южная часть Псковщины (часть б. Витебской губ.), Белосточчина, Виленский край, восточная Латгалия (б. Витебская губ.). 1 января 1919 г. в Смоленске была провозглашена ССРБ (300 тыс. км²) почти в том же составе земель, что и БНР, только за вычетом Вильни, Брянска, но с «плюсом» за счет ряда уездов Псковской и Смоленской областей). Уже 16 января Могилевская, Витебская и Смоленская губ. были переданы РСФСР. 2-4 февраля 1919 г. образована Литовско-Белорусская ССР - попытка реанимации ВКЛ в качестве «буфера», с территорией втрое меньшей (300 тыс. км²), чем в XVI в. Но уже к лету, поляки оккупировали почти всю Лит-БелССР. Неоккупированные части Бобруйского, Игуменского и Речицкого уездов были присоединены к РСФСР. Суверенной Беларуси не стало. В июле ССРБ провозглашена вторично (уезды б. Минской и Гродненской губ.). Согласно Рижского договора 1920 г. (белорусы не были приглашены) Латвии переданы 3 уезда, Средней Литве - Виленский край, Польше - 106 тыс. км², более 90 - РСФСР. БССР, как писал Я. Купала, «далі шэсць паветаў, дзякуй... і на гэтым» - 52,3 тыс. км², 1634 тыс. чел. (10% этноса). В 1924-1926 гг. в результате укрупнения БССР в ее состав были возвращены частично восточные территории, площадь составила 125,9 тыс. км². При этом около 17 тыс. км² осталось в РСФСР, 3 - перешло к УССР. В 1939 г. в ходе воссоединения с Западной Беларусью, площадь БССР составила 233,7 тыс. км². Но уже в октябре СССР подарил Виленский край (6911 км², 650,7 тыс. чел., 80% белорусы) с древней белорусской столицей - г. Вильно Литве, в 1940 г. еще 2647 км² и 105 тыс. чел. В БССР осталось 224,1 тыс. км². [1]

В 1944 г. СМ СССР планировал включить Полоцкую область в состав РСФСР. Область отстоял П. Пономаренко (Полоцк - национальный символ). В 1945 г. 17 районов Белостокской (в т.ч. 6 с большой долей белорусов), 3 - Брестской области переданы Польше. В 1940-1950-х гг. встал остро вопрос о размежевании границ БССР и УССР. Н. Хрущев подготовил на утверждение в Москве проект о передаче Украине частично Пинской, Барановичской, Брестской областей с Брестом и рядом других городов, большей части Беловежской пуши [2]. Кризис между П. Пономаренко и Н. Хрущевым снял Сталин: лично провел границу. Данное притязание Н. Хрущева вошло в современные пособия по истории и географии Украины. Например, в учебнике по СЭГ Украины ЛНУ [3], к этническим землям Украины отнесена Берестейщина (рис. 9, с. 28). Некогда Берестейщина входила в состав Галичско-Волынского княжества; крайняя южная часть Беларуси в 1918-1920 гг. входили в состав УНР.

Окончательно территория БССР была сформирована в 1964 г. с передачей 8 деревень Смоленской области.

В 1986-1990-х гг., когда ВС БССР был озадачен проблемой ликвидации последствий аварии на ЧАЭС, парламент сделал заявления (1989 г.) по Вильнюсу и Смоленщине: если Литва выходит из СССР, пусть возвращает Вильнюс и Виленский край; о передаче из состава Смоленской областей чистых от радиации районов (3-4). Белорусские депутаты встретились (1990 г.) с депутатами Смо-

ленського облсовета. Смоляне погодилися по територіальним уступкам, особливо в частині етнічних белорусських земель. Но распад СССР не дал возможности возврата земель и «приращения» территории еще на 10 тыс. км².

Територіальних претензій в наші часи Беларусь ні к кому не має. Упевнені, що мудрість белорусського керівництва і народу не приведуть до конфліктів на цій ґрунті.

Завжди знаходяться способи регулювання етнічних конфліктів. Для цього необхідно: усунення об'єкта конфлікту; розділ об'єкта конфлікту між сторонами; встановлення черговості або інших правил обоюдного використання об'єкта, якщо йде питання про територіальні претензії; компенсація однієї зі сторін за передачу території другій стороні; розведення сторін конфлікту; перенос відносин сторін в іншу площину, передбачає виявлення у них загального інтересу, і пр. Суть урегулювання заключається в тому, щоб змінити ситуацію і зробити можливим знаходження мирного взаємоприйнятливої ​​рішення.

Література: Шаруха І.Н. Формування території Білорусі як процес взаємодії з сусідами //Псковський регіоналістичний журнал. № 3. - Псков: ПГПУ, 2006. -С. 158-171. 2. Зенькович Н. Чья Белоруссия? Границы. Споры. Обиды. – Мн., 2006. 3. Соціально-економічна географія України /За ред. проф. О.І. Шаблія. - 2 вид. –Львів: Світ, 2000.

УДК 911.3

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

*Нємець Л.М., Кандиба Ю.І., Заволока Ю.Ю., Ключко Л.В., Нємець К.А.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

Сучасна суспільна географія в Харківському регіоні розвивається на багатьох історичних традиціях. Витоки цієї науки беруть початок з досліджень засновника Харківського університету В.Н. Каразіна у першій половині ХІХ ст. Саме він започаткував на Харківщині такі напрямки суспільно-географічних досліджень, як статистичний, комерційно-географічний, демогеографічний, краєзнавчий, вивчення природних ресурсів, розміщення продуктивних сил тощо. Ці напрямки досліджень у подальшому трансформувалися в галузевостатистичний, антропогеографічний та районний напрямки суспільної гілки географічної науки [3].

Важливу роль для сучасних суспільно-географічних досліджень, визначення їх напрямків відіграв С.Л. Рудницький, який у 1927 р. у Харкові заснував і очолив першу в Україні наукову установу географічного профілю – Український науково-дослідний інститут географії та картографії. С.Л. Рудницький заклали наукові підвалини географічної науки в регіоні, а наукову підготовку в Інституті географії та картографії пройшли багато відомих у майбутньому економіко-географів, зокрема майбутні завідувачі кафедр економічної географії найбільших університетів України: Київського – О.Т. Діброва та Харківського – Ф.Н. Трипілець [3].

Сучасні суспільно-географічні дослідження в Харківському регіоні проводяться в контексті стратегії стійкого розвитку. Регіональні проблеми, що виникають під впливом глобалізації та внутрішніх соціально-економічних і політичних факторів, необхідно досліджувати та розв'язувати через призму вимог до стійкого розвитку. Стійкий розвиток, як основна глобальна концепція людства в ХХІ ст., вимагає зміни стратегії природокористування, суспільної свідомості та менталітету соціуму з метою запобігання екологічній катастрофі, зменшення гостроти соціальних конфліктів та інших негативних соціальних явищ, що забезпечить умови поступального розвитку держави та окремих її регіонів до загальносвітових та європейських норм життєдіяльності, інтеграції України у світову спільноту.

Суспільна географія, як комплексна наука, має широкі можливості для теоретичного обґрунтування соціально-географічних особливостей розвитку регіону, визначення шляхів оптимального розвитку регіональної соціогеосистеми, розробки практичних засад управління соціогеопроектом регіонального рівня.

Викладачі та аспіранти кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського університету опрацьовують наукову тематику, пов'язану з розробкою соціально-географічних основ стійкого розвитку регіону. У даному контексті досліджуються проблеми функціонування соціогеосистеми Харківського регіону, розробляються напрямки розвитку та шляхи її оптимізації.

Підготовка магістрів за спеціальністю «Економічна та соціальна географія» здійснюється за спеціалізаціями «Розміщення продуктивних сил і регіонознавство» та «Світове господарство і регіональна політика».

Основними напрямками сучасних регіональних суспільно-географічних досліджень Харківщини є дослідження медичної системи, міграційних процесів, трудового потенціалу, сфери культури, освітньо-наукового комплексу, рівня та якості життя населення, туристсько-рекреаційного комплексу, транскордонного співробітництва. Вже одержано певні науково-практичні результати, відображені у дисертаційних дослідженнях.

Для Харківської області важливою є оптимізація галузевої політики у межах регіональної медичної системи. Вона передбачає, зокрема: вдосконалення територіальної організації всієї системи, пріоритетний розвиток медичної допомоги на засадах сімейної медицини, реконструкцію галузі охорони здоров'я з метою ліквідації диспропорцій у розвитку різних видів медичної допомоги, здійснення заходів щодо децентралізації і роздержавлення медичних закладів через автономізацію та приватизацію, розвиток приватної лікарської практики тощо. Важливими цілями галузевої політики є: впровадження в практику сучасних новітніх медичних технологій, стирання диспропорцій у забезпеченні медичними послугами сільського та міського населення, поліпшення медичного обслуговування на низовому рівні, особливо в сільській місцевості, поліпшення матеріально-технічного забезпечення галузі.

Важливим аспектом удосконалення медичної системи є вирішення проблеми медичних кадрів, їхньої підготовки та перепідготовки у відповідності до вимог суспільства. Це стосується не лише визначення дійсних потреб у кадрах лікарів різних спеціальностей та інших працівників галузі, але й якісно нової підготовки в вищих та середніх медичних навчальних закладах.

Прикордонне географічне положення Харківської області викликає інтерес до дослідження міграційних процесів, а саме – внутрішньорегіональної, міжрегіональної та міждержавної міграції населення. Розвиток сучасної міграційної ситуації в регіоні перебуває під впливом багатьох соціально-економічних факторів та їх складових, а саме: демографічної кризи, відносно високого рівня розвитку промисловості, сільського господарства та невиробничої сфери, високої урбанізованості території. Серед складових визначальну роль відіграє попит на робочу силу та рівень безробіття, рівень забезпеченості населення соціальними благами.

В умовах ринкової економіки актуальними є дослідження трудового потенціалу Харківського регіону – одного з найбільш економічно розвинутих регіонів України, що має трудові ресурси високої кваліфікації, які при цьому нераціонально використовуються в сучасних економічних умовах. Дослідження потенціалу трудових ресурсів показує, що Харківська область має сприятливу ситуацію на ринку праці і за рівнем безробіття, зайнятості, працевлаштування входить у п'ятірку областей України, що є лідерами. В області стабілізувались процеси вивільнення працівників за рахунок зменшення мобільності робочої сили та її закріплення на підприємствах. Однак спостерігається значна територіальна диференціація за ефективністю використання трудового потенціалу.

Проводяться також регіональні дослідження культурно-релігійної сфери як важливої складової суспільного життя. Такі дослідження дозволяють виявити взаємозв'язок між релігійними та соціальними чинниками в житті як окремих індивідів, так і соціальних груп в сучасних умовах, вивчити територіальні закономірності та особливості культурного життя населення регіону. Крім того, рівень суспільно-географічної дослідженості культурно-релігійної сфери Харківського регіону дуже низький, що вимагає більшої уваги з боку суспільних географів.

Перехід до стратегії стійкого розвитку має супроводжуватися формуванням ноосферного менталітету соціуму. Важливу роль у цьому процесі може відігравати соціальна географія, дослідження якої спрямовані на вивчення людського капіталу, наукової, освітньої та культурної сфер життєдіяльності суспільства. У цьому контексті перспективними напрямками суспільно-географічних досліджень у Харківському регіоні є дослідження рівня та якості життя населення, обґрунтування територіальної організації освітньо-наукового комплексу, вивчення умов та особливостей туристсько-рекреаційної діяльності тощо.

Для реалізації поставлених перед суспільною географією нових завдань необхідно розвивати її теоретико-методологічну базу. Важливе значення при цьому мають дослідження історичних особливостей розвитку суспільно-географічної думки на Харківщині, які дозволяють визначити фактори розвитку науки, простежити тенденції та виділити перспективні напрямки її розвитку. Відбувається розвиток теоретико-методологічних засад регіональних досліджень, зокрема обґрунтовано соціально-географічні основи стійкого розвитку з апробацією методики дослідження на прикладі України [2, 4]. Сучасні процеси глобалізації, поступовий перехід до постіндустріального суспільства, розвиток інформаційних технологій зумовили розвиток нової галузі суспільної географії – інформаційної географії [1].

Отже, освітній та науковий потенціал суспільної географії в Харківському регіоні відповідає потребам сьогодення і успішно реалізується в регіональних дослідженнях, які мають важливе наукове та практичне значення і спрямовані на оптимізацію соціогеосистеми та її перехід до стійкого розвитку.

Література: 1. Немец К.А. Информационное взаимодействие природных и социальных систем: Монография. – Х.: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2005. – 428 с. 2. Немец Л.Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины): Монография. – Х.: Факт, 2003. - 383 с. 3. Немец Л.М., Немец К.А. Про сучасні напрямки суспільно-географічних досліджень в Харківському університеті // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції „Регіон – 2006: стратегія оптимального розвитку” (15-16 травня 2006 року, м. Харків) / Гол. ред. колегії В.С. Бакіров // РВВ Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Харків, 2006. – с. 19-21. 4. Немец Л.М., Олійник Я.Б., Немец К.А. Просторова організація соціально-географічних процесів в Україні: Монографія. - Х.: РВВ ХНУ, 2003. – 160 с.

СЕКЦІЯ 1.

РОЛЬ НАУК ПРО ЗЕМЛЮ У РОЗРОБЦІ СТРАТЕГІЇ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ. ОСВІТА ДЛЯ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 911.3:337

СИСТЕМА ОСВІТИ У ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНІЙ ІНФРАСТРУКТУРІ СУСПІЛЬСТВА

Вірченко П.А.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку господарського комплексу більшості розвинених країн світу характеризується стрімким зростанням науково-технічних, інноваційних трансформацій. Вони, в свою чергу, ведуть до підвищення ролі системи освіти в суспільстві, яка виступає ретранслятором і продуцентом нових знань, як для окремої особистості, так і для всього людства. Кардинальні зміни у техніці, засобах виробництва, технологіях, які є наслідком науково-технічного прогресу та інформаційної революції, суттєво впливають на всі суспільні процеси, а також позначаються на змінах не тільки просторової та функціональної структури господарства, а й на його галузевій структурі.

З розвитком суспільного виробництва спектр пропонованих населенню послуг постійно зазнає змін. З'являються нові види діяльності, пов'язані з розвитком нової техніки, удосконаленням технологій, широким застосуванням інновацій. Електронний переказ коштів або сплата комунальних послуг через посттермінали, замовлення залізничних або авіаквитків через Інтернет сьогодні стали повсякденним сервісом для більшості населення високорозвинених країн і поступово впроваджуються й для вітчизняного споживача. Тож революційні зміни, які відбуваються у суспільстві, безпосередньо впливають на зміни галузевого складу загальнонаціональної інфраструктури.

Метою дослідження є визначення ролі системи освіти у галузевій структурі загальнонаціональної інфраструктури.

Аналіз попередніх досліджень свідчить про те, що проблеми інфраструктури стали вивчатися вітчизняними науковцями у середині минулого сторіччя. Зокрема, у другій половині 60-х років ХХ століття в наукових виданнях з'являються статті В. В. Покшишевського [5], С. О. Ковальова [3] та інших авторів, в яких підіймаються питання про необхідність географічного вивчення «сфери обслуговування» (сьогодні значна частина дослідників вважає це поняття синонімом дефініції «інфраструктура») поряд з галузями матеріального виробництва. Зазначимо той факт, що проблеми інфраструктури у західних наукових колах розглядалися трохи раніше ніж вітчизняними дослідниками.

Виклад основного змісту дослідження. Термін «інфраструктура» має іншомовне походження і складається з двох латинських слів [infra], що в перекладі означає – під, нижче [6, с. 201] та [structura] – будова, взаєморозташування та зв'язок складових частин чого-небудь [6, с. 477]. Це поняття, як стверджує М.

Ф. Голіков, вперше з'явилося в будівничій справі й означало «фундамент, основу, нижню будову» [1, с. 6]. Його також використовували у військовій термінології для позначення допоміжних служб та систем. У сорокових роках ХХ століття термін «інфраструктура» починає використовуватися в економічних науках для характеристики галузей господарства, які обслуговували промислове та сільськогосподарське виробництво. А у п'ятдесятих роках минулого сторіччя це поняття набуває широкого застосування й під інфраструктурою стали розуміти «... сукупність галузей і видів діяльності, що обслуговують як виробничу, так і невиробничу сфери економіки з метою створення основи (фундаменту) для нормальної діяльності головних галузей матеріального виробництва та розвитку продуктивних сил країни» [1, с. 6]. Сам М. Ф. Голіков визначав інфраструктуру як «...сукупність ієрархічних територіальних, функціональних систем, кожна з яких включає поєднання підприємств, споруд, об'єктів і організацій, що характеризуються спільністю професійних навичок працюючих, однорідністю використання засобів праці й орієнтованих на обслуговування виробничих галузей, населення або поєднання виробництва і населення» [1, с. 9]. Трохи пізніше, зазначений вище науковець, у книзі «Інфраструктурно-територіальний комплекс», яка була написана у співавторстві з Двоскіним Б. Я., під інфраструктурою пропонує розуміти «... сукупність галузей, об'єктів і видів діяльності, що обслуговують як виробничу, так і невиробничу сферу економіки у цілях створення умов для нормальної діяльності головних галузей матеріального виробництва і розвитку виробничих сил країни, а також оптимальних умов для здійснення всіх форм життєдіяльності суспільства: праці, побуту і відпочинку населення регіону (країни)» [2, с. 14]. Вони визначають інфраструктуру як систему, яка складається з певної кількості галузей і підгалузей і пропонують поділяти її на виробничу, соціально-виробничу, соціально-побутову та інституційну [2, с. 20].

На сьогоднішній день існує велика кількість класифікацій галузевої структури інфраструктури, але переважна більшість дослідників відносять систему освіти до складу соціальної інфраструктури. Проте існують й інші думки щодо цього питання. Зокрема, сучасний російський науковець Комаров М. П. пропонує поділяти соціальну інфраструктуру на інфраструктуру: розподілу і обміну, надання споживчих послуг людям, охорони здоров'я людей, формування суспільної свідомості і наукового світогляду, управління, охорони громадського порядку, оборони [4, с. 21]. Систему освіти він відносить до інфраструктури формування суспільної свідомості і наукового світогляду.

Цікавими, з точки зору ролі і значення системи освіти у суспільстві, на нашу думку, є регіональні дослідження групи експертів Західної Європи, які за функціональною структурою поділяють інфраструктуру на виробничу, соціальну та загальноосвітню [8, с. 110]. До загальноосвітньої інфраструктури вони відносять комплекс засобів та споруд, які визначені для забезпечення загальноосвітньої і професійної підготовки.

Інший закордонний дослідник Йохимсен Р. [7, с. 11] вважає, що інфраструктуру треба поділяти на три сектори:

- матеріальну;
- інституційну, яка визначається як сукупність суспільних прав, норм, процедур, що склалися в процесі історичного та економічного розвитку суспільст-

ва;

–інтелектуальну, до якої відноситься загальна і спеціальна освіта, кваліфікація трудових ресурсів, що виконують різні функції у процесі розподілу праці, їх галузевий і територіальний розподіл [7, с. 11].

Враховуючи важливість системи освіти та науки на сучасному етапі еволюції суспільства ми пропонуємо поділяти інфраструктуру на виробничу, соціальну, інституціональну, а також, науково-освітню. Останню ми розглядаємо як окрему ланку у загальнонаціональному суспільному комплексі (рис. 1).

Рис. 1. Галузева структура інфраструктури на загальнонаціональному рівні (складено автором)

Кардинальні зміни у системі освіти та науки, які відбуваються останніми роками, спонукали нас до виділення науково-освітньої інфраструктури, як окремої важливої складової загальнонаціональної суспільно-виробничої системи. До складу науково-освітньої інфраструктури ми пропонуємо відносити всі організації та установи системи освіти, наукові заклади та наукове обслуговування.

Можна посперечатись з автором запропонованої класифікації про доцільність виділення системи освіти та науки в окрему галузь інфраструктури, але, як свідчить історичний досвід, ще жодна країна світу не змогла побудувати ефективну систему господарювання без достатнього і постійно зростаючого фінансування системи освіти та наукових досліджень, без ефективної структури управління та організації зазначених сфер суспільства. Власне цими міркуван-

нями й викликане виділення нами системи освіти та науки в окрему галузь загальнонаціональної інфраструктури.

Висновки. Інноваційний розвиток суспільства, обумовлений впливом науково-технічної революції, постійно зростаючі обсяги інформації, якісно нова техніка та технології вимагають сьогодні майже від кожного громадянина підвищення рівня освіти та кваліфікації, загальної культури особистості, дисциплінованості та її відповідальності за доручену справу. Все це визначає зростаючу функцію у сучасному світі системи освіти, яка у майбутньому інформаційному суспільстві буде відігравати ще більш важливу роль як для розвитку окремої особистості так і для всього людства в цілому. Тож проблемні питання щодо місця системи освіти у сучасній галузевій структурі загальнонаціональної інфраструктури потребують подальшого дослідження та наукового обґрунтування.

Література: 1. Голиков Н.Ф. География инфраструктуры. – К.: Вища школа, 1984. – 124 с. 2. Голиков Н.Ф., Двоскин Б. Я. Инфраструктурно-территориальный комплекс: (теория, методы, практика). – Алма-Ата.: Гылым, 1990. – 224 с.; 3. Ковалев С.А. Вопросы географии сферы обслуживания населения // География населения. – М., 1967, Вып. 1.; 4. Комаров М.П. Инфраструктура регионов мира: Учебник. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2000. – 347 с.; 5. Покишишевский В.В. О картографировании сферы обслуживания / Изв. Всесоюз. Геогр. о-ва., 1969, Т. 101, вып. 5.; 6. Словарь иностранных слов. – 14-е из., испр. – М.: Рус. С 48 яз., 1987. – 608 с.; 7. Тамаш Т. Шикош. Социальная инфраструктура медье Боршод-Абуай-Землен. – Печ, 1986. – 175 с.; 8. Тойн П., Ньюби Т. Методы географических исследований. – Вып. 1: Экономическая география/Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1977. – 271 с.

УДК 37.01: 378

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ СТУДЕНТІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Заволока Ю.Ю.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Вищим навчальним закладом здійснюється навчально-виховний процес, що забезпечується професорсько-викладацьким чи викладацьким складом. Особливе місце в цьому відводиться кураторам студентських груп. Враховуючи відповідні нормативні документи, вища школа повинна формувати особистість майбутнього фахівця, його самосвідомість, встановлювати зв'язки поколінь, зберігати їх культурні надбання, здійснювати підготовку національної інтелігенції, сприяти оновленню і збагаченню інтелектуального генофонду нації, примножувати духовний потенціал тощо [1].

Слід зазначити, що сучасне виховання молоді у вищому навчальному закладі перебуває під впливом переорієнтації та трансформації суспільних відносин та процесів, тому потребує вдосконалення та впровадження нових методичних розробок. Враховуючи сучасну соціальну ситуацію та безперервність виховного процесу, воно має відбуватись в дещо іншому контексті [2].

По-перше, існує необхідність правильного сприйняття процесу виховання, оскільки воно в певній мірі розуміється як суб'єктами так і об'єктами виховання через призму повчання щодо правил поведінки і норм життя.

По-друге, слід переглянути трактування самого терміну «виховна робота», враховуючи принципи вищої школи, завдання державної молодіжної політики тощо. На нашу думку, це поняття треба розкривати з позиції адаптованості вищої школи до сучасних умов та глобалізаційних процесів, що відбуваються в сучасному суспільстві. Сьогодні дослідження в означеному аспекті ще тривають, зокрема підіймається питання про введення терміну «формування та розвиток особистості».

По-третє, враховуючи сучасні соціальні процеси та запит студентської молоді, необхідно осучаснити методи та форми виховної роботи.

На кафедрі соціально-економічної географії та регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна виховна робота посідає важливе місце та виступає невід'ємною складовою навчального процесу. Метою виховної роботи на кафедрі є формування всебічно розвинутого фахівця з широким світоглядом та моральною, правовою, художньо-естетичною, трудовою, екологічною та іншими культурами, спрямованими на демократизацію суспільства в Україні. Відповідно до мети поставлено такі основні завдання виховної роботи:

- продовжити формувати та розширювати світоглядні позиції студентів;
- підвищувати духовний, моральний, естетичний рівні культури та сприяти зміцненню фізичного і психологічного здоров'я молоді;
- розвивати соціальну активність студентів через включення їх у процес державотворення;
- забезпечити можливість вдосконалення та самореалізації індивідуальних творчих здібностей;
- сприяти адаптації майбутніх фахівців до життя і роботи в умовах трансформації соціально-економічних відносин в державі;
- надавати всебічну допомогу студентам у реалізації їх життєвих планів.

Виконання мети та завдань виховної роботи кафедри відбувається на декількох ієрархічних рівнях за рахунок методів, засобів, форм її організації. Звернемо увагу на найбільш доцільні з них:

- 1) загальнокафедральний рівень – виховні заходи, що проводяться на рівні студентських груп всієї кафедри, забезпечується професорсько-викладацьким складом;
- 2) груповий рівень – виховна робота проводиться на рівні академічної групи, забезпечується куратором. На нашу думку, він повинен володіти необхідним життєвим досвідом, усвідомлювати власну індивідуальність, вміти впливати на розвиток особистостей студентів, допомагати їм приймати правильні рішення, бути творчою людиною тощо;
- 3) індивідуальний рівень – виховна робота спрямована власне на конкретного студента та забезпечується будь-яким викладачем кафедри, що має з ним безпосередній контакт.

У напрацьованому досвіді кафедри можемо акцентувати важливість та необхідність проведення загальнокафедральних свят та заходів, таких як: «Посвя-

та першокурсників в соціо-економіко-географи», «День студента», «День відмінника», «Новорічний карнавал», «День соціо-економіко-географа», «Свято випускників» тощо.

Ці заходи сприяють становленню кафедральних традицій, формують почуття колективізму, гідності за майбутню професію, створюють умови для повноцінного розкриття творчих здібностей, організовують студентів до самостійної суспільної діяльності, стимулюють до навчання, пропагують здоровий спосіб життя тощо.

Кураторські години є найбільш поширеною формою виховної роботи в групі. Існує необхідність розглядати їх проведення у вигляді тематичних диспутів або бесід, рольових ігор, конкурсів, перегляду документальних відеофільмів з обговорення тощо. Неоднаковий життєвий досвід студентів академічних груп, отриманий в різних соціальних умовах, часто ускладнює процес взаємопорозуміння із однолітками, викладачами, гальмує досягнення поставленої мети, створюючи негативну атмосферу. Тому теми кураторських годин повинні бути обрані та скореговані згідно з індивідуальними психологічними особливостями студентів, бути проблемними, актуальними, цікавими. Як приклад, пропонуємо теми духовності та моральності суспільства, сімейно-статевих стосунків, етичності та естетичності взаємин між людьми та ін. Такі напрямки роботи в групі націлені на всебічний гармонійний розвиток творчої особистості, аналіз власних життєвих позицій, формування і усвідомлення себе носієм загальнолюдських цінностей та їх збереження, передачу наступним поколінням.

Куратор повинен організовувати, актуалізувати важливість поставленого питання, спонукати студентів до участі в обговоренні, скорегувати висновки. Студентам відводиться місце для реалізації поглядів, переконань, активне поповнення світоглядних уявлень та знань. Це передбачає цілеспрямовану роботу студентів над пошуком додаткових джерел інформації стосовно певних подій, явищ, ситуацій та стимулює вироблення орієнтованого ставлення до них.

Доцільною є виховна робота на індивідуальному рівні. Вона може проводитись у вигляді бесід, пояснень, настанов тощо. Для педагога, куратора, викладача вкрай важливо вчасно виявляти проблемного студента чи такого, що потребує будь-якої допомоги, вміти налаштувати його на відвертість, заслужити довіру тощо. Отже, виховання, навчання та розвиток є рівноцінними складовими освітнього процесу. Виховна робота повинна бути безперервним процесом з прямою та непрямою дією на студентську молодь.

Література: 1. Буланова-Топоркова М.В. Педагогика и психология высшей школы : учебное пособие. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2002. – 544 с. 2. Фокин Ю.Г. Преподавание и воспитание в высшей школе: методология, цели и содержание, творчество : учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М. : Академия, 2002. – 224 с.

СИСТЕМА ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК СКЛАДОВА РЕГІОНАЛЬНОЇ СОЦІОГЕОСИСТЕМИ

Корнус О.Г.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Концепція системності у суспільно-географічних дослідженнях отримала достатнє теоретичне обґрунтування. У перших дослідженнях сфера обслуговування уявлялася як набір, сума різних за своїм призначенням видів обслуговування, тобто не цілісною, а простою «сумативною» (Кибальчич, 1980) системою у якій елементи або види обслуговування, мало пов'язані або взагалі не пов'язані між собою, виконують властиві тільки їм функції [2]. За сучасними уявленнями сферу обслуговування можна вважати цілісною системою, а не механічною сумою видів, що складають її. З іншого боку вона входить до складу більш крупних систем, і в кінцевому підсумку є частиною соціогеосистеми (соціально-географічної системи), концепцію якої розроблено у працях Л.М. Немець. За її визначенням [3, с. 154-155] соціально-географічна система розуміється як *«гетерогенна система, що містить неоднакові за рівнем узагальнення та ієрархії соціальні елементи або підсистеми, а також техногенні, абіотичні та біогенні елементи (підсистеми), що взаємодіють через потоки речовини, енергії та інформації в географічному просторово-часовому континуумі»*.

У цьому контексті сфера обслуговування – безумовне свідчення наявності у ній інтегруючої, системної якості. Системність сфери обслуговування обумовлена її цільовою функцією – задовольняти різноманітні потреби людини, що утворюють складний функціональний комплекс, оскільки різноманітні потреби внутрішньо пов'язані між собою у єдину систему. Таким чином, будучи складовою частиною соціогеосистеми (рис. 1), сукупність різноманітних видів обслуговування являє собою органічну, цілеспрямовану систему, об'єднану необхідністю задовольняти суспільні, соціально-економічні та духовні потреби людини і утворює **систему обслуговування населення (СОН)**.

Як переконливо доведено у роботах Л.М. Немець [4, с. 46–48], багато властивостей соціогеосистем визначаються саме соціальними підсистемами, тому з точки зору ґносеології цей аспект є дуже важливим, бо обумовлює методологію дослідження соціогеосистем.

Основною системоутворюючою властивістю СОН є **цілісність системи**, тобто єдність частин, їх взаємозв'язок, взаємодія і взаємообумовленість – якою б не була природа послуг, вони утворюють органічну єдність, обумовлену метою їх функціонування. Між компонентами такої цілісної системи є матеріальний, енергетичний та інформаційний обмін, за допомогою якого вони об'єднуються у єдине ціле. Ефективний розвиток певного виду послуг можливий тільки у сукупності з іншими, оскільки немає послуг головних і другорядних, оскільки всі вони важливі для розвитку людського суспільства [2, с. 41]. У цьому – ознака їх органічної цілісності, прояв їх системоутворюючих зв'язків.

Відкидаючи ражнування окремих послуг з точки зору їх значимості для людини, види обслуговування чітко поділяються на локальні і регіональні [2].

Це узгоджується з властивістю ієрархічності соціально-географічних систем [5], що дає підстави вважати СОН Сумської області складовою відповідної регіональної соціогеосистеми.

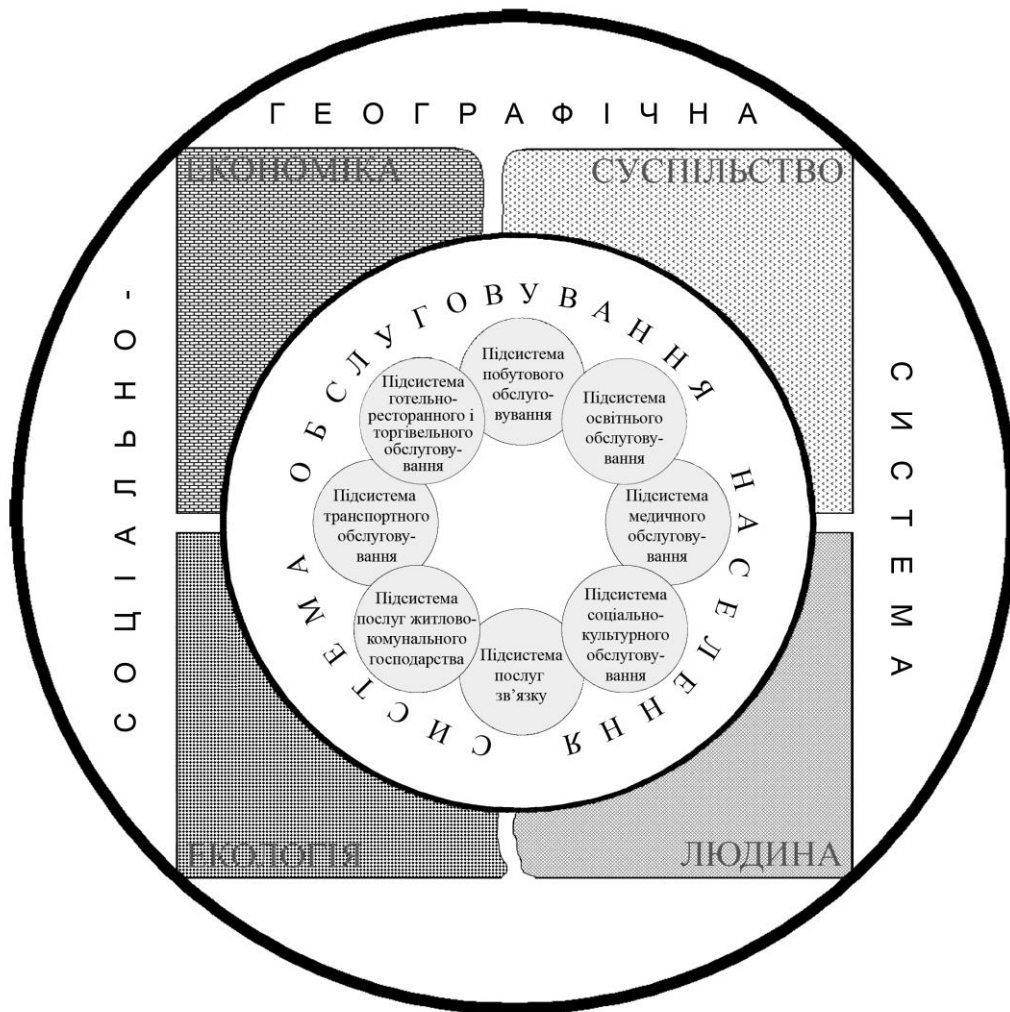

Рис. 1. Місце системи обслуговування у регіональній соціогеосистемі

Складність системи обслуговування населення проявляється у її подільності на відносно самостійні функціональні підсистеми, а останні – на елементи, тобто заклади та інші об’єкти інфраструктури обслуговування. Складність СОН проявляється і у її ієрархії, яка знаходиться у супідрядності з ієрархією систем розселення і виробництва. Споживачі послуг від нижчого рівня у цій підсистемі послуг до вищого, більш повного, спеціалізованого чи комплексного. Принципи різнорівневої організації закладені у структурі більшості підсистем (видів) обслуговування, але найбільш чітко вони проявляються в організації мережі лікувальних установ, освітніх закладів та підприємств торгівлі. Взагалі кожна соціальна система (підсистема) є багаторівневою і має складну ієрархічну структуру, що обумовлює відповідну ієрархічність соціально-географічних систем. При цьому соціальна ієрархія поєднуючись з ієрархією, обумовленою структурою природних підсистем, надає СОН у цілому дуже складної ієрархічної структури. На кожному його рівні існують відповідні системи потреб, які генерують ієрархічні системи цілей і т.д. Крім цього, протиріччя потреб одного рівня можуть

мати регіональний характер, тому у дослідженні підсистем обслуговування повинні бути просторові аспекти.

Різноманітність СОН визначається складом і характером видів обслуговування. Останні обумовлені різноманіттям циклів життєдіяльності людини і потреб [2], що впливають з цього, на задоволення яких спрямована система обслуговування. При цьому у системі обслуговування не може бути різкої межі між підсистемами СОН.

СОН як частина соціогеосистеми характеризується **керованістю**. У цілому процес управління має стохастичний характер. Наслідком цього є динамічна рівновага підсистем, хоча цей стан може порушуватись у результаті асинхронного розвитку деяких видів обслуговування чи діалектичного протиріччя попиту на послуги та їх пропозицією. У складних соціальних підсистемах спостерігаються дві взаємопов'язані тенденції – дезорганізація і організація, які постійно знаходяться у динамічній рівновазі [4, с. 47]. Саме цей чинник спричиняє флуктуації у розвитку підсистем обслуговування – нестабільність, диспропорції, нерівномірність розвитку тощо. Якщо до цього додати нерівномірний територіальний розподіл вказаних тенденцій, то стає зрозумілим, що територіальний аналіз є обов'язковою умовою дослідження названих підсистем, а управління ними з урахуванням можливостей і потенціалу саморозвитку повинно мати стабілізуючий напрямок. У даному випадку важливу роль відіграє координація, яка виступає не тільки як узгодження, а і як розподіл функцій, або як говорить В.Г. Афанасьєв, – «узгодження підцілей компонентів системи, підпорядкування цих підцілей цілям системи» [1, с. 119].

З цієї думки випливає і така властивість СОН, як **емерджентність**. Властивості системи обслуговування у цілому відрізняються від властивостей її окремих елементів, хоча детермінуються цими властивостями. Взаємозв'язок, взаємодія, субординація, функціонування дискретних частин – установ, видів та підвидів обслуговування в інтегрованому вигляді утворюють нову якість з множиною зв'язків і відношень, що з одного боку інтегрують у єдине ціле елементи системи, а з іншого – забезпечують комунікацію системи із зовнішніми умовами, надходження до неї необхідних для її функціонування речовини, енергії та інформації.

Динамічність системи обслуговування визначається кількісними і якісними змінами її параметрів, а також змінами внутрішньої організації її підсистем і елементів у просторі та часі. При цьому елементи і підсистеми СОН характеризуються різним «ступенем динамізму» [2, с. 44], особливо у перехідний етап розвитку суспільства.

Таким чином, система обслуговування населення є взаємопов'язаною єдністю матеріально-речовинних елементів та інформації. Речовинна частина системи володіє розмірністю, протяжністю у просторі; вхідна та вихідні інформація характеризує прямі і зворотні зв'язки системи, служить засобом управління як СОН, так і соціально-економічними системами (соціогеосистемами) взагалі.

Література: 1. Афанасьев В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. – М.: Политиздат, 1980. – 368 с. 2. Меркушева Л. А. География сферы обслуживания населения (теория и методология) / Людмила Аркадьевна Меркушева. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1989. – 184 с. 3. Немец Л. Н. Устойчивое развитие : социально-географические аспекты (на примере Украины) / Людмила Николаевна Немец. – Х. : Факт, 2003. – 384 с. 4. Немец Л.

М. Про ієрархічність структури соціально-географічного процесу / Л. М. Нємець // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 43. – С. 46–48. 5. Нємець Л. М. Соціально-географічні основи стратегії переходу України на модель стійкого розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Л. М. Нємець. – Київ, 2004. – 34 с.

УДК 911.3

ОСОБЛИВОСТІ СПЕЦКУРСУ «ГЕОГРАФІЯ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА» У ПІДГОТОВЦІ БАКАЛАВРІВ СОЦІО-ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІВ

Кулєшова Г.О.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

За сучасних умов розширення процесів глобалізації та розвитку й інституціалізації транскордонного співробітництва між суміжними прикордонними регіонами відкриваються нові можливості для активізації господарської діяльності на периферійних територіях, що сприяє підвищенню їх конкурентоспроможності. Дані тенденції актуалізували нові наукові дослідження у цій сфері, зокрема з'явилася потреба у підготовці спеціалістів з даного профілю, а отже й інтегрування наукових досліджень не лише у господарську практику, а й у процес навчання. Особливої актуальності викладання даного спецкурсу набуває у провідному ВНЗ Харківщини - Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна.

Харківський регіон є прикордонним та активно розвиває транскордонну співпрацю із суміжними територіями, зокрема разом з Белгородською областю Російської Федерації входить до складу єврорегіону «Слобожанщина». Вивчення питань транскордонного співробітництва має важливе практичне значення у роботі представницьких органів влади та громадських організацій щодо підвищення конкурентоспроможності та іміджу території. Тому введення даного спецкурсу у програму підготовки бакалаврів соціо-економіко-географів сприятиме зміцненню позицій майбутніх фахівців на ринку праці як регіону, так і країни в цілому.

Спецкурс «Географія транскордонного співробітництва» викладається студентам 4 курсу денного та 5 курсу заочного відділень, містить 13 лекційних, 13 практичних та 28 годин самостійної роботи студентів. Даний спецкурс є комплексним, інтегрує базові знання, вміння і навички з багатьох географічних, економічних, історичних та інших дисциплін.

Метою спецкурсу є формування у студентів цілісного суспільно-географічного погляду на особливості та тенденції розвитку прикордонних територій, специфіку транскордонного співробітництва в умовах розширення сучасних євроінтеграційних процесів.

Об'єктом вивчення є прикордонні території як специфічні територіальні соціально-економічні системи та їх участь у процесах транскордонного співробітництва. Предметом вивчення є суспільно-географічні аспекти функціонуван-

ня і сталого розвитку прикордонних територій в рамках активізації та розширення напрямів транскордонного співробітництва.

Завданнями спецкурсу «Географія транскордонного співробітництва» є:

- вивчення теоретико-методологічних основ транскордонного співробітництва, виявлення специфіки розвитку прикордонних територій;
- визначення місця і ролі транскордонного співробітництва у регіональному розвитку, аналіз організаційно-правових та фінансових механізмів його забезпечення;
- характеристика сучасної європейської системи транскордонного співробітництва та функціонування єврорегіонів, аналіз та оцінка перспектив участі прикордонних областей України у євроінтеграційній співпраці.

Даний спецкурс складається з двох модулів. Перший модуль «Теоретико-методологічні засади транскордонного співробітництва» включає вивчення питань теоретичної лімології, ознайомлення з поняттями «прикордонний регіон», «транскордонний регіон», «транскордонне співробітництво», «єврорегіон». В рамках даного модуля дається аналіз територіальної структури прикордонного та транскордонного регіонів, характеризуються чинники та принципи розвитку транскордонного співробітництва, визначаються особливості функціонування єврорегіонів.

В рамках другого модуля вивчаються регіональні особливості і європейський досвід розвитку транскордонного співробітництва та функціонування єврорегіонів, аналізуються транскордонні проекти, що реалізуються за участю регіонів України, дається оцінка та прогноз діяльності єврорегіонів на кордоні України та суміжних держав.

При виконанні практичних робіт та підготовці до семінарських занять студенти вивчають досвід діяльності єврорегіонів за участю країн Європи та СНД, розглядають єврорегіони, до складу яких входять прикордонні області України, визначають проблеми та перспективи розширення євроінтеграційної діяльності на західних та східних кордонах держави.

Значна увага на практичних заняттях приділяється аналізу особливостей соціально-економічного становища прикордонних територій України, визначенню переваг та недоліків їх розвитку у зв'язку із специфікою економіко-географічного положення.

У програмі практичних занять спецкурсу «Географія транскордонного співробітництва» особливе місце займає розвиток творчих здібностей студентів. Пропонується розробити транскордонний проект для його впровадження на певній прикордонній території. Даний проект має включати мету та завдання, перелік можливих учасників, ключові заходи та порядок їх здійснення для отримання запланованих результатів, безпосередньо очікувані результати. Студенти мають представити свої розробки та у формі ділової гри визначити найкращий проект.

Базовими поняттями спецкурсу «Географія транскордонного співробітництва» є:

- прикордонний регіон – це територія, що охоплює одну або декілька адміністративно-територіальних одиниць однієї держави та прилягає до державного кордону [2];

- транскордонний регіон – це певна територія, яка, характеризується наявністю схожих природно-географічних умов і охоплює прикордонні регіони двох або кількох держав, що мають спільний кордон [3];
- транскордонне співробітництво – це спільні дії, спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України та територіальними громадами, відповідними органами влади інших держав у межах компетенції, визначеної їх національним законодавством [1];
- єврорегіон – це організаційна форма співробітництва адміністративно-територіальних одиниць європейських держав, що здійснюється відповідно до дво- або багатосторонніх угод про транскордонне співробітництво [1];
- транскордонний проект – це комплекс заходів суб'єктів та учасників транскордонного співробітництва України, спрямованих на розвиток транскордонного співробітництва [1]

Під час викладання спецкурсу “Географія транскордонного співробітництва” використовуються наукові доробки у галузі транскордонного співробітництва таких вітчизняних та зарубіжних вчених як П. Беленкого, В. Дергачова, Л. Вардомського, М. Долішнього, Б. Клімчука, Н. Луцишина, П. Луцишина, В. Колосова, Ю. Макогона, Н. Мікули, І. Студенникова та ін. Крім цього, використовуються матеріали європейських та національних правових документів та законодавчих актів.

Отже, спецкурс «Географія транскордонного співробітництва» має посісти гідне місце у програмі підготовки бакалаврів соціо-економіко-географів. Вивчення головних положень спецкурсу має сприяти всебічному розвитку студентів та закладенню навичок практичної роботи у сфері транскордонного співробітництва і зовнішніх економічних відносин. Специфіка економіко-географічного положення Харківської області дозволить студентам в реальному вимірі оцінити процеси, що відбуваються на територіях, прилеглих до державного кордону України.

Література: 1. Закон України "Про транскордонне співробітництво" від 24 червня 2004 р., № 1861-IV. <http://www.rada.kiev.ua>, 2. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: Монографія. – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 395 с., 3. Студенников І. Транскордонне співробітництво та його місце в регіональному розвитку // Регіональна політика в країнах Європи: Уроки для України / Київ. центр Ін-ту Схід-Захід; за ред. С.Максименка. – К.: Логос, 2000. – 171 с., – С.138-167.

УДК 911.3

ДО ПОНЯТТЯ РИНКОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ РЕГІОНУ

Мамчур О.І.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Як відомо, наукове знання має складну будову. В ньому виділяють прості і складні елементи. До простих відносять терміни, поняття і категорії, що разом

творюють поняттєво-термінологічний апарат (ПТА) науки. Вважається, що центральною ланкою ПТА є поняття.

У розвиненій науці поняття і відповідні їм терміни утворюють поняттєво-термінологічні системи. Вважаємо суспільну географію розвинутою наукою, яка урізноманітнює свої об'єкти вивчення. Із становленням ринкової економіки в Україні у вітчизняній науці почало наповнюватись змістом і поняття "ринкової інфраструктури".

Проаналізуємо компоненти цього поняття. Що таке інфраструктура?

Інфраструктура – від лат. слів *infra* – нижче, під, та *structure* – будова, порядок, комплекс складових, взаєморозташування – буквально означає "внутрішня будова". Але термін практично не вживається у своєму буквальному розумінні. Інфраструктуру ми трактуємо у дещо іншому контексті.

Найповніша в Україні економічна енциклопедія [2] розкриває це поняття так: інфраструктура – це комплекс галузей народного господарства (сфери матеріального та нематеріального виробництва), які обслуговують промисловість і сільське господарство. До неї належить виробнича і невиробнича (соціальна) інфраструктура.

Таке трактування свідчить про те, що поняття "інфраструктура" у вітчизняній науці формувалось у руслі певних ідеологічних засад і у сучасних реаліях потребує наукового переосмислення. Відчувається вплив формаційного розуміння суспільства з його продуктивними силами і виробничими відносинами. Такий вузький економічний, навіть виробничий, підхід обмежує зміст поняття "інфраструктура". Повертаючись до прямого перекладу терміну можна вважати, що інфраструктура – це установи, організації, галузі, що обслуговують, тобто забезпечують діяльність, якогось складного об'єкта, і цей об'єкт обов'язково має бути комплексом простіших елементів. Таким складним об'єктом у нашому випадку є ринок.

Поняття "ринкової інфраструктури" відноситься до поняттєво-термінологічного апарату, де центральним є поняття "ринок", яке найчастіше розуміють так: ринок – це сукупність економічних відносин між господарюючими суб'єктами щодо організації виробництва та обміну товарів і послуг відповідно до законів товарного виробництва.

Щоб існував ринок необхідно, щоб виконувались умови: наявний суспільний поділ праці; спеціалізації виробників товарів, послуг, інформації на ін.; приватної власності; була обмежена економічна роль держави; відокремленість суб'єктів ринку (їх незалежність). При цьому ці незалежні суб'єкти ринку, тобто продавці і покупці товарів, призначених для обміну, функціонують виключно через призму взаємозв'язків між собою. А забезпечує ці взаємозв'язки ринкова інфраструктура.

Отже, ринкова інфраструктура – це сукупність суб'єктів ринку (підприємств, організацій, установ), які забезпечують і обслуговують рух товарів і послуг, фінансових ресурсів і робочої сили. До ринкової інфраструктури не належать суб'єкти ринку, які виступають на ньому тільки в якості покупця або продавця (напр. виробники і кінцеві споживачі товарів; власники фінансових ресурсів і ті, хто їх потребує; працездатні громадяни і роботодавці). Всі інші

суб'єкти ринку, які знаходяться між ними, ми називаємо суб'єктами інфраструктури ринку.

Між ступенем розвитку ринку та його інфраструктурою існує пряма залежність: чим більше розвинута інфраструктура, тим розвинутіший ринок.

Ринок – поняття надто широке та узагальнююче, а тому підходів до його структурування існує багато. Відповідно до структури ринку виділяють і головні компоненти його інфраструктури: інфраструктура фінансового ринку (банки, страхові компанії, інвестиційні компанії, лізингові установи, ломбарди і кредитні спілки, фондові, валютні біржі та ін.), інфраструктура товарного ринку (підприємства оптової та роздрібною торгівлі, товарні біржі, брокерські контори та їх брокери, виставки, ярмарки та аукціони, торгові посередники та ін.), інфраструктура ринку праці (центри підготовки та перепідготовки кадрів, центри підвищення кваліфікації, біржі праці, державні центри зайнятості, кадрові агентства та ін. недержавні служби з працевлаштування).

У Національному атласі України, окрім трьох вказаних вище, виділений ще один компонент – інфраструктура ринку нерухомості, що свідчить про зрілість галузі, та актуальність і важливість дослідження ринку нерухомості на регіональному рівні [4].

Таким чином цілісний ринок класифікують за геопросторовим критерієм: міжнародний ринок (світовий), національний (державний), регіональний, локальний.

Розвиток національного ринку (тобто ринку держави) обумовлюють сформовані в тих чи інших умовах регіональні ринки, що є відносно самостійними, проте з чіткою інтеграційною ознакою. Таким чином цілісний ринок класифікують за геопросторовим критерієм: міжнародний ринок (світовий), національний, регіональний, локальний

Вважаємо, що ринкова інфраструктура регіону - це сукупність суб'єктів ринкової інфраструктури, що здійснюють свою діяльність в межах зазначеного регіону і відрізняються за певними типовими ознаками від ринкової інфраструктури іншого регіону.

Основними завданнями розвитку регіональної ринкової інфраструктури [3] є такі: - створення достатньої кількості інституцій, які б гарантували рівномірний розподіл та перерозподіл потоків капіталів, товарів, робочої сили між регіональним промисловими структурами, районами, містами області, забезпечували міжрегіональний перетік грошових коштів, робочої сили та ін. у разі відсутності їх надходження у певні періоди;

- формування ефективного інструментарію фінансового, товарного та ринку праці, що сприяв би їх диверсифікації, забезпеченню доходну частину місцевих та регіонального бюджетів, зниженню ризиків інвестування, приваблював би надлишкові кошти та інвестиції;

- розвиток законодавчої регіональної ініціативи, сприяння розробці оптимальної законодавчої інфраструктури, здатної створити основу стабільного поступового зростання економіки з відсутністю диспропорцій у розвитку регіонів.

Українському ринку характерні недосконалість ринкової інфраструктури регіонів взагалі, недостатній рівень її інституційного розвитку, зокрема в дотриманні законодавчих норм. Тому найважливішим завданням суб'єктів ринко-

вої інфраструктури постає підвищення організаційного та культурного рівнів різних регіонів, згладжування різниці в економічному розвитку між окремими територіями держави.

Література: 1. Горбач Л. М., Каун О. Б. Ринок фінансових послуг: Навч. посібник. – К.: Кондор, 2006. 2. Економічна енциклопедія. У 3 т. /За ред.. С. В. Мочерний. – К.: ВЦ „Академія”, 2002. 3. Іваницька О. М. Державне регулювання розвитку фінансової інфраструктури: Монографія. – К.: Видавництво НАДУ. 4. Національний атлас України. – К.: ДНВП „Картографія”, 2008.

УДК 911.3

ДО ПИТАННЯ НЕОБХІДНОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ

Нємець К.А., Нємець Л.М.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

На порозі нового тисячоліття світ зіткнувся з проблемами глобального характеру, які ніколи раніше не стояли перед системою освіти і пов'язані з необхідністю зміни людської свідомості, способу мислення, поведінки та конкретних дій. Мова йде про негативні наслідки людської діяльності в навколишньому природному середовищі і про взаємозв'язки та взаємодію людей як індивідів та окремих соціумів.

З одного боку, могутність впливу людства на природне середовища так стрімко наростає, що вже загрожує знищити не лише останнє, а й саму людину, позбавивши її колиски і місця життєдіяльності. Геологічні процеси вже відступають на задній план перед технологічними засобами суспільства, а природні процеси, екстремальні явища «виходять» за межі загально визначених закономірностей та правил, загрожуючи людям новими повеннями, тайфунами, землетрусами, селями, засухами, пожежами тощо.

З іншого боку, глобалізаційні процеси так швидко «стискають» географічний простір і соціальний час, що будь-які процеси в певній точці земної кулі стають відомими кожній людині за її бажанням, а тому полюси багатства та бідності стають все більш нетерплячими один до одного, призводячи до наростання соціальної напруги, проявів нетерпимості та дуже загрозливих соціальних глобальних проблем, включаючи тероризм, наркоманію, сепаратизм тощо. Гостро постає питання поєднання і збереження культурно-цивілізаційної самобутності окремих народів, націй та формування глобального соціуму, де стираються звичні не лише географічні межі, а й історико-культурні традиції, мова тощо. Глобальний соціум, як єдність людей сучасної цивілізації має сформувати глобальний менталітет, побудований на засадах цивілізаційної системи цінностей, багатства та різноманіття національних культур, загальнолюдських цінностях. Глобалізація не має державних меж, вона стрімко наростає, «... підриває основи «острівної свідомості» [2, с. 34] і призводить до того, що на планеті неможливо вже самоізолюватися, а тому потрібно шукати шляхи сумісного існування та життєдіяльності.

Формування глобального соціуму та його менталітету – процес надзвичайно динамічний та складний, успішно може відбуватися лише за умови розвитку і функціонування адекватної системи освіти, складовою якої має обов'язково бути виховна система, система формування особистості, її свідомості й відповідних компетенцій в сфері взаємодії людини з її природним і соціальним світом. Тільки через систему освіти людина засвоює культурні цінності, історико-етнічні, духовні надбання свого народу та цивілізації в цілому, вчиться бути терпимою до думки інших людей, поважати віросповідання, мову, культуру інших людей, формується не лише як фахівець, а й як духовно багата, розвинена особистість. Освіта – це головний і оптимальний шлях входження людини в світ науки і культури. Освічена людина, як продукт системи освіти – це не лише людина з високим рівнем професійних знань, що закінчила курс бакалаврату та магістратури, а головне – особистість з високим рівнем розвитку здібностей, з світоглядом та моральними принципами, сформованими на засадах загальнолюдських та цивілізаційних цінностей.

Багато науковців і педагогів-практиків поєднують сьогодні свої зусилля в сфері освіти для обґрунтування шляхів виховання громадянина світу, всієї планети і формування єдиного світового освітнього простору.

На кожному еволюційному етапі розвитку людства формується певний соціальний запит на систему освіти. На Всесвітньому форумі в Йоханнесбурзі (2002 рік) було прийнято резолюцію, щоб рекомендувати Генеральній Асамблеї ООН вирішити питання про проголошення 10 – річчя освіти для стійкого розвитку, починаючи з 2005 року. Стратегія стійкого розвитку, прийнята світовою спільнотою в Ріо-де-Жанейро розглядається як альтернатива глобальній соціально-геоекологічній катастрофі і має бути втілена в особистісну та суспільну свідомість глобального соціуму на всіх його ієрархічних рівнях. Мова йде про необхідність створення глобальної стратегії освіти і реалізація її, в першу чергу, через систему вузівської освіти, класичні університети, які є основою формування педагогічних кадрів і науковців.

Провідні країни світу єдині в своєму прагненні до створення глобальної освітньої стратегії і формування світового освітнього простору, отже сучасна освіта має набути міжнародного статусу, поєднуючи та узгоджуючи між собою загальноосвітні стандарти. Особливого значення набуває освіта в класичних, провідних університетах світу, яка має бути полікультурною. Така система освіти передбачає врахування культурних та виховних інтересів різних народів, етнічних груп і включає: адаптацію людини до різних цінностей в ситуації, коли існує велике різноманіття культур; формування навичок взаємодії з різними традиціями, поглядами; орієнтацію на діалог культур; відмовлення від культурно-освітньої монополії у відношенні до інших націй та народів; розвиток здібностей особистості оцінювати події з позицій іншої людини, представників інших соціальних груп тощо [1, с. 57, 127, 128].

Сучасний світ настільки різноманітний та неоднорідний, що й світовий освітній простір, що формується, буде досить строкатим за філософією освіти, культурно-історичними традиціями, рівнем, метою та ін. Важливо сформувати цей єдиний організм з великим різноманіттям елементів, який би виконував свою головну мету – формування особистості глобального соціуму з інтеграль-

ним менталітетом, в основі якого, як вже зазначалося лежать загальнолюдські цінності та якості.

Якість освіти залежить від дуже багатьох факторів, серед яких важливу роль відіграє колектив викладачів та науковців відповідного ВНЗ, матеріально-технічне та методичне забезпечення навчального процесу, а також елементи управлінської системи, фінансові можливості, кадровий склад навчально-допоміжного складу тощо. Особливий вплив на формування особистості студентів має духовно-культурна аура та традиції ВНЗ, факультету, кафедри. Навчальні плани та програми мають відповідати стандартам, які затверджуються та контролюються відповідними керівними органами освіти, включаючи Міністерство освіти і науки (в Україні). Відрізняються освітні заклади саме своїми кадрами та традиціями щодо організації навчального процесу, в ході якого обов'язково відбувається формування особистості, майбутніх науковців, вчителів, керівників бізнесових структур, учасників відкритого сьогодні єдиного глобального соціально-економічного організму.

Всі абітурієнти хочуть стати студентами, радіють ті, що ними стали, мріють вчитися тільки відмінно і обов'язково реалізувати свою мрію – одержати диплом і відповідну кваліфікацію. Проте проходить якийсь час і очі багатьох студентів вже не горять бажанням бути кращими, опанувати засади майбутньої спеціальності. Це відбувається, коли не збігаються їхні очікування цікавого студентського життя, опанування щоденно чимось новим, цікавим з буденними подіями (лекції, практичні, семінарські), слуханням та навчанням. Але ж молодь хоче жити ще й цікавим життям з різноманітними світами, нестандартними лекціями, залученням до самостійного пошуку, роботою над науковими проблемами, брати участь в студентських диспутах, наукових та культурологічних дискусіях. Їм потрібні різні і несхожі світи, адже молодість неповторна, вона вимагає активності і дії. Коли у ВНЗ цього не вистачає, молодь шукає заповнення свого дозвілля за його межами. Тоді соціалізація відбувається вже без участі того навчального закладу, до якого так наполегливо намагався потрапити юнак чи дівчина, а сьогодні безліч таких розважальних закладів, особливо в великих містах (ігрові автомати, нічні клуби, бари тощо).

Часто можна почути від колег-науковців, що виховання – це не завдання ВНЗ, не його компетенція, не варто витрачати на це час викладача та науковця, це особиста справа студента, де і як йому проводити свій вільний час. Тут доречно в оригіналі процитувати слова вченого-біблеїста, людини енциклопедичних знань, великої духовної чистоти, внутрішнього благородства, що присвятила все своє життя служінню народу у якості пастиря та вченого – Олександра Менья: «...Плохо, когда пустуют храмы, однако еще хуже, когда храмы полны, но пустуют сердца... Личность, т. е. высшее проявление человеческого, всегда будет находить оплот в Святыне...» [3, с. 8]. То хіба ж є у класичного університету - храму науки та культури (або у іншого ВНЗ, якщо він взяв на себе відповідальність за підготовку кваліфікованих фахівців, що мають продовжити традиції старшого покоління) більш вагоме і відповідальне завдання, як формування особистості майбутнього фахівця, моральної людини, спроможної зберегти надбання своїх батьків, сучасного покоління, щоб передати землю квітучою наступним поколінням? Ядерну зброю розробили особистості дуже високого інте-

лекту, але випробували її на японських містах Нагасакі і Хіросімі морально неповноцінні люди.

Колектив кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства розуміє процес підготовки фахівців в галузі економічної та соціальної географії в єдності освіти та розвитку особистості. Тут не називають це виховною роботою, може і справді недоречно говорити про виховання у ВНЗ. Проте, весь процес навчання спрямований на розвиток і формування особистісних якостей молоді. Вже в кінці першого тижня відбувається одна з улюблених подій першокурсників – їх приймають в сім'ю соціо-економіко-географів. Студенти старших курсів і випускники розповідають про особливості студентського життя на кафедрі, цікаві практики, роботу наукового дискусійного клубу, організацію та проведення конференцій, семінарів, літньої регіональної суспільно-географічної дослідницької експедиції, дослідження різних регіонів України тощо. Важливо, що про всі ці події розповідають самі студенти, вони ж дають і перші настанови, поради та накази першокурсникам. Є тут і свої символи, як ключ від професійних знань та статуетка майбутнього магістра, що передається першокурсникам випускниками кафедри. А потім в стані задоволення та ейфорії вони йдуть покласти квіти до пам'ятника засновнику університету Василя Назаровича Каразіна та Монумента студбатівців, а потім на екскурсію в Музей історії Каразінського університету, де пізнають всі події університетської історії, знайомляться з видатними постатями славетного ВНЗ і, сповнені гордості, приголомшені і щасливі, фотографуються на сходах біля Музею (в цьому році разом з ректором університету член – кореспондентом АПН України В.С. Бакіровим). Хіба таке свято забудеться? Хіба не спонукають ці події до більш плідної і свідомої навчальної роботи, роботи над науковими темами тощо? Студенти чекають нових подій, які не просто різноманітять навчальний процес, а вчать дружити, творити добро, любити свій університет, свою країну, пишатися своїми попередниками - науковцями та викладачами. Вони вже хочуть стати гідними студентами, внести свій вклад в розбудову незалежної України.

І таких подій на кафедрі достатньо, кожна з них спрямована на формування і розвиток особистісних якостей, природних потенцій студентів, на те, щоб вони хотіли знайти можливість удосконалювати себе, займаючись не лише навчанням, а вчилися спілкувати, дискутувати, творчо працювати і цікаво відпочивати.

Висновки:

1. Сучасний світ стрімко змінюється під впливом процесів глобалізації, вимагаючи формування нових, відповідних йому змін глобального соціуму в цілому і окремих особистостей зокрема.

2. Глобальні виклики у вигляді системних криз вимагають формування нової стратегії розвитку цивілізації, сьогодні це стратегія стійкого розвитку.

3. Система освіти має змінити свою структуру, методи, філософію, щоб достойно відповідати новому соціальному замовленню.

4. На порозі нового тисячоліття формується глобальний освітній простір, національні системи освіти, в першу чергу класичні університети мають перебудовувати свої засади для інтеграції в міжнародний освітній простір.

5.Формування основ менталітету глобального соціуму на засадах цивілізаційних цінностей – головне завдання університетської освіти.

6. Вища освіта має формувати особистість, а не лише давати знання, а тому вузи мають бути не тільки храмами науки та культури, але й стати потужними культурно-розвивальними закладами з різноманітними формами творчого, духовного життя студентів.

Література: 1. Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика. Учебник для вузов. – СПб, 2000. – 304 с. 2. Виктор Кувалдин. Глобальность: новое измерение человеческого бытия /Горбачев М.С. и др. Грани глобализации: Трудные вопросы современного развития. – М., 2003. – 592 с. 3. Мень Александр. История религии. В 2-х кн. Кн. 1-я: В поисках Пути, Истины и Жизни: Учеб. Пособие. – М., 1997. – 216 с.

УДК 911.3

ФОРМУВАННЯ ГЕОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ В УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Розвадовська І.Т., Скавронський П.С.

Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 11 м. Бердичева

Вивчення геології є важливою складовою вивчення географії у загальноосвітній школі.

Ще в 5 класі в курсі „Рідний край” вивчається тема „Поверхня і корисні копалини краю”, де розглядаються форми земної поверхні свого краю, гірські породи і мінерали, корисні копалини рідного краю, суть процесу вивітрювання. Окрім теоретичних знань (називати форми земної поверхні, пояснювати, що таке нівелір, що таке гірські породи, мінерали, корисні копалини, властивості гірських порід) серед навчальних досягнень учнів навчальна програма передбачає вміння практично визначати висоту за допомогою нівеліра та найпоширеніші гірські породи і корисні копалини свого краю [3, с. 16].

Вчителі Житомирщини використовують у своїй роботі посібник М.Ю. Костриці „Рідний край”, який містить доступний для учнів навчальний матеріал з чітким виділенням визначень основних понять та завдання для самостійної і практичної роботи в кінці кожної теми [2].

Так, після опрацювання теми „Гірські породи і мінерали” учням для закріплення навчального матеріалу пропонується відповісти на такі запитання: 1. Що називається гірською породою? 2. Наведи приклади щільних і пухких гірських порід? 3. Які гірські породи є у твоїй місцевості? Назви їх. Як вони використовуються людьми? 4 Розглянь зразки мінералів та гірських порід своєї місцевості і заповни табличку:

Назва	Колір і твердість	З яких мінералів складається	Походження

Одним з творчих завдань для п’ятикласників є збирання та оформлення колекції мінералів і гірських порід своєї місцевості.

В ході вивчення теми „Корисні копалини” учні після пояснення вчителя отримують завдання з допомогою посібника відповісти на такі запитання: 1. Які види мінеральної сировини використовувала людина з найдавніших часів? 2. На які групи діляться корисні копалини за походженням? 3. Родовища яких корисних копалин є у вашій області? 4. Розкажіть про корисні копалини своєї місцевості.

Вивчаючи тему „Вивітрювання” учні готують дома до наступного уроку відповіді на такі запитання: 1. Чи може на місці гірської країни утворитися рівнина? 2. Під впливом яких факторів руйнуються гірські породи? 3. Чому валуни, щебінь, пісок і глину називають уламковими породами? 4. Чому воду, лід і вітер називають не тільки руйнівниками, але й будівниками? 5. Які уламкові гірські породи є у твоїй місцевості і для яких потреб вони використовуються? 6. Яке значення процесу вивітрювання в природі?

П’ятикласники працюють на уроках також з атласами та контурними картами „Житомирська область” [1]. Так за фізичною картою атласу вони називають наявність на Житомирщині покладів бурого вугілля, титанових руд, торфу, лабрадориту, каоліну, кварциту, граніту, пегматиту, мармуру, самоцвітів (бурштинину, гранату, топазу, турмаліну, гірського кришталю, яшми). Використання географічного атласу своєї місцевості на уроках і в позаурочний час сприяє формуванню картознавчої компетенції учнів.

Геологічні знання учнів поповнюються і поглиблюються в 6 класі при вивченні теми „Літосфера”, де вони знайомляться з внутрішньою будовою земної кори, типами земної кори, внутрішніми та зовнішніми геологічними процесами, що зумовлюють зміни земної кори, основними формами рельєфу. Тут особливо важливо навчити учнів не лише знаходити об’єкти на карті та наносити їх на контурну карту, формулювати основні поняття, але й характеризувати, пояснювати, аналізувати географічні явища і процеси, встановлювати причинно-наслідкові зв’язки між ними.

Вивчення географії материків і океанів у 7 класі згідно навчальної програми [4] розпочинається з теми „Вступ”, де одна навчальна година відводиться для проведення практичної роботи „Аналіз карти будови земної кори”, в ході виконання якої учні фактично повторюють вивчений в попередньому навчальному році матеріал.

При вивченні океанів семикласники знайомляться з особливостями будови морського дна, а при вивченні кожного з материків — з їх геологічною будовою та закономірностями розміщення корисних копалин.

В ході вивчення курсу „Фізичної географії України” у 8 класі учні вивчають рельєф, тектонічні структури. Геологічну будову, мінерально-сировинні ресурси України. Учні виконують практичну роботу „Встановлення взаємозв’язків між тектонічними структурами, рельєфом та корисними копалинами”. Школярі отримують знання про геологічний час, знайомляться з геохронологічною таблицею. Також восьмикласники під час вивчення теми „Фізична географія своєї області” вивчають особливості рельєфу, геологічної будови, антропогенні відклади, поширення типів і форм рельєфу, природні ресурси Житомирщини.

У 9 класі, під час вивчення курсу „Економічна і соціальна географія України” школярі отримують знання про сировинну базу промисловості, практичне

використання корисних копалин, а при вивченні розділу „Використання природних умов і ресурсів та їх охорона” вивчають вплив видобутку і використання мінеральних ресурсів на навколишнє середовище.

В загальноосвітній школі I-III ступенів № 11 м. Бердичева Житомирської області з поглибленим вивченням географії протягом багатьох років в 9 класі вивчається курс „Геологія”. Навчальною програмою для шкіл (класів) з поглибленим вивченням географії [5] для вивчення цього курсу відводиться 2 години на тиждень. Цей курс є одночасно і узагальнюючим для повторення геологічних знань засвоєних учнями в попередніх 5-8 класах загальноосвітньої школи, і теоретичною та практичною базою для засвоєння учнями наступних курсів „Економічної і соціальної географії України” та „Економічної і соціальної географії світу”. Крім засвоєння значного обсягу теоретичного матеріалу, передбачено проведення багатьох практичних робіт для вироблення в учнів умінь працювати з різноманітними джерелами інформації, в тому числі і з географічними картами, що сприяє формуванню картографічної компетенції учнів.

Під час проведення перших уроків знайомимо учнів з основними галузями сучасної геології, основними етапами її розвитку. Учні дізнаються про розвиток геологічних знань в стародавньому Єгипті, Китаї, Греції та Римі, про перші наукові праці з геології в країнах Європи, на Русі та в Україні, про професію геолога.

В ході вивчення розділу „Мінералогія і петрографія” учні поглиблюють знання про земну кору, дізнаються про її хімічний та речовинний склад. Вони знайомляться з основними фізичними властивостями мінералів, формами кристалів та їх класифікацією за хімічним складом, класифікацією гірських порід за походженням. Теоретичні знання учні застосовують при виконанні практичних робіт: визначенні фізичних властивостей мінералів, визначення мінералів, визначення гірських порід. Для проведення таких практичних робіт в школі є достатня кількість колекцій та зразків різних мінералів і гірських порід. Учні вчаться визначати твердість, колір, блиск, злам, гігроскопічність, магнітність, жирність та інші властивості запропонованих зразків та записують результати у таблиці. Підсумком вивчення даного розділу є проведення навчального семінару „Практичне значення мінералів та гірських порід”. Найбільший інтерес в учнів викликають дорогоцінні камені та руди дорогоцінних металів.

Вивчаючи розділ „Динамічна геологія”, школярі поглиблюють свої знання про внутрішню будову Землі, ендегенні та екзогенні процеси. При вивченні тектонічних рухів учні дізнаються про ознаки та швидкість підняття і опускань, визначають за картами ділянки земної кори, що зазнали вертикальних чи горизонтальних рухів, усвідомлюють, що такі знання необхідно враховувати при проведенні будівельних робіт, видобутку корисних копалин, спробах регулювання рівня морів. З великим інтересом учні готують проект „Атлантида: де вона могла б бути?”.

На уроках використовуємо і вже раніше сформовані знання учнів та їх навички самоосвіти. Так, на уроці на тему „Землетруси та їх природа” школярі виступають з повідомленнями „Як винайшли сейсмограф?”, „Як вимірюють силу землетрусу?”, „Як поводитись під час землетрусу”, „Статистика землетрусів у світі за останній час”, „Найкатастрофічніші землетруси”. Для підготовки по-

відомлень вони використовують додаткові джерела знань, вчаться користуватись Інтернетом, зокрема географічними картами землетрусів, застосовують знання отримані при вивченні інших предметів, в тому числі з основ безпеки життєдіяльності. Узагальненням вивченого є пошук відповіді на запитання вчителя, що звучить ще під час мотивації навчальної діяльності на початку уроку: „Чи можливі землетруси на території України, Житомирщини? Де? Чому?” Таке запитання вимагає від учнів вміння порівнювати, аналізувати, робити висновки на основі отриманих знань.

При вивченні теми „Ендогенні процеси” учні виконують під керівництвом вчителя практичні роботи: порівнюють карти літосферних плит і сучасного рельєфу з метою виявлення взаємозв’язку тектонічних рухів з рельєфом Землі та наносять на контурну карту вулкани різних типів виверження з метою пояснення закономірностей їх поширення та удосконалення картографічних навичок.

Під час весняних канікул організовуємо для учнів екскурсію на Державне підприємство Міністерства фінансів України „Музей коштовного і декоративного каміння” в м. Володарськ-волинський Житомирської області.

Таким чином, вивчення курсу геології має дуже важливе значення для учнів:

- поглиблюються раніше отримані знання;
- розвиваються практичні, в тому числі картографічні, навички і вміння;
- розвиваються навички самоосвіти, навички роботи з додатковими джерелами знань;
- формується інтерес до знань, до навчання;
- виховується бережливе ставлення до природи, її мінеральних багатств;
- формується правильна поведінка людини в природі;
- здійснюється вплив на вибір майбутньої професії.

Література: 1. Житомирська область. Географічний атлас / Відп. ред. М.Ю. Костриця. — Київ: Мапа, 1999. — 20 с. 2. Костриця М.Ю. Рідний край. Посібник для вчителів і учнів Житомирщини. — Житомир: СМП „Житомир-РІКО-ПРЕС-РЕКЛАМА”, 1994. — 192 с. 3. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Географія. 5-11 класи. — Київ: Шкільний світ, 2001. — 222 с. 4. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів для 12-річної школи. 6-11 класи. — Київ: Шкільний світ, 2005. 5. Програми для шкіл (класів) з поглибленим вивченням географії. 8-11 класи. — Київ: Освіта, 1993. — 62 с.

УДК 338.33.1

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ РЕГІОНУ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Царук І.М.

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

Соціальна сфера – це одна з найважливіших сфер життя суспільства, що охоплює інтереси всіх верств населення, умови їх праці, побуту, здоров’я та відпочинку.

Перехід України до ринкових умов господарювання вимагає вдосконалення методологічних підходів до наукового обґрунтування факторів і принципів фо-

рмування, функціонування та розвитку соціальної сфери. Окремі теоретичні положення з даного напрямку дослідження потребують більш конкретної методології. Однак слід зауважити, що вона не дає відповіді на конкретні питання, не є засобом вирішення окремих проблем, а лише дозволяє отримати нові знання вже досліджуваних раніше явищ та процесів, допомагає сформувати чітку систему понять, категорій, методів, принципів, уявлень про об'єкт дослідження, є важливою умовою подальшого розвитку науки.

В наукових працях Алімова О.М., Баумоля В., Вдовиченка М.Х., Козака В.Є., Кочерги А.І., Кочерги О.І., Куценко В.І., Ламперта Х., Лібанової Е.М., Марєєва С.М., Непокупної Т.А., Новикова В.М., Остафійчука Я.В., Проскурякова В.М., Рутгайзера В.М., Скуратівського В.А. та ін. приділяється багато уваги питанням функціонування та розвитку соціальної сфери. Разом з тим, аналіз наукової літератури з означеної проблеми свідчить про відсутність загальних методологічних принципів з означеного напрямку дослідження, хоча ця проблема є однією з в методології функціонування соціальної сфери та потребує подальшого дослідження, вимагає розробки нових, вдосконалення існуючих теоретичних і методологічних підходів.

Досліджуючи соціальну сферу принципи слід розглядати як науково обґрунтовані правила діяльності, основні засади господарювання, дотримання яких сприятиме формуванню цілісного високоефективного соціального комплексу та забезпечить позитивний регіональний розвиток.

На нашу думку, при визначенні принципів формування соціальної сфери не можна категорично відмовитись від вже існуючих розробок та надбань науки про розвиток і розміщення продуктивних сил. Так, досить важливим і визначальним залишається принцип раціонального розміщення соціальної сфери, сутність якого полягає в такому розміщенні об'єктів соціальної сфери, за якого б всебічно враховувалися економічні, демографічні, виробничі, екологічні, природнокліматичні та соціальні чинники; у рівномірному забезпеченні населення мережею підприємств та організацій, що надають послуги соціального характеру. Особливістю функціонування соціальної сфери є той факт, що її неможливо розглядати автономно. Вона функціонує на певній території, обслуговуючи певну спільноту людей, крім того зазначена галузь людської діяльності «прив'язана» до виробництва даної території. Отже, при розміщенні об'єктів соціальної сфери обов'язково враховується і система розміщення виробництва певної території, її спеціалізація. Дотримання цього принципу дозволяє підвищити якість соціальних послуг й ефективність соціальної сфери.

Принцип збалансованості та пропорційності забезпечує взаємозалежність соціальної сфери з галузями матеріального виробництва, пропорційне розміщення об'єктів соціальної сфери, збалансованість між потребами населення в соціальних послугах і обсягами їх виробництва.

Принцип системності передбачає, що соціальна сфера повинна розглядатися одночасно і як цілісна система, компоненти якої забезпечують процес відтворення населення, і як невід'ємна частина народногосподарського комплексу взагалі. Ефективність функціонування соціальної сфери не може бути досягнута виключно завдяки зусиллям якоїсь однієї її складової. Відсутність чи недорозвиненість однієї із складових значною мірою знижує роль або робить неможли-

вим використання інших, зменшує ефективність функціонування всієї соціальної сфери окремого регіону в цілому.

В процесі дослідження нами було виявлено, що принцип системності досить тісно переплітається з принципом комплексності, сутність якого впливає з необхідності забезпечення одночасного взаємоузгодженого розвитку всіх складових соціальної сфери.

Принцип науковості дозволяє врахувати в процесі дослідження соціальної сфери дії об'єктивних економічних законів, факторів, що впливають на її формування і розвиток, а також застосувати досвід і досягнення вітчизняних та зарубіжних фахівців у цій галузі, що дозволить узагальнити та вдосконалити все краще, що було створено раніше, та відхилити все неефективне та нераціональне.

При визначенні принципів формування соціальної сфери слід враховувати той факт, що мета соціальної сфери полягає у створенні в усіх регіонах однаково сприятливих умов для найбільш повного задоволення потреб населення. Але між регіонами завжди існували відмінності у природно-кліматичних, економічних, демографічних умовах. У контексті вищесказаного особливої актуальності набуває принцип вирівнювання рівнів соціально-економічного розвитку регіонів, сутність якого впливає з необхідності подолання регіональних відмінностей в рівні розвитку соціальної сфери, а також зближення територій за показниками, які дають оцінку ефективності функціонування соціальної сфери.

Принцип обмеженого централізму або принцип врахування національних та регіональних інтересів передбачає поєднання інтересів держави та економічних регіонів, створення сприятливих умов для формування та розвитку їх соціальної сфери, враховуючи державні соціальні завдання та пріоритети.

Принцип забезпечення екологічної рівноваги. Цей принцип передбачає пошук компромісів при вирішенні соціально-економічних та екологічних проблем регіонів. Розвиток соціальної сфери визначає рівень екологічної свідомості населення, яка формується під впливом таких чинників як освіта, виховання, традиції.

Задоволення соціальних потреб людини, забезпечення її різноманітними благами та послугами – головне призначення соціальної сфери. Вона покликана надавати кожній людині реальну можливість для укріплення здоров'я, реалізації здібностей та вмінь, підвищення рівня кваліфікації, задоволення культурних та духовних потреб, тим самим сприяючи покращенню свого добробуту та життєвого рівня. Саме в контексті вищезазначених положень актуальним є принцип соціальної спрямованості (досягнення соціального ефекту шляхом створення на території регіону такої мережі об'єктів соціальної сфери, яка б максимально повно задовольняла потреби населення в послугах соціального характеру).

Соціально-економічна ситуація на сучасному етапі розвитку України робить досить актуальним принцип рівнодоступності, який передбачає рівні можливості для всіх членів суспільства щодо доступу та отримання послуг соціального характеру, задоволення в однаковій мірі різних за обсягами та структурою потреб населення.

Зазначимо, що мова йде не про однаковий рівень споживання, а про те, що держава повинна створювати рівні умови та можливості отримати послуги со-

ціального характеру для всіх соціальних груп.

Принцип взаємообумовленості розвитку соціальної сфери та матеріального виробництва. Суть цього принципу полягає в тому, що соціальна сфера сприяє формуванню освічених висококваліфікованих кадрів для всіх напрямів виробничої діяльності, надає послуги по укріпленню та збереженню здоров'я, створює умови для покращення умов проживання, для відпочинку, сприяє гармонійному фізичному та духовному розвитку особистості. Ці фактори позитивно впливають на суспільне виробництво в регіоні, підвищують продуктивність праці. В свою чергу, рівень розвитку матеріального виробництва впливає на рівень грошових доходів населення, а, отже, і на рівень та обсяги споживання послуг соціального призначення.

Вважаємо за доцільне виокремити в методологічні принципи формування соціальної сфери такий принцип як єдність функціонування та розвитку, який передбачає одночасне функціонування та розвиток соціальної сфери як єдиного процесу, що містить внутрішнє протиріччя. Розвиток може проявлятися лише через функціонування, а природним його результатом є розвиток соціальної сфери.

Принцип ефективності соціальної сфери передбачає таке функціонування та розміщення об'єктів соціальної сфери, за якого попит населення на соціальні послуги буде максимально задоволений. Зазначений принцип також повинен враховувати витрати часу населення на отримання послуги, виходячи з того, що їх зручніше отримувати поблизу місця проживання.

Таким чином, дотримання основних методологічних принципів формування соціальної сфери дозволить забезпечити оптимальні умови праці, побуту, здоров'я та відпочинку людини, її всебічний розвиток, сприятиме вирівнюванню рівня життя населення різних регіонів країни та досягненню сталого розвитку зазначеної сфери людської діяльності.

Література: 1. Басманов Є.І. Економічна та соціальна географія: Навчально-методичний посібник з основ наукових досліджень, виконання курсових і кваліфікаційних робіт. – Харків: ХНУ, 2005. – 190 с. // <http://www.basmanov.sky.net.ua/> Ukr; 2. Заславская Т.И., Рывкина Р.В. Экономическая социология: объект, основные категории и методологические принципы конкетных исследований // Методологические проблемы экономической науки (Авт. предисл. В.И.Клисторин, А.Т.Москаленко.) – Новосибирск: наука, Сиб отделение, 1988. – 290 с.; 3. Коломийчук В.С. Соціально-економічний розвиток адміністративного району в умовах перехідної економіки (підходи до вивчення, стратегії розвитку). – Тернопіль: Укрмедкнига, 2001. – 440 с.; 4. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М.: Мисль, 1983. – 360с.; 5. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: Підручник / С.І.Дорогунцов, Т.А.Заяць, Ю.І.Пітюренко та ін., За заг. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України.С.І.Дорогунцова. – К.: КНЕУ, 2005. – 988 с.; 6. Дорогунцов С.І., Чернюк Л.Г., Борщевський П.П., Данилишин Б.М., Фащевський М.І. Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України. – К.: Нічлава, 2002. – 690 с.; 7. Данилишин Б.М., Клиновий Д.В., Пєпа Т.В. Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка: Навчальний посібник / За наук. ред. Б.М.Данилишина. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. – 688 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ СПЕЦКУРСУ «МЕДИЧНА ГЕОГРАФІЯ» В ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Ключко Л.В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Враховуючи важливість підвищення ролі соціальної складової в суспільстві, майбутні бакалаври спеціальності «економічна та соціальна географія» повинні мати ґрунтовні знання не лише загального теоретико-методологічного спрямування, а й більш вузьких галузей соціальної сфери. Тому в навчальному плані спеціальності є ряд спецкурсів, які саме і спрямовані на підвищення такої підготовки. Це, зокрема, відноситься до курсу «Медична географія». Актуальність даного спецкурсу обґрунтовується тим, що значне погіршення стану довкілля та прояв кризових явищ на різних рівнях, від локального до глобального, загострили проблему збереження здоров'я населення окремих регіонів, оскільки екологічна ситуація в Україні є несприятливою, в деяких областях навіть загрозливою. Зокрема, події цього року в місті Лозова є підтвердженням цього. Ускладнюється ситуація і з нестабільними сучасними соціально-економічними та політичними трансформаціями, стійким зубожінням населення, порушеннями у функціонуванні системи соціального захисту тощо. Зміна медико-демографічних показників свідчить про зменшення тривалості життя, народжуваності, природного приросту, підвищення смертності, зростання інвалідності населення держави. Соціальні та економічні негаразди призводять до зростання соціальних хвороб, зокрема туберкульозу та СНІДу.

Наряду з кількісними оцінками населення, в останній час набуває популярності серед демографів та географів якісний аналіз населення. Деякі вчені вважають якість населення та рівень життя вузловою категорією теорії народонаселення, що відображає інтегральну сукупність його властивостей. Саме до якісних характеристик населення можна віднести стан здоров'я населення, що є основою повноцінної життєдіяльності кожної людини та суспільства в цілому. Вважається, що стан здоров'я є індикатором якості навколишнього середовища та соціально-економічного розвитку держави.

В курсі «Медична географія» розглядаються питання просторової диференціації показників здоров'я населення з урахуванням впливу сукупності природних, економічних і соціальних факторів, характерних для території дослідження. Медико-географічні знання формують і значно розширюють сучасний світогляд, мають практичне застосування, є базою майбутнього благополуччя молоді.

Спецкурс «Медична географія» викладається студентам другого курсу денного і заочного відділень, є важливою складовою підготовки фахівців з економічної та соціальної географії.

Цей курс має тісний зв'язок із дисциплінами циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки, такими як «Основи екології», «Основи раціонального природокористування та охорони природи», а також дисциплінами циклу професійної та практичної підготовки – «Основи суспільної географії», «Основи соціальної географії», «Ландшафтознавство» тощо.

В програмі спецкурсу передбачено значний обсяг практичних та семінарських занять, а також підготовку рефератів і час на самостійну творчу роботу студентів з літературними джерелами, періодичними виданнями, в системі Інтернет тощо.

Вивчення спецкурсу формує у студентів уявлення про особливості медико-географічної ситуації окремих регіонів світу, України та свого регіону, вплив природних, соціально-економічних та інших факторів на здоров'я людини тощо.

Спецкурс «Медична географія» включає 3 модулі: «Медична географія як суспільно-географічна наука» (3 години лекційні і 1 година семінарські заняття), «Стан здоров'я населення як індикатор якості навколишнього середовища» (6 годин лекційні, 8 годин практично-семінарські заняття), «Географічні особливості захворюваності населення» (4 години лекційні і 4 години семінарські заняття).

У першому модулі розглядаються питання актуальності і структури дисципліни «Медична географія», формування понятійно-термінологічного апарату медичної географії, методологічні основи медико-географічного дослідження, історичні особливості розвитку даної науки, а також сучасні теоретичні і практичні проблеми, напрямки дослідження цієї дисципліни [3, 4].

До другого модулю включено тему «Медико-географічні аспекти вивчення населення», де розглядаються медико-географічні особливості заселення території України, дослідження статево-вікової структури населення з точки зору медичної географії, зміст понять «хвороба», «захворюваність» і «захворювання», патогенез, інфекційні та паразитарні хвороби, неінфекційні та соціальні хвороби. У темі «Умови та фактори, що впливають на стан здоров'я населення, їх територіальна диференціація» розглядаються особливості фізико-географічних умов, що впливають на стан здоров'я населення, біопатогенні зони, екологічні, соціально-психологічні фактори, соціально-демографічні, соціально-економічні, медико-організаційні чинники. У темі «Вивчення простору в медичній географії» висвітлюються такі питання, як стан середовища існування людини та його компонентів, проблеми взаємодії людини і природи, класифікація та обґрунтування поняття «навколишнє соціальне середовище», «навколишнє природне середовище», властивості навколишнього середовища (довкілля) [1].

Третій модуль розкриває географічні особливості виникнення та поширення захворюваності населення окремих регіонів світу та певних територій України за класами хвороб, питання медико-географічного районування світу [2].

В цілому спецкурс «Медична географія» підвищує не лише компетентність у відношенні до ролі та впливу екологічної ситуації та природно-географічних особливостей на стан здоров'я населення, а й формує навички екологічного способу мислення по відношенню, в першу чергу, до природи, екологічно здорового способу життя, що стане основою професійної діяльності бакалаврів та магістрів, зокрема в якості вчителів шкіл та інших навчальних закладів [4].

Враховуючи, що молодь в подальшому буде не лише активними членами суспільства, а й брати участь у природокористуванні, виховувати дітей, то сформовані компетенції цього спецкурсу необхідні і важливі.

Всі заняття проводяться з залученням сучасних комп'ютерних технологій. Додатково розробляються варіанти ділових ігор, що має підвищити активність і зацікавленість студентів.

Література: 1. Бакалян П.А. Влияние факторов окружающей среды на здоровье человека: Сб. научн. труд. – Ереван, 1993 – 214 с.; 2. Келлер А. А. Влияние природы и социально-экономических условий на здоровье населения в странах Европы, Азии и Африки. Сборн. ст. Л.: 1973; 3. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії. — Львів, Видавництво ЛНУ, 2003; 4. Шевчук Л.Т. Медична географія: Навчальний посібник. — Львів: 1997. - 168 с.

СЕКЦІЯ 2.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 631.1017.3:631.153.3

СТРАТЕГИЯ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ В ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВАХ ЛУГАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Гайдамака Е.Н., Лебедь В.Н.

*Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко
Луганское отделение Украинского государственного фонда поддержки
фермерских хозяйств*

Становление крестьянина-фермера как полноправного хозяина на своей земле является важным направлением социально-экономической политики в деле рационального использования земельных ресурсов.

Фермерские хозяйства на Украине – важное звено в осуществлении земельной реформы. Их становление и развитие – одно из основных направлений современной экономической стратегии в стране и аграрной политики на селе.

Непосредственная зависимость от товарно-денежных отношений, от спроса и предложения, возможность оперативно и гибко реагировать на потребности рынка, его конъюнктуру делают фермерские хозяйства одним из существенных звеньев новой экономической стратегии.

Однако, на современном этапе развития сельского хозяйства, создание и функционирование фермерских хозяйств сопряжено с определенными трудностями. Они вызваны большими капитальными затратами на обустройство ферм, недостаточным материально-техническим обеспечением, отсутствием должной производственной и социальной инфраструктуры, а также поддержки со стороны государства.

Важным моментом в решении проблем явился принятый 8 сентября 2005 г. Верховной Радой Украины Закон Украины "О внесении изменений в Закон Украины "О фермерском хозяйстве", расширивший круг фермерских хозяйств, которым может оказываться государственная поддержка за счет средств государственного и местных бюджетов и Украинского государственного фонда поддержки фермерских хозяйств [1].

В Украине количество фермерских хозяйств на 2008 год составляет 43150, которые занимают 3972,8 тыс. га сельскохозяйственных угодий. Наблюдается рост численности по сравнению с прошлым годом на 2 процента. В Луганской области количество фермерских хозяйств сократилась с 1479 до 1410 за соответствующий период, но наблюдается укрупнение площади землепользования: с 155 га до 178 гектаров на одно хозяйство или 15%, что, учитывая особенности Луганской области как эрозионно-опасного региона, способствует внедрению почвозащитного земледелия.

Система землепользования фермерских хозяйств нуждается в информационном обеспечении. Нехватка информации о научных достижениях в применении передовых технологий, опыте хозяйствования, прогрессивных стандартах и нормативах, о состоянии и рациональном использовании средств произ-

зводства, земельных и других ресурсов является сдерживающим фактором. Принципиально важное значение имеют такие проблемы, как определение размеров земельных наделов, оптимальной структуры производства фермерских хозяйств, прогнозирование урожайности, правильная организация территории, обустройство ферм, размещение элементов производственной и социальной инфраструктуры.

Основным принципом земельного законодательства является: обеспечение рационального использования и охраны земель [2]. Это защита почв от водной и ветровой эрозии, экологизация внесения минеральных удобрений и защиты растений, уменьшение переуплотнения почв, борьба с другими отрицательными последствиями усиленной антропогенной и техногенной нагрузок на землю.

Рост затрат в отрасли растениеводства, связанный с "энергетическим кризисом" заставляет фермеров стремиться к использованию минеральных удобрений в умеренных нормах и отказываться от применения пестицидов. Поэтому основные усилия по накоплению питательных веществ в почве и сохранению влаги должны быть связаны с внедрением агротехнических приемов по обработке почвы, а защита растений – преимущественно с применением биологического метода и поиском альтернативных источников энергии.

Необходимость сохранения плодородия почвы требует применения технологий, обеспечивающих более эффективное использование отходов животноводства и растениеводства. Нормы внесения органических удобрений должны быть доведены до 10-12 т на 1 га пашни. Необходимо также обеспечить применение бактериальных препаратов, усиливающих азотфиксацию и фосформобилизацию, что дает возможность экономить на каждом гектаре до 8-10 кг минеральных удобрений [3].

Система защиты земель фермерских хозяйств должна включать профилактические мероприятия, направленные на предупреждение проявления различных почворазрушающих процессов, и мероприятия по ликвидации самой эрозии. К ним относятся такие агротехнические меры, как дискование почвы, плоскорезная обработка, щелевание и др. Важно также обеспечить проективное покрытие почвы растительностью не менее, чем на 30%. Это достигается за счет полосного размещения культур и мульчирования.

Основными принципами использования земельных ресурсов фермерских хозяйств должны стать:

1) агроландшафтный подход, при котором учитывается весь комплекс природных факторов (климат, почвы, рельеф, гидрологический режим и др.) в единстве с хозяйственной инфраструктурой (дороги, линии передач и др.), направленный на создание благоприятных социально-экономических условий;

2) экологичность на основе системы мер по охране земель от деградации в результате действия водной и ветровой эрозии, нарушения водного и солевого режима, дегумификации и истощения питательных веществ в почве, ее загрязнения агрохимикатами и техногенными выбросами;

3) рациональное хозяйственное обустройство (организация территории, введение и освоение севооборотов, система удобрений, подбор сортов и семян, тактика использования техники, мелиорация земель, включая рекультивацию неудобий и др.);

4) экономическая целесообразность, которая обеспечивается путем увязки программы хозяйства с конъюнктурной ситуацией, учитывающей экономическое состояние, специализацию, месторасположение относительно сбыта и переработки продукции, транспортные связи, экспортные возможности, предприимчивость производителей товарной продукции [4].

Сельскохозяйственное производство, характер и масштабы которого уравниваются с возможностями агроландшафта и самовосстановлением, следует считать экологизированным. Таким образом, суть экологического земледелия сводится к тому, чтобы найти способы поддержания и восстановления плодородия почвы с использованием сил самой природы.

Экологизация земледелия в фермерском хозяйстве должна развиваться по следующим направлениям: переход на биологическое земледелие; введение агроэкологического мониторинга; определение ущерба от эрозии почв и эколого-экономическая оценка комплекса противоэрозионных мероприятий; экологическая экспертиза новой техники, технологий, отдельных почвоохранных приемов; разработка мер об ответственности и материальной заинтересованности землепользователей за сохранение и воспроизводство плодородия почв, формирование природоохранного сознания и экологически грамотного поведения фермеров.

Система стимулирования и ответственности за рациональное использование земли требует разработки соответствующих законодательных актов.

Конечными практическими целями альтернативного земледелия, получившего распространение за рубежом, являются: производство безвредных для окружающей среды и потребителя продуктов питания, ведение земледелия на основе максимальной утилизации всех образующихся в хозяйстве отходов и побочной продукции, повышение рентабельности хозяйства, обеспечение его выживаемости.

Сторонники альтернативного земледелия признают, что традиционное земледелие характеризуется более высокими показателями, но они достигаются ценой снижения почвенного плодородия и загрязнения окружающей среды остаточными количествами удобрений и пестицидов; кроме того, в традиционном земледелии не придаётся достаточного значения такому важному показателю как биологическое качество продукции, которое должно оцениваться не только по привлекательному внешнему виду, вкусу и размеру, но и по способности поддерживать здоровье человека.

Литература: 1. Закон Украины "О фермерском хозяйстве" (N 973-IV от 19.06.2003 г.) 2. Земельный кодекс Украины Ведомости Верховной Рады (ВВР), 2002, N 3-4, ст. 5. 3. <http://www.steppe.ru/hages-view-196.htm> 4. Швобс Г.И., Еришов С.А. и др. Принципы и методы оптимизации использования земельных ресурсов фермерского хозяйства.-Одесса, 1993. – 73 с.

УКРАЇНО-РОСІЙСЬКИЙ ВЕКТОР МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ

Гончаренко Н.І., Казакова Н.А.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Анотація. У даній статті проведено аналіз проблем транскордонного співробітництва України з Росією. Визначені переваги і недоліки, що перешкоджають ефективному розвитку єврорегіонів. Запропоновано використання транспортної логістики.

Ключові слова: єврорегіон, транскордонне співробітництво, кооперація.

Вступ. Україна має великі потенційні можливості розвитку прикордонного та транскордонного співробітництва, адже, 19 із 25 її регіонів є прикордонними, але тільки два з семи існуючих єврорегіонів на державному кордоні нашої держави співпрацюють з Росією – це «Слобожанщина» та «Дніпро». За останні роки значно зросла роль прикордонних регіонів у міжнародних відносинах, які впливають на розвиток економічних, науково-технічних і культурних зв'язків між сусідніми областями. Дані обставини обумовлюють особливу актуальність для української економічної науки дослідження транскордонного співробітництва України з Росією.

Великий внесок у дослідження проблем співробітництва прикордонних територій зробили українські вчені-економісти П.Беленький, А.Гальчинський, А.Голіков, М.Долішній, Н.Луцишин, В.Ляшенко, Ю.Макогон, Ю.Пахомов, А.Філіненко та ін. Однак, на наш погляд, не зважаючи на значні наукові розробки у цій сфері, подальшого дослідження і деталізації потребують проблеми ефективного залучення прикордонних регіонів до транскордонного співробітництва.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз проблем транскордонного співробітництва України з Росією.

Наукова новизна даного дослідження полягає у запропонуванні заходів щодо посилення транскордонної україно-російської співпраці.

Результати. Вигода від прикордонної співпраці очевидна: це передбачувані високі результати відновлення і розвитку виробництва у всіх галузях економіки. Рациональне використання наявного промислового і наукового потенціалу, природних ресурсів, досвід вирішення екологічних і гуманітарних проблем, все це питання транскордонного співробітництва. Головна мета створення єврорегіонів – це підвищення економічного розвитку прикордонних областей і життєвого рівня населення шляхом стимулювання прикордонної співпраці.

Більшість проблем транскордонної співпраці нашої держави з Росією є типовими для тих єврорегіонів, які створила Україна і головними серед них є такі: 1) різниця у рівні розвитку держав-учасниць, у темпах і обсягах адміністративних трансформацій; 2) істотні відмінності у митному і податковому законодавстві; 3) відсутність необхідної кількості банків, готових проводити розрахунки і видавати кредити транскордонним господарчим підприємствам.

Серед проблем правового характеру існує нагальна потреба перерозподілу обсягів повноважень між центральною та регіональною владою і передачі в ре-

гіони права самостійно вирішувати питання прикордонного співробітництва. Це не повинно призвести до послаблення державної влади, але щоб євро регіони могли розвиватися, центральна влада повинна цілеспрямовано надати певні права і обов'язки органам місцевого самоврядування на здійснення вузького кола міжнародних повноважень [1]. В рамках євро регіону «Слобожанщина» планується створення на базі сучасних геоінформаційних технологій спільної системи прийняття управлінських рішень, що стосуються регіонального розвитку.

Висновки. Функціонування євро регіону на сході країни припускає більш плідну співпрацю між Україною та Російською Федерацією, що мають близький рівень розвитку ринкових перетворень, тісну кооперацію та співпрацю в рамках єдиного народногосподарського комплексу в минулому, а також окремі напрями, які порівняно легко відновити, відносно ідентичну нормативно-правову базу, близький рівень розвитку прикордонної інфраструктури тощо, ніж у європейському напрямку. Тому, для утвердження України на міжнародній арені у якості рівноправного партнера розвиток транскордонного співробітництва на російському кордоні, насамперед зовнішньоекономічних зв'язків, є не менш важливим завданням ніж економічна взаємодія України з країнами ЄС. На жаль, на сьогодні, євро регіональне співробітництво за участю України та Росії не повністю використовує наявний економічний потенціал. Зовнішньоекономічні зв'язки між областями не відповідають їх економічному потенціалу і мають значні можливості для їх подальшого розвитку. Це також стосується інвестиційної діяльності, створення спільних підприємств, налагодження торгових коопераційних і технологічних зв'язків. Територія та транспортні системи України відіграють унікальну транзитну роль на традиційно торгівельно-транспортних шляхах і, безумовно, необхідно використовувати цей потенціал у вигляді транспортної логістики як інструмент рішення проблем з урахуванням як вітчизняного, так і світового досвіду транскордонного співробітництва.

Література: 1. Макогон Ю.В., Ляшенко В.И. *Формы и направления трансграничного экономического сотрудничества: Монография, изд. 2-е, исп. и допол.* / Донецк: ООО "Юго-Восток, Лтд", 2003. – 512 с.

УДК 911.3:656

ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ЧИННИК ЇЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Грицевич В.С., Грицеляк В.П.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Сфера телекомунікацій впродовж останніх років була динамічною галуззю в економічному розвитку держави, а серед інфраструктурних галузей – абсолютним лідером зростання. Поліусом зростання на заході країни повинно бути місто Львів, як центр Західного суспільно-географічного регіону. Особлива важливість сфери телекомунікацій випливає з того, що вона безпосередньо впливає на формування інформаційного суспільства в Україні.

Під телекомунікаційно-географічним положенням регіону розуміємо сукуп-

ність його геопросторових відношень до об'єктів, які лежать поза ним і можуть впливати на розвиток його телекомунікацій. У телекомунікаційно-географічному положенні можна виділити три-чотири головних рівнів: глобальний (положення території відносно засобів зв'язку міжконтинентального значення), макрорівень (положення відносно засобів зв'язку континентального значення – в даному випадку положення області в Європі), мезорівень (положення відносно внутрішніх державних засобів зв'язку – телекомунікаційно-географічне положення області в Україні) та мікрорівень (положення відносно регіональних мереж зв'язку – в областях Західного суспільно-географічного регіону та сусідніх воєводств Польщі). Якщо держава має малу площу території із слабкими регіональними відмінностями, то останні два рівні можуть зливатися в один. Телекомунікаційно-географічне положення території вважається вигідним, якщо воно забезпечує доступ до якомога більшої кількості засобів (зокрема каналів) зв'язку та до якомога більшої кількості видів зв'язку.

Вигідність географічного положення можна оцінити різними способами [7, с.174-180]. Одним із найпростіших способів оцінки положення місця у мережі зв'язку лінійно-вузлового типу є міри центральності відповідного графа. Для визначення оцінки телекомунікаційно-географічного положення місця у мережі ареального типу (наприклад, мобільний чи супутниковий зв'язок) можна використати ранжування місця за кількістю ареалів, до яких воно належить. Наприклад, Львів знаходиться у зоні покриття усіх восьми головних європейських супутників зв'язку, тому він має мінімальний ранг 8, тоді як Київ знаходиться у зоні покриття лише у семи із них, тому він відповідно має ранг 7. Також для оцінки вигідності такого положення території можна застосувати відомі складніші математико-географічні методи [2].

Головними елементами оцінки вигідності телекомунікаційно-географічного положення території можна назвати наявність доступу до каналів зв'язку, їх пропускна спроможність, наявність доступу до каналів зв'язку різних видів зв'язку. Водночас, для даного виду географічного положення території майже не відіграють роль такі елементи як відстань до важливих об'єктів, сусідські зв'язки, адже переміщення інформації за допомогою різних технологічних способів її кодування може відбуватися із швидкістю світла (кодування бітів інформації у кванти світла різного спектру). За допомогою сучасних засобів зв'язку в реальному часі можуть спілкуватися люди, які знаходяться на протилежних кінцях земної кулі.

1. Положення в Європі. Львівщина знаходиться близько до центру Європейського континенту. У комунікаційно-географічному положенні території важливим є розташування її на головних магістралях – найбільш напружених напрямках переміщення інформації. Положення Львівщини у системі транспорту Європи є кращим, ніж положення відносно мережі зв'язку. Так, територія області знаходиться далеко від ліній із інтенсивним зв'язком, які сполучають Європу та Північну Америку через Атлантичний океан, а також Європу та Азію через Середземне море та Індійський океан. Тому транзитний потенціал області у переміщенні інформації ще не знайшов свого використання.

Важливим для сфери телекомунікацій є наявність багатьох ліній зв'язку та безперешкодного доступу до них. Наявність багатьох альтернативних ліній

зв'язку забезпечує кращу та практично безперервну комунікативність території. Через Львівщину проходять головні наземні лінії електрозв'язку між Східною та Центральною Європою, зокрема лінії телефонного зв'язку, які пов'язують Україну, частково Росію та Білорусь із Польщею, Словаччиною та Угорщиною. Це такі волоконно-оптичні канали зв'язку: Київ–Вінниця–Львів–Польща, Київ–Вінниця–Львів–Ужгород–Словаччина/Угорщина, Одеса–Броди–Варшава.

На сучасному етапі розвитку сфери телекомунікацій дуже важливим є положення території відносно зон покриття супутників зв'язку. За допомогою супутників зв'язку, які мають досить значні зони покриття, можна забезпечити зв'язок із будь-якою точкою земної поверхні, незалежно від її географічних умов (рельєфу, клімату, тощо).

Львівщина входить до зон покриття усіх основних супутників зв'язку Європи: французьких *Astra* та *Hot bird*, британських *Eutelsat* і *Intelsat*, скандинавського *Sirius*, російських *EurasiaSat* та *Yamal*, ізраїльського *Amos*. Тому в області можна забезпечувати комунікацію між супутниками, які не транслюють сигнал на більшість території України, та системою наземного зв'язку держави. Так, усю територію України покривають сигналом лише такі супутники зв'язку: *Amos*, *Intelsat*, *Eutelsat*, *Hot bird*, *EurasiaSat*, *Yamal*. Водночас, такі важливі у системі європейських супутників зв'язку *Astra* та *Sirius* покривають лише західну та північно-західну частини території України відповідно. Саме на Львівщині поблизу Золочева функціонує Центр космічного зв'язку, який забезпечує для України і Львівської області цілодобову роботу міжнародних телефонних каналів зв'язку через супутники міжнародної системи "*Intelsat*" над Атлантичним та Індійським океанами, обмін телевізійними сигналами практично з усіма країнами світу. Проте область не має значного економічного зиску від цього.

2. Положення в Україні. Львівська область в Україні займає периферійне положення. Західніше неї знаходиться лише Закарпатська область. Проте така особливість положення Львівщини певною мірою компенсується вигідним транскордонним положенням, зокрема сусідством на заході із Польщею (Підкарпатське та Люблінське воєводства), яка з 2004 р. є членом Європейського Союзу. Наявність спільного кордону із ЄС протяжністю 258 км зумовлює формування інтенсивних транзитних потоків через територію області та відносно густу мережу міждержавних пунктів пропуску на кордоні, оскільки обсяги власного та транзитного товарообігу, переміщення людей між Україною та країнами ЄС є досить великими і мають тенденцію до щорічного зростання. На півночі Львівщина межує із Волинською областю (протяжність кордону – 120 км), на північному сході – із Рівненською (52 км), на сході – із Тернопільською (122 км), на південному сході – із Івано-Франківською (218 км), на півдні – із Закарпатською областю (84 км). Сусідське положення Львівського краю досить вигідне, оскільки за кількістю сусідніх областей він поступається лише Вінницькій (7 сусідів та Молдова), Полтавській (7 сусідів), Дніпропетровській (7 сусідів) та Кіровоградській (6 сусідів) областям, межуючи із 5 областями та Республікою Польщею.

Львівщина є частиною наземної національної мережі зв'язку України. Місто Львів є основним вузлом зв'язку західної її територіальної системи. Він поєднує між собою усі західні області, сполучаючи їх із Києвом – головним вуз-

лом наземної мережі зв'язку України. Львів пов'язаний каналами телефонного зв'язку корпоративної мережі ВАТ “Укртелеком” із такими містами: Луцьк, Рівне, Київ, Дніпропетровськ, Одеса, Чернівці, Івано-Франківськ, Ужгород, Тернопіль.

Через недостатню сформованість регіональних вузлів у мережах нових видів зв'язку, Львів поки що не виконує функції такого вузла у Західному суспільно-географічному регіоні. Наприклад, у мережі мобільного зв'язку усі з'єднання абонентів, незалежно від місця їхнього перебування, здійснюються через Київ. Водночас, створення у Львові регіонального комутаторного центру дещо зменшить затрати коштів та часу для з'єднання абонентів, які знаходяться у західних областях.

Львівська область має вигідне регіональне та транскордонне положення відносно наземної мережі зв'язку України, а в перспективі – відносно мереж нових видів зв'язку, зокрема мобільного. Проте таке вигідне положення не забезпечує значно вищого рівня розвитку сфери зв'язку області. Відмінності у рівнях розвитку сфери зв'язку в Україні, та й у світі загалом, зумовлені передусім загальним рівнем розвитку економіки та інформаційного суспільства. Тому, телекомунікаційно-географічне положення не має такого мультиплікаційного ефекту для розвитку території, як транспортно-географічне положення.

Висновки. Львівщина має вигідне географічне положення відносно зон покриття усіх основних супутників зв'язку Європи. Ця вигідність посилюється тим, що місто Львів є головним вузлом зв'язку Західного регіону і поєднує між собою усі західні області, сполучаючи їх із Києвом – головним вузлом наземної мережі зв'язку України. Через територію Львівщини проходять головні наземні лінії зв'язку, які сполучають Україну із сусідніми країнами ЄС. Водночас Львівська область в Україні займає периферійне прикордонне положення.

Література: 1. Грицевич В.С. Зв'язок України. Географічні проблеми. Текст лекцій – Львів, 1997. 2. Грицевич В.С. Підходи до математико-географічного вивчення суспільно-географічного положення // Наукові записки Тернопільського пед. ун-ту. Серія “Географія”. №2, 2000 – Тернопіль, С.46-50. 3. Грицевич В.С., Грицеляк В.П. Суспільно-географічний аналіз сфери зв'язку Львівщини // Науковий вісник ВНУ ім. Лесі Українки. Серія “Географічні науки”. №1, 2008 – Луцьк. С.111-117. 4. Заставний Ф.Д. Географія України – Львів: Світ, 1994. – 472 с. 5. Мельник Д.С. Стратегічні аспекти розвитку телекомунікаційних послуг (на прикладі Львівської області) – Одеса, 2003. 6. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики – Одеса, 2005. 7. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. Франка, 2003. – 444 с. 8. www.expertsat.ru 9. www.ukrkosmos.kiev.ua.

ТОПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ АВТОТРАНСПОРТНОГО ПРОСТОРУ НАВКОЛО МІСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Грицевич В.С., Сеньчук Х.В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Дослідження геопростору є одним із найперших завдань географії. Сьогодні чимало авторів звертаються до нього як до базового поняття. Геопростір розглядають як дослідницьку парадигму [2], докладний перелік його властивостей, які важливі для суспільно-географічного вивчення, наведено в [3]. Деякі математико-географічні властивості геопростору суспільного середовища розглянуті в [1]. Одним із найважливіших підпросторів геопростору є автотранспортний.

У цьому дослідженні ми побудували і проаналізували граф автотранспортної мережі Львівської області. Вершинами цього графа є поселення та перетини доріг, а ребрами – автотранспортні шляхи між вершинами. В першу чергу ми звернули увагу на міські поселення, бо вони є тими територіальними центрами, що організують простір навколо себе за рахунок транспортних шляхів, які до них підходять, а також формують «опорний каркас» території.

Для аналізу транспортного простору навколо вершини графа визначались її частинні степені за чотирма загальноприйнятими категоріями автомобільних доріг: магістральними (м), регіональними (р), територіальними (т) і місцевими з твердим покриттям (п).

Нехай $s_i^m, s_i^p, s_i^t, s_i^n$ - частинні степені i -ї вершини, $i=1, \dots, m$; m - кількість вершин, $S_i = s_i^m + s_i^p + s_i^t + s_i^n$ - сумарна степінь вершини.

Картосхема (рис. 1) показує середню степінь міських поселень у розрізі адміністративних районів Львівщини. Цей показник значною мірою відображає центральність поселень і їхню транспортну доступність. Найцентральніше положення має м. Львів. Найнижчою є транспортна доступність поселень гірських і передгірських районів (Сколівський, Старосамбірський) а також Кам'янка-Бузького, Золочівського та Сокальського. Середні значення показника степеня поселень у Буському, Миколаївському, Радехівському, Яворівському районах, і високе – у Бродівському, Городоцькому, Пустомитівському, Стрийському.

Діаграмами відображено співвідношення кількості радіальних автомобільних доріг за категоріями. Для більшості районів характерним є переважання в структурі автошляхів доріг місцевого і територіального значення. Особливо чітко це видно на території Жовківського, Яворівського, Сокальського районів, а також Львівської приміської зони, де кількість автошляхів цієї категорії перевищує 15 у розрізі кожної адміністративної одиниці. На решті території Львівщини дороги локального значення розміщені майже рівномірно. Порівняно низька частка (до 5 –ти радіальних) місцевих доріг навколо міських поселень Мостиського, Перемишлянського, Радехівського, Турківського та Сколівського районів. Останній загалом характеризується найнижчим по області показником середнього степеня міських поселень (3,0). Тут нараховується лише 5 місцевих та 4 магістральних радіальних автомобільних доріг.

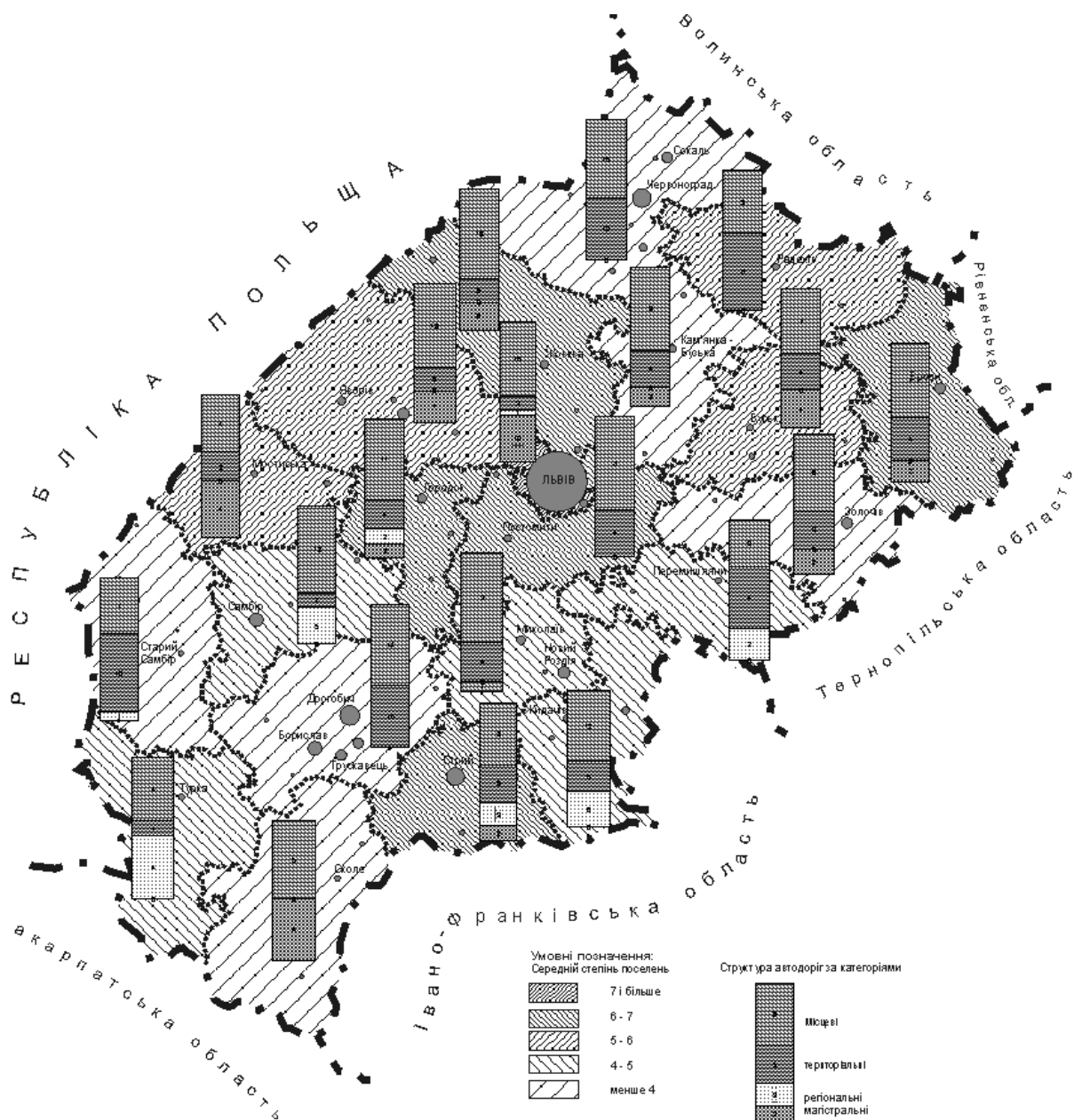

Рис. 1. Мікротопологія автотранспортного простору навколо міських поселень Львівської області

На Львівщині в структурі автошляхів найменшою є частка регіональних доріг. Лише третина території області, зокрема центральні та західні її райони (Жовківський, Самбірський, Турківський, Стрийський, Городоцький, Перемишлянський, Старосамбірський), має сполучення з рештою регіонів країни цією категорією доріг.

Найщільніша мережа магістральних автошляхів, які проходять через міські населені пункти, у Жовківському, Яворівському та Буському районах, а також навколо Львова.

Значна частка доріг місцевого значення свідчить про добру транспортну забезпеченість міських населених пунктів регіону для налагодження внутрішніх зв'язків. А значна кількість доріг державного значення, зокрема магістральних, пояснюється прикордонністю транспортного положення області в Європейському контексті. Адже з десяти міжнародних транспортних коридорів, які визна-

чені у рамках Європейського Співтовариства, три транспортних коридори проходять територією України, в тому числі два Львівщиною на ділянках Краковець–Львів–Рівне та Чоп–Стрий–Львів. Разом з тим територією області пролягає національний транспортний коридор Європа–Азія, що суміщається з третім міжнародним транспортним коридором.

У контексті топологічного аналізу та зв'язку топології з розселенням населення ми вивчили залежність чисельності населення міського поселення від його частинних степенів. На основі регресійного аналізу виявилось, що окремий підвищений вплив має частинна «магістральна» степінь, а інші частинні степені мають однаковий дещо нижчий вплив на чисельність населення. Тому, в досліджуваному аспекті, достатньо розглядати лише два показники степеня: один для магістральних доріг s_i^M і другий сумарний для всіх інших $s_i^{pmn} = s_i^P + s_i^m + s_i^n$. Більше того, виявилось, що перший з цих показників впливає в два рази сильніше ніж другий, тому пропонуємо таку формулу для зведеного показника степеня вершини, який є середнім зваженим двох вищеназваних:

$$\hat{s}_i = \frac{2 \cdot s_i^M + s_i^{pmn}}{3}.$$

Кореляційний аналіз показав, що зведений показник степеня міських поселень непогано корелює з логарифмом їх чисельності населення. Зокрема, для сукупності міських поселень Львівщини без міста Львова цей коефіцієнт кореляції рівний +0,52, а разом зі Львовом +0,65.

Це дає змогу побудувати трендову регресійну модель залежності між зведеним показником $\hat{s}_i$ та чисельністю населення P_i i -го міського поселення у вигляді:

$$\ln(P^{MAX}) - \ln(P_i) = k \cdot (\hat{s}_i^{MAX} - \hat{s}_i), \text{ або } P_i = P^{MAX} \cdot e^{-k \cdot (\hat{s}_i^{MAX} - \hat{s}_i)},$$

де $\hat{s}_i^{MAX}$, P^{MAX} - відповідно зведена степінь і чисельність населення найбільшого міста досліджуваної системи розселення (Львова), $k = 1,095$ (для Львівщини).

Отримана регресійна залежність є цікава сама собою, бо моделює певну закономірність, однак цінним також є те, що вона дає змогу виявити значні невідповідності, що існують у системі розселення між чисельністю населення міського поселення і структурою та величиною його степеня, як вершини графа.

Наприклад, виявилось, що до великого шахтарського міста обласного підпорядкування Червонограда не підходять ні магістральні, ні навіть регіональні дороги. Такі міста, як Новий Розділ, Сокаль, Соснівка мають лише місцеві під'їзні дороги. Трускавець і Новояворівськ не мають регіональних доріг і т.д. В цілому на Львівщині спостерігається недостатня кількість (і протяжність) регіональних доріг – їх навіть менше ніж магістральних, хоча за логікою мало би бути навпаки. Загальна протяжність регіональних доріг майже в 2 рази менша, ніж магістральних. Північніше Львова взагалі нема жодної регіональної дороги. Неймовірно, але сполучення Львова з сусіднім обласним центром – Луцьком відбувається дорогами всього лиш територіального рівня.

В аспекті теорії центральних місць (В.Кристаллер, А.Льош, В.Ізард) логічно припустити, що при спаданні рангу доріг їх кількість повинна пропорційно зростати. На існуючому статистичному матеріалі області можна вважати, що коефіцієнт такого зростання приблизно рівний 1,83.

Для впорядкування мережі автотранспортних шляхів і гармонізації відповідного простору ми сформулювали такі пропозиції:

1. До кожного міста обласного підпорядкування повинні підходити або магістральні, або регіональні дороги.
2. До кожного районного центра повинні підходити регіональні дороги.
3. До кожного міського поселення районного підпорядкування повинні підходити територіальні дороги.
4. Кількість та протяжність регіональних доріг на Львівщині потрібно збільшити майже в два з половиною рази.

Література: 1. Грицевич В.С. Математичні методи в демогеографії. Текст лекції. -Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. –30 с. 2. Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Географічний простір як дослідницька парадигма в економічній і соціальній географії // Часопис соціально-економічної географії. Вип. 2(1). –Харків, 2007. –С.5-27. 3. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. Підручник. -Львів:Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003.

УДК 911.3

НОЗОГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИПРАВДАНИХ ВТРАТ РОБОЧОГО ЧАСУ НАЙМАНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЛЬВІВЩИНИ

Грицевич В.С., Шурко З.Ю.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Вивчення впливу медико-географічної ситуації на стан працересурсний потенціал населення є сьогодні важливим і актуальним суспільно-географічним завданням, бо в цій сфері спостерігаємо багато невирішених проблем. У науковій літературі зустрічаються дослідження працересурсного потенціалу в зв'язку із здоров'ям населення [2,4], однак вони виконані переважно економістами без картографо-географічного аналізу, а також без побудови відповідних моделей. Математико-географічний аналіз впливу соціального середовища на відтворення трудових ресурсів знаходимо в [1], а узагальнений аналіз соціально-географічних процесів України в [3]. Ми ставимо своїм завданням вивчити нозогеографічні основи втрат робочого часу, як одної з найважливіших компонент працересурсного потенціалу населення.

Аналіз неявок з поважних причин на одного працівника Львівщини виявляє наступні географічні особливості (рис. 1). Найменші втрати робочого часу з поважних причин спостерігаються в найбільш приміському навколо обласного центра районі – Пустомитівському. Також невеликими вони є в переважно периферійних найменш промислово розвинутих районах південного заходу та північного сходу області. Найбільші неявки з поважних причин характерні для найбільш промислових районів Львівщини: Дрогобицького, Стрийського, Сокальського. Останній різко виділяється на фоні всієї області напевно в силу його шахтарської специфіки.

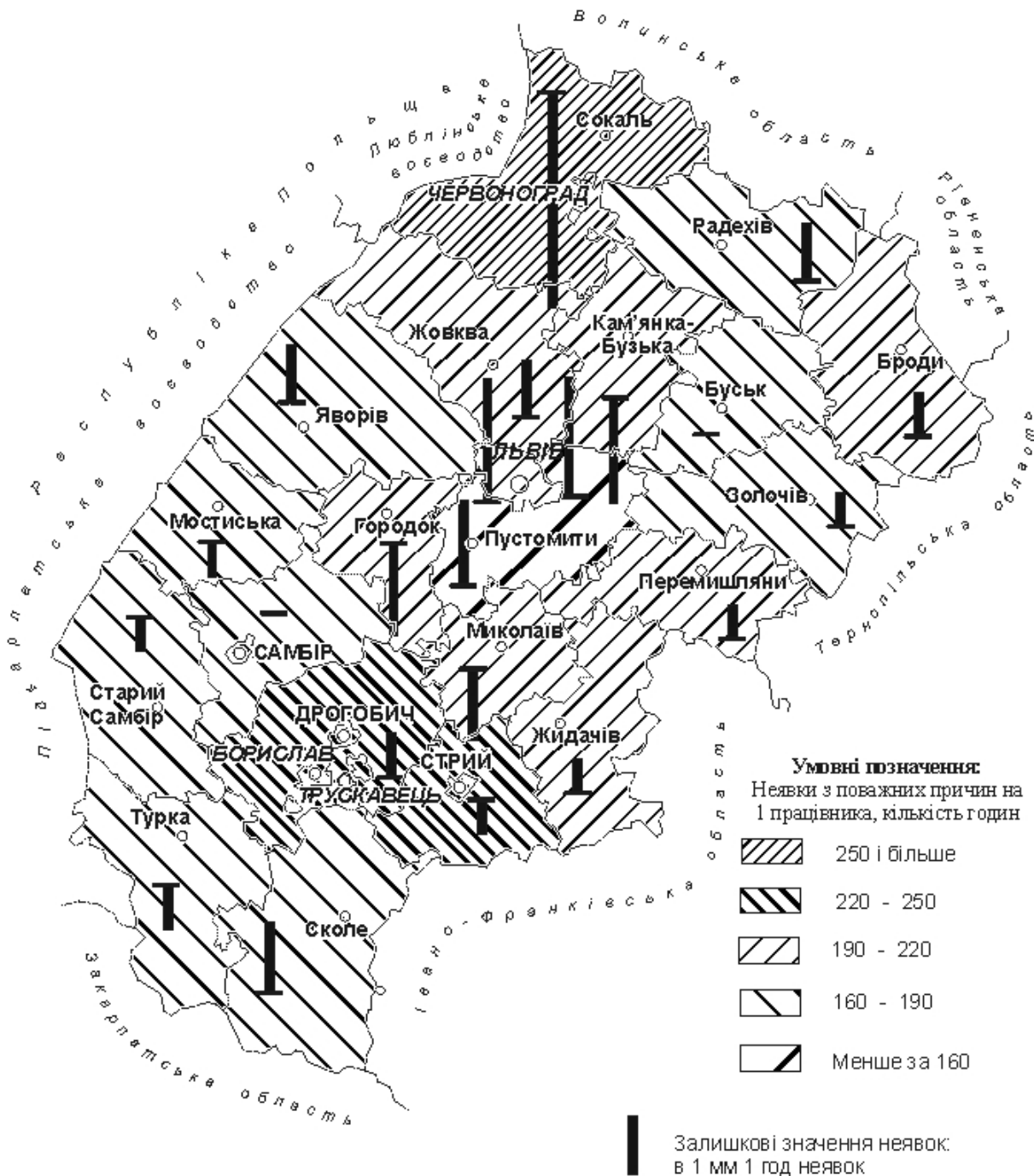

Рис. 1. Пряме і модельне залишкове поля неявок на роботу з поважних причин

Ми вивчили вплив низки демографічних та нозогеографічних чинників на втрати робочого часу найманих працівників Львівщини. На підставі кореляційного аналізу були відібрані найбільш істотні ознаки. В результаті отримана лінійна регресійна модель залежності величини неявок на роботу на одного працівника з поважних причин і вона має такий вигляд:

$$\hat{y} = 214,3 + 0,046 \cdot x_0 + 0,098 \cdot x_1 + 0,009 \cdot x_2 - 0,119 \cdot x_3 - 0,073 \cdot x_4 + 0,097 \cdot x_5,$$

де $\hat{y}$ - модельне значення неявок з поважних причин на 1 працівника,

x_0 - частка міського населення (%),

x_1 - захворюваність інфекційними хворобами,

x_2 - захворюваність хворобами ендокринної системи,

x_3 - захворюваність розладами психіки та поведінки,

x_4 - захворюваність хворобами нервової системи,

x_5 - травми та отруєння.

Про достатньо високу точність побудованої моделі свідчить те, що коефіцієнт кореляції регресійних модельних значень $\hat{y}$ з їх фактичними значеннями y становить **+0,83**.

Аналіз коефіцієнтів регресійної моделі виявляє дуже цікаві її особливості. Очікувано істотним виявився вплив рівня урбанізації x_0 і, згідно моделі, збільшення частки міського населення (і відповідно міського способу виробничої діяльності) веде до підвищення вмотивованих втрат робочого часу. Щоправда, тут може вплинути ще те, що в містах працівники частіше звертаються в заклади охорони здоров'я, зокрема з питань документального оформлення звільнення з роботи.

За коефіцієнтами регресійної моделі нозогеографічні параметри чітко поділилися на дві групи. Перша група (захворюваність інфекційними хворобами, травми та отруєння, ендокринні захворювання) має додатні коефіцієнти і однозначно веде до підвищення втрат робочого часу. Однак друга група (захворюваність розладами психіки та поведінки і хворобами нервової системи) має від'ємні коефіцієнти. Така ситуація потребує окремого пояснення. Звичайно, нервові та психічні хвороби негативно впливають на здоров'я працівників і в кінцевому рахунку зменшують їх працересурсний потенціал, однак отриманий нами результат можна інтерпретувати так, що в тих трудових колективах, де є сприятливі умови для нервових та психічних захворювань, спостерігається занижене оформлення неявок на роботу з поважних причин.

На картосхемі (рис. 1) способом картодіаграми представлено також поле залишків $(\hat{y} - y)$, тобто відхилень модельних значень неявок на роботу від їх фактичних значень, яке демонструє просторову диференціацію цих відхилень.

У результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

Втрати робочого часу спостерігаються у всіх районах області, однак мають виражену територіальну диференціацію. Спостерігається зв'язок між спеціалізацією району і рівнем неявок на роботу з поважних причин. Найбільші виправдані втрати робочого часу характерні для найбільш промислових районів, а найменші – для переважно сільськогосподарських. Важливим чинником впливу на втрати робочого часу є рівень урбанізації. Головними нозогеографічними чинниками, що збільшують втрати робочого часу є захворюваність інфекційними хворобами і травми та отруєння. Такі нозогеографічні чинники як захворюваність розладами психіки та поведінки та захворюваність хворобами нервової системи формально зменшують втрати робочого часу, що свідчить про складний, багаторівневий і неоднозначний характер їхнього впливу і потребують додаткового вивчення.

Література: 1. Грицевич В.С. Математико-географічний аналіз соціальних проблем відтворення трудових ресурсів Львівської області // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Соціальні аспекти регіональної політики (Щорічник наукових праць). Випуск IX / НАН України. Інститут регіональних досліджень. -Львів, 1999. -С.253-272. 2. Долішній М.І., Злупко С.М. Здоров'я та трудовий потенціал нації // Трудовий потенціал і зайнятість: теоретичні основи та регіональні особливості / Під ред

М.І.Долішнього, С.М.Злупка. –Львів, 1997. –С.60-64. 3. Немець Л.М., Олійник Я.Б., Немець К.А. Просторова організація соціально-географічних процесів в Україні. К.-Х.: РВВ ХНУ, 2003. -145 с. 4. Цапок С.О., Наконечна Л.Я. Медико-географічні аспекти розвитку трудового потенціалу // Соціально-трудоий потенціал: теорія і практика. У двох частинах. Частина 2. –К.:Наукова думка, 1994. –С.3-17.

УДК

ФОРМИРОВАНИЕ КЛАСТЕРОВ В СТРАНАХ ЕС-10

Дубровина Н.А.

Харьковский торгово-экономический институт КНТЭУ

Изучение формирования кластеров представляет актуальную проблему для региональной экономики. Кластеры увеличивают конкурентоспособность через такие факторы, как: улучшение производительности; создание инноваций; облегчение коммерциализации инноваций; стимулирование высокой занятости. Особое значение приобретают кластеры как инструмент повышения конкурентоспособности для стран, недавно присоединившихся к ЕС, и существенно отстающих от передовых стран Европы.

Важная роль кластеров в повышении специализации и конкурентоспособности регионов, с одной стороны, и сложность выявления кластеров, измерения эффективности их функционирования, с другой стороны, определяют необходимость более полных глубоких исследований в этой области. Следует отметить, что в последние десять лет количество научных исследований в сфере региональных кластеров резко возросло. Особенно следует отметить довольно подробные исследования западноевропейских и американских ученых, изучающих феномены образования кластеров и их функционирования. Среди известных ученых, занимающихся данной проблемой, следует отметить: М.Портера, Х.Кетельса, Т.Лемола, Р.Бушчера, О.Сотвелла, Г.Геше, А.Никодемуса и других. Исследования формирования кластеров представляют не только научную, но и практическую ценность и их результаты используются в различных совместных программах Европейского Союза.

Необходимо отметить, что существует несколько различных концептуальных подходов к определению кластера. Например, Эрик Дахмен рассматривает в качестве кластеров индустриальные блоки, Фриман и Люндвалл предлагают в качестве основы кластеров инновационные системы, а Карлссон, Станкевич и Якобсон указывают на важную роль технологических систем в формировании кластеров. Ф.Малерба представляет кластеры в виде отраслевых (секторных) систем инноваций. Эртковиц, Лейдерсдорф указывают на необходимость создания треугольника: Университет-Промышленность-Правительство при формировании кластеров.

Рассмотрим несколько различных определений кластера.

Кластеры представляют концентрацию фирм внутри нескольких отраслей промышленности, которые создают качественные рабочие места, стимулируют экспорт, разделяют общие экономические потребности страны, обеспечивают развитие общественного экономического сектора и законодательной базы, спо-

способствуют совершенствованию системы образования и подготовки рабочей силы, формируют основы поддержки и участия основных партнеров [1].

Кластеры - географически близкие группы взаимодействующих компаний и ассоциированных институтов в специфической области, связанные общими технологиями и навыками. Они обычно существуют в пределах географической области, где есть непринужденность коммуникаций, логистика и возможное персональное взаимодействие. Кластеры обычно концентрируются в регионах и иногда в отдельном городе (М.Портер, 1990).

Кластеры - группы находящихся во взаимосвязи отраслей промышленности, предприятий малого и среднего бизнеса, организаций, чьи связи друг с другом улучшают их общую конкурентоспособность. Кластеры могут быть представлены любыми клиентами, поставщиками, исследователями, партнерами или конкурентами [1]. Наиболее успешные кластеры в Европе находятся в сфере промышленности: автомобильный кластер, кластер производства древесины, нанотехнологический кластер, кластер информационно-компьютерных технологий, кластер по производству пластмасс, кластер по производству продовольствия, энергетический кластер. Кластерные инициативы организованы в региональные секторные сети, объединяющие различных экономических партнеров для улучшения эффективности работы, инновационности и международной конкурентоспособности.

Следует заметить, что существующие в мире региональные кластеры довольно сильно отличаются, особенно по структуре и масштабу специализации. Так, существует некоторая типология кластеров. Например, кластеры общего типа, такие как: индустриальные кластеры (основаны на связях потребитель-производитель); технологические (компетентностные) кластеры (дополнительные, новые, международные связи); региональные кластеры (инновации, исторические причины); сетевые кластеры (бизнес сети, социальные сети, социальный капитал). Кроме того, при развитии кластера следует учитывать этапы его жизненного цикла: зарождение, рост, зрелость, распад. В связи с соответствующим этапом жизненного цикла характеризуют кластеры как кластеры развивающиеся, растущие и зрелые.

Представим основные элементы разработки кластерной стратегии:

1. Мобилизация: Построение системы интересов и участия партнеров
2. Диагностика: Идентификация и определение кластеров для исследования их сильных и слабых сторон
3. Стратегия сотрудничества: Определение мероприятий, необходимых для продвижения развития кластера вместе с главными партнерами в этом кластере
4. Внедрение: Реализация мероприятий.

4.1 При разработке кластерных стратегий необходимо использовать карты кластеров, чтобы выделить локальные и региональные конкурентные преимущества. Кластеры являются полезным инструментом для проведения сравнительного анализа (бенчмаркинга) и выявления трендов для разработки соответствующей промышленной политики.

4.2 Политика стимулирования формирования кластеров позволяет повысить конкурентоспособность и инновационность фирм, т.к. участники класте-

ров имеют большую возможность к адаптированию в новых условиях глобальной конкуренции благодаря объединению ключевых ресурсов, коллективному обучению и выработанным в результате конкуренции стратегиям.

4.3 Важным этапом является объединение кластерного подхода с политикой регионального и местного развития. Политика регионального развития требует усиления региональной институциональной системы для эффективного использования фондов ЕС и предназначения целевых средств на местные потребности.

4.4 Использование кластеров позволяет осуществить развитие и укрепление предприятий малого и среднего бизнеса, способствует повышению их конкурентоспособности и инновационности.

4.5 Интегрирование кластерной концепции в национальную стратегию обеспечивает привлечение прямых иностранных инвестиций.

Кратко рассмотрим результаты изучения кластеров в странах ЕС-10, представленные в работах Х. Кетельса и О.Сотвелла. Эти исследования были выполнены в рамках проекта EUROPE INNOVA [1].

Авторы исследовали деятельность кластеров в десяти странах ЕС, которые были присоединены в 2004 г. Для исследования использовались данные, представленные по странам на уровне NUTS 2 и изучены 38 кластерных категорий (отраслей). Для выявления и изучения кластеров авторами была разработана методика и соответствующие критерии, учитывающие измерение показателей кластера, уровень географической концентрации, степень прозрачности и однородности бизнеса, глубина цепочки ценностей, наличие поддержки институтов.

Таким образом, на основе проведенного анализа формирования кластеров в странах ЕС-10 можно сделать соответствующие выводы:

Важными направлением региональной экономики являются: изучение формирования кластеров; проектирование основы и создание предпосылок для формирования новых кластеров; разработка кластерных стратегий

Изучение формирования кластеров представляют серьезную исследовательскую проблему и требует привлечения соответствующих информационных, финансовых и человеческих ресурсов. Должны быть разработаны более полные количественные и качественные критерии, необходимые для выявления кластеров, использованы методы пространственной эконометрики (spatial econometrics) для картирования кластеров, изучения пространственных, экономических и информационных связей между кластерами и/или отдельными элементами

Для успешного развития кластеров должны быть обеспечены горизонтальные сети и интересы различных экономических участников - партнеров, формирующих кластеры и выдвигающие кластерные инициативы

Приоритетным направлением деятельности кластеров является разработка и внедрение инноваций, обеспечивающих залог их конкурентоспособности.

Вузы и научно-исследовательские институты играют все большую роль в формировании кластеров и обеспечении трансфера знаний и технологий, необходимых для разработки и внедрения инноваций.

Высокотехнологичные кластеры тесно взаимосвязаны с развитой финансовой инфраструктурой, необходимой для финансирования исследований и продвижения инновационных технологий.

Литература: Ch. Ketels, O. Sotvelli. Clusters in the EU-10 new member countries (report from EUROPE INNOVA project).

УДК 911.3

ДОЦІЛЬНІСТЬ СТВОРЕННЯ КАТАЛОГУ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИСТСЬКОЇ СФЕРИ МІСТА ХАРКОВА

Заволока Ю.Ю., Яновська О.О.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Враховуючи сучасний запит суспільства активно відбувається розвиток туристської сфери, а саме поширення підприємств, що надають різноманітні туристські послуги. Здобуття Україною незалежності, вступ її до багатьох міжнародних організацій розширили можливості населення нашої держави подорожувати. Слід підкреслити і роль внутрішнього туризму, попит на який останнім часом також зростає.

На сьогодні більшість подорожей направлені на відновлення сил і працездатності населення, але через постійне зростання ринку пропозицій пересічному громадянину важко розібратися у тому, послугами якого підприємства туристської сфери скористатися буде доцільніше. Як правило обираються підприємства, що знаходяться у безпосередній близькості до місця проживання, за порадою інших осіб, або добре розрекламовані, координати яких знайти не виявляється складним. До того ж громадяни недостатньо ознайомлені з рекреаційними ресурсами і можливостями своєї області та держави (через незначну кількість джерел відповідної інформації), а тому для відпочинку, як правило, обирають іноземні країни, запропоновані підприємствами туристської сфери. Тому, на нашу думку, населенню необхідно надати таку інформацію, щоб воно мало можливість обирати серед усієї номенклатури запропонованих послуг туристського ринку. Отже, актуальність даної роботи полягає в тому, щоб надати пересічним громадянам інформацію туристського спрямування по місту Харкову, дефіцит якої, особливо на даний час, гостро відчувається.

Метою даного дослідження є створення каталогу підприємств туристської сфери міста Харкова як одного з великих міст України. Під каталогом підприємств туристської сфери міста Харкова автор розуміє спеціалізоване видання географічно-інформаційного змісту, до складу якого входять текстові, картографічні та фотоматеріали, і яке дає уявлення про територіальний розподіл туристських підприємств міста Харкова, їхню транспортну доступність, координати тощо.

На сьогоднішній час перед авторами роботи поставлені наступні завдання:

- опрацювати періодичні та літературні джерела інформації про створення туристських каталогів та розвиток туристської сфери міста Харкова як одного з великих міст України;

- зібрати якомога більше інформації про підприємства туристської сфери міста Харкова (візитні картки туристських підприємств, буклети, путівники, рекламну продукцію тощо);
- на основі отриманих даних створити карту територіального розподілу підприємств туристської сфери міста Харкова;
- проаналізувати соціально-географічні особливості розвитку туристських підприємств, зробити висновки про їх територіальний розподіл у місті Харкові.

Під підприємствами туристської сфери автори розуміють туристичних операторів, туристичних агентів тощо. За Законом України про внесення змін до Закону України “Про туризм” від 18 листопада 2003 р. [3] туристичні оператори – юридичні особи, створені згідно із законодавством України, для яких виключною діяльністю є організація та забезпечення створення туристичного продукту, реалізація та надання туристичних послуг, а також посередницька діяльність із наданням характерних та супутніх послуг і які в установленому порядку отримали ліцензію на туроператорську діяльність; туристичні агенти – юридичні особи, створені згідно із законодавством України, а також фізичні особи - суб’єкти підприємницької діяльності, які здійснюють посередницьку діяльність з реалізації туристичного продукту туроператорів та туристичних послуг інших суб’єктів туристичної діяльності, а також посередницьку діяльність щодо реалізації характерних та супутніх послуг і які в установленому порядку отримали ліцензію на турагентську діяльність.

У наш час питаннями створення туристського каталогу займаються багато дослідників, серед яких В.І. Новикова, Н.Л. Абросимова [1, 2], проте вони розглядають останній як комплексний продукт, розкриваючи в ньому в основному рекреаційні можливості та ресурси території, що вивчається. При цьому інформація про підприємства туристської сфери визначається як довідкова і надається у скороченому вигляді. На нашу думку, необхідно розширити інформаційну складову, так як вона найбільш необхідна для сучасного споживача туристських послуг. У цьому і полягає один із аспектів новизни нашого дослідження.

Новий каталог повинен містити у собі докладну інформацію про розташування якомога більшої кількості туристських підприємств міста Харкова (адреси, транспортну доступність), номери їхніх контактних телефонів, адреси сайтів, фотоматеріали, на яких зображено зовнішній вигляд будівель, де розташовані підприємства туристської сфери, важливі дані про їхню спеціалізацію тощо. Він обов’язково буде містити карту територіального розподілу туристських підприємств міста Харкова. Особливу увагу буде звернено на пропозицію рекреаційних ресурсів Харківської області з метою зменшення дефіциту інформації туристського спрямування, що стосується рідного краю.

Література: 1. Абросимова Н.Л. Обґрунтування створення туристичного каталогу Дніпропетровської області // *География, геоэкология, геология: опыт научных исследований*. – 2008. – №5. – С. 376-377. 2. Новикова В.І. Туристський каталог як перспективний комплексно-географічний продукт інформаційного спрямування // *Краєзнавство. Географія. Туризм*. – 2007. – № 42 (479). – С. 108-112. 3. Роїна О.М. Туристична діяльність в Україні: нормативно-правове регулювання. – К.: КНТ, 2006. – 464 с.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Івах Я.Є.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Україна за ХХ століття пережила дуже багато адміністративних реформ, але вони тільки погіршували становище сільських поселень і невеликих міст. У західних областях України такі реформи проходили майже безперервно у 1940-их і на початку 1960-их років. У результаті цього був зруйнований усталений вже територіально-адміністративний устрій, зроблено дуже багато помилок при розформуванні і об'єднанні районів. Тому проведення зміни адміністративно-територіального устрою є доцільним і необхідним з багатьох точок зору. Проекти такої реформи розробляються вже кілька років, підготовлений проект відповідного закону. Варто насамперед погодитися з такими положеннями цього проекту, як створення місцевих громад (замість сільських рад) і їх укрупненням, поділ міських поселень на міста і містечка (замість запровадженого в СРСР статусу селища міського типу), зміною відповідно до сучасної демографічної та соціально-економічної ситуації меж адміністративних районів та міських поселень.

Збільшення ролі місцевих (особливо сільських) громад є надзвичайно актуальним. Через процеси урбанізації та свідоме знищення українського села імперською владою зникли щонайменше по кілька десятків сільських поселень у кожній з областей Західної України і сотні сіл в областях Центральної, Східної та Південної України /2,с.469-494/. Зараз ще тисячі поселень у державі знаходяться під загрозою зникнення. Так, у Подільських і Малополіських районах Львівської області є велика кількість сіл, населення яких менше 30 осіб, і складається воно майже виключно із людей похилого віку. Це значить, що у найближчі 10 – 15 років ці сільські поселення можуть зникнути /1/.

Адміністративна реформа повинна бути спрямована насамперед на збереження мережі сільських поселень. Суть реформи, на думку її розробників, полягає у тому, що більшість соціальних функцій управління повинні бути передані на низовий рівень адміністративної ланки. Тобто на території кожної громади повинні забезпечуватися майже всі життєво-важливі потреби населення (охорона здоров'я, освіта, забезпечення товарами та послугами). Пропонується це зробити за рахунок об'єднання сільських рад і передання громадам частини повноважень вищих органів. Але не можна допустити чисто механістичного підходу до формування громад, коли за основу їх виділення береться певна кількість населення (у проекті закону 3500-5000 осіб). Це дуже велика кількість для сучасного сільського населення України. Навіть у густозаселеній Львівській області при такій кількості населення окремі громади будуть мати площу майже 100 км², а віддаль з віддалених хуторів до центру громади буде перевищувати 10 км. Що ж тоді говорити про Херсонську, Чернігівську та деякі інші області.

Тому робота щодо формування громад та їх меж, зміни меж адміністративних районів повинна вестись на чіткій науковій основі, бути скрупульозною і відповідно досить тривалою. При формуванні громад та адміністративних районів треба взяти до уваги цілий ряд факторів:

- 1) Природно-географічні особливості території (рельєф, річкові басейни, ландшафти), які частково визначають господарську спеціалізацію території і впливають на матеріальну і духовну культуру населення.
- 2) Наявність транспортної мережі, яка дозволяє здійснювати прямі і найефективніші зв'язки. При виборі центрів громад і районів до уваги треба брати не лише величину, але й зручність доїзду до них;
- 3) Історичні особливості розвитку території (колишній адміністративно-територіальний поділ, зв'язки між поселеннями). При цьому треба детально проаналізувати ставлення жителів одних сіл до інших, можливі давні конфлікти між поселеннями і т. ін.. Треба досить критично поставитися до сформованої в часи СРСР системи адміністративних районів і сільських рад, коли часто різали по живому давно сформовані системи розселення і створили багато нежиттєздатних районів.
- 4) Агломераційні процеси навколо великих міст, особливо обласних центрів. Всі приміські поселення довкола обласних центрів і великих міст надзвичайно тісно пов'язані з ними завдяки розгалуженій мережі маршрутних таксі, міських телефонних станцій, економічних та соціальних зв'язків. Разом з тим для з'ясування всіх цивільних і багатьох соціальних питань (пенсії, субсидії і т.п.) жителям цих поселень треба долати довгий і часом незручний шлях до свого районного центру.

Немає змісту проводити реформу як чисто адміністративну, вона повинна вирішити багато економічних проблем, особливо у сільській місцевості. При ліквідації колективних і державних господарств у кожному селі виникли десятки і сотні дрібних власників та невеликих приватних підприємств. Тому дуже важливо щоб громада стала господарською клітиною життя країни. Виходячи із цього, громадам треба передати не лише повноваження у вирішенні більшості соціальних питань, але й певні фінансові можливості.

Тому вдосконалення адміністративного устрою варто поєднати із податковою реформою. У багатьох розвинених країнах податок із доходів громадян збирається не за місцем їх праці, а за місцем проживання, що дозволяє формувати повноцінні місцеві бюджети. В Україні це дозволило б отримати подвійний ефект. Можна було б краще налагодити збір податків та сплат до пенсійного фонду у тих поселеннях, де багато мешканців працює за межами поселення або є приватними підприємцями. Адже в межах однієї громади легко з'ясувати, де насправді перебуває і працює будь-хто із її мешканців.

Для повноцінного функціонування громад необхідні добрі дороги між поселеннями і надійна система зв'язку. Підтримання у належному стані і будівництво нових доріг дозволить не лише забезпечити виконання соціальних функцій (швидкий і надійний доїзд до школи, лікарні, торгової точки) але допоможе також зменшити собівартість сільськогосподарської продукції. Погані дороги, особливо у Центральній, Східній і Південній Україні, здорожують вивезення продукції з полів до селянських садиб і на ринки збуту. Бездоріжжя часом

приводить до масового псування вже зібраної, але залишеної на полях продукції.

Громада повинна взяти на себе чимало організаційно-господарських функцій, щоб сприяти раціональному використанню місцевих ресурсів. До них можна віднести такі:

- ефективний облік і контроль за використанням місцевих земельних, лісових і мінеральних ресурсів;
- виконання природнозахисних та меліоративних робіт на території громади – створення організованих смітників, збір та утилізація сміття, розчищення русел струмків, очищення джерел, озер і ставків від мулу, боротьба з ерозією і т.п.;
- сприяння організації надійно функціонуючої зооветеринарної і агрономічної служб для попередження епізоотій худоби, покращення сівозмін, запровадження нових високопродуктивних сортів сільськогосподарських культур;
- відновлення на базі громад певної кооперації, особливо збутової. Збутова кооперація повинна допомогти селянам економічно-вигідно продавати молоко і молокопродукти, худобу, шкіри, овочі, фрукти та іншу продукцію. Кооперація може існувати також у галузі обслуговування і ремонту сільськогосподарської техніки, забезпечення селян насінням, міндобривами, отрутохімікатами та ін.

Перелік лише цих завдань свідчить про те, що створення громад повинно бути науково обґрунтованим і вивіреним з економічної точки зору. Проведення таких робіт найкраще доручити науковим закладам, а не державним адміністраціям, що дозволить усунути суб'єктивний підхід тих чи інших чиновників. Спокійна, виважена робота над проектами нового адміністративно-територіального устрою повинна тривати кілька років, може мати принцип змагальності, коли проекти такого устрою будуть виносити кілька наукових колективів.

Із проведенням адміністративної реформи варто поєднати декомунізацію і дерусифікацію назв поселень і вулиць, що є дуже актуальним практично для всіх областей України, можливо крім галицьких. Поєднання цих двох процесів дозволило б зекономити величезні кошти на виготовлення печаток, штампів, перереєстрацію громадян і юридичних осіб.

На кафедрі економічної і соціальної географії Львівського національного університету ім. І.Франка здійснена спроба виділити території нових громад у поки що у межах існуючих районів Львівської області. При виділенні громади переважно об'єднуються кілька сільських рад на основі спільності транспортної мережі, особливостей рельєфу і гідро мережі. При виділенні центрів громад до уваги бралася не лише сучасна кількість населення, але й історичне значення поселення і центральність положення. Лише в окремих випадках роз'єднувалися сільські поселення, що розташовані в межах одної сільради. Це зумовлено тим, що відбувалося розпаювання земель, і зміна меж сільрад може зачіпати серйозні майнові питання і потребує додаткового дослідження.

Література: 1. Львівська область. Адміністративно-територіальний поділ. — Львів: НВФ “Українські технології”, 2004. — 142с. 2. Українська РСР. Адміністративно-територіальний устрій. — К.: Голов. ред. УРЕ, 1987. — 504с.

УДК 911.3

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Кобилін П.О., Вірченко П.А.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Достатньо тривалий час наша країна перебувала у складі Радянського Союзу. Але з проголошенням незалежності Україна отримала право самостійно визначати вектори своєї внутрішньої та зовнішньої політики, будувати партнерські відносини з країнами-сусідами. Разом з тим, розрив господарських зв'язків між колишніми республіками СРСР призвів до багатьох негативних процесів у суспільствах нових незалежних держав. Щоб хоч трохи нівелювати вплив цих негативних явищ, новоствореним країнам довелося налагоджувати нові партнерські взаємовідносини, відновлювати розірвані економічні зв'язки, вирішувати питання транскордонного співробітництва, які набули особливої гостроти з утворенням нових кордонів.

В умовах глобалізації продовжує зростати роль міжнародного співробітництва, яке приносить значну користь країнам-партнерам, якщо воно ґрунтується на взаємоповазі та рівноправних стосунках між державами. Важливим напрямком такої співпраці виступає також транскордонне співробітництво, яке є суттєвим чинником сталого розвитку будь-якої країни.

Одним із ключових стратегічних партнерів нашої держави, серед країн-сусідів є Російська Федерація, з якою нас поєднує не тільки культурне та економічне співробітництво, а й спільна історія, близькість мов, релігії, традицій тощо. Але в останні роки взаємовідносини між країнами погіршилися, збільшилась кількість не розв'язаних проблем, стали більш напруженими дипломатичні стосунки тощо. Така ситуація негативно впливає на російсько-українські відносини і викликає занепокоєння не тільки пересічних громадян, а й окремих політиків та науковців.

У запропонованій статті ми спробуємо розглянути деякі проблеми українсько-російської співпраці, які, на нашу думку, заважають ефективному співробітництву між братніми народами та загострюють проблеми транскордонного співробітництва.

Аналіз попередніх досліджень свідчить про те, що значна частина українського суспільства цікавиться проблемами міжнародного співробітництва з нашою північною сусідкою. І це природно, бо п'ять областей України (Чернігівська, Сумська, Харківська, Донецька та Луганська) безпосередньо межують з Російською Федерацією, а Запорізька і Херсонська області та Автономна Республіка Крим мають прямий вихід до Азовського моря, яке спільно використовується країнами у господарських цілях. Крім того, якщо згадати історію освоєння та заселення території України, тоді до восьми вищезгаданих регіонів можна

додати ще Одещину, Миколаївщину, Дніпропетровщину та Кіровоградщину, які також завжди мали тісні господарські зв'язки з Росією. На всі вищезгадані адміністративно-територіальні утворення припадає 55,7 % території України і 55,1 % населення від загальнонаціонального показника. Тож подальша співпраця з Російською Федерацією для переважної більшості українських регіонів має важливе економічне і соціальне значення, так як значна частина підприємств, установ та організацій зазначених вище областей орієнтувала свою продукцію та послуги саме до нашої північної сусідки.

Нажаль, за часів незалежності України політичні, а разом з ними й економічні відносини, які останнім часом виступають в якості одного з інструментів політичного тиску на нашу державу з боку Росії, загострились. І це, аж ніяк не сприяє налагодженню добросусідських відносин між Україною і Росією та розширенню взаємовигідного співробітництва, в тому числі і транскордонного. Не вирішеними тривалий час залишаються питання розмежування державного кордону. Особливо гостро постають проблеми делімітації границь в Азовському і Чорному морях та Керченській протоці. Така невизначеність кордонів в акваторіях зазначених водних об'єктів неодноразово призводила до виникнення напруження у двосторонніх відносинах. Крім того, постійна спекуляція окремих політиків на мовних та релігійних питаннях, проблемах перебування Російського Чорноморського флоту на нашій території, проблемні питання щодо транзиту нафти і газу до Європи та інші, також спричиняють негативний вплив на міждержавне та транскордонне співробітництво між Україною та Росією.

Особливого загострення українсько-російські відносини зазнали після останнього військового конфлікту на Кавказі та визнання Росією незалежності невизнаних світовою спільнотою грузинських республік - Південної Осетії та Абхазії. Цей конфлікт призвів не тільки до погіршення політичних та дипломатичних стосунків між нашими державами, а й безпосередньо вплинув на економічне співробітництво України та Росії. Торгівельні війни, зменшення товарообігу між нашими державами, антиукраїнські публікації у російських засобах масової інформації є прихованим продовженням україно-російського політичного протистояння, яке завдає суттєвої шкоди не тільки економічній співпраці двох сусідніх країн, а й безпосередньо впливає на формування негативної громадської думки як в Росії так і в Україні. Так згідно з соціологічними опитуваннями, які проводились у вересні 2008 року російськими соціологами, більше 50 % громадян Російської Федерації висловили негативне ставлення до України. І це при тому, що наші народи мають більш ніж трьохсотрічну спільну історію.

Торкнутися всього комплексу проблем, які виникають у стосунках між Росією та Україною у невеликій доповіді не можливо. Але й зазначені у статті проблеми, які виникають у російсько-українських стосунках, беззаперечно суттєво впливають на політичне та економічне співробітництво між нашими державами, гальмують розвиток взаємовигідних добросусідських відносин, що ніяким чином не може задовольняти інтереси братніх народів ні України, ні Росії.

Проблемні питання російсько-українського співробітництва є достатньо актуальними і в той же час делікатними і потребують подальшого змістовного вивчення. Від їх швидкого і позитивного вирішення багато в чому залежить політична та економічна стабільність в українському суспільстві.

ДО ПИТАННЯ ДИНАМІКИ ВАНТАЖООБІГУ ДЕЯКИХ ВИДІВ ТРАНСПОРТУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Козловець А.В., Панаїт К.В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Актуальність. Економічна ситуація, що склалася в останні десятиліття в Україні, негативні тенденції в розвитку господарства призвела до значних змін у вантажообігу у всіх регіонах України. В східних областях ця ситуація протікала порівняно гостро, в деяких видах транспорту продовжується і в наш час. Транспорт активно використовується у всіх галузях господарства, також в торгівлі та інших галузях невиробничої сфери, впливає на формування територіальної структури господарства [1]. Негативні тенденції в розвитку транспортної сфери та проблеми, що виникли на цьому підґрунті, зокрема постаріння рухомого складу та моральне застаріння деяких видів транспортних засобів, можуть негативно впливати на розвиток господарства області загалом.

Виклад основного змісту дослідження. Дослідження динаміки вантажообігу Харківської області проводилося за даними на 1990 – 2006 роки (таблиця 1). Аналіз статистичних даних за вказаний період дозволив встановити динаміку вантажообігу Харківщини. У розрахунках ми брали данні по таким видам транспорту як залізничний, автомобільний та авіаційний.

Таблиця 1

Вантажообіг в Харківській області за видами транспорту
(млрд. т.км., за даними [2-5])

Види транспорту	1990	1995	2000	2005	2006
Всі види транспорту	45,9	10,5	7,2	1,8	2,2
Залізничний	41,7	9,4	6,6	3,2	1,7
Автомобільний всього	4	1,1	0,6	1,8	2,2
Автопідприємства	0,9	0,2	0,2	0,3	0,5
Авіаційний	0,2	0	0	0	0

Загалом Харківська область має негативну тенденцію зміни вантажообігу (рис. 1). Так з 1990 по 1995 роки вантажообіг скоротився на 29,6 млрд. т.км., з 1995 по 2000 на – 3,3 млрд. т.км., з 2005 по 2006 на – 5,2 млрд. т.км. Тенденція зростання обсягів перевезень вантажів в останні роки тісно пов'язана і відіграє важливе значення в розвитку господарства області.

Залізничний транспорт має такі показники: з 1990 по 1995 роки вантажообіг складав 41,7 млрд.т.км; з 1995 по 2000 рік зменшився на 32,3 млрд.т.км; з 2000 по 2005 зменшення складало 2,8 млрд.т.км.

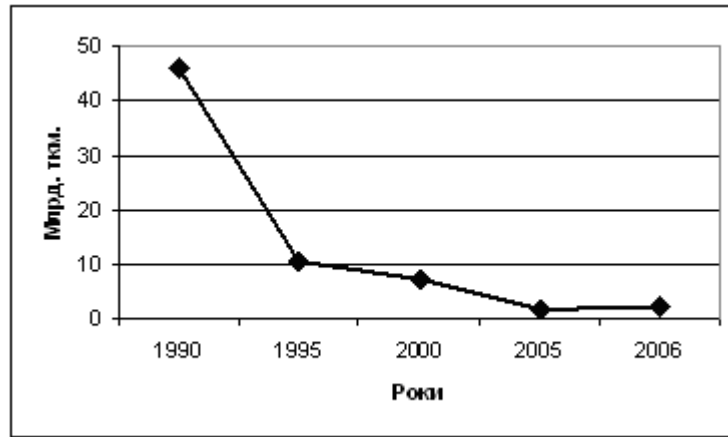

Рис.1. Вантажообіг транспорту в Харківській області

А до 2006 року зменшився до 1,5 млрд.т.км (рис. 2). Зниження вантажообігу в залізничному транспорті пов'язано і з економічною кризою, що довгий час негативно впливала на розвиток транспорту взагалі, і зі старінням рухомого складу залізниці. Це негативно впливає на розвиток таких великих залізничних вузлів, як Харків, Лозова та інші., також на розвиток підприємств. Для Харківщини з її транспортним та прикордонним положенням це має особливо важливе значення.

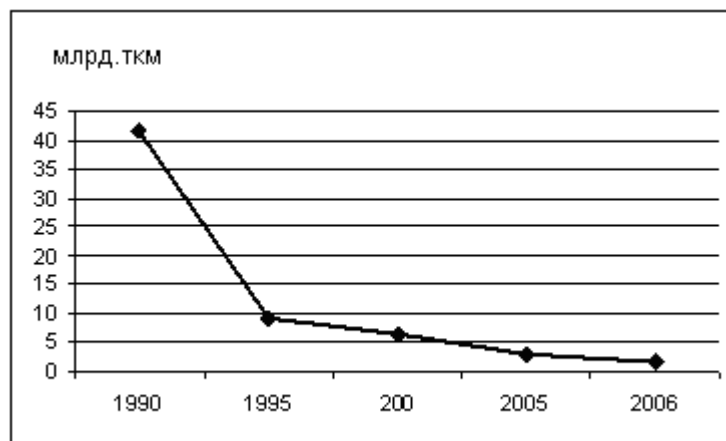

Рис. 2. Вантажообіг залізничного транспорту Харківщини

Автотранспорт в розвинених країнах відіграє значну роль, маючи перевагу підвезення вантажів безпосередньо до замовника, до будь якої точки в містах та селах. Але за часів економічної кризи обсяги перевезення вантажів автотранспортом значно скоротились у порівнянні з 1990 роком, коли складав 4 млрд.т.км., зокрема автопідприємствами було перевезено в цьому році 0,9 млрд.т.км. вантажів (рис. 3). У період з 1990 по 1995 обсяг перевезень вантажів автотранспортом зменшився до 1,1 млрд.т.км., у 2000 році цей показник складав 0,6 млрд.т.км., зокрема автопідприємства перевезли в цьому році 0,2 млрд.т.км. (рис. 4). Та в 2000 – 2005 роках вантажообіг автотранспорту загалом збільшився на 1,2 млрд.т.км. і став складати 1,8 млрд.т.км. а вже в 2005 році склав 2,2 млрд.т.км. Тим самим збільшився на 0,4 млрд.т.км. (рис. 3) Зокрема в обсягах вантажоперевезень автопідприємствами з 2005 по 2006 намітилася позитивна тенденція, вони зросли 0,3 до 0,5 млрд.т.км. Ця тенденція має важливе значення

для розвитку господарства області. Саме на автомобільний транспорт в майбутньому може припадати найбільша частка у перевезенні вантажів, про що свідчить досвід багатьох розвинутих країн світу, і саме цей вид транспорту має найкращі передумови для свого розвитку і забезпечення зростаючих потреб підприємств області у вантажоперевезеннях.

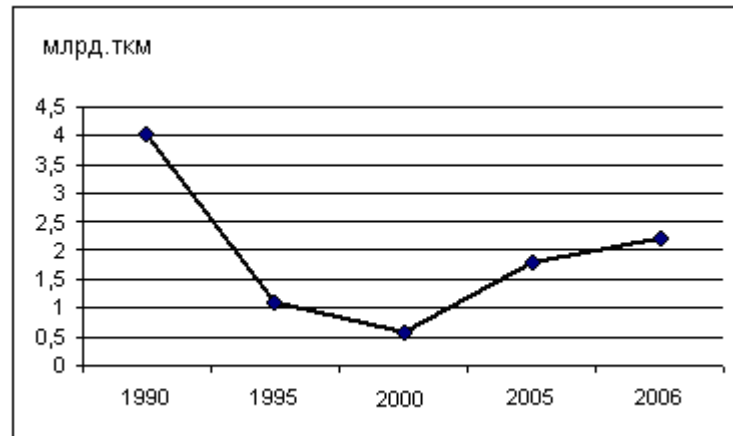

Рис. 3. Вантажообіг автомобільного транспорту Харківщини

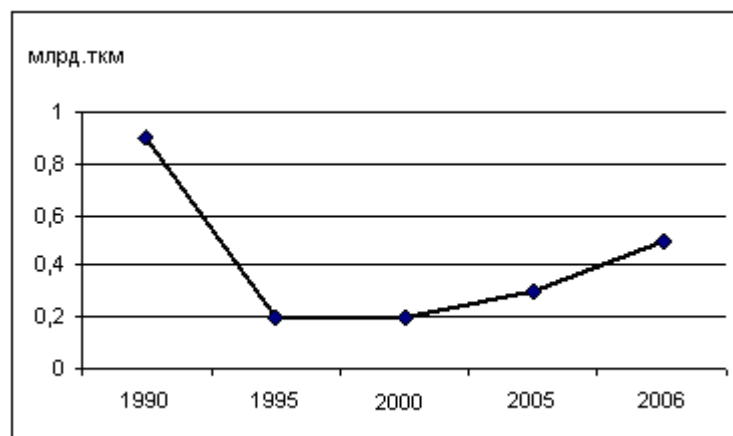

Рис 4. Вантажообіг автопідприємств Харківщини

Під час економічної кризи в державі авіаційний транспорт зазнав значних втрат, зокрема і в Харківській області. У 1990 році його вантажообіг складав в Харківському регіоні 0,2 млрд. ткм., але за роки незалежності значно скоротився і не складає вагомій частки у вантажообігу області.

Висновки. З наведеного вище можна зробити висновки, що криза загалом в транспортній сфері Харківщини минає, в останні роки, незважаючи на значні проблеми, пов'язані зі зростанням цін на паливо, старінням рухомого складу та ін., намітилася тенденція зростання обсягів вантажообігу, зокрема в автомобільному транспорті – більш, як в два рази. Значні проблеми ще має залізничний транспорт, який відіграє разом з автомобільним основну роль у перевезенні вантажів області. Такий вид транспорту, як повітряний, знаходиться на грані виживання, має значні проблеми, вирішення яких має важливе стратегічне значення для нашої країни в цілому, і для Харківщини, що має власне авіаційне підприємство, зокрема. Подолання економічної кризи та нарощування темпів розвитку

господарства тісно пов'язані із зростанням обсягів вантажоперевезень, транспортна система області має відповідати вимогам господарства, тому вивченню даного питання необхідно приділяти велику увагу.

Література: 1. Катренко О. С. Транспорт і соціальна інфраструктура міста Кривого Рогу. // Географія, геоекологія, геологія: досвід наукових досліджень. – К.: ДНВП «Картографія», 2008. – Вип.. 5. – 518 с. 2. Харківська область у 2003 році (статистичний щорічник). Харків, ПП «КримАрт», 2004. 3. Харківська область у 2004 році (статистичний щорічник). Харків, ТОВ «Золоті сторінки», 2005. 4. Харківська область у 2005 році (статистичний щорічник). Харків, ТОВ «Золоті сторінки», 2006. 5. Харківська область у 2006 році (статистичний щорічник). Харків, ТОВ «Золоті сторінки», 2007

УДК 911.3

ДО ПИТАННЯ ДИНАМІКИ ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Козловець А.В., Синиця Ю.П.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Актуальність. Сучасні демографічні процеси, що відбуваються в останні десятиліття в Україні, призвели до значних темпів скорочення населення майже в усіх регіонах України. В східних областях демографічна криза протікає порівняно гостро, продовжується і в наш час. Проведення державної політики щодо покращення демографічної ситуації в Україні, зокрема збільшення народжуваності, подолання економічної кризи дозволило покращити демографічну ситуацію в багатьох регіонах нашої країни [1], але на сході держави, зокрема в Харківському регіоні, процеси, характерні для демографічної кризи, ще досить яскраво проявляються, демографічна ситуація тут продовжує погіршуватись. Як зазначає Немець Л.М., небезпечний розвиток демографічної ситуації через погіршення стану здоров'я населення, переважання смертності над народжуваністю є однією з ознак системної кризи, що відбувається в нашій країні [2]. На жаль, для Харківщини дана ознака є характерною і в наш час, коли держава стає на шлях виходу з кризи. Наявність подібних проблем може стати вагомою перешкодою для переходу до стійкого розвитку.

Виклад основного змісту дослідження. Дослідження динаміки населення Харківщини проводилася за даними на 2003-2007 роки (табл. 1). Аналіз статистичних даних за вказаний період дозволив встановити динаміку чисельності населення окремих адміністративно-територіальних одиниць області та вивчити їх просторові особливості. У розрахунках ми виходили із сучасного адміністративно-територіального поділу Харківської області – 27 адміністративно-територіальних районів та 7 міськрад обласного підпорядкування, які суттєво відрізняються за умовами розвитку і станом господарства та соціальної сфери.

Загалом Харківська область має негативну тенденцію зміни чисельності населення. Так в період з 2003 по 2004 роки скорочення складало -3,68%, з 2004 по 2005 -9,77%, а в останні роки темп скорочення дещо знизився і став складав -3,42% у період з 2005 по 2006 роки та -5,97% з 2006 по 2007 роки (таблиця 2).

Таблиця 1

Чисельність населення Харківської області по районах та міськрадах
у 2003 – 2007 роках
(за даними Головного управління статистики у Харківській області)

Адміністративно-територіальні одиниці	Кількість населення, тис. чол.				
	2003 рік	2004 рік	2005 рік	2006 рік	2007 рік
м. Харків	1465,4	1464,4	1464	1463,2	1461,2
м. Ізюм	55,4	55,2	54,4	54,3	54
Купянська міськрада	61,3	60,9	60,1	59,9	59,6
Лозівська міськрада	71,8	71,4	70,4	70,1	69,5
Люботинська міськрада	26	25,7	25,2	25,1	24,8
Первомайська міськрада	32,3	32,1	31,8	31,7	31,5
Чугуївська міськрада	36,4	36,1	35,2	35	34,4
Балаклійський район	90,6	90	88,4	87,9	96,9
Барвінківський район	30,5	30,1	28,8	28,3	27,5
Близнюківський район	24,7	24,4	23,3	23	22,4
Богодухівський район	45,7	45,2	43,5	42,9	42,1
Борівський район	20,6	20,4	19,7	19,5	19,1
Валківський район	35,5	35,2	34,5	34,2	33,8
Великобурлуцький район	27,3	27	26	25,7	25,2
Вовчанський район	53,5	53	51,9	51,5	50,7
Дворічанський район	21,5	21,3	20,6	20,3	19,9
Дергачівський район	97,3	96,9	96,2	96,1	95,8
Зачепилівський район	18,3	18,1	17,5	17,3	17
Зміївський район	79,9	79,4	77,6	77	76
Золочівський район	32,8	32,4	31,2	30,8	30,1
Ізюмський район	21,5	21,4	20,7	20,4	20
Кегичівський район	23,2	23	22,8	22,6	22,4
Коломацький район	8,8	8,7	8,5	8,4	8,2
Красноградський район	48,6	48,4	47,7	47,4	47,1
Краснокутський район	32,2	31,9	31	30,8	30,5
Куп'янський район	28,8	28,6	27,9	27,7	27,3
Лозівський район	33,7	33,5	32,8	32,5	32
Нововодолазький район	39,4	39	37,7	37,3	36,7
Первомайський район	19,6	19,5	18,8	18,6	18,3
Печенізький район	11,5	11,5	11,2	11,1	11
Сахновщинський район	25,5	25,3	24,5	24,2	23,7
Харківський район	185	184,4	183,7	183,4	183,3
Чугуївський район	49,9	49,6	48,8	48,6	48,2
Шевченківський район	22,8	22,7	22,3	22,2	21,9
Харківська область	2877,3	2866,7	2838,7	2829	2812,1

Таблиця 2

Динаміка чисельності населення Харківської області по районах та міськрадах за період 2003 – 2007 роки (y^0_{00} , складено авторами за [3-6])

Адміністративно-територіальні одиниці	Приріст (скорочення) населення за періоди, в проміле			
	2003 - 2004 рр.	2004 - 2005 рр.	2005 - 2006 рр.	2006 - 2007 рр.
м. Харків	-0,68	-0,27	-0,55	-1,37
м. Ізюм	-3,61	-14,49	-1,84	-5,52
Купянська міськрада	-6,53	-13,14	-3,33	-5,01
Лозівська міськрада	-5,57	-14,01	-4,26	-8,56
Люботинська міськрада	-11,54	-19,46	-3,97	-11,95
Первомайська міськрада	-6,19	-9,35	-3,14	-6,31
Чугуївська міськрада	-8,24	-24,93	-5,68	-17,14
Балаклійський район	-6,62	-17,78	-5,66	-11,37
Барвінківський район	-13,11	-43,19	-17,36	-28,27
Близнюківський район	-12,15	-45,08	-12,88	-26,09
Богодухівський район	-10,94	-37,61	-13,79	-18,65
Борівський район	-9,71	-34,31	-10,15	-20,51
Валківський район	-8,45	-19,89	-8,70	-11,70
Великобурлуцький район	-10,99	-37,04	-11,54	-19,46
Вовчанський район	-9,35	-20,75	-7,71	-15,53
Дворічанський район	-9,30	-32,86	-14,56	-19,70
Дергачівський район	-4,11	-7,22	-1,04	-3,12
Зачепилівський район	-10,93	-33,15	-11,43	-17,34
Зміївський район	-6,26	-22,67	-7,73	-12,99
Золочівський район	-12,20	-37,04	-12,82	-22,73
Ізюмський район	-4,65	-32,71	-14,49	-19,61
Кегичівський район	-8,62	-8,70	-8,77	-8,85
Коломацький район	-11,36	-22,99	-11,76	-23,81
Красноградський район	-4,12	-14,46	-6,29	-6,33
Краснокутський район	-9,32	-28,21	-6,45	-9,74
Купянський район	-6,94	-24,48	-7,17	-14,44
Лозівський район	-5,93	-20,90	-9,15	-15,38
Нововодолазький район	-10,15	-33,33	-10,61	-16,09
Первомайський район	-5,10	-35,90	-10,64	-16,13
Печенізький район	0,00	-26,09	-8,93	-9,01
Сахновщинський район	-7,84	-31,62	-12,24	-20,66
Харківський район	-3,24	-3,80	-1,63	-0,55
Чугуївський район	-6,01	-16,13	-4,10	-8,23
Шевченківський район	-4,39	-17,62	-4,48	-13,51
Харківська область	-3,68	-9,77	-3,42	-5,97

За період з 2003 по 2007 роки населення області скоротилося на 65,2 тис. чоловік.

За швидкістю скорочення населення адміністративно-територіальні одиниці можна поділити на 2 групи. В першій групі спостерігається помірне скорочення населення, що не перевищує -10%, а друга група має високий темп скорочення населення, що перевищує -10%.

До першої групи у 2003 – 2004 роках ходили такі адміністративно – територіальні одиниці, як м. Харків, м. Ізюм, Куп'янська, Лозівська, Первомайська, Чугуївська міськради, Балаклійський, Борівський, Валківський, Вовчанський, Дворічанський, Дергачівський, Зміївський, Ізюмський, Кегичівський, Красноградський, Краснокутський, Куп'янський, Лозівський, Первомайський, Сахновщинський, Харківський, Чугуївський, Шевченківський райони. Окремо треба відмітити Печенізький район, в якому в цей період скорочення населення не відбувалося. До другої групи входили в 2003 – 2004 роках Люботинська міськрада, Барвінківський, Богодухівський, Великобурлуцький, Зачепилівський, Золочівський, Коломацький, Нововодолазький райони.

У період з 2004 по 2005 рік чисельність першої групи різко скоротилася. Тепер у цій групі присутні такі адміністративно – територіальні одиниці: м. Харків, Первомайська міськрада, Дергачівський, Кегичівський, Харківський райони. Лідерами за швидкістю скорочення населення за цей період є Барвінківський та Близнюківський райони.

В період 2005 – 2006 роки темпи скорочення населення у Харківській області знизилися. Тепер до першої групи можна віднести м. Харків та Ізюм, Куп'янську, Лозівську, Люботинську, Первомайську, Чугуївську міськради, Балаклійський, Валківський, Вовчанський, Дергачівський, Зміївський, Кегичівський, Красноградський, Краснокутський, Куп'янський, Лозівський, Печенізький, Харківський, Чугуївський, Шевченківський райони. До другої групи відповідно відносяться: Барвінківський, Близнюківський, Богодухівський, Бориспільський, Великобурлуцький, Дворічанський, Зачепилівський, Золочівський, Ізюмський, Коломцький, Нововодолазький, Первомайський, Сахновщинський райони.

У період з 2006 по 2007 р чисельність населення Харківщини продовжувала зменшуватись, склад виділених груп змінився мало.

Висновки. З наведеного вище можна зазначити, що демографічна криза в Харківській області продовжується, незважаючи на проведення державою спеціальних програм щодо підвищення народжуваності. Скорочення чисельності населення в останні роки відбувається у всіх без винятку адміністративно-територіальних одиницях області, але його темпи мають суттєві територіальні відмінності. Особливо швидко скорочення відбувається в периферійних районах області. Натомість для м. Харкова та прилеглих до нього районів, а також для більшості міськрад обласного підпорядкування характерний менший прояв скорочення населення, хоча відбувається це в основному за рахунок відтоку населення з периферії до центру. Продовження демографічної кризи в Харківському регіоні може бути вагомою перешкодою на шляху переходу області до стійкого розвитку.

Література: 1. *Географія Херсонщини: Навчальний посібник / Пилипенко І.О. (керівник), Мальчикова Д.С., Єрмакова С.Л. та ін. – Херсон, ПП Вишемирський В.С., 2007. – 221 с.* 2. *Не-*

мец Л.М. Устойчивое развитие - социально-географические аспекты (на примере Украины): Монография. – Х. - Факт, 2003. – 383 с. 3. Харківська область у 2003 році (статистичний щорічник). Харків, ПП «КримАрт», 2004. 4. Харківська область у 2004 році (статистичний щорічник). Харків, ТОВ «Золоті сторінки», 2005. 5. Харківська область у 2005 році (статистичний щорічник). Харків, ТОВ «Золоті сторінки», 2006. 6. Харківська область у 2006 році (статистичний щорічник). Харків, ТОВ «Золоті сторінки», 2007.

УДК

ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНОЇ СФЕРИ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Костащук І.І.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Складні динамічні процеси в кінці 90-х років на початку ХХІ ст. призвели до значних змін в територіальній організації релігійної сфери Чернівецької області. Це перш за все можна пояснити суспільно-політичними, соціальними, соціально-економічними та іншими групами чинників. В цей період загалом збільшилася кількість релігійних організацій як православного так і греко-католицького і протестантського напрямків.

Станом на початок 2001 в Чернівецькій області налічувалося 915 релігійних організацій різних течій. Проте через 5 років їх кількість зросла на 114 приходів, а за період 2006 року на 9. Тому станом на 1 січня 2007 року в області налічувалося 1038 приходів різних релігійних організацій. Найбільша кількість приходів різних релігійних організацій спостерігалася у м. Чернівці (станом на 1 січня 2001 року – 118, а на початок 2007 року - 154). Серед сільських районів вирізнявся Сторожинецький (108 приходів на початок 2001 року, та 115 на 1.01.2007 року) та Хотинський (101 прихід на початок 2001 року та 104 – станом на 1.01.07р.). Помітна кількість приходів спостерігалася і в Новоселицькому (відповідно 86 та 98 приходів), Заставнівському (86 і 93), Кіцманському (81 та 93), Глибоцькому (74 і 80), Вижницькому (68 та 77), Кельменецькому (64 та 66), Сокирянському (51 та 65). Найменша кількість приходів різних релігійних організацій спостерігалася в Путильському (відповідно 37 та 42 приходи), Герцаївському (37 і 42). Незначна кількість приходів різних релігійних організацій спостерігалася в м. Новодністровськ. Станом на 2001 рік їх налічувалося 6, а на початок 2007 – 8. Це пояснюється тим, що м. Новодністровськ є ще досить молодим містом із незначною кількістю населення майже однорідного національного складу. В місті Чернівці велика кількість приходів пояснюється його функціональним значенням – це обласний центр, розмірами та кількістю жителів, а також різнобарвною національною структурою. Щодо сільських районів, то загальна кількість релігійних приходів пов'язується із національною структурою, географічним розташуванням, та історико-географічними особливостями розвитку.

За даний період в Чернівецькій області переважаючою релігійною організацією за кількістю приходів була Українська православна церква, яка на початку 2001 року налічувала 377 приходів, а 2007 – 400. Територіальна організація

приходів характеризувалася так: у Сторожинецькому (47), Новоселицькому (41), Кіцманському (40 приходів), Глибоцькому (37), Хотинському (39), Заставнівському (32), Путильському (30), Винницькому (29), Герцаївському та Кельменецькому (28), Сокирянському (24) районах. У м. Чернівці налічувалося 24 релігійні приходи, а у м. Новодністровськ – 1.

Проте, найбільша щільність релігійних общин яку визначено як відношення кількості приходів до кількості населених пунктів у певному адміністративно-територіальному районі, спостерігається у Герцаївському (1,2), Вижницькому (1,1), Кіцманському (1,1), Сторожинецькому (1,1), Хотинському (1,1) Новоселицькому (1,0 релігійних громад/кількість населених пунктів) районах. Найнижча відповідно, у Сторожинецькому (0,8) та Путильському (0,9) районах. У місті Чернівці налічується 23 парафії УПЦ. Можна стверджувати, що найбільшого поширення УПЦ набула серед корінного українського населення, румунів та молдованів.

Другою за чисельністю приходів була українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП), яка на початку 2001 року налічувала в області 118 приходів, а станом на 2007 рік – 146 приходів. Найчисельнішою вона була у м. Чернівці – 33 приходи (станом 1.01.2007 р.). серед сільських районів вирізнялися Кіцманський (29), Заставнівський (24), Вижницький (23), Сторожинецький (22). Незначна кількість приходів спостерігалася в Глибоцькому та Путильському по 4 приходи, Хотинському – 3, Новоселицькому – 2, Кельменецькому – 1, а також м. Новодністровськ - 1. Зовсім відсутніми були приходи УПЦ КП в Герцаївському та Сокирянському районах. Дана конфесія найбільше сконцентрована серед українського населення, є декілька румуномовних приходів і повністю відсутня серед росіян та молдован.

За період 2001-2007 років кількість приходів УПЦ КП зросла на 28 релігійних приходів. Появилися приходи у Кельменецькому районі, яких не було зареєстровано на початку 2001 року. Найбільша кількість приходів зросла у м. Чернівці (із 23 до 33), Вижницькому районі (з 19 до 23), Кіцманському (із 23 до 29), Сторожинецькому (із 18 до 22).

Римо-католицька церква (РКЦ) в області налічує 30 приходів, найбільш розповсюджена серед поляків, які найчисельнішими є у Сторожинецькому (1,5%) районі та м. Чернівці (0,6 %). Найбільша кількість приходів РКЦ зосереджена в Сторожинецькому районі – 14 парафій та м. Чернівці - 4. У Вижницькому районі їх кількість складає 3, Глибоцькому - 4, Кіцманському - 2 та Новоселицькому - 2. Повністю відсутні приходи РКЦ у Кельменецькому, Путильському, Сокирянському та Герцаївському районах.

За досліджуваний період кількість приходів РКЦ зросла на 2 приходи. У Вижницькому їх кількість зросла із 2 до 3, а м. Новодністровськ появився перший прихід даної конфесії.

Українська греко-католицька церква (УГКЦ), яка налічує в області 22 приходи утворилася внаслідок проголошення Берестейської унії в 1596 році, поширена серед українського населення, здебільшого вихідців із Галичини, яке мігрувало в область у XVII ст., зуміло збудувати тут культові споруди, і впродовж століть зберегти свою релігійну приналежність. Найбільше приходів УГКЦ зареєстровано у Вижницькому (3), Заставнівському (2), Кіцманському (3), Новосели-

цькому (3), Пульському (2), Сторожинецькому (3) районах та м. Чернівці (4). Повністю парафії даної конфесії відсутні у Герцаївському, Кельменецькому, Сокирянському та Хотинському районах.

За період із 2001 до 2007 років їх кількість зросла на 6 релігійних організацій. Найпомітнішим був зріст у Новоселицькому (із 2 до 4), Кіцманському та Вижницькому (із 2 до 3), Заставнівському (із 1 до 2 приходів).

На території Чернівецької області проживають росіяни-старообрядці, які потрапили сюди внаслідок релігійних переслідувань у Російській імперії. Вони належать до Руської православної старообрядницької церкви Білокриницької згоди (РПСЦ). У Чернівецькій області налічується 8 приходів даної конфесії, які поширені на території 5 районів, зокрема: Сокирянському, Вижницькому, Глибоцькому, Сторожинецькому, Хотинському, а також в м. Чернівці. У даних районах це населення зуміло заснувати свої поселення – с. Липовани у Винницькому, с. Грубна та с. Білоусівка у Сокирянському, с. Біла Криниця у Глибоцькому районі. Кількість приходів РПСЦ за досліджуваний період була стаю.

Найбільш поширеними протестантськими течіями в області є адвентисти сьомого дня (92 общини), євангельські християни-баптисти (146) та християни віри євангельської (п'ятидесятники) (104 общини). Ці громади поширені в усіх районах області та м. Чернівці, але їх найменша кількість зосереджена у Герцаївському, де переважає румунське населення (91,5%) та Путильському районі, де абсолютну більшість складають українці (99,3%), що належать до етнографічної групи гуцулів.

Загалом кількість приходів різних протестантських течій зросла на 62 приходи, що відзначилося абсолютними показниками. У м. Чернівці їх кількість зросла на 18 приходів (із 56 у 2001 році до 74 у 2007 році), а також Сокирянському (із 25 до 37), Новоселицькому (37 до 49) та інших.

Євангельські християни-баптисти (ЄХБ) найбільше приходів мають у Кельменецькому (24), Новоселицькому (23), Хотинському (28), Сокирянському (15), Сторожинецькому (15) та Заставнівському (12) районах. Адвентисти сьомого дня (АСД) помітну частку у кількості приходів мають у Хотинському (18), Кіцманському (10), Вижницькому (10), Заставнівському (10), та Новоселицькому (9) районах. Християни віри євангельської (п'ятидесятники) найбільше приходів мають у Глибоцькому (20), Новоселицькому (12), Сокирянському (12) та Сторожинецькому (11) районах.

Релігійна структура населення Чернівецької області є досить строкатою. Вона представлена 43 релігійними конфесіями. У сільських районах області є представники 17 конфесій, а в обласному центрі зареєстровано приходи всіх релігійних течій.

Найбільша сконцентрованість конфесій спостерігається у обласному центрі - м. Чернівці. Тут зареєстровано 154 приходи, які належать до 43 конфесій. Найбільше общин мають УПЦ (24), УПЦ КП (33). ЄХБ (15), ХВЕП (5). УГКЦ (4), РКЦ (4), Хасиди (3), Свідки Ієгови (3). АСД, в тому числі реформаційного руху (9). Окрім того у м. Чернівці зареєстровано 2 приходи Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). Інші 33 конфесійні течії мають в обласному центрі тільки по одному приходу.

Кількість конфесій у сільських районах області є значно меншою. Зокрема, у Вижницькому районі зареєстровано 11 релігійних організацій, Герцаївському - 6, Глибоцькому - 10, Заставнівському - 11, Кельменецькому - 5, Кіцманському - 8, Новоселицькому - 9, Путильському - 5, Сокирянському - 8, Сторожинецькому - 8 та Хотинському - 12 [24].

Дослідження виконані за підтримки державного фонду фундаментальних досліджень. Грант Президента України для молодих вчених (GP/F 26/0171).

Література: 1. Матеріали Головного управління внутрішньої політики та правової роботи Чернівецької обласної державної адміністрації, сектор у справах релігій.

УДК 332.14: 711.4

МІСТОБУДІВНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Кривов'язюк І.В., Балик Т.В.

*Луцький національний технічний університет,
Волинський інститут економіки та менеджменту*

Трансформації, які супроводжують нині регіональний розвиток і впливають на його ефективність, в значній мірі пов'язані з містобудівними процесами. Тому вивчення проблем, які характерні для сфери містобудування, є підставою для визначення альтернатив, засобів, форм і механізмів забезпечення регіонального розвитку на такому рівні, якого вимагають міжнародні стандарти.

Суперечливий характер розгортання політико-правових, соціально-економічних, фінансово-інвестиційних та інших процесів в українській державі в останні роки дозволяє виділити такі групи містобудівних проблем регіонального розвитку.

1. Проблема визначення меж міст. На момент проголошення незалежності України багато населених пунктів не мали встановлених меж. На даний час в Україні завершено визначення меж у 71,7% населених пунктів, у тому числі у 24% міст обласного значення, 46% міст районного значення, у 54,7% селищ, 72,8% сіл. Завершено встановлення меж населених пунктів у Рівненській, Хмельницькій, Закарпатській, Житомирській, Запорізькій, Харківській, Івано-Франківській, Київській, Тернопільській та Черкаській областях. Повільно йде цей процес у Херсонській, Полтавській, Львівській, Миколаївській та Чернігівській областях [1, с.41].

Вважається, що основна причина повільних темпів робіт – дефіцит коштів. Проте вартість робіт з встановлення меж складає близько 8% надходжень Зведеного бюджету України від земельних ресурсів за рік. Крім того, варто зазначити, що населені пункти продовжують територіально розширюватись, що викликає погіршення структури землекористувань, загострення відносин міст і прилеглих сіл, виникнення проблем ефективності використання земель в регіонах.

Встановлення та зміна меж міста може мати велике практичне значення. Наприклад, перенесення меж міста може виключити, або, навпаки, включити до території міста або, навіть, регіону, певні землі, об'єкти та організації. Це, від-

повідно, вплине на структуру сплати податків, адже вони сплачуються за місцезнаходженням платника. Отже, визначення меж міста спричиняє не лише організаційно-правові питання, а й економічно-фінансові наслідки розвитку регіонів.

2. *Проблема розмежування земель державної та комунальної власності.* За час проведення земельної реформи докорінно змінилась структура права власності на земельні ресурси: з 1992 по 1995 р. переважала державна форма власності, з 1996 по 2000 р. – розподіл між державною та колективною, з 2001 і до нині – практично рівні частки державної та приватної форми власності на землю [1, с.19].

Нове законодавство створює передумови для передачі значного масиву державних земель у комунальну власність. Такі зміни наштовхнулись на критику, що пов'язана з втратою контролю державою над земельними ресурсами в містах. Проте такий контроль набувають територіальні громади. Посилюючи матеріальну базу місцевого самоврядування, збільшуватимуться інвестиції. Таким чином, розмежування полягає у виділенні з міських земель частки державної, яка є необхідною для функціонування міської громади. Такі заходи схвалені і постійно здійснюються в розвинутих країнах.

3. *Проблема оновлення містобудівної документації.* Рівень досконалості територіального розвитку міст визначається станом містобудівної документації. Генеральні плани, комплексні проекти забудови, що є основними документами, які визначають планувальну структуру населених пунктів не відповідають вимогам часу. Виникає необхідність перегляду існуючих норм та правил, оновлення баз даних.

Рядом облдержадміністрацій вже розпочато роботи з оновлення містобудівної документації на регіональному рівні. Так, завершується розробка схем планування території Миколаївської, Одеської, Рівненської, Дніпропетровської, Херсонської та Кіровоградської, продовжуються роботи по Донецькій, Волинській, Львівській та Луганській областях.

Активність оновлення містобудівної документації на місцях в 2006 р. суттєво відрізняється і не відповідає обсягам фінансування з місцевих бюджетів: розроблено генеральних планів, проектів детального планування та проектів забудови у Львівській області – 75 (61 затверджено), у Хмельницькій – 51 (51), Одеській – 43 (38), в той же час у Житомирській, Кіровоградській, Миколаївській (два роки поспіль), Черкаській та Чернівецькій (три роки поспіль) – 0; регіональні правила розроблені в АР Крим, Вінницькій, Волинській, Донецькій, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Чернівецькій областях, в решті 10 областей – відсутні; місцеві правила розроблені в Волинській області – 6, Львівській – 7, Вінницькій – 4, Запорізькій – 4, Чернігівській – 4, в АР Крим, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Луганській та Харківській – 0 [2].

Зважаючи на те, що держава неспроможна в повній мірі фінансувати оновлення містобудівної документації, слід здійснювати пошук інших джерел: надходження від плати за землю, продажу земельних ділянок.

4. *Проблема складності процедур погоджень та дозволів.* Надмірна ускладненість процедур погоджень та дозволів на будівництво в містах призводить до виникнення проблем самовільного будівництва, зменшення інвестиційної активності, екологічних проблем. Так, процес отримання дозволу на забудову земельної ділянки нараховує понад 20 бюрократичних процедур, які не регламентовані в часі і просторі. Якщо порівняти роботу з надання дозволів і погоджень за регіонами України в 2006 р., то: кількість виданих архітектурно-планувальних завдань становить у Волинській – 1804, Луганській – 1501, Хмельницькій – 1452, поряд з цим, у Львівській – 395, Чернівецькій – 305, Київській області – 346; кількість виданих будівельних паспортів становить у Черкаській області – 2805, у Тернопільській – 1978, у Закарпатській – 2046, у Вінницькій – 1707, у АР Крим – 1560, поряд з цим, у Харківській – 386, Херсонській – 243, в Житомирській – 301 [2]. Збільшення кількості виданих дозволів ще не є свідченням вирішення проблем в цій сфері, а пояснюється активізацією будівельної діяльності. Тому необхідно продовжувати роботу щодо спрощення дозвільної системи в будівництві, вдосконалення процедур погоджень.

5. *Проблема функціонального використання територій.* Розвиток міст, поживавлення будівельної діяльності робить надзвичайно актуальною проблему пошуку територіальних резервів. Територія сучасних міст збільшилась удвічі, при цьому змінилися як соціально-економічні та політичні умови, так і засоби й технології міського господарства та капітального будівництва. Значні зміни відбулися в структурі містоутворюючої бази. Структура міських земель України включає житлову забудову (15%), промислову забудову (11%), комерційну забудову (3%), землі комунальної та державної власності (19%), інші (52%) [3, с.506].

Внаслідок відсутності належної нормативної бази та адміністративно-правового регулювання використання територій значно збільшилась промислова зона міст. При цьому ефективність використання цих територій дуже низька. Зростання сельбищних територій здійснюється переважно за рахунок прилеглих до міста сільськогосподарських земель, зон відпочинку, тощо. Проте є значні невикористані територіальні резерви в складі самої сельбищної території. Неефективно використовуються території, що зайняті міськими інженерними спорудами і комунікаціями. Разом із низькою щільністю заселення це свідчить про наявність резервів для освоєння територій, вдосконалення функціонально-планувальної організації міст.

6. *Проблема впровадження конкурентних засад в містобудівних заходах.* Впровадження конкурентних засад в містобудуванні здійснюється за допомогою проведення земельних торгів у формі аукціону чи конкурсу. Земельні торги в управлінській практиці регіонів використовуються недостатньо, хоча мають ряд переваг: можливість продажу на аукціоні земельних ділянок за завищеними цінами; продаж із цільовим призначенням забезпечує одночасну реалізацію Генерального плану та отримання додаткових коштів; конкурс надає можливість найкращим чином забезпечити формування життєвого середовища міст.

Найактивнішими з проведення містобудівних та архітектурних конкурсів є Вінницька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Полтавська, Сумська та Хмельницька області. Протягом 2006 року на земельних аукціонах найбільше продано земельних ділянок у Львівській (42), Волинській (37), Донецькій (35), За-

карпатській (31), Чернігівській (24), Черкаській (23), Миколаївській (21), Рівненській (19) областях. При цьому, у 2006 році не проведено земельні аукціони у м. Севастополі, та Кіровоградській і Харківській областях [4]. Для подальшого використання конкурсів, як важливого інструмента управління, необхідно сформувати відповідну нормативну базу, забезпечити підготовку фахівців даного профілю, посилити контроль реалізації інвестиційних зобов'язань.

Проведений аналіз проблем управління містобудівними процесами свідчить про негативний вплив на регіональний розвиток областей України. Диференційованість в розвитку містобудівних процесів вимагає підвищення ефективності управління на регіональному рівні, стимулювання інвестиційної та інноваційної діяльності в містобудуванні.

Літератур: 1. Шляхи підвищення ефективності управління земельними ресурсами міст України. – К.: ІРЦ “Реформування земельних відносин в Україні”, 2005. – 336 с. 2. <http://www.minregionbud.gov.ua>. 3. Статистичний щорічник України за 2006 рік / за ред. Осауленка О.Г. – К.: Державний комітет статистики України, 2007. – 552 с. 4. <http://dkzr.gov.ua/terra/control/uk/publish>.

УДК [911.3:33] (477.61)

ЛУГАНСЬКА ОБЛАСТЬ ЯК ПРИКОРДОННИЙ РЕГІОН УКРАЇНИ

Макогон Г.Є.

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

Україна – це молода європейська держава, яка встала на шлях інтеграції до Європейського Союзу. Саме розвиток процесів європейської інтеграції обумовлює посилення процесів регіоналізації, підвищуючи роль та значення окремих територіально-адміністративних одиниць у національній та європейській економіці. Політика ЄС спрямована на створення таких умов для регіонів, які стимулюватимуть мобілізацію внутрішніх можливостей щодо підвищення ефективності використання власного потенціалу територій та інших локальних ініціатив, серед яких вагому роль відіграє міжтериторіальне та транскордонне співробітництво [2].

З середини 90-х років минулого століття з'явився інтерес науковців до проблематики транскордонного співробітництва. Велику увагу цим проблемам приділили такі вітчизняні вчені: О. Амоша, П. Беленький, З. Бройде, В. Будкін, І. Бураковський, Б. Буркинський, О. Вишняков, С. Гакман, М. Долішній, В. Євдокименко, Є. Кіш, М. Козоріз, М. Лендьел, Н. Луцишин, П. Луцишин, В. Ляшенко, Ю. Макогон, М. Мальський, А. Мельник, В. Мікловда, Н. Мікула, А. Мокій, В. Пила, С. Пирожков, С. Писаренко, І. Студенніков, О. Чмир та ін.

Розвиток транскордонного співробітництва пов'язаний, насамперед, з трансформацією функцій кордону, який перестає бути бар'єром і виступає як контактний простір між прикордонними регіонами сусідніх країн. Це явище відображає основоположний принцип транскордонного співробітництва, який полягає в тому, „щоб створювати зв'язки та договірні відносини в прикордонних зонах з метою пошуку спільних рішень ідентичних проблем” [6].

Ряд прикордонних регіонів нашої держави (особливо на заході) дуже активно розвиває співробітництво з регіонами країн Європейського Союзу. А в останні роки транскордонне співробітництво поширюється на північні та східні регіони, що межують з Російською Федерацією та республікою Білорусь.

Луганська область також є частиною українсько-російського прикордоння. Вона межує з Ростовською, Воронежською та Белгородською областями. Основною для співробітництва є не тільки спільний кордон (довжиною майже 750 км) й об'єктивне прагнення населення до зближення з урахуванням спільних коренів: історичних, економічних, соціальних, культурних та духовних традицій, які склалися протягом століть [4].

Метою нашої публікації є виявлення доцільності розвитку транскордонного співробітництва, а також особливостей розвитку і основних проблем прикордонних районів на прикладі Луганської області.

Існує велика кількість визначень терміну „транскордонне співробітництво”, але базове значення дається згідно Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або владами, і звучить так: „... це будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або владами, що знаходяться під юрисдикцією двох або декількох Договірних Сторін, а також на укладання з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей” [6].

Слід підкреслити, що в Україні транскордонне співробітництво сьогодні розглядається у двох площинах – як інструмент розвитку прикордонних територій, і як чинник реалізації її євроінтеграційних прагнень [7].

Основною найефективнішою формою розвитку транскордонного співробітництва є єврорегіон. Отже, єврорегіон – це форма транскордонного співробітництва між територіальними громадами або місцевими органами влади прикордонних регіонів двох або більше держав, що мають спільний кордон, спрямоване на координацію взаємних зусиль і здійснення ними узгоджених заходів у різних сферах життєдіяльності відповідно до національних законодавств і норм міжнародного права для розв'язання спільних проблем і в інтересах людей, що населяють його територію по обидва боки державного кордону [6].

Сьогодні на території України існують сім єврорегіонів, з яких чотири направлені на співпрацю з західними сусідами („Карпатський”, „Буг”, „Нижній Дунай”, „Верхній Прут”), а три зі східними („Слобожанщина”, „Ярославна”, „Дніпро”).

Ураховуючи позитивний досвід трьох східних єврорегіонів, Луганський обласна рада згідно з політикою Ради Європи в галузі транскордонного співробітництва в 2007 році затвердила Програму транскордонного співробітництва області до 2015 року, яка включає в себе понад 400 заходів, у тому числі і створення єврорегіону „Донбас” [3]. До складу єврорегіону входять Луганська область (Україна) та Ростовська і Воронежська області (Російська Федерація). На 2008 рік вже розроблено й підписано нормативні документи: Договір про створення Єврорегіону „Донбас” та Статут транскордонного об'єднання [4]. Після підписання Статуту робота зі створення єврорегіону переходить у практичне русло, а саме до розробки механізмів функціонування єврорегіону.

Сприятливими передумовами для створення такого єврорегіону є близькість структур господарських комплексів та подібні проблеми розвитку сусідніх областей, наявність позитивного досвіду економічної, гуманітарної і природоохоронної співпраці між ними, і на регіональному, і на муніципальному рівнях, а також зацікавленість обох сторін. Останнім часом інтенсифікувались торговельні зв'язки між регіонами, виникли сумісні проекти між такими виробничими об'єднаннями як „Луганськтепловоз” (м. Луганськ) та „Новочеркаський електровозобудівний завод” (м. Новочеркаськ), підприємствами легкої промисловості тощо [1]. Тобто, торговельні зв'язки виникають між крупними містами (фокусами розвитку регіонів) й великими об'єктами господарювання, але ці самі зв'язки не стосуються саме прикордонних районів. Ці райони так і залишаються буферною зоною з низьким рівнем розвитку господарського комплексу й низьким рівнем життя населення. Хоча від розвитку саме прикордонних районів (тієї самої 50-ти км зони) залежить гармонійне функціонування майбутнього єврорегіону. Для злагодженої співпраці в межах єврорегіону, необхідно в прикордонних районах розвивати інфраструктуру, господарство, торговельні зв'язки, соціальну сферу. Комплексний розвиток прикордонних районів дасть змогу інтенсифікувати рух транспорту через кордон, створювати спільні підприємства, розвивати малий і середній бізнес, прикордонну й зовнішню торгівлю, дозволить легалізувати родинні, трудові контакти й вирішити проблеми на ринку праці.

У Луганській області із 18 районів, 10 є прикордонними. З таблиці видно, що площа території, яку займають ці райони складає 14502 км², що становить 50,6 % від загальної площі Луганської області. Чисельність населення цих районів невелика і дорівнює 268,2 тис. осіб, або 11,3 % населення Луганської області. Більшість прикордонних регіонів є сільськогосподарськими. У них мешкає 51,3 % всіх селян Луганщини. Рівень урбанізації і щільність населення в прикордонних районах є найнижчими в області, і коливаються в межах від 32,1% до 53,8% та від 12 до 26 осіб на 1 км² відповідно.

Усі прикордонні райони Луганської області можна умовно розділити на сільськогосподарські (їх сім) і промислові (їх три). До промислових районів відносять – Антрацитівський, Краснодонський та Свердловський райони. У їх межах розміщено 5 міст обласного значення (мм. Антрацит, Красний Луч, Краснодон, Ровеньки, Свердловськ). Головна галузь спеціалізації південних районів – добувна. Традиційно сільськогосподарські райони Луганської області – північні. Саме на них приходилося у 2006 році близько 40 % всієї сільськогосподарської продукції області [5].

На території прикордонних районів розташовано 153 сільськогосподарських підприємства, а бо майже половина усіх сільськогосподарських підприємств Луганської області. Але більшість з них є нерентабельними. З таблиці 1, видно, що особливо великі збитки у підприємств Міловського району (- 24,4 %). Загальна кількість промислових підприємств становить 95, що становить 5 % промислових підприємств Луганщини. На прикордонні райони приходить тільки 0,6 % від загального обсягу промислової продукції. Частка малих підприємств досить невисока й в у загальних обсягах реалізованої продукції становить 15,8 %.

Усе це свідчить про невисокий рівень розвитку і наявність широко спектру проблем у господарському комплексі.

Унаслідок цього відбувається згортання соціальної сфери, зниження рівня життя та погіршення ситуації на ринку праці. Взагалі по прикордонних районах Луганської області на 1 січня 2007 року чисельність громадян не зайнятих трудовою діяльністю становила 12,5 тис. осіб, а потреба підприємств у працівниках – 935 осіб, що в 13 разів менше. З рис. 1, чітко видно великі диспропорції у співвідношенні пропозиції та попиту робочої сили на ринку праці прикордонних районів. Особливо виділяються райони: Антрацитівський, Біловодський і Новопокровський [5].

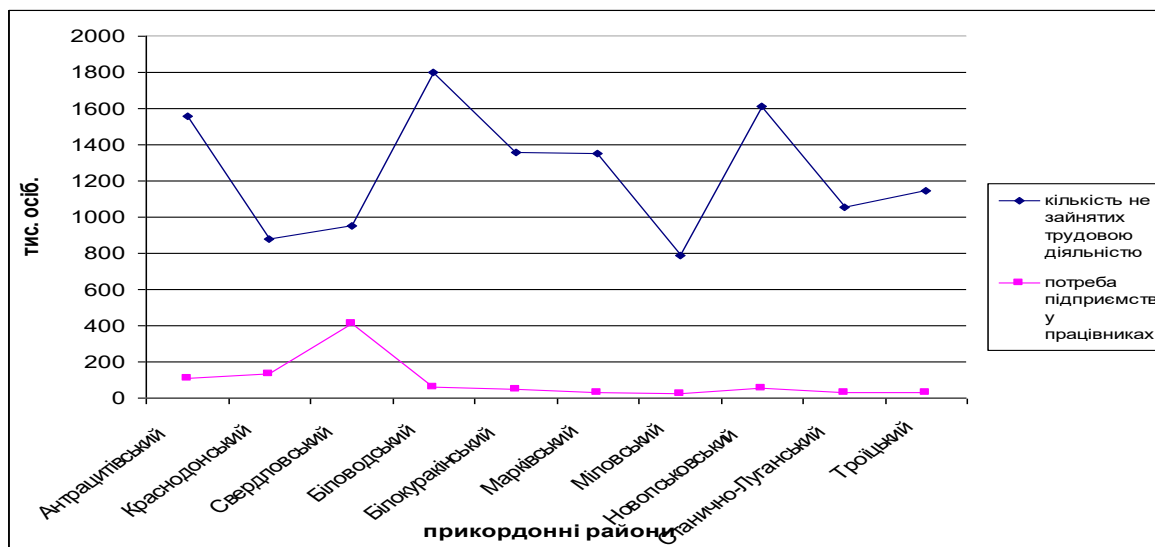

Рис. 1. Графік попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці прикордонних районів Луганської області на 1 січня 2007 року.

У прикордонних районах поширене безробіття. На 2007 рік у п'яти районах спостерігалися найвищі його показники в Луганській області, а саме в Міловському (8,2 %), Троїцькому (8,4 %), Білокуракинському (10,6%), Біловодському (11,8%), Марківському (12,7%) районах [5]. Високий рівень безробіття зумовлює низький рівень життя населення та поширення бідності. Якщо брати до уваги середньорічну заробітню плату робітників прикордонних районів, то вона майже вдвічі нижче за середній рівень по Луганщині (таблиця 1).

Усі попередні тенденції пояснюють досить високу міграційну активність у прикордонних районах, більша частина якої припадає, саме на міграцію з країнами СНД (таблиця 1). На 1 січня 2007 року у прикордонних районах кількість вибулих саме в ці країни дорівнювала 283 особи, що майже в 1,7 рази більше, ніж прибулих. Таким чином, за рахунок міграційного відтоку відбувається скорочення населення прикордонних районів. Найбільше скорочення населення спостерігалось у Міловському(-1,9%) й Антрацитівському (-1,1%) районах Луганської області.

Щодо обсягів експорту та імпорту товарів прикордонних районів за 2000-2006 рр., то протягом цього періоду переважав експорт товарів, а це свідчить про позитивне сальдо зовнішньої торгівлі. Особливо велике перевищення обсягів експорту товарів спостерігалось в 2001 р. та 2005 р. Одним з пояснень цього

можна вважати те, що саме на ці роки приходилися найбільші обсяги виробництва сільськогосподарської продукції. Наприклад у 2005 році, спостерігався особливо високий рівень виробництва такої продукції: масла вершкового – 2689 т, сирів – 3289 т, борошна – 2917 т, молока – 45091 т, олії соняшникової – 32084 т, кормів готових для сільськогосподарських тварин – 21343 т. та ін [5].

Для того, щоб і надалі збільшувати обсяги експорту товарів і послуг потрібно розвивати інфраструктуру у прикордонних регіонах, збільшувати вантажообіг і пасажирообіг різних видів транспорту, збільшувати кількість транскордонних переходів. Потрібно збільшити показники прикордонних регіонів (таблиця), які на 2007 рік складали: вантажообіг автомобільного транспорту – 4,4 % від загального по Луганській області, а пасажирообіг автомобільного транспорту – 0,7 % від загального по області.

Одним з найважливіших напрямів прикордонного співробітництва, слід назвати оптимізацію процесу транспортного обслуговування на пограничних переходах Красnodон – Донецьк (Ростовська область), Свердловськ – Гуково, Свердловськ – Новошахтинськ, спільне розв'язання прикордонних і транспортних проблем. Через територію обох областей може пройти новий міжнародний транспортний коридор (МТК) із Південної і Центральної Європи до країн Центральної Азії та півострова Індостан [1].

На нашу думку, створення єврорегіону „Донбас” дозволить створити міцний транспортний коридор з відповідною інфраструктурою, збільшити приток інвестицій в економіку Луганської області, а також надасть поштовх для розвитку саме прикордонних регіонів. Це можливість розширення галузей спеціалізації регіонів, створення нових підприємств (особливо малих та середніх) і робочих місць, зменшення рівня безробіття й міграційного відтоку населення.

Висновки. Луганська область є регіоном України 2/3 кордону якого припадає на сусідню державу. Розвиток транскордонного співробітництва дозволить легалізувати вже існуючі стосунки й розширити напрями співпраці. Створення єврорегіону „Донбас” буде сприяти розвитку порубіжних територій і дозволить диференціювати структуру економіки Луганщини. Крім цього, цей проєкт дасть можливість вирішити одну з наболівших проблем – процедуру спрощення перетину україно-російського кордону для мешканців сусідніх областей.

Література: 1. Мельник І.Г. Транскордонне співробітництво як засіб активізації депресивних регіонів Луганщини // *Проблеми розвитку депресивних регіонів: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ніжсин 25-26 квітня 2007р.).* – Ніжсин, ТОВ „Видавництво „Аспект-Поліграф”, 2007. – с. 156-161. 2. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: Монографія. – Львів: ІРД НАН України, 2004 – 395 с. 3. Обращение депутатов Луганского областного совета // lugansk.proua.com. – 3 с. 4. Работа по созданию еврорегиона «Донбасс» переходит в практическое русло // *Новости Луганска* // www.top.lg.ua. – 2 с. 5. Статистичний щорічник Луганської області за 2006 рік. Частина 2 / За ред. С.Г. Пілієва. – Луганськ, Головне управління статистики у Луганській області, 2007. – 543 с. 6. Студенніков І. Транскордонне співробітництво та його роль в процесі європейської інтеграції України // crs.org.ua. – 11 с. 7. Студенніков І. Транскордонне співробітництво як дзеркало регіональної політики в Україні // www.soskin.info. – 9 с.

ІНВЕСТИЦІЙНА СКЛАДОВА СЕРЕД ПРОБЛЕМ РЕГІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Нємець О.К.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Україна вже 17 років розбудовує свою незалежну економічну систему, намагаючись подолати негаразди колишньої тоталітарної економіки. Цей процес ускладнюється через вади фінансово-економічної системи, брак вільних коштів для реструктуризації, технічного на технологічного оновлення всіх галузей господарства, настороженість власних та іноземних інвесторів щодо вкладання капіталів в українську промисловість. Ситуація ускладнюється і ще й через те, що всі «ніші» на світовому фінансово-економічному ринку вже зайняті, країни СНД зокрема, Україна, мають довести свою спроможність щодо світових норм, стандартів та «правил гри» на міжнародній арені. Адже за роки радянської влади українська економіка була налаштована на доволі замкнутий, внутрішній ринок великої, але закритої держави, а тому у неї відсутні механізми роботи на світових ринках з їхньою досить жорсткою конкуренцією. Зв'язки, що існували в межах СРСР теж значною мірою обірвані, що вимагає не лише пристосування до світових вимог, а й термінового формування національного ринку капіталів, товарів, послуг. В 1991 році було засновано Європейський банк реконструкції і розвитку з метою фінансування конкретних проектів розвитку країн Східної Європи, в тому числі і України. Основні інвестиції спрямовуються в державний сектор економіки, в основному на створення сучасної інфраструктури. Проте одержати кошти банку зовсім не просто, в Україні цьому заважають процеси стагнації, спаду економічного розвитку, несталість законодавчої бази, нестабільна соціально-політична ситуації тощо. В той же час значні кредитні ресурси одержали країни колишнього соціалістичного табору: Румунія, Чехія, Польща, Словачів, Угорщина, Росія (одержує біля 30% інвестицій банку).

Щоб визначити основні проблеми в економічній сфері України в цілому та окремих її регіонів, треба зробити короткий аналіз основних проблем розвитку економіки за роки незалежності. Після 1991 року в економічній сфері України, як і інших пострадянських держав, серед негативних явищ слід назвати: посилення стратифікації країн, розрив економічних зв'язків, домінування застарілих технологій і техніки, спад виробництва і падіння доходів населення, що пояснюється ланцюгом економічних та фінансових криз, яких зазнали більшість країн, слабкість інвестиційної політики, яка призводить до неможливості повноцінної реструктуризації економіки, технічного та технологічного переоснащення виробництва, розвиток інфляційних процесів, тіньовий вивіз капіталу, ріст зовнішньої заборгованості і залежності від міжнародних фондів, організацій, зарубіжних країн, ріст тіньової економіки, проблема митних і пограничних бар'єрів тощо.

Серед соціальних проблем для нашої країни характерним є зниження рівня та якості життя населення, зменшення його природного приросту, зростання

соціальної незахищеності, збіднення цілих районів, розповсюдження наркоманії, алкоголізму, ріст злочинності, безробіття, поява етнічних проблем, вимушені міграції та багато інших негараздів.

На розвитку економіки позначилося і значне погіршення екологічної ситуації в окремих регіонах, що в свою чергу призвело до зменшення капіталовкладень в охорону навколишнього середовища, в розробку технологічних засобів його очистки, будівництво нових очисних споруд тощо. Особливо тривожним фактором з цього приводу є недостатність фінансування природоохоронної галузі, на що в Україні і в більшості країн СНД виділяється біля 0, 8% бюджету (при 2-3% в розвинутих країнах світу).

Враховуючи значні труднощі, яких зазнали країни колишнього Радянського Союзу, важливе значення для них мають процеси інтеграції на нових паритетних умовах. Кожна держава має розбудовувати свою незалежну економіку, внутрішню та зовнішню політику, соціальну сферу. Це важливо, враховуючи етнічні та релігійні, історико-культурні особливості, географічне положення, геополітичну орієнтацію тощо. Незважаючи на те, що країни СНД розрізняють зазначені фактори, а також загальний невисокий економічний рівень і різні темпи розвитку, є багато спільного, що спонукає їх до інтеграції, бо вони мають: спільні кордони, демографічні особливості, високий рівень і тип освіти, багатонаціональний склад населення, схожі типи економіки та народногосподарські зв'язки, особливості енергетичної і в цілому сировинної бази, однотипні економічні та соціальні проблеми сьогодення тощо.

Дуже важливе значення для відновлення економічних і соціально-культурних зв'язків України з своїми сусідами, має створення різноманітних інструментів міжнародного співробітництва, як: зони вільної торгівлі, фонди розвитку і допомоги окремим країнам та регіонам, створення торгово-економічних союзів тощо. Це стосується, зокрема, розвитку транспортних міжнародних зв'язків, участі в цих процесах України. Так, спочатку на Критській конференції (1994 рік), а потім на Пан-Європейській транспортній конференції (Хельсінкі, 1997 рік) було започатковано дев'ять транс'європейських транспортних коридорів, з яких чотири пройдуть через Україну. Вони повинні включати споріднену мережу залізничних та автомобільних доріг, аеропорти, річні порти тощо, а також провести реконструкцію існуючих транспортних мереж, збудувати термінали для перевалки вантажів. Все це дозволить скоротити транспортні витрати, підвищити якість обслуговування, досягти більш високих експлуатаційних показників, забезпечити більш стабільний розвиток прилеглих регіонів. Реалізація такого співробітництва значно підсилює привабливість території України, розширює можливості для інвестиційної діяльності окремих регіонів.

Важливе значення для забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку країни має перспектива інтеграції в світове господарство. На жаль, в структурі світового експорту доля країн СНД дуже мала і складає приблизно 2, 2-2, 3%.

Отже, проблеми сучасного економічного розвитку регіонів України потребують термінового їх вирішення, для чого необхідно визначити умови та засади оптимального розвитку на основі природно-географічних факторів, наявності кваліфікованих робочих кадрів, потужної системи професійної і вищої освіти,

наявності ще досить вагомого науково-технічного потенціалу. Вимагають законодавчого вирішення і питання інтеграції країни, її економіки в європейську та світову спільноту.

Спільність кордонів, однотипність галузевої структури, історичного минулого, міцних економічних зв'язків країн СНД вимагає розвитку на нових засадах міжнародних проектів, сумісних галузей економіки, розширення масштабів інвестиційної діяльності тощо. Це стосується зокрема, Харківського регіону та, враховуючи його транскордонне положення, не лише створення, а й функціонування єврорегіону «Слобожанщина» сумісно з Російською Федерацією, що може стати територією оптимального розвитку з залученням значних інвестиційних ресурсів, забезпечення роботою населення двох областей тощо.

У 2006 році обсяг іноземних інвестицій в Харківський регіон склав 525,57 млн. дол., з них 486,40 млн. дол. – прямих, та 57,17 млн. дол. – портфельних. Більше третини всього обсягу інвестицій було зроблено в промисловість, зокрема в обробну та добувну. Ще третина інвестицій припадає на сферу операцій з нерухомістю та будівництво. Близько по 10% припадає на інвестиції на транспорт та зв'язок [1].

Розширення та розвиток інвестиційної діяльності регіону є одним з пріоритетних завдань обласної влади. Для реалізації цього завдання була прийнята програма „Харківщина інвестиційна - 2010”. Її метою є створення привабливого інвестиційного клімату та розвиток інфраструктури інвестиційної діяльності для забезпечення сталого економічного зростання та підвищення життєвого рівня населення Харківського регіону. Основними завданнями цієї програми є підвищення інвестиційної привабливості об'єктів приватизації регіону; створення додаткових стимулів для залучення інвестицій у пріоритетні галузі економіки Харківської області; усунення структурних деформацій в економіці регіону шляхом випереджаючого нарощування темпів розвитку наукоємного виробництва та сфери послуг; розширення й модернізація транспортної інфраструктури Харківської області, зокрема на основі інтенсифікації залучення інвестицій у розвиток парку транспортних засобів і дорожнього господарства з використанням механізмів концесії та лізингу; сприяння збільшенню обсягів інвестицій у галузі зв'язку та телекомунікаційних послуг; стимулювання залучення інвестицій у сфери наукової, науково-технічної та освітньої діяльності [2].

На даному етапі виконання цієї програми одним з найбільш важливих проектів є реконструкція Харківського міжнародного аеропорту, що буде сприяти зміцненню позицій обласного міста як ділового і культурного міжнародного центру. Інвестор отримає можливість брати участь у реалізації проекту зокрема, в реконструкції аеропорту, а також у розбудові інфра-структури, що прилягає до аеропорту: готелю, магазинів та інших підприємств сфери обслуговування. Вартість проекту оцінюється в 200 млн. дол., при цьому термін окупності передбачається 20-22 роки [2].

Також важливим є проект по залученню інвестиції у технічне переоснащення ВАТ „Турбоатом” – одного з найбільших виробників турбінного устаткування для гідравлічних, теплових та атомних електростанцій. Вартість цього проекту оцінюється в 6 млн. дол. при терміні окупності в три роки.

Ще одним важливим інвестиційним проектом є реконструкція ОСК „Металіст” – головної спортивної арени області, яка включена в список стадіонів, що прийматимуть матчі наступного Чемпіонату Європи з футболу «Євро – 2012». Мета цього проекту – розбудова стадіону „Металіст” до європейських стандартів, розширення місць для сидіння до 43 000 за рахунок завершення будівництва південної трибуни. Вартість проекту оцінюється в 3,5 млн. дол., завершення очікується 31 грудня 2008 року.

Отже, для вирішення багатьох існуючих економічних проблем регіону необхідно залучати інвестиції у найбільш пріоритетні галузі народного господарства. Проте існуюча інвестиційна політика не в повній мірі сприяє створенню привабливого інвестиційного клімату як для вітчизняних, так і для іноземних інвесторів. Нерозвиненість фондового ринку, система небанківських фінансових установ гальмує рух грошового потоку до так званого реального сектора. Потребують удосконалення механізми стимулювання укладання угод про розподіл продукції, концесії, лізинг. Для активізації інвестиційної діяльності в Україні, та Харківському регіоні зокрема, необхідно зменшити адміністративний тиск і підвищити якісний рівень регулювання підприємницької діяльності; забезпечити публічність і прозорість прийняття рішень органами місцевого самоврядування й державної влади та в результаті подолати бюрократизм і прояви корупції; всіляко сприяти впровадженню ефективних методів корпоративного управління; сприяти розвитку регіональних ринків капіталу, в першу чергу, банківського сектора, фондового ринку та ринку страхових послуг регіону; забезпечити стабільність регіонального політичного середовища; активізувати роботу по створенню позитивного іміджу Харківського регіону як в Україні, так і за кордоном.

Література: 1. Харківська область у 2006 році (статистичний щорічник). Харків, ТОВ «Золоті сторінки», 2007. 2. www.kharkivoda.gov.ua.

УДК 911.3

ТРАНСПОРТНА СИСТЕМА ЄВРОРЕГІОНУ «СЛОБОЖАНЩИНА» В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ ТРАНСПОРТНИХ КОРИДОРІВ

Павлова Д.А.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Актуальність. Державні перетворення та розвиток ринкових відносин в Україні та її регіонах обумовлюють необхідність посилення економічних методів господарювання і управління галузями й регіонами з метою підвищення ефективності господарської діяльності. В умовах децентралізації влади на користь регіонів складаються сприятливі умови для їх розвитку, а також для розвитку транскордонного співробітництва та створення єврорегіонів, основними завданнями яких є поступове згладжування диспропорцій у соціально-економічному розвитку територій та підвищення добробуту населення. Функціонування єврорегіону «Слобожанщина» передбачає координацію дій щодо мо-

дернізації та будівництва об'єктів прикордонної та транспортної інфраструктури, всебічну підтримку підприємницьких ініціатив [2].

Транспортний комплекс сам по собі не може виступати без тісної взаємодії з регіональною сферою матеріального виробництва, він також має тільки йому притаманні особливості в регіональному розрізі, що дає можливість визначити, які саме види транспорту доцільно розвивати в регіоні [5].

Виклад основних результатів дослідження. Сучасний розвиток світової економіки неможливий без широких міжнародних, торговельних, транспортних, інформаційних зв'язків. Саме тому в березні 1994 р. на другій Паневропейській конференції Європейського Союзу (ЄС) було прийнято рішення про створення дев'яти трансєвропейських транспортних коридорів, які б зв'язали Західну Європу з Центральною та Східною Європою. За місцем проведення конференції ці коридори дістали назву критських. У розвиток цих рішень в червні 1997 р. в Хельсінкі відбулась третя Паневропейська конференція ЄС, яка розглянула питання про розширення транспортних коридорів [2].

Цілком природно, що Україна, ставши на шлях незалежності, перебудови економіки на ринкових засадах, інтеграції в європейську та світову економічну систему, не залишилася осторонь від цих процесів. Із дев'яти трансєвропейських транспортних коридорів чотири, тобто № 3, 5, 7 і 9, проходять територією України. Коридор № 3 пов'язує міста Берлін – Вроцлав – Львів – Київ. Коридор № 5 – міста Трієст – Любляна – Будапешт – Чоп – Львів. Коридор № 9 пролягає від Хельсінкі через Київ (Москва – відгалуження) – Одесу (Кишинів) – Димитровград, а далі до Олександрополю. Коридор № 7 – водний (Дунайський) проходить через українські порти Ізмаїл і Рені (Рис. 1).

Кабінетом Міністрів України, Державною комісією по транспортних коридорах ще наприкінці 1996 р. прийняті відповідні постанови та рішення, які дали змогу розробити Програму створення і функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів (МТК), затверджену КМУ 12.03.1998 р. Виконання цієї Програми означає для України поступову інтеграцію в ЄС. Це зростання зовнішньоекономічних торговельних зв'язків за рахунок сучасного транспортно-технологічного комплексу, підвищення рівня економічної незалежності та національної безпеки, міжнародна фінансова допомога в реконструкції національної транспортної мережі, основні напрямки якої співпадають з Критськими коридорами, збільшення валютних надходжень від транзитних перевезень [2].

Комплекс першочергових заходів по створенню транспортних коридорів, було заплановано на період до 2005 р. В межах України вони проходять по головних напрямках переміщення вантажів і перехрещуються в найбільших вантажоутворюючих вузлах країни: Києві, Львові й Одесі [3]. Створення транспортних коридорів враховує перевезення вантажів і пасажирів трьома видами транспорту – автомобільним, залізничним, водним і передбачає роботи в двох напрямках:

- реконструкцію діючих магістралей;
- будівництво нових магістралей.

Рис. 1. Міжнародні транспортні коридори на території України (за даними [2])

При цьому передбачається розвиток сучасної інфраструктури для їх обслуговування: зв'язку; сервісу; створення безпечних швидкісних умов руху [1].

Крім того, Україна запропонувала ще такі МТК:

“А” – Балтійське море – Чорне море;

“В” – Євразійський;

“С” – Європа – Азія;

“D” – Чорноморської Економічної Співдружності (ЧЕС);

“Е” – Північ – Південь.

Через територію єврорегіону «Слобожанщина» проходить міжнародний транспортний коридор Північ – Південь, що прямує через Белгородську, Харківську області та, минаючи Полтавську, Кіровоградську, Миколаївську та Одеську області і виходить до Чорного моря. Цей факт сприяє подальшому розвитку транспортної інфраструктури єврорегіону «Слобожанщина», а також прикордонної території, що не входить до його складу, адже пріоритетним напрямком розвитку транспортної інфраструктури єврорегіону є техніко-технологічна модернізація транспорту та його інтеграція в міжнародну транспортну систему. Інтеграція в міжнародну транспортну систему сприяє тому, що підприємства транспорту все більше переходять до ринкових відносин. Тому зростає конкуренція між видами транспорту і перевага віддається тому виду транспорту, який забезпечує швидку, своєчасну та якісну доставку пасажирів і вантажів [4].

Завдяки такій інтеграції головну роль у транспортній політиці відіграє прискорений розвиток транспортної інфраструктури, що стимулює соціально-економічний розвиток території єврорегіону в цілому.

Розвиток транспортних коридорів передбачає подальшу реконструкцію і модернізацію розміщених на них автомобільних шляхів і споруд, що в свою чергу не може не впливати на розвиток територій, де вони проходять, тому для єврорегіону «Слобожанщина» розвиток коридору Північ – Південь є надзвичайно важливим. Адже у перспективі транспортною політикою передбачається побудова мережі швидкісного транспорту – залізничних та автомобільних магістралей загальноєвропейського значення. Велика увага приділяється підвищенню якості обслуговування шляхом пропонування нових видів перевезень, збільшення швидкості руху, збереження вантажу, удосконалення технології перевезень, розвитком інформаційних систем.

Виникнення новітніх інформаційно-обчислювальних технологій вносить корективи в управління різними сферами людської діяльності. Інтеграція міжнародних компаній, ринків товарів, транспортних послуг потребує удосконалення системи інформації у торгово-транспортних відносинах. Саме тому повинні проводитись роботи по створенню автоматизованих систем обробки документації на основі без паперової технології з використанням електронних засобів обробки та передачі даних.

Висновки. Підвищення інвестиційної привабливості транспортної інфраструктури буде сприяти створенню законодавчої та організаційної бази реструктуризації дорожнього господарства. Все це планується здійснювати як із застосуванням фіскальних стимулів, так і шляхом формування міжнародних фінансово-промислових груп, впровадження лізингових механізмів, залучення коштів приватних інвесторів (в тому числі й іноземних) та міжнародних фінансових інститутів. Всі ці та інші заходи становлять базу для покращення роботи транспортного комплексу єврорегіону «Слобожанщина» та його подальшого розвитку.

Література: 1. Гольц Г.А. Транспорт и расселение. - М.: Наука, 1981. - 246 с.; 2. Кирюхин А.М. Еврорегион «Слобожанщина»//Европа-центр. – 2003. – № 3. – С. 155.; 3. Ложачевська О.М. Науково-методичні підходи до прогнозування та планування розвитку транспортного комплексу // Зб. праць вчених: Вип.32. – Київ: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2002. – С. 30-35.; 4. Топчієв О.Г. Теоретичні основи регіональної економіки. – К.: УАДУ, 1997. – 140 с.; 5. Шаблій О.І. Суспільна географія. – Львів: Львівський національний університет, 2001. – 744 с.

УДК 911.3

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ ПОСЛУГАМИ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ

Полякова К.А., Кулешова Г.О.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Процес включення країн у світову економіку вимагає розширення зовнішньоекономічних зв'язків та збільшення обсягів зовнішньої торгівлі. Важлива роль у зовнішньоекономічній діяльності належить регіонам України, особливо

прикордонним, які виступають у якості зони найбільш високої контактної активності із прилеглими територіями.

Найбільша питома вага у зовнішній торгівлі припадає на експорт та імпорт товарами, але в умовах збільшення міжнародної торгівлі послугами, аналіз даної складової зовнішньоекономічних зв'язків набуває все більшого значення, особливо у регіональному розрізі.

Метою даної роботи є аналіз динаміки та структури зовнішньої торгівлі послугами Харківської області як складової її зовнішньоекономічних зв'язків.

Дана робота присвячена аналізу зовнішньої торгівлі послугами Харківської області та виявленню особливостей її товарної та географічної структури з метою встановлення головних тенденції та проблем розвитку.

Харківська область, як прикордонний регіон України, здійснює зовнішньоекономічну діяльність. Суттєву роль у ній займає саме торгівля послугами. У загальному виді міжнародна торгівля є засобом, за допомогою якого країни можуть розвивати спеціалізацію, підвищувати продуктивність своїх ресурсів і в такий спосіб збільшувати загальний обсяг виробництва. Міжнародний ринок послуг – це розгалужена система вузькоспеціалізованих ринків, зокрема ринку транспортних послуг, комунікацій, комунального обслуговування, громадського харчування, туристично-рекреаційних послуг. Взагалі послуги класифікуються наступним чином:

- послуги, які пов'язані з торгівлею - транспортні послуги, технічне обслуговування, страхування та ін.;
- послуги, які пов'язані з інвестиціями та виробничою кооперацією – передавання технологій, готельні, професійні послуги та ін.;
- послуги, які водночас пов'язані з інвестиціями та виробничою кооперацією, з торгівлею - зв'язок, будівництво, обслуговування виробничого обладнання;
- послуги, які мають автономний характер - інформаційні, особисті, культурні, рекреаційні послуги [2];

Усі зазначені послуги характерні для Харківського регіону. В цілому у 2007 році зовнішній товарооборот становив 3945,3 млн. дол. США, у тому числі експорт товарів та послуг склав 1147,4 млн.дол. США, імпорт 2288,5 млн. дол. США. Це становить 2,3% від загального експорту товарів і послуг України у 2007 році, та 3,8% від загального імпорту країни.

Експорт послуг Харківської області у 2007 році становив 241,4 млн.дол. США (2,7% від експорту послуг по Україні), імпорт послуг - 268,0 млн. дол. США (5,4 % імпорту по Україні). Частка торгівлі послугами у зовнішньоторговельному обороті Харківської області становила 12 % , що значно нижче світових тенденцій на ринку послуг.

У 2007 році Харківська область за експортом послуг посіла 4 місце серед регіонів України, за імпортом - 4 місце [3,4,5].

Зовнішньоторговельний оборот Харківського регіону характеризується такими показниками - експорт послуг: 2006 р. - 97,1 млн. дол. США, 2007 р. - 241,4 млн. дол. США., I півріччя 2008 року - 93, 3 млн. дол. США; імпорт послуг: 2006 р. – 153,3 млн. дол. США., 2007 рік – 268,0 млн. дол. США., I півріччя 2008 року – 146, 3 млн. дол. США. (рис. 1)

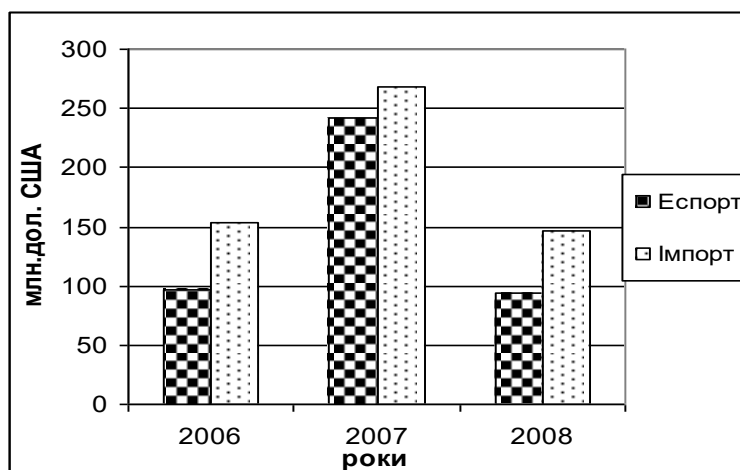

Рис.1. Динаміка показників експорту та імпорту послуг Харківської області
(побудована авторами за даними [5,6])

Харківський регіон має тісні контакти з багатьма країнами та регіонами світу, що сприяє розвитку зовнішньої торгівлі послугами. На рис. 2, 3 показана структура експорту та імпорту послуг за регіонами світу.

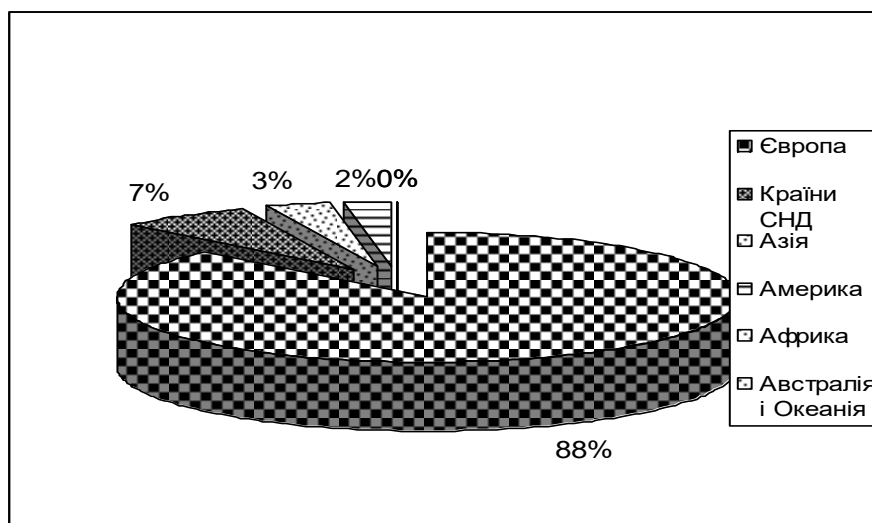

Рис.2. Географічна структура експорту послуг Харківського регіону у 2007р.
(побудовано авторами за даними [5,6])

Головними торговельними партнерами Харківської області на ринку послуг є країни СНД: експорт складає – 18,6 млн. дол. США, імпорт – 172,4 млн. дол. США, та Європа – експорт становить – 233,8 млн. дол. США, імпорт – 25,6 млн. дол. США. З іншими країнами світу також здійснюються торговельні зв'язки на ринку послуг, але ці показники від 5 до 20 тис. дол., що є невеликою часткою у загальному товарообігу.

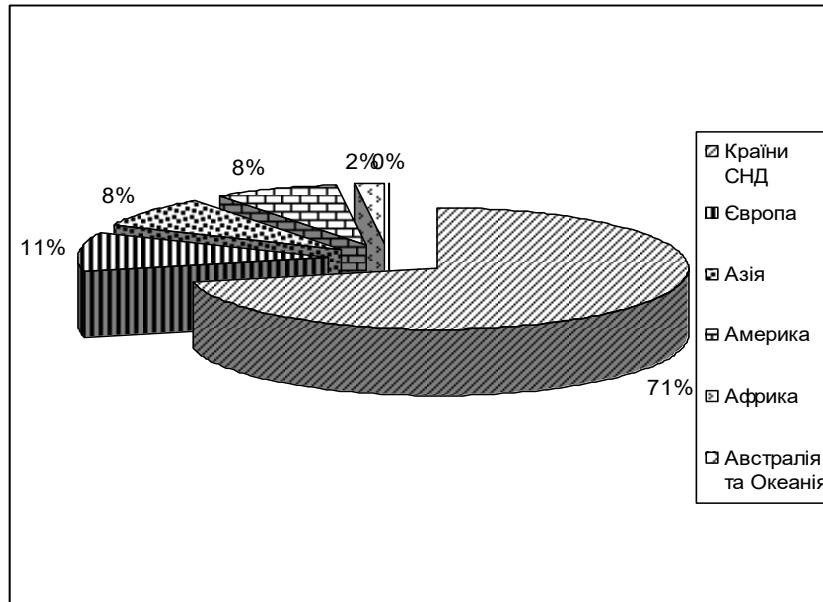

Рис.3. Географічна структура імпорту послуг Харківського регіону у 2007р.(побудовано авторами за даними [5,6])

У Харківському регіоні відбувається торгівля послугами за різними видами економічної діяльності. В структурі експорту послуг найбільшу частку у 2006 році становили професійні та технічні послуги – 42% від загального експорту послуг регіону, також виділялися такі послуги, як туристичні – 14,5%, фінансові – 9,4 %, комп'ютерні 9%, інші види послуг становили незначну частину: ділові – 7,6 %, будівельні – 4,2 %, страхові – 4 % та інші (рис.4). У складі імпорту найбільша частка належить таким видам послуг: фінансові – 58,02%, професійні та технічні – 28%, транспортні - 5,3%, туристичні – 4 % (рис.5). З кожним роком показники ці показники підвищуються.

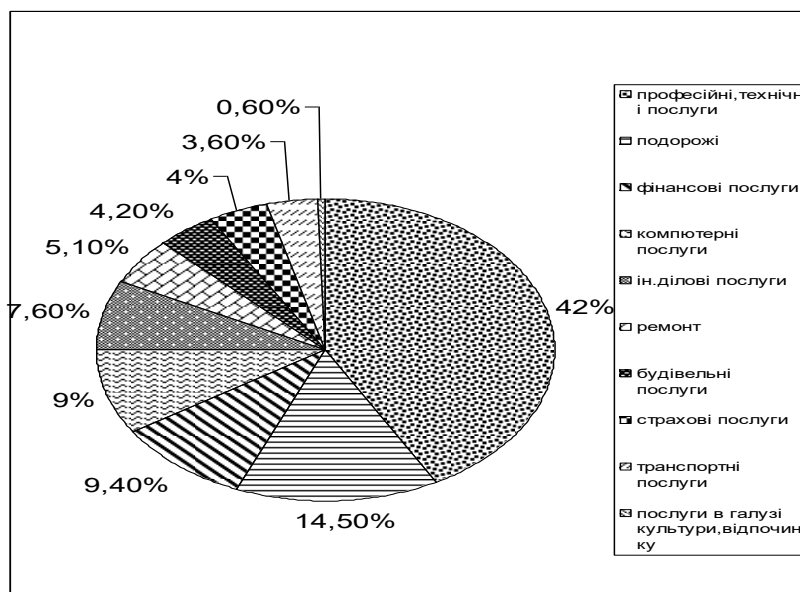

Рис.4. Структура експорту послуг за видами економічної діяльності Харківської області у 2006 році (побудована авторами за даними [4])

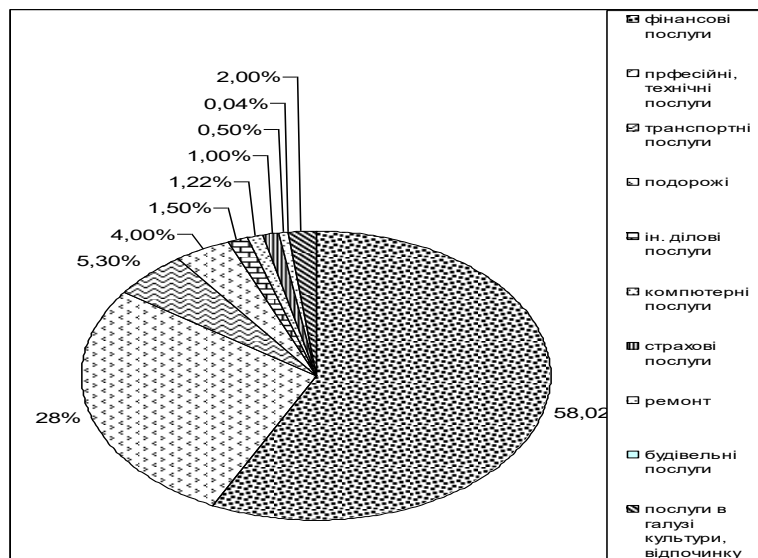

Рис. 5. Структура імпорту послуг за видами економічної діяльності Харківської області у 2006 році (побудована авторами за даними [4])

Виходячи з проведеного аналізу можна зробити висновок , що подальший розвиток інтеграційних процесів в Україні не можливий без залучення регіонів у зовнішньоекономічну діяльність країни, а особливо прикордонних.

На сьогоднішній день Харківська область має багато перспектив для розвитку зовнішньоекономічної діяльності, цьому сприяє її географічне положення, тісні контакти з багатьма країнами світу, цільові програми направлені на збільшення товарообігу. Особлива увага у даному регіоні приділяється торгівлі товарами та послугами, про що свідчать показники експорту та імпорту, які з кожним роком підвищуються. Поряд із нарощуванням експорту товарів області, необхідно також розвивати торгівлю послугами, збільшувати її частку у зовнішньоторговельному обігу регіону. Це є запорукою покращення соціально-економічного становища як області, так і країни в цілому.

Література: 1. Долішній М.І.Регіональна політика на рубежі 20-21 ст. Нові пріоритети. – Київ: Наукова думка 2006. – 511с. 2. Кухарська Н.О., Харчіков С.К. Міжнародна економічна діяльність України : Навчальний посібник.-«Одіссей», 2006. – 456 с.3. Харківська область в 2003 році Статистичний щорічник / За ред. М. Л. Чмихало.- Х.: ВД “Інжсек”, 2003.- 604 с. 4. Харківська область в 2006 році: Статистичний щорічник / За ред. М. Л. Чмихало.- Х.: ВД “Інжсек”, 2007.- 604 с. 5.<http://ukrstat.gov.ua>. 6. www.kharkivoda.gov.ua.

УДК 332.146 (477.61)

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ В КОНТЕКСТІ РОЗРОБКИ ЕФЕКТИВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Пруднікова Л.О.

Луганський Національний університет імені Т. Шевченка

Постановка проблеми. Основою розвитку регіонів України є ефективна регіональна політика, адже саме від неї залежить подальший соціально-економічний стан регіону та підвищення його ефективності.

Регіон - це частина території країни, на якій функціонує сформований

комплекс галузей виробництва, виробничої та соціальної інфраструктури [1]. А регіональна політика – це одна з ефективних форм державного впливу у економіку регіону, що сприяє його соціально-економічному розвитку та дає можливість за допомогою певних державних засобів підтримати „депресивні” регіони [1].

Саме в регіоні можуть бути створені умови для виробничої діяльності, тут формуються ознаки економічної і соціальної цілісності людей.

Забезпечення стійкої динаміки соціально-економічного розвитку регіону зумовлює необхідність дослідження його сутнісних характеристик, визначення основних проблем, систематизацію теорій і концептуальних підходів до управління регіональним розвитком, теоретичне обґрунтування комплексного підходу до визначення шляхів поліпшення соціально-економічного стану регіону та напрямків його розвитку. Отже необхідним є не тільки аналіз основних соціально-економічних проблем певного регіону, а й розробка ефективної регіональної політики, що буде враховувати всі особливості розвитку даної території.

Сучасний стан Луганської області викликає необхідність комплексного дослідження динаміки економічних та соціальних процесів, визначення основних проблем регіонального розвитку з метою розробки ефективної регіональної політики.

Аналіз публікацій. Над визначенням сучасних регіональних соціально-економічних проблем працювало багато вчених України та Луганщини. Зокрема, Я.А.Гольфельд у своїй роботі аналізував закономірності соціально-економічного розвитку регіонів України [2], В.Ф.Василенко виявив шляхи підвищення ефективності використання економічного потенціалу Луганської області [3], С.А.Халіфалі та В.Х.Рева здійснили аналіз зовнішньоекономічної діяльності області [4], Н.Д.Свиридова вивчала основні проблеми регіональної інвестиційної політики [5]. Над вирішенням соціально-економічних проблем Донецького регіону працювали Н.Г. Чумаченко, А.І.Амоша, це питання вирішували й вчені Інституту регіональних досліджень. Для вирішення виявлених проблем та розвитку регіону Луганською обласною адміністрацією було розроблено Програму соціально-економічного розвитку Луганської області на 1999-2010 рр. [6].

Мета статті – проаналізувати основні проблеми соціально-економічного розвитку Луганської області в контексті розробки ефективної регіональної політики.

Викладення основного матеріалу. Луганська область є ваговою частиною економічного потенціалу України. Вигідне географічне розташування, близькість джерел сировини та ринків реалізації продукції, багатогалузева промисловість, розвинені транспортні комунікації, висока густина населення – це значні переваги області порівняно з іншими регіонами України. Але аналіз соціально-економічного стану області свідчить про наявність багатьох суперечностей та проблем. Серед них недостатнє бюджетне фінансування соціальних заходів, незадовільний стан житлово-комунального господарства та споживчого ринку, загрозлива екологічна ситуація, високий рівень захворюваності населення, висока зношеність основних фондів промислових підприємств, недостатні обсяги інвестування в промисловість та багато інших.

На сьогодні дохідна частина бюджету області забезпечує лише мінімальні вимоги соціальної сфери. Згідно статистичних даних [7] в області постійно знижується рівень зайнятості, зростає рівень прихованого безробіття. Так, населення області у 2006 році зменшилося на 7% порівняно з 2001 роком. Кількість незайнятих трудовою діяльністю громадян складала 35071 тис. осіб, а потреба у робітниках - 9266 тис. осіб, тобто навантаження на 1 вакансію - 4 особи. Кількість зареєстрованих безробітних у 2006 році зменшилась на 7,2% порівняно з 2005 роком. Таким чином, рівень офіційного безробіття незначно зменшився на 7,2%, натомість продовжує зростати (на 14,3% у 2006 році порівняно з 2001) рівень прихованого безробіття.

Слід зазначити, що в незадовільному стані знаходиться й споживчий ринок Луганської області. Місцеві товаровиробники досить повільно розширюють ринки збуту продукції за межами області, а на своїй території втрачають їх значно швидше, поступаючись зовнішнім виробникам. Недостатніми темпами здійснюється робота з підвищення якості та зниження вартості продукції. Те ж саме стосується й ринку послуг. Ці фактори призвели до значного звуження регіонального споживчого ринку.

Незадовільним є і стан житлового господарства. Внаслідок браку бюджетних коштів, а також коштів підприємств та організацій, обсяги житлового будівництва у 2006 році зменшилися порівняно з 2001 роком. Кількість родин, що перебуває на квартирному обліку у 2006 році складала 45000, а кількість родин, що одержали житло у тому ж році – 1600 [7], тобто потреба у житлі перевищує обсяги його надання у 28 разів. Але брак житла це не єдина проблема, яка стосується житлового господарства регіону. У існуючих домах не проводиться своєчасний капітальний та поточний ремонт, незадовільним є утримання житлового фонду, систем теплопостачання та каналізації, недостатня надійність експлуатації цих систем. Також зменшилися обсяги робіт з благоустрою населених пунктів, обсяги та якість наданих населенню житлово-комунальних послуг. Отже, існуюча організаційна структура комунального господарства не відповідає її функціональним задачам та потребує суттєвого реформування.

Для Луганської області характерна складна екологічна ситуація, яка обумовлена концентрацією підприємств галузей важкої промисловості, чорної металургії, хімічної, нафтохімічної та нафтопереробної, електроенергетики та інших галузей промисловості. Обсяг викидів шкідливих речовин з 2001 по 2006 рр. збільшився з 429 до 474,7 тис. т. [7]. На території області накопичено сотні мільйонів тон твердих промислових та побутових відходів, що займають близько 1% її території. Надзвичайна ситуація склалася з водними ресурсами внаслідок обмеженості їх обсягів та інтенсивності їх використання. Більшість річок та водоймищ області забруднена, не достає потужності очисних споруд, не здійснюється своєчасний ремонт каналізацій. Зазначені фактори призводять до зростання захворюваності населення, а також підвищення нових видів захворювань.

Внаслідок незадовільного бюджетного фінансування області, браку коштів у підприємств, у соціальній сфері склалися тенденції до скорочення її установ та потужностей, різкого зниження якості обслуговування населення.

Тому можна зробити висновок, що нестабільна ситуація, проблеми зайнятості, зниження життєвого рівня населення, погіршення демографічної ситуації,

нераціональне використання ресурсів регіону зумовлюють необхідність застосування комплексних заходів із забезпечення докорінних змін у соціально-економічному стані області, з метою поетапного створення ефективної соціально орієнтованої економіки регіону. На думку провідних вчених області, такими заходами є:

1. В промисловості: введення ресурсозберігаючих технологій та виробництв; освоєння родовищ нафти і газу в Луганській області (Марківське, Дробищське, Кондрашівське); створення енергетичних центрів на базі підприємств області; освоєння промислового видобутку попутного газу (метану) вугільних родовищ та промислового газу непромислових родовищ; впровадження технологій переробки золошлакових відходів та використання їх в якості палива; будівництво турбогенераторів з метою вироблення додаткової кількості електроенергії та використання принципово нових джерел енергії; реалізація проектів з освоєння нових сучасних технологій у різних галузях промисловості.

2. В економіці: освоєння нових видів продукції та товарів масового споживання; створення умов для розвитку сільськогосподарського виробництва; поширення взаємовигідних зовнішньоекономічних зв'язків шляхом розвитку транскордонного співробітництва з Росією; створення сприятливого інвестиційного клімату шляхом реформування законодавчої бази; залучення інвестицій у регіон для реалізації соціально-економічних програм; розширення сфери використання трудових ресурсів шляхом розвитку підприємств та створенням нових робочих місць; створення умов для розширення економічної самодостатності регіону.

3. В соціальній сфері: реформування житлово-комунального господарства; реалізація програми із забезпечення житлом населення області; розвиток рекреаційної індустрії, курортно-оздоровчих туристичних установ та зон відпочинку у екологічно чистих районах області (Сватовський, Біловодський); підвищення кількості установ освіти, культури та охорони здоров'я, та якості їх послуг.

Реалізація наведених пропозицій дозволить забезпечити стійкість та збалансованість розвитку Луганської області.

Література: 1. Михасюк І., Мельник А., Крупка М., Залога З. Державне регулювання економіки / За ред. д-ра. екон. наук, проф., акад. АН вищої школи України І. Р. Михасюка. - Львівський національний університет ім. І. Франка. Підручник. Друге вид., виправлене і доповнене. - К.: Атіка, Ельга-Н, 2000, 571 с. 2. Гольфельд Я.А. Закономерности социально-экономического развития регионов Украины//Збірник наукових праць Регіонального інституту менеджменту. – 2004. -№1. – С.6-11. 3. Василенко В.Ф. Повышение эффективности использования экономического потенциала территориальных социально-экономических систем//Збірник наукових праць Регіонального інституту менеджменту. – 2004. -№1. – С.12-16. 4. Халифали С.А., Рева В.Х. Анализ внешнеэкономической деятельности Луганской области//Збірник наукових праць Регіонального інституту менеджменту. – 2004. -№1. – С.17-19. 5. Свиридова Н.Д. Основные положения региональной инвестиционной политики//Збірник наукових праць Регіонального інституту менеджменту. – 2004. -№1. – С.19-23. 6. Программа социально-экономического развития Луганской области на 1999-2010 гг.//Ефремов А.С, Тихонов В. Н. и др., 1999. 7. Луганська область у цифрах у 2006 р.: Стат. Довідник за ред. Пілієва. – Луганськ., 2007. – 275 с.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ СУПУТНИКОВИХ НАВІГАЦІЙНИХ СИСТЕМ У ТРАНСПОРТНОМУ КОМПЛЕКСІ ВЕЛИКИХ МІСТ

Рудакевич І.Р.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У часи науково-технічного прогресу людство створило безліч нових винаходів і досягнень. Одним із найважливіших численні вчені та експерти вважають навігаційні (геопозиційні) системи типу GPS або ГЛОНАСС. Сфери їх застосування дуже широкі: визначення місцезнаходження та пошук рухомих об'єктів, контроль за рухом транспортних засобів, орієнтація людей і машин у просторі та часі й інші. Всі ці функції геопозиціонування широко використовуються у міському транспорті, де їх роль щораз більше зростає.

Проблеми розвитку і функціонування навігаційних систем широко досліджуються головню американськими та європейськими науковцями. Своєю чергою українськими вченими ця тематика освоюється і залишається недостатньо висвітленою. Можна виділити лише праці В. Амітана [1], І. Салія [3] та І. Смирнова [4].

Технологія геопозиціонування або супутникової навігації є відносно молодю. Спочатку була створена американська система космічної радіонавігації NAVSTAR, яка базувалася на основі часових і дальномірних вимірів для військових потреб. У 1978 році був запущений перший супутник майбутньої геопозиційної системи. Щоправда, до 1983 р. ця навігаційна мережа використовувалася військовими, але згодом її розсекретили. Тоді й появилась абревіатура GPS (Global Positioning System) – система глобального позиціонування [2]. Система постійно вдосконалювалася, щоразу поліпшуючи свої характеристики: точність, надійність, швидкість роботи.

У відповідь на створення американцями GPS, в СРСР була запущена власна супутникова навігаційна система ГЛОНАСС. Перші супутники були запущені ще у 1982 р., а штатного стану ця система набула у 1996 році. З 1998 р. ГЛОНАСС далі не розвивається через недостатнє фінансування та недосконалість законодавства Росії [2].

Наприкінці 1990-их рр. країнами ЄС був створений консорціум для запуску власної супутникової навігаційної системи GALILEO. Завершення цього проекту очікується приблизно у 2010–2015 роках.

Сьогодні світовим монополістом у цивільній супутниковій навігації вважається американська система GPS. Вона складається з трьох сегментів: космічного, контрольного та користувального (Рис.1). Космічний сегмент об'єднує 28 навігаційних супутників (у т.ч. 4 резервних), які розташовані на шести орбітах. Контрольний сегмент – це станції спостереження, розміщені у декількох точках Земної кулі. Станції стежать за рухом супутників, коректують їх орбіти, опрацьовують навігаційну інформацію. Користувальний сегмент об'єднує обладнання користувачів, яке дозволяє визначати їх координати, швидкість і час [2].

Рис.1. Складові частини системи GPS

Розвиток технології супутникової навігації підштовхнув до активніших розробок і впровадження геоінформаційних систем (ГІС). Орієнтуватися із супутниковим сигналом на місцевості без електронної карти просто неможливо! Саме тому майже всі сучасні GPS-приймачі комплектуються із електронними картами (виконаними в ГІС) певних місцевостей, переважно країн або великих міст.

Через прив'язку навігаційних систем до місцевостей та географічних карт їх і називають геопозиційними. Дослівно це поняття пояснюється можливістю знайти своє місцезнаходження у будь-якій точці Земної кулі.

Спочатку система GPS використовувалася для військових потреб, хоча сьогодні вона найбільш поширена у транспортних технологіях. Супутникова навігація застосовується для контролю за місцезнаходженням автотранспорту, диспетчеризації громадського транспорту, управління різноманітними транспортними потоками. Особливого значення набуває використання геопозиціонування у транспортній системі великих міст. Тут завжди є потреба у регулюванні та управлінні за великими потоками різноманітних транспортних засобів.

В Україні перша система управління міським транспортом із застосуванням GPS створена у м. Києві. Тут автоматизована система диспетчерського управління пасажирським транспортом поетапно розвивається з послідовним нарощуванням кількості охоплюваних транспортних засобів і реалізованих функцій. Принцип її роботи ґрунтується на можливості точного визначення місцезнаходження і стану кожного транспортного засобу та обміну цією інформацією. Місцезнаходження об'єкта і точний час визначається за допомогою навігаційної системи GPS. Обмін інформацією між диспетчерським центром і транспортним засобом здійснюється через канал зв'язку CDMA, який дає змогу передавати цифрові та голосові дані [3].

Подібні системи диспетчерського управління комунальним транспортом розробляються і впроваджуються у Львові, Чернівцях, Харкові, Донецьку.

Найбільш поширені та досконалі системи диспетчерського управління транспортом з допомогою GPS у США. Там можна контролювати рух окремих видів транспорту через Інтернет. Наприклад, така система діє у м. Вашингтоні і називається Nextbus. На інтернет-сторінці відображені картосхеми із маршрутами руху, зупинками і місцезнаходженням міських автобусів (Рис. 2). Таким чином покращується сервіс пасажирів, яким легше розраховувати тривалість і довжину поїздки.

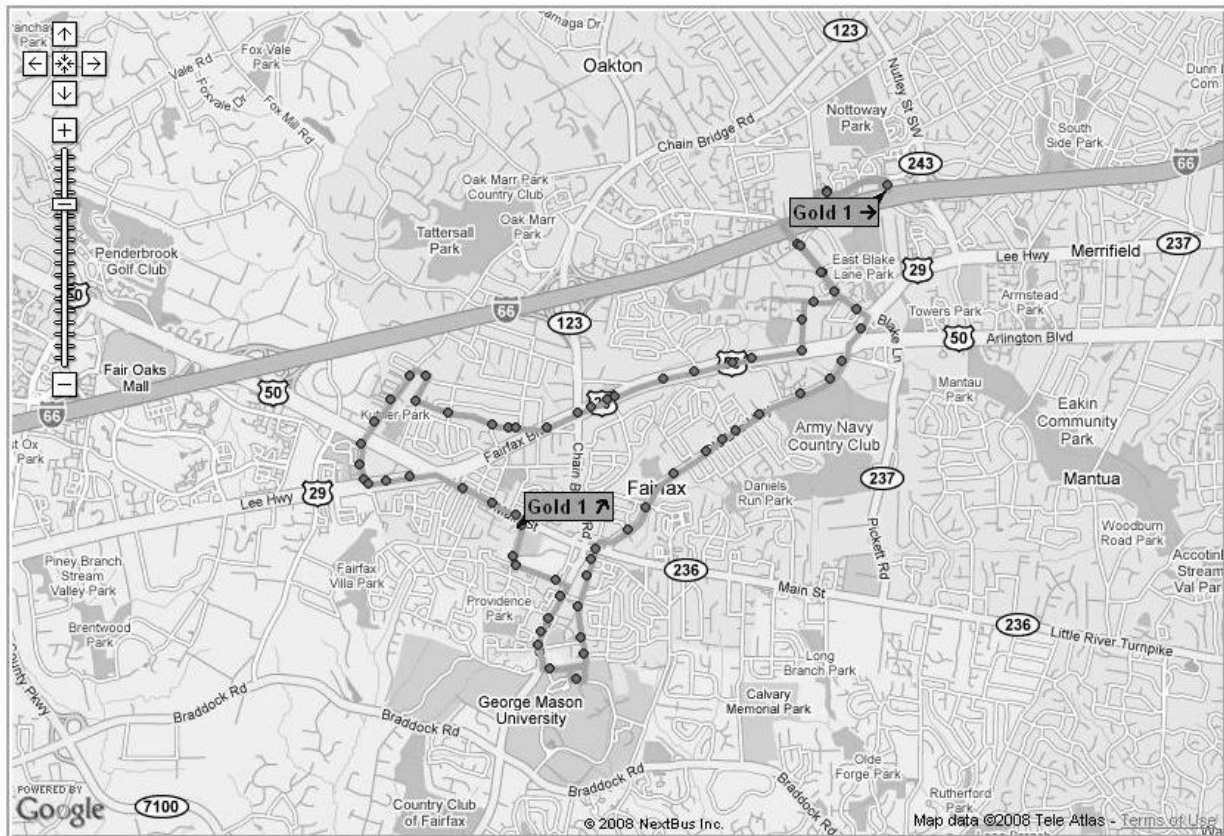

Рис.2. Фрагмент системи Nextbus (м. Вашингтон, США)[6].
Прямокутниками зображені автобуси на маршруті (пунктирна лінія),
кружечками – автобусні зупинки

Навігаційна система GPS також застосовується у залізничному, авіаційному, річковому та морському транспорті. Наприклад, використання супутникової навігації на залізницях дозволяє підвищити безпеку та швидкість руху, ефективність перевезень, удосконалювати маршрути і напрями руху поїздів.

Використовуються переваги системи GPS навіть у логістичних операціях. З допомогою супутникової навігації полегшується управління вантажопотоками та координація роботи транспортно-складських комплексів.

Супутникові навігаційні системи стали значним надбанням людства, без якого важко уявити його сьогодення. У недалекому майбутньому транспортні технології розвиватимуться "в одну ногу" разом із геопозиціонуванням. Обладнання та центри диспетчерського управління на базі GPS вже сьогодні є важливим елементом транспортної інфраструктури сучасного великого міста. У найближчій перспективі у розвитку навігаційних і ГІС-технологій українські міста досягнуть рівня своїх світових аналогів.

Література: 1. Амитан В.И., Мальцев В.А. Социально-экономическая эффективность автоматизации определения местоположения подвижных объектов/ НАН Украины, Ин-т экономики промышленности. – Донецк, 2000. – 87 с. 2. Мусский С.А. Сто великих чудес техники. М.: Вече, 2001. – 427 с. 3. Салій І.М. Урбанізація в Україні: соціальний та управлінський аспекти: Монографія. – К.: Наукова думка, 2005. – 303 с. 4. Смирнов І.Г. Логістика: просторово-територіальний вимір. – К.: ВГЛ Обрії, 2004. – 335 с. 5. <http://www.gps.gov>. 6. <http://www.nextbus.com>.

УДК 911.3

ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУЧАСНА СИТУАЦІЯ ТА ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ

Сегіда К.Ю.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

В умовах ринкових відносин і поширення процесів глобалізації серед багатьох чинників, що визначають рівень соціально-економічного розвитку будь-якого регіону, особливого значення набуває створення цивілізованого ринку праці і забезпечення зайнятості населення. Зайнятість населення є важливим фактором розвитку соціально-економічної системи, з одного боку, і необхідною умовою та формою життєдіяльності людини - з іншого. Адже саме у сфері зайнятості людина реалізує своє конституційне право на працю, а праця є основною умовою формування рівня життя населення і одночасно економічної могутності держави, її національної безпеки [1, 5]. Соціально орієнтована держава здійснює економічну політику, пріоритетом якої є людський розвиток, через регулювання сфери зайнятості населення, забезпечення прискореного соціально-економічного розвитку, загального піднесення життєвого рівня населення тощо. У зв'язку з цим зайнятість є предметом дослідження багатьох наук і розглядається з різних позицій. Серед найвагоміших здобутків вітчизняних вчених з цих проблем — праці О.А.Грішнєвої, Д.П.Богині, В.І.Приймака, Т.А.Заяць, С.М.Злупка, А.І.Доценка та інших науковців. Однак проблеми зайнятості населення залишаються актуальними і потребують більш детального вивчення. Важливо простежити характерні особливості, закономірності, тенденції розвитку і функціонування ринку праці на регіональному рівні, а згодом трансформувати отримані результати на глобальний рівень, адже проблема зайнятості завжди актуальна для національної економіки незалежно від рівня розвитку суспільно-економічних відносин [2]. Тож мета цієї статті – проаналізувати процеси, що відбуваються у сфері зайнятості Харківської області, виявити основні тенденції ринку праці, виокремити пріоритетні напрями регулювання зайнятості, яка б сприяла людському розвитку та економічному зростанню.

Аналіз основних статистичних показників дає змогу виявити сучасні тенденції у сфері зайнятості населення Харківської області. З початку 2000 р. в умовах стабілізації економіки і виходу з економічної кризи спостерігається тенденція підвищення рівня зайнятості у Харківській області: у 2007 р. у порівнянні з 2005 р. рівень зайнятості в області зріс із 58,4% до 59,6% [3].

Віковій структурі зайнятості притаманні такі тенденції: максимальний рівень - у осіб середнього віку (40-49 років), найменший – серед молоді віком 15-24 роки [3]. Серед причин такого розподілу маємо відзначити специфіку молодіжного ресурсу праці. Відносну стабільність показників зайнятості середніх вікових груп населення можна пояснити наступними чинниками: наявністю робочого місця у період перебудови (кінець 1980-х рр..) і відповідно більшою ймовірністю подальшої реалізації трудового потенціалу в даній установі за умови підвищення кваліфікації чи розширення компетентності, наявності досвіду роботи тощо.

В абсолютних одиницях економічна активність і зайнятість вища у чоловіків, проте у відносних показниках рівень зайнятості приблизно однаковий, що свідчить про високий ступінь залучення до трудової діяльності жінок (серед причин наявної ситуації зазначимо високий рівень освіченості жінок, якісні зміни в менталітеті соціуму, перебудову стереотипів на ринку праці тощо).

Рівень зайнятості міського населення перевищує відповідні показники, притаманні сільському населенню, але слід відзначити, що загальна чисельність економічно активного населення в містах в чотири рази перевищує аналогічний показник у сільській місцевості, що відображає рівень урбанізації та вікову структуру міських і сільських населених пунктів. Наведені дані свідчать про наявні проблеми розвитку села і підкреслюють необхідність оптимізації регіональної і державної політики в сфері зайнятості для сільських територій [4], а одним із шляхів економічного зростання і підвищення зайнятості в сільській місцевості – розвиток невиробничої сфери.

В структурі зайнятості економічно активного населення простежується її відповідність структурі господарського комплексу Харківської області та його спеціалізації. Все більшого розвитку набуває невиробнича сфера, відповідно найвищі темпи зростання чисельності зайнятих спостерігається саме в цій сфері [4]. У промисловості, яка історично є розвинутою на Харківщині, протягом останніх років відбувався певний спад зайнятості через зменшення потужностей виробництва. Проте сучасні тенденції свідчать про поступову зміну структури попиту на робочу силу: із відновленням виробництва та інвестуванням тих чи інших промислових об'єктів існує попит на висококваліфікованих спеціалістів технічних спеціальностей.

Основним показником при аналізі тенденцій розвитку ринку праці, виявленні кризових регіонів, виробленні політики зайнятості служить рівень зареєстрованого безробіття. Рівень зареєстрованого безробіття сільського населення Харківської області, як і раніше, значно перевищував аналогічний показник міської місцевості (3,4 % і 1,3 % відповідно) [3]. Існує певна територіальна диференціація цього показника.

В ході дослідження виявлено такі тенденції ринку праці Харківської області:

- збільшення частки зайнятих на промислових підприємствах, що вимагає відповідної переорієнтації освіти та підготовки спеціалістів технічного та інженерного профілів;
- переорієнтація вимог до працівників – пріоритет знанням і навичкам роботи з новітніми технологіями тощо;

- зростання зайнятості в невиробничій сфері (в тому числі і в сільській місцевості), що має відповідати високому рівню матеріального виробництва і бути його закономірним продовженням;

- стабілізація такого сегменту ринку праці, як безробітні з вищою освітою, особливо серед жінок, який визначає специфіку програм зайнятості, спрямованих на використання інтелектуального потенціалу;

- відсутність комплексного підходу до регулювання регіональних (районних) ринків праці, що проявляється через наростання негативних тенденцій у сільській місцевості.

Регулювання ринку праці є одним з головних напрямів соціально-економічної політики регіону і держави в цілому, тому що від ситуації на ринку праці, яка пов'язаний з інфляційними, інвестиційними і соціальними процесами, залежить динаміка економічного зростання держави, рівень життя населення тощо. Тому метою регулювання ринку праці є максимальне забезпечення зайнятості населення і збереження, зростання та розвиток трудового потенціалу.

Таким чином, для підвищення рівня зайнятості населення Харківської області можна запропонувати такі напрями оптимізації:

- удосконалення трудового законодавства та правових норм регулювання трудових відносин на всіх рівнях управління;

- визначення перспективних галузей господарства і забезпечення чіткого взаємозв'язку їх з програмою зайнятості з метою попередження негативних наслідків і забезпечення оптимального перерозподілу робочої сили в галузі з перспективним розвитком;

- переорієнтація освіти з метою підготовки фахівців для нових перспективних галузей господарства, зменшення потенційного рівня безробіття;

- підтримка і активне стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу, що створює додаткові робочі місця; проведення інвестиційної політики;

- забезпечення співпраці місцевих органів виконавчої влади, об'єднань роботодавців і профспілок, проведення комплексної політики зайнятості, яка б враховувала взаємозалежність завдань економічного і соціального розвитку.

Отже, зайнятість населення є важливою складовою як розвитку регіону, так і формою реалізації його трудового потенціалу. Активна політика її регулювання є одним з головних інструментів вирішення економічних і соціальних проблем суспільства.

Література: 1. Богиня Д.П., Грішнова О.А. *Основи економіки праці: Навч. посібник* – К.: Знання-Прес, 2000. – 313с. 2. Злупко С.М. *Перехідна економіка: сучасна Україна: Навч. пос.* – К.: Знання, 2006. – 324с. 3. Офіційний сайт головного управління статистики в Харківській області <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net> – назва з екрану. 4. Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації <http://kharkivoda.gov.ua> - назва з екрану. 5. *Соціальні пріоритети ринку праці: методологія, практика, шляхи забезпечення:* / С.І. Бандур, Т.А. Заяць, В.В. Онікієнко, О.О. Кучинська и Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. - К.: Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 2001 . - 260 с.

ГЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ХАРКІВЩИНИ ЯК СКЛАДОВА ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ

Скриль І.А.

Харківська обласна станція юних туристів

На сучасному етапі розвитку світового господарства індустрія туризму стає найбільш розвинутою, високоприбутковою, динамічною і в багатьох країнах експортною галуззю. У більшості країн туризм відіграє вагомий роль в економіці, стимулюванні соціального розвитку регіонів, наповненні державного бюджету.

Крім зазначеного економічного ефекту, розвиток туристичної галузі дозволяє досягнути підвищення добробуту населення, його оздоровлення, збереження високого рівня охорони природи і довкілля. Завдяки швидким темпам урбанізаційних процесів змінюються умови життя людей, в результаті чого вони все далі відходять від природи. Нинішні умови проживання обмежують людину в повноцінній руховій активності, створюють психологічний дискомфорт, породжують так званий техногенний стрес. З'являється невід'ємне бажання виїхати на природу, звільнити себе від накопиченого навантаження в умовах міського проживання. Тому процес відтворення повноцінної працездатності може бути забезпечений тільки в результаті росту споживання туристсько-рекреаційних послуг.

Україна займає одне з провідних місць в Європі за рівнем забезпеченості цінними природними та історико-культурними ресурсами, що викликають значний інтерес у вітчизняних та іноземних туристів. Це повною мірою відноситься до туристсько-рекреаційного потенціалу Харківської області.

Харківщина має достатні природно-рекреаційні можливості для здійснення туристської діяльності. Стверджуючи це, ми маємо на увазі сприятливі географічні умови і вигідне географічне положення, кліматичні умови, наявність водних ресурсів (річок, озер, водосховищ), джерел мінеральної води, об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення. Та поза увагою залишається значна кількість природних об'єктів – геологічних пам'яток. Вони є свідками давніх геологічних подій, які сталися багато мільйонів років тому і мають наукову, пізнавальну та естетичну цінність.

Відвідання геологічних пам'яток можна вважати геологічним туризмом. Добре організований геологічний туризм може забезпечити також відповідні умови та можливість збереження пам'яток [2]

У довіднику-путівнику «Геологічні пам'ятки України»[1] є дані про 34 геологічні пам'ятки Харківщини. Їх умовно поділено на стратиграфічні (відслонення четвертинних відкладів біля с. Руські Тишки Харківського р-ну, розріз переяславсько-черкаської тераси, Донецьке городище), палеонтологічні (знахідки скам'янілої деревини в смт. Савинці Балаклійського р-ну, відслонення відкладів берецької свити з костяною брекчією у Зміївському р-ні), мінералогічно-петрографічні (ільменітова розсип у Зміївському р-ні), тектонічні (Краснооскі-

льський купол в Ізюмському р-ні, Петровський купол у Балаклійському р-ні), геоморфологічні (ступінчатий зсув у Зміївському р-ні).

На наш погляд, серед виділених геологічних пам'яток, в першу чергу, заслуговують на увагу Донецьке городище (Харківський р-н) та г. Кременець (Ізюмський р-н). Враховуючи, що переважна частка туристів, які здійснюють навчально-тематичні екскурсії до зазначених об'єктів є учнівська молодь, вважаємо за доцільне більш детально зупинитися на характеристиці цих геологічних пам'яток.

Донецьке городище.

Ця геологічна пам'ятка відноситься до типу стратиграфічних. Вона розташована на північній окраїні селища Карачівка Харківського району, на правому березі річки Уди.

Привабливим туристсько-рекреаційним об'єктом цю пам'ятку роблять такі фактори:

- 5) Близькість до обласного центру (8 км.);
- 6) Наявність кількох видів транспортного сполучення (залізниця, автобуси, маршрутні таксі);
- 7) Поєднання в одному місці двох різних пам'яток: археологічної (Донецьке городище) та геологічної (розріз переяславсько-черкаської тераси річки Уди);
- 8) Мальовничі краєвиди долини р. Уди.

Опис розрізу переяславсько-черкаської тераси здійснено на основі вивчення четвертинних відкладів даної геологічної пам'ятки. Знизу до верху відслонені:

- Завадівський горизонт – світло-сірі різнозернисті алювіальні піски.
- Дніпровський горизонт – лесовидні суглинки жовтувато-буруватого кольору, легкого пилюватого гранулометричного складу, потужність 0,7 м.
- Кайдакський горизонт – викопні ґрунти бурі лісові зі слідами кріогенезу, мерзлотними клинами, у верхній частині лужно-чорноземні легкосуглинисті, потужність 1,2 м.
- Тясмінський горизонт – жовтувато-палеві лесовидні суглинки потужністю 1 м.
- Прилукський горизонт – викопні ґрунти щільні з незначним озалізненням коричневого кольору потужністю 1,3 м.
- Удайський горизонт – бурі, світло-бурі лесовидні суглинки, легкі, карбонатні, потужність 1 м.
- Вітачевський горизонт - викопні ґрунти середньосуглинисті, щільні, карбонатні, потужністю 0,7 м.

Голоценовий горизонт представлений дерновими ґрунтами з багаточисельним корінням рослин.

Час формування тераси відноситься до четвертинного періоду, коли в дію вступає такий потужний фактор, як періодичне зледеніння Східно-Європейської рівнини. І хоча льодовики ніколи не досягали території сучасної Харківщини, ми добре бачимо у відслоненні сліди різких похолодань. Дію зледеніння територія випробувала у вигляді льодовикових потоків, накопичення лесовидних товщ, розвитку процесів кріогенезу.

Зі зледенінням пов'язують формування річкових терас – під час міжльодовикових епох з більш теплим кліматом річки поглиблювали свої русла, утворюючи уступи терас.

До сучасних геологічних процесів у цьому районі належать вивітрювання, розмив берегів річок, яроутворення, гравітаційні процеси на схилах. Також потрібно враховувати діяльність людини як фактор впливу на природне середовище.

Високий мис на правому березі р. Уди відомий і тим, що тут розташований археологічний пам'ятник епохи Київської Русі – місто Донець, який став прообразом майбутнього Харкова.

Перші згадки про місто Донець знаходимо в Іпатієвському літописі під 1185 р. у зв'язку з невдалим походом князя Ігора Святославовича на половців. Князь Ігор, його брат і син потрапили в полон, потім їм вдалося втекти і вони переховувались у місті Донець.

Місто знаходилося на окраїні Руської держави. Воно було укріплене рвом, високим земляним валом. Основним типом житла були наземні будівлі. Жителі міста займалися мисливством, розводили корів, коней, вівців. У місті були розвинуті ремесла: обробка заліза, з якого виготовляли знаряддя праці, ковальство (виготовляли зброю, кольчуги), гончарство, різблення по кості.

Але життя міста було зруйновано під час татаро-монгольської навали, після чого Донець вже не відродився.

Гора Кременець - відслонення крейдових відкладень.

На правому березі р. Сіверський Донець біля районного центра м. Ізюм знаходиться гора Кременець, яку різко огинає річка. На західному схилі гори в численних ярах відслонюються крейдові та верхньоярські породи.

Верхньокрейдові відклади представлені крейдою, піщанистим мергелем з фосфоритами і тонкозернистим глауконіто-кварцевим піском. В основі крейдових відкладів залягають строкатокольоровий різнозернистий, гравелітовий пісок та пісковики нижньої крейди.

Товща верхньоярських порід складена строкатокольоровою глиною волжського та кімерійського ярусів, білим оолітовим вапняком і вапняком-ракушняком оксфордського і келовейського ярусів, залізистим гравелітом та вапняковим пісковиком з численними залишками брахіопод келовейського віку.

Розріз вперше був описаний О. О. Борисяком на початку ХХ ст. і став етапом при вивченні крейдових і верхньоярських відкладів північно-західної частини Донбасу. Саме тут було вивчено карбонатний тип верхньоярських порід. На горі Кременець знаходиться найпівнічніший вихід верхньоярських вапняків Східно-Європейської платформи. Юрські вапняки містять різну фауну. Геологічний розріз гори Кременець має велику наукову цінність[3]

2008 рік Указом Президента України оголошено роком туризму і курортів. Це передбачає розвиток, перш за все в'їзного і внутрішнього туризму, екскурсійної діяльності, а також дитячого і молодіжного туризму. Якщо говорити про перспективи розвитку туристсько-рекреаційного потенціалу Харківщини, то поза увагою не повинні залишатися геологічні пам'ятки, які треба належним чином охороняти, тому що вони не можуть бути відтворені при руйнації, і в той же

час, є цікавими та пізнавальними об'єктами для відвідування групами екскурсантів.

Література: 1. Геологические памятники Украины: Справочник-путеводитель/ Н. Е. Коротенко, А. С. Щирица, А. Я. Каневский и др. – Киев: Наук. думка, 1985. – 156 с. 2. Магда Я. Геологічні пам'ятки: проблеми вивчення та збереження.//Геолог України, №4, жовтень, грудень 2004. – 8-10 с. 3. Некос В. Е., Космачева М. В., Космачев В. Г. Методика проведения учебных геолого-географических краеведческих экскурсий: Учеб. пособие. – Харьков: ХГУ, 1991. – 107 с.

УДК 911.3

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ

Тітенко З.В.

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

Розбудова демократичної держави, розвиток ринкових відносин в Україні відбуваються одночасно з посиленням уваги до формування ефективного управління територіями, до пошуку шляхів створення дієвої системи місцевого самоврядування та муніципального управління. Відправною точкою при цьому стають питання соціально-економічного розвитку базових адміністративно-територіальних одиниць (міст, селищ, сіл та їх об'єднань) в цілях надання реальних прав самоуправління первинним територіальним колективам, забезпечення населення необхідними постійними та періодичними послугами, наближення до населення влади за умови її децентралізації. Особлива увага має бути приділена сільським територіальним громадам, адже сільська місцевість України сьогодні знаходиться в кризовому стані: в результаті процесів депопуляції та міграційного відтоку зменшується чисельність сільського населення, збільшується питома вага мешканців старшого віку, “вимирають” села, спостерігається низький рівень житлово-комунального облаштування сільської місцевості, недостатній розвиток соціальної інфраструктури.

Результати паспортизації населених пунктів, проведеної Одеською обласною державною адміністрацією у 2002-2003 рр., дають змогу провести дослідження сільських територіальних громад Одеської області.

Сільські територіальні громади як первинні елементи сільського розселення потребують детального розгляду і аналізу. З 439 сільських рад Одеської області лише 18 мають населення більше 5000 чол. Більше 10 тис. мешканців проживає в Нерубайській сільській раді Біляївського району. Найчисленнішою в регіоні є група сільських рад з населенням 1000-1500 осіб (25,5% від загальної чисельності). В Одеській простежується залежність між складом сільських громад і типом сільського розселення: так, з озерних громад 65% складаються з одного населеного пункту; серед долинних, яружно-балкових і вододільних громад більшість (57,5%, 66,7% і 63,0% відповідно) включають декілька сіл.

В 2002 р. зменшення чисельності населення відбувалось в 72% сільських територіальних громад. Більш ніж чверть всіх громад (25,7%) характеризувалась зменшенням населення за рахунок природного убуття та міграційного від-

току (характерно для сільських територіальних громад північної і центральної частини області), а приблизно третина (30,8%) – зменшенням населення за рахунок переваження природного убуття над міграційним притоком (зустрічається в усіх районах області). Зростання чисельності населення спостерігалось в 26% сільських територіальних громад. Найбільш поширеним є зростання населення за рахунок перевищення міграційного притоку над природним убуттям – характерне для громад, що так чи інакше тяжіють до приміської зони.

Як показало дослідження рівнів соціального розвитку низових територіальних громад Одеського регіону, громади з найвищими показниками розвитку соціальної інфраструктури розміщуються переважно в приміських і за дністровських районах; навколо міських поселень і транспортних вузлів. Зрозуміло, що рівень розвитку соціальної інфраструктури прямо залежить від чисельності населення сільської громади. Із збільшенням людності поселень розширюється коло закладів соціальної інфраструктури, збільшуються їх розміри.

В Одеському регіоні існує чимало сільських населених пунктів (16,5% від загальної кількості), в яких немає жодного закладу соціальної сфери. З них 72,6% мають населення до 100 чоловік. Жителі цих сіл користуються інфраструктурою інших населених пунктів, часто тих, що адміністративно підпорядковані іншим радам. Із загальної чисельності сіл, в яких немає закладів соціальної сфери 35,8% розташовані на відстані до 3 км від найближчого населеного пункту, де такі заклади є; 42,0% - на відстані від 3 до 5 км; 22,19% - на відстані 5-10 км; 0,01% на відстані більше 10 км. Для 74% цих сіл найближчий населений пункт із закладами обслуговування розміщується в межах тієї ж адміністративно-територіальної одиниці; для 18,5% - в межах іншої АТО того ж адміністративного району; для 7,5% - в межах іншої АТО іншого адміністративного району.

Соціально-економічний розвиток сільської територіальної громади в значній мірі визначається тим, наскільки успішно розвивається головна функція сільського сектору – сільськогосподарське виробництво. Одним з показників, що характеризує ефективність сільськогосподарського виробництва, є валова продукція в розрахунку на середньорічного робітника. Його розвиток може бути охарактеризований за допомогою показнику річного виробітку валової продукції на одного робітника (тис. грн./чол.). Середнє значення цього показника по області складає 9,46 тис. грн./чол. (на 1 громадського сільськогосподарського працівника сільської громади). В третині громад (29,4%) спостерігається перевищення цього значення; найбільше таких громад розміщено в приміських районах (39), найменше – в придунайських (11). Як показало дослідження, цей показник коливається за природними зонами (таблиця 1). Висока залежність простежується між середньорічними обсягами громадського сільськогосподарського виробництва сільських територіальних громад і демографічним навантаженням, розрахованим як відношення кількості осіб у працездатному віці до чисельності населення в непрацездатному віці (таблиця 2).

В Одеській області лише п'ята частина від загальної кількості сільських громад відноситься до *агропромислових*, а до сільськогосподарських – майже три чверті сільських громад. Сільськогосподарські територіальні громади розповсюджені по всіх адміністративних районах; територіальні громади агропро-

мислового типу розповсюджені в приміських, задністровських і придунайських районах.

Таблиця 1

Сільськогосподарське виробництво територіальних громад Одещини

Природні зони і підзони	Кількість досліджених громад	Середній річний обсяг сільськогосподарського виробництва, тис. грн./чол.
Лісостеп	95	11,5
Північний Степ	153	10,2
Середній Степ	104	9,6
Південний Степ	3	5,7

Таблиця 2

Розподіл сільських територіальних громад за обсягом громадського виробництва і демографічним навантаженням

Демографічне навантаження	Кількість громад з середньорічним обсягом громадського виробництва, %			
	до 5 тис. грн./чол.	5 - 10 тис. грн./чол.	10 - 20 тис. грн./чол.	більше 20 тис. грн./чол.
до 1,0	9,5	42,9	33,3	14,3
1,1 – 1,5	24,7	38,8	21,2	15,3
1,6 – 1,9	34,7	30,6	24,5	10,2
більше 2,0	34,5	38,2	20,0	7,3
Коефіцієнт кореляції 0,855				

Аналіз бюджетів територіальних громад показав, що середнє значення душевого бюджету сільської громади складає 62,1 грн.; власних доходів – 29,0 грн./чол. Основними доходами місцевих бюджетів є прибутковий податок з громадян, плата за землю, фіксований сільгосподаток. Причому в приміських та центральних районах помітно зростає частка прибуткового податку з громадян (до 50% надходжень), а в південних та північних – плати за землю (до 80% надходжень) і фіксованого сільгосподатку (до 45% надходжень). Місцеві податки і збори займають незначну частку в структурі місцевих бюджетів. В більшості громад їх частка становить декілька десятих відсотка, але в деяких, особливо селищних, громадах, сягає 10% і більше. Серед неподаткових надходжень найвищу частку має держане мито. Всі досліджені місцеві бюджети є дотаційними; дотація вирівнювання в залежності від місцевих потреб складає від декількох тисяч до сотень тисяч гривень.

Нестійкий економічний стан працюючих на території сільських громад сільськогосподарських підприємств призводить до постійного коливання обсягу доходів сільських бюджетів. Суттєво впливає на обсяг доходів, що надходять до місцевого бюджету, і юридична неврегульованість статусу особистого підсобного господарства селян. У цих господарствах зайнято майже 50 відсотків працездатного населення, виробляється від 50 до 90% загального обсягу валової

продукції сільського господарства, але місцевий бюджет від їх діяльності не отримує ніяких доходів.

Виконання самоврядних функцій низових АТО повинно спиратися не лише на передбачені чинним законодавством повноваження, але й на їх реальне втілення в життя, на фінансове забезпечення цих повноважень, певну базу власного соціального обслуговування, її доступність для мешканців. Сьогодні жителі різних населених пунктів не мають однакової можливості задовольнити свої потреби. Тому необхідно, щоб у системі місцевого самоврядування були створені такі умови і механізми, які дозволяли б жителям всіх населених пунктів реалізовувати свої права і потреби.

Література: 1. Адміністративно-територіальний устрій України. Проблемні питання та можливі шляхи їх вирішення. Під загальною редакцією В.Г. Яцуби. – Київ: Секретаріат Кабінету міністрів України, 2003. – 322 с. 2. База даних територіальних громад Одеської області (електронний варіант).

УДК 911.3. 332

ОДЕСЬКИЙ РЕГІОН: МАСШТАБИ, ГЕОГРАФІЯ ТА НАСЛІДКИ НЕЛЕГАЛЬНОЇ ІМІГРАЦІЇ

Хомич Л.В.

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

Нелегальна міграція – є одним із глобальних феноменів сучасного світу. Практично всі регіони та більшість країн різною мірою втягнуті у цей процес у якості чи країн в'їзду чи виїзду нелегалів. Сьогодні нелегальна міграція завдяки своїм масштабам, впливу на суспільно-політичні процеси, зростанню негативних наслідків та загроз, поширенню кримінально індукованих форм потребує адекватного державного реагування та ефективної протидії. Стихійність, масовість, не контрольованість процесів нелегальної міграції, зростання масштабів торгівлі людьми виявили фактичну неготовність та нездатність міжнародної спільноти ефективно протистояти цьому явищу та його найбільш негативним наслідкам. Досвід останніх років свідчить, що у існуючих масштабах це явище здатне стати потужним чинником дестабілізації внутрішньої ситуації, суттєвою загрозою національній безпеці багатьох країн і в тому числі й України.

На сьогодні в силу специфіки свого географічного розташування, геополітичного та геоекономічного становища Україна одночасно виступає як країна постачальник власних нелегальних емігрантів, країна транзиту нелегалів та об'єкт нелегальної імміграції іноземців, поширення контрабанди людей, торгівлі людьми та траффікінгу. Через територію України проходить один з основних маршрутів незаконного переправлення людей у країни Західної та Центральної Європи з Азії через Росію, Молдову, Білорусь і далі Україну, Польщу та Словаччину, та досить специфічний канал переправлення нелегалів із Африки переважно через Росію і далі Україну до країн Східної та Західної Європи.

Характер та основні форми нелегальної міграції, з одного боку, та відсутність ефективної системи державного управління та обліку міграційних проце-

сів, з іншого, фактично не дають змогу достовірно оцінити кількісні параметри та масштаби нелегальної імміграції та транзиту нелегалів через Україну.

В Україні сформувалося декілька регіонів, в яких традиційно локалізуються нелегальні та легальні іммігранти, передусім це Київська, Харківська, Одеська області та м. Київ. Географічне розташування південних областей України, передусім Одеської області, поліетнічність складу населення, наявність портів, транзитність положення, високий рівень тінізації господарської діяльності, а також низка інших обставин зумовлюють специфіку міграційної ситуації в даному регіоні.

Аналіз міграційних процесів у зовнішній міграції свідчить, що Одеська область протягом останніх років має найбільше в Україні позитивне сальдо легальної зовнішньої міграції та характеризується найбільшою міграційною привабливістю для іноземних іммігрантів. Так, у 2007 році міграційний приріст населення області у зовнішній міграції становив 10 981 осіб (або 65% від загального міждержавного міграційного приросту в Україні).

Таблиця 1

Зовнішня (міждержавна) міграція населення (2007 рік)

	Прибулі	Вибулі	Сальдо міграції
кількість, осіб			
Україна	46507	29669	16838
Одеська область	12420	1439	10981
у розрахунку на 1000 осіб			
Україна	1,0	0,7	0,3
Одеська область	5,2	0,6	4,6

В той же час, проблема обліку нелегальних іммігрантів ускладнюється тим, що більшість з них в'їжджають в країну легально на навчання, чи як туристи, у приватних справах, а уже згодом набувають даного статусу. Тому достовірно сказати скільки в регіоні нелегально перебуває іноземців (враховуючи громадян країн СНД у яких немає візи) не може ні одна служба. Офіційна статистика посиляється лише на ті дані, які надаються регіональними управліннями МВС щодо кількості затриманих нелегалів у ході вибіркового та періодичного спец операцій та даними Південного регіонального управління Державної прикордонної служби щодо кількості затриманих на кордоні та не пропущених в країну потенційних нелегалів із-за порушення правил в'їзду в Україну.

Так, кількість іноземців-нелегалів, які перебувають на території регіону значно більша ніж офіційна статистика. За експертними оцінками кількість іноземців-нелегалів, які перебувають в Одеській області становить більш ніж 100 тис. осіб. Серед цієї кількості найбільша частка нелегально працюючих в будівництві, торгівлі, сільському, рекреаційному господарстві громадян Молдови, Грузії, Вірменії, Азербайджану, Узбекистану, Киргизстану, Росії, Китаю.

За інформацією відділу у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб УМВС України в Одеській області в 2007 році в області легально

проживало 25, 9 тис. іноземних громадян, серед яких 13 672 проживають як іммігранти.

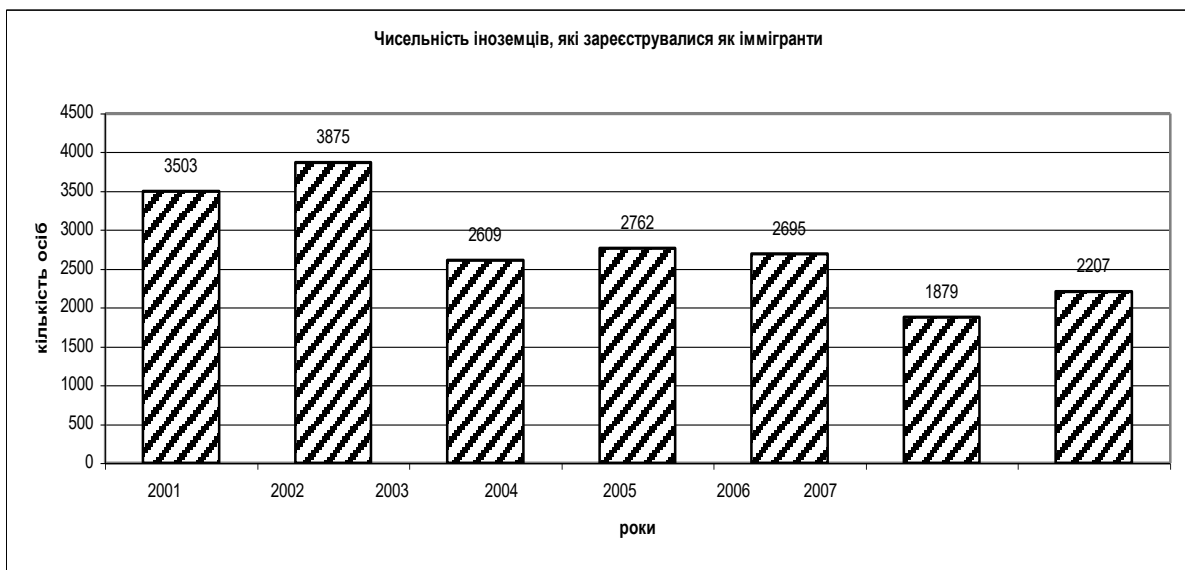

Рис. 1. Чисельність іноземних громадян, які прибули в Одеську область як іммігранти

У 2007 році на кордоні Одеської області за рік було затримано 8,2 тис. іноземних громадян-нелегалів. Для Одеської області найбільшу частку нелегалів становлять громадяни Молдови, що зумовлене сусідським положенням та традиційними трудовими поїздками громадян Молдови в Україну. Через пункти пропуску, які знаходяться в Одеській області у 2007 році не пропущено 6 тис. громадян Молдови, які кваліфікуються як потенційні нелегальні мігранти, що становлять майже 90% всіх не пропущених та витворених іноземних громадян. Інші 10% представлені вихідцями з Грузії, Індії, Росії, Китаю Бангладеш, Туреччини та ін. (рис. 2).

Серед основних підстав, які дають можливість відмовити у в'їзді в Україну були: відсутність візи, технічно несправні документи, обмеження в'їзду-виїзду, не підтверджена мета поїздки, невідповідність мети поїздки, не дійсні документи, заборонено в'їзд в Україну.

Протягом 2007 року в ході планових перевірок підрозділами УМВС в Одеській області було виявлено та задокументовано лише 1,8 тис. нелегальних мігрантів, що на 16% більше ніж у 2006 році. Основна частина нелегалів, затриманих на території області громадяни Молдови, Грузії, Вірменії, Азербайджану, Росії, Китаю, Узбекистану. Всього ж затримані нелегали є вихідцями із 30-ти країн світу.

Узагальнення наслідків зростання масштабів нелегальної міграції дає підстави виділити основні групи небезпек та ризиків:

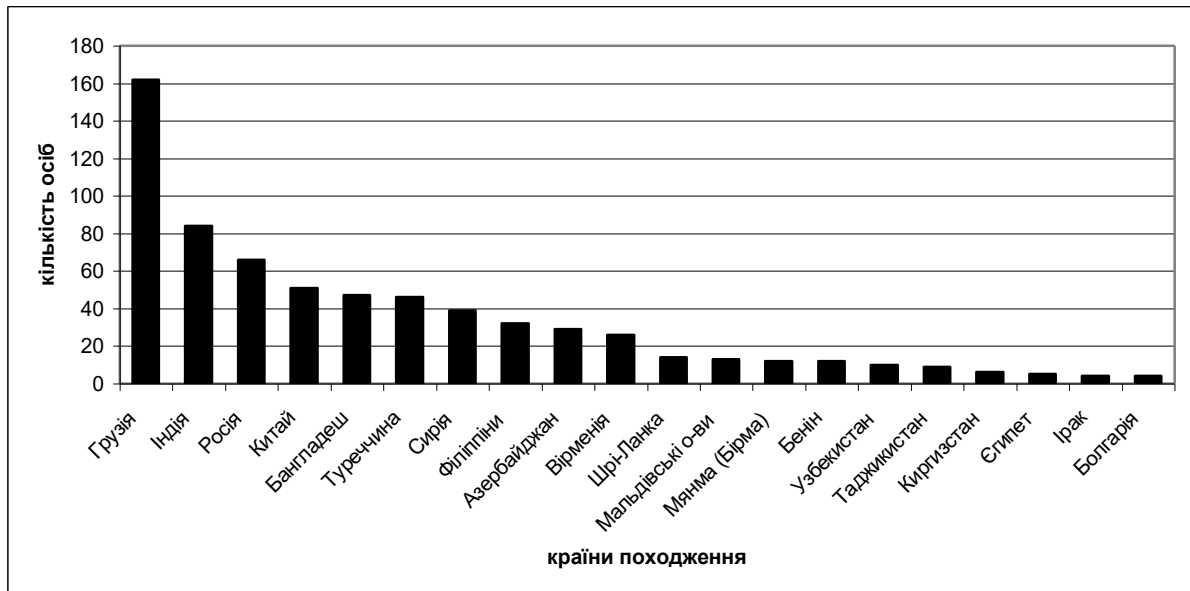

Рис. 2. Країни походження нелегальних мігрантів не пропущених в Україну на кордоні Одеської області (2007 рік, за даними ПДРУ ДПІС України, без громадян Молдови)

1. Негативні економічні наслідки, які можуть бути визначені як: прямі витрати додаткових бюджетних коштів на утримання, обслуговування, ідентифікацію, депортацію нелегальних мігрантів; втрати, які зумовлені нелегальним характером перебування іноземців та зайнятістю їх в тіньовому секторі економіки; споживання нелегалами суспільних благ, товарів та послуг;
1. Негативні соціально-демографічні наслідки: ускладнення етнічного та конфесійного складу населення; існування проблеми етнокультурної інтеграції окремих національних груп; ріст етнічної злочинності та соціального напруження; поширення нетипових інфекційних захворювань;
2. Проблеми для організації державного управління, які створюються масовим перебуванням в країні значної кількості негромадян країни.

Недооцінка масштабів та наслідків нелегальної імміграції відсутність ефективних механізмів запобігання нелегальній міграції, зволікання з реформуванням структури державного управління міграційними процесами наносить шкоду міжнародному іміджеві країни, призводить до прямих економічних втрат та буде мати для України незворотні демографічні та соціальні наслідки в майбутньому. Виходячи із вище сказаного, перед Україною сьогодні стоїть нагальне стратегічне завдання створення сучасної та ефективної національної системи управління міграцією з метою забезпечення контрольованості даного явища з боку держави.

Література: 1. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи /за ред. О.В. Позняка. – Умань. -2007. -274 с.

**ТРАНСФОРМАЦИЯ ВЕКТОРОВ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО
РАССЕЛЕНИЯ. БЕЛГОРОДСКАЯ ОБЛАСТЬ*****Чугунова Н.В.***Белгородский государственный университет*

Начиная с 90-х годов XX столетия, на значительном пространстве сельской местности освоенной части европейской России наблюдается экономическая, демографическая, экистическая, социальная и экологическая деградация. Произошла трансформация жизнедеятельности территории вне городов под воздействием целого ряда факторов: демографического кризиса, дезинтеграции системы расселения населения, снижения районообразующего потенциала опорных центров расселения, спада аграрного производства, разрушения транспортной, социально-бытовой и производственной инфраструктуры, снижения уровня и качества жизни населения, нарушения экологического равновесия, утраты элементов историко-культурного наследия.

Анализ научной литературы, посвященной современному российскому сельскому пространству, свидетельствует о том, что системный кризис не преодолен [1, 3, 4, 5] и работ, посвященных исследованию сельского расселения на региональном уровне, крайне мало. Расселению населения, под которым понимается территориальная организация общества, всегда придавалось большое значение. На всех ступенях социально-экономического развития общества мы находим многочисленные примеры целенаправленных изменений в сложившихся формах расселения, когда правящие классы в определенных экономических, политических, социальных и военно-стратегических целях осуществляли расселение значительных контингентов населения либо внутри уже освоенных районов, либо в новые районы с целью освоения каких-либо ресурсов. Изменения в характере расселения происходили и в результате принудительных акций правительств, и под влиянием целенаправленной экономической политики, вынуждавшей значительные контингенты населения перемещаться по территории страны в поисках лучших условий жизни и труда.

На разных этапах развития общества задачи по реконструкции расселения ставились в комплексе, посильном для своего времени и решались теми средствами, которыми располагало общество. После Отечественной войны реконструкция сельского расселения была связана с восстановлением разрушенных поселений и с укреплением колхозов. Процесс реконструкции носил перманентный характер: новые идеи, новые требования к расселению возникали быстрее, чем реализовывались старые. В результате, не успев завершить одну реконструкцию, разрабатывали другую, и каждая из них стоила огромных материальных и моральных издержек [2]. Самой масштабной, как по вложенным ресурсам, так и по социально-экономическим последствиям, была последняя реконструкция расселения, проводившаяся с целью «ликвидации исторически сложившихся различий между городом и селом», пик которой пришелся на 70-е годы XX столетия. Для этой цели был избран один единственный путь: реконструкция через укрупнение, т.е. сселение жителей мелких и мельчайших поселе-

ний в ближайшие крупные, ликвидация хуторской, мелкоселенной системы расселения, резкое сокращение общей численности населенных пунктов. Результаты укрупнения сельских поселений привели к ряду негативных последствий, наиболее существенные из которых ощущаются до настоящего времени: строительство многоэтажных многоквартирных жилых домов без учета специфики сельскохозяйственного труда и быта; резкое сокращение производства сельскохозяйственной продукции в ЛПДХ; рост подвижности сельского населения, отток наиболее квалифицированных, преимущественно молодых кадров из села, что привело к общему старению сельского населения, дефициту специалистов на селе; возникновение парадоксальной ситуации, при которой рост технической вооруженности сельского хозяйства не сопровождался ростом производительности труда; психологическим и моральным издержкам – разрушению привычного уклада жизни, снижению желания и возможности заниматься личным подсобным хозяйством и мн. другое.

В результате разрушения сельского расселения по переписи населения 1979 года число сельских жителей в Белгородской области уменьшилось на одну треть: с 986,4 тыс. человек в 1959 г. до 626,5 тыс. человек в 1979 г.

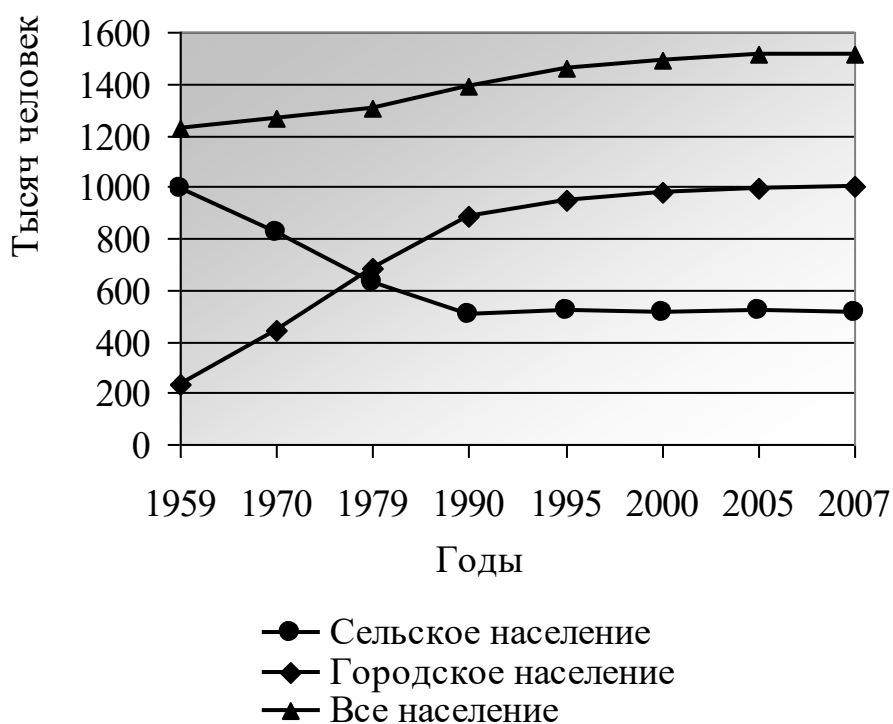

Рис. Динамика численности населения Белгородской области

Сократилось и число сельских населенных пунктов за счет ликвидации, объединения и присоединения мелких поселений к крупным и, частично, за счет преобразования сельских пунктов в городские. Сокращение числа сельских населенных пунктов и их средней людности продолжалось до следующей переписи населения 1989 года: 41 населенный пункт прекратил свое существование в связи с переселением или выездом жителей в другие населенные пункты, численность сельских жителей сократилась еще на 113 тыс. человек [6].

И, наконец, последние глубокие изменения в характере сельского расселения, возникшие как итог трансформационного перехода через приватизацию к рынку в 90-е годы. Глубокий системный кризис привел к необратимым экистическим, демографическим, социальным последствиям

Неэффективность государственной аграрной политики привела к дальнейшему сокращению численности сельского населения, росту миграционного оттока, усилению депопуляции, падению людности поселений и плотности населения, увеличению числа исчезающих и «мертвых» деревень.

В 2008 году вследствие дальнейшей трансформации сельского расселения Белгородской области из 1573 сельских населенных пунктов 44 оказались полностью без населения, в 129 – проживает до 10 человек. Обезлюдение особенно затронуло восточные и юго-восточные районы, находящиеся на периферии области: в Вейделевском районе уже 17,5% сельских населенных пунктов имеют до 10 жителей, в Ровеньском - 16,3%, Красногвардейском – 11,8%. Из полупериферии выделяется Прохоровский район – 17,2% поселений на грани исчезновения. Заметим, что там, где не осталось населения, почти не осталось и общественно-го производства. В перспективе обезлюдение может стать главным лимитирующим фактором развития таких территорий.

Совершенно иная ситуация в районах, прилегающих к областному центру: тут меньше «мертвых» и умирающих деревень, растет концентрация населения вокруг Белгородско-Шебекинской и Старооскольско-Губкинской агломераций, увеличивается людность сельских населенных пунктов и плотность населения, т.е. на фоне общего уменьшения численности сельского населения происходит его территориальное перераспределение.

Нарастают контрасты в плотности сельского населения, о чем свидетельствует рисунок «Плотность сельского населения Белгородской области».

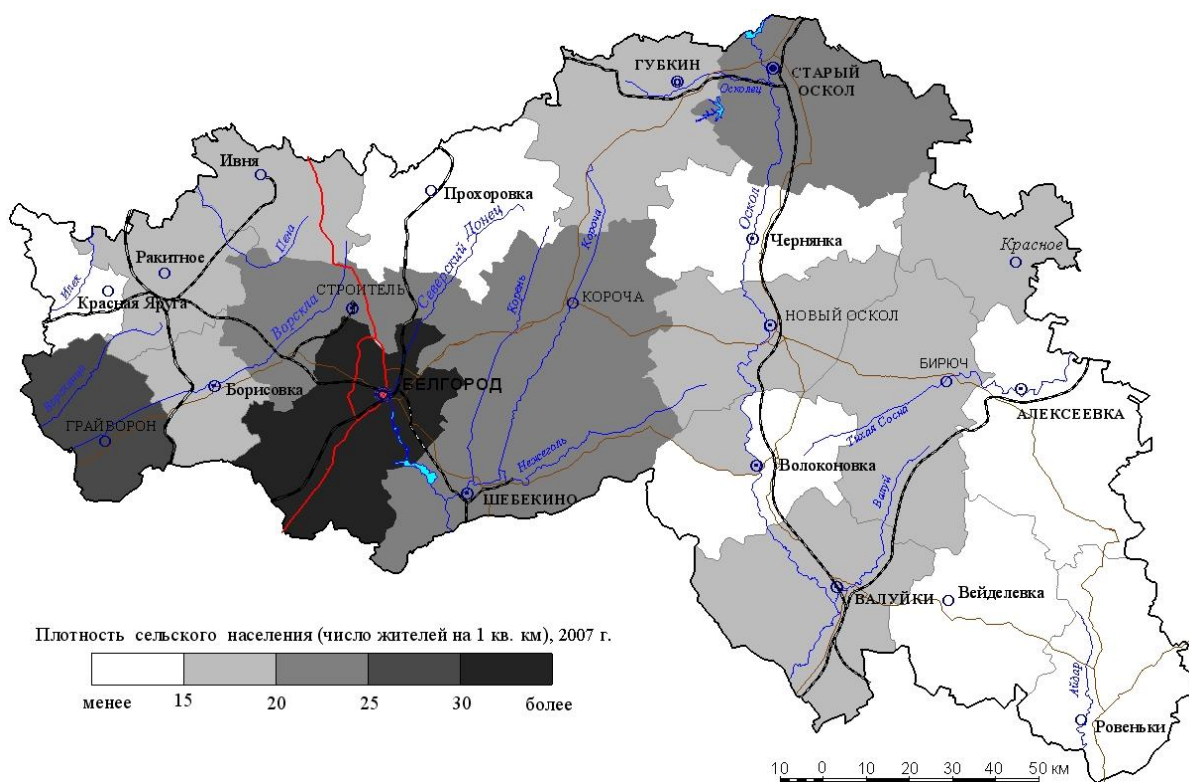

Рис. Плотность сельского населения Белгородской области

Таким образом, на рубеже XX-XXI веков в сельском расселении Белгородской области появились новые тенденции: развивается процесс дифференциации и поляризации – вокруг больших городов образуются локальные ареалы благополучия, на периферии формируются пространства с демографической и экостической стагнацией или деградацией – зоны вторичного социального опустынивания. Произошло сжатие плотно заселенного пространства в социально-экономическом Центре области – вокруг областного центра.

**Исследование выполнено при финансовой поддержке гранта РГНФ № 07-02-00011а.*

Литература: 1 Вознесенская А.Г. *Взаимосвязь территориальной организации расселения и агропромышленного производства в сельской местности Нижегородской области. Автореферат на соискание ученой степени кандидата географических наук.* - Воронеж, 2007. 24 с. 2. Г.С. Гужин., Н.В. Чугунова. *Теоретические основы реконструкции сельского расселения и проблемы его развития // Современное сельское расселение горных районов Северного Кавказа и проблемы его развития.* Грозный, 1984, с. 5-12. 3. А. Никулин. *Современное исследование сельской России /Мыслящая Россия. Картография современных интеллектуальных направлений.* //Под редакцией В. Куренного. М.: «Наследие Евразии», 2006, с. 273-283. 4. Т.Г. Нефедова. *Сельская Россия на перепутье: Географические очерки.* М. Новое издательство, 2003, с. 328-340. 5. Т.Г. Нефедова. *Депопуляция сельской местности и агропроизводство /Россия и ее регионы в XX веке: территория, расселение, миграции //Под ред. О. Глезер и П.Поляна. М., ОГИ, 2005, с. 341-356. 6. Сельские населенные пункты Белгородской области (по данным Всесоюзной переписи населения на 12 января 1989 года. Белгород, 1990 112 с.*

УДК 911.3

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ КАК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ТРАНСГРАНИЧНОГО РЕГИОНА

Шадраков А.В.

Белорусский Государственный Университет, город Минск

В настоящее время большинство промышленно развитых стран связывают долгосрочное устойчивое развитие экономики, прежде всего с переходом на инновационный путь развития. Со второй половины 20 в. прирост национальных экономик развитых стран в значительной степени обеспечивался благодаря инновациям. При этом наблюдается опережающий рост инвестиций в знания по сравнению с ростом инвестиций в производственные фонды. Качественные сдвиги, происходящие в современной мировой экономике, меняют характеристики экономического роста. Это, прежде всего, инновационная направленность роста, когда управленческие, технологические, социальные и др. инновации становятся основным элементом современного экономического развития. Т.о. уровень развития инноваций превращается в важнейший фактор конкурентоспособности, а способность к созданию и практическому использованию инноваций становится необходимым условием достижения качественного экономического роста, научно-технического и общественного прогресса [4].

Повышение конкурентоспособности национальной экономики невозможно без участия в этом процессе регионов, в том числе трансграничных (ТГР). Наблюдается повышение роли трансграничного сотрудничества в повышении конкурентоспособности периферийных приграничных регионов, уменьшения про-

странственной дифференциации между приграничными и внутренними регионами. Это происходит на фоне слабой разработанности теоретических и методических аспектов изучения механизмов трансграничного сотрудничества.

Вышеназванными причинами был обусловлен выбор **цели** исследования: обосновать выделения инновационного развития как фактора конкурентоспособности трансграничного региона.

Цель исследования предполагает решение следующих **задач**:

- определить предпосылки формирования национальной конкурентоспособности на уровне ТГР;
- выявить особенности экономико-географического содержания инновационного процесса;
- изучить основные подходы к выделению инновационного развития как фактора конкурентоспособности ТГР;

Объектом исследования является трансграничный регион, включающий сопредельные области белорусско-российского приграничья (Витебскую, Могилевскую, Гомельскую, Псковскую, Смоленскую, Брянскую) как составной компонент территориальной структуры союзного государства РБ и РФ.

В данном исследовании предлагается использовать в отношении трансграничного региона определение «конкурентоспособность», предложенное Пилипенко[4, с. 33] применительно к малым развитым европейским странам. Таким образом, для достижения конкурентоспособности ТГР в геоэкономическом смысле необходимо добиваться сбалансированного экономического роста путем производства более качественных, чем у конкурентов товаров и услуг, рационально использовать свои природно-географические ресурсы, превращать недостатки своего экономико-географического положения в конкурентные преимущества, исходя из концепции географического POSSИБИЛИЗМА, и повышать тем самым уровень жизни населения.

Трансграничное сотрудничество особенно усиливается в эпоху глобализации, когда интенсифицируются трансграничные материальные, финансовые и человеческие потоки, снижается барьерная функция государственных границ, что сопровождается формированием сетей неформального и формального взаимодействия между акторами соседних приграничных регионов. Тем самым появляется возможность повысить эффективность использования ресурсов как за счет согласования стратегических направлений развития отдельных регионов, так и посредством выработки совместной стратегии действий[6, с. 3]. Изучение феномена трансграничности в условиях строительства союзного государства между Республикой Беларусь и Российской Федерацией – это вопрос обоснования геополитических и национальных интересов для обеих стран.

Е.В. Доржиева выделила четыре причины, по которым конкурентоспособность национальной экономики формируется на уровне регионов. Во-первых, это происходит потому, что на мезоуровне возможно осуществлять единую государственную политику по повышению конкурентоспособности, используя весь арсенал средств и механизмов регулирования, имеющихся в распоряжении органов власти.

Во-вторых, в отличие от макроуровня региональные субъекты управления способны более быстро и чутко реагировать на изменения внутренней и

внешней конъюнктуры, осуществляя смену направлений развития экономики региональной системы в соответствии с изменившимися факторами, обеспечивающими ей устойчивые конкурентные преимущества.

В-третьих, регионализация конкурентной стратегии связана с инновационным характером развития мировой экономики, в которой доминирующая роль переходит от транснациональных корпораций к малому и среднему бизнесу, который наиболее приспособлен к быстрой смене технологий производства продукции. В такой экономике решающее значение для достижения успеха на рынке имеет пространственная близость создателей интеллектуального капитала и технологических ресурсов и представителей бизнеса, обеспечивающая возможность быстрой коммерциализации новых технологических достижений.

В-четвертых, условием высокой конкурентоспособности и устойчивости многих стран на мировом рынке становится углубление промышленной и торговой специализации, происходящей на основе регионального разделения труда, обусловленного наличием в регионах конкурентных преимуществ [1, с. 9].

В-пятых, с учетом того, что исследуемый ТГР включает сопредельные области белорусско-российского приграничья (Витебскую, Могилевскую, Гомельскую, Псковскую, Смоленскую, Брянскую) как составной компонент территориальной структуры союзного государства РБ и РФ, целесообразно выделить в качестве пятой причины фактор границы. Граница всегда была не только географическим рубежом, но выполняла некоторые другие функции: связывала и разделяла культурно-исторические, духовные, материальные интересы народов и наций сопредельных территорий. Приграничные территории России и Беларуси играют особо важную роль в обеспечении безопасности и международного сотрудничества. Белорусско-российская граница, выполняющая контактную функцию, способна создать предпосылки ускоренного экономического роста не только для приграничных районов, но и для всего ТГР.

В-шестых, отличительной особенностью является то, что большая часть приграничных территорий России и Беларуси имеют статус отсталых, либо депрессивных. Приграничные территории имеют худшие условия и показатели воспроизводства, чем центральные территории, развиваются замедленными темпами. Однако опыт западноевропейских стран однозначно свидетельствует, что приграничные ареалы могут стать полюсами роста, развития экспортно-ориентированной экономики, привлечения инвестиций, но достичь этого удается только при масштабной и долговременной помощи государства.

Проведенный анализ различных подходов к раскрытию сущности инновации определил неоднозначность ее толкования.

Во-первых, обнаруживается рассмотрение инновации как результата творческого процесса в виде создания новой техники, технологии, организационной структуры с учетом территориальной территориальных особенностей их размещения. Во-вторых, инновация часто рассматривается как процесс качественного изменения, введения новых изделий, техники, технологии, формирования новых отношений по поводу их создания и использования. В-третьих, некоторые авторы определяют инновацию и как результат, и как процесс [2, 16 с.].

Кармышев определяет инновацию как результат инновационного процесса, который обладает определенными признаками и свойствами, а также характеризует инновацию по шести позициям:

1. Любая инновация является результатом целенаправленного качественного изменения объекта субъектом, обладающим элементами новизны, непосредственно связана со сферой потребления, т.е. имеет четкую ориентацию на удовлетворение существующей общественной потребности с наименьшими затратами;
2. Объектом инновационного изменения выступает вся совокупность факторов производства и экономических отношений, возникающих между участниками производственной деятельности.
3. Активным деятельным субъектом инновационного процесса является человек, осуществляющий инновационную деятельность, т.е. инновационный предприниматель (инноватор).
4. Инновация требует обязательного применения методологии инновационного менеджмента.
5. Каждая инновация обеспечивает определенный технический, экономический, экологический и социальный эффекты, т.е. обладает комплексной эффективностью.
6. Основными источниками инновационного изменения являются новые научные знания и информация [2 с. 16-17]. В экономико-географических исследованиях инновационное развитие неразрывно связано с территориальной структурой экономики ТГР.

Н.Я. Калужнова рассматривает три фактора конкурентоспособности регионов, среди которых репрезентирована инновационная система региона [3, с. 18].

Пилипенко на примере развитых стран выделил ряд основных институциональных факторов конкурентоспособности, каждый из которых имеет свое пространственное выражение. В данном случае под факторами конкурентоспособности страны понимаются субъекты экономической деятельности, формирующие под давлением международной конкуренции в сельском хозяйстве, промышленности и сфере услуг пространственную структуру хозяйства страны для оптимального использования своих конкурентных преимуществ в международном разделении труда. К ним можно отнести:

1. Государство (центральные и региональные органы власти), создающие рамочные условия функционирования экономики, организующие специальные центры знаний и агентства регионального развития;
2. Исследовательские организации (НИИ и вузы), обеспечивающие получение знаний и внедрение инноваций в производство в ТНК и малых и средних предприятиях через технологические и научные парки;
3. Транснациональные корпорации, во многом определяющие наличие ключевых инноваций в экономике страны и формирующие в пространстве глобальные цепочки добавления стоимости;
4. Малые и средние предприятия, формирующие региональные и локальные кластеры с внешней экономией на масштабах производства, являющиеся преимущественно генераторами добавочных инноваций, но обладающие не

меншій конкурентоспособністю, ніж ТНК, з якими вони взаємодіють через глобальні виробничі ланцюжки. [4, с. 138].

Не дивлячись на те, що дані фактори належать до конкурентоспособності малих розвинутих європейських країн, вони, безсумнісно, представляють великий інтерес для дослідження регіональної конкурентоспособності. Особливістю представлених факторів конкурентоспособності є наявність в кожному з них інноваційної складової.

В результаті дослідження визначені передумови формування національної конкурентоспособності на рівні ТГР, виявлені особливості економіко-географічного змісту інноваційного процесу, вивчені основні підходи до виділення інноваційного розвитку як фактора конкурентоспособності ТГР. Інноваційний розвиток необхідно вважати повноправним фактором конкурентоспособності ТГР.

Література: 1. Доржєєва, Е.В. Конкурентоспособність економіки на мезорівні: сутність, критерії, фактори: автор. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01 / Е.В. Доржєєва; Вост.-Сиб. гос. технолог. ун-т – Улан-Удэ, 2004. – 19 с. 2. Кармишев, Ю.А. Інноваційний розвиток депресивних регіонів в трансформованій економіці Росії: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.05 / Ю.А. Кармишев; Тамбовск. гос. ун-т ім. Г.Р. Державина – 2004. – 41 с. 3. Калюжнова, Н.Я. Конкурентоспособність регіонів: теорія і методологія аналізу в контексті сучасного економічного розвитку: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.01 / Н.Я. Калюжнова; Томський гос. ун-т – Томск, 2004. – 47 с. 4. Пилипенко, І.В. Конкурентоспособність країн і регіонів в світовій економіці: теорія, досвід малих країн Західної і Північної Європи / І.В. Пилипенко. – Смоленск: Ойкумена, 2005. – 496 с. 5. Садовська Т.В. Якість економічного зростання і його інноваційна складова / Т.В. Садовська // Нове якість економічного зростання: інновації, інвестиції, конкурентоспособність: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, 25-26 жовтня 2007 г., м. Мінськ / Інститут економіки НАН Білорусі. - Мінськ: Право і економіка, 2007. – С. 390-391. 6. Чекаліна, Т.Н. Розвиток і просторовий диференціація трансграничного співробітництва в Балтійському регіоні: автор. дис. ... канд. геогр. наук: 25.00.24 / Т.Н. Чекаліна; ФГОУ ВПО «Російський гос. ун-т. ім. Іммануїла Канта» – Калінінград, 2007. 27– с.

УДК 331.101.262(47761)

РИНОК ПРАЦІ ТА УПРАВЛІННЯ ЗАЙНЯТІСТЮ НАСЕЛЕННЯ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Шильніков О.А., Шильнікова З.М.

*Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля,
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка*

У сучасних умовах згідно Конституції кожна людина отримала право вільно обирати види своєї діяльності - зайнятості з метою одержання доходу через найману працю чи підприємництво; цілком виключена примусова праця, за винятком випадків, передбачених законодавством України; законодавчо визнаною стала добровільна незайнятість.

Сучасну складну систему зайнятості населення в Україні можна охарактеризувати як змішану, оскільки в ній спостерігається взаємодія різних форм власності (державна і недержавна) і різних видів зайнятості (основна, додаткова,

zareestrovana, nezareestrovana ta in.)

Перехід від примусового характеру праці працівника до надбання права кожною людиною на власне визначення свого ставлення до праці зумовило виникнення та функціонування принципово нової моделі поєднання працівника з засобами виробництва, включення кожного в систему відносин власності. Людина, як власник своєї робочої сили, вступає у товарно-грошові відносини з конкретним власником фінансово-майнового капіталу з приводу тимчасового продажу своєї робочої сили. Цим і зумовлено виникнення ринку праці, який є органічною складовою ринкової економіки.

Ринок праці в Україні поки що носить формальний, обмежений характер, оскільки визнається в межах державної реєстрації у службах зайнятості.

Аналіз динаміки та рівня зайнятості населення свідчить, що для Луганської області особливо характерним є працевлаштування населення, що вивільняється у зв'язку із закриттям у містах і районах шахт та їх соціальних об'єктів. Одним із шляхів вирішення цих проблем є реалізація Програми зайнятості населення Луганської області на 2007-2008 рік, яка прийнята рішенням восьмої сесії Луганської обласної ради п'ятого скликання від 31.01.2007 р. № 8/12 з метою забезпечення регулювання ринку праці за допомогою правового, організаційного та економічного механізмів, що створюють умови для забезпечення зайнятості населення та його соціального захисту від безробіття. Реалізація Програми та основних її завдань здійснюється у двох напрямках: надання соціальних послуг незайнятому населенню відповідно до існуючого законодавства України; створення додаткових робочих місць.

У 2007 р. найбільшу кількість нових робочих місць створено в галузі оптової і роздрібної торгівлі, торгівлі транспортними засобами та послуг з ремонту - 58,9% від загальної кількості створених [1].

Проблема працевлаштування соціально вразливих категорій населення – одна із найважливіших в системі працевлаштування незайнятого населення.

Ринок праці осіб, які підпадають під п'ятивідсоткову квоту за січень-червень 2008р., склав 9,6 тис. осіб, (1 півріччя 2008 р. – 11,6 тис.). За звітний період 2008р. працевлаштовані – 2,6 тис. осіб, в т.ч. на заброньовані робочі місця – 328 осіб. Рівень використання заброньованих робочих місць склав – 50,8% (1 півріччя 2008 р. – 43,7%) [2].

Рівень працевлаштування соціально незахищених громадян збільшився у порівнянні з аналогічним періодом минулого року на 5,6% (1 півріччя 2008р.- 26,7%; 1 півріччя 2007р. – 21,1%) [2].

Для працевлаштування цієї категорії громадян на 2008 рік місцевими органами влади за сприянням міських та районних центрів зайнятості заброньовано 646 робочих місць [3].

Проблема зайнятості молоді на сьогоднішній день є надзвичайно актуальною й вимагає системного підходу для її вирішення.

За січень - червень 2008 року на обліку в міських та районних центрах зайнятості області перебувало 1,6 тис. молодих осіб, які закінчили або припинили навчання в загальноосвітніх школах, у вищих та професійно-технічних закладах освіти, потребують соціального захисту та підпадають під дію ст. 5 Закону Ук-

раїни «Про зайнятість населення» [2]. Вищезазначені дані молодіжного ринку праці є свідченням того, що молоді важко знайти свою нішу в житті суспільства.

При цьому необхідно враховувати, що значною проблемою залишається демографічна криза і старіння населення. Сьогодні в структурі зайнятого населення відбувається зменшення населення у віці 25-30 років і заміщення молоддю від 14-24 років і населенням у віці 50-59 років. Проблемою залишається професійно-кваліфікаційний дисбаланс, який характеризується відсутністю працівників високої і середньої кваліфікації, робочих професій.

На сьогодні ринок праці постійно відчуває потребу в робочих кадрах - токарі, верстатники, фрезерувальники, муляри, газоелектрозварники, продавці, електромонтажники. На жаль, ті умови праці, що пропонують роботодавці для випускників, знижують мотивацію у молодих людей одержувати відповідну професію [4].

До того ж такий дисбаланс збільшується низьким рівнем заробітної плати, та й наявність роботи не гарантує таким особам економічну стабільність.

Проте, служба зайнятості використовує будь-які можливості, щоб допомогти молоді зайняти своє місце в житті.

Однією з найбільш вразливих та багаточисельних категорій соціально незахищених громадян є жінки з дітьми до 6 років.

Низький рівень працевлаштування у центрах зайнятості осіб передпенсійного віку, особливо жінок - пояснюється тим, що особи, які мають базову вищу освіту, в багатьох випадках не задоволені рівнем оплати праці, яка мала б відповідати їхній кваліфікації. Що стосується працевлаштування за рахунок квоти, то особи передпенсійного віку, особливо жінки, будь-якими шляхами відмовляються від запропонованих робітничих вакансій, надаючи відповідні довідки про незадовільний стан здоров'я.

Навчання безробітних під конкретне замовлення роботодавців залишається пріоритетним напрямком у Луганській обласній службі зайнятості. За 2007 рік проходили підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації під конкретне робоче місце 7978 безробітних або 75,3 відсотка від загальної кількості тих хто проходив навчання [5].

В Луганській області широко використовуються такі заходи роботи з роботодавцями, як :

- запрошення представників підприємств на випускні іспити, які проводяться у групах безробітних;
- спільне проведення презентацій навчальних закладів та робітничих професій;
- організація виробничої практики з подальшим працевлаштуванням;
- проведення за проханням працедавця курсів цільового призначення.

Обов'язковим є узгодження навчальних планів з роботодавцями, а при необхідності їх корегування у межах 20% [5].

Незважаючи на проблеми, обласна служба зайнятості при активній підтримці органів влади, профспілок проводить заходи, які позитивно впливають на стан ринку праці області.

Так станом на 1 січня 2008 року рівень зареєстрованого безробіття склав 1,8% проти 2,2% в 2006 році. Чисельність незайнятого населення зменшилася на 6,2 тисячі і склала 27,2 тис. громадян [2].

Минулого року за допомогою обласної служби зайнятості працевлаштовано 45,7 тисячі осіб.

Відомо, що позитивні результати в економіці області сприяють поліпшенню ситуації на ринку праці. Гострими проблемами у сфері зайнятості на сьогодні залишаються недосконала підготовка кадрів, що не забезпечує потреби ринку праці, масова міграція робочої сили, незайнятість сільського населення та ін.

Вирішити всі ці проблеми можливо тільки об'єднавши зусилля відповідних міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та роботодавців.

Література: 1. www.oblrada.lg.ua/tag/programma-zanyatosti.

2. www.dcz.gov.ua/lug/control/uk/publish/article;jsessionid=E7654962AE0E1153566BBF9866E2E2FD?art_id=8294&cat_id=1069183

3. www.dcz.gov.ua/lug/control/uk/publish/article;jsessionid=E7654962AE0E1153566.. · 55 КБ

4. www.dcz.gov.ua/lug/control/uk/publish/article;jsessionid=BAE365E995F2E5B421CFBC9F018A0418?art_id=6611&cat_id=1206253

5. www.dcz.gov.ua/lug/control/uk/publish/article;jsessionid=4E0835A7B6CBC70FACB6D05389BCF1D7?art_id=6570&cat_id=1069183

УДК 911.3

РОЛЬ РЕЛІГІЙНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Ключко Л.В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Актуальність теми. Сучасне українське суспільство переживає епоху глибинних трансформацій, які торкаються усіх сфер життєдіяльності соціуму – культурної, соціальної, політичної, економічної – та відбуваються під впливом глобальних світових процесів. Процеси глобалізації призвели до виникнення проблем якісно нового типу, так званих глобальних проблем сучасності, що відзначаються масштабністю, складністю, загрозливістю та гостротою. Але на терені прискорення цих процесів, що супроводжуються впровадженням західної культури (тобто, процеси вестернізації), яка теж стає все більш неоднорідною і проблемною, починає все більше набирати ваги тенденція до активізації локальних чинників, починаючи від посилення ролі місцевих спільнот і закінчуючи відродженням етнічних культур. Тому зараз особливої актуальності набуває проблема підтримання в суспільстві необхідного рівня соціальної інтеграції й стабільності, які б забезпечували взаємоузгодження процесів соціального співжиття та не гальмуючи назрілих змін усували загрозу руйнівних соціальних вибухів. Така інтегративна та консолідуюча роль належить, зокрема, релігійній сфері. Формування духовності завжди було важливим завданням церкви. Сьогодні, коли відсутні важелі ідеологічні, а процеси розбудови демократії відбуваються вкрай викривлено і призводять до соціальної напруги, душі і уми, особливо молоді, заповнили негативні явища.

Фактично молодь нікому не потрібна, колишня система виховання розвалилася, а нового нічого практично не створено, не враховуючи окремі складові. Але люди завжди прагнули до духовного, сакрального, така вже суть людського, соціального. Церква ніби-то давно чекала, щоб виконати свою місію формування душі людини. Тож ситуація вимагає розширення дослідження релігійної сфери [4].

Виклад основного змісту. Сьогодні спостерігаємо надолуження релігією втраченої значущості, впливовості й передусім відтворення свого морального авторитету, відбувається помітна активізація діяльності релігійних організацій, стійке збільшення їх кількості. Дедалі важливішим постає вивчення релігійної сфери – з метою ефективної реалізації потенціалу релігії, для підтримання стабільного функціонування соціуму, досягнення соціального консенсусу в розумінні та вирішенні значного кола проблем, що постають перед людством сьогодні. Суспільна географія не залишається осторонь зазначеного.

Розглядаючи історико-географічні особливості розвитку релігійної сфери, слід відмітити, що історія відносин суспільства з церквою в Україні – малодосліджена ділянка науки. Однією із причин цього є передусім нестабільність та перервність традиції держави, поділ етнічної території між сусідніми державами, які контролювали не лише суспільне, а й церковне життя українців. Власне цим зумовлена практична відсутність праць, присвячених суспільно-церковній проблематиці, незначна кількість історичних матеріалів та документів, що суттєво ускладнює вивчення даної проблеми, особливо від доби Київської Русі до середини XIX століття.

Але після здобуття Україною незалежності відбулися суттєві трансформаційні зміни у нашому суспільстві, в освіті та науці, політичних інститутах, що позитивно відбилося на розвитку релігійної сфери, піднесенні релігійного чинника. У цей час наряду із збільшенням кількості релігійних організацій, особливо у західних областях України, спостерігається комплексне наукове дослідження феномену релігії, її функцій, стану релігійності населення, трансформацій релігійної сфери, особливостей територіальної організації даної сфери фахівцями різних галузей наук. Серед них можна назвати роботи Виговського Л., Здіорука С., Колодного А., Єленського В., Горбаченко Т., Дудар Н., Дементьєвої В., Гарячої М., Хрипко С., Шуби О., Сюміна С. та ін., зокрема серед географів досліджували подібні питання Шаблій О., Шевчук Л., Топчієв О. Любіцева О., Мезенцев К., Павлов С., Патійчук В., Ковальчук А., Кучабський О. та інші вчені.

Суспільство має потребу в релігії як етноформуючому і культурно-збагачувальному факторі. Шлях до цього лежить через формування у представників конфесій екуменічної свідомості [1].

Але релігія, зокрема християнство, не може сьогодні виступати інтегратором усього полірелігійного і багатонаціонального українського суспільства. Поряд із численною кількістю віруючих є значна частина людей, які є нерелігійними, про що свідчать результати численних соціологічних опитувань, але вони зацікавлені у розвитку державності і духовності.

Говорячи про вплив сучасної релігійної ситуації на суспільну свідомість, слід враховувати те, що за рівнем довіри до неї населення України, церква зай-

має найчастіше перші місця, значно випереджаючи політичні партії, Верховну Раду, Уряд, профспілки. Авторитет церкви зміцнюється не лише вірою в її сакральну сутність і спасительну функцію, а й усвідомленням того, що ця інституція лише на нашій території існує вже понад тисячу років і репрезентує традицію, поряд з якою популярні у деяких групах населення традиції комунізму чи демократії здаються мало не тимчасовими явищами [6].

Нарешті, важкі умови життя, кризовий стан суспільства, невпевненість у власних силах, відсутність чіткого бачення майбутнього породжують багато психологічних проблем, розв'язанням яких церква займалася від початку свого існування.

Релігійні громади беруть під опіку дитячі будинки, інтернати для дітей-сиріт, лікарні, виправні колонії та інші заклади та установи.

Так, у Харківській області на початок 2008 р. було зареєстровано 797 релігійних організацій, що більш ніж на 20 % перевищило показник 2003 р.

Багатоконфесійність релігійного середовища визначається тим, що в області функціонують на сьогоднішній день 10 духовних управлінь: Української православної церкви (УПЦ), Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ-Кп), дві Української автокефальної православної церкви (УАПЦ та УАПЦ (о)), євангельських християн-баптистів (ЄХБ), християн віри євангельської (ХВЕ), об'єднання хасидів Хабар Любавич іудейських релігійних громад та організацій Харківського регіону, Української християнської євангельської церкви, Римсько-католицької церкви (РКЦ), Об'єднаної церкви християн віри євангельської.

Але слід зазначити, що Харківський регіон ніколи не був глибоко релігійним через ідеологічні перепони та історичні особливості. Так, кількість релігійних організацій в даному регіоні складає менше 3 % від загальної кількості зареєстрованих релігійних організацій в Україні.

У структурі релігійних організацій Харківської області відмічається переважання протестантських релігійних організацій, на другому місці – Української православної церкви, яку можна вважати традиційною (історичною, національною) для нашого регіону. Так, на території колишнього СРСР найбільш численною і впливовою була Руська православна церква (РПЦ). До її складу входить Українська Православна Церква (УПЦ). 3 жовтня 1990 р. їй було надано статус автономії, тобто самостійності та незалежності в управлінні, проте канонічно вона підпорядкована Московському патріархату, її синод обирає єпископів, призначає їх на посади, розпоряджається коштами церкви. Українська православна церква визнає верховенство патріарха Московського і всієї Русі. Очолює УПЦ митрополит Київський і всієї України, управління єпархіями здійснюють єпархіальні архієреї.

Але під впливом трансформаційних процесів 90-х ХХ століття, що відбувалися в політичних інститутах, економічній сфері, українському соціумі, зокрема в соціальній сфері, в релігійних уподобаннях відбувалися зміни. Інтеграційні та глобалізаційні процеси торкнулися майже усіх сфер українського суспільства, в тому числі і релігійної сфери – з'явилися нетрадиційні для України та її східного регіону релігійні течії та напрямки, які зайняли більш активні позиції, ніж РПЦ та УПЦ, впроваджували власне бачення світу та буття, заповнили

ідеологічну порожнечу, яка виникла після розпаду СРСР [2, 5]. Також слід відзначити «особливе» відношення до релігій та церкви за часів існування радянської влади, коли більшість церков була зруйнована, а духовенство та активні віруючі переслідувалися, і науковою розробкою даної сфери суспільства майже ніхто не займався [3].

Але не слід забувати і про міграційні процеси, переселення населення з метою знайти кращі умови життя, роботу, кращу долю, біженців з різних регіонів колишнього Радянського Союзу і сусідніх держав. Деякі з них постраждали внаслідок репресій, землетрусів, аварій, бойових дій тощо. Все це вплинуло на національний склад населення Харківського регіону та його релігійні вподобання.

З року в рік спостерігається тенденція до збільшення кількості віруючих і в Харківській області, значну роль у цьому відіграють недільні школи при релігійних громадах, яких вже функціонує 520.

Суттєвою складовою становлення релігійної сфери в області залишається розвиток матеріальної бази діяльності релігійних організацій. На сьогодні 45 % культових споруд, що використовуються релігійними організаціями в області, збудовано за період з 1992 по 2005 рр. Так, за даними відділу у справах релігій Харківської області, станом на 01.01.2008 р. в області будуються 48 культових та церковних споруд, 35 з яких – Української православної церкви. Але слід відзначити значну кількість релігійних організацій, які використовують для релігійної діяльності орендовані чи пристосовані приміщення. У період з 1991 по 2007 рр. релігійним організаціям області передано 73 культові та церковні споруди, зокрема УПЦ – 62, УАПЦ – 1, УПЦ-Кп – 2, РКЦ – 1, іудеям – 2, мусульманам – 3, караїмам – 1, ЄХБ – 1.

У 2007 році за підтримки органів державної влади та місцевого самоврядування, завдяки благодійній допомозі меценатів та жертводавців було збудовано, освячено та введено в дію 2 храми та 2 каплиці УПЦ, один молитовний будинок релігійної громади Церкви Ісуса Христа Святих останніх Днів (мормонів).

Також у цьому ж році органами влади виділено в м. Харкові 2 земельні ділянки релігійним громадам під будівництво культових споруд, а в області – 11 ділянок.

Станом на 01.01.2008 р. в області реставруються 19 культових споруд: УПЦ – 14, УАПЦ – 1, УПЦ-Кп – 1, ЄХБ – 1, іудеїв – 2 [7].

На сучасному етапі існує певна насиченість релігійних організацій в області, а відповідно, покращується обслуговування релігійних потреб населення.

Висновки. Світ виживе, якщо люди сформують глобальне єдине мислення та свідомість по відношенню до собі подібних, навколишнього природного світу.

Соціум сьогодні хворий не лише на нові медичні хвороби, а й на хвороби духовні – тероризм, жадібність, ненависть, нетерпимість до поглядів інших тощо. Потрібно поєднати всі засоби для підвищення духовності, відродження етнічної культури. Роль релігійної сфери в цьому відношенні є неоціненною.

Література: 1. Горбаченко Т.Г. Религия в системе духовной культуры. – К.: Киевский гос. университет, 1992. – 190; 2. Єленський В. Новітні релігійні рухи: напрямки еволюції, зо-

ни занепокоєння // Новітні релігії в сучасній Україні. Зб.матеріалів. - К.:ВиР - 2000. - С.26-61; 3. Єленський В. Релігія після комунізму: напрями змін // Національна безпека і оборона. - 2000. - № 10. - С. 66-73; 4. Єленський В. Релігія, демократія та суспільний розвиток у посткомуністичному світі: Україна // Релігія і суспільство в Україні: фактори змін. - К., 1998. - С.31-46; 5. Закович М. Особливості віровчення і культової практики неорелігійних утворень: Церква уніфікації, Новоапостольська церква, АУМ Сінрікьо // Новітні релігії в сучасній Україні: Зб. матеріалів. - К.: ВиР, 2000. - С.112-120; 6. Ломака Іванна Іванівна Політологічний аналіз інтеграційної ролі релігії в умовах модернізації українського суспільства: Автореф. дис. к.п.н.; 7. Матеріали Обласної державної адміністрації Харківської області, 2008 р.

СЕКЦІЯ 3.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ

УДК 911.3:30 (477.46)

ПРОГНОЗНІ ТРЕНДИ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ СТОЛИЧНОГО СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО РАЙОНУ

Безпала О.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Для оптимального розвитку ринку праці України та її регіонів, для прийняття правильних рішень щодо їх державного та регіонального регулювання важливим є передбачення тенденції індикаторів ринку праці: рівня зареєстрованого безробіття та навантаження на одне вільне робоче місце.

Показники динаміки рівня зареєстрованого безробіття та навантаження на одне вільне робоче місце відіграють важливу роль в актуальних і майбутніх тенденціях зміни ситуації на ринку праці Столичного суспільно-географічного району, що включає Житомирську, Київську та Чернігівську області. Обрання саме цих показників для прогнозу пояснюється наступним. Показник рівня зареєстрованого безробіття враховує територіальні тенденції, є більш інформативним, ніж показник кількості безробітних. Показник навантаження на одне вільне робоче місце відображає співвідношення попиту та пропозиції на регіональному ринку праці.

Прогноз проведений з урахуванням принципів системності, наукової обґрунтованості, адекватності на основі аналізу ретроспективних даних рівня зареєстрованого безробіття та навантаження на одне вільне робоче місце за даними на 1 січня 2000-2008 років [1-3].

Як показали розрахунки прогнозу рівень зареєстрованого безробіття на регіональних ринках праці Житомирської, Київської та Чернігівської областей в найближчі 2-3 роки (рис.1-3), якщо не відбудеться нічого надзвичайного і якщо уряд буде проводити більш-менш зважену і розумну політику, буде зменшуватися. Найнижчий рівень зареєстрованого безробіття буде спостерігатися на регіональному ринку праці Київської області (трохи вище 1%). Показники цього показника у Житомирській області будуть найвищими (вище 2,5%).

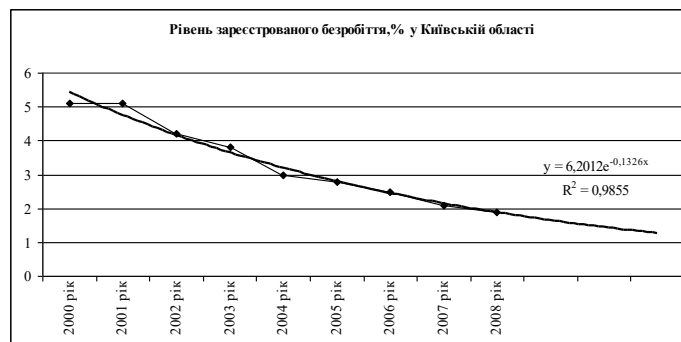

Рис. 1. Рівень зареєстрованого безробіття, у % у Київській області

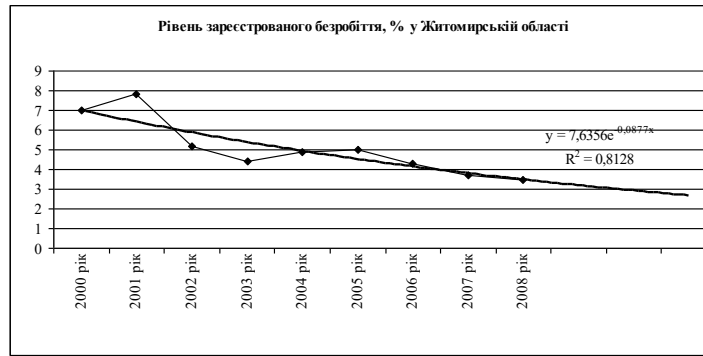

Рис. 2. Рівень зареєстрованого безробіття, у % у Житомирській області

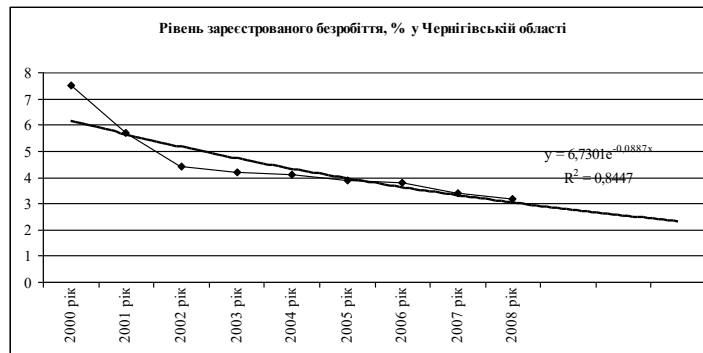

Рис. 3. Рівень зареєстрованого безробіття, у % у Чернігівській області

В середньостроковій перспективі показники навантаження на одне вільне робоче місце, вакансію теж мають тенденцію до планомірного поступового зниження (рис. 4-6). В подальшому можлива зміна ситуації на регіональному ринку праці в кращий бік і показники попиту на робочу силу будуть значно вищими від її пропозиції. За умови ефективного управління та регулювання процесів на регіональному ринку праці, стимулювання роботодавців у створенні нових робочих місць, кредитування та пільгового оподаткування слабших у своєму розвитку районів областей Столичного суспільно-географічного району, прямого інвестування у створення робочих місць, створення умов економічної зацікавленості підприємців, стимулювання розвитку малого підприємництва та інших заходів показники навантаження будуть знижуватися протягом 2009-2011 років.

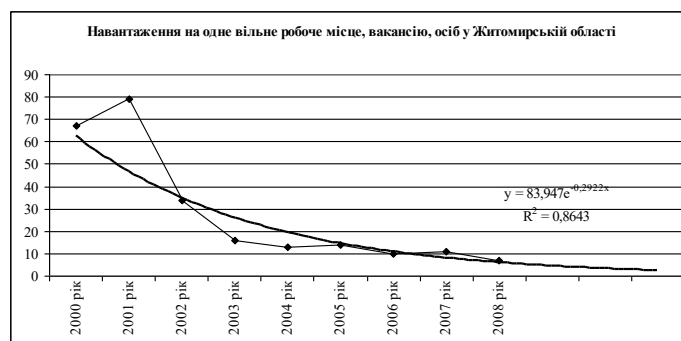

Рис. 4. Навантаження на одне вільне робоче місце, вакансію, осіб у Житомирській області

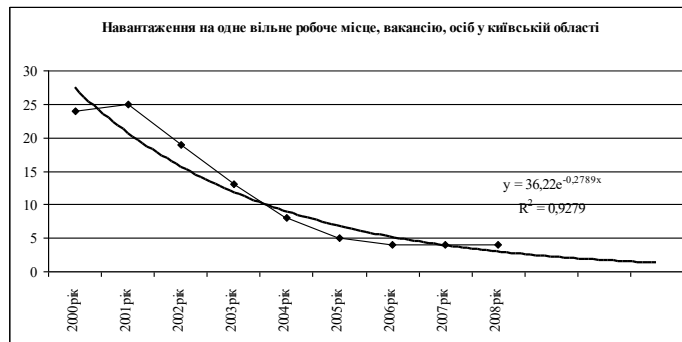

Рис. 5. Навантаження на одне вільне робоче місце, вакансію, осіб у Київській області

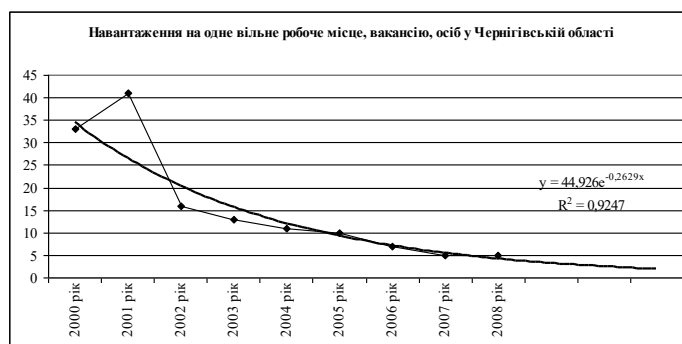

Рис. 6. Навантаження на одне вільне робоче місце, вакансію, осіб у Чернігівській області

Таким чином, результати прогнозування основних індикаторів ринку праці є підставою для цілеспрямованого регулювання ринку праці. Крім того, інформація про перспективний стан ринку праці може бути використана як складова при прогнозуванні та плануванні інших складових суспільно-територіальної системи.

Література: 1.Статистичний збірник “Праця в Житомирській області” .-Ж., 2008.-250с. 2.Статистичний збірник “Праця Київщини 2007”.-К., 2008.-210с. 3.“Чернігівщина в цифрах ”Ч., 2008.-170с.

УДК 911.3: 332.37

ВПЛИВ ГУСТОТИ НАСЕЛЕННЯ НА СПЕЦІАЛІЗАЦІЮ ОГН В МЕЖАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Богадьорова Л.М.

Херсонський державний університет

Розвиток сільськогосподарського виробництва тісно пов'язаний з вирішенням складних економічних і соціальних проблем села. Тому становлення ринкових відносин неможливе без докорінної перебудови виробничо-економічних відносин в агропромисловому комплексі. Від інтенсивності здійснення даного процесу залежить соціальне відродження села, вирішення продовольчої проблеми, формування ринкової економіки в цілому.

Затяжна загальна економічна криза особливо негативно позначилася на аграрній сфері. Різке посилення диспропорцій обміну між сільським господарством і промисловістю, які мали місце й у радянський період, погіршило фінансовий стан аграрних господарств.

Здійснення аграрної реформи, запровадження приватної власності на землю, лібералізація господарської діяльності зумовлюють зростання ролі фермерських господарств та особистих господарств населення (ОГН) в аграрному секторі України та територіальній організації сільської місцевості.

Історично склалось так, що ОГН не приділялось належної уваги. В той же час потрібно відмітити, що вони грали важливу роль вже в післявоєнний період. Якщо в колгоспах практично нічого не платили на трудовні, то особисті господарства були головним джерелом надходжень для сімейного бюджету сільських жителів. В умовах панування колгоспно-радгоспної власності праця колгоспників в ОГН носила допоміжний характер і виконувала функції забезпечення потреб власної родини в тих видах сільськогосподарських культур, які не вирощувались в основних сільськогосподарських структурах. І хоча частину вирощеного врожаю на особистих підсобних, присадибних ділянках селяни реалізовували як товарну продукцію, цей вид праці не знайшов належного висвітлення в соціалістичній системі господарювання. Тому протягом десятиліть вирішувались питання, спрямовані на зменшення присадибних ділянок, введення податків на результати господарювання, утримання худоби, наявності плодово-ягідних насаджень. Однак повністю вирішити проблему і позбавити колгоспників присадибних ділянок землі так і не вдалось. Більш того практика показала, що в ОГН досягається більш високі результати ніж в колгоспах і радгоспах. Тому, починаючи з середини 1980-их років, була прийнята більш ліберальна політика щодо розвитку одноосібних підсобних господарств.

Система розселення є досить вагомим чинником для структури та спеціалізації ОГН. Так, наприклад, в зоні концентрації великих міст зосереджені ОГН, які зорієнтовані на реалізацію продукції сільського господарства на міських ринках, невеликими партіями. Навпаки, на периферії міських систем розселення формуються ОГН, спеціалізація і структура землекористування яких більшою мірою нагадує спеціалізовані селянські (фермерські господарства). Додамо, що система розселення значною мірою впливає і на спеціалізацію ОГН. Так, наприклад, проведені дослідження по Херсонському регіоні встановили високий рівень залежності між густотою населення і спеціалізацією ОГН на вирощуванні овочевих культур (табл. 1)

Із зростанням густоти населення відбувається сильне скорочення частки зернових культур, повільне збільшення площ вирощування картоплі, фактично прямо пропорційне зростання частки овочевих культур. Крім того, спостерігається тенденція до зменшення відносної чисельності свійських тварин. Натомість, спостерігається явна тенденція до збільшення частки корів.

Густота населення є, на наш погляд, найбільш багатоаспектною складовою і умовою розвитку ОГН, оскільки з одного боку населення виступає споживачем і визначає кон'юнктуру ринку, а з іншого – є основою формування наявних і потенційних трудових ресурсів, тому вплив цього фактора є сильним і різновекторним.

Територіальна локалізація овочевих культур та густота населення
в межах Херсонської області

Адміністративно-територіальні одиниці	Коефіцієнт територіальної локалізації овочевих культур	Густота населення	
		чол./км ²	у логарифмічній шкалі
Бериславський	0,56	32,53	1,51
Білозерський	1,38	44,58	1,65
Великопетиський	0,59	20,8	1,32
Великоолександрівський	0,46	20,36	1,31
Верхньорогачицький	0,26	15,63	1,19
Високопільський	0,53	25,62	1,41
Генічеський	1,33	22,03	1,34
Голопристанський	1,42	18,94	1,28
Горностаївський	0,43	21,68	1,34
Іванівський	0,23	16,1	1,21
Каланчацький	1,1	28,32	1,45
Каховський	0,53	53,09	1,73
Н.Сірогозький	0,39	16,4	1,21
Н.Воронцовський	1,11	24,99	1,40
Новотроїцький	1,42	18,77	1,27
Скадовський	1,46	34,27	1,53
Цюрупинський	2,79	41,08	1,61
Чаплинський	0,95	23,4	1,37
м. Херсон	8,31	851,67	2,93
м. Нова Каховка	4,06	338,47	2,53
Кореляційне відношення	0,94		

* Розраховано автором за даними Херсонського обласного управління статистики

Особливості розташування Херсонської області із притаманними агрокліматичними умовами степової зони, дають можливість стверджувати, що на сільськогосподарське виробництво великий вплив має зрошення. Але зазначимо, що зрошування не має визначального впливу (аналогічного густоті населення) на функціонування ОГН. Певною мірою зрошення впливає на більшість показників розвитку як рослинництва, так і тваринництва ОГН. На наш погляд, про вплив зрошування як “фонового” фактору розвитку ОГН.

Загальні риси впливу зрошування такі: зростання зрошування збільшує частку земель під овочевими та баштанними культурами і, як наслідок, зменшує частку земель під зерновими; скорочення частки зернових в свою чергу призводить до скорочення поголів’я сільськогосподарських тварин, особливо свиней.

Разом з тим не можна не відмітити ті “не географічні” фактори, що значною мірою впливають на розвиток ОГН, формування їх спеціалізації та територіальної організації, зокрема сучасні умови розвитку сільськогосподарського виробництва, які є дуже динамічними внаслідок проведення політичної, аграрної, земельної реформи, процесів децентралізації управління АПК і зародків самоорганізації АПК в ринкових умовах тощо.

Так, до факторів, що посилюють розвиток ОГН відносимо: соціально-економічна криза в країні в цілому і в сільському господарстві зокрема; проблеми зайнятості; коливання ринкових цін і формування конкурентного середовища (в тому числі за рахунок значного імпорту сільськогосподарської продукції); підвищення (порівняно з серединою 1990-их рр.) купівельної спроможності населення; формування систем агросервісного обслуговування, кредитування та страхування тощо.

Фактори, що гальмують і ускладнюють розвиток ОГН, на наш погляд, такі: незбалансована цінова політика; невідпрацьована система сертифікації продукції (за міжнародними стандартами); несформована система агросервісного обслуговування, кредитування і страхування дрібних сільськогосподарських товаровиробників і, як наслідок, іноді “напівпатріархальні” методи ведення особистого господарства.

Література: 1. Адміністративно-територіальний устрій області та чисельність наявного населення. Статистичний збірник. – Херсон: Херсонське обласне управління статистики, 2001. – 53 с. 2. Під редакцією І.О. Пилипенка, Д.С. Пальчикової Географія Херсонщини: Навч. посібник. – Херсон: ПП Виш емірський В.С., 2007. – 221 с. 3. Програма розвитку земельної реформи в Херсонській області на 2002 – 2005 р. – Держкомзем України: Херсонське обласне управління земельних ресурсів. – Херсон, 2002 р. 4. Реформування земельних відносин в Херсонській області: Інформаційно-аналітичні матеріали. – Херсон: Херсонське обл. управління земельних ресурсів, 2003. – 58 с.

УДК 911.373 (477.8)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДАВНЬОГО ТА НИНІШНЬОГО ЗАСЕЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ РАЙОНІВ ПРИКАРПАТТЯ

Гищук Р.М.

Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ

Дослідження процесів формування поселенської мережі в Україні нині є нечастими. В цій царині хоча й були зроблені певні кроки в минулому, та все ж вони тривалий термін стосувалися більше аналізу географо-населенських проблем. Новий поштовх до інтенсивного розвитку української екістичної (поселенської) географії, тим паче з аналізом мофометричних чинників, відбувся лише на зламі тисячоліть силами науковців Чернівецької географічної школи [5-9]. Стаття є продовженням низки вишукувань чинників, які вплинули на формування мережі поселень на Прикарпатті (тут і надалі в межах Івано-Франківської області) [1-4].

Найбільше кількісно наповненими поселеннями Івано-Франківської області є Рогатинський, Коломийський і Галицький райони. В них налічується відповідно 89, 84 і 71 населених пунктів, що складає 30,3% усіх міст і сіл Івано-Франківської області. До найменш чисельних у цьому розумінні належать Богородчанський і Верховинський райони, де розмістилося 41 і 43 поселень або 10,5%. Більш якіснішого вигляду такий аналіз набуває через призму щільності заселення ($\rho_{\text{пос.}}$) адміністративних районів. За цією характеристикою тільки два

лише райони – Рогатинський і Галицький – мають $\rho_{\text{пос.}}$ понад 10 пос. / 100 км². Третім, замість Коломийського району, в області є Калуський, у якому на 100 км² припадає 8,5 поселень. Найменш густо населених пунктів припадає на гірські райони, які значні за своєю площею: Верховинський, Долинський і Надвірнянський. У них пересічна щільність не перевищує 3,5 поселення на кожні 100 км². Загалом, нижче середнього значення області знаходяться Богородчанський, Косівський, Рожнятівський, а також згадані вище три райони. Щодо ретроспективної щільності місць замешкування людності, то лідером зпоміж адміністративних одиниць Прикарпаття є Тлумацький, за яким вишикувалися в спадному порядку Коломийський, Галицький і Городенківський райони, на кожен з яких за період раннього палеоліту-давньоруських часів, зокрема, припадало не менше 4 пос. / 100 км². Найменшою ретроспективною густотою поселень вирізнялися, крім згаданих вище районів-аутсайдерів, згідно показника в цілому, Рожнятівський і Богородчанський райони, де $\rho_{\text{пос.}}$ / 100 км² варіює від 1 до 0,2.

Іншим показником привабливості певної території для заселення і водночас певного антропогенного навантаження на довколишнє середовище в минулому є $\Delta\P$ р.з. За ним найбільші додатні відхилення від рівня Π р.з. (про сутність і методику розрахунку останнього див. у [5]) Івано-Франківської області характерні, перш за все, для Тлумацького, Гроденківського та Коломийського районів. Вони, в порівнянні з рештою території Івано-Франківської області, були більш, ніж на 50% освоєними людиною раніше. У цій же додатній площині знаходиться також Івано-Франківська область загалом, яка по закінченні давньоруського періоду була на 27,8% більше заселена, ніж інші частини Західної України в межах за В.П. Крулем [5]. Надто ускладненими місцинами для ретроспективного заселення за часів раннього палеоліту-давньоруського періоду були Рожнятівський, Верховинський і Долинський райони, в яких $\Delta\P$ р.з був $\geq -55\%$. Також у від'ємне відхилення попали Богородчанський, Рогатинський і Калуський райони області (див. рис. 1) Останні, відповідно, зазнали за цих часів найменшого господарського перетворення довкілля людиною.

І насамкінець. Чи не основним чинником у процесах, перш за все, ретроспективного заселення території є використання річок як транспортно-шляхових комунікацій, стосовно яких відбувалося замешкання її долини на певній висоті над водною поверхнею. Найвище над урізом річки в області розмістилися поселення Верховинського району, в якому пересічне їхнє значення було 96,9 м, причому, що найбільш цікаво, тут давні поселення в середньому розташовувалися на 9,2 м вище, ніж населені пункти без археологічних культур. Найістотніша амплітуда коливання $N_{\text{відн.}}$ між найнижчим і найвищим поселенням була по обох категоріях поселень також у Верховинському районі, де ця різниця складала 617,6 м у первісних поселеннях і 737,1 м – у літописних чи нинішніх. Найменші значення $\Delta N_{\text{відн.}}$ між обома категоріями поселень, загалом, де первісність і сучасність залюднення знівельовані, характерні для Галицького (110,2 м) та Снятинського (113,3 м) районів. У поселеннях з археологічними культурами людність Богородчанського, Верховинського, Калуського, Коломийського, Снятинського районів розміщувалася вище над урізом власних річок,

аніж та, що замешкувала “молоді” поселення. Натомість, місця заселення за раннього палеоліту-давньоруських часів у Городенківському, Долинському, Косівському, Надвірнянському, Рожнятівському районах були розміщені ближче до урізу річки. Практично не зазнали змін стосовно один одного давні та без археологічних старожитностей поселення Галицького, Рогатинського, Тисменицького районів, де приріст відносної висоти коливався в межах 0,2-3,2 м.

З-поміж найнижчих поселень області вирізняються с. Мединя Галицького району й с. Закерничне Рожнятівського. Також з давніх варто виокремити сс. Орелець, Залуччя Снятинського району (сточище Прута), Старий Лисець Тисменицького району (сточище Бистриці Солотвинської), Сівка-Войнилівська Калуського району (сточище Дністра), а з часів після давньоруського часу – сс. Старий Мартинів Галицького району (сточище Дністра), Підлісся Тисменицького району (сточище Бистриці Солотвинської), Запруття Снятинського району (сточище Прута), с. Смерклів Тлумацького району (сточище Дністра). Загалом, дані поселення не піднялися вище 4 м над рівнем власних сточищ.

На протилежному краю максимальних значень відносних висот опинилися с. Буковець і с. Черетів Верховинського району (сточище Прута), с. Уторопи Косівського району (сточище Прута), с. Козаківка Долинського району (сточище Свічі), с. Верхній Майдан Надвірнянського району (сточище Бистриці Надвірнянської) (усі первісні населені пункти) і с. Снідавка Косівського району (сточище Прута), с. Сенечів Долинського району (сточище Свічі), с. Луквиця Богородчанського району (сточище Дністра) (усі села без археологічних старожитностей). Відтак, відносна висота згаданих давніх поселень хоча й не була нижчою за 200 м над руслом ріки, та все ж коливалася в цих межах, за винятком

сіл Верховинського району. У так званих “молодих” населених пунктів вона була вдвічі більшою.

Література: 1. Гицук Р.М. Особливості розміщення первісних поселень Івано-Франківської області за їх абсолютною висотою // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2007. – Вип. 14. – С. 56-63. 2. Гицук Р.М. Ретроспективне залюднення висотних проміжків Івано-Франківської області // Міжнародна науково-практична конференція “Наука в інформаційному просторі”: Збірник наукових праць. – Том 1. – Дніпропетровськ: ПДАБ, 2007. – С.10-12 3. Гицук Р. Залежність зміни кількості поселень Івано-Франківської області від їх абсолютної висоти // Географія в інформаційному суспільстві. Зб. Наук.праць. У 4-х тт.. – К.: ВГЛ Обрії, 2008. – Т.ІІ. – С. 329-331 4. Гицук Р.М. Територіальна локалізація поселень за інтервалами відносної висоти // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців “Регіон 2008: суспільно-географічні аспекти” (17-18 квітня, 2008 р. , м. Харків) / Гол. ред. Колегії К.А. Немець // РВВ Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Харків, 2008. – С. 63-67 5. Круль В. Ретроспективна географія поселень Західної України: Монографія. – Чернівці: Рута, 2004. – 382с. 6. Круль Г. Особливості впливу абсолютної висоти місцевості на розміщення поселень Північної Буковини // Наук. Вісник Чернівецького у-ту: Зб. наук. праць. – Вип.246: Географія. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 126-137 7. Круль Г. Географо-краєзнавча оцінка процесів заселення Північної Буковини. – Автореф. дис... к. геогр. н. – Чернівці, 2006. – 20 с. 8. Круль Г.Я., Григор'єва Г.В., Гадельшин О.Р. Територіальні характеристики заселень сточищ основних річок Північної Буковини // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2007. – Вип. 14. – С. 33-39 9. Круль В., Григор'єва Г., Добровольська С. Загальні риси становлення і розвиток ретроспективної екістичної географії в Україні та Росії // Історія української географії та картографії. Ч.І: Збірник матеріалів Третьої Міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-літньому ювілею академіка Степана Рудницького. Тернопіль, 6-7 грудня 2007 р. – Тернопіль, 2007. – С. 122-125

УДК 911.3:301(477)

РЕЙТИНГОВИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Горб К.М.

Академія митної служби України

Концепцію державної регіональної політики України було затверджено у 2001 році, основні положення якої поступово втілюються в життя. Державна регіональна політика визначається як сукупність стратегічних заходів, засобів, механізмів, інструментів та взаємоузгоджених дій органів державної влади та місцевого самоврядування для забезпечення розвитку держави в цілому та сталого збалансованого розвитку її регіонів, відповідно до поставлених цілей: створення повноцінного життєвого середовища для людей на усій території України; забезпечення просторової єдності держави; сталого збалансованого розвитку її регіонів [2].

Вказані обставини зумовлюють необхідність оцінки рівня розвитку кожного регіону держави та їх подальшого співставлення для прийняття найбільш ефективних територіально диференційованих управлінських рішень. Важливим напрямом роботи в управлінні розвитком регіону є теоретичне обґрунтування

методологічних та методичних основ розробки та реалізації стратегії економічного розвитку, що в кінцевому підсумку має сприяти розкриттю потенціальних можливостей зростання, формуватиме цільові орієнтири у вирішенні складних економічних і соціальних питань окремої території [1].

Питанням оцінки рівня соціально-економічного розвитку та визначення економічного потенціалу регіону присвячено велику кількість як класичних, так і нових робіт фахівців у галузі регіональної економіки та соціально-економічної географії. В цілому об'єктом аналізу соціально-економічного розвитку регіонів, що проводиться з метою його подальшого прогнозування, є насамперед система основних показників, які застосовуються для кількісної характеристики відтворювальних соціально-економічних процесів. Але зазвичай кожен автор створює самостійну методику та свій набір показників і їх поєднань з економічної, соціальної, демографічної, політико-правової та екологічної сфер. Широким виявляється і спектр застосовуваних методичних прийомів при здійсненні процедури такої оцінки – від стандартних статистичних розрахунків до використання складного програмного забезпечення.

Для оцінки соціально-економічного розвитку кожного регіону України ми здійснили спробу проаналізувати стан регіонів шляхом зіставлення їх рейтингів за показниками, що найбільш яскраво демонструють об'єкт оцінки. При цьому в основу ми кладемо дев'ять питомих (у розрахунку на душу населення) показників – по три на кожний з трьох блоків – загального економічного розвитку, соціального розвитку та зовнішньоекономічної діяльності. Місце кожного адміністративного регіону у рейтингу за кожним з даних показників представлено у таблиці 1.

При співставленні рейтингів спостерігаємо досить широкий спектр розбіжностей у займаних регіонами місцях принаймні за розглянутими дев'ятьма показниками. Так, столиця України місто Київ є безперечним лідером серед усіх регіонів по всіх показниках, а Тернопільська область – майже безперечним аутсайдером (від 25-го місця за доходами населення до останнього 27-го по всіх інших показниках, крім імпорту та іноземних інвестицій, де займає 26-те місце). Невелику розбіжність мають Дніпропетровська (не нижче п'ятого і не вище другого місця) та Житомирська (між 19-тим та 25-м місцем). Найбільшу розбіжність мають: Закарпатська область (від шостого місця за імпортом до 27-го за доходами населення); місто Севастополь (від другого за витратами населення до 21-го за імпортом); республіка Крим (від сьомого за витратами населення до 25-го за імпортом), Луганська (від п'ятого за експортом до 23-го за витратами населення), Івано-Франківська (від дев'ятого за експортом до 26-го за витратами населення) області. Отже, місце кожного регіону у загальнодержавній картині того чи іншого соціально-економічного явища є досить різним, що деякою мірою засвідчує значні регіональні диспропорції та необхідність певного вирівнювання розвитку у межах реалізації державної регіональної політики. Втім, для деяких регіонів справедливим може бути припущення, що перебування їх в аутсайдерах за одними показниками дещо компенсується перебуванням у лідерах за іншими.

Рейтинги регіонів України за показниками соціально-економічного розвитку та ЗЕД (розраховано й складено за [3])

Регіон	Місце регіону									Середній загальний рейтинг $(y = \sum_{i=1}^n x_i, i=\{1;n\}, n=9)$
	За показниками економічного розвитку			За показниками соціального розвитку			За показниками зовнішньоекономічної діяльності			
	Валовий регіональний продукт на одну особу (x_1)	Інвестиції в основний капітал на одну особу (x_2)	Основні засоби на одну особу (x_3)	Наявний дохід населення на одну особу (x_4)	Витрати населення на одну особу (x_5)	Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників (x_6)	Експорт на одну особу (x_7)	Імпорт на одну особу (x_8)	Обсяг іноземних інвестицій на одну особу (x_9)	
Республіка Крим	17	10	10	20	7	12	19	25	8	14,2
Вінницька	21	22	22	13	17	22	22	19	24	20,2
Волинська	19	17	24	22	13	26	17	9	9	17,3
Дніпропетровська	3	3	2	4	5	2	2	4	2	3
Донецька	2	8	5	2	8	3	3	8	13	5,8
Житомирська	24	25	23	19	24	23	23	23	19	22,6
Закарпатська	25	19	26	27	18	16	10	6	10	17,4
Запорізька	5	13	3	3	6	4	4	3	6	5,2
Івано-Франківська	12	15	16	24	26	13	9	10	14	15,4
Київська	7	2	8	7	10	5	13	2	3	6,3
Кіровоградська	18	18	15	17	25	20	24	27	25	21,0
Луганська	9	11	12	12	23	6	5	17	16	12,3
Львівська	14	12	14	9	9	14	16	12	12	12,4
Миколаївська	10	7	11	11	11	11	7	14	21	11,4
Одеська	8	5	7	15	4	9	8	5	7	7,6
Полтавська	4	4	4	5	12	10	6	11	11	7,4
Рівненська	20	16	19	21	22	15	18	13	18	18,0
Сумська	16	25	13	10	19	17	12	15	15	15,8
Тернопільська	27	27	27	25	27	27	27	26	26	26,6
Харківська	6	6	6	6	3	8	15	7	4	6,8
Херсонська	23	23	21	23	16	21	21	24	17	21,0
Хмельницька	22	21	20	14	14	24	25	20	22	20,2
Черкаська	13	9	17	16	15	18	14	16	20	15,3
Чернівецька	26	20	25	26	20	19	26	22	27	23,4
Чернігівська	15	24	9	8	21	25	20	18	23	18,1
м. Київ	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1,0
м. Севастополь	11	14	18	18	2	7	11	21	5	11,9

Узагальнюючи дані рейтинги регіонів, справедливим можна вважати розрахунок т.зв. "середнього" місця кожного регіону за декількома показниками відразу, яке має об'єктивно відображати роль і значення регіонів у тому чи іншому складному багатогранному явищі. Результати даних розрахунків (включаючи й окремий рейтинг по трьох показниках ЗЕД та його відхилення від "загального" рейтингу) представлені у таблиці. Аналіз даної таблиці дозволяє спостерігати наступне.

Загальний усереднений рейтинг, побудований за усіма розглядуваними дев'ятьма показниками, надає можливість виокремити такі групи регіонів. По-перше, місто Київ і Дніпропетровська область, займаючи відповідно перше й третє "загальне" місце ($y=\{1;3\}$), традиційно є лідерами за більшістю показників, мають найсприятливіший інвестиційний клімат та характеризуються найбільш зручними умовами фактично для усіх сфер соціально-економічної діяльності, у тому числі й зовнішньоекономічної. По-друге, в лідерах також залишаються Запорізька, Донецька, Київська, Харківська, Полтавська та Одеська області ($y=\{5;8\}$). Наявність всередині або поблизу великих економічних центрів, зручне географічне положення, сприятливі природні умови та значні ресурси зумовлюють доволі високий рівень досягнутого розвитку та в цілому хороші позиції для подальшого всебічного зростання. По-третє, Миколаївська, Луганська, Львівська області та місто Севастополь, де значення x коливаються від 11 до 12,5, досягли значного рівня розвитку, насамперед економічного, але й мають певні невирішені проблеми, головним чином екологічні й соціальні. По-четверте, республіка Крим, Черкаська, Івано-Франківська та Сумська області ($y=\{14;16\}$), що традиційно у порівнянні з іншими регіонами характеризуються середнім рівнем розвитку, мають у майбутньому розкрити значну частину свого економічного потенціалу, представленого головним чином перевагами географічного положення, а також природними та історико-культурними передумовами. По-п'яте, Волинська, Закарпатська, Рівненська та Чернігівська області, що демонструють значну відсталість за окремими показниками (за умови, що загальні значення x спостерігаються в діапазоні від 17 до 18,1), для подальшого росту мають використати насамперед переваги свого прикордонного положення і значний нереалізований економічний, головним чином туристичний, потенціал. По-шосте, Вінницька, Хмельницька, Кіровоградська, Херсонська, Житомирська та Чернівецька області ($y=\{20;23,5\}$), що розташовані у центрі, на заході та півночі України і традиційно мають стереотипи малоперспективних (принаймні для виходу в лідери), подальший розвиток мають пов'язувати із впровадженням інновацій та розбудовою насамперед аграрного сектору, лісового господарства та туристичної галузі. Нарешті, по-сьоме, Тернопільська область як ($y=\{26,6\}$) для надходження інвестицій та подолання депресивності свій економічний потенціал (головним чином агропромисловий та туристичний) має реалізувати головним чином за державної підтримки.

Література: 1. Богашико О.Л. Науково-методичні засади стратегії економічного розвитку регіону: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.10.01 – К.: Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економіки України, 2006. 2. Концепція державної регіональної політики // <http://minregionbud.gov.ua/index.php?id=895>. 3. Статистичний щорічник України за 2006 рік. – К.: Консультант, 2007.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗМІН В АГРОПРОМИСЛОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В ПЕРІОД РИНКОВИХ РЕФОРМ

Грицьку В.С.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Для розуміння тенденцій, обсягів та напрямів розвитку агропромислового виробництва краю необхідно здійснити аналіз його розвитку за певний історичний період. Детальний аналіз розвитку агропромислової інтеграції в Україні в пореформенному періоді кінця XIX початку XX століть зроблений М.Д. Пістуним [2]. Період активного становлення капіталістичних відносин в даній галузі господарства (1910-1912 рр) ним порівняний із періодом руйнування поміщицької вотчини і відповідно натурального господарства в перші роки після реформи 1861 року. Це був перехідний період розвитку агропромислового виробництва, що поєднував риси панщини і капіталістичної системи.

Сучасне агропромислове виробництво знаходиться в подібній стадії розвитку і поєднує риси соціалістичного та риси якісно нового ринкового типу господарювання.

За період з 1990 року по 2006 рік у агропромисловому виробництві Чернівецької області відбулися значні зміни, які мають різні форми, інтенсивність, обсяги. Найбільш відчутні з них характерні для галузевої структури АПК(агропромислового комплексу). Насамперед відзначимо зміни у сільському господарстві, які, по суті, призвели до переорієнтації його розвитку з інтенсивного типу на екстенсивний. Як свідчать дані статистичного щорічника Чернівецької області за 2006 рік [3] починаючи з 1995 року, рослинницькі галузі займають провідне місце у структурі товарної продукції. Ця особливість чільно утримується і призвела до зменшення загального рівня товарності сільського господарства. У 2006 році частка рослинництва займає 56,8% від загального рівня виробленої продукції.

Наступна негативна тенденція у розвитку базової ланки АПК – це зменшення загального обсягу виробництва сільськогосподарської продукції. У 2006 році він, хоча і був вищим за попередні роки, проте складав всього 74% обсягу 1990 року.

Зменшення продуктивності праці у сільському господарстві спричинене різноманітними чинниками, одним з яких є повільне відновлення основних засобів, їх фізичне старіння. За останні 16 років забезпеченість сільськогосподарською технікою зменшилась наступним чином: тракторами на 40,4%, зернозбиральними комбайнами на 56,1%, вантажними автомобілями на 45,2%. Натомість в особистих підсобних господарствах населення, роль яких у забезпеченні виробництва суттєво зросла, широко використовується гужовий транспорт.

У галузевій структурі сільського господарства відбулися наступні зміни: збільшилися посівні площі під зерновими культурами (на 11,5%). Проте навіть це не дозволило уникнути спаду обсягів їх виробництва, який склав 73,4% від 1990 року. У структурі, власне зернового господарства, підвищилася роль кукурудзи (на 70%) ярого ячменю (на 200%), посівні площі збільшилися ще під од-

нією культурою – картоплею (на 30%). Ці зміни варто вважати раціональними, оскільки вони відповідають особливостям природно-ресурсного потенціалу території. Навпаки, розширення посівних площ під соняшником у 12 разів не можна оцінити позитивно через нерентабельність цієї культури на Буковині. Негативними є також зменшення посівів та виробництва практично всіх кормових культур (на 53%), різке збільшення (у 8,7 рази) площ чистих парів, викликане нестабільною економічною ситуацією в краї та країні загалом, немудрою аграрною політикою.

Порівняно з 1990 роком у 2006 році урожайність зменшилася практично по всіх основних сільськогосподарських культур – на 20,0 – 35,0 %. Найбільшого зменшення зазнала урожайність соняшнику на 43,0%.

Різько зменшилося вирощування цукрових буряків – на 80,2 %. Це відбулося внаслідок зниження попиту на цукор, створення конкуренції на ринку вітчизняному цукру привезеним імпортом. Все це має негативні наслідки, оскільки не дозволяє використовувати повною мірою сприятливий природно-ресурсний потенціал для виробництва цукрового буряку, вирішувати проблему зайнятості у сільському господарстві.

Зменшення обсягів кормовиробництва, загальний спад темпів розвитку сільського господарства, негативно позначилося на стані тваринництва. Поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ), за досліджуваний період зменшилося в 2,8 разів, свиней, у 2,6, овець і кіз у 3,2. молочний напрям спеціалізації вдалося зберегти внаслідок того, що поголів'я корів зменшилося не так стрімко (на 68,3%, або в 1,4 раза). Проте через зменшення продуктивності корів виробництво молока зменшилося в 3 рази. Виробництво м'яса свинини зменшилося у 2,8 рази, ВРХ – у 2,4 рази, яєць – у 1,1 рази.

Різький спад обсягів виробництва у тваринництві спричинений зниженням ефективності великих механізованих колективних і державних сільськогосподарських підприємств. Збільшення виробництва тваринницької продукції в особистих підсобних господарствах населення не в змозі компенсувати спад суспільного виробництва[1]. Чималі зміни характерні для соціальної структури сільського господарства. Насамперед це стосується збільшення масштабів розвитку колективного садівництва і городництва, особистих підсобних та фермерських господарств. Порівняно з 1990 роком, у 2006 році площі під колективними садами збільшилися на 20,0%, під колективними городами - у 2,4 рази.

Загальна кількість фермерських господарств досягла 656 з площею землекористування 10400 га або 15,9 га в розрахунку на одне господарство. Спеціалізацію фермерських господарств визначає м'ясо-молочне тваринництво, вівчарство та птахівництво, а також зерновиробництво, картоплярство, овочівництво.

Значні структурні зрушення характеризують розвиток переробних галузей АПК Буковини. Із 77 переробних підприємств на самостійному балансі 92,2% змінили форму власності з державної на колективну. Серед колективних господарств переважають акціонерні товариства (56,3%). Колективні підприємства забезпечили більший обсяг виробництва продукції (57,9%), в тому числі акціонерні товариства - 26,3%. Приватна власність у харчовій промисловості значної ваги не набула.

Спеціалізацію харчової промисловості визначають насамперед виробництво цукру, сиру, іншої молочної продукції, плодоовочевих консервів, кондитерських виробів. Спад виробництва у галузі ще більш значний, ніж у сільському господарстві і складає 3,0-20,7 разів. Разом з тим за обсягами виробництва основних видів продукції харчової промисловості Буковина перевищує сусідні області, незважаючи на найменшу в Україні площу. Це свідчить про значний потенціал переробних галузей АПК.

У 70-х - 80-х роках практично завершилося формування функціональної структури АПК Буковини. Завершені цикли виробництва мали: зернопромисловий, бурякоцукровий, олійножировий, плодоовочеконсервний, картоплеперобний, мясо- та молокопереробний. Переважна більшість продукції сільськогосподарських підприємств направлялася для промислової переробки. З середини 90-х років зросли тенденції деіндустріалізації регіонального АПК[1].

До найсуттєвіших змін територіальної структури АПК Чернівецької області відносяться: збільшення або ж зменшення обсягів виробництва продукції у розрізі адміністративних районів, сільськогосподарських зон, центрів і пунктів переробної промисловості (зрушення у територіальній спеціалізації), територіальні особливості розміщення та спеціалізації фермерських господарств, розміщення переробних підприємств з різними формами власності та ринкових структур (бірж, комерційних банків, посередницьких підприємств тощо).

Отже, здійснивши порівняльний аналіз розвитку агропромислового виробництва за 16 років ринкових реформ і перетворень можемо зробити висновок, що дана галузь господарства, хоча і є розвиненим сектором економіки, в порівнянні з іншими галузями, проте гостро потребує вдосконалення аграрної політики держави для всіх сфер діяльності АПК, особливо негайного впровадження в агропромислове виробництво принципів регіональної політики, що призведуть до позитивного перелому в стані даної галузі господарства.

Література: 1.Грицьку В.С. Структурні зрушення та ефективність функціонування регіональних АПК (на матеріалах Чернівецької області). Наукове видання. – Херсон: ХДАУ „Колос”, 2002. – 152с. 2.Пістун М.Д., Колесник Г.О Географія сільського господарства Української РСР. – К.: Вища школа, 1983. – 303 с. 3. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2006 р. – Чернівці, 2006. – 284с.

УДК 338.487(477.85)

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ В РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ НА ТЕРЕНАХ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Грицьку-Андрієш Ю.П.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Чернівецька область – одна з небагатьох в Україні, яка має багату архітектурно-містобудівну спадщину, різноманітну в етнічному, історичному, стилістичному, типологічному аспектах. Тут поєднуються мальовничі гірські ландшафти та мальовничі ліси передгір'я, численні річки й джерела лікувальних мінеральних вод, заворює краса лісів і гірських лук, багатих на мисливську фа-

уну, гриби та ягоди. Не можуть не причарувати зразки архітектури, традиційного народного будівництва й ужиткового мистецтва живі носії своєрідності буковинського фольклору. Про це яскраво свідчить і присутність на теренах області 314 об'єктів різних категорій природно-заповідного фонду, які займають площу понад 600000 га, або більше 7% території Чернівецької області [1]. За цим показником край входить до чільної п'ятірки найзаповітніших областей України. В області нараховується 112 об'єктів архітектури й містобудування, які внесені до переліку загальнонаціональної спадщини та понад 800 об'єктів місцевого значення. Сьогодні дедалі переконливіше звучить теза про те, що "поетичне буковинське начало" має перетворитись у категорію економічну через розвиток туристичної індустрії.

Туристична галузь є важливим чинником стабільного й динамічного збільшення надходжень до бюджету, істотного позитивного впливу на стан справ у багатьох галузях економіки (транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво, сільське господарство тощо). Туризм сприяє підвищенню зайнятості населення, розвитку ринкових відносин, міжнародному співробітництву, залученню громадян до пізнання багатой природної та історико-культурної спадщини краю, збереженню екологічної рівноваги.

Чернівеччина є регіоном багатопрофільного літнього і зимового, гірсько-спортивного, масового пізнавально-оздоровчого відпочинку. Край є привабливим як для українських туристів, так і для іноземців. У цілому ж, за підрахунками академіка В.П.Руденка [2], забезпеченість природними рекреаційними ресурсами на 1 кв. км території та на 1-жителя відповідно в 1,4 та 1,8 рази вищі, ніж у середньому по Україні. В туристичному потенціалі краю - історичні та архітектурні пам'ятники, релігійні споруди, пам'ятки культури та мистецтва, діючі традиційні народні промисли та ремесла тощо.

На Буковині (історична назва Чернівеччини) здавна і понині у мирі і злагоді живуть представники майже 100 національностей, однак історія краю не знає жодного випадку міжнаціональних сутичок. Поліетнічність і поліконфесійність краю століттями дивує та притягує науковців до цього феномену людського співіснування [4].

Одним із основних пріоритетів розвитку туризму – є розвиток матеріальної бази та туристичної інфраструктури буковинського краю. Одразу ж відзначимо, що на відміну від сусідніх областей — Івано-Франківської, Закарпатської, Львівської – розвиток туристичної інфраструктури на Буковині на початку ХХІ століття значно відставав. Проте темпи реалізації програм розвитку регіону вже наочно підтвердили вірність обраному шляху. За короткий проміжок часу на туристичній карті області з'явилися кінно-спортивні, гірськолижні, оздоровчі комплекси, бази відпочинку та яхт-клуби: спортивно-оздоровчий комплекс «Цецино» в місті Чернівці, на якому розміщений 285м. гірськолижний витяг, кінно-спортивна школа, готельно-ресторанний комплекс; Міжнародний спортивно-оздоровчий комплекс «Перевал Німчич» у селі Підзахаричі, Путильського району, на якому розміщені три гірськолижні витяги довжинами 550, 400 і 200м., готельно-ресторанний комплекс; база відпочинку «Аква-плюс» в селі Глибочок Сторожинецького району; туристичний комплекс «Мигово» в селі Мигове Вижницького району, в складі якого 1100 та 200м. гірськолижні витяги, снігові гар-

мати, готельно-ресторанний комплекс, Лижний парк «Горбово» в селі Горбова Герцаївського району - чотири гірськолижні витяги, - пункти прокату, снігові гармати, готельний комплекс «Буковинська зірка» та туристичний комплекс «Сонячна долина» в с.Бояни [3] .

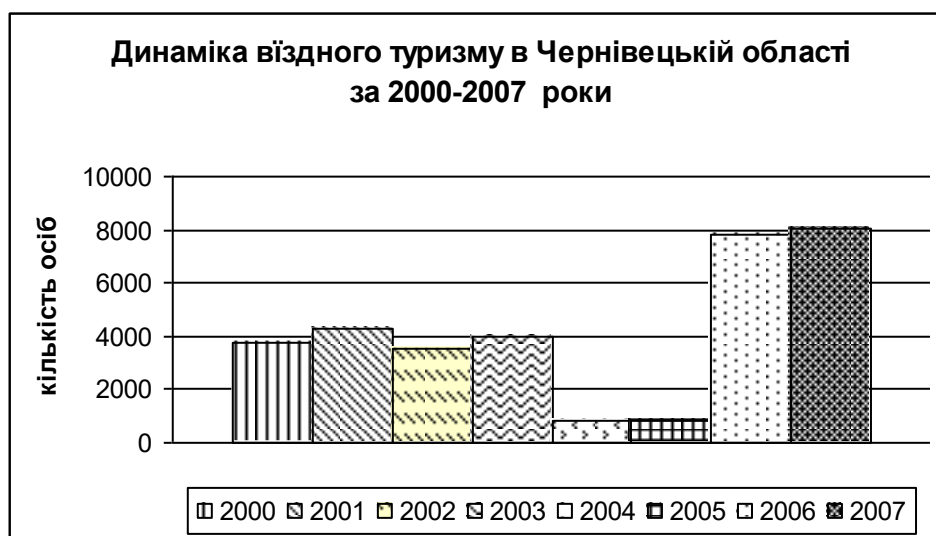
У даному дослідженні пропонуються основні показники туристичного ринку в Чернівецькій області, для якої туризм є пріоритетною галуззю економіки. Саме завдяки дослідженню динаміки та структури показників туризму, а саме в'їзду до області іноземних туристів, та виїзду чернівецьких туристів за кордон, можна визначити перспективи функціонування туристичних фірм, об'єктів та елементів інфраструктури і їхню діяльність.

Таблиця 1

Кількісний склад іноземних туристів

	Роки								Всього за 2000-2007
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	
Кількість туристів	3755	4296	3559	3984	860	829	7801	8017	33101

Рис.1

Аналізуючи дані, наведені у таблиці 1 – можемо зробити такі висновки: з 2000 до 2007 року кількість в'їзних (іноземних) туристів постійно зростала, крім 2004-2005 років, коли на території всієї держави спостерігалася нестабільна політична ситуація – це був один з стримуючих факторів розвитку в'їзного туризму. 2006-2007 роки показали значний приріст у кількості іноземних туристів – що особливо позначилось на економіці краю. Особливою увагою користувалась Чернівецька область у туристів з таких країн: Румунія, Польща, Австрія, Ірландія, Ізраїль, Росія, Молдова, Канада. У 2008 році очікується більший приріст кількості туристів – тому що саме у 2008 році мешканці Чернівецької області святкуватимуть 600-ліття столиці Буковини – Чернівців. Очікуються гастролі відомих іноземних естрадних виконавців, також проведення різноманітних фестивалів та зустрічей. За даними 2007 року Чернівецька область займає 10

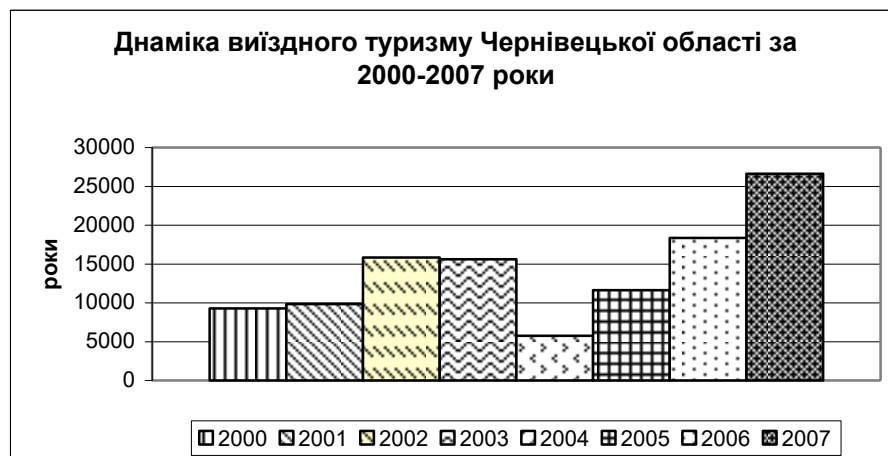
місце у загальнодержавному рейтингу областей, які приймали іноземних туристів. [4].

Таблиця 2

Кількісний склад туристів, які виїжджали за кордон

	Роки								Всього за 2000-2007
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	
Кількість туристів	9283	9830	15826	15606	5760	11621	18342	26615	112883

Рис.2

Щодо даних, наведених у таблиці 2 – можемо зробити такі висновки: кількість туристів, які виїжджали за кордон значно перевищує кількість в'їзних туристів, динаміка прослідковується також поступальна, з поправкою на 2004 рік. Основними країнами, в які виїжджали чернівецькі туристи, були: Туреччина, Болгарія, Італія, Румунія, Єгипет, Угорщина, Польща.

Зростання кількості туристів, які виїжджають за кордон також веде до позитивних зрушень в економіці краю, Буковина в загальнодержавному рейтингу займає 8 місце [5].

Для подальшого активного розвитку туристичної індустрії краю необхідно зробити наступне:

- вдосконалити існуючі і побудувати нові необхідні об'єкти туристичної інфраструктури, залучаючи до цієї справи місцевих та іноземних інвесторів;
- суттєво покращити якість автомобільних доріг та мостів;
- активно здійснювати заходи по підтриманню розвитку туризму в краї, залучаючи до цієї роботи учнівську та студентську молодь, особливо під час літніх та зимових канікул;
- проводити різноманітні фестивалі, свята, ярмарки які слугуватимуть каталізаторами привабливості туристів на Буковину.

Всі ці заходи ймовірно лише при активізації регіональної політики та підвищенню ролі регіонів.

Література: 1. Географія населення: Навчальний посібник/ М.П. Крачило. – К.: НМК ВО, 1992 – 180 с. 2. Проблеми географії та менеджменту туризму: Монографія/ Явкін В.Г., Руденко В.П., Король О.Д. та ін. – Чернівці: Рута, 2006. – 260 с.]. 3. Кифяк В.Ф., Брижак П.М., Кифяк О.В. Правові аспекти діяльності підприємств сфери туризму. – Чернівці: Зелена Буковина, 2004. – 176с. 4. Bevölkerung der Bukowina=Населення Буковини/ Переклад з нім. Ф.С. Андрійця, А.Т. Квасецького. – Чернівці: Зелена Буковина, 2000. – 160с. 5. www.tourism.gov.ua.

УДК 332.834:322.145

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТРАЄКТОРІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В СФЕРІ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА

Заблоцька І.Л.

Волинський інститут економіки і менеджменту

Розвиток регіонів України в сучасних умовах господарювання передбачає тісний взаємозв'язок з вирішенням соціально-економічних проблем, формуванням стратегії соціально-економічного розвитку. Розвиток житлового будівництва, забезпечувальним механізмом якого виступає процес його фінансування, є актуальним питанням для кожного регіону. Існуючі нині проблеми, характерні для розвитку житлового будівництва, а саме: старіння житлового фонду, недостатні обсяги введення новобудов, криза на підприємствах крупнопанельного будівництва, що забезпечували найбільш доступне житло, недостатні інвестиції в житлове будівництво, недоступність житла для більшості населення, відсутність чітких, прозорих, врегульованих взаємовідносин між всіма учасниками фінансово-будівельних інституцій породжують виникнення перешкод у досягненні економічних і соціальних цілей регіонального розвитку.

На сучасному етапі розвитку ринкових відносин в Україні додаткового, більш ґрунтовного дослідження потребує вивчення соціально-економічних аспектів житлової проблеми на регіональному рівні.

Порівняємо фактичну забезпеченість населення житлом із нормативною (в Україні останній складає 21 м² на одного жителя). Найгірше забезпечені житлом у 2007 році були Автономна республіка Крим (19,8 м²) та Волинська область (19,9 м²). Показники забезпеченості населення житлом, нижчі від нормативного значення, характерні для Львівської (20,3 м²) та Рівненської (20,6 м²) областей. Лідирують у забезпеченні житлом населення Вінницька (25,9 м²), Житомирська (23,8 м²), Київська (29,3 м²), Кіровоградська (23,8 м²), Полтавська (24,0 м²), Хмельницька (24,0 м²), Черкаська (25,7 м²) та Чернігівська (24,4 м²) області [3, 3]. Рівень інших областей не значно перевищує нормативний.

Якщо ж порівнювати показник житлової площі, що припадає в середньому на одного жителя з середньоєвропейським, значення якого сягає 35-40 м² [2,60], або, навіть, його середнім значенням по Україні – 22,5 м² [3, 3], то фінансування житлового будівництва постає першочерговим і життєво-необхідним завданням соціально-економічних перетворень регіонів.

Вирішення житлової проблеми в нових соціально-економічних умовах повинно виходити із реального поділу суспільства на три соціальні групи з різними шляхами вирішення житлового питання [1,2].

Перша група – це сім'ї з високим рівнем доходів, які вирішують житлове питання без допомоги держави. Для цієї категорії сімей вирішення житлового питання можливе за рахунок будівництва елітних житлових будинків, багатопверхових будинків з квартирами покращеного планування, котеджів. До даного житла ставляться наступні вимоги [4,38]: розміщення в найбільш престижних районах міста; гарний вид з вікна; вільне планування; обладнання кондиціонерами, телекомунікаційними мережами; кількість квартир в будинку не більше 20; замкнутість життєвого простору (тобто можливість максимальний період часу перебувати у стані спокою і самоти); загальна площа квартири не менше 100 м².; «соціальна однорідність» сусідів; наявність цілодобової охорони; близько розташований гараж, паркінг, магазини та служби побуту; цегляні стіни; дерев'яні або пластикові вікна із склопакетами; надійні металеві двері; дах із сучасної черепиці або металочерепиці.

До другої групи населення варто віднести середній клас, вирішення житлової проблеми для якого можливе частково за рахунок визначеної допомоги держави, підприємства, кредитів банків, в тому числі й іпотеки. Житлове питання дана група населення може вирішувати за рахунок придбання квартир на ринку нерухомості первинного і вторинного житла, збудованого за сучасними соціальними нормами. Придбання квартир з поліпшеним плануванням можливе для них з допомогою кредитів банків і підприємства.

Одним з варіантів вирішення житлового питання для цієї групи населення є будівництво котеджів як за рахунок власних коштів, так і іпотечних кредитів, оскільки саме ця група населення виступає реальними клієнтами іпотечних банків. Середній клас вибирає, зазвичай, житло підвищеної комфортності, що характеризується наступним [4,40]: можливість розміщення в різних (не тільки високопрестижних) районах міста, крім місць масового будівництва дешевого панельного житла; індивідуальне планування; мінімальний розмір квартири – 50-60 м²; розподіл на житлову і нежитлову (гостьову) зони; високий ступінь звуко- і теплоізоляції; опалення з терморегуляцією; наявність місць для паркування машин.

І третя, сама чисельна група населення, яка потребує доступного житла, це сім'ї з низькими доходами. Джерелами фінансування житла для даного соціального прошарку виступають державний та місцевий бюджети. Для цієї групи характерний попит на типове житло, що характеризується наступним [4,41]: розміщення у будь-якому районі міста; відповідність архітектурно-планувальних параметрів сучасним будівельним нормам і правилам; приналежність за конструктивно-технологічними параметрами до будинків другого покоління індустріального домобудівництва і сучасних. Саме цей соціальний прошарок буде орієнтуватися на соціально доступне житло. Основним критерієм соціальної доступності житла є час, протягом якого людина може реалізувати своє право на житло, одержавши його на умовах безоплатного користування, соціального чи некомерційного найму, або придбавши у власність за допомогою участі в соціальних житлових програмах. При цьому витрати за проживання в ньому повинні складати прийнятну часту сімейного доходу. Цей критерій визначає рівень дер-

жавної і регіональної участі в соціальному захисті незаможних і соціальній підтримці інших малозабезпечених груп населення [5].

Нині на законодавчому рівні прийнято ряд нормативно правових актів, які спрямовані на соціальний захист населення в сфері забезпечення житлом, зокрема Закон України „Про житловий фонд соціального призначення”, Указ президента України „Про заходи щодо будівництва доступного житла в Україні та поліпшення забезпечення громадян”, Розпорядження Кабінету міністрів України „Про схвалення Концепції Державної програми „Соціальне житло”” та ряд інших. На регіональному рівні програма забезпечення соціально незахищених верств населення доступним житлом розпочинає свою роботу, і вже є ряд позитивних зрушень. Проте з огляду на обмежені можливості бюджетів регіонального рівня і недостатності фінансування з державного бюджету, необхідно розробити максимально ефективні шляхи фінансового забезпечення, механізми залучення позабюджетних ресурсів, включаючи механізми приватно-державного партнерства.

Запроваджуючи механізми забезпечення населення доступним житлом, варто пам'ятати, що це справа не одного чи декількох років. На це потрібні десятиліття і акумулювання зусиль та фінансових ресурсів не лише на державному і регіональному рівні, але й залучення інвесторів, приватного капіталу. Тому вирішення цього питання вимагає швидкої реакції як зі сторони державної сфери регулювання соціально-економічного розвитку країни, так і з боку муніципальної влади, де повинні бути створені відповідні умови для реалізації намічених заходів.

Література: 1. Козачун Г.У. Доступное жилье в условиях рынка // Жилищное строительство. – 2006. - №6. – С. 2-3. 2. Кривов'язюк І.В., Заблоцька І.Л. Фінансово-економічні механізми розвитку житлового будівництва в регіоні (за матеріалами Волинської області) Монографія – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 144 с. 3. Житловий фонд України у 2007 році. Статистичний бюлетень – К.: Державний комітет статистики України, 2008. – 350 с. 4. А.М. Асаул, І.А. Брижань, В.Я. Чевганова Економіка нерухомості: підручник – К.: “Лібра”, 2004. – 304 с. 5. Можливі напрямки удосконалення житлової політики в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/May08/10.htm>.

УДК 911.3

ГЕОГРАФІЯ БЕЗРОБІТТЯ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Заволока Ю.Ю., Варвинська І.В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Дослідження географічних аспектів набуває все більшої актуальності використання людських ресурсів у виробничому процесі. Безумовно проблеми в економічній, соціальній та правовій сфері сприяють зростанню його рівня. Тому існує необхідність у виявленні тенденцій, закономірностей поширення безробіття для того, щоб розробити державні заходи щодо зменшення та регулювання його рівня. Оптимальна реалізація механізмів регулювання безробіття буде відбуватися на всіх ієрархічних рівнях, в тому числі обласному.

Дослідження географії безробіття в Харківській області визначається ринковими механізмами та процесами, що відбуваються на державному та регіональному ринках праці. Географічні особливості безробіття надають можливість аналізувати причини виникнення, умови протікання та виявляти рівень безробіття населення в часовому та просторовому розрізі.

Метою даного дослідження є виявлення територіальних особливостей поширення безробіття та групування районів Харківської області за рівнем зареєстрованого безробіття.

Оскільки безробіття є багатограним поняттям, із різними аспектами формування та протікання, його досліджують багато наук в тому числі і соціально-економічна географія. Прикладні дослідження суспільно-географічних аспектів безробіття здійснені в працях Левади О.М., Логвина М.М., Хомри О.У., Чеглазової М.Є. [1, 3, 5, 6].

Поняття безробіття визначається офіційними документами трудового законодавства України і міжнародними документами установ ООН, таких як Міжнародна організація праці (МОП).

До категорії безробітних за методологією МОП відносять осіб у віці 15-70 років (зареєстровані та незареєстровані в державній службі зайнятості), які задовольняють трьома умовам: «без роботи», «готові були в даний момент до роботи», «шукали роботу».

До безробітних в Україні відносяться особи, що досягли 16-ти років і старші і які в період, що розглядається:

- не мали роботи (доходного заняття);
- займались пошуками роботи, тому звертались у державну або комерційну службу зайнятості;
- шукали роботу через засоби масової інформації, безпосередньо звертались до адміністрації підприємств (роботодавця), використовували особисті зв'язки та інші способи;
- здійснювали кроки до організації власної справи

Поняття «безробіття» трактується як кількісне і структурне переважання пропозиції вільної робочої сили над попитом на неї; одна із важливих характеристик соціально-економічного життя в цілому, а також ринку праці [2].

Проаналізувавши існуючі дослідження в області класифікації видів та форм безробіття різних вчених автором визначено класифікувати види безробіття за виникненням: природне (фрикційне, інституціональне), вимушене (структурне, технологічне, регіональне, циклічне); за часом: тривале, застійне; за умовами протікання: добровільне, повне, часткове, відкрите, приховане.

У Харківській області відбувається стаке зниження рівня безробіття та скорочення довготривалого безробіття.

Рівень зареєстрованого безробіття в Харківській області у 2007 році склав 2,4 %, але за районами області спостерігається значна розбіжність між показниками, де рівень у 2007 році коливається від 11,6% у Борівському районі до 2,1 % у Валківському районі [7]. Варто відзначити ряд причин, які впливають на розповсюдження безробіття, проте передумови кожного з них полягають у нестабільності соціально-економічної ситуації в регіоні та в країні в цілому. Відзначимо, що проблеми з зайнятістю притаманні всім районам, проте є

райони з ускладненою ситуацією, що пояснюється по-перше економічними факторами – невідповідностям рівней заробітної плати сучасним вимогам життя; невідповідностей структур попиту та пропозиції на ті чи інші професії та кваліфікації, високий рівень тіньової економіки, низький рівень життя то-що.

Автором проаналізовано рівень зареєстрованого безробіття в Харківській області з 2001 по 2007 роки. Ситуація за цим показником змінюється кожного року, в одних районах показник рівня зареєстрованого безробіття з 2001 по 2007 роки мав тенденцію до зниження (наприклад, Лозівський, Куп'янський, Красноградський, Балаклійський, Дергачівський, Ізюмський райони), в інших навпаки до збільшення (наприклад, Дворічанський, Вовчанський, Кегичівський, Краснокутський та Шевченківський райони), є райони в яких показник за сім років в один період зменшувався в інший збільшувався і навпаки (наприклад, Зачепилівський, Близнюківський та Нововодолазький райони).

Тому для визначення конкретного результату проблеми безробіття методом територіальної диференціації географічного дослідження був обраний метод ранжування. Кожен район підпорядковується окремому рейтингу, тобто має своє місце, місце визначає рівень зареєстрованого безробіття, чим нижче місце, тим нижче рівень безробіття. Після поставлення кожному району за кожний рік рейтингу, визначається сумарне значення рейтингу, тобто всі місця певного району за сім років сумуються. За сумарним рейтингом визначається загальне місце району [4].

За місцем району по сумарному рейтингу за період сім років будується графік Парето, форма якого свідчить про значну неоднорідність районів за даним показником (рис. 1.).

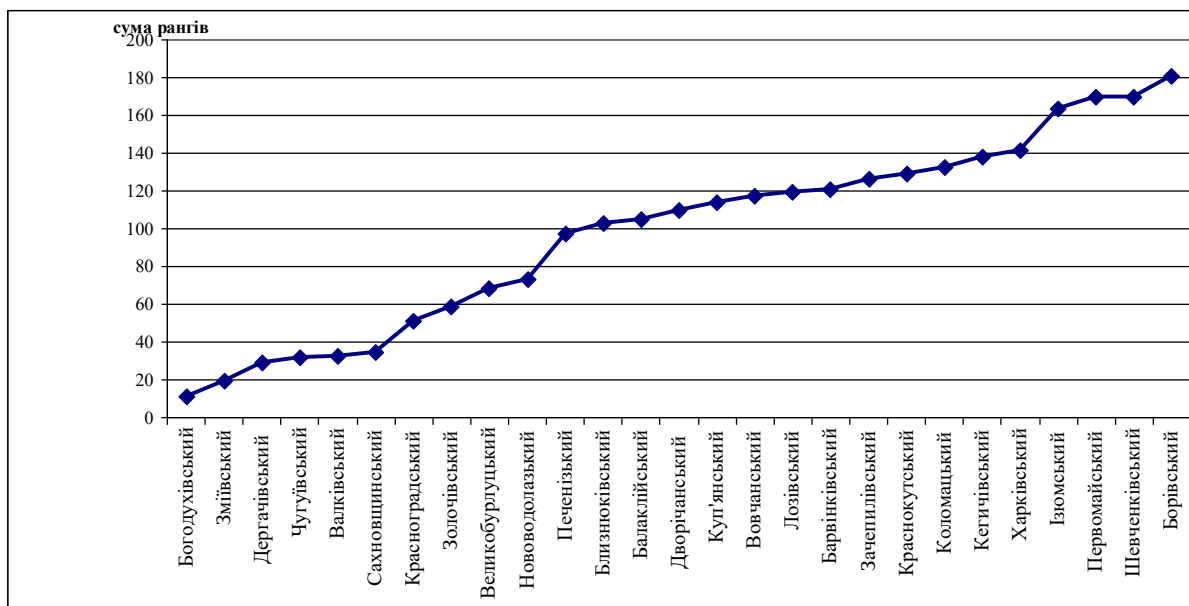

Рис. 1. Графік Парето за рангами районів Харківської області за період 2001-2007 роки (побудований авторами за [7])

Графік Парето дозволяє виділити та згрупувати чотири групи районів за рівнем зареєстрованого безробіття:

- найсприятливіша ситуація (Богодухівський, Зміївський, Дергачівський, Чугуївський, Валківський, Сахновщинський райони);
- сприятлива ситуація (Красноградський, Золочівський, Великобурлуцький, Нововодолазький райони);
- гірша ситуація (Печенізький, Близнюківський, Балаклійський, Дворічанський, Куп'янський, Вовчанський, Лозівський, Барвінківський, Зачепилівський, Краснокутський, Коломацький, Кегичівський, Харківський райони);
- найгірша ситуація (Ізюмський, Первомайський, Шевченківський, Борівський райони) (рис. 2).

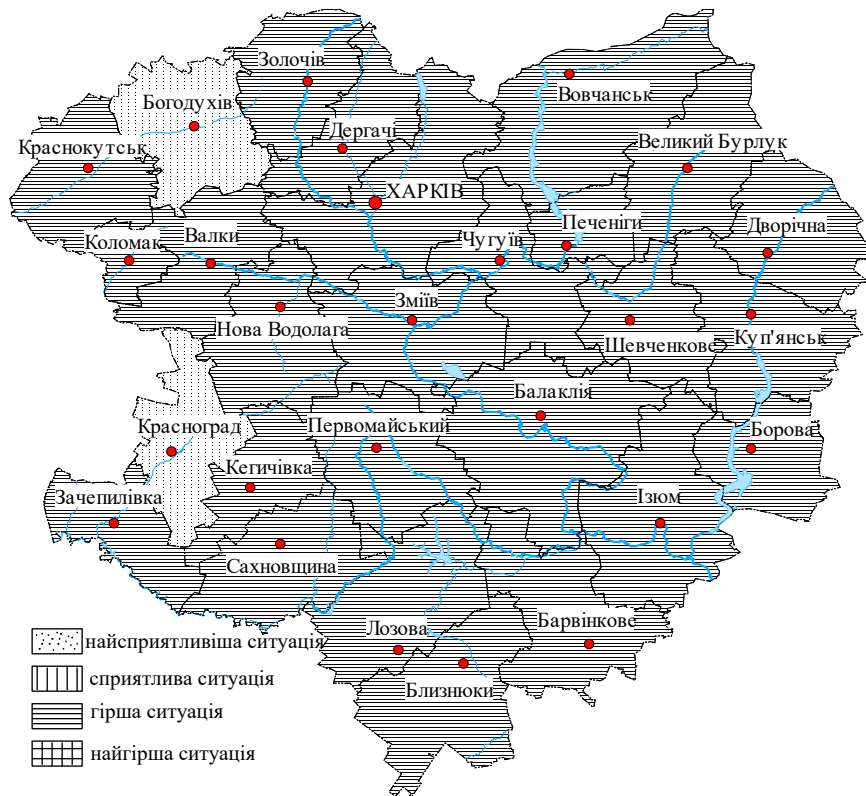

Рис. 2. Групування районів Харківської області за сумою рангів зареєстрованого рівня безробіття

Враховуючи суспільно-географічні особливості розвитку райони Харківської області потребують розробки конкретних заходів для зменшення рівня безробіття. Галузева структура зайнятості населення більшості районів області визначається сільськогосподарською спеціалізацією, тому, враховуючи процеси реформування, необхідно сприяти створенню та відновленню аграрних підприємств та фермерських господарств, збереження й ефективного використання трудового та інтелектуального потенціалу прикордонних районів, сприяння розвитку міжрайонного руху робочої сили, створенню центрів тяжіння працівників на районному ринку праці, зменшення рівня безробіття через такі заходи як профорієнтація, перекваліфікація, розвиток інвестиційно привабливих проєктів для забезпечення продуктивної зайнятості населення.

Література: 1. Левада О.М. Суспільно-географічні основи формування та функціонування регіонального ринку праці сільської місцевості (на прикладі Запорізької області): Автореф. дис. канд. геогр. наук: 11.00.02 / Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечнікова – Одеса, 1999. – 18 с. 2. Лібанова Е.М. Ринок праці : Навч. посібник. – Київ: Центр навчальної літератури. 2003.

– 224 с. 3. Логвин М.М. Трудовий потенціал Полтавської області і його територіальна організація: Автореф. дис. канд. геогр. наук: 11.00.02 / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Київ, 2002. – 17 с. 4. Нємець Л.М., Олійник Я.Б., Нємець К.А. Просторова організація соціально-географічних процесів в Україні : Монографія. – Х.: РВВ ХНУ, 2003. – 160 с. 5. Хомра А.У. Воспроизводство населения (территориально-организационный аспект) / АН УССР. Ин-т экономики. – К.: Наукова думка, 1990. – 176 с. 6. Чеглазова М.Є. Територіальна структура безробіття в Криму: суспільно-географічне дослідження: Автореф. дис. канд. геогр. наук: 11.00.02 / Таврійський національний ун-т ім. В.І. Вернадського. – Сімферополь, 2006. – 20 с. 7. Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації. – <http://kharkivoda.gov.ua>.

УДК 368.9.06

СУБ'ЄКТИ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В АСПЕКТІ РЕФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Зенченко Н.С.

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

В соціальній політиці багатьох країн світу важливе місце посідає забезпечення громадян можливістю одержати необхідну, своєчасну та якісну медичну допомогу. Криза, що виникла в економіці України після набуття незалежності, значно обмежила можливості держави в цьому напрямку. Однією з основних причин такого становища визнано недостатнє фінансування галузі охорони здоров'я, тому першочерговим завданням на загальнодержавному рівні виступає пошук нових шляхів фінансування. Реальною альтернативою системі виключно бюджетного фінансування охорони здоров'я є нова бюджетно-страхова модель – система страхової медицини (СМ), яка дозволить залучити додаткові ресурси у медичну галузь та забезпечити гарантований обсяг медичних послуг для широких верств населення. В ході розробки ефективного механізму функціонування нової системи особливої уваги заслуговує визначення суб'єктів медичного страхування (МС), що є основним елементом СМ.

Суб'єктами МС є страховики, страхувальники, застраховані особи та надавачі медичних послуг.

▼ **Страховики** (страхові медичні організації, компанії, фонди) – юридичні особи, які створені і функціонують у відповідності з чинним законодавством країни, а також отримали у встановленому порядку ліцензію для здійснення цієї діяльності.

При цьому слід зазначити, що страховик, який здійснює обов'язкове МС (ОМС), повинен займатися тільки цим видом страхування і його діяльність повинна носити некомерційний характер. На нашу думку, в Україні це має бути державний позабюджетний цільовий страховий фонд – Державний Фонд обов'язкового соціального медичного страхування (ФОСМС), з місцезнаходженням в м. Києві. В його підпорядкуванні будуть знаходитися: ФОСМС Автономної Республіки Крим, міст Києва та Севастополя і регіональні ФОСМС, що будуть створені в обласних центрах. Ці фонди матимуть певну автономію і повинні бути оформлені як юридичні особи, мати печатку зі своїм найменуван-

ням, відокремлене майно, рахунки в банках. В містах – районних центрах будуть створені відділення регіональних ФОСМС. Необхідно відмітити, що ОМС доцільно проводити на основі двох програм — базової і територіальної (регіональної).

Базова програма, у відповідності з законодавчими актами, опрацьовується спільно Міністерством охорони здоров'я та ФОСМС і затверджується на рівні держави. Вона охоплює мінімально необхідний перелік медичних послуг для кожного громадянина.

На основі базової програми відповідні регіональні органи управління розробляють і затверджують регіональні програми ОМС. Ними передбачаються обсяги медичної допомоги, гарантовані державою і додаткові послуги, що є необхідними у зв'язку з регіональними особливостями, та розрахунки їх вартості. Обсяг та умови надання медичної допомоги, що передбачаються територіальними програмами, не можуть бути меншими від встановлених у базовій програмі.

Щодо добровільного медичного страхування (ДМС), то вибір компаній доволі широкий. За умови введення ОМС, громадяни матимуть можливість вибрати: ДМС виступатиме як замішуюче та як додаткове.

▼ **Страховальниками** визнаються юридичні особи та дієздатні громадяни, які уклали зі страховиками договори страхування. При ОМС страховальниками для працюючого населення виступають роботодавці, при цьому страховий внесок встановлюється як відсоток від розміру доходу працівника і більша його частина сплачується роботодавцем, а менша – робітником.

Щодо страховальників непрацюючого населення, то розподіл, на нашу думку, повинен бути таким:

- навчальні заклади – для студентів, магістрантів, аспірантів, докторантів очної (денної) форми навчання;
- органи місцевого самоврядування – для непрацюючих дітей віком до 18 років, непрацюючих інвалідів (крім осіб, які стали інвалідами внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання) та працездатних, але непрацюючих осіб, що:
 1. отримують допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
 2. здійснюють догляд за інвалідом першої групи або дитиною-інвалідом віком до 16 років;
 3. здійснюють догляд за пенсіонером, що постійно потребує сторонньої допомоги;
 4. є багатодітними матерями, які мають трьох або більше дітей віком до 18 років.
- Пенсійний фонд України – для непрацюючих пенсіонерів, крім тих, що є непрацюючими інвалідами;
- Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України – для непрацюючих інвалідів, які стали інвалідами внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;
- Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України

на випадок безробіття – для осіб, що зареєстровані, як безробітні.

▼ **Застраховані особи** – це особи на користь яких укладаються договори МС і які, в разі настання страхового випадку, є пацієнтами. Вони мають право на отримання медичної допомоги, вільний вибір медичної установи і лікаря, пред'явлення претензій страховику, страховій медичній організації, в тому числі і на матеріальну компенсацію заподіяної шкоди здоров'ю.

На сьогодні права пацієнтів гарантовані Конституцією України (розділ II "Права, свободи та обов'язки людини і громадянина"), нормами Цивільного Кодексу України (глава 21 "Особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи") та Основами законодавства України про охорону здоров'я (розділ II "Права та обов'язки громадян у галузі охорони здоров'я"), але, на жаль, більшість цих прав знехтувана і державою, і лікарями. Система страхової медицини передбачатиме інформаційне забезпечення і правовий захист пацієнтів, створення спеціалізованих центрів з надання безкоштовної консультаційної допомоги, вирішення спірних питань та забезпечить право кожного громадянина на отримання безкоштовної медичної допомоги.

▼ **Надавачі медичних послуг** – медичні заклади будь-якої організаційно-правової форми та форми власності й відомчої належності або лікарі – суб'єкти підприємницької діяльності, що в порядку, встановленому законодавством, одержали ліцензію на надання медичних послуг та пройшли акредитацію.

На даний час в Україні запроваджується інститут сімейної медицини, який забезпечуватиме медико-санітарну допомогу населенню на первинному рівні, що дозволить зменшити навантаження на ланки вторинної та високоспеціалізованої медичної допомоги і призведе до зменшення фінансових витрат на лікування.

Щодо вибору організаційно-правової форми медичних установ, що зараз є державною власністю, то найпривабливішою, на нашу думку, є автономна некомерційна організація, яка функціонує на основі договірних відносин зі стороною, що фінансує, має значну самостійність і не має на меті отримання прибутку. Її діяльність підпорядкована визначеній в статуті цілі, всі доходи спрямовуються на її досягнення, на підтримання та удосконалення матеріально-технічної бази і вирішення інших господарських питань. Аргумент, щодо збереження форми державної установи для запобігання комерціалізації здравоохорони та захисту прав пацієнтів, зараз втратив свою актуальність, так як все більше медичних працівників протизаконно вимагають від пацієнтів плати за свої послуги, що надані в державних лікувально-профілактичних установах і по закону мають бути безкоштовними.

Перетворення державних лікувально-профілактичних установ в автономні некомерційні організації фактично є формою «некомерційної» приватизації, бо передане майно стає її власністю. Засновниками її мають бути виключно органи державної влади або місцевого самоврядування на регіональному рівні, які визначатимуть в установчих документах організації функції, права та механізми відповідальності і контролюватимуть дотримання всіх встановлених вимог. При цьому засновники не мають права керування організацією, не зберігають прав на майно, що передано у власність, не відповідають за її зобов'язаннями і користуються послугами на загальних засадах [1, С. 188]. Зазначимо, що для реалі-

зації такої організаційно-правової форми необхідно внесення змін та доповнень в існуюче законодавство України.

Підбиваючи підсумки відмітимо, що перехід до системи страхової медицини та ефективне співробітництво суб'єктів, про які говорилося вище, надасть можливість врахувати територіальні відмінності та особливості, що притаманні окремому регіону, дозволить визначити пріоритети фінансування та розвитку у галузі охорони здоров'я, що в результаті забезпечить підвищення рівня здоров'я населення.

Література: 1. Шейман И. М. Экономика здравоохранения. – М.: ТЕЙС, 2001. – 324 с.
2. www.liga.net.

УДК 911.3

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ДОНЕЦЬКОГО РЕГІОНУ

Змисля Д.В.

Горлівський технікум Донецького національного університету

Донецька область, являючись частиною Донбасу, представляє собою унікальний регіон. Таких вигідних умов для розвитку окремих галузей промисловості немає в жодному регіоні світу. Тут достатня кількість сировини, енергії, трудових ресурсів і районів споживання готової продукції для таких галузей, як чорна металургія, важке і середнє машинобудування, хімічна промисловість, промисловість будівельних матеріалів і багато інших. Донецька область у складі Донбасу є одним із найстаріших районів розвитку перелічених галузей. Однак, не дивлячись на це, є майже всі умови для подальшого удосконалення галузей: їх структури, техніко-економічних показників, номенклатури виготовленої продукції.

Тут сформувалися великі промислові вузли, які нараховують десятки промислових підприємств і включають цілі групи великих і малих міст, селищ міського типу. Найважливіші з них – Донецько-Макіївський, Горловсько-Єнакієвський, Маріупольський, Краматорсько-Слав'янський, Торезо-Сніжнянський і Красноармійський промислові вузли [2, с.14-15].

Але, не дивлячись на великі запаси корисних копалин, величезну кількість промислових підприємств, густу сітку автомобільних і залізничних доріг і великий потенціал трудових ресурсів, економічне положення Донецького регіону дуже важке. Господарський кризис не переможений, більш того, не звужується, а розширюється. Як свідчать оброблені статистичні дані, положення в економічній та соціальній сфері регіону залишається складним.

Дослідженням соціально-економічного розвитку Донецького регіону займалися Н.А.Бударина, Ю.В.Макогон, К.П.Земляк, Н.Г.Чумаченко, В.Ф.Янукович та ін.

Метою статті є ознайомлення зі станом соціально-економічного розвитку Донецького регіону, визначення основних проблем та розробка перспективних рішень подальшого розвитку регіону.

Головні завдання:

1. ознайомитися з особливостями соціально-економічного розвитку Донецького регіону;
2. визначити основні проблеми розвитку регіону;
3. запропонувати сучасні напрямки подальшого соціально-економічного розвитку Донецького регіону.

Особливості соціально-економічного розвитку Донецького регіону проявляються як кількісно так і якісно. Область по чисельності населення і своєму економічному потенціалу займає перше місце в Україні. По території і кількості населення вона порівнюється з такими країнами як Данія, Ізраїль. Звідси випливає проблема в управлінні, а саме в перерозподілі функцій управління між центром і регіоном.

Дана область відноситься до числа старопромислових регіонів. Значна частина крупних промислових центрів почала діяти в кінці XIX на початку XX століття і потребують модернізації.

Область відноситься до числа найбільш екологічно забруднених регіонів України. Сумарне техногенне навантаження на одиницю території регіону в чотири рази вище за середнє в країні. Густота викидів від стаціонарних установок складала за останні п'ять років близько 70 тон на 1 км², що в шість разів більше ніж в середньому по Україні. Також, своїми зв'язками, отриманням сировини, постачанням готової продукції регіон був тісно пов'язаний з країнами Радянського Союзу і передусім з Росією. Розрив економічних відносин зі своїми партнерами поставив багато підприємств у скрутне положення. Регіон має своєрідний етно-демографічний розвиток. Процес заселення довгий час відбувався за рахунок російського населення. Не зовсім оптимальним був процес забезпечення робочою силою шахт і інших промислових підприємств [4, с.47].

Упродовж останніх 150 років у регіоні на базі інтенсивного розвитку гірничопромислового комплексу, металургії, машинобудування та хімічної промисловості сформувалося оптимальне територіальне розміщення продуктивних сил. Проблема полягає у зниженні частки в народногосподарському комплексі гірничодобувного чинника та подальшому розвитку обробних галузей, нарощуванні частки науково-місткої продукції, розвитку безвідходних технологій, галузей – носіїв технічного прогресу, у вирішенні екологічних питань, різкому підвищенні продуктивності сільського господарства на основі впровадження біотехнології та найновішої агротехніки.

Найгостріша соціально-економічна проблема не лише Донецького регіону, а й України загалом – необхідність докорінного реформування вугільної галузі. Тепер з 286 стабільно працюють лише 18 шахт, абсолютна їх більшість нерентабельна. За програмою реконструктуризації вугільної галузі передбачається закриття більше третини шахт.

Потребує докорінної реконструкції та значних інвестицій чорна металургія Донецького регіону, оскільки за останні 25 років капіталовкладення в неї були незначними, технічний ресурс її обладнання вичерпаний.

У критичному стані перебувають підприємства важкого машинобудування та військово-промислового комплексу Донецького регіону. Технологія їх унікальна, тому багато виробництв треба зберегти для забезпечення економічної безпеки держави. Вони потребують масштабної дієвої допомоги з боку держави.

До загальнодержавних проблем, які потребують першочергового розв'язання, належать такі:

- комплексна реструктуризація і технічне переоснащення вугільної промисловості;
- структурна перебудова всього виробничо-територіального комплексу та збалансування розвитку основних галузей спеціалізації з потребами суспільного господарства України;
- технічна реконструкція перспективних підприємств базових галузей промисловості (чорної і кольорової металургії, хімічної промисловості, машинобудування, енергетики) та розвиток нових галузей (середнього, точного, транспортного машинобудування);
- нарощування потужностей легкої і харчової промисловості, ефективне використання відходів виробництва та вторинних ресурсів;
- широке впровадження у виробництво безвідходних і маловідходних технологій, переведення підприємств на оборотне водоспоживання.

Найважливішими екологічними проблемами регіону є: дефіцит чистої води для побутового і господарського споживання (вирішується за допомогою використання підземних вод, запровадження безводних технологічних процесів у промисловості), запиленість та загазованість Гірничопромислової зони, загроза засух та пилових бур на чорноземах (потрібно використовувати нові технології обробітку ґрунту), проблема відведення та нейтралізації бактеріально забруднених шахтових вод, нагромадження відвалів гірських порід [5, с.268- 272].

Для вирішенні цих проблем у Донецькому регіоні розроблено „Концепцію охорони навколишнього середовища і заходи для її виконання”. Одним з основних шляхів вирішення даних проблем є структурна перебудова виробництва базових галузей промисловості із впровадженням екологічно безпечних ресурсозберігаючих технологій.

Основними напрямками подальшого розвитку економіки регіону загалом визначено:

- спеціалізацію на видобутку вугілля, виплавлуванні металів, нафтопереробці, виробництві хімічної продукції та складної машинобудівної техніки як для внутрішнього споживання, так і на експорт;
- реструктуризація господарського комплексу з метою задоволення потреб населення у товарах масового вжитку, забезпечення функціонування виробництва, комунального господарства, переробки сільськогосподарської продукції;
- використання найновіших технологій на підприємствах промисловості, сільськогосподарства, в інших галузях та сферах;
- створення безпечного навколишнього середовища, вирішення комплексу екологічних проблем регіону;
- забезпечення розвитку соціальної інфраструктури, здатної задовольнити потреби населення в охороні здоров'я, загальній і професійній освіті, житлі, комунальних послугах, культурній та іншій соціальній підтримці на рівні, необхідному у демократичному суспільстві [3, с.14].

Отже, основним напрямом діяльності держадміністрації Донецької області є створення регіональної економіки з високою ефективністю, конкурентоспроможністю продукції, високими доходами, низьким рівнем безробіття та висо-

кою якістю життя, характерною для країн з високорозвиненою ринковою економікою.

Література: 1. Донецкая область: социально-экономический портрет/Деловая Украина, №78(528).-К.: Издательский дом «Деловая Украина» 29 октября 1997.-2-3с. 2. Медунця Ю., Донбас – регіон особливий/Урядовий кур'єр, №40-41 від 29.02.1996.-14-15с. 3. Соціально-економічне становище України у 1996 році, Урядовий кур'єр, №26-27 від 13.02.1997.-14с. 4. Сравнительные данные экономического и социального положения городов и районов за 1996 и 1997г., Донецкое областное управление статистики. Донецк, 1997.-53с. 5. Розміщення продуктивних сил України: Підручник/За ред. Є.П.Качана. -К.: Вища шк.,1997.-375с.

УДК 338.486

ТУРИЗМ ЯК ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Казакова Н.А., Сорокотяга І.М.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Сьогодні туристична діяльність є однією з галузей світового господарства, що швидко розвивається і на яку припадає близько 6% світового валового національного продукту, 7% капітальних вкладень, 11% світових споживчих витрат і 5% всіх податкових надходжень. На даний час кожне 14 робоче місце у світі пов'язане з туризмом. На долю міжнародного туризму припадає біля 7% від світового експорту [3, с. 84]. В абсолютному вираженні він поступається тільки доходам від експорту нафти і нафтопродуктів та автомобілів.

Побічний вплив туризму на економіку майже дорівнює її прямому результату. З врахуванням його питома вага туризму у створенні світового валового національного продукту за прогнозами ВТО досягає 11-12% [3, с. 85].

Сучасна індустрія туризму – складна галузь національної економіки, для забезпечення швидкого її розвитку необхідна широка програма погоджених дій. Саме тому у багатьох країнах світу розвиток туризму розглядається зараз як одне з найважливіших завдань загальнонаціональної програми економічного розвитку.

З економічної точки зору привабливість туризму як галузі, що надає послуги, полягає у більш швидкій окупності вкладених коштів та отриманні доходів у вільно конвертованій валюті. У багатьох країнах світу туризм входить у першу трійку провідних галузей держави. Але позитивний вплив туризму на економіку держави відбувається тільки у тому випадку, якщо він розвивається всебічно і не перетворює економіку країни в економіку послуг. Іншими словами, економічна ефективність туризму передбачає, що він у державі повинен розвиватися паралельно і у взаємозв'язку з іншими галузями соціально-економічного комплексу.

Туристична діяльність стимулює розвиток інших галузей національної економіки: будівництва, торгівлі, сільського господарства, виробництва товарів широкого вжитку, транспорту, зв'язку тощо.

Туризм приваблює підприємців з багатьох причин: невеликі стартові інвестиції, зростаючий попит на туристичні послуги, високий рівень рентабельності і мінімальний термін окупності витрат.

У туристичній індустрії динаміка збільшення обсягів надання послуг приведе до зростання кількості робочих місць набагато швидше, чим в інших галузях. Тимчасовий проміжок між збільшенням попиту на туристичні послуги і появою нових робочих місць в туристичній діяльності мінімальний.

Прямий вплив туризму на економіку України чи регіону – це результат доходів туриста на купівлю послуг і товарів туризму. Це треба розуміти як результат вкладу грошей туристами у туристичні підприємства, матеріальне забезпечення працівників туристичної індустрії і створення нових робочих місць.

Крім прямого впливу туристичних витрат на розвиток регіону країни, існує також побічний (непрямий) вплив, або „ефект мультиплікатора”, який починає діяти при циркуляції туристичних витрат у регіоні.

Незважаючи на інтенсивний туристичний бум в Україні за останні роки, вплив індустрії туризму на економіку країни поки що незначний. Він приблизно адекватний вкладу держави в розвиток цієї галузі і стримується, в основному, відсутністю реальних інвестицій, низьким рівнем готельного сервісу, недостатньою кількістю комфортабельних готельних місць, дефіцитом кваліфікованих кадрів тощо.

Нерозвиненість туристичної інфраструктури, недостатня якість сервісу, стійкий міф про Україну як про зону підвищеного ризику, призвели до того, що сьогодні на нашу країну припадає менше 1% світового туристичного потоку.

Очікувана соціально-економічна результативність туристичної індустрії залежить не тільки від обраної тактики та стратегії розвитку, а й від того, який економічний клімат буде встановлено у взаємовідносинах суб'єктів туристичного господарювання як між собою, так і державою. Механізм формування таких відносин сьогодні знаходиться у стадії становлення. Але очевидним є те, що розвиток туристичної індустрії має опиратись на нові методи господарювання, ефективні організаційні структури, економічну свободу виробників туристичного продукту що в умовах наростаючої конкуренції забезпечить насичення туристичного ринку високоякісними послугами і сприятиме соціально-економічному прогресу території.

Література: 1.Цибух В.І. Туризм в Україні на зламі тисячоліть // 6 континентів. – 2000. - №5. – С.3. 2.Школа І.М., Григорків В.С., Кияк В.Ф. розвиток міжнародного туризму в Україні. – Чернівці: Рута, 1997. – 142 с. 3.Школа І.М. та ін. Менеджмент туристичної індустрії. – Чернівці: Книги – XXI, 2005. – 596 с. 4.www.tourism.gov.ua.

УДК. 504.75

ЭКОЛОГИЗАЦИЯ ПРОИЗВОДСТВА – ВАЖНЕЙШИЙ ФАКТОР СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

Караяева Н.В., Гуменюк И.В.

*Национальный технический университет Украины
“Киевский политехнический институт” – НТУУ «КПИ»*

Проблемы экономического роста, с которыми столкнулась Украина в последние годы, привели к переориентированию экономики с экстенсивного на интенсивный путь развития. Реформирование экономики Украины за последнее десятилетие в направлении ее перехода к рынку породило в экономической сфере страны и обществе сложные и противоречивые явления. С одной стороны, проделаны реальные шаги в направлении становления рыночных отношений в экономике [1, с.3]: образование критической массы независимых субъектов частной собственности, формирование основных рыночных институтов и основ нормативно-правового регулирования экономическими процессами и т.д. С другой стороны, появились угрозы экономике и социально-экологической сфере как отдельных регионов, так и государства в целом, вызванные трансформационными процессами.

Так, например, нынешняя экологическая ситуация в Украине является, в значительной мере, результатом экстенсивного развития и накопленных структурных деформаций в хозяйстве страны (доминирование природоемких отраслей и производств, сырьевая ориентация экспорта и пр.) [2] и находится в сложном состоянии. По насыщенности территории промышленными объектами Украина в несколько раз превышает многие развитые европейские страны. Рост объемов производства, наблюдаемый в последние годы, привел к увеличению выбросов загрязняющих веществ в атмосферу с 10,1 т/км² в 2002 году до 10,9 т/км² в 2005 году. По статистическим данным [3] в результате ухудшения состояния канализационной системы произошло увеличение доли загрязненных сточных вод в общем водоотведении с 22% в 1992 году до 39% в 2005 году.

Одновременно накапливаются промышленные отходы, ядерные материалы, которые не утилизируются и не перерабатываются из-за отсутствия средств. Данные табл. 1 свидетельствуют, что объемы ежегодного образования промышленных токсических отходов в период экономического роста составляют в среднем около 78 млн. т или 1,57 млн. т на душу населения.

Таблица 1

Динамика образования промышленных токсических отходов в Украине

Показатель	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Образование токсических отходов, млн. т	129,6	81,4	77,5	77,6	79	61,9
Обезврежено (уничтожено), млн. т	0,5	2	2,1	0,6	0,9	3,9
Использовано, млн. т	19,4	27	30,1	30,9	20,3	20,4
Образование токсических отходов, млн. т/ чел.*	2,51	1,65	1,59	1,6	1,65	1,3

*Источник: статистические данные [3]; * – рассчитано авторами*

В настоящее время увеличивается нагрузка на экосистемы регионов и на основной реципиент воздействия – население. Деграция природной среды является одной из причин ухудшения состояния здоровья и резкого снижения естественного воспроизводства населения (табл. 2).

Снижения качества окружающей природной среды ведет не только к угрозе здоровью населения, но и к росту потерь в экономике, замедлению в социально-экономическом развитии государства.

Таблица 2

Динамика демографических показателей в Украине

Показатель	1990	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2006
Количество условно здоровых людей в общей численности населения, %	62,6	53,7	50,0	46,6	42,1	34,2	28,2	26,1
Коэффициент естественного прироста населения (на 1000 населения)	0,5	-5,8	-5,9	-7,0	-7,6	-7,5	-7,6	-6,4

Источник: статистические данные [4]

Так, например, используя методику оценки потерь капитала здоровья с учетом стоимости непрожитых лет, нами установлено, что размер экономического ущерба от потери капитала здоровья населения в результате ухудшения качества окружающей природной среды в Украине за год в среднем составляет 0,35-0,40 % ВВП, с учетом потерь будущего периода, размер данного ущерба может составлять 12,6% ВВП (табл. 3) [5, с.192]. При этом доля государственных расходов на охрану окружающей среды составляет всего около 0,03% ВВП.

Таблица 3

Динамика величины экономического ущерба от потерь капитала здоровья населения Украины

Год	Показатели экономического ущерба					
	За год		С учетом потерь будущего периода при росте ВВП на:			
			0 %		3%	
	млн. грн	% ВВП	млн. грн	% ВВП	млн. грн	% ВВП
2002	795,10	0,35	18455,19	8,17	26866,10	11,90
2003	944,74	0,35	21882,97	8,18	32628,35	12,20
2004	1368,49	0,40	28120,28	8,15	43562,71	12,63

Поэтому при реализации концепции экономического механизма природопользования особую актуальность приобретают вопросы осуществления экологизации производства, направленных на: уменьшение эколого-социальной стоимости производимой продукции и на минимизацию негативного воздействия на окружающую природную среду за счет использования системы экологически ориентированных технологических и управленческих стабилизационных решений.

Напомним, что понятие *экологизации производства* следует понимать как разработку и реализацию системы комплексных технических, технологических и организационных решений, направленных на достижение приемлемого уровня экономической и эколого-социальной безопасности административного субъекта, подверженного влиянию рассматриваемой производственной деятельности.

Процесс экологизации производства связан с установлением компромисса между технологическими особенностями производства, его экономическими интересами, а также материальными, экологическими и социальными потребностями общества в условиях ограниченности ресурсов.

Экономические и экологические подходы к оценке результатов стабилизационных решений прямо противоположны: экономисты оценивают эти результаты с точки зрения объемов производства и роста потребления, а экологи — с точки зрения ущерба, нанесенного природе и здоровью человека.

Одна из основных причин эколого-демографического неблагополучия страны является непродуманность стратегии развития техносферы, в частности, использования в хозяйственной деятельности основного критерия эффективности — экономического, предлагающего развитие более дешевых, но зачастую более экологически грязных и опасных технологий. Процесс экологизации производства способен разрешить эту проблему, так как позволяет комплексно оценить степень воздействия производственной деятельности на окружающую природную среду и социальную сферу. Экологизация производства позволяет рационально использовать природные и социальные ресурсы, а также существенно уменьшать количество и опасность отходов, образующихся в ходе производственной деятельности.

На наш взгляд, осуществление экологизации производства должно стать неотъемлемым и одним из основополагающих аспектов стратегии социально-экономического развития регионов, а также государства в целом.

Литература: 1. Сучасні економічні тенденції та нова парадигма економічної стратегії України / Я.А. Жаліло, Я.Б. Базилук, Я.В. Белінська та ін. — К.: Знання України, 2005. — 96 с. 2. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2000 році. — К.: ІС: Видавництво Раєвського, 2001. — 184 с. 3. Статистичний щорічник України за 2004 р. / За ред. О.Г. Оксауленка. — Київ "Консультант", 2005. — 575 с. 4. Соціальні індикатори рівня життя населення: Стат. Збірник/ Державний комітет статистики України. Відп. за випуск І.Калачова — Київ, 2007. — 231 с. 5. Караева Н.В., Савицкая А.А Экономическая безопасность и оценка экосоциальной эффективности природоохранных решений /Экономическая безопасность государства — территориальный аспект /Под ред. М.М. Бабяка, И.В. Недина. — Дрогобыч: "Коло", 2006. — С. 178-194. 6. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. — М.: Прогресс, 1995. — 239 с.

УДК 911.3: 654.1

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗКУ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Ковтуник І.І.

Інститут географії НАН України

Постановка проблеми. Дослідження рівня соціально-економічного розвитку регіонів України та особливостей територіальної організації зв'язку дозволяє визначити особливості (силу, напрямок та інтенсивність) впливу зв'язку на соціально-економічні процеси в регіонах. В основі змісту цього методичного підходу лежить висновок про тісний взаємозв'язок територіальних та соціально-економічних процесів у регіонах. Показником такого порівняльного аналізу є співвідношення рівнів (величин територіальних індексів) соціально-економічного розвитку та розвитку зв'язку в регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями взаємовідношення розвитку галузі зв'язку та соціально-економічних процесів займалися російські науковці (Бабурин В.Л., Валькова Т.М., Мартынов В.Л., Урсул А.Д., Шилаев А.Е.) [1, 2, 3, 4, 5] та вчені з інших країн (Batty M., Campbell R.W., Carazo-Chandler C., Castells M., Dodge M.) [6, 7, 8, 9, 10].

Мета і завдання тез. Метою дослідження є вивчити взаємозв'язок розвитку зв'язку та соціально-економічних процесів у регіонах України.

Досягнення поставленої мети здійснювалось через постановку і вирішення наступних завдань:

1. визначити показники, за допомогою яких можна дослідити взаємозв'язок розвитку зв'язку та соціально-економічних процесів у регіонах;
2. співвіднести рівні (величин територіальних індексів) соціально-економічного розвитку та розвитку зв'язку в регіоні;
3. узагальнити отримані результати дослідження.

Основний матеріал дослідження. Зважаючи на численність та різноманітність взаємозв'язків розвитку зв'язку та соціально-економічних процесів, найбільш доцільним методичним інструментом їх дослідження є кореляційний аналіз, зокрема розрахунок коефіцієнта кореляції Пірсона. Ефективність застосування даного підходу посилюється відповідними розрахунками не тільки у розрізі загального рівня соціально-економічного розвитку регіонів, а й по кожному із його складових (промисловості, сільському господарству, транспорту, будівництву, торгівлі, обсягу вироблених послуг, фінансам, рівню безробіття, введенню в дію житла, середній заробітній платі та ін.), що дає можливість більш глибоко дослідити механізм цього взаємозв'язку.

Оцінка результату такого аналізу передбачає визначення не тільки одержаного фінансового ефекту, а й більш широкої за змістом соціально-економічної ефективності зв'язку.

Перший аспект передбачає співвідношення обсягів продукції зв'язку з окремими економічними показниками регіону: ВРП, інвестиціями в основний капітал, будівельним підрядом, імпортом товарів, імпортом послуг, ПП, оптовою торгівлею, роздрібною торгівлею тощо.

Другий аспект передбачає співвідношення з окремими соціальними показниками регіону: доходами населення, витратами на придбання товарів і послуг, заробітною платою, введенням в дію житла, рівнем безробіття, зайнятістю населення, кількістю студентів, природним приростом і забезпеченістю житлом.

Третій визначається співвідношенням з фінансовими показниками: фінансовим результатом діяльності (прибутком) підприємств, обсягом кредиторської заборгованості, часткою прибуткових підприємств у загальній їх чисельності.

Дуже важливою є кореляція між обсягами продукції зв'язку і територіальними внутрішньорегіональними особливостями (населенням, відсотком міського населення в загальній його чисельності, територією, щільністю, щільністю автомобільних та залізничних шляхів, загальною кількістю поселень, кількістю поселень на 1 км²) і територіальними зовнішніми процесами (зовнішнім оборотом товарів і послуг, міжрегіональною та міждержавною міграцією, міжрегіональним та міждержавним оборотом), що дозволяє в повній мірі дослідити взаємозв'язок розвитку зв'язку та соціально-економічних процесів.

При виборі методичних засобів такої оцінки важливо враховувати різноманітність (а часто неспівставленість) результатів діяльності зв'язку щодо зазначених вище складових соціально-економічного розвитку регіонів, а також їх динаміку. В цих умовах, найбільш доцільним показником є темповий індекс (ТІ), розрахований як співвідношення динаміки зростання певного галузевого показника до динаміки обсягів продукції зв'язку. Наприклад, індексом результативності зв'язку для промисловості є відношення динаміки (%) обсягів промислової продукції за рік до динаміки (%) обсягів продукції зв'язку за відповідний рік (обидва показники перераховані на одну особу населення регіону).

Для підвищення репрезентативності цього та інших подібних індексів дуже важливим є:

а) нейтралізація викривлення величини індексу дією інфляційного чинника (розрахунок здійснюється у порівнянних цінах);

б) узагальнення кінцевого результату шляхом розрахунку (та усереднення) величин індексу за декілька років.

Дослідження соціально-економічних результатів діяльності зв'язку має важливе значення для України та її окремих регіонів, оскільки для багатьох країн, що здійснили системну трансформацію, вже проведені детальні економетричні дослідження. Так, наприклад, досвід Польщі свідчить, що соціально-економічні результати зв'язку впливають як на покращання кількісних ефектів у національній економіці (збільшення експорту, зниження рівня інфляції, зростання внутрішніх інвестицій), так і на виникнення на підприємствах ряду якісних ефектів (підвищення кваліфікації, рівня менеджменту, знання іноземних мов тощо). В нашому аналізі взаємовпливу розвитку зв'язку та соціально-економічних процесів у регіонах використовуємо статистичні методи, насамперед, кореляційний аналіз.

Проведений економіко-математичний аналіз впливу зв'язку на показники соціально-економічного розвитку України за 2000-2006 рр. виявив, що на даному етапі простежується достатній позитивний вплив зв'язку на такі показники, як обсяги промислового виробництва, середній рівень заробітної плати, обсяги валового внутрішнього продукту, обсяги експорту та імпорту товарів і послуг, чисельність зайнятих тощо.

Однією з причин такого стану справ є підвищення уваги інвесторів до розвитку високотехнологічних видів економічної діяльності, головне місце серед яких займає зв'язок. Основним мотивом інвестування є розширення ринків збуту, використання нової техніки. Інвестиційна активність концентрується переважно в сучасних видах зв'язку (комп'ютерному, мобільному: стільниковому і транкінговому, а також в супутниковому), яка характеризується високотехноло-

гічним виробництвом і орієнтується як на внутрішній ринок, так і на міжнародну діяльність.

Слід зазначити, що важливими для інвесторів також є географічне розташування, наявність природних ресурсів, політична стабільність у регіоні, відношення місцевої адміністрації до іноземних інвестицій, рівень безробіття та відносини трудових колективів з управлінським персоналом, ступінь втручання органів державного управління в діяльність підприємств, фінансовий та податковий ризики. Залучення іноземного капіталу з огляду на розвиток регіону, повинно здійснюватись з урахуванням дії цих чинників.

Результати проведеного економіко-математичного аналізу впливу розвитку зв'язку на показники соціально-економічного розвитку областей загалом кореспондують з отриманими результатами по Україні. Виявлено і позитивний вплив зв'язку на такі важливі характеристики, як обсяги промислового виробництва, інвестиції в основний капітал, оптову та роздрібну торгівлю, а також на середній рівень заробітної плати, доходи населення, витрати на придбання товарів і послуг, введення в дію житла. Позитивні наслідки впливу зв'язку на соціально-економічні процеси виявлено в наступних регіонах України: Київській області (на промислове виробництво, заробітну плату), Донецькій області (будівництво, обсяг вироблених послуг), Дніпропетровській (торгівлю, будівництво), Львівській (сільське господарство, будівництво), Харківській (обсяг вироблених послуг, кредити), АР Крим (сільське господарство, кредити). Отже, на регіональному рівні вплив зв'язку на соціально-економічний розвиток території проявляється більш конкретно, а регіони, що характеризуються наявністю стрімкого зростання зв'язку, здатні отримувати від цього переваги.

Важливо відзначити, що проведене дослідження засвідчило дуже високу тісноту зв'язку рівня СЕРР з основними територіальними особливостями зв'язку – рівнями територіального зосередження, територіальної концентрації, територіальної динаміки, структурних процесів у регіонах.

У розрізі окремих їх видів важливо відзначити більш вагому роль чинників територіального зосередження та територіальної концентрації зв'язку і значно меншу – територіальної динаміки та рівня господарської освоєності. Це свідчить про переважання кількісної складової у механізмі впливу зв'язку на соціально-економічні процеси в регіонах (більшої активності на цьому етапі процесів диференціювання та концентрування зв'язку).

В аспекті складових СЕРР необхідно відзначити підвищений взаємозв'язок територіальних процесів, насамперед, з рівнем соціального розвитку, що зумовлено, на нашу думку, провідною роллю у цих взаємовідносинах споживчих чинників.

В цілому, спостерігається високий рівень прямої залежності між рівнем СЕРР та рівнем розвитку зв'язку (величина коефіцієнта кореляції цих показників складає + 0,853).

Висновок. Таким чином, важливою рисою зв'язку є його тісний взаємозв'язок з соціально-економічними процесами в регіонах. Як свідчать результати проведеного дослідження, високий рівень розвитку зв'язку, сучасність його структури та розвиненість інфраструктури сприяють значному соціально-економічному розвитку регіонів. З іншого боку, через свій великий соціально-

економічний потенціал вони можуть виступати ядрами розвитку прилеглих регіонів України.

Більшість регіонів з дуже високою та високою активністю зв'язку представляють крупні соціально-економічні та адміністративні центри України, які історично концентрують значні фінансово-економічні та виробничі ресурси.

В процесі розвитку зв'язку, особливо його сучасних видів та охоплення ним все більших територій, підвищується роль та вплив зв'язку на соціально-економічні процеси в регіонах. Можна виділити два основних напрямки такого впливу: а) через зв'язок як вид економічної діяльності; б) через територіальне поширення зони надання послуг зв'язку.

Література: 1. Бабурин В.Л. География информационной индустрии – новое направление исследований // Изв. РГО. Сер. Геогр. – 1999. – т. 131, вып. 3. – С. 76-83. 2. Валькова Т.М. Инновации в системах телекоммуникаций мира // География инновационной сферы мирового хозяйства. – М., 2000. – С. 237-251. 3. Мартынов В.Л. Развитие информационных систем и территориальная организация общества (на примере РФ). – М., 2000. – 134 с. 4. Урсул А.Д. Становление информационного и переход к устойчивому развитию // Проблемы информатизации. – Смоленск, 1997. – № 4. – С. 46-59. 5. Шилаев А.Е. Экономико-географические аспекты изучения электрической связи РФ. – М., 2000. – 172 с. 6. Batty M. Virtual Geography // Futures. – 1997. – Vol. 29, № 4/5. – P. 337-352. 7. Campbell R.W. Soviet and Post-Soviet Telecommunications: An Industry under Reform // Boulder: Westview. – 1995. – P. 183-197. 8. Carazo-Chandler C. Cyberspace – Another Geography. Territories, Boundaries and Space. – 1998. – <http://cybergeography.hypermart.net>. 9. Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture. Oxford // Futures. – 1996. – Vol. 3, № 4. – P. 45-54. 10. Dodge M. The Geographies of Cyberspace // The 94-th Annual Meeting of the Association of American Geographers. – 1998. – <http://www.geog.ucl.ac.uk/casa/martin/aag/aag.html>.

УДК 911.3

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОСТОРОВОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ СТАТЕВОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Козловець А.В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Актуальність. Дані про статеву-вікову структуру населення широко використовуються в плануванні та управлінні народним господарством, для складання балансів трудових ресурсів та визначення співвідношень утримуваних і утриманців[2], для прогнозування виробництва та споживання різноманітних товарів та послуг, розміщення дитячих садків, шкіл та інших закладів середньої освіти, закладів охорони здоров'я, закладів культури. Особливості статево-вікової структури відіграє значну роль під час визначення інвестиційної привабливості регіонів за соціально-демографічним аспектом, при проведенні різнострокових соціальних програм [1], її стан має вплив на особливості геодемографічних процесів [8]

Виклад основного змісту дослідження. В нашому дослідженні ми розглянули просторові аспекти однієї з двох складових статево-вікової структури населення – статевої структури. В просторовому розрізі статеву структуру адміністративно-територіальних одиниць Херсонщини суттєво різняться. Так, якщо

прослідкувати динаміку зміни статеві структури за останні роки, то можна виділити регіони, де кількість чоловіків на 1000 жінок зростала, спадала повільніше, ніж у середньому по області і спадала швидше, ніж у середньому по області, а також території, в яких не відбулося змін. В середньому по області з 2002 по 2007 роки кількість чоловіків, що припадає на 1000 жінок, зменшилась з 873 до 864 осіб.

У розрахунках ми виходили із сучасного адміністративно-територіального поділу Херсонської області - 18 адміністративно-територіальних районів та 2 міськради обласного підпорядкування, які суттєво відрізняються за умовами розвитку і станом господарства та соціальної сфери.

До районів, в яких відносна кількість чоловіків збільшується, слід віднести Нижньосірогозький, Горностаївський та Нововоронцовський райони. В них з 2002 по 2007 роки кількість чоловіків на 1000 жінок збільшилась від 1 до 5 чол. Каховський район виділяється серед інших районів – в статевій структурі його населення за вказані роки змін не відбулось. Далі слід виділити такі райони, як Високопільський, Великоолександрівський, Великолепетиський, Цюрупинський, Новотроїцький і Генічеський, в яких швидкість зменшення кількості чоловіків відносно жінок склала -1 – 5 чол, а також Чаплинський та Верхньорогачицький райони, де ця цифра знаходиться в межах -6 - -10 чол. Слід зазначити, що майже всі з перерахованих вище районів є периферійними. Наступну групу складають адміністративно-територіальні одиниці, де процес збалансування статеві структури відбувається швидше, ніж в середньому по області. Швидкість цього процесу у Херсонській міськраді, Бериславському, Білозерському, Голопристанському, Садовському та Каланчацькому районах становила від – 11 до – 15 чол. Окремо виділяють Новокаховська міськрада та Іванівський район, де відносна кількість чоловіків зменшувалась найшвидше і становила понад -16 чол.

У 2007 році в середньому в населенні Херсонської області на 1000 жінок припадало 864 чоловіка. Найбільш збалансованою статеві структура була в Білозерському, Каховському та Горностаївському районах – 915-934 чоловіка на 1000 жінок. Також до територій з відносно збалансованою статеві структурою можна віднести Голопристанський район – 910 чоловіків на 1000 жінок. Наступна велика група мала статеві структуру, схожу на таку в області в цілому – це Великоолександрівський, Нововоронцовський, Бериславський, Верхньорогачицький, Великолепетиський, Нижньосірогозький, Іванівський, Новотроїцький, Чаплинський, Каланчацький, Садовський, Цюрупинський райони. Населення Високопільського та Генічеського райони мало в своєму складі менше чоловіків на тисячу жінок, ніж у середньому по області - 871 – 857 відповідно. Дані території наближені до великих міст – Кривого Рогу та Мелітополя, які лежать за межами Херсонської області, але можуть мати значний вплив на оточуючі їх території. І окремо виділяються Херсонська й Каховська міськради, в яких на 1000 жінок припадає найменше чоловіків.

Порівнюючи рисунки 1 та 2, слід звернути увагу на Новокаховську міськраду, в якій у 2007 році на 1000 жінок припадало найменше після Херсонської міськради чоловіків – 835, і при цьому тенденція до зменшення цього числа у неї одна з найбільших в області.

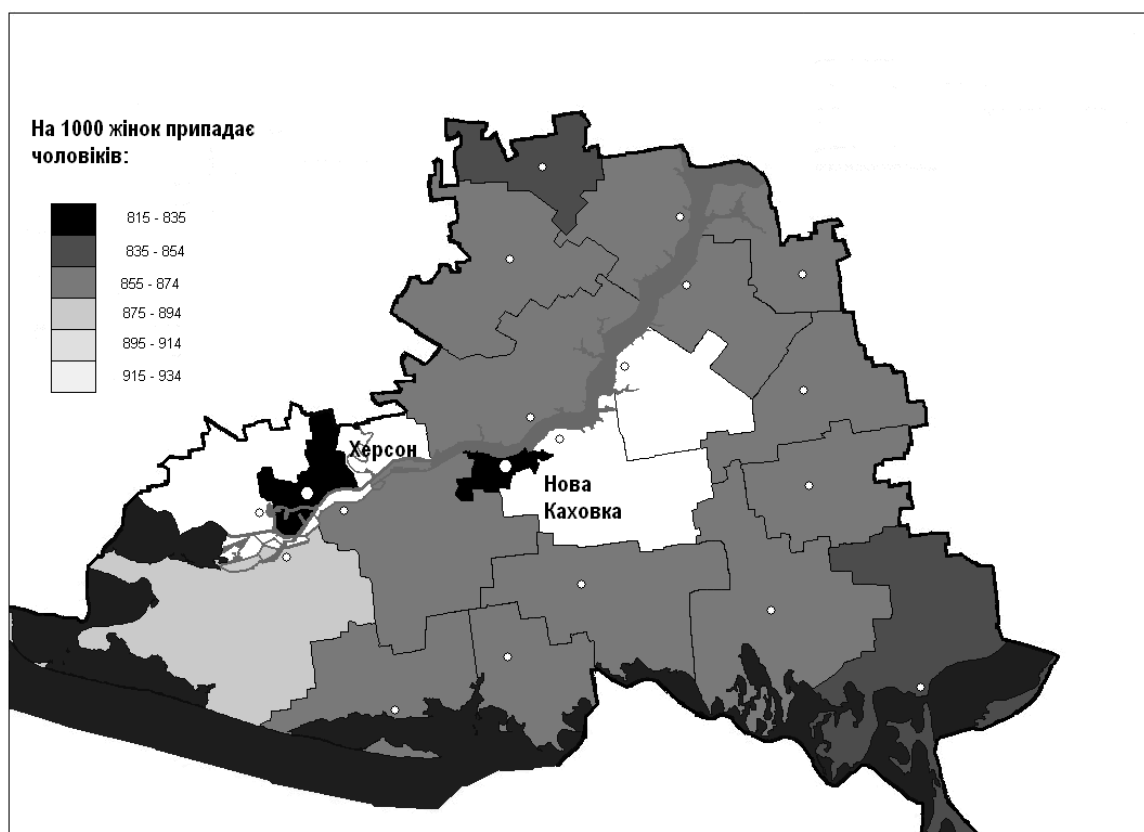

Рис. 1. Статеву структуру населення Херсонської області по районах та міськрадах на початок 2007 року (складено автором за [7])

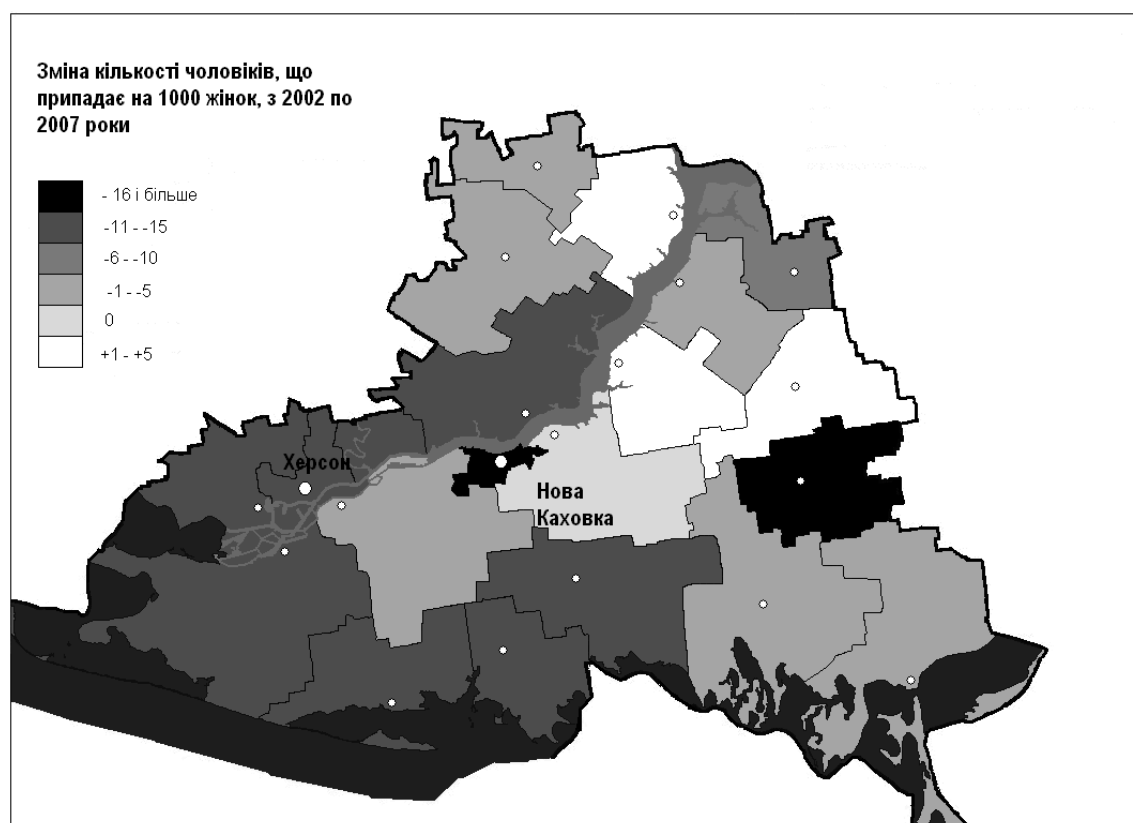

Рис. 2. Динаміка статеву структури населення Херсонської області з 2002 по 2007 роки по районах та міськрадах (складено автором за [3-7])

Те ж стосується й Херсонської міськради, де при найменшій відносній кількості чоловіків на 1000 жінок зберігається стійка тенденція до зменшення цього числа. Горностаївський район у 2007 році мав одну з найбільш збалансованих статевих структур населення, і в цьому районі прослідковується тенденція до зростання відносної частки чоловіків.

Висновки. Проведене дослідження показало, що існують суттєві відмінності стану статеві структури населення на різних територіях Херсонської області та її динаміки. Найбільші проблеми характерні для населення міськрад – вони мають одні з найнижчих в області відносні частки чоловіків у населенні, і цей показник тут зменшується. Деякі райони області теж мають значну від’ємну динаміку цього показника, але тут інша причина – значний відтік населення від периферії до центру області, в основі якого лежить відтік в першу чергу чоловічого населення. Саме ці території потребують в першу чергу проведення заходів щодо поліпшення демографічної ситуації. Для деяких інших районів області характерним є процес покращення збалансованості статеві структури населення.

Література: 1. Пилипак О. Інвестиційна привабливість регіонів України: соціально-демографічний аспект // Економіка України. – 2004. - №8. – С. 82-85. 2. Статистика населення с основами демографії: Учебник / Г. С. Кильдишев, Л. Л. Козлова, С. П. Ананьева и др. – М.: Финансы и статистика, 1990. – 312 с. 3. Статистичний щорічник Херсонської області. 2002 рік. Херсон, 2003. 4. Статистичний щорічник Херсонської області. 2003 рік. Херсон, 2004. 5. Статистичний щорічник Херсонської області. 2004 рік. Херсон, 2005. 6. Статистичний щорічник Херсонської області. 2005 рік. Херсон, 2006. 7. Статистичний щорічник Херсонської області. 2006 рік. Херсон, 2007. 8. Яворська В. В. Геодемографічні процеси і геодемографічна ситуація в регіоні Українського Причорномор’я. Автореф. дис...канд. геогр. наук. 11.00.02 / Одеський нац. Ун-т ім. І. І. Мечникова – Одеса, 2003. – 20 с.

УДК 911.3 (477)

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ОБЛАСТЕЙ ПІВНІЧНО-СХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

Корнус А.О.

Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка

Найбільш вдалим вирішенням проблеми оцінки міжрегіональних розбіжностей рівня життя є використання різноманітних регіональних та інтегральних індексів, одним з яких є індекс рівня життя (ІРЖ) населення. При розрахунку останнього цілком обґрунтоване використання якомога ширшого набору показників, що посилює ступінь адекватності розрахункових значень реальному стану речей. Крім того, використання лише позитивних характеристик (чим вище значення показника, тим вищий рівень розвитку досліджуваного об’єкта) рівня життя значно спотворює реальний стан справ по окремих регіонах України, оскільки при цьому залишаються поза увагою негативні індикатори (дестимулятори) рівня життя населення (наприклад, стан злочинності, рівень захворюваності тощо).

Оцінка рівня життя населення областей Північно-Східного регіону України у нашій статті проводиться по трьох аспектах, що визначені [1] як основні для категорії рівня життя населення:

1. Матеріальний добробут населення.
2. Умови життя населення.
3. Соціальне середовище.

Матеріальний добробут населення найбільш повно характеризує масштаби розшарування населення за рівнем доходів, витрат і майнового стану, якими визначається соціальний статус особи або соціальної групи в соціально-економічній структурі суспільства. Для оцінки цього аспекту рівня життя населення областей Північно-Східного регіону України нами були використано дві групи показників, запозичених з роботи [1]. Першу групу складають показники, за допомогою яких можна детально вивчити всі види доходів за джерелами надходження: середньомісячна заробітна плата та пенсія, питома вага працівників, які отримують мінімальну зарплату та пенсіонерів, які отримують мінімальну пенсію, співвідношення середньої зарплати та середньої пенсії, кількість введеного в експлуатацію житла ($\text{м}^2/\text{людину}$), середній рівень сукупних витрат/доходів у розрахунку на 1 дорослого, питома вага доходу від особистого підсобного господарства у сукупному доході, частка грошових доходів у сукупних доходах, рівень бідності і коефіцієнт Джині².

У сучасних українських соціально-економічних умовах, коли поширена незареєстрована економічна діяльність, а населення схильне приховувати свої доходи, реальний стан матеріальної забезпеченості та його диференціацію інколи точніше характеризують показники витрат, які включені до другої групи: кількість мінімальних споживчих кошиків, які можна придбати на суму середньодушового доходу (за регіональними цінами), забезпеченість приватними автомобілями на 100 сімей, питома вага в сукупних витратах витрат на харчування, послуги, на заощадження та придбання нерухомості.

Умови проживання населення. Головною характеристикою умов проживання населення є кількісні (загальна площа житла) та якісні (обладнання житла зручностями) показники, які дають уяву про житлові умови населення тієї чи іншої області: щільність населення ($\text{осіб}/\text{км}^2$), рівень урбанізації, забезпеченість житлом (м^2 загальної площі/особу), частка населення, що проживає у містах з населенням понад 100 тис. осіб.

Другою за вагомістю характеристикою умов проживання населення є розвиненість системи обслуговування, основна мета розвитку якої – надання максимальній кількості мешканців адміністративних областей Північно-Східного регіону України благ та послуг високої якості відповідно до науково обґрунтованих нормативів або фактичних потреб: частка міського населення, що мешкає в будинках з водогonom та з гарячим водопостачанням, каналізацією, центральним опаленням; частка сільського населення, що мешкає у будинках з водогonom, каналізацією, газом; щільність автомобільних доріг ($\text{км}/1 \text{ тис. км}^2$). Індика-

² Коефіцієнт Джині оцінює ступінь нерівномірності розподілу населення за рівнем доходів (чим ближче значення коефіцієнту до 1, тим вищий рівень нерівномірності та навпаки) всередині країни [2].

тори комфортності житла, доцільно розглядати окремо для сільських та міських населених пунктів, оскільки в сільській місцевості та у містах вони різні або мають різні порогові значення.

Третя група показників характеризує забезпечення населення областей Північно-Східного регіону найбільш необхідною медичною інфраструктурою та можливістю отримати невідкладну допомогу: кількість лікарняних ліжок (на 10000 жителів); планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів (кількість відвідувань на 10000 населення). До цієї ж групи входять показники забезпечення та доступності зв'язку: кількість телефонів (на 100 сімей); кількість таксофонів (на 10000 міського населення); питома вага сільського населення, віддаленого на відстань понад 5 км від найближчого відділення зв'язку чи лікарняного закладу первинної допомоги, оскільки ці показники дуже тісно пов'язані. Наявність лікарні або станцій швидкої допомоги без наявності можливості швидко з ними зв'язатися значно ускладнює умови проживання населення.

Останній показник – це обсяг регіонального телемовлення (год.), що дає змогу населенню мати уяву про проблеми та негаразди, що існують в регіоні їх проживання.

Соціальне середовище. Складовими цього блоку є соціальне самопочуття та соціальна напруга. Виходячи з необхідності використання показників, які найбільш коректно характеризують вищезгадані явища, сформовано перелік показників цього блоку: питома вага бідних за самооцінкою, коефіцієнт злочинності, частка (%) засуджених до чисельності регіону, питома вага тяжких злочинів у загальній їх кількості, кількість (на 100 000 населення) самогубств, хворих на активний туберкульоз, СНІД/ВІЧ, хворих, узятих на облік з метою лікування і реабілітації, кількість абортів на 100 живонароджених, питома вага безробітних тривалістю понад рік у загальній їх чисельності, співвідношення шлюбів та розлучень, питома вага народжених поза шлюбом дітей, кількість ДТП (на 100 км доріг), заборгованість по зарплаті в розрахунку на 1 працюючого (гривень).

Другим етапом методики є нормування відібраних для обчислення регіонального ІРЖ населення показників, тобто перехід до показників, що не мають одиниці виміру; розрахунок значень ваг показників, інтегрального показника по кожному блоку та знаходження регіонального ІРЖ населення (табл. 1). Нормування, розрахунки ваг та інші процедури здійснено за методикою [1].

Таблиця 1

Характеристика рівня життя населення у 2000-2005 [1] і 2007 рр.

Область	ІРЖ			Ранг регіону		
	2000	2005	2007	2000	2005	2007
Луганська	0,306	0,438	0,482	4	2	2
Полтавська	0,420	0,445	0,453	2	3	3
Сумська	0,326	0,401	0,426	3	4	4
Харківська	0,434	0,498	0,519	1	1	1

Перше місце із значним відривом – за даними і 2000, і 2005, і 2007 рр. – впевнено займає Харківська область, при чому першість належить їй майже з

усіх аспектів рівня життя. Друге місце посідає Луганська область, у якій порівняно з 2000 р. значно зріс інтегральний показник рівня життя населення (з 0,306 у 2000 р. до 0,482 у 2007). У разі збереження такої тенденції друга позиція залишиться за цією областю і в майбутньому. У 2000 р. Полтавська область займала другий щабель рейтингу, але зростання індексу рівня життя у Луганській області відбувалося більш стрімкими темпами, що призвело до зниження рейтингу Полтавщини і у 2007 р. вона посіла лише 3 місце, потіснивши Сумську область на останнє місце у регіоні. Сумська область займає останні місця по двох з трьох аспектів рівня життя. У блоці умов проживання населення основними чинниками її відставання є висока питома вага сільських поселень, погано забезпечених сучасними вигодами – водогоном, каналізацією тощо. У блоці соціального середовища – найвищій питомій вазі тяжких злочинів, найбільшій кількості самогубств та найбільшій вазі населення, яке не може забезпечити себе нормальним харчуванням.

Аналізуючи динаміку ІРЖ бачимо, що найбільше свій показник покращила Луганська область. Значення індексу за 2000-2007 рр. зросло у ній на 0,176, що становить 157,5% до рівня 2000 р. Швидко зростало значення ІРЖ населення і у Сумській області – 130,6% до рівня 2000 р. Натомість для Харківської області таке зростання становило лише 119,6%, а для Полтавської області – лише 107,8%.

Проведений аналіз довів, що застосування інтегрального показника для оцінки регіональної варіації рівня життя населення цілком правомірне. Розрахунок індексу рівня життя населення регіону у тривалій перспективі дасть змогу використовувати його для розробки регіональних програм з підвищення рівня життя населення та у прогностичних оцінках життєвого рівня населення на середньострокову перспективу. Використання в методиці регіональної оцінки окремих напрацювань з регіонального індексу людського розвитку [2] дає можливість оцінити вплив рівня життя населення на розвиток людського потенціалу регіону.

Література: 1. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л. М. Черенько. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. – 428 с. 2. Людський розвиток в Україні: 2003 рік (колектив авторів) / Щорічна науково-аналітична доповідь / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2004. – 194 с.

УДК.911.3

МІСЦЕ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ЗОВНІШНІЙ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ

Кулешова Г.О.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Актуальність. На сучасному етапі розвитку економіки України зовнішньоекономічні зв'язки відіграють важливу роль у процесі інтеграції до світового господарства. Вони виступають своєрідним індикатором включення національної економіки в систему міжнародних економічних відносин. Зовнішньоекономічні зв'язки, а саме їх динаміка та структура відображають стан розвитку гос-

подарства, технічний рівень та конкурентоспроможність національного виробництва. Особливої актуальності в останній час набуває дослідження регіональних особливостей зовнішньоекономічних зв'язків, оскільки розширення безпосередньої участі регіонів України у зовнішньоекономічній діяльності впливає на стан входження країни до світогосподарської системи. Крім цього, зовнішньоекономічні зв'язки відіграють важливу роль у соціально-економічному розвитку регіонів.

Метою даного дослідження є оцінка місця Харківської області у зовнішній торгівлі України.

Аналіз попередніх досліджень. Різним аспектам розвитку зовнішньоекономічних зв'язків присвячені роботи І.Т. Балабанова, А.І. Балабанова, Л.Б. Вардомського, А.П. Голікова, Б.М. Данилишина, М.І. Долішнього, В.О. Колосова, П.В. Луцишина, Ю.В. Макогона, В.В. Третяк, П.І. Пірожкова та ін.

Виклад основного змісту. Зовнішньоекономічні зв'язки являють собою систему різноманітних зв'язків між національними економіками різних країн і охоплюють усі сфери економічного життя держави. Найбільш розвинутою формою зовнішньоекономічних зв'язків є зовнішня торгівля товарами, але все більшого значення набувають прогресивні форми зовнішньоекономічної діяльності, які являють собою різні методи і стадії міжнародної кооперації виробництва та участі у довгострокових програмах виробничо-інвестиційного і науково-технічного співробітництва [1].

Харківська область, володіючи могутнім економічним і ресурсним потенціалом, активно включилася у міжнародне співробітництво та розвиває зовнішньоекономічні зв'язки з урахуванням загальнодержавної зовнішньоекономічної політики.

Головні показники та тенденції зовнішньої торгівлі Харківщини у 2007 році такі:

- експортні поставки становили 1147,4 млн. дол. США, що на 22,5% більше, ніж у 2006р., імпортні надходження збільшились на 15,4% і становили 2 млрд. 288,5 млн. дол. США. В цілому зовнішньоторговельний оборот області за 2007 рік склав 3 млрд. 435,9 млн. дол. США, що на 17,8% більше, ніж у 2006 році;
- у 2007 році відбулось збільшення від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі на 8,2%, тоді як у 2006 році – на 18,9%;
- в експорті харківських товаровиробників переважає продукція високотехнологічного сектору (машини, електричне, електронне та транспортне устаткування), в імпорті значну питому вагу мають наземні транспортні засоби, котли, машини, апарати і устаткування, полімерні матеріали, пластмаси, каучук (42% імпортних надходжень до області);
- головними торговельними партнерами Харківської області є країни СНД, серед яких найбільша частка експортно-імпортних операцій припадає на Російську Федерацію (майже 50%) [2, 3, 4].

За період 2004 – 2007 рр. зростання обсягів експорту продукції з Харківської області майже відповідає загальнодержавній тенденції. Так, за період, що аналізується, експорт продукції Харківщини та України в цілому збільшився відповідно на 33,4% і 33,7% (рис. 1). За той же період, імпорт товарів України збільшився на 52,2%, Харківської області – на 61,8%. Зростання імпортних пос-

тавок в Харківську область відбувається за рахунок надходження комплектуючих, устаткування, машин та обладнання для галузей промисловості, що свідчить про процес технічного переоснащення виробництва в регіоні.

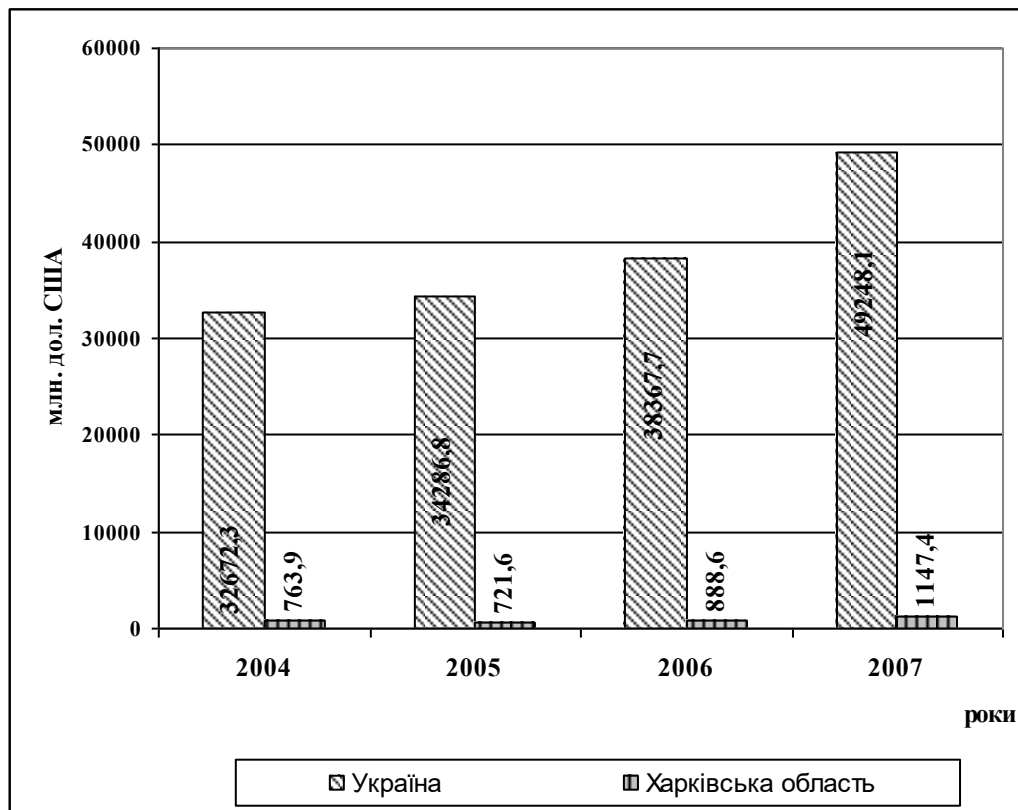

Рис. 1. Динаміка обсягу експорту товарів з України та Харківської області за період 2004 – 2007 рр. (побудовано автором за даними [3])

Харківщина відіграє вагомий роль у зовнішній торгівлі України. За останні п'ять років область стабільно входить до першої десятки регіонів за рівнем розвитку зовнішньоторговельних зв'язків (табл.).

Таблиця

Харківська область у зовнішній торгівлі товарами України

Роки	Обсяг експорту, млн.дол. США	Питома вага у загальному обсязі експорту України, %	Місце серед регіонів України	Обсяг імпорту, млн.дол. США	Питома вага у загальному обсязі імпорту України, %	Місце серед регіонів України
2004	763,9	2,3	9	877,0	3,0	7
2005	721,6	2,1	10	1419,5	3,9	7
2006	888,6	2,3	8	1936,5	4,3	7
2007	1147,4	2,3	6	2288,5	3,8	6
І пів-річчя 2008 р.	762,7	2,3	8	1209,0	2,9	7

(побудовано автором за даними [2, 3])

Питома вага Харківської області у зовнішньоторговельному обороті країни у 2007 році становила 3,1%. За цим показником область займає 7 місце серед регіонів України (рис. 2), поступаючись м. Києву, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській та Одеській областям.

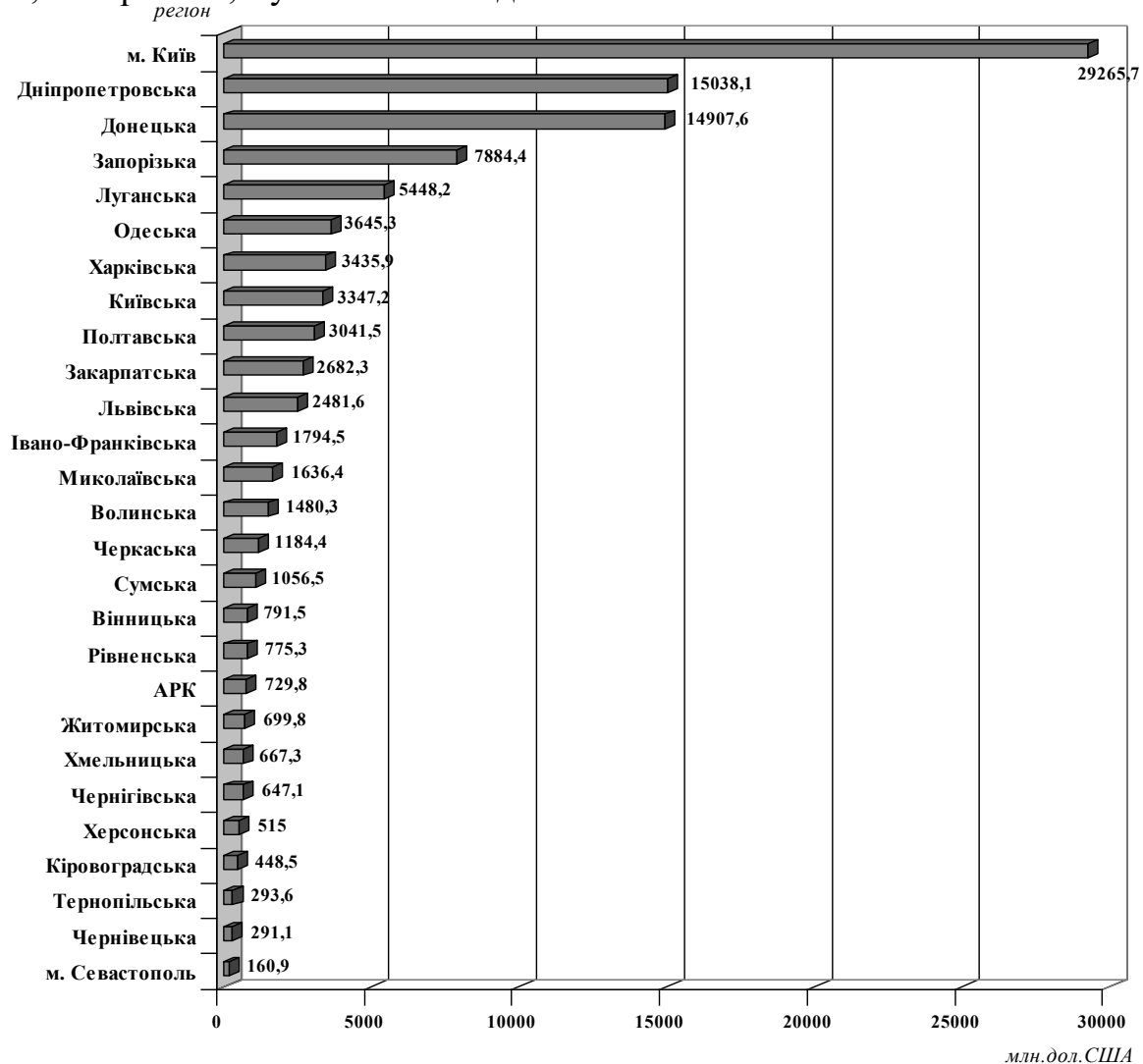

Рис. 2. Розподіл регіонів України за обсягом зовнішньоторговельного обороту у 2007 році (побудовано автором за даними [3])

Одним із критеріїв, що визначає ступінь участі регіонів України у зовнішньоекономічних зв'язках, є величина експорту на душу населення [1]. Прийнявши середньоукраїнський показник за 100%, можна визначити, що Харківська область має експортність на рівні 38,6% від середнього показника по Україні та посідає 14 місце серед її регіонів. За аналогічними розрахунками щодо імпорту Харківщина є регіоном із середньою імпортністю (62,56% та 9 місце серед областей України). До регіонів з високою експортністю та імпортністю належать області України, показники експорту та імпорту на душу населення яких вищі за середньодержавні значення (Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Луганська, Полтавська області та м. Київ). Отже, за інтенсивністю зовнішньоекономічних зв'язків Харківщина відноситься до регіонів України, які порівняно широко включені у зовнішньоекономічні зв'язки країни.

Висновки. Розвитку зовнішньоекономічних зв'язків Харківської області сприяє її територіальне розташування. Регіон має вигідне економіко-географічне та транспортне положення, є центром міжнародних транспортних магістралей, має розвинену виробничу і комерційну інфраструктуру. Основу економіки Харківщини становлять великі підприємства машинобудівного комплексу. Експортуючи продукцію з високою валютною ефективністю, область має більш ефективно використовувати зовнішньоекономічну діяльність як домінуючий фактор соціально-економічного розвитку, підвищення конкурентоспроможності території, збільшення доходів та зайнятості населення, насичення місцевого ринку бракуючими товарами, а відтак забезпечувати сталий розвиток країни в цілому. Зовнішньоекономічні зв'язки регіонів, у т.ч. Харківської області, дозволяють зміцнити позиції України у міжнародному поділі праці та збільшити реальний ступінь її включеності у світове господарство.

Література: 1. Третяк В.В. Організаційно-економічне забезпечення розвитку регіональних зовнішньоекономічних зв'язків: Автореф.....д.е.н. / 08.10.01. – Донецьк, 2005. 2. Харківська область в 2006 році: Статистичний щорічник / За ред. М.Л. Чмихало. – Х.: ВД «ІН-ЖЕК», 2007. – 604 с. 3. Офіційний сайт державного комітету статистики України www.ukrstat.gov.ua 4. Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації www.kharkivoda.gov.ua.

УДК 911.3

РЕГІОНАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ТЕЛЕФОННОГО ТА МОБІЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ В УКРАЇНІ

Лисенко В.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Проаналізовано відміни в регіонах України за щільністю засобів телефонного зв'язку, рівнем забезпеченості територій засобами телефонного зв'язку, рівнем проникнення мобільного зв'язку.

Процеси інтеграції різних видів зв'язку призвели до появи глобальних взаємопов'язаних систем – світових телекомунікацій. Їх основу складають найбільш поширені засоби масової інформації – радіо і телебачення, а також види індивідуального зв'язку, що динамічно розвиваються – телефонний, стільниковий, телефаксний, електронна пошта та ін. Їх поширеність, співвідношення на різних регіональних рівнях відрізняється, що визначає головну мету суспільно-географічного дослідження телекомунікацій.

Рівень сучасного розвитку всієї системи засобів зв'язку і кожного його виду визначається різними історичними та географічними передумовами й сучасними умовами розвитку і формування. Географічні умови території (величина, рельєф, доступність, чисельність та густота населення), її географічне й особливо суспільно-географічне положення зумовили сучасний галузевий та територіальний розвиток засобів зв'язку і продовжують далі впливати на його динаміку та трансформації.

Процеси глобалізації радикально змінюють макроекономічні процеси в Україні, формуючи нове розуміння якостей соціально-економічної політики як на

державному, так і на регіональному рівні. Особливо гостро постає проблема забезпечення загальнодоступними послугами зв'язку населення не лише в містах, а й у сільській місцевості та гірських районах з огляду на різкі відмінності в розвитку міст і сіл. Адже доступ населення до телекомунікаційних ресурсів належить до критеріїв, що визначають якість життя в країні.

Критеріями відмінностей у рівні розвитку зв'язку в різних регіонах є ступінь насиченості населення і території засобами масової інформації та індивідуального зв'язку. Вони оцінюються рядом показників:

- 1) ємність – загальна кількість засобів зв'язку в країні або окремому її регіоні;
- 2) щільність засобів зв'язку в розрахунку на 100 жителів або кількість останніх, що припадає на 1 апарат;
- 3) забезпеченість території засобами зв'язку – кількість апаратів зв'язку в розрахунку на 1 км²;
- 4) складом (структурою) видів зв'язку, що обслуговують ті чи інші території;
- 5) інтегрованістю країни або регіону в міжнародну систему телекомунікацій.

Інформаційний етап в розвитку людства передбачає можливість активної участі широких мас населення і учасників всіх видів виробничої діяльності та послуг в отриманні і наданні необхідної інформації. Тому найбільшого значення набувають такі показники як щільність і забезпеченість засобами зв'язку, перш за все індивідуального.

Основним показником, що визначає рівень розвитку мережі зв'язку будь-якої країни на протязі останніх 50 років є показник телефонної щільності. За його допомогою можна достатньо повно охарактеризувати загальний стан всієї мережі зв'язку країни в цілому або окремих її регіонів, оскільки більше 90 % інформації передається по телефонним лініям або типовим каналам передачі.

За показником щільності засобів телефонного зв'язку в Україні виділено три групи регіонів:

- 1) з високою щільністю: Київська, Запорізька, Одеська, Дніпропетровська, Харківська області (40,7-27,6 тел./на 100 осіб);
- 2) з середньою щільністю: Чернігівська, Полтавська, Миколаївська, АРК, Херсонська, Черкаська, Донецька, Житомирська, Чернівецька, Сумська, Хмельницька області (25,4-20,8 тел./на 100 осіб);
- 3) з низькою щільністю: Тернопільська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Вінницька, Волинська, Рівненська, Івано-Франківська, Закарпатська області (20,1-14,7 тел./на 100 осіб).

За показником забезпеченості території засобами телефонного зв'язку виділяються три групи регіонів:

- 1) з високою забезпеченістю: Київська, Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Чернівецька, Львівська, АРК, Одеська, Запорізька області (64,7-20,4 тел./на 1 км²);
- 2) з середнім рівнем забезпеченості: Івано-Франківська, Луганська, Тернопільська, Черкаська, Закарпатська, Хмельницька, Полтавська, Миколаївська, Вінницька, Сумська, Рівненська області (17,5-10,6 тел./на 1 км²);
- 3) з низьким рівнем забезпеченості: Житомирська, Волинська, Херсонська, Чернігівська, Кіровоградська області (9,6-8,6 тел./на 1 км²).

Порівнюючи показники телефонної щільності міст (31,2 тел./на 100 осіб) та сільської місцевості (10,7 тел./на 100 осіб) можна зробити висновок, що щільність у містах в середньому у 3 рази вища ніж у сільській місцевості (Рис. 1). Тому важливим завданням регіонального розвитку є вирівнювання розвитку телекомунікацій у міській та сільській місцевості. Нині лише у країнах Західної Європи, Північної Америки та в Японії показники телефонної щільності в містах і сільській місцевості приблизно однакові.

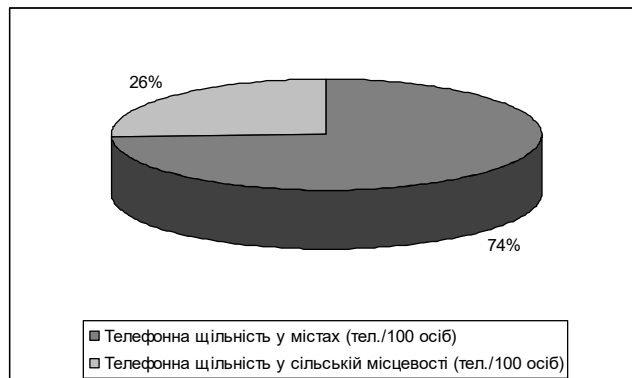

Рис. 1. Співвідношення телефонної щільності у містах та сільській місцевості

Отже, рівень розвитку та забезпеченість засобами зв'язку в Україні має значні регіональні відміни. Одним з варіантів розв'язання цієї проблеми є організація універсального обслуговування (універсального доступу), що полягає у накладенні зобов'язань на операторів мереж щодо забезпечення споживачів певним переліком послуг відповідної якості за доступними цінами незалежно від географічного розташування споживачів.

Важливим засобом в прискоренні телефонізації населення України та вирівнюванні розвитку телекомунікацій у міській та сільській місцевості став мобільний зв'язок. За кілька останніх років Україна зробила величезний стрибок в розвитку і популяризації мобільного зв'язку. Мобільний зв'язок міцно закріпилася в свідомості людей як простий і найдоступніший спосіб для спілкування. За період з 2005-го по 2006-й рік чисельність абонентів мобільного зв'язку збільшилася на 63,5%. Щодо регіонального розрізу, то зростання загальної чисельності абонентів відбувалося у всіх без винятку регіонах. Найбільшим воно було у Вінницькій, Житомирській, Черкаській, Чернігівській, Рівненській, Хмельницькій, Тернопільській та Волинській областях (від 4,9 до 2 разів). Найнижчий рівень зростання зафіксований в АРК (13,1%), Донецькій (18,1%) і Харківській (26,8%) областях.

На даний момент в Україні один з найвищих у світі показників проникнення мобільного зв'язку. На кінець 2006-го року він становив 103,6% (у 2005 році – 63,92%).

У 2006 році рівень проникнення мобільного зв'язку перевищив 100%, тобто чисельність абонентів мобільного зв'язку перевищила наявне населення України (Рис. 2).

За рівнем проникнення мобільного зв'язку регіони України групуються наступним чином:

- 1) найвищий рівень (>100%): Київська, Херсонська області, АРК;
- 2) високий рівень (90-100%): Донецька, Полтавська, Луганська, Харківська і Че-

рнігівська області;

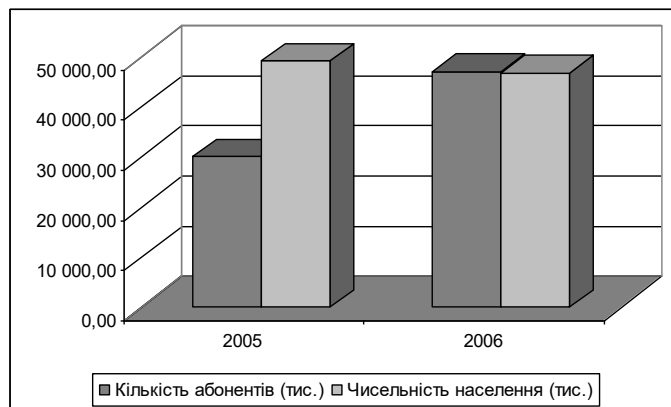

Рис. 2. Співвідношення чисельності населення і кількості абонентів в Україні

3) середній рівень (80-90%): Миколаївська, Чернівецька, Черкаська, Закарпатська, Волинська, Одеська, Сумська області;

4) низький рівень (<80%): Житомирська, Кіровоградська, Дніпропетровська, Івано-Франківська, Запорізька, Рівненська, Вінницька, Львівська, Тернопільська і Хмельницька області.

За прогнозами аналітиків рівень проникнення зростатиме і може досягнути 125-130%. Цьому сприятимуть поява двохсімних телефонів, дисбаланс тарифів на дзвінки в середині мережі та інші мережі, недостатня якість послуг, поширення використання мобільного інтернету.

УДК 911.3

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Мезенцева Н.І., Кібка А.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У Концепції державної регіональної політики України розвиток підприємництва віднесено до пріоритетних завдань регіональної політики, а мале підприємництво визначено як один з найвагоміших чинників забезпечення соціально-економічного зростання в регіонах. У розвитку малого підприємництва в Україні спостерігається значна регіональна диференціація. Регіональні відміни функціонування малого підприємництва зумовлені особливостями історичного, економічного, культурно-психологічного розвитку та спеціалізацією господарства.

Головними факторами розвитку малого підприємництва в Україні є організаційно-правові та соціально-економічні. Серед організаційно-правових важлива роль належить регуляторній політиці держави та фінансуванню малого підприємництва, яке включає фінансово-кредитну його підтримку, надходження державних та іноземних інвестицій, надання підприємцям приміщень в оренду та власність для організації ведення бізнесу, розміщення серед суб'єктів малого

підприємництва державних замовлень, надання організаційної та консультаційно-інформаційної допомоги державними та недержавними інституціями. Найважливішими соціально-економічними чинниками, що зумовлюють сучасний стан розвитку малого підприємництва, є кон'юнктура споживчого ринку; наявні фінансові та матеріальні ресурси (як, наприклад, рівень розвитку, структура та розміщення промислових і сільськогосподарських підприємств, природно-сировинні ресурси); розміщення населення, характер його розселення та кваліфікація робочої сили; рівень розвитку транспорту та об'єктів виробничої інфраструктури; економіко-географічне положення регіону; рівень урбанізованості території.

В цілому тенденції у розвитку малого підприємництва в Україні можна охарактеризувати як позитивні. Про це свідчить приріст майже всіх кількісних показників. Так, наприклад загальна чисельність малих підприємств збільшилася від 233607 у 2001 році до 307398 у 2006 році. У розрахунку на 10 тис. наявного населення цей показник змінився із 48 до 66. За останні десять років кількість малих підприємств зросла більш, ніж у 3 рази.

За показником загальної кількості малих підприємств у розрахунку на 10 тис. наявного населення також можна виділити чотири групи регіонів. До першої групи входять регіони, в яких кількість малих підприємств на 10 тис. жителів становить понад 65. Сюди відносяться м. Київ, АР Крим, Харківська, Львівська, Миколаївська та Одеська області. Другу групу складають регіони, в яких кількість малих підприємств на 10 тис. жителів становить від 55 до 65: Закарпатська, Запорізька, Київська, Дніпропетровська, Донецька, Івано-Франківська та Херсонська області. Третю групу з показником 47-54 малих підприємств утворюють Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Вінницька та Чернівецька області. Четверту групу складають решта регіонів з показником від 41 до 46 підприємств. Диференціацію кількісних показників розміщення малих підприємств можна пояснити соціально-економічними чинниками, зокрема, попитом на продукцію та послуги, рівнем урбанізованості території, рівнем підприємливості жителів регіонів, наявністю фінансово-кредитних установ, рівнем купівельної спроможності населення тощо.

Досліджуючи регіональні особливості розвитку малого підприємництва в Україні, необхідно проаналізувати показники зайнятості. Показник середньої кількості зайнятих на малих підприємствах з 1998 до 2006 року змінювався нерівномірно і не завжди мав тенденцію до збільшення. Так, наприклад, з 1998 до 2003 року темпи його приросту постійно зростали, а починаючи з 2004 року спостерігається чітка тенденція до зменшення середньої чисельності зайнятих на малих підприємствах. Виключення становить лише м. Київ, де кількість зайнятих у малому бізнесі постійно зростає.

За показником зайнятості на малих підприємствах у розрахунку на 10 тис. жителів можна виділити чотири групи регіонів: 1) регіони із середньою кількістю зайнятих у малому підприємстві (понад 400 осіб на 10 тис. жителів) – м. Київ, Львівська, Харківська, Одеська, Київська області та АР Крим; 2) регіони із значенням показника від 350 до 400 осіб на 10 тис. жителів – Запорізька, Миколаївська, Житомирська, Дніпропетровська та Хмельницька області; 3) регіони, в яких середня чисельність зайнятих у малому підприємстві на 10 тис.

наявного населення становить від 300 до 350 осіб – Полтавська, Чернігівська, Сумська, Херсонська, Рівненська, Черкаська, Волинська, Кіровоградська, Тернопільська, Донецька та Вінницька області; 4) група регіонів, де середня кількість зайнятих у малому підприємстві на 10 тис. жителів становить менше 300 осіб – Чернівецька, Закарпатська, Івано-Франківська та Луганська області.

З використанням кількісних показників методом ранжування здійснено рейтингову оцінку розвитку малого підприємництва у регіонах України. Виділено чотири групи регіонів:

- регіони-лідери за рівнем розвитку малого підприємництва – м. Київ, Харківська, Дніпропетровська, Одеська, Донецька, Львівська області та АР Крим;

- регіони з високим рівнем розвитку малого підприємництва – Миколаївська, Запорізька та Київська області;

- регіони із середнім рівнем розвитку малого підприємництва – Закарпатська, Полтавська, Черкаська, Херсонська, Сумська, Кіровоградська, Житомирська, Івано-Франківська, Хмельницька, Чернівецька та Рівненська області;

- регіони із низьким рівнем розвитку малого підприємництва – Вінницька, Чернігівська, Луганська, Волинська та Тернопільська області.

Необхідно враховувати те, що специфіка рейтингової оцінки полягає у визначенні конкретного місця кожного регіону серед інших при тому, що рівень розвитку малого підприємництва в усіх регіонах України характеризується стійким зростанням.

Отже, аналіз динаміки чисельності малих підприємств, чисельності зайнятих та рівня заробітної плати дає підстави стверджувати, що мале підприємництво має тенденцію до розвитку в усіх регіонах України. Основними чинниками регіональної диференціації в розвитку малого підприємництва є соціально-економічні та можливості фінансово-кредитної підтримки малого бізнесу.

Література: 1. Діяльність малих підприємств у 2006 році. Статистичний збірник. – К.: Держкомстат України, 2007. – 267 с. 2. Мале підприємництво // Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України за 2006 рік. – К., 2007. – С. 89-95.

УДК 911.3

МЕТОДИКА ІНФОРМАЦІЙНОГО АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНО – ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

Нємець К.А., Нємець О.К.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

На сучасному етапі українське суспільство характеризується надзвичайно складною динамікою політичних процесів, внаслідок чого часто втрачається спадковість, наступність і неперервність соціально – економічного розвитку країни. Затяжні економічні кризи, відсутність чітко визначеної і послідовної соціальної політики, відсутність кардинальних реформ в промисловості, фінансовій системі, сільському господарстві тощо призводить до того, що Україна втрачає дорогоцінний час. Вісімнадцять років незалежності запам'яталися скоріше політичними баталіями на всіх рівнях влади, ніж планомірною напруженою працею на користь укріплення державності та підвищення добробуту народу.

Настав час, коли треба схаменутися і, забувши про політичні амбіції, по – справжньому, а не на словах, почати реформування всіх сфер діяльності суспільства.

Наріжним каменем будь – якого суспільства є економіка. Держава не може бути суверенною, якщо в економічному житті панує безлад і не виконуються закони. Тому є нагальна потреба у науковому аналізі сучасного економічного стану регіонів з метою розробки швидких та енергійних заходів для виводу їх із кризи. Але економіка не є самоціллю, вона обов'язково повинна працювати на поліпшення стану соціальної сфери, підвищення якості життя народу. Тому науковий аналіз повинен мати комплексний характер і охоплювати всі найважливіші показники життя суспільства. Найбільш адекватною цьому завданню є суспільно – географічна парадигма, яка, спираючись на традиційний географічний підхід, на сучасному етапі швидко вдосконалюється за рахунок залучення методів дослідження з інших галузей науки. Тож розробка методів комплексного аналізу показників суспільно - географічного процесу є актуальною.

З літературних джерел відомі численні роботи, присвячені методам аналізу соціально – економічних явищ та процесів. Останнім часом все більше уваги приділяється використанню наукового апарату теорії інформації. Наприклад, у [1, 2 та інших] показано можливості інформаційного підходу у дослідженні суспільно – географічного процесу. У роботі [2], зокрема, розроблено методику дослідження регіонального розвитку, основу на аналізі траєкторії розвитку кожного регіону у нормованому багатовимірному просторі, побудованому на великому масиві показників різної природи (економічних, соціальних, екологічних тощо).

В роботі [2] показано, що інформаційний підхід можна застосовувати в конкретних методах аналізу суспільно – географічного процесу. Зокрема, представляється перспективним використання інформаційної ентропії для оцінки міри структурної організованості соціогеосистем будь - якого ієрархічного рівня. Порівнюючи синхронну ентропію різних соціогеосистем, або однієї з них на різні моменти часу можна робити висновки про ступінь їхньої структурної організації та аналізувати динаміку структурних змін. Така постановка суспільно – географічних досліджень формально аналогічна інформаційному аналізу природних систем за сукупністю параметрів, який вже використовується у фізичній географії з останньої третини XX сторіччя (наприклад, [3]). Але по суті аналізу є суттєві відміни, особливо, коли досліджуються регіональні соціогеосистеми (регіони). Тут під регіоном розуміється елемент адміністративного поділу країни, тобто, область чи місто республіканського підпорядкування. Необхідно підкреслити, що таке застосування поняття "регіон" не повністю відповідає його сучасному змісту, визначеному в географії, але є вимушеним у зв'язку з особливостями збору та накопичення статистичних даних.

Кожний регіон можна розглядати як складну динамічну соціогеосистему, стан якої на будь – який момент часу відображається великою кількістю різнопланових показників і параметрів, що характеризують всі сторони її діяльності. По аналогії з формуванням структурної інформації природних систем можна вважати, що на будь – який момент часу сукупність конкретних значень параметрів соціогеосистеми характеризує один реалізований ("запам'ятований") варіант її стану з багатьох імовірно можливих. На відміну від природних соціальні

системи знаходяться під значно більшим впливом в міру планованого і контролюваного управління соціумом, хоча й тут вплив флуктуацій проявляється досить суттєво. Тому "вибір" варіанту стану (і розвитку) соціогеосистеми в більшій мірі є вимушеним під впливом управління соціумом.

Необхідно відзначити, що для соціогеосистеми важлива не тільки кількісна оцінка її структурної організації, але й структура вихідної сукупності параметрів, бо структуризація господарства, яку відображає ця сукупність, є похідною багатьох чинників географічного розподілу праці. В умовах глобалізації і інформатизації глобального соціуму поняття географічного розподілу праці поступово втрачає свій початковий зміст і трансформується.

По – перше, насиченість інформаційно – суспільно - географічного простору надійними, швидкими і доступними каналами зв'язку значною мірою полегшує менеджмент виробництва. Внаслідок цього зменшується необхідність концентрації великої кількості робочої сили і засобів виробництва на обмеженому просторі. Тому великі підприємства, які вимагають створення і супроводу відповідної великої і розгалуженої інфраструктури (транспорт, зв'язок, послуги тощо), зараз вигідно децентралізувати.

По – друге, зменшення частки первинного сектору у структурі господарства при переході до інформаційного суспільства призводить до зменшення залежності розміщення виробництва від сировинної бази. Ця тенденція особливо помітна в економічній політиці розвинутих постіндустріальних країн, які за визнанням фахівців вже знаходяться на етапі переходу до інформаційного суспільства.

По – третє, транснаціональні корпорації, яких стає дедалі більше, агресивно захоплюють світовий ринок і є причиною і одночасно наслідком процесів глобалізації. Вони представляють собою велетенські промислово – фінансові наднаціональні імперії з бюджетом, який порівняний з національними бюджетами розвинутих країн. Тому саме транснаціональні корпорації починають встановлювати "правила гри" на світовому ринку і визначати сучасні процеси міжнародного розподілу праці, ламаючи звичні, усталені закономірності поділу праці і структури світового господарства, змінюючи суспільно - географічний простір.

По – четверте, інформаційні технології суттєво впливають на формування і трансформації ринків різних ресурсів (робочої сили, сировини, інвестицій тощо) і збуту готової продукції, тобто, на ті міжнародні інституції, які раніше майже повністю визначалися географічними чинниками.

Для регіональних соціогеосистем вплив глобальних чинників, як зовнішніх умов, відбувається через більш загальні субрегіональні або національні рівні організації. Отже, на всіх рівнях організації соціогеосистем відчувається вплив інформатизації суспільства, це накладає відбиток на просторову організацію і структуру їхнього господарства і вимагає детальних досліджень, бо це явище є новим для соціальної географії.

Процедура групування параметрів соціогеосистем для визначення частот і емпіричних ймовірностей класів групування формально така ж, як в дослідженні природних систем, але інтерпретація її результатів принципово інша. Вивчення розподілу параметрів стану соціогеосистем є не тільки основою для

визначення ентропії, але й самостійним етапом дослідження, бо статистичні показники закону розподілу дають багато інформації про стан системи і процеси, що протікають в ній. З точки зору техніки групування, прийнятої в теорії інформації, сукупність всіх можливих класів групування є своєрідною абеткою, літерами якої є класи групування (інтервали численного значення параметра). Тоді вектор стану соціогеосистеми, або сукупність параметрів її стану, є повідомленням, складеним літерами цієї абетки. Отже, аналіз стану соціогеосистеми формально зводиться до аналізу "тексту" повідомлення, що власне і описав К. Шеннон у своїй першій статті, присвяченій оцінюванню кількості інформації. Повторюваність літер у тексті повідомлення і їх кількість навіть інтуїтивно сприймаються як міра різноманіття тексту (не вникаючи у його зміст). Тому рівномірний розподіл значень параметрів стану соціогеосистем (коли всі літери у повідомленні різні) формально свідчить про найбільше різноманіття елементів тексту і його ентропія буде максимальною. Якщо ж у повідомленні одна або декілька літер повторюються, то це свідчить про структурування (ускладнення структури) тексту і одночасно зменшує розмаїття його елементів і інформаційну ентропію.

Таким чином, величина ентропії розподілу параметрів соціогеосистем обернено пропорційна ступеню її структурованості (організованості). Слід відзначити, що для регіональних соціогеосистем структурованість господарства залежить від багатьох чинників, серед яких на етапі доінформаційного суспільства головними є природно – географічні умови. Наприклад, наявність на території регіону родовищ корисних копалин визначає відповідну його спеціалізацію, тобто, переважний розвиток гірничодобувних галузей промисловості. Для регіонів України у цьому відношенні визначальним є ще один чинник, а саме – *успадкованість структури народного господарства від колишнього СРСР*. Високий ступінь кооперації і спеціалізації народного господарства СРСР призвів до того, що розміщення підприємств на території України визначалося не тільки місцевими економіко - географічними факторами, але й жорсткими вимогами планової економіки, загальносоюзними програмами розвитку народного господарства, зокрема, створення територіально – виробничих комплексів і енергетично – виробничих циклів необхідного для всесоюзного господарського комплексу спрямування. Як наслідок цього, у східних і південних регіонах зосереджено основний виробничий потенціал, а західні і центральні регіони мають переважно сільськогосподарську спеціалізацію.

Звичайно, інформаційний аналіз соціогеосистем, який не враховує не абсолютні значення параметрів, а їх ймовірність, не може дати вичерпної характеристики їхнього стану, але в комплексі, наприклад, з аналізом індексів розвитку, отриманих за всією однорідною сукупністю регіонів, може бути досить ефективним інструментом дослідження регіонального розвитку. Крім цього, враховуючи, що регіони досить неоднорідні за рядом показників та факторів, доцільно аналізувати ентропію розподілу параметрів соціогеосистем, розраховану за всіма показниками, і приведену ентропію, розраховану за кількістю ненульових класів групування (ентропія на один клас). Властивості приведенної ентропії обернені відносно ентропії розподілу параметрів, тобто, її збільшення свідчить про структурування системи і вона більш точно відображає особливості регіону.

Пропонований метод апробовано у дослідженнях з метою аналізу стану регіонів України за період з 1990 по 2004 роки. Інформаційною базою дослідження є щорічні звіти Державного комітету статистики України, статистичні матеріали інших відомств і організацій, які всебічно характеризують господарські, соціальні, екологічні та інші напрямки діяльності регіонів України. Для аналізу використано 186 статистичних показників, наведених в офіційних звітах за регіонами. Вони характеризують різні сторони і напрямки господарської діяльності (промисловість, сільське господарство, підприємницька діяльність, інвестиції, торгівля тощо), а також екологічні умови, соціальний стан і якісні показники життя населення.

Література: 1. Немец К.А. Информационное взаимодействие природных и социальных систем: Монографія. – Х.: Східно – регіональний центр гуманітарно - освітніх ініціатив, 2005. 2. Немец Л.М., Олійник Я.Б., Немец К.А. Просторова організація соціально – географічних процесів в Україні. - Київ – Харків: РВВ ХНУ, 2003. 3. Арманд А.Д. Информационные модели природных комплексов. - М.: Наука, 1975.

УДК332.14:338.124.4

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ТА ПОГЛЯД НА СЬОГОДЕННЯ

Олійник В.Д.

Одеський державний економічний університет

Взаємодія комплексу історичних, економіко-географічних, політичних, соціальних передумов лежить в основі нерівномірного розвитку території як в межах всієї країни, так і в межах окремо взятого регіону. В результаті цього в країні склалось вельми нерівномірне розміщення населення, трудових ресурсів, продуктивних сил. Нерівномірність економічного розвитку окремих територій, посилення регіональних диспропорцій призводять до подальшого дисбалансу в доходах населення, соціальній забезпеченості та ін.

В результаті даного розвитку на території країни виділяються так звані депресивні регіони, в яких рівень життя основної частини населення в декілька разів нижче за середній рівень в країні. Яскраво проявляється вагома різниця в соціально-економічному розвитку регіонів.

Дійові механізми регіональної допомоги направлені на згладження значних існуючих диспропорцій, але подальший їх ріст вимагає значного заглиблення в дану проблему і виявлення та виправлення першопричин виникнення депресивності, яка стала реальністю нашого життя. Поява в полі зору багатьох науковців вельми складної категорії як «депресивність» обумовлена об'єктивними причинами – відчутним падінням економічного розвитку, соціальною незахищеністю населення, демографічною, екологічною кризами.

Актуальність проблеми дала можливість виділення цілого наукового напрямку з вивчення депресивності територій. В 90-х роках ХХ ст. в наукових колах активно почали обговорюватись питання регіонального розвитку, депресивності, регіональної політики, якості та точності існуючих законодавчих актів. Широко відомі роботи вітчизняних та зарубіжних (особливо російських) науко-

вців: М. Бандмана, М. Барановського, І. Ванди, З. Варналія, А. Гранберга, Г. Долішнього, Ф. Заставного, Г. Лаппо, В. Лексина, А. Новикової, А. Полинєва І. Прокопа, В. Селіверстова, С. Суспїцина, О. Топчієва, А. Швецова, Я. Шевчука, Л. Шепотько.

Загальновідомим на даний час є твердження про циклічність розвитку світової економіки (М.І. Турган-Барановський, М.Д. Кондратьєв, Й. Шумпетер, Ф. Бродель). Циклічність розвитку характеризується закономірністю чергування періодів економічного зростання та спаду. Загальна криза у Великобританії співпала зі структурною кризою в ряді галузей економіки, яка пізніше поширилась до ФРН, Франції та інші країни [8].

Вперше поняття «депресивний район» було застосовано під час великої економічної депресії 1929 року у Великобританії. Депресивні райони виділялись на основі одного показника, а саме - за рівнем безробіття (найвищим). Терміни «депресивний район», «район біди» стали синонімами в ФРН. Пізніше в 1964 році Е. Дітріхом було введено ще одне близьке за значенням поняття «проблемний район» [6]. З подальшими дослідженнями та розкриттям суті поняття «депресивний регіон» в наукових роботах почали з'являтися інші близькі дефініції «економічно відсталий», «кризовий район». Кожен термін мав свій певний змістовий окрас та більш глибоке значення.

Аналіз загальних закономірностей розвитку депресивного регіону, з урахуванням історичного аспекту, вимагає звернення до зарубіжного досвіду. Проблема виникнення та розвитку зарубіжних депресивних територій присвячені роботи Н. Ларіної, М. Павлової, Ю. Павлова, А. Кісельникова, С. Артболевського – аналіз яких дав можливість виділити деякі спільні риси та відмінності у розвитку країн.

Різноманітність економічної ситуації зарубіжних країн, яка характеризується специфікою та певною спеціалізацією їх розвитку, в той же час дає можливість виділити основні ознаки прояву депресивності. Перш за все це спад виробництва, який має набагато вищі темпи у порівнянні зі спадом в середньому по країні, по-друге це – низький рівень доходів на душу населення. Крім цього в деяких районах можна виділити високий рівень населення зайнятого в сільському господарстві, в порівнянні зі зайнятістю в промисловості. Дане твердження не стосується депресивних промислових районів (Великобританія, ФРН), де значна кількість населення зайнята в вугільній, текстильній, суднобудівній промисловості. До речі західнонімецький економіст Е. Дітріх стверджує про першочергову генезу аграрних проблемних районів, які в результаті недосконалості своєї структури, нестабільності світового ринку перетворились у відсталі зони [6].

Розглядаючи старопромислові райони, слід виділити інші причини їх депресивності. В їх основі лежать структурні зміни в економіці країни: науково-технічний прогрес, зміна сировинних баз, зміна сировини для паливно-енергетичної промисловості. В результаті цього багато депресивних районів потребують реконверсії. Депресивні райони в США та ряді Європейських країн знаходяться в місцях зосередження вугільної, рудної, металургійної галузей промисловості. Існує й інша група промислових депресивних районів, які тяжіють до концентрації галузей текстильної промисловості (перш за все бавовня-

ної). Це пояснюється тим, що дані галузі не потребують висококваліфікованих кадрів і мають можливість переміщувати свої підприємства у нові більш високорозвинені райони.

Так в ФРН до депресивних районів відносять території вугільних басейнів (Саар, Рур), райони залягання залізної руди (Зігфланд, Герц), райони текстильного виробництва (район Мюнхена, Монстера). У Франції депресивні райони - це райони старих вугільних басейнів в долині ріки Луара, Севенн, Аквітанія, Оверні, вугільний басейн Північ- Па-де-Кале. У Великобританії - це райони вугільного басейна Уельса, північно-східне узбережжя - зосередження суднобудівної промисловості та райони Ланкшира, з вираженою текстильною спеціалізацією.

Слід зазначити, що депресивні регіони характеризуються вузьким профілем спеціалізації, однобоким виробництвом, малими можливостями диверсифікації галузей економіки, дисбалансом в розвитку різних сфер економіки, концентрацією виробництва, недосконалим розвитком інфраструктури. Не дивлячись на високий розвиток економіки районів в минулому, дана структура виробництва є загрозливою не лише для конкретних районів, а й для країни в цілому. Збій в розвитку основних галузей виробництва веде до загальної кризи, яка характеризується падінням виробництва, зниженням рівня соціально-економічних показників, безробіттям, негативною міграцією населення з депресивних районів, високою смертністю населення, дефіцитом висококваліфікованих кадрів. Водночас в країнах прогресує розвиток районів, що тяжіють до західноєвропейського центру. Дане твердження є характерною рисою розвитку багатьох країн.

Виникнення депресивних територій у Франції має ряд деяких особливостей. В країні відчутний значний вплив столиці, який пов'язаний з політичною та адміністративною централізацією. Крім того у Франції була відсутня ієрархія міст, яка б могла слугувати каркасом території та зосереджувала б районоутворюючі функції [2].

Вивчення ситуації дає підстави стверджувати: чим більша таксономічна одиниця знаходиться в зоні депресії, тим більше ознак її прояву і тим більш змішаний характер вона має.

Незважаючи на всебічні дослідження, генези депресивних територій зарубіжних країн, проблема депресивності досить актуальна і на даний час. Процес реформування економічних відносин об'єктивно супроводжується поглибленням диспропорцій у розвитку регіонів. Така ситуація спостерігається в усіх країнах світу, не складає виняток і Україна [7]. Динаміка економічного розвитку регіонів на протязі років незалежності характеризувалась тривалим періодом економічного спаду, труднощами ринкових трансформаційних процесів, зміною відносин власності [4]. Однією з причин поглиблення диспропорцій є «відмінності у можливостях пристосування регіонів з різною структурою економіки до ринкових умов та різним ступенем їх репрезентативності щодо конкурентних переваг у розвитку» [3].

Так склалося, що однією з характерних рис виробничого комплексу України є висока концентрація та, навіть, перевантаження гірничодобувним, металургійним, хімічним комплексами в деяких регіонах, які періодично можуть стати джерелом економіко-екологічної кризи. Не дарма по закінченні «ве-

ликої депресії» Великобританія, ФРН, США зазначені виробництва перемістили в менш розвинені країни [6]. В Україні, навпаки, на протязі багатьох років спостерігалось нарощування подібних комплексів з елементами екстенсивного ведення господарства. До регіонів з великою часткою добувних галузей, металургійної, хімічної промисловості належать Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Запорізька області, які на даний момент є, опираючись на кількісну регіональну характеристику депресивності (показник валової доданої вартості на одну особу [1]), досить благополучними та економічно розвиненими. Але виникнення, наприклад, на території Донецького регіону депресивних територій та враховуючи світовий досвід є всі підстави не лише для роздумів про майбутнє наших промислових гігантів, а й для початку впровадження активних та ефективних державних важелів для врегулювання нестабільної соціально-економічної ситуації.

Своєчасне виявлення та аналіз розвитку депресивних територій має стати важливим етапом становлення сучасної державної регіональної політики. Виникнення депресивних регіонів є проявом загострення певної загальнодержавної проблеми, яка критично проявилась на регіональному рівні [4].

Крім того велику увагу викликають інші аспекти питання виникнення та розвитку депресивних регіонів в Україні, що потребує більш детального вивчення та надає основу для подальшого наукового дослідження.

Література: 1. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 08 верес. 2005 р. № 2850-IV [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України : Законодавство України. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2850-15>. 2. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентноспроможність країн: Теорія та механізм реалізації. – К.: 2004. – 275 с. 3. Гринюк Д.Ю., Гринюк Т.А. Фактори формування конкурентних переваг держави та їх вплив на подолання диспропорцій регіонального розвитку // Проблеми розвитку депресивних регіонів: мат. міжнародно-практ. конф. 25-26 квітня 2007 р., Ніжин, 2007, С.25-28. 4. Мозговий А.А., Гринюк Т.А. Підвищення конкурентноспроможності регіонів як механізм подолання депресивних тенденцій в реалізації політики регіонального розвитку регіонів // Проблеми розвитку депресивних регіонів: мат. міжнародно-практ. конф. 25-26 квітня 2007 р. Ніжин, 2007 С.73-76. 5. Павлова М.А. Региональная политика Франции. - М.: Наука, 1974. – 271с. 6.Павлов Ю.М. Региональная политика капиталистических государств. - М.: Наука, 1970. - 392 с. 7. Симоненко В.К. Регионы Украины. Проблемы развития. К.: Наукова думка, 1997. - 262 с. 8. Топчієв О.Г. Т.М. Безверхнюк, Тітенко З.В. Регіональний розвиток України і становлення державної регіональної політики: Навч.-метод. посібн. - О.: ОРІДУ, – 2005. 223 с. 9. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії. - , О.: Астропринт, 2001. - 555 с.

РОЛЬ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

Панн В.В.

Інститут регіональних досліджень НАН України, м. Львів

Мале підприємництво є універсальним інструментом участі мільйонів громадян, як в економічному житті країни, так і в системі міжнародного поділу праці, виступає для економічно свідомих громадян як своєрідний засіб існування і стимул до самовдосконалення. Це важливе значення малого підприємництва для політичної і соціальної стабільності демократичних суспільств визначається тим, що мале підприємництво в першу чергу виконує соціальні функції, до яких належить: створення додаткових робочих місць, зменшення рівня безробіття, вирішення проблем бідності, що складають одну з найважливіших функцій держави; формування середнього класу, тобто такого прошарку населення, що реально готовий нести на своїх плечах відповідальність за стійкий розвиток країни.

Варто відзначити, що мале підприємництво відіграє особливу роль у національному господарстві країни та її регіонів, створює інноваційне середовище, руйнуючи традиційні структури і відкриває шлях до трансформацій, тобто стаючи тією силою, що прискорює рух економіки шляхом ефективності, раціоналізації та постійного відновлення. Накопичений досвід усіх без винятку індустріально розвинутих країн зі змішаною економікою соціального напрямку незаперечно підтверджує, що мале підприємництво — необхідна умова досягнення економічного росту. Тому для його розвитку необхідно ефективне державне управління і регуляція.

Особливе значення малого бізнесу виявляється під час перехідного періоду до ринкової економіки в стимулюванні структурної перебудови економіки, формуванні нового соціального прошарку підприємців-власників як соціальної бази ринкової трансформації економіки, які забезпечують стабільність суспільства і гарантії незворотності руху до ринку. В умовах формування орієнтованого ринку, прискорення інституціональних перетворень в економіці України, де базовими є радикальні зміни у відносинах власності, формування приватного сектора з критичною масою, що надавала б йому сили реального конкурента державних підприємств, створення ринкових механізмів саморегулювання економічних процесів тощо, проблема становлення і розвитку національного малого підприємництва набуває неабиякого значення. Тому перебільшення або недооцінка ролі і місця підприємництва у народному господарстві України, ігнорування його економічного потенціалу і завищення реальних можливостей, суспільних очікувань можуть призвести до стратегічних прорахунків у здійсненні політики ринкової трансформації української економіки.

Тому, управління розвитком малого підприємництва в сучасних умовах має стати одним із пріоритетів державної економічної політики в Україні та її регіонах.

Розвиток малого підприємництва як важливого чинника економічного зростання країни та регіонів висвітлюється в наукових працях О. Амоші, Л. Антонюка, Ю. Бажала, В.Гейця, С. Кіреєва, Л. Осецького, В. Савчука, О. Федірко, М. Крупки, М. Чумаченка, Л. Шевчук та ін.

Зокрема, Бондарчук Т.Г. вважає, що для активізації підприємницької ініціативи особливу увагу слід звернути на подолання “тонізації” малого підприємництва, подальший розвиток законодавчо-нормативної бази функціонування малого підприємництва, зниження рівня оподаткування, обмеження можливостей втручання в бізнесову діяльність з боку державних органів [1].

Основною перешкодою для розвитку бізнесу в Україні, яка потребує активних дій з боку державної влади, на думку Малиновської О., є несправедливий розподіл доходів через систему податків і загальнообов’язкових платежів, що знижує рентабельність бізнесу в Україні, а отже, зменшує його привабливість для потенційних інвесторів [2].

Великою мірою роль малого підприємництва полягає у вирішенні питання зайнятості, що проявляється, насамперед, у здатності малого бізнесу створювати нові робочі місця і поглинати надлишкову робочу силу. Адже в той час, коли йде процес скорочення робочих місць на великих підприємствах, малі фірми не тільки зберігають, але й створюють нові робочі місця і поглинають надлишкову робочу силу.

Процес становлення малих підприємств в Україні проходить неоднозначно. Малий бізнес ще не зайняв належного місця в економіці країни. У теперішній час у малому бізнесі провідною є торгово-посередницька діяльність.

Важлива роль малого підприємництва полягає і в тому, що воно виступає інвестором вітчизняної економіки. За підсумками 2006 року зберігається тенденція до зростання сектору малого підприємництва, але його темпи уповільнюються щороку. Недостатніми стосовно вимог структурно-інноваційної стратегії економіки України та її регіонів залишаються основні індикатори рівня розвитку малого бізнесу: кількість малих підприємств на 10 тис. населення (57 од. проти 300-500 у розвинених країнах), обсяг виробленої продукції (7,7% проти 50-60%), кількість зайнятого у малому бізнесі населення (7,2 проти 60-80%).

Щодо інвестиційної діяльності малих підприємств: спостерігається постійне збільшення обсягу валових капітальних інвестицій. Головний приріст забезпечили: з боку матеріальних активів капіталовкладення у раніше наявні основні засоби (приріст становив майже 300%) та у будівництво (85%), а також істотно зросли інвестиції у нематеріальні активи (294,5%) [3].

У цілому по Україні кількість малих підприємств, що у 2006 році здійснювали валові капітальні інвестиції, становила 54262 од. І хоча цей показник становить лише 19,9% від усієї маси діючих малих підприємств, він зріс на 17,2% порівняно з аналогічним періодом 2005 року.

Зростання інвестиційної активності продемонстрували абсолютно усі регіони України. Так, за показниками приросту малих підприємств, що здійснювали інвестиційну діяльність у 2006 році лідирують Миколаївська область (38,6% приросту), Житомирська (29,9%), Кіровоградська (29,2%), Сумська (29,1%), Донецька (27,1%), Черкаська (26,0%), Чернівецька (26,2%), Чернігівська (25,9%). У цьому списку відсутні традиційно активні у підприємницькому та

інвестиційному аспекті області України (за винятком Донецької). Очевидно, що це свідчить про значне пожвавлення слабких регіонів, про активізацію й розвиток інвестиційної інфраструктури, поліпшення інвестиційного клімату, адже потенціал зростання інвестиційного ринку у цих регіонах доволі значний і, як виявляється, ще не вичерпаний [3].

Проте, основними негативними чинниками, які стоять на заваді розвитку і становлення малого підприємництва на території України, є: відсутність чітко сформульованої через систему правових актів державної політики у сфері підтримки малого підприємництва, значні адміністративні бар'єри (реєстрація, ліцензування, сертифікація, системи контролю і дозвільної практики, регулювання орендних відносин тощо), брак реальних та дієвих механізмів фінансово-кредитної підтримки, надмірний податковий тиск і обтяжлива система звітності. Тому, очевидно, що потрібен комплексний підхід для вирішення проблем стосовно підтримки і розвитку малого підприємництва в Україні. Він передбачає впровадження низки наступних заходів: удосконалення регуляторної політики, зменшення податкового тиску, зокрема у системі спрощеного оподаткування, поліпшення обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва, посилення фінансової та майнової підтримки малого підприємництва, в тому числі законодавче врегулювання діяльності спеціалізованих установ з мікрокредитування, побудова інфраструктури підтримки малого підприємництва, "детінізація" малого підприємництва, підтримка і розвиток форм самоорганізації підприємництва (спілки, асоціації, союзи).

Державна політика щодо малого бізнесу повинна зосереджуватися на наступних напрямках:

- поліпшення механізмів оподаткування;
- стабілізація законодавства;
- вдосконалення механізмів кредитного фінансування малих підприємств, розробка і впровадження комплексу заохочувальних механізмів для комерційних банків, які працюють з малими підприємствами;
- подальше впорядкування процедури проведення перевірок діяльності підприємства.

Таким чином, роблячи висновок, потрібно зазначити, що мале підприємство в Україні має великі резерви і великі перспективи, адже нема іншого способу становлення і зміцнення держави, окрім розвитку ринкової економіки, яка ґрунтується насамперед на приватному бізнесі, особистій ініціативі, що й дає кожному можливість самореалізації і самоутвердження.

Література: 1. Бондарчук Т.Г. Державна підтримка малого підприємництва // *Актуальні проблеми економіки* – 2007. – №6(72). – С. 116-118. 2. Маліновська О. Проблеми державного регулювання розвитку підприємництва в Україні // *Регіональна економіка* – 2006. – №1. – С. 201-205. 3. www.ukrstat.gov.ua - Офіційний сайт Державного комітету статистики України.

ПРОСТОРОВІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ЗМІНИ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Машикова О.В., Пилипенко І.О.
Херсонський державний університет

Географія – це доля
Карл Гауссофер

Закономірності просторової організації життєдіяльності окремих територіальних спільнот визнаються одними з пріоритетних напрямків суспільно-географічних досліджень []. Зауважимо, що різні аспекти вивчення умов життєдіяльності суспільства як на урбанізованих територіях, так і у сільській місцевості знаходили своє відображення у працях вітчизняних географів ще з початку 1960-х років, актуальні вони і зараз [1, 2, 5, 6, 7, 8, 9]. Разом з тим, всебічного аналізу матеріальних та нематеріальних складових життєвого середовища у СМ не проводилось, адже нормативно-плановий підхід до забезпечення потреб населення зумовлював ідеологічні обмеження під час таких досліджень. Відповідно, на даний час не маємо і комплексної методики, яка б дозволяла всебічно охарактеризувати умови, фактори і закономірності територіальної диференціації життєдіяльності сільського населення регіону, які є основою формування якості життя.

Зміни чисельності населення – найважливіший показник, який характеризує реакцію суспільства на соціально-економічні та екологічні умови існування. Скорочення населення, притаманне більшості адміністративних одиниць Херсонської області, має певні територіальні особливості.

Ми вважаємо, що динаміка чисельності населення є головною «інтегральною» ознакою що свідчить про відносну різницю в якості життя населення. Тобто, за умови відносно високої якості буде спостерігатися кращі за показники формування чисельності населення (в умовах нашої країни).

Таким чином, дослідження геодемографічного процесу в області та її регіонах дозволить показати територіальні відміни у якості життя населення, зокрема, сільського населення.

На рис.1 показано зміни чисельності сільського населення Херсонської області (у відсотках до чисельності 1989 року). Як бачимо, просторові зміни демонструють майже правильний відцентровий характер, що дозволяє зробити припущення про визначний рівень залежності суспільно-географічного положення на соціально-економічний ландшафт області та, як наслідок, на чинники формування чисельності населення.

В попередніх роботах нами було проведено кореляційний аналіз просторових змін чинників формування всього населення (сільського та міського) з певними кількісними ознаками суспільно-географічного положення адміністративно-територіальних одиниць Херсонської області [3, 4]. В цьому дослідженні нами наводяться порівняння кореляційних значень з аналогічними сільського населення області. Результати кореляційного аналізу наводимо в таблиці 1.

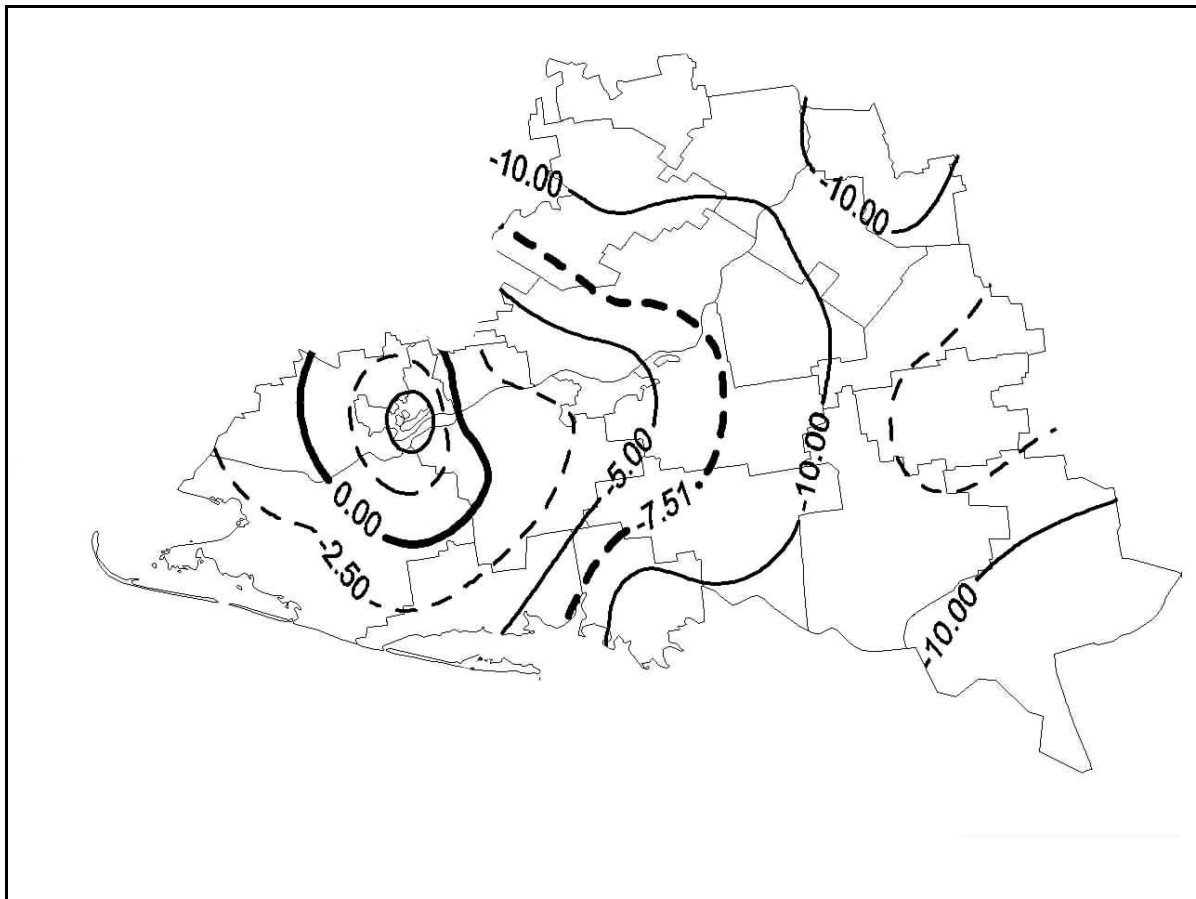

Рис. 1 Зміни чисельності сільського населення (1989-2007 рр.)

Таблиця 1

Кореляційні відношення між характеристиками географічного положення адміністративних одиниць та складовими формування населення Херсонської області

	Кореляційні відношення						Загальна зміна чисельності населення
	Природний рух населення			міграції			
	народжуваність	смертність	Природний приріст	внутрішньо регіональні	зовнішні	Сальдо міграцій	
Топологічна відстань до Херсону							
Сільське населення	-0,16	0,67	-0,64	-0,72	-0,85	-0,85	-0,93
Все населення	-0,33	0,61	-0,63	-0,59	-0,75	-0,73	-0,79
Суспільно-географічне положення (в балах)							
Сільське населення	0,04	-0,64	0,57	0,83	0,94	0,96	0,94
Все населення	0,45	-0,51	0,59	0,50	0,68	0,64	0,70

В якості кількісних характеристик суспільно-географічного положення обрано: відносне транспортно-географічне положення (топологічні відстані до обласного центру); композитне суспільно-географічне положення (в балах, центральне – 4, полупериферійне – 3, периферійне – 2, глибинне – 1).

Проведений кореляційний аналіз дозволив зробити висновки, які (ми вважаємо) підтверджують гіпотезу про зміни показників формування населення по мірі зростання відстані до м. Херсона. Встановлено сильний кореляційний зв'язок між показниками зовнішньорегіональних міграцій, показником загального сальдо міграцій і загальним показником формування чисельності населення. Таким чином, в Херсонській області спостерігається наступна тенденція – із збільшенням відстані до обласного центру відбувається погіршення показників формування населення, зокрема, різко зростає негативне сальдо міграцій, а також сальдо внутрішніх міграцій, смертність, і як наслідок, депопуляція (хоча останні три показники мають середню значущість зв'язку). Спостерігається також тенденція в зниженні показників народжуваності по мірі збільшення відстані до обласного центру, але її значення доволі слабкі.

Порівняння показників залежності всього та сільського населення свідчить про, як правило, більшу залежність та просторову диференціацію показників формування населення в сільській місцевості. Особливо це стосується міграцій всіх видів.

Література: 1. Балабанов Г.В., Гольцов А.Г. Умови життя сільського населення (оцінка територіальних відмінностей на прикладі Сумської області) // Укр. геогр. журнал. – 1994. – № 3. – С. 42-49. 2. Барановський М.О. Провінційні депресивні території: підходи до виділення, демографічна ситуація економічний стан (на прикладі Чернігівської області) // Україна: географічні проблеми сталого розвитку. Зб. наук. праць. В 4-х т. – К.: ВГЛ «Обрії», 2004. – Т. 2. – С. 309-310. 3. Географія Херсонщини: Навч. посібник / Пилипенко І.О., Мальчикова Д.С., Єрмакова С.Л., Руденко М.М. та ін.. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2007. – 221 с. 4. Пилипенко І., Машкова О., Тихончук В. Просторова оцінка змін чисельності сільського населення // Наукові записки Херсонського відділу Українського географічного товариства. – Вип.4. – Херсон: Вишемирський В.С., 2008. – С. 70-82. 5. Покровская М.В. К вопросу о взаимосвязи качественной и количественной сторон образа жизни // Современные концепции уровня, качества и образа жизни. – М.: ИСИ АН СССР, 1978. – С. 64 – 71. 6. Покишишевский В.В. Принципы оценки условий обитания населения в разной географической обстановке // Изв.АН СССР. Сер.геогр. - 1964. - №3.- С.89-101. 7. Прибиткова І.М. Основи демографії: Посібн. для студентів гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів / - К.: АртЕк, 1995. – 256 с. 7. Рывкина Р.В. Образ жизни сельского населения (методология, методика и результаты изучения социально-экономических аспектов жизнедеятельности). – Новосибирск: Наука. Сиб. Отд-ние, 1979. – 352 с. 8. Сахнова Н.С., Галух Г.О. Миграции населения Крыма как индикатор региональных различий уровня жизни // Україна: географічні проблеми сталого розвитку. Зб. наук. праць. В 4-х т. – К.: ВГЛ «Обрії», 2004. – Т. 2. – С. 380-383. 9. Социогеографическое исследование образа жизни и его элементов (На примере Эстонской ССР): Метод. пособие. – Таллинн: Таллиннский политехнический институт, 1979. – 85 с. 10. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навч. посібник. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В ПОЛІСЬКОМУ РЕГІОНІ (НА ПРИКЛАДІ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Пологовська Ю.Ю.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Зростання ефективності функціонування господарського комплексу обласного рівня, його соціального та технічного прогресу в сучасних умовах нерозривно пов'язано з вивченням населення. Структура суспільного виробництва та споживання в сучасних умовах тісно пов'язана з процесами відтворення, віковою, освітньою, професійною та соціальною структурами населення.

Житомирщина належить до регіонів України, в яких зменшення чисельності населення розпочалося задовго до набуття державою незалежності. Згідно з даними перепису населення 1989 року в області чисельність зменшилася порівняно з 1970р. на 5,1%, а з 1979 на 2,7%. Середньорічні темпи скорочення чисельності населення в області за період 1995-2005 рр. були досить високими і складали 0,8%, що пов'язано з специфікою природного та міграційного руху населення.

Загострення демографічної кризи в Житомирській області супроводжувалося стрімким падінням рівня народжуваності та повільним зростанням рівня смертності. Протягом 1995-2005 рр. чисельність народжених у розрахунку на 1000 осіб населення скоротилась на 16% і загальний коефіцієнт народжуваності складав 9,2 ‰, а сумарний - 1,3 дитини на одну жінку, що не забезпечувало навіть простого відтворення населення. Завдяки реалізації положень стратегії демографічного розвитку країни, ухваленої урядом, в області спостерігається тенденція деякого зростання показників народжуваності з 2006 року. На сьогодні у порівнянні з попереднім десятиріччям цей показник зріс на 10%. [2]

На фоні зростання народжуваності гострою проблемою для Житомирської області залишається висока смертність, особливо в сільській місцевості, що зумовлено порушенням віково-статевої структури населення, проблемами соціального розвитку сільської місцевості. За 1995-2005 рр. рівень смертності в регіоні не лише зріс з 12‰ до 18,6‰. Одночасно в сільській місцевості цей показник в 1,7 рази вищий, ніж у міських поселеннях. Зміни показника смертності населення Житомирської області здебільшого зумовлені погіршенням екологічної ситуації і, як наслідок, - загостренням проблем із здоров'ям населення районів, що найбільше постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС (Овруцького, Народицького, Коростенського, Лугинського). У структурі причин смертності перше місце посідають хвороби системи кровообігу, друге – новоутворення, третє – зовнішні причини смертності.

Тенденції в показниках смертності та народжуваності населення області зумовили відповідні зрушення в його віковій структурі. На 01 січня 2008 р. середній вік всього населення становив 38,7 років, у тому числі чоловіків - 35,8 років, жінок - 41,3 роки. Основні пропорції вікових груп населення змінилися наступним чином: частка осіб у віці, молодшому за працездатний - зменшилась

на 3,5% (що є негативним явищем для соціально-демографічного розвитку регіону), у працездатному віці - зросла на 3,0%; у віці, старшому за працездатний - зросла на 0,5%. Коефіцієнт демографічного навантаження становить 854 особи непрацездатного віку в розрахунку на 1000 осіб працездатного віку, з них дітей - 44,8%, що є одним з найвищих в Україні.

Протягом тривалого періоду зменшення чисельності населення Житомирської області відбувалося за рахунок його від'ємного міграційного приросту. Порівняно з 2005 р. міграційне скорочення населення області зменшилось в 1,3 рази. Серед вибулих за межі області: 93,9% виїхало до інших регіонів України, 4,1% – до країн СНД, 2,0% – до країн Балтії та далекого зарубіжжя. [2]

Зниження інтенсивності зареєстрованої міграції населення відбулося за рахунок зростання нелегальних трудових міграцій як за кордон, так і в інші області України. Окресленні зміни здебільшого зумовлені несприятливою соціально-економічною ситуацією в області, зокрема високим рівнем зареєстрованого безробіття та низьким рівнем життя.

Дослідження проблем та тенденцій динамічних змін чисельності населення має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки відтворення демографічного «капіталу» є природною основою формування трудового потенціалу регіону. За обсягом наявного трудового потенціалу Житомирська область посідає 19 місце серед адміністративно-територіальних одиниць аналогічного рангу. За структурою його галузевого розподілу область відноситься до аграрно-індустріальних з низьким рівнем зайнятості робочої сили в галузях соціальної сфери, що визначає сучасні особливості кон'юнктури ринку праці та формує довготривалі тенденції його розвитку. [1, с.17]

Для покращення соціально-економічного розвитку області в умовах демографічної кризи необхідно: забезпечити підвищення життєвого потенціалу населення на основі зміцнення його здоров'я за рахунок надання високоспеціалізованої медичної допомоги; завдання демографічної політики повинні бути спрямовані на нормалізацію процесів природного відтворення (підвищення рівня народжуваності та зниження смертності); регулювання міграційної рухливості з мінімальними втратами.

Література: 1. *Схема-прогноз розвитку і розміщення продуктивних сил Житомирської області на період до 2015 року.*- К.: РПВПС України НАН України, 2005. – 233 с. 2. http://www.zhitomir_region.gov.ua

УДК 911.3

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІСЬКОЇ СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ СТОЛИЧНОГО СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО РАЙОНУ

Сологуб Ю.І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Як і кожне системно-структурне утворення, система розселення Столичного суспільно-географічного району взагалі та міська система розселення району зокрема, не є сталими, а планомірно і поступово розвиваються у просторі та часі.

Такий розвиток може носити як прогресивний так і регресивний характер, що, в основному, залежить від дії на відповідне системне утворення різноманітних чинників як зовнішнього так і внутрішнього характеру свого прояву.

Комплексним показником розвитку міської системи розселення Столичного суспільно-географічного району можна вважати частку міського населення в загальній його кількості по району.

Вибір саме цього показника обумовлений перш за все комплексним його характером в плані об'єктивного відображення результатів дії на процес формування та розвитку міської системи розселення району як внутрішніх так і зовнішніх факторів, що є досить важливим.

Керуючись отриманими результатами при проведенні регресійного аналізу, обрано ряд чинників розвитку міської системи розселення, сила впливу яких на неї є максимальною та визначальною.

До таких чинників належать: кількість суб'єктів єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, рівень інвестицій в основний капітал, рівень роздрібного товарообігу підприємств на одну особу, величина міграційного приросту населення в суспільно-географічному районі та величина введеного в експлуатацію житла.

Прогнозний статистичний ряд складається з семи елементів, що відображають динаміку зміни того чи іншого обраного показника з 2000 по 2006 рік.

Прогнозування розвитку явищ, проводиться для показників їх прояву в адміністративно-територіальних одиницях (областях) Столичного суспільно-географічного району .

Це обумовлено тим, що проведення прогнозування явищ на субрегіональному рівні міських систем розселення району дає більш чітку картину їх прояву, чого не можна сказати про регіональний рівень, котрий в певній мірі нівелює її. Останнє є не допустимим з огляду на значні диспропорції в розвитку адміністративно-територіальних складових Столичного суспільно-географічного району не лише в соціально-економічному, а й розселенському плані.

Той чи інший тип функції, котра застосовується для побудови трендової моделі подальшого розвитку явища в часі та просторі, обирається виходячи з тенденції зміни прояву явища за період котрому відповідають статистичні ряди, за умови, що величина достовірності апроксимації є наближеною чи більшою за 0,7.

Таким чином, при прогнозуванні використовуються трендові моделі, що відповідають розвитку явища по лінійній, поліноміальній, логарифмічній та експоненціальній функціям.

Як вже зазначалося, на формування та подальший розвиток системи розселення Столичного суспільно-географічного району взагалі та міської її складової зокрема, мають вплив різноманітні чинники (фактори), як внутрішнього так і зовнішнього характеру.

Звідси логічним є твердження про те, що подальші зміни в тенденції розвитку міської системи розселення суспільно-географічного району, напрямку залежать від аналогічної зміни тенденції в величинах прояву в відповідних їй факторах розвитку.

Керуючись результатами кореляційного аналізу, бачимо, що найбільше значення відповідного коефіцієнту належить кількості суб'єктів єдиного державного реєстру підприємств та організацій України і становить 0,86. Це є цілком логічним, оскільки, на сьогоднішній день, промислово-виробнича складова господарства не лише Столичного суспільно-географічного району, але й всієї держави, хоча і є дещо послабленою в плані формування та подальшого розвитку систем розселення різних таксономічних рівнів, поступаючись в деяких випадках невиробничій сфері, все ж залишається центральною в даному плані.

Хід цього розвитку майже ідеально описується трендовою моделлю на основі лінійної функції протікання процесу, що свідчить про значну його плановірність та сталість в позитивному плані.

Таке збільшення кількості підприємств та організацій відбувається в основному не за рахунок виникнення великих виробничих потужностей, а, як правило, завдяки зростанню приватного підприємництва, в сфері так званого малого бізнесу.

Закономірним при такій ситуації є поступове збільшення роздрібного товарообігу підприємств в розрахунку на одну особу. Наведену тенденцію можна спостерігати в усіх адміністративно-територіальних складових Столичного суспільно-географічного району, з подальшим її збереженням до 2010 року.

Відповідно до представлених процесів розвитку виробничої сфери господарства Столичного суспільно-географічного району, цілком логічним є зростання інвестиційної діяльності в його межах.

Сумарна дія наведених чинників значно стимулює різноманітні міграційні процеси позитивного характеру в районі, що веде до збільшення його населення і, як наслідок, поступового зростання житлового будівництва.

Позитивним міграційним сальдо характеризуються Чернігівська та Житомирська області, на відміну від Київської, відповідна величина в якій має мінусове значення.

Поясненням цього може слугувати наявність на території Київської області міста Києва (при розгляді їх як єдиної територіальної одиниці) вплив якого на соціально-економічну ситуації в області значно корегує протікання міграційних процесів, як правило за рахунок залучення в її суспільно-господарську сферу великої кількості трудових ресурсів та студентства, за рахунок чого отриманий прогнозний результат є цілком виправданим, та в деякій мірі очікуваним.

Як зазначалося раніше, зростання міграційного приросту в Столичному суспільно-географічному районі проходить в основному, за рахунок залучення до міграційних процесів великої кількості населення працездатного віку, котре в подальшому осідає, в переважній своїй більшості, в міських населених пунктах. Все це веде до стрімкого зростання частки міського населення в структурі всієї системи розселення Столичного суспільно-географічного району, і як наслідок - до ускладнення її міської складової.

Як видно з рисунків 1.2.3, поступове зростання рівня урбанізації є характерним для всіх адміністративно-територіальних одиниць суспільно-географічного району, при чому така тенденція буде зберігати свій стрімкий характер і до 2010 року, як кінцевої часової точки нашого прогнозу.

Рис. 1. Частка міського населення в Київській області

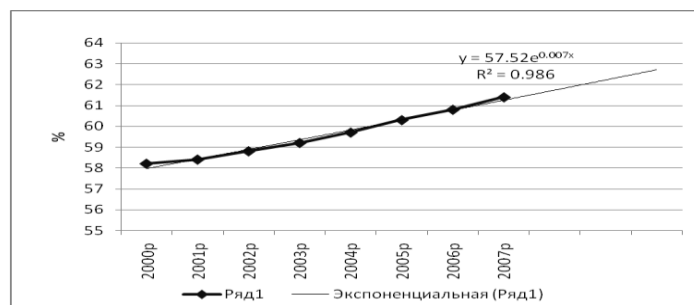

Рис. 2. Частка міського населення в Чернігівській області

Рис. 3. Частка міського населення в Житомирській області

Зростання частки міського населення в загальній його кількості в Столичному суспільно-географічному районі в подальшому закономірно призведе до ускладнення міської структури відповідної системи розселення, а також ускладнення функціонування та розвитку самих міських утворень, як її системно-структурних компонентів.

На сьогоднішній день, багато вчених схильна надавати провідну роль в плані функціонування та розвитку міського розселення саме соціально-економічним відносинам, як в середині самого міста так і ззовні, наголошуючи при цьому на тому, що подальші перетворення в цій сфері перш за все потрібно пов'язувати саме з цими процесами.

У даному випадку велике значення належить міським поселенням у вигляді основних центрів економічного та соціального розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Причому їх подальший розвиток (особливо для великих міських утворень) все більше буде відходити від суто індустріального напрямку поступаючи місцем соціальному.

DEVELOPMENT AND ECONOMIC SUBSTANTIATION OF ACTIONS ON DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC AND BUSINESS TOURISM IN THE BELGOROD REGION³

Solovyov A.B., Chugunova N.V.

Belgorod State University

Scientific and business tourism (the organization and carrying out of congresses, conferences, exhibitions, researches), brings the significant contribution to the national income both developing, and the advanced countries. So, in the materials published by Professional Association of Management of Congresses, it is underlined, that in 2007r. the share of the given version of tourism in a total national product the USA has made of 122,31 billion \$.

The tourism in the USA takes the 29 place among industries and sphere of the services, which have brought in the greatest contribution to total national product. On this parameter it has overtaken such conventional giants, as pharmaceutical and medical industries. That fact testifies to its social value also, that the number directly occupied in the given kind of business tourism in the USA is estimated in 1,7 million person - i.e. one of 86 citizens the USA directly or indirectly occupied in the sphere of business tourism.

Formation of the marketing concept of development of such specialized market of tourist services as business tourism, has the important practical value and determines a urgency of the theme chosen for research.

Thus, the urgency of a theme of research is determined:

- Necessity of studying of theoretical bases of scientific and business tourism;
- Special a role of the given direction of tourism at the present stage of development of tourism in Russia and the Belgorod region;
- Scientific and business tourism - forms of tourism essentially new to the Belgorod region, but their potentially possible efficiency in development of entrance tourism in region is very high.

To the major factors determining development of the given directions of modern tourism in the Belgorod region, it is possible to relate: the factor of presence of the unique natural and scientific and technical systems representing interest for scientific expeditions scientific potential of region; the factor of presence of the unique industrial targets representing interest, both for domestic, and for foreign experts; a level of development of a tourist infrastructure of region.

The basic directions of business tourism in the Belgorod region are: business trips with the purpose of negotiations, the conclusions of contracts, establishments of business and trading connections; visiting and participation in exhibitions; participation in the congresses, conferences and seminars; trips with the purpose of vocational training (seminars, trainings, training, etc.); incentive corporate trips.

The Belgorod region has a more potential of development of scientific and business tourism which is at the moment used on 10-15 %.

Bases of development of scientific tourism are based on development of the

^{3 3} Исследование выполнено при финансовой поддержке гранта РГНФ № 08-02-55202а/Ц

largest centers of science – Belgorod State University, Technological University, agricultural Academy. Here the numerous congresses and conferences are carried out, generated technoparks.

The potential basis of development of business tourism is represented by the Belgorod commercial and industrial chamber and its exhibition centers. On its basis the center of business tourism in the Belgorod region - «Belgorod – city» will be created.

The carried out research has given to the authors an opportunity to come to the generalized results, allowing to make the following methodical and practical recommendations:

The basic actions on development of business tourism in the Belgorod region should become:

- Creation of the business centre of region largest in Chernozem region – «Belgorod – city»;
- Development of an exhibition direction of development of business tourism on the basis of Commercial and industrial chamber of the Belgorod region;
- Development of the market of business - actions in area;
- Creation in the Belgorod region of the companies on preparation and carrying out of corporate actions «on a turn-key basis» (event-agencies, pr-agencies);
- Producing the image of the Belgorod as a modern city - the business, cultural, trading, industrial, scientific and financial center of Russia as a whole;
- Development of an infrastructure of business and entertaining tourism, maintenance of comfortable conditions of stay of nonresident and foreign visitors; Creation of favorable conditions for steady development of economy of city and area;

Economic benefit in sphere of development of business tourism in region will be achieved for the account:

- Developments of an infrastructure of business tourism (investments on construction of hotels, trading enterprises and a public catering can make 30-100 million dollars);
- Attraction of means in economy of the Belgorod region that can lead to growth of the total regional product in addition on 3-5 % one year;
- Decrease in a rate of unemployment on 15-20 % one year due to creation of new workplaces;
- Growth of receipts in the budget of area in connection with growth of taxable base of an infrastructure of business tourism can make in addition 3,5- 6 million \$ annually;
- Profitability of the project of development of business tourism in Belgorod of 35 %;
- Attraction of investments should make 2-3 million dollars annually, and at opening "Belgorod - city" - to reach a point in 15-18 million dollars.
- Profit of accompanying segments of tourism (an infrastructure, hotels, etc.) will grow during realization of the program on 10-15 % annually.

Development of scientific and business tourism in the Belgorod region is the major component of the Program of development of entrance tourism in the Belgorod region focused for the period till 2012.

СЕКЦІЯ 4.

ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ЕКОЛОГІЧНА РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА

УДК 911.9:504.062.2

ВИВЧЕННЯ ПЕРЕДУМОВ РОЗВИТКУ ВІТРОЕНЕРГЕТИКИ НА ТЕРИТОРІЇ ВОВЧАНСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ачкасова О.О., Третяков О.С.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Одним з перспективних та необхідних напрямків конструктивно-географічних досліджень, необхідних для здійснення успішної екологічної регіональної політики, є дослідження, пов'язані з використанням відновлювальних та нетрадиційних джерел енергії, зокрема – вітроенергетичних ресурсів (далі – ВЕР) [2].

Лімітувальними факторами при здійсненні вітроенергетичного проекту, що перешкоджають або унеможливають впровадження останнього, виступають наявність ВЕР на проектній території, характер топографічної поверхні та нерівностей місцевості, віддаленість її від населених пунктів, транспортних шляхів, електромережі, аеропортів, радіолокаційних станцій, об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) [3]

Отже, доцільність впровадження вітроенергетичного проекту на вказаній території можна розглядати з економічного, технічного, територіально-виробничого, суспільного та еколого-природоохоронного аспектів.

Найбільш перспективними з точки зору розвитку вітроенергетики у Харківській області є території на північному сході області, зокрема в межах Вовчанського району. Такий висновок дає можливість зробити аналіз вітроенергетичного потенціалу території Харківської області за адміністративними районами [1].

Територія Вовчанського району має не лише сприятливі кліматичні умови, зокрема характер вітрового режиму, але й інші фізико-географічні характеристики. Так, характер рельєфу створює необхідні передумови для встановлення ВЕУ саме у даній місцевості, оскільки вона є підвищеною за рахунок сусідства з тектонічними структурами, вираженими у рельєфі Середньоросійською височиною. Отже, відносні висоти місцевості у Вовчанському районі є одними з найбільших у Харківській області і сягають 200-223 м.

Більшу частину території Вовчанського району у геоморфологічному відношенні займає Бурлуцьке плато з загальним похилом до річкових долин на північний захід (до долини р. Вовча) та південний захід (до долини р. Сіверський Донець). Таким чином, найбільш цікавим з позицій вітроенергетичних досліджень є північний схід та південний схід Вовчанського району, зокрема територія поблизу смт Білий Колодязь з максимальною відміткою 223 м.

На швидкість вітру впливає також характер підстильної поверхні та наявність перешкод, створюваних об'єктами місцевості (зеленими насадженнями,

лісосмугами тощо). У зв'язку з даним обмеженням з подальшого розгляду для аналізу щодо перспективності впровадження вітроенергетичного проекту у Вовчанському районі Харківської області мають бути виключені території на півночі, заході та південному заході району, більша площа яких зайнята землями лісгосподарського призначення.

Житлова забудова також виступає у ролі перешкоди для вітрового потоку, зустрічаючи яку на своєму шляху, він зменшує швидкість. Крім того, наявність на перспективній території населених пунктів як середовища існування людини при здійсненні вітроенергетичного проекту можна розглядати з екологічного аспекту.

Відомо, що ВЕУ можуть створювати механічний та аеродинамічний шум, величина якого безпосередньо поряд з потужною ВЕУ може досягати 100 дБ. Згідно з санітарно-гігієнічними нормами, ВЕУ можуть бути встановлені лише на певній мінімальній відстані від населених пунктів (300 м), що також виключає території з щільною житловою забудовою, як наприклад, території вздовж Печенізького водосховища.

У зв'язку з тим, що пріоритетними під час впровадження вітроенергетичного проекту є мінімальний вплив та перетворення навколишнього середовища, наявність розгалуженої транспортної мережі та електромережі необхідної потужності є одними з найголовніших лімітувальних чинників, пов'язаних з організацією та оптимізацією територіально-виробничих комплексів.

Найбільшими транспортними вузлами у Вовчанському районі є м. Вовчанськ та смт Білий Колодязь, через які проходять залізничні та автомобільні шляхи місцевого значення. Територія поблизу м. Вовчанськ не може розглядатися як перспективна з позицій розвитку вітроенергетики. Територія біля смт Білий Колодязь виявляється єдиною можливою для здійснення вітроенергетичного проекту. Крім того поблизу даного населеного пункту немає об'єктів інфраструктури та промисловості, на роботу яких могла б негативно впливати збудована тут ВЕУ.

Згідно з [4], більшість об'єктів ПЗФ зосереджені на півночі, заході та півдні Вовчанського району. На південному сході та в центрі району, поблизу смт Білий Колодязь немає жодного об'єкту ПЗФ чи території, зарезервованої для наступного заповідання, що свідчить про доцільність впровадження вітроенергетичного проекту на південному сході Вовчанського району.

На основі попереднього аналізу нами було зроблено зонування території Вовчанського району за сприятливістю умов для розвитку вітроенергетики, яке відображено на рис.1.

Територія адміністративного району була поділена на 4 зони, які відрізняються ступенем сприятливості природних та суспільно-виробничих умов для впровадження вітроенергетичного проекту.

До зони з несприятливими умовами були віднесені території на заході району вздовж Печенізького водосховища, що характеризуються невеликими відносними висотами, високою лісистістю, великою кількістю об'єктів ПЗФ та використовуються з метою рекреації.

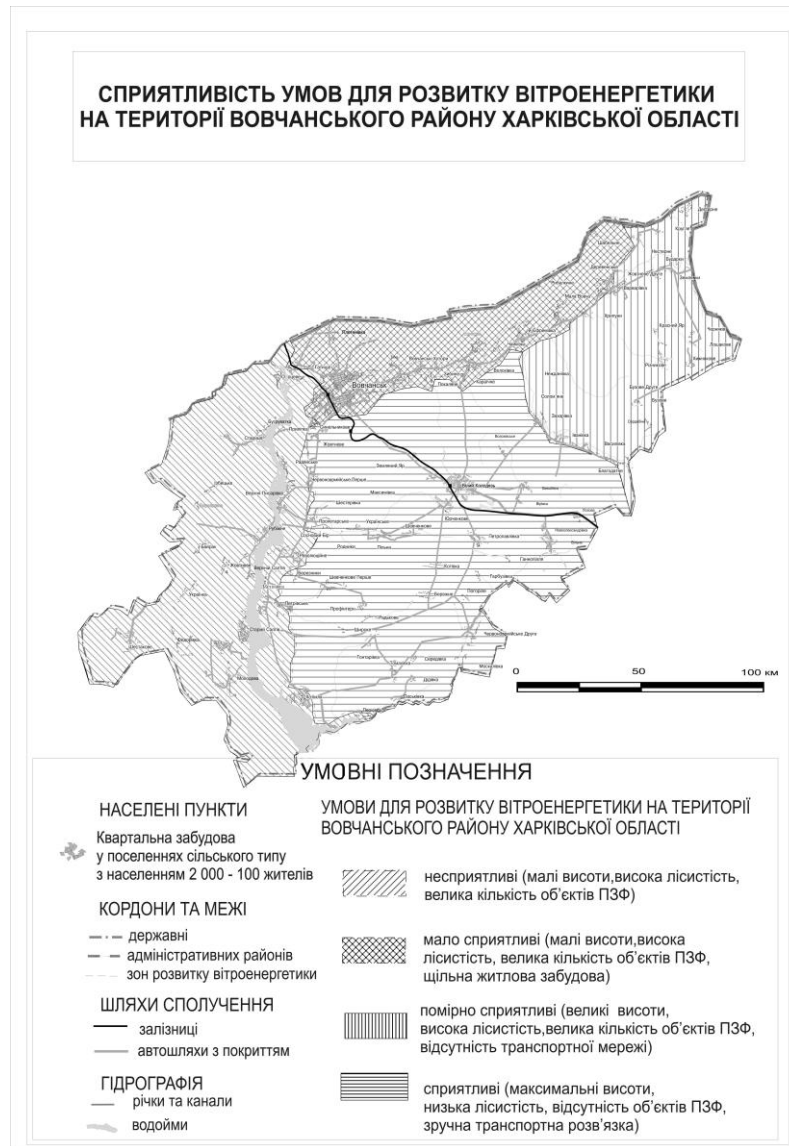

Рис.1. Сприятливість умов для розвитку вітроенергетики на території Вовчанського району Харківської області

Мало сприятливими є умови північних територій Вовчанського району на правому березі р. Вовча, де великі площі земель використовуються як землі лісогосподарського призначення і землі ПЗФ та іншого природоохоронного призначення. Крім того, особливості системи розселення на цій території створюють додаткові перешкоди для проходження повітряних мас та впливають на характеристики вітру в даній місцевості.

Зона з помірно сприятливими умовами для розвитку вітроенергетики була виділена нами на північному сході району. Природні передумови (а саме великі відносні висоти та відкритість місцевості) сприяють формуванню тут великих швидкостей вітру. Проте відсутність розгалуженої транспортної мережі робить обмеженим використання цієї території для цілей вітроенергетичного проекту.

Території на південному сході та у центрі Вовчанського району (поблизу смт Білий Колодязь), таким чином, мають сприятливі умови для розвитку вітроенергетики, оскільки для них характерні максимальні висоти, відсутність знач-

них за площею лісових насаджень, віддаленість від об'єктів ПЗФ та наявність розгалуженої транспортної мережі.

Таким чином, необхідні більш детальні дослідження вітроенергетичного потенціалу та можливостей його використання на території поблизу смт Білий Колодязь Вовчанського району Харківської області, що була визначена нами як перспективна на основі аналізу природних та суспільно-виробничих передумов для розвитку вітроенергетики, що склалися у цій місцевості.

Отже, від вибору місця розташування ВЕУ залежить економічний, суспільний та природоохоронно-екологічний ефект від впровадження певного вітроенергетичного проекту на локальному рівні. Саме тому врахування усіх лімітувальних факторів, існуючих на даній території, дає можливість досягти одразу двох стратегічних цілей вітроенергетичного проекту: максимального виробітку енергії при мінімальному впливі на навколишнє середовище.

Література: 1. Климатический атлас Украинской ССР//Г.Ф. Прихотько. – Л.: Гидрометеиздат, 1968.-232 с. 2. Подгуренко В.С. Аналіз розвитку ветроэнергетики в Украине // Энергетика и электрификация. – 2000. -№10. – с. 40-50. 3. <http://www.intersolar.ru/wind/> Ветроэнергетика. Руководство по применению ветроустановок малой и средней мощности / Сост. Каргиев В. М., Мартыросов С. Н., Мурузев В. П. и др. – М.: Интерсоларцентр. – 2001. 4. <http://www.pzf.jino-net.ru/>

УДК 911.3

ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ЕКОЛОГІЧНА РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА НА БЕРДИЧІВЩИНІ

Бедь М.М.

*Терехівський краєзнавчий музей Бердичівського району Житомирської області
Скавронський П.С.*

Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 11 м. Бердичева

Бердичівський р-он розміщений на півдні Житомирської обл., у зоні лісостепу. Він займає зручне економіко-географічне положення. Відносна близькість до Атлантичного океану забезпечує достатню кількість вологи і тепла. Зручні транспортні шляхи, які проходять через Бердичів, забезпечують його сировиною й паливом, забезпечують перевезення готових виробів та пасажирів [1; 3]. Адміністративно Бердичівщина поділяється на територію міста (Бердичів — місто обласного підпорядкування) та територію району.

Територія району розташована на стійкій ділянці земної кори — Східно-Європейській платформі. Сумарна амплітуда повільних неотектонічних рухів досягає 225-250 м. На сучасному етапі геологічного розвитку спостерігається вертикальний підйом поверхні, але він надто повільний — його швидкість 2-4 мм в рік [12, с. 265-267].

Сприятливим для обробітку землі є хвилясто-рівнинний рельєф Бердичівщини. Тут можна розвивати всі галузі господарства: прокладати шляхи, розробляти корисні копалини, будувати великі і малі промислові підприємства, ефективно використовувати сільськогосподарську техніку тощо [12].

Корисні копалини Бердичівського району: торф, граніт, каолін, глина і піски антропогенного віку, змішані піски, кварцові піски [12, с. 267-270]. Далеко за межами Бердичівщини відоме Райківське родовище граніту. Його розвідані запаси становлять 12 млн. м³. У Великогадомецькому родовищі розвідано великі поклади первинних каолінів. Вже досліджено територію площею 70 га із заляганням товстого шару каоліну на глибині 7-10 м. Це означає, що каолінову сировину можна тут добувати відкритим способом. Розвідані запаси високоякісного каоліну сягають 83 млн. м³ [12].

Клімат помірно-континентальний. Середньомісячна температура ґрунту у липні на глибині 5 см становить +22°C, на глибинах 10, 15, 20, 40, 80 і 160 см — відповідно +22, +21, +20, +18, +17 і +13°C. У січні вона значно знижується і досягає від -1° до +3°C. Середня глибина промерзання ґрунту з озимими посівами досягає від 70 до 80 см. Сніговий покрив середньою висотою 20-25 см лежить приблизно 90 днів. Середня вологість повітря вдень о 13-й год. у липні становить 60%, у січні — 80%. Найбільша абсолютна вологість повітря у липні досягає до 15,2 г/м³. Опадів випадає 540-560 мм на рік. Взимку часто буває морозна й снігова погода. Спостерігаються й відлиги. Початок зими — в кінці другої декади листопада, кінець — у другій половині березня. Весна характерна надходженням теплого повітря з півдня та південного заходу. Інколи є заморозки. Літо тепле. Воно триває до 110 діб. Осінь характерна стійким переходом пересічної добової температури повітря через +15°C у бік зниження. На її початку панує суха й сонячна погода. Закінчується осінь похмурою туманною та дощовою погодою. Незважаючи на деякі несприятливі атмосферні явища (грози, заморозки, хуртовини, посухи і т.д.), клімат Бердичівщини сприятливий для розвитку землеробства та інших галузей господарства [11].

Важливу роль в житті і господарстві району відіграють водні ресурси. Тут є 6 річок, довжиною більше 10 км. Найбільші з них — Гнилоп'ять (з притокою Гнилоп'яткою) і Пустоха. Створено понад 80 ставків загальною площею близько 1200 га. Ставки мають велике значення для регулювання величини річкових стоків під час повеней та паводків.

Джерелом забруднення внутрішніх вод є стічні стоки промислових та комунально-побутових підприємств і тваринницьких ферм, використання в землеробстві мінеральних добрив і пестицидів [9, с. 38-39]. Для очищення стічних вод в Бердичеві на очисних спорудах застосовують механічні, біологічні та хімічні методи.

У ґрунтовому покриві велику перевагу мають глибокі малогумусні чорноземи. Вони становлять 56% території району. Крім того є ще темно-сірі опідзолені, сірі лісові, дерново-підзолисті, лучні болотні та чорноземно-лучні ґрунти. Вони дозволяють одержувати високі врожаї зернових, технічних і кормових культур, а також розводити м'ясо-молочних тварин. Але ґрунти потерпають від хімічного забруднення, внаслідок чого порушується азотний і фосфорний баланс. Особливу небезпеку становлять "кислі дощі", які виникають через викиди в повітря сполук сірки, сульфатів, нітратів. Реагуючи з водою, вони утворюють в атмосфері кислоти [9, с. 23-24]. Агрономічна наука ще сьогодні недостатньо володіє науковими й матеріальними можливостями для успішної боротьби з цим явищем.

Великої шкоди ґрунтам завдає ґрунтова ерозія. Для боротьби з ґрунтовою ерозією проводяться протиерозійні заходи: організаційно-господарські (рекультивація земель), агротехнічні (ґрунтозахисні сівоzmіни, протиерозійний обробіток ґрунту, снігозатримання, внесення органічних добрив, вапнування та гіпсування), лісомеліоративні (створення прибалкових та прияружних лісосмуг, яружно-балкових насаджень, лісове освоєння крутих схилів, створення лісонасаджень вздовж водойм і річок), гідротехнічні (створення гребель, терас, канав) і т.д.

Лісові масиви та лісонасадження району займають площу понад 10000 га. Із дерев найбільш характерними є дуб черешчастий (70,6%), граб, сосна звичайна (8,8%), в'яз, береза (5,2%), вільха чорна (7,8%). Є й екзотичні породи, які ростуть за межами своїх природних ареалів: ялина звичайна, модрина європейська, сосна чорна, дуб червоний, бук європейський, акація біла, бархат амурський. Створено заказник і 4 парки [2; 8, с. 21].

Ліс є не тільки великим джерелом місцевого бюджету, але й надзвичайним чинником природоохоронної діяльності. Місцева влада проводить заходи по його раціональному використанню, охороні та відновленню, веде непримиренну боротьбу з споживацьким ставленням до лісових багатств [2]. Щороку лісівники проводять Всеукраїнську акцію “Майбутнє лісу в твоїх руках” під час якої садять ділянки нових лісів а також проводять очищення вже існуючих лісових масивів. Предметом догляду є кущові породи: ліщина, бузина та ін. Проводять профілактичні заходи проти небезпечної хвороби — судинного мікозу дуба, грибкового захворювання від якого чорніють і сахнуть дерева. У акції беруть участь учні та вчителі шкіл міста та району. У березні-квітні 2008 р. у Бердичівському держлісгоспі із запланованих для насадження 200 га лісу було посаджено 189 га. Крім того, із 480 га площі лісу, засадженого раніше, доповнено насадженнями 420 га [7]. Таким чином ДП “Бердичівське лісове господарство” щороку заліснюється на 100 га земель.

Великої шкоди лісам завдають неорганізовані туристи й окремі відпочиваючі. Вони розкладають вогнища, псують дерева, залишають після себе сміття. Лише за 2007 р. притягнуто до адміністративної відповідальності за порушення правил поведінки в лісі 57 осіб на яких накладено штраф 1207 грн.

Принципову й оперативну допомогу лісівникам під час проведення рейдів перевірки стану лісів надають працівники СДПЧ-9. Пожежники завжди готові вступити в боротьбу з вогнем у будь-якому районі лісових масивів. Особливо влітку лісова охорона перебуває в стані підвищеної готовності [6].

Бердичів є потужним промисловим центром. Тут розвинуті харчова, машинобудівна, комбікормова, зернопереробна, деревообробна й легка галузі промисловості. Далеко за межами України відомі ВАТ “Бердичівський машинобудівний завод “Прогрес”, ВАТ фірма “Беверс”, ВАТ “Бердичівська фабрика одєжі”, ВАТ “Бердичівська солодова компанія”, ВАТ “Бердичівський хлібозавод”, та інші підприємства [10]. Працюють в районі також “Держлісгосп”, ТОВ “Експо ПАК” та підприємство Райківської виправної колонії. “Держлісгосп” виробляє майже половину усієї промислової продукції району.

Місцева влада проводить регулярний контроль за використанням мінеральних, органічних і бактеріальних речовин, отрутохімікатів і гербіцидів [4]. Про-

являється піклування щодо виробництва екологічно чистого молока та формування умов для оздоровлення великої рогатої худоби [5]. Велику роботу в цьому напрямку проводять Бердичівська міськрайонна санітарно-епідеміологічна та ветеринарна служби.

Література: 1. Бердичівщина на межі тисячоліть. Імідж-візитне буклетне видання Бердичівської районної державної адміністрації і районної ради. — Бердичів: ТОВ “Поліграф-Плюс”, 2004. — 8 с. 2. Бузун В.О. Ліси Бердичівської землі розвитку // Бердичівська земля в контексті історії України: науковий збірник “Велика Волинь”. Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Т. 19 / Відп. ред. М.Ю. Костриця. — Житомир: М.А.К. ЛТД, 1999. С. 106. 3. Гонак М.І. Економіко-географічне положення Бердичева як чинник його розвитку // Бердичівська земля в контексті історії України: науковий збірник “Велика Волинь”. Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Т. 19 / Відп. ред. М.Ю. Костриця. — Житомир: М.А.К. ЛТД, 1999. С. 104-105. 4. Дранківський А.А. Про державну підтримку виробництва продукції рослинництва. // Земля Бердичівська. — 2008. — 28 березня. 5. Дранківський А.А. Про розвиток тваринництва. // Земля Бердичівська. — 2008. — 28 березня. 6. Ковальський В. Збережемо ліс від вогню // Земля Бердичівська. — 2008. — 25 квітня. 7. Кондратюк А. Садити ліс — нелегка, але почесна справа // Земля Бердичівська. — 2008. — 18 квітня. 8. Костриця М.Ю. Еколого-географічний словник-довідник Житомищини. — Житомир: М.А.К. ЛТД, 1996. — 200 с. 9. Опалинська М.В. Людина і навколишнє середовище. Посібник з основ екології. — Малин, 1995. — 186 с. 10. Про підсумки роботи галузей господарства міста за і-й квартал 1998 р.: 3 доповіді заступника Бердичівського міського голови В.В. Пономарчук на засіданні виконкому // Земля Бердичівська. — 1998. — 3 червня. 11. Скавронська О.П. Клімат Бердичівщини // Бердичівщина: поступ у третє тисячоліття. Науковий збірник “Велика Волинь”. Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Т. 22 / Відп. ред. М.Ю. Костриця. — Житомир: М.А.К. ЛТД, 2001. С. 270-273. 12. Скавронська О.П., Скавронський П.С. Географічне положення, геофізичні умови, геологічна будова, рельєф і корисні копалини Бердичівського району // Бердичівщина: поступ у третє тисячоліття. Науковий збірник “Велика Волинь”. Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Т. 22 / Відп. ред. М.Ю. Костриця. — Житомир: М.А.К. ЛТД, 2001. С. 265-270.

УДК 911.2:504.54 (477.52)

ДИНАМІКА ЗАБРУДНЕННЯ ВАЖКИМИ МЕТАЛАМИ ЛІСОСТЕПОВИХ ЛАНДШАФТІВ В МЕЖАХ ПІВНІЧНО-СХІДНОГО ГЕОЕКОЛОГІЧНОГО РЕГІОНУ

Буц Ю.В., Крайнюк О.В.

Університет цивільного захисту України, м. Харків

Важливим питанням сучасності є раціональне використання земель в умовах техногенного навантаження на довкілля, зокрема нейтралізація наростаючого забруднення важкими металами (ВМ). Значною мірою розв'язання цієї проблеми залежить від визначення закономірностей поведінки забруднювачів у ландшафтах. Для розробки конструктивно-географічних основ раціонального природокористування необхідна інформація про структуру, стан та тенденції динаміки і розвитку не лише тих ландшафтів, що перебувають під постійним і різноманітним концентрованим антропогенним навантаженням, але і тих, що знаходяться на значній віддалі від імпактних джерел забруднення. У лісостеповій зоні Сумської області, що в геоекологічному районуванні відповідає Сумсь-

кому району і входить до Північно-Східного геоecологічного регіону [1], основні проблеми природокористування пов'язані з досить високим сільськогосподарським освоєнням регіону, а також забрудненням ґрунтів ВМ та залишковими речовинами хімічних засобів захисту рослин. Згідно статистичних даних землі користувачів, що займаються сільськогосподарським виробництвом становлять 82,3% від загальної площі території області. Високий рівень антропогенного впливу й активна трансформація ландшафтів, пов'язана із сільськогосподарським навантаженням, окрім акумуляції та міграції хімічних елементів у компонентах природно-територіальних комплексів (ПТК), викликають певні зміни функціональних і геохімічних параметрів. Тому виникає потреба проведення наукових досліджень, що базуються на функціонально-динамічній основі. Отримані результати доцільно співставити й порівняти із заповідними природно-територіальними комплексами. Це сприяє встановленню ступеня забруднення та більш досконалому й детальному аналізу проблем техногенного навантаження на ландшафти. У лісостеповій зоні Сумщини цьому цілком відповідають ПТК філії Українського степового природного заповідника НАН України "Михайлівська цілина". Цим визначається актуальність представлених результатів дослідження, в якій разом із встановленням рівня забруднення ВМ, досліджено динаміку їхнього вмісту у складових ПТК в умовах заповідного режиму та в умовах активного сільськогосподарського впливу.

Наші дослідження поряд зі встановленням рівня забруднення ВМ, були спрямовані на дослідження динаміки їхнього вмісту у складових ПТК в умовах заповідного режиму та в умовах активного сільськогосподарського впливу [2].

Проведені дослідження дають змогу зробити наступні висновки:

1. Проведення досліджень спрямованих на виявлення забруднення компонентів ПТК важкими металами статично є не завжди достатнім, оскільки поряд із проблемою привнесення у функціональні ланки ПТК токсичних, шкідливих хімічних речовин (у тому числі ВМ) не менш важливою проблемою техногенного навантаження є міграція хімічних елементів внаслідок прямого чи побічного антропогенного втручання. Тому поряд із статичним вивченням забруднення ландшафтів важкими металами, важливими є дослідження в динамічному аспекті. Порівняльний аналіз динаміки вмісту ВМ у природних ПТК (злаково-різнотравний степ "Михайлівської цілини" та кленово-липова діброва) та їхніх антропогенних модифікаціях (агроландшафти) дали змогу визначити ступінь їх розходження і виявити динаміку забруднення останніх ВМ.

2. Виявлено, що рівні вмісту ВМ у ґрунтах досліджених ПТК обумовлені хімічним складом лесовидних суглинків, які є ґрунтоутворюючою породою у плакорних умовах і зумовлюють літологічну однорідність ґрунтового покриву.

Для більшості ВМ (окрім Cr, Ni і Sr) у ґрунтовому профілі характерним є біогенно-акумулятивний тип розподілу.

За рівнем концентрації ВМ досліджені ґрунти відзначаються незначним забрудненням порівняно з чорноземами "Михайлівської цілини". В орних чорноземах підвищений валовий вміст аналізованих ВМ, що свідчить про техногенне надходження ВМ внаслідок сільськогосподарського освоєння. Проте вони збіднені на рухомі форми ВМ, що пов'язано з антропогенним виносом їх з врожаєм. У гумусових горизонтах темно-сірих лісових ґрунтах порівняно з цілинними

типовими чорноземами підвищений вміст ВМ, що відображає їхню природну відмінність від чорноземів.

3. З'ясовано закономірності динаміки вмісту ВМ у ґрунтах вододільних ландшафтів лісостепу Сумщини. Динаміці валового вмісту ВМ притаманна подібність у вивчених ґрунтах. Рухомі форми ВМ у верхніх ґрунтових горизонтах вивчених ґрунтів характеризуються мінімальними концентраціями Cu і Cd в осінніх зразках, Co, Cr, Mn, Ni, Fe - у літніх зразках. Максимальні концентрації Zn, Co, Mn, Ni, Fe зафіксовано восени, Cd - улітку. Доведено, що в умовах лісостепу Сумщини сільськогосподарське навантаження призводить до підсилення динамічності вмісту ВМ у ґрунтах агроландшафтів і порушенню їхньої стабільності порівняно з природними аналогами (ПТК "Михайлівської цілини"). При цьому співвідношення показників динаміки рухомих форм ВМ між цілинними та орними ґрунтами вищі від аналогічних показників для валового вмісту.

4. Встановлено, що досліджені види й групи лісостепової рослинності мають досить високий ступінь біологічного поглинання ВМ. За рядами інтенсивності біологічного поглинання ВМ групі енергійно накопичуваних елементів ($K_6 > 10$) відповідають Cu і Sr. Серед вивчених видів рослин дуже мало поглинаються Fe і Cr, які віднесено до групи слабого накопичення і середнього захвату та до групи слабого захвату. Інші ВМ за інтенсивністю біологічного поглинання відповідають групі сильно накопичуваних елементів.

5. Визначено закономірності сезонної динаміки вмісту та інтенсивності поглинання ВМ рослинами. Серед досліджених видів рослин максимальні діапазони сезонних коливань як абсолютних концентрацій ВМ так і статистичних показників динаміки їхнього вмісту притаманні культурним видам.

Представники цілинної рослинності характеризуються максимальним поглинанням ВМ в осінній та весняний періоди і мінімальним влітку, за винятком Co і Sr (мінімальні концентрації спостерігаються навесні). Для лісових трав'янистих рослин характерним є зменшення інтенсивності біологічного поглинання влітку, в той час як для деревних порід зменшення інтенсивності поглинання ВМ притаманне як у літній так і осінній періоди. Проте помітним є підвищення вмісту Cu, Zn, Co, Pb, Mn, Cd у листових пластинах навесні. Порівняно з цілинними видами рослин динаміка вмісту ВМ протягом сезону вегетації у культурних рослин відзначається подібністю.

Література: 1. Шищенко П.Г., Малышева Л.Л., Потапенко В.Г. Региональные проблемы природопользования и экологическое состояние территории Украины // Регионы Украины: поиск стратегии оптимального развития. - Харьков, 1994. - С.279 -301. 2. Буц Ю.В. Динаміка забруднення важкими металами вододільних ландшафтів малих річок лісостепу Сумщини: Автореф. дис... канд. геогр. наук: 11.00.11. / Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. - Харків, 2001. - 20с.

ПЛАНУВАННЯ БЕРЕГОВИХ СПОРУД НА ТЕНДЕРІВСЬКІЙ КОСІ, ЯК ЕЛЕМЕНТУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В ГАЛУЗІ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Давидов О.В., Грець О.В.

Херсонський державний університет

Вступ

Берегозахисне будівництво в межах берегової зони смт. Залізний Порт почало проводитись в кінці 70-х років, до 1990 року в регіоні було побудовано сім бун, вздовж берега загальної протяжністю 1,6 км. Буни представляли собою конструкції з бетонних плит, в середині яких знаходиться гранітна відсипка. Довжина цих хвилерізів, на момент закінчення будівництва складало 140 м, при ширині 10 м, їх віддалені кінцівки виходили на глибину 2,5 – 2,8 м. Буни відстояли одна від одної на неоднаковій відстані, які знаходились в межах від 200 до 245 м. Такі параметри берегозахисного комплексу повністю відповідали загально теоретичним розрахункам, які проводились для берегів з потужним впливом вздовж берегового потоку наносів на берегову зону, але здебільше ці берега були галечниковими. Але позитивний досвід берегозахисного будівництва в межах Одеського узбережжя дозволяв надіятись позитивне вирішення проблеми та природне заповнення міжбунних просторів.

Загальні уявлення про берегозахисні споруди

Морські буни були винайдені та побудовані в Англії ще в 17-столітті, їх прототипом були звичайні портові моли. У Росії перші буни були побудовані в 1883 році в Одесі біля Великого Фонтану. Згодом з'явилися в інших частинах Чорного узбережжя.

За нормативним документом Проектування морських споруд СП 32-103-97, морські буни, або хвилерізи дійсно нагадують невеликі моли які висунуті перпендикулярно берегу в море. Саме тому на таких ділянках де є вздовж береговий потік споруди перешкоджають вільному пересуванню пляжних та донних наносів що сприяє висуванню берега в бік моря в міжбунних ділянках та з навітряної сторони.

Будівництво бун передбачалося з метою утримання наносів з природного їх вздовж берегового потоку й створення за рахунок цього пляжу необхідної ширини що забезпечувало збереження або уповільнення розмиву штучних пляжів зменшення інтенсивності вздовж берегового переміщення наносів шляхом приведення зрізу моря до напрямку близькому до норм відносно променів розрахованих хвиль. При проектуванні бун потрібно враховувати пануючий напрям і річний об'єм вздовж берегового переміщення наносів значущість і протяжність низової ділянки розмиву берега й загальний об'єм розмиву який може утворюватися внаслідок будівництва бун необхідність відповідності матеріалу конструкції буни економічним і екологічним вимогам необхідність відповідності вибраною конструкції бун інженерно-геологічним умовам захищає мої ділянки берега

На березі, де сильні хвилі з обох боків комплексу, перехідні ділянки з короткими бунами будують з двох сторін. Будівництво бун повинно здійснюватися з мінімальною шкодою для низових ділянок берега. В зв'язку з цим штучне заповнення міжбунних частин пляжоформуючим матеріалом потрібно здійснювати одночасно з будівництвом бун.

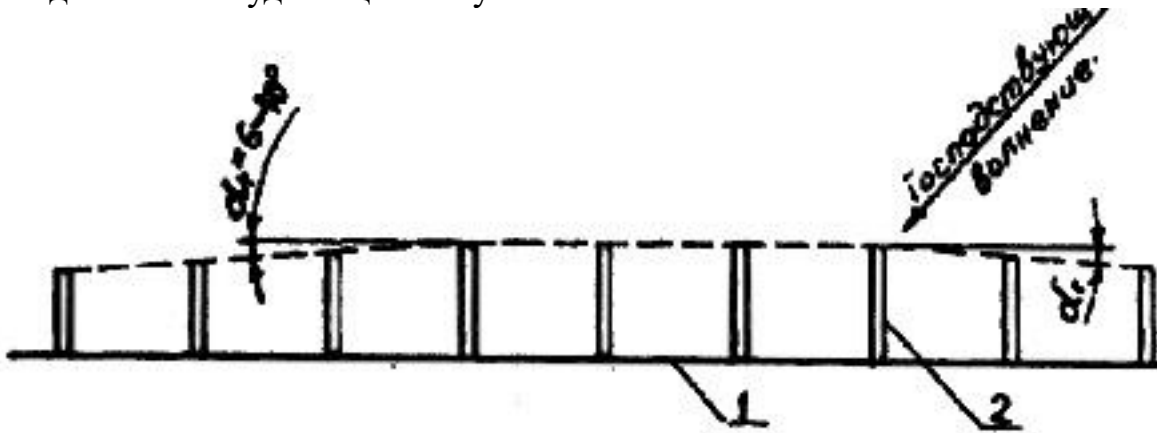

Рис.2. – Схема зменшення довжини буни на кінцевих ділянках в умовах піщаного пляжу: 1 – берег, 2 – бун, α – кут відхилення лінії головних частин бун

Будівництво комплексу із декількох бун починається з низової частини назустріч пануючому потоку наносів. Будівництво наступної із бун починається після заповнення наносами простору між побудованими спорудами. З всього сказаного найголовнішим є наступний вид бун з якого складається берегозахист регіону дослідження смт Залізний Порт, а саме гравітаційних непроникаючих бун із збірних залізобетонних масивів в умовах піщаних пляжів потрібно застосовувати після детальних досліджень. Ширина гребня гравітаційних бун встановлюється виходячи з умов стійкості бун при дії різних хвиль. Головним частинам бунам такого виду потрібно надавати похилів вигляд з нахилом в бік моря 1:4 і крутіше.

Аналіз результатів власних досліджень

За даними польових досліджень в 2007 році хвилерізи мають наступні морфометричні показники: довжина бун в середньому 126 м, але вона змінюється від 120 до 136 метрів, визначення проводилися на надводній частині. Зменшення довжини буни пов'язано як з руйнуванням буни в межах пляжу антропогенної діяльністю так із руйнуванням її дистальної частини морськими хвилями та морською кригою. Навколо кожної буни існує підводна частина, яка представлена залізобетонними плитами або кам'яною відсипкою, ця частина поширюється в бік моря на 5-6 метрів. Ширина бун майже не змінилася, та складає в середньому 9,8 метрів.

Пляжі в межах даного берегозахисного комплексу, які називаються „кишеньковими”, характеризуються різноманітними морфометричними характеристиками. Найбільшу ширину мають пляжі які розташовані в західній частині комплексу, їх ширина може сягати 90–100м. В центральній частині комплексу ширина пляжів зменшується та знаходиться в межах від 50 до 70м. На кордоні між залізобетонними бунами та шпорами, ширина пляжів не перевищує 35м, а східній частині комплексу ширина пляжів знаходиться в межах від 15 до 25м.

Перша частина поширена від підніжжя кліфу або будь-якої бетонної конструкції, до зони штормових валів. Ця частина розвивається під впливом морських хвиль лише під час штормових нагонів, а більш значну частину часу тут панують еолові процеси. Саме тому цю зону іноді ще називають еоловою. В межах цієї частини «кишенькового» пляжу, переважають дрібнозернисті піски, черепашки майже не зустрічаються, це свідчить про домінування еолових процесів.

Друга частина пляжу – це зона поширення штормових валів, які були утворені під час попередніх штормів. В цій зоні також домінують дрібнозернисті піски, але смугами зустрічаються відкладення черепашок.

Третя частина – це зона сучасної взаємодії моря і пляжу, зони дії прибійного потоку. В межах цієї ділянки одночасно з піщаними фракціями у великій кількості зустрічаються черепашки.

Проаналізувавши морфометричні, морфологічні та літологічні характеристики пляжів, ми дійшли наступних висновків:

- максимальна потужність та ширина пляжів зафіксована на заході комплексу, в східному напрямку ширина та потужність пляжів поступово знижується. В межах берегозахисного комплексу «кишенькові» пляжі більш потужні на ділянках там де розташовані буни ніж між там де розташовані шпори.
- межах берегозахисного комплексу пляжі складені піщаними наносами теригенного та біогенного походження, тобто домінують піски кварцового та карбонатного складу. Кварцові піски утворюються внаслідок руйнування гірських порід, що складають суходіл, вони домінують у складі піщаних відкладень пляжів берегозахисного комплексу, та рівномірно поширені вздовж нього. Карбонатні піски утворюються внаслідок руйнування раковин молюсків, при цьому біогенна складова піщаних відкладень, в межах комплексу, поступово знижується із заходу на схід.
- морфометричний та літологічний аналіз піщаних відкладень пляжів свідчить, про домінуючий рух наносів, в межах даної берегової зони із заходу на схід. Більш рівномірне поширення вздовж комплексу пісків теригенного походження пояснюється домінуванням їх переносу вздовж берегу на глибині від 6 до 10м. Раковини молюсків переносяться на глибинах від 0 до 3м, саме тому вони не здатні вільно рухатись вздовж комплексу, в якому дистальні частини бун розташовані на глибині до 2,8м. [5, с.24 – 6, с.53]

Література: 1. Олександрів Б.Г. Екологічні наслідки антропогенного перетворення берегової акваторії Чорного моря у ХХ столітті. Дослідження берегової зони морів: Зб.наук.трудів. - Київ, 2001-с.25. 2. Природні основи берегозахисту. - М.: наука, 1987.-240 с.22. 3. Проблеми екологічної безпеки транспортних коридорів у Чорноморському регіоні: Зб.наук.труд.-від.ред. О.В.Недоступ.-Одеса, 2003.-с.148. 4. Сафьянов Г.А. Берегова зона у ХХ столітті.-М.:Думка, 1987.-с.268. 5. Сафьянов Г.А. Геоморфологія морських берегів. М., Вид-во, 2001. 6. Сокольников Ю.М. Інженерна морфодинаміка берегів і її додаток. Київ, Наукова думка, 1976.

ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВОЇ МОДЕЛІ РЕЛЬЄФУ ДЛЯ МОДЕЛЮВАННЯ ПОВЕРХНІ СХИЛІВ У ЦІЛЯХ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОТИЗСУВНИХ ЗАХОДІВ НА ТЕРИТОРІЇ МІСТА КУП'ЯНСЬК

Костріков С.В., Добровольська Н.В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Через посилення техногенного навантаження на рельєф та геологічне середовище, а також через несприятливі кліматичні зміни, які мають своїм наслідком надмірне зволоження ґрунтів, на Сході України у теперішній час спостерігається зростаюча інтенсивність різних несприятливих екзогенних процесів, зокрема – зсувів.

Ціль цієї доповіді – проаналізувати ряд природно-антропогенних факторів, які у локальному масштабі визначають сучасний стан розвитку зсувів на певній території Сходу України (район м. Куп'янськ) і запропонувати певні рішення щодо протизсувних заходів на підставі новітніх геоінформаційних технологій.

На протязі усього періоду свого існування місто Куп'янськ було постійно підвладним зсувним процесам. Враженість території міста Куп'янськ зсувними процесами складає не менше 0,05 кв. км на 1 км² території міста. В тому числі враженість схилів правого борту долини річки Оскіл – не менше 0,3 кв. км на 1 км² схилів. На правому березі річки Куп'янська – біля половини всієї площі схилів піддані процесам зсувів. Щорічно зсуви завдають збиток економіці міста, стають причиною техногенних аварій, руйнують шляхи сполучення, будівлі та спорудження, врешті решт, вони стають причиною загибелі людей.

Така враженість зсувними процесами пояснюється набором *природних факторів*, які сприяють утворенню зсувів, та *техногенних факторів*, які збільшують цей вплив. По часу впливу природно-техногенні фактори поділяються на 3 групи: постійні фактори, фактори, які повільно змінюються, фактори, які швидко змінюються [1].

До *факторів першої групи* відносяться геологічна будова, тектоніка, рельєф. Вони визначають генетичні особливості та інтенсивність проявлення зсувів. Серед факторів цієї групи на території міста Куп'янськ більш за все на утворення зсувів впливає геологічна будова, а саме – відклади кайнозойської епохи. Першим регіональним горизонтом, що викликає розвиток зсувів, є блакитно-сірі та зеленувато-сірі мергельні глини київської свити, еоценового віку палеогенової системи. Вони володіють пластичними властивостями, які роблять їх основним горизонтом, що деформується. Саме по них сповзають товщі порід, які лежать вище, на крутих схилах долин Оскола та Куп'янська. Другий регіональний горизонт, що деформується та викликає розвиток зсувів по території Куп'янського району – красно-бурі глини пліоценового віку неогенової системи. Четвертинні відклади представлені лесовими суглинками та супісками, які залягають на верхньокрейдових та олігоценних відкладах. Ці відклади легко розмиваються та зміщуються по схилах.

До *факторів другої групи* відносяться тектонічні рухи, гідрогеологічні умови, клімат. Вони визначають загальну тенденцію розвитку процесу. Неотек-

тонічні рухи є причиною заглиблення старих та розвитку нових ярів, по яких утворюються зсуви. З кліматичних показників на формування та розвиток зсувів більш за всього впливає режим атмосферних опадів. Годи з максимальними зсувами є наслідком випадіння посилених атмосферних опадів декілька років підряд. Після таких років утворюється найбільша кількість зсувів внаслідок збільшення кількості поверхневих вод, які перетворилися в підземні. Наявність підземних вод вносить кількісні зміни в умови виникнення граничної рівноваги схилів. У випадку, коли верхня частина схилу складена лесовими та лесовидними породами, саме так, як у місті Куп'янськ, підземні води стають одним з основних факторів формування зсувів.

До *третьої групи факторів* відносяться поверхневий стік, вологість порід та господарча діяльність людини. Вони визначають режим активізації зсувів. Площинна ерозія руйнує дерновий покрив та зносить ґрунт, що призводить до збільшення вологості в ґрунтах на схилах. Лінійна ерозія призводить до утворення ярів, створює нові відслоненні круті схили, які оповзати. Вплив людини на утворення зсувів полягає в перезволоженні ґрунтів, порушенні поверхневого стоку за рахунок забудівлі, погіршенні дренажної здатності ерозійних форм рельєфу за рахунок їхнього засипання та загачення, тобто в послабленні структурної міцності лесовидних суглинків. Все це супроводжується активізацією старих зсувів та виникненням нових.

Зсувні схили міста Куп'янськ розподілені на три інженерно-геологічні типи. Перший тип зсувних схилів сформований в межах ділянок, які зазнали підняття до максимальних позначок (130–150 м). Другий тип зсувних схилів, розвинутий на правому схилі долини річки Куп'янки, характеризується відсутністю в розрізі четвертинного еолово-делювіального комплексу порід. Третій тип зсувних схилів приурочений до яружно-балкової мережі, де активно відбуваються ерозійні процеси [2].

Таким чином, на території Куп'янського району виділяють окремі ділянки, в межах яких розповсюджені різні типи зсувів. Активізація зсувних процесів загрожуює життєдіяльності людини, руйнує житлові будинки, інженерні комунікації, шляхи сполучення. При вивченні проблеми утворення зсувів не можна обмежуватися лише розробкою заходів для закріплення вже існуючих зсувів, постає більш широка задача – спрогнозувати можливість виникнення нових або активізації старих зсувів.

Практичне значення прогнозування зсувів особливо велике тому, що проти-зсувні заходи коштують дорого, їх застосування не виправдане економічно. Нові зсуви приносять більший збиток, ніж ті, що існують вже багато років. Крім того, заходи з попередження зсувів більш прості та рентабельні, ніж заходи зі стабілізації вже існуючих зсувів. Загальна задача прогнозування зсувних процесів зводиться до питання: на яких ділянках території можливе утворення зсувів. Розвиток зсувів можливий тільки на схилах, тому потрібно визначити найкрутіші схили міста Куп'янськ.

Запропонований метод прогнозування просторового розподілу утворення зсувів – це послідовна побудова 1) цифрової моделі рельєфу м. Куп'янськ, а потім, на підставі вказаної моделі 2) комп'ютерної карти кутів нахилу схилів міста Куп'янськ.

Саме на ділянках схилів найбільш інтенсивно діють інші фактори звувоутворення, які погіршують стійкість схилів. Для того, щоб визначити ділянки з найкрутішими схилами, на основі двох оцифрованих та просторово прив'язаних топографічних карт, була побудована цифрова модель рельєфу, а потім – карта кутів нахилу земної поверхні міста Куп'янськ в програмному забезпеченні «ГІС КАРТА – 2005». При суміщенні топографічного зображення з цифровою моделлю рельєфу та картою нахилів була отримана *синтетична карта зсувної небезпеки м. Куп'янськ* (Ілюстрація), де чітко простежуються ділянки з найбільшими кутами нахилу земної поверхні.

Ілюстрація. *Синтетична карта зсувної небезпеки міста Куп'янськ*

Висновок. Таким чином, побудована карта може бути застосована при вивченні, прогнозуванні зсувних процесів, а також при застосуванні протизсувних заходів. На ділянки з найкрутішими схилами, які позначені на цій карті чорним кольором, повинна бути звернена увага при прогнозуванні можливості утворення зсувів, бо саме на них найбільш велика вірогідність розвитку зсувних процесів та найбільше руйнування стійкості схилів іншими факторами зсувоутворення.

Література: 1. Оползни Харьковской области / Г. Г. Стрижельчик, О. А. Крамаренко, Ю. П. Соколов, И. К. Решетов, И. А. Гольдфельд, А. В. Дроздов. Под ред. И. Г. Черванева. – Харьков: 2001. – 300 с. 2. Рудько Г. І., Коваленко О. В. Техногенна безпека східного регіону України в умовах катастрофічної активізації зсувів (на прикладі Куп'янської промислово-міської агломерації Харківської області). – Екологія довкілля та безпека життєдіяльності, №1 2008.

МИНЕРАЛЬНО-СЫРЬЕВОЙ ПОТЕНЦИАЛ БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ И ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ РЕГИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА

Кравчук Т.Н.

Белгородский государственный университет

Белгородская область – это уникальный по своим минеральным ресурсам регион России. Здесь выявлены и в разной степени разведаны крупные месторождения железных руд, бокситов, апатитов, минеральных подземных вод (радоновых и лечебно-столовых), многочисленные месторождения строительных материалов (мела, песка, глин и других). Известны проявления золота, графита и редких металлов, а также имеются геологические предпосылки для выявления платины, алмазов, углеводородного сырья и других полезных ископаемых.

Белгородская область по своему минерально-сырьевому потенциалу занимает первое место среди субъектов Российской Федерации, по разведанным и освоенным месторождениям железных руд. Область располагает более чем пятьюдесятью процентами запасов железорудного сырья страны, производит треть Российской товарной железной руды и лучшие сорта стали.

Всего на территории области разведано 193 месторождения твердых полезных ископаемых и 75 месторождений подземных вод, из них: 20 месторождений железных руд и бокситов; 107 месторождений строительных камней, песков, глин и суглинков для индустрии строительства; 24 месторождения карбонатного сырья; 42 месторождения торфа (с площадью более 10 га); 68 месторождений питьевых и 7 месторождений минеральных подземных вод.

По степени значимости месторождения полезных ископаемых можно разделить на две группы:

- **минеральное сырье федерального значения** – железные и бокситовые руды, огнеупорные глины, цементное сырье, подземные питьевые и минеральные воды, карбонатные породы для химической промышленности;
- **минеральное сырье регионального значения** - строительные материалы (суглинки, глины, песчано-гравийный материал, песок, камни строительные), торф, и т.д.

Промышленный потенциал области в значительной мере определяется добычей и переработкой **железных руд**, разведанные запасы которых составляют 67,8 млрд. т.

Кроме того, Белгородский железорудный район КМА является **бокситононой** провинцией России. Бокситы в различных количествах и различного качества встречены на всех известных железорудных месторождениях района, где они находятся в тесной пространственной и генетической ассоциации с богатыми железными рудами.

Наряду с бокситами и богатыми железными рудами на месторождениях Белгородского района широко развита их промежуточная разность – **железоалюминиевое сырье**, запасы и прогнозные ресурсы которого составляют более 2 млрд. т.

На территории области расположены два месторождения **глинистых и карбонатных** пород, являющихся сырьём для цементной промышленности: Стойленское и Белгородское с общими запасами 677,2 млн. т. меловых пород и 141,7 млн. т. глинистых пород.

Апатиты выявлены в Старооскольском рудном районе на Дубравинском месторождении апатит-магнетитовых руд, прогнозные ресурсы которого составляют 276535 тыс. т.

Глинистым сырьём для производства обыкновенного глиняного кирпича являются четвертичные и палеогеновые **глины и суглинки**, их запасы составляют 144,9 млн. м³.

Запасы **керамзитовых глин** оцениваются в 68,8 млн. м³.

Суммарные запасы **строительных песков** составляют 271,5 млн. м³.

В качестве **строительного камня** для производства щебня используются породы скальной вскрыши железорудных месторождений, запасы которых составляют 2043,7 млн. м³.

Хозяйственно - питьевое водоснабжение населения Белгородской области полностью удовлетворяется за счет эксплуатации **питьевых подземных вод**, основные ресурсы которых приурочены к водоносным горизонтам в меломергельной толще и альб-сеноманских песках.

Общие прогнозные эксплуатационные ресурсы подземных вод на территории области оценены 2200 тыс. м³/сут. Общие эксплуатационные запасы месторождений подземных вод для хозяйственно-питьевого, производственно-технического и сельскохозяйственного водоснабжения составляют 1492,065 тыс. м³/сут.

Общие запасы **подземных минеральных вод** составляют 1,2 тыс. м³/сут. Среди минеральных вод выявлены бальнеологические, минеральные лечебные, минеральные лечебно-столовые.

Наличие на территории Белгородской области обширной минерально-сырьевой базы твердых полезных ископаемых и использование для хозяйственно-питьевого водоснабжения населения только подземных вод определяет политику Правительства Белгородской области в части рационального использования природных ресурсов и экологической безопасности населения, которая регулируется законом РФ «О недрах» [1], распоряжениями Губернатора Белгородской области, постановлениями Правительства Белгородской области и местными законами.

Предоставление недр в пользование оформляется специальным государственным разрешением в виде лицензии. В условиях пользования недрами в обязательном порядке включены пункты как по рациональному использованию природных ресурсов, так и экологические аспекты природопользования, а также определены контрольные органы, осуществляющие контроль за выполнением условий недропользования. В частности, в Белгородской области порядок предоставления недр для разработки общераспространенных полезных ископаемых определен Постановлением Правительства Белгородской области [2]. Так же Правительством Белгородской области определен порядок учета действующих, вышедших из строя или не используемых водозаборных скважин. При этом владельцы водозаборов должны определить состояние водозаборных

скважин и степень их использования. Вышедшие из строя водозаборные скважины подлежат ликвидационному тампонажу, для предотвращения попадания загрязнения из вышележащих водоносных горизонтов в используемые для питьевых целей подземные воды.

Контроль за состоянием подземных вод в области осуществляется ТЦ «Белгородгеомониторинг». Его функции заключаются в наблюдении за состоянием подземных вод Государственной режимной наблюдательной сети. Но кроме Государственной режимной наблюдательной сети есть еще и ведомственные, по которым наблюдения ведут сами предприятия.

Также в области действует система экологического контроля и экспертизы строящихся и действующих предприятий.

Особый контроль осуществляется за предприятиями – потенциальными источниками негативного экологического воздействия на окружающую среду, к ним относятся предприятия горнометаллургического профиля, химической промышленности, животноводческие комплексы и т.д.

В связи с тем, что основная доля производственного потенциала Белгородской области связана с горнометаллургической промышленностью, Правительство Белгородской области с целью уменьшения негативного воздействия горно-обогатительного производства и металлургического передела руд на окружающую среду, комплексного использования разведанного сырья, повышения конкурентоспособности товарных руд и продуктов их передела (финансирование – действующие предприятия, законодательная и правоохранительная поддержка государственных органов власти) считает необходимым [3]:

- разрабатывать и внедрять новые технологии добычи (открыто-подземный и другие варианты карьерной добычи, скважинная гидродобыча и др.) и переработки минерального сырья, складирования, использования и обезвреживания отходов производства;
- осуществлять углубленное изучение химического и минерального составов руд и вмещающих пород, совершенствовать геолого-технологическую классификацию руд, и на этой основе проводить геолого-экономическую переоценку рудной базы действующих предприятий;
- внедрять более полную и глубокую переработку минерального сырья (высококачественный концентрат железные брикеты, производство металла и др.);
- обеспечивать более полную переработку вскрышных и вмещающих пород, отходов производства;
- разрабатывать систему учета негативного воздействия производственных процессов добычи и переработки на окружающую среду и жизнедеятельность человека, внедрять систему мониторинга за состоянием окружающей среды.

Литература: 1. Закон Российской Федерации «О недрах», принятый 21 февраля 1992 г., в редакции от 3 марта 1995 г.; 2. Постановление Правительства Белгородской области от 09.06.2008 г. № 147-пп; 3. Постановление Губернатора Белгородской области от 16.02.2007 г. № 27; 4. Состояние окружающей природной среды Белгородской области в 2007 г. Сборник. Комитет экологии.- Белгород, 2007.

РОЛЬ ПОДЗЕМНЫХ ВОД В ОБЕСПЕЧЕНИИ ВОДОСНАБЖЕНИЯ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Кудрявцева О.Г.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Состояние окружающей среды связывается с понятием ее качества. Вне социальных оценок всякая среда не будет ни хорошей, ни плохой, она будет просто объектом, противостоящим человеческому сознанию и отображаемым этим сознанием подобно другим физическим телам.

Существуют различные подходы к определению понятия качества состояния окружающей среды. Основным критерием качества питьевой воды является ее влияние на здоровье человека. Именно это принимается за отправную точку при расчете нормативных показателей. Установлены предельно-допустимые концентрации (ПДК) различных видов загрязнителей. В настоящее время общее число ПДК для воды приближается к 300 и имеет явную тенденцию расти в будущем. Это и не удивительно, если учесть, что ежегодно в мире синтезируется более 250 тысяч новых химических соединений, из которых около 300 направляются в производство, могут поступать в поверхностные водоемы и, в конечном итоге, попадать в питьевые воды. В последние 5 лет в Европе и в США в окружающей среде, в сточных водах и водоемах обнаружено появление фармацевтических препаратов. Вопрос об опасности их для людей до сих пор не решен, масштаб и последствия воздействия этих химикатов на человека, особенно совокупного, не известны, в то время как современные очистные сооружения не предназначены для удаления остатков лекарственных препаратов.

ПДК какого-либо отдельного загрязнителя в немалой степени зависит от конкретного состава и количества прочих загрязнителей в питьевых водах. Существуют трудноконтролируемые процессы взаимодействия и превращения первичных загрязнителей, вызывающие появление значительно более токсичных так называемых вторичных загрязнителей. Подобных эффектов с каждым разом выявляется все больше и больше, отсюда напрашивается вывод о том, что ПДК - лишь приближенное средство для оценки качества воды и окружающей среды в целом. И все же ПДК в известной мере удовлетворяет нас, поскольку позволяет предпринимать практические шаги по контролю загрязнений.

Качество воды, поступающей в водопроводные сети Харькова, в настоящее время строго контролируется только по 28 физико-химическим показателям (согласно ГОСТу 2874-82 "Вода питьевая"), что является явно недостаточным; требования ДСанПиНа "Вода питьевая" № 383, 1996 г., включающие 56 параметров для контроля (против нормативных европейских - 89), до сих пор носят рекомендательный характер. Для сравнения отметим, что в развитых странах Европы качество как исходной воды водоисточников, так и непосредственно питьевой воды, подаваемой населению, реально контролируется по 220 физико-химическим и более чем по 20 биологическим и бактериологическим показателям. Если бы мы принимали высокие стандарты водопользования, ко-

которые являются обычными в Европе, 70-80 % питьевой воды оказалось бы непригодной к употреблению.

Поверхностные водоисточники, снабжающие город Харьков (Печенежское водохранилище на реке Северский Донец и Краснопавловское водохранилище, принимающее по каналу Днепр-Донбасс днепровскую воду) по уровню загрязнения приближаются к 3 классу качества, а по международной классификации - к 4-5 [1]. Традиционная технология подготовки питьевой воды (коагуляция - отстаивание - фильтрация - обеззараживание) рассчитана на доведение поверхностных вод до требований питьевой лишь при условии общей низкой загрязненности воды, отвечающей исключительно первому классу качества.

Использование в технологии подготовки питьевой воды хлора, неэффективных коагулянтов и флокулянтов, отсутствие сорбционных фильтров с активированным углем и пр. приводит к попаданию в питьевую воду значительного количества неорганических и органических загрязнений, совместное действие которых на организм человека вызывает реальную угрозу здоровью населения. В отдельные периоды года концентрации, например, хлороформа в водопроводной воде в 3-5 раз превышают предельный уровень (ПДК хлороформа 60 мкг/л). Кроме того, питьевая вода из поверхностных водоемов потенциально небезопасна в вирусологическом отношении, т. к. технология ее подготовки не гарантирует удаление вирусов из воды. И такое положение вряд ли в ближайшие годы изменится. Проблема питьевого водоснабжения на Украине как и во всех странах существует во взаимосвязи с проблемами народнохозяйственными и экологическими.

В такой ситуации подземные воды - это национальное сокровище, самое важное и ценное вещество, от которого зависит в первую очередь выживание человека, и отношение к подземным водам должно быть как к самому важному и ценному веществу на Земле. Главным достоинством подземных вод является их природное качество, обусловленное более высокой степенью защищенности от загрязнения. Водное законодательство Украины рассматривает подземные воды, прежде всего как источник питьевой воды, которую, как правило, можно употреблять без какой-нибудь предварительной очистки и обеззараживания. Наличие экологических загрязнений зависит от глубины подземного залегания воды, а для глубин больше 50 метров таких загрязнителей в воде практически нет.

В условиях, когда подземные воды не могут обеспечить полную потребность в хозяйственно-питьевой воде, стратегия водообеспечения Харьковской области должна быть направлена на обязательное функционирование двух систем водоснабжения, одна из которых должна быть основана на добыче надежно защищенных подземных вод [2]. С экологической точки зрения для производства пищевой продукции повсеместно должны использоваться воды из подземных источников. В некоторых странах указанное положение имеет законодательное и нормативное закрепление.

Гидрогеологические условия Харьковской области позволяют решать вопросы водоснабжения практически любого населенного пункта за счет подземных вод. Это обусловлено тем, что область расположена в пределах Днепровско-Донецкой впадины, с которой связан значительный по своим запасам бас-

сейн подземных вод. По суммарным запасам подземных вод Харьковская область находится на пятом месте в Украине. Прогнозные ресурсы питьевых подземных вод составляют 1018,2 тыс.м³/сут, разведанные и утвержденные эксплуатационные запасы - 79,7 тыс.м³/сут [3]. Однако степень освоения прогнозных ресурсов (3%) и эксплуатационных запасов разведанных месторождений (9%) незначительна, что позволяет существенно увеличить объемы использования подземных вод на территории Харьковской области, при условии экологической оптимизации схем водозаборов и их производительности.

На территории Харьковской области существуют значительные перспективы разведки новых месторождений подземных вод, особенно в северо-восточной части бассейна, где подземные воды могут обеспечить крупное централизованное водоснабжение.

Пресные водоносные горизонты залегают на глубинах от нескольких метров до 1000 м, преимущественно в породах кайнозоя и частично меловых отложениях. На юге области пригодные для эксплуатации водоносные горизонты находятся также в триасовых и юрских отложениях.

Для сохранения качества подземных вод эксплуатируемых водоносных горизонтов требуется соблюдение режимов хозяйственной деятельности не только в зонах санитарной охраны, но и в зоне влияния водозаборов, регулирование любого нового строительства, проведение оценки воздействия на качество подземных вод существующих объектов или видов хозяйственной деятельности и принятие неотложных мер по предотвращению загрязнения подземных вод.

Литература: 1. Прокопов В.А., Тарабарова С.Б., Тетенева И.А., Миронец Н.В. Современное состояние источников водоснабжения и качества питьевой воды в Украине: анализ ситуации, проблемы и пути их решения. /Київ: ЦІР МОЗ України, - 1999. 2. Терещенко В.О., Немець К.А., Решетов І.К., Яковлев В.В., Кудрявцева О.Г. Артезіанські підземні води як надійне джерело альтернативного питного водопостачання м. Харкова / Матеріали науково-практичних конференцій III Міжнародного Водного форуму "Аква. Україна-2005". - Київ, 2005. С. 94-96. 3. Программа экологического оздоровления бассейна Днепра /Оценка современного состояния подземных источников питьевого водоснабжения бассейна р. Днепра (в пределах России, Беларуси и Украины) и степени естественной защищенности грунтовых вод белорусской и украинской частей. //Под рук. НИЦ РПИ НАНУ: В.М. Шестопалов (руководитель). - К.: IDRC, - 2004.

УДК 504.06(043)

РАСЧЕТ РЕКРЕАЦИОННОЙ НАГРУЗКИ НА ОСНОВЕ ЭСТЕТИКО-ПОТРЕБИТЕЛЬСКИХ ПАРАМЕТРОВ СРЕДЫ

Лопина Е.М., Корнилов А.Г.

Белгородский государственный университет

Реализуемая в пределах населенного пункта и его ближайших окрестностей рекреация имеет существенное социальное значение. В пределах описываемого пространства (ареала) осуществляются многие привлекательные формы отдыха, в нем могут сочетаться как измененная человеком природная среда, так и сочетание природных, культурных объектов, а поведение рекреантов при этом регулируется, исходя из их собственных соображений. Необходимо отметить

еще одно важное преимущество – возможность фрагментарной реализации рекреационных потребностей, когда личность располагает ограниченным свободным временем. Кроме того, особенностью выделенных ареалов является то, что большинство видов отдыха в природной среде становятся, по существу, бесплатными (т.е. практически полностью освобождаются от дополнительных расходов).

Вместе с тем, именно описываемое пространство наиболее уязвимо, так как концентрирует в себе жителей населенного пункта и призвано удовлетворять значительный ряд их потребностей, в том числе рекреационных. С другой стороны, достаточно очевидно тяготение рекреантов к аттрактивным природным объектам, которые в свою очередь испытывают различную рекреационную нагрузку. Поэтому основной темой данной работы является выявление предпочтительных для отдыха объектов и расчет испытываемой ими рекреационной нагрузки. Проведение исследования параметров среды населенных пунктов и их окружения в данной аспекте – составная часть разработанной авторами *методики оценки эстетико-потребительских параметров⁴ среды на региональном уровне*, основанная на социологическом опросе населения [1].

Важным моментом является тот факт, что определенные виды деятельности стоит рассматривать в качестве рекреационной деятельности лишь условно, так как присутствует фактор добычничества, что особенно характерно для сельских населенных пунктов. Более того, в ряде случаев возможно совмещение рекреации с трудовой деятельностью, особенно осуществляемой в природной среде. Естественно, в подобных случаях термин «рекреация» толкуется расширительно, как любая деятельность в природной среде, преследующая эмоциональные и валеологические цели. В своих исследованиях при расчете рекреационной нагрузки нами учитывались только те формы рекреации, которые не совмещаются с другими видами деятельности, так называемая «чистая рекреация» [2].

Алгоритм оценки рекреационной нагрузки на ареал можно выразить следующей формулой:

$$R = \frac{\sum_{i=1}^n N_i \times T_i}{S}$$

где N_i – численность i -той группы рекреантов⁵, человек; T_i – число выходов i -той группы рекреантов в год; S – площадь рекреационного ареала, га; n – число групп.

Исходными данными для расчета площадей рекреационных ареалов (S , га) послужили результаты изучения пространственных и временные характеристик общественного природопользования населенных пунктов Белгородской области [2].

⁴ Под эстетико-потребительским параметром мы понимаем величину, характеризующую какое-либо эстетическое и потребительское свойств среды.

⁵ В ходе социально-географического исследования была выявлена категория населения, которая не используют в целях рекреации ареал реального рекреационного использования, они не учитываются при определении R .

Результаты расчетов рекреационной нагрузки на ареалы населенных пунктов разных типов представлены в табл. 1.

Таблица 1

Фрагмент таблицы «Частота рекреационных выходов и рекреационной нагрузки на рекреационные ареалы населенных пунктов Белгородской области»

№ п/п	Населенный пункт	Число мнений о возможном рекреационном использовании по группам (число выходов)				Рекреационная нагрузка на ареал, человеко- выходов/га
		1-4 р/мес. (N ₁ *T ₁)	3-4 р/0,5г (N ₂ *T ₂)	1-2 р/г (N ₃ *T ₃)	Всего	
Города						
1	Белгород, 337030	1900032	820771	171430,	2892234	46,99
2	Короча, 6046	85560	11935	699	98194	1,60
3	Губкин, 86083	619800	220906	34437	875143	14,22
4	Ст. Оскол, 215898	3061776	326284	25779	3413839	55,47
5	Алексеевка, 39312	424560	72233	14005,5	510798,5	8,30
Поселки городского типа						
6	Северный, 7654	58560	13986	3493,5	76039,5	1,24
7	Дубовое, 5201	88416	7581	325,5	96322,5	1,57
8	Пролетарский, 8675	116232	9611	1302	127145	2,07
9	Борисовка, 14072	213888	18053	2991	234932	3,82
10	Красная Яруга,	83760	10108	3250,5	97118,5	1,58
Сельские населенные пункты						
11	В. Лопань, 2723	10896	7413	907,5	19216,5	0,31
12	Курасовка, 1573	4200	5138	420	9758	0,16
13	Стрелецкое, 721	8952	1092	144	10188	0,17
14	Казначеевка, 170	1992	238	54	2284	0,04
15	Мелавое	624	966	277,5	1867,5	0,03

Для оценки предпочтительности рекреационного использования объекта, находящегося в ареале населенного пункта рассчитывался коэффициент рекреационного предпочтения, определяемый как отношение числа предпочтений объекта к общему числу предпочтений. На следующем этапе расчетов осуществляется формализация и унифицирование объектов реального рекреационного использования (сокращение числа используемых объектов), – учитываются только объекты, «встроенные» в ареал реальной рекреационной деятельности. Для этого частные коэффициенты объектов суммируются и снова приводятся к единице (табл. 2).

Таблица 2

Фрагмент таблицы «Частота упоминания респондентами объектов природной и культурной среды» (в долях единицы)

№ п/п	Населенный пункт	Частота упоминания объектов				
		лесной массив	река	пруд / озеро	поле / луг	парк, сад
Города						
1	Белгород, 337030	0,36	0,26	0,11	0,03	0,24
2	Короча, 6046	0,55	0,13	0,19	0,03	0,10

3	Губкин, 86083	0,28	0,28	0,11	0	0,33
4	Ст. Оскол, 215898	0,63	0,22	0,06	0	0,09
5	Алексеевка, 39312	0,37	0,31	0,11	0,04	0,17
Среднее для городов		0,42±0,12	0,28±0,09	0,11±0,04	0,017±0,01	0,17±0,09
Поселки городского типа						
6	Северный, 7654	0,45	0,19	0,19	0	0,17
7	Дубовое, 5201	0,47	0,18	0,23	0	0,12
8	Пролетарский, 8675	0,37	0,02	0,44	0	0,17
9	Борисовка, 14072	0,35	0,32	0,13	0	0,20
10	Красная Яруга, 7823	0,48	0,19	0,16	0,02	0,15
Среднее для пгт		0,41±0,1	0,21±0,09	0,19±0,10	0,01±0,01	0,18±0,08
Сельские поселения						
11	В. Лопань, 2723	0,43	0,14	0,29	0	0,14
12	Курасовка, 1573	0,38	0,06	0,27	0	0,29
13	Стрелецкое, 721	0,29	0,23	0,23	0,08	0,17
14	Казначеевка, 170	0,27	0,14	0,31	0,03	0,25
15	Мелавое	0,32	0,01	0,41	0,01	0,25
Среднее для сел		0,43±0,15	0,26±0,19	0,17±0,14	0,03±0,03	0,12±0,10
Среднее для всех типов		0,42±0,14	0,25±0,17	0,16±0,12	0,03±0,03	0,13±0,09

Далее, зная частоту упоминания элементов среды и суммарную рекреационную нагрузку на ареал, можно рассчитать рекреационную нагрузку на 1 га исследуемого объекта. Например, исходя из ландшафтных предпочтений респондентов, были установлены наиболее рекреационнозначимые объекты: парк в поселке и в окрестностях: лес, река и пруд (в числителе указана частота их упоминания в долях единицы) и рассчитана рекреационная нагрузка на единицу площади (знаменатель) (рис. 1).

Рис.1. Рекреационная нагрузка на территории пгт Борисовка

В результате проведенных исследования было установлено, что посещаемость и радиус выявленных ареалов напрямую зависит от ценности территории и находящихся на ней рекреационных объектов. Но, помимо очевидной связи возможности осуществления рекреации в рассматриваемых ареалах с особенностями того природного окружения, которое он вмещает, очевидно, что многое зависит от той производственной деятельности, которая реализуется на соответствующей территории, от образа жизни населения.

Дальнейшая разработка данного вопроса, позволит разработать предложения по проектированию рекреационных комплексов. Что является весьма важным, особенно для городской среды.

Литература: 1. Лопина Е.М., Корнилов А.Г. Анализ эстетического восприятия ландшафтов для целей устойчивого развития территории и оптимизации структуры земель общественного природопользования // Проблемы региональной экологии. – 2007 г. – N 6. – С. 121-128. 2. Корнилов, А.Г. Параметры общественного землепользования (общественного природопользования) и эстетического восприятия ландшафтов разных типов населенных пунктов Белгородской области / А.Г. Корнилов, И.А. Гененко, Е.М. Лопина // Проблемы региональной экологии.- 2007 г.- N 6.- С. 113-121.

УДК553.041

ОЦІНКА СТРАТЕГІЧНОГО МІНЕРАЛЬНО-СИРОВИННОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Матюха В.В., Мовчан М.Т.

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

Україна є державою з унікальною мінерально-сировинною базою, багатства надр якої зумовлені особливостями геологічної будови її території. На даний час в надрах України виявлено понад 20 тис. родовищ і проявів 117 видів мінеральної сировини, з них 8658 родовищ і 928 об'єктів обліку (комплексні родовища) мають промислове значення і враховуються Державним балансом запасів корисних копалин. Промисловістю освоєно понад 3000 родовищ і 546 об'єктів обліку 97 видів корисних копалин, що містять від 40 до 75 % розвіданих запасів різноманітних видів корисних копалин. Мінеральні ресурси є базовими для розвитку економіки України. Понад 45 % ВВП та 62 % експортних надходжень України формується за рахунок використання корисних копалин [1].

Мінерально-сировинні ресурси розміщені по території держави нерівномірно та ефективність використання їх все ще залишається низькою. Через недосконалі технології видобування та переробки мінеральної сировини, незадовільне вирішення питань комплексного освоєння родовищ, у надрах залишаються і втрачаються: до 70 % розвіданих запасів нафти; 50 % солей; 28 % вугілля та до 25 % металів.

Фахівці зазначають, що наша держава видобуває мінеральну сировину у величезних обсягах, але тільки 12 % її надходить у виробництво (у західних країнах – близько 60 %), а все інше йде у відвали, де у концентрованому стані містяться стронцій, германій, ванадій та інші рідкісні й кольорові метали.

Як одну із складових потенціалу мінерально-сировинного комплексу слід розглядати геологорозвідувальні роботи. На сьогодні актуальною є проблема геологічного вивчення і використання техногенних родовищ корисних копалин – відвалів видобутку та відходів збагачення та переробки мінеральної сировини, які містять цінні корисні копалини і мають промислове значення. Вже сьогодні в Україні обсяги цих мінеральних накопичень перевищують 25 млрд т, і з кожним роком їх кількість збільшується. Таким чином, в Україні утворено сотні великих, середніх та малих техногенних родовищ різних копалин, придатних для промислового освоєння. Потенційна вартість техногенних родовищ, за попередніми розрахунками, обчислюється десятками млрд. дол. США.

Мінерально-ресурсний потенціал відіграє важливу роль у вирішенні проблеми стійкого розвитку країни та регіонів. Забезпечення суспільства мінеральною сировиною реалізується шляхом створення системи прогнозування масштабів використання ресурсів, пошуку нових їх запасів, впровадження ефективних технологій видобутку, ресурсозберігаючих та безвідходних технологій їх переробки та використання.

В умовах сьогодні темпи і масштаби відтворення власної мінерально-сировинної бази не задовольняють потреби держави. Через нестачу коштів обсяги геологорозвідувальних робіт скоротились у 3–4 рази. Тому, починаючи, з 1994 року приріст розвіданих запасів не компенсує їх видобування.

За національно-господарським значенням запаси корисних копалин поділяють на такі групи:

- балансові, використання яких економічно вигідне, тобто вони відповідають промисловим вимогам за якістю сировини і гірничотехнічними умовами експлуатації;
- позабалансові, які при наявному рівні технології експлуатувати економічно не вигідно.

Мінерально-ресурсний потенціал гірничопромислових регіонів наведено в табл.1.

Таблиця 1

Мінерально-ресурсний потенціал гірничопромислових регіонів України

	Гірничопромислові (г/п) регіони, райони. Адміністративні області	Корисні копалини	Розвідані (балансові) запаси за категоріями А+В+С ₁ на 01.01.2007	Кількість родовищ		Обсяг видобутку, 2006 р.
				всього	що розробляються	
	Донецький г/п регіон (Донецька і Луганська обл.)	Вугілля кам'яне, млн т	28398,6	735,0	313,0	43,2
	Дніпропетровська обл.)	Вугілля кам'яне, млн т	10934,1	56,0	10,0	8,1
	Львівсько-Волинський г/п регіон (Львівська і Волинська обл.)	Вугілля кам'яне, млн т	1138,6	38,0	14,0	1,6

	Дніпровський г/п регіон (Дніпропетровська, Кіровоградська, Черкаська та Житомирська обл.)	Вугілля буре, млн т	1877,8	71,0	4,0	0,3
	Дніпровсько-Донецький г/п регіон (Чернігівська, Полтавська, Сумська, Харківська обл.)	Нафта, млн т	65,8	97,0	69,0	2,6
		Газ природний, млрд. м ³	792,5	230,0	157,0	16,7
		Конденсат газовий, млн т	57,2	134,0	89,0	1,02
	Передкарпатський г/п регіон (Львівська, Івано-Франківська обл.)	Нафта, млн т	38,6	47,0	29,0	0,6
		Газ природний, млрд. м ³	121,5	105,0	70,0	1,39
	Криворізький г/п регіон (Дніпропетровська, Кіровоградська обл.)	Руди залізні, млн т	15344,7	33,0	20,0	129,2
	Кременчуцький залізничний район (Полтавська обл.)	Руди залізні, млн т	4253,7	5,0	2,0	26,2
	Білозірський залізничний район (Запорізька обл.)	Руди залізні, млн т	2490,0	6,0	1,0	4,1
	Нікопольський марганцеворудний район (Дніпропетровська, Запорізька обл.)	Руди марганцеві, млн т	2213,8	4,0	2,0	5,6

До активу реалізованого мінерально-сировинного потенціалу регіонів України в 2007 року слід віднести наступне:

- підготовлено та передано для глибокого буріння 14 перспективних нафтогазоносних об'єктів (100 %), загальною площею 172,95 км (229,3 %) з перспективними ресурсами 59,644 млн т умовного палива (213 %).

- за результатами пошукових робіт 2007 року отримано приріст запасів нафти і газового конденсату — 1,2 млн т (100 %), природного газу – 6,0 млрд куб. м (100 %) [2].

Висновки:

1. Сучасний стан мінерально-сировинної бази України характеризується неповністю реалізованим потенціалом:

- з одного боку, мають місце чинники, які негативно впливають на розвиток цієї бази, а саме: відпрацювання покладів на окремих ділянках родовищ; погіршення гірничо-геологічних умов розробки родовищ, зумовлених необхідністю проведення робіт на більш глибоких горизонтах, що в свою чергу призводить до підвищення собівартості сировини;

- з іншого боку, на теперішній час у розробку залучені від 40 до 75% розвіданих запасів, що свідчить про наявність резерву мінерально-сировинної бази.

2. Незважаючи на те, що деякі види корисних копалин в Україні наближаються до стадії виснаження, а гірничо-геологічні умови розробки родовищ дедалі погіршуються, вітчизняний мінерально-сировинний потенціал, за умов його раціонального використання, дозволяє майже повністю забезпечити власною сировиною поточні потреби гірничо-металургійного комплексу України, а також має об'єктивні передумови щодо забезпечення в майбутньому більшої частини потреб інших структурних складових гірничопромислового комплексу.

3. Стратегічний потенціал мінерально-сировинного комплексу України як в цілому, так і окремих регіонів, в яких здійснюється видобуток корисних копалин, полягає в наступному:

- комплексному геологічному вивченні території України, враховуючи й акваторію української частини Чорного й Азовського морів;
- розвідці нових та дорозвідці родовищ, що експлуатуються;
- у забезпеченні в необхідному обсязі фінансування геологорозвідувальних робіт;
- у застосуванні комплексного освоєння родовищ;
- у впровадженні більш найефективніших технологій видобутку та переробки мінеральної сировини з метою більш раціонального використання мінерально-сировинної бази;
- більш широкого залучення інвесторів;
- створення сприятливого інвестиційного клімату в державі з метою більш широкого залучення до геологічної розвідки та розробки родовищ як зарубіжних, так і вітчизняних інвесторів.
- у збільшенні залучення у розробку техногенних родовищ мінерального походження;
- у реструктуризації підприємств гірничопромислового комплексу та організації нових форм господарювання, роблячи основний наголос на кластеризацію економічного простору.

Література: 1. Андрієвський І.Д., Матюха В.В., Мовчан М.Т. Сучасний стан металургійного комплексу України // Мінеральні ресурси України.-2007.-№4.-С.39-42. 2Рішення колегії Державної геологічної служби про результати геологорозвідувальних робіт підприємств галузі за 2007 рік // Мінеральні ресурси України.- 2008.-№1.-С.9-10..

УДК 911.9

ДОСЛІДЖЕННЯ СТУПЕНЮ ЗАБРУДНЕННЯ ПРИЗЕМНОГО ШАРУ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ ВИКИДАМИ АВТОТРАНСПОРТУ В М. ХАРКОВІ

Наливайко А.Ю., Виставна Ю.Ю., Величко С.А.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Харківська державна академія міського господарства

У зв'язку з інтенсивним зростанням автопарку в останні роки різко загострились екологічні проблеми в містах. Оскільки основна маса автомобілів сконцентрована у великих містах і Харків є підтвердженням цього, повітря цих міст не тільки збіднюється киснем, але й забруднюється шкідливими компонентами

відпрацьованих газів, з яких найбільшу питому вагу складає оксид вуглецю. Цим і пояснюється актуальність проведеного дослідження.

Метою проведеного дослідження було обчислення забруднення приземного шару атмосферного повітря викидами забруднюючих речовин (на прикладі оксиду вуглецю) автотранспортом в межах міста Харкова на основі узагальнення даних, отриманих емпіричним шляхом.

Для досягнення мети в рамках дослідження були вирішені наступні завдання:

- здійснено аналіз умов та факторів, які впливають на якісний стан атмосферного повітря міста Харкова;
- вивчено інтенсивність транспортних потоків в межах міста, специфіку їх інтенсивності протягом доби;
- розроблено мережу пунктів спостереження таким чином, щоб були охоплені практично всі магістралі, де рух автотранспорту є найбільш інтенсивним.

Аналіз емпіричних даних та розрахунків викидів забруднюючих речовин здійснювався за методикою Саратова І.Є. та ін. [2].

Сутність методики полягає у поетапному розрахунку концентрації СО в повітрі за результатами оперативних досліджень інтенсивності транспортного потоку (кількість за годину) з використанням коефіцієнтів, що характеризують специфіку місцевості. Насамперед це ухил дороги, швидкість вітру, ступінь аерації та вологість повітря. Також враховувався технічний стан автотранспорту та вплив середнього віку на кількість викидів забруднюючих речовин. Для більш точного результату весь транспортний потік було поділено на окремі групи, де враховувалася їх специфіка (розмір транспортного засобу, особливості двигуна і пального).

Отже, використання даної методики є доцільним, насамперед тому, що вона враховує одразу кілька суттєвих факторів різного генезису:

- географічні (ухил місцевості, вологість повітря, швидкість вітру);
- технічні (вік, вплив на навколишнє середовище з урахуванням специфіки автотранспорту);
- архітектурні (ступінь аерації).

За результатами розрахунків за допомогою MapInfo 9.0 було побудовано картограми (рис.1), що відображують особливості поширення забруднення по місту Харкову в періоди ранкового і вечірнього піку руху автотранспорту.

З картограми видно, що, по-перше, інтенсивність концентрації СО розподіляється по місту досить неоднорідно з суттєвим переважанням в центрі, на сході і південному сході міста. Це пояснюється радіальною специфікою транспортних доріг в центрі і наявністю крупного торгового центру національного значення на сході. По-друге, чітко видно, що ступінь забруднення приземного шару атмосферного повітря міста суттєво різниться протягом добових максимумів. Це можна пояснити особливостями зайнятості протягом робочого дня різних груп населення.

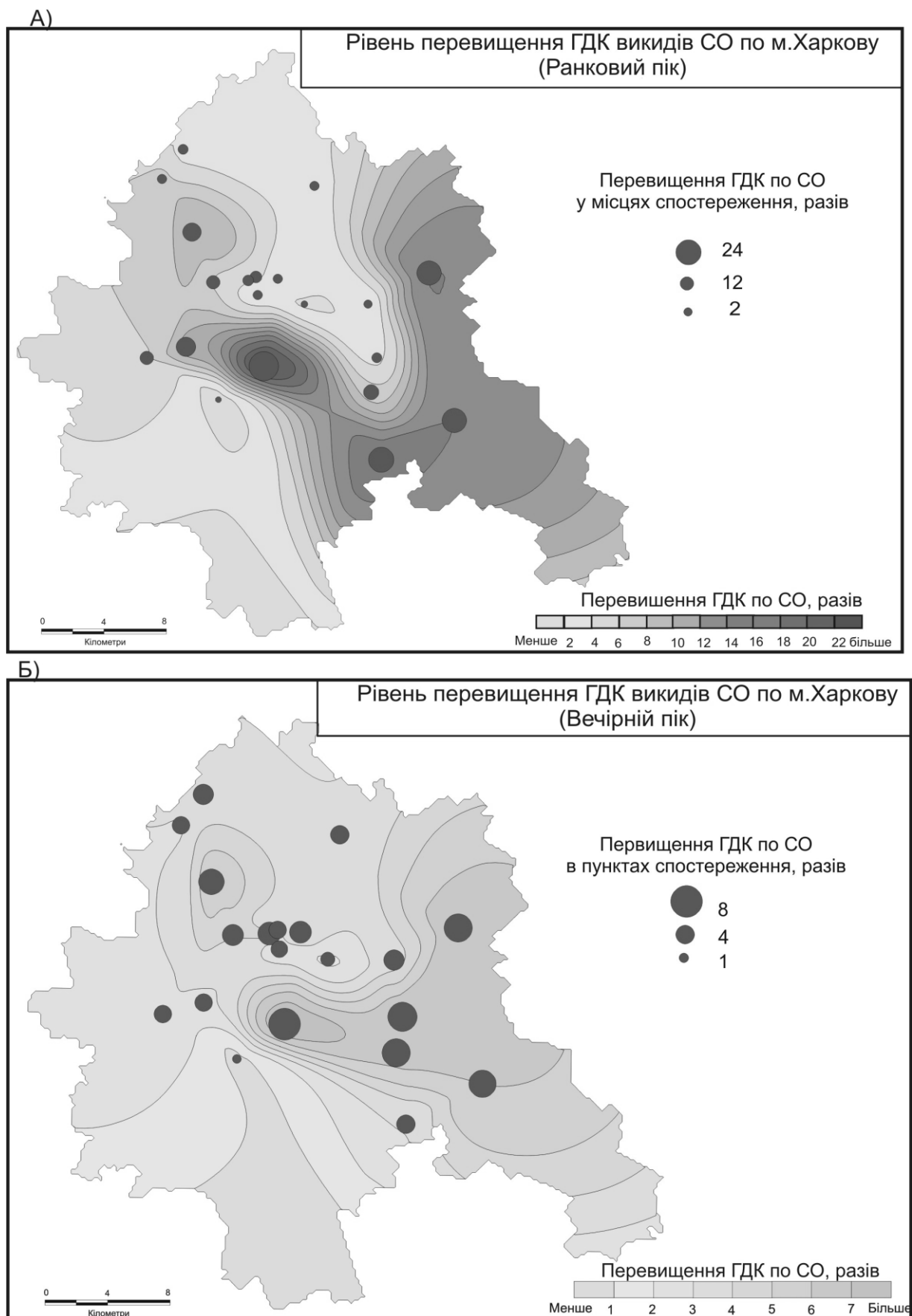

Рис. 1. Рівень перевищення викидів СО по місту Харкову в періоди ранкового і вечірнього піку руху автотранспорту

Отже, в результаті дослідження за одержаними емпіричними даними була побудована модель ступеню забрудненості приземного шару атмосферного повітря міста Харкова. Дана модель дозволяє проаналізувати загальні особливості розповсюдження забруднення від автотранспорту, однак є схематичною що потребує в майбутньому її вдосконалення з метою наближення до реальної ситуації.

Література: 1. Державний комітет статистики України Наказ Про затвердження методики розрахунку викидів забруднюючих речовин у повітря автотранспортом, який використовується суб'єктами господарської діяльності та іншими юридичними особами всіх форм власності N 293 від 06.09.2000 м.Київ(Із змінами, внесеними згідно з Наказом Державного комітету статистики N 15 (v0015202-04) від 13.01.2004). 2. Методические указания для проведения учебной практики по курсу «Введение в специальность» (для студ. I курса дневной формы обучения специальности 6.070800 «Экология и охрана окружающей природной среды»). Сост. Саратов И.Е. и др. – Харьков: ХГАГХ, 1997 – 25 с. 3. Чекмарева О.В., Бондаренко Е.В. Комплексная оценка источников выбросов в атмосферный воздух: Методические указания к практическим занятиям. – Оренбург: ГОУ ОГУ, 2004. - 34 с. 4. Экология города: Учебник. – К.: Либра, 2000. – 464 с.

УДК 504 (477-25)

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ М. КИЄВА

Олішевська Ю.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Антропогенне забруднення навколишнього середовища залишається однією з головних проблем не лише України, а й світу в цілому. Управління процесами територіального розвитку міста може бути успішним лише за умови прийняття рішень стосовно поточних проблем на базі стратегічних, довгострокових програм розвитку та наданні екологічним та ресурсозберігаючим чинникам домінуючої ролі.

Висока територіальна концентрація населення та виробничого потенціалу міста, екстенсивні методи господарювання при використанні нераціональних механізмів природокористування зумовили виснаження природних ресурсів й зниження якості міського середовища.

На сьогодні відбувається загострення екологічної ситуації в місті та приміській зоні за рахунок зростання обсягів викидів шкідливих речовин від стаціонарних та пересувних джерел, а також накопичення промислових та побутових відходів.

В структурі джерел забруднення атмосферного повітря домінують пересувні (автотранспорт), на які припадає майже 70% викидів. За останнє десятиліття кількість відповідних засобів зросла майже в 3 рази, що зумовило збільшення обсягів викидів у порівнянні з 2000 р на 11,5 тис. т.

Досить складною залишається проблема очистки джерел водопостачання. Очисні споруди міських водогонів мають недостатню пропускну спроможність (1880 тис. м³ у середньому за добу при 1247, 5 тис. м³ надходження стічних вод) та незадовільні технічні характеристики, які не дозволяють повністю усувати забруднення. Крім того потребують негайної реконструкції каналізаційні коле-

ктори міста. За даними [1] станом на 2004 рік 36% загальної протяжності каналізаційних мереж знаходились в аварійному стані і залишаються потенційними осередками виникнення надзвичайних ситуацій. На значній площі території, зокрема малоповерхової та садибної забудови взагалі немає каналізації. У цих районах відбувається скидання стоків у фільтруючі вигрібні ями, що призводить до забруднення ґрунтових вод.

Інтенсивність використання земельних ресурсів міста викликає занепокоєння, оскільки щороку зростають площі відведені під забудову, обсяги побутових та промислових відходів.

Із 150-170 тис. тон відходів машино- й приладобудування, зол, шлаків, відходів теплових електростанцій, легкої та харчової промисловості й ін., які щорічно утворюються в Києві, лише 30% повторно залучається у виробництво, ще частина реалізується у інші регіони. Більша частина відходів (в середньому 70-80 тис. тон) накопичується на звалищах. Нажаль це не вирішує проблеми, оскільки стан таких об'єктів є прямо кажучи загрозливим для населення. Так, наприклад, Київський міський полігон №5, розташований поблизу с. Пирогово в Обухівському районі Київської області було утворено у 1986 році. В результаті повного використання свого ресурсу і виникненні загрозливої ситуації (просочування фільтрату з озера-накопичувача) офіційно полігон було закрито у березні 2003 року. Однак навіть у 2006 р., сюди продовжували надходити відходи [3]. Загальний об'єм фільтрату становить 500 000 м³, який продовжує просочуватись в ґрунтові води. У 2006 році серед заходів, щодо вирішення проблеми забруднення навколишнього середовища полігоном №5 по захороненню твердих побутових відходів були запропоновані наступні: укріплення дамби, випарювання фільтрату, нейтралізація розчину реагентами, виготовленими закордоном, побудова заводу по утилізації відходів. Однак, жоден із запропонованих заходів поки що не впроваджений, а проблема залишається невирішеною.

Суттєву потенційну небезпеку для населення міста та його околиць становлять токсичні відходи, обсяги накопичення яких через відсутність ефективних технологій утилізації постійно зростають. Так, на початок 1995 року їх кількість становила 157,3 тис. т, а на початок 2005 р. – 182.5 тис. т. [1].

Одним з найбільших комунальних підприємств, яке займається видаленням (знешкодженням) твердих побутових відходів є «Київспецтранс». За останні 10 років з 1995 по 2005 обсяг знешкоджених відходів зменшився майже вдвічі з 212.8 т. до 133 т. в той час як обсяг збирання відходів лише підприємством «Київспецтранс» становив на 2005 р. 1420 тис.м³, а сумарний обсяг складав 3 800 тис. м³. До 80% зазначених відходів захоронюється на території Київської області, а 20% утилізується на сміттєспалювальному заводі «Енергія». Однак технологія утилізації на заводі не забезпечує належне очищення димових газів та стічних вод.

Негативно на стан довкілля в межах міста та приміської смуги впливають невідповіднопорядковані та несанкціоновані звалища.

Нижче наведено основні показники, які, на нашу думку, характеризують природно-техногенну безпеку м. Києва (Табл.1).

Як видно із запропонованої таблиці ймовірність виникнення надзвичайних ситуацій (НС) на території міста Києва дуже велика, а їх наслідки мають навіть

не регіональний, а національний характер.

Таблиця 1

Природно-техногенна безпека м. Києва (за даними [1])

Показник	одиниця виміру	1997	2000	2003
1	2	3	4	5
Територія	км ²	827	827	827
Кількість населення	тис. осіб	2698,8	2637,1	2561,2
Розподіл потенційно небезпечних об'єктів за видами небезпеки				
Пожежна небезпека	од.	165	165	172
Вибухова небезпека		138	138	147
Радіаційна небезпека		15	15	16
Гідродинамічна небезпека		2	2	3
Хімічна небезпека в тому числі:		35	35	38
1 ступеню		0	0	1
2 ступеню		8	8	9
3 ступеню		12	12	12
4 ступеню		15	15	15
Біологічна небезпека		20	20	20
Кількісна оцінка ризиків техногенного і природного характеру				
Загальна площа можливо-го ураження від джерел небезпеки	км ²	772	772	772
Частка від заг. площі міста	%	93,4	93,4	93,4
Кількість населення, що проживає в зоні ураження	тис. ос.	2615,1	2555,4	2488,8
Відсоток від загальної кількості населення	%	96,9	96,9	96,9

В структурі потенційно небезпечних об'єктів за видами діяльності перші місця посідають промислові підприємства, АЗС і вузлові залізничні станції, а за видами небезпеки - об'єкти пожежної, вибухової та хімічної небезпеки. Загальна площа зон можливого ураження від надзвичайних ситуацій техногенного походження становить 93% від площі міста, а природного походження – 27,9%. Ризик біологічної небезпеки представляють залізничні станції на яких знаходяться небезпечні вантажі та склади, а також окремі об'єкти комунального господарства (Головний міський каналізаційний колектор, Виборгський каналізаційний колектор та колектор по вул. Дегтяренка «Київводоканал»). Гідродинамічна небезпека міста пов'язана з Київським водосховищем, при прориві греблі якого в зоні катастрофічного затоплення опиниться понад 109 тис. мешканців Деснянського, Дарницького, Дніпровського, Оболонського, Подільського та Голосіївського районів. Виникнення цієї надзвичайної ситуації може спричинити прорив гребель інших Дніпровських водосховищ, розташованих південніше, що загрожує вже виникненням НС глобального масштабу (аварія на Запорізькій АЕС), тому питання екологічної безпеки є одним з пріоритетних напрямів державної політики.

Одним із економічно ефективних заходів, щодо покращення екологічної ситуації не лише у місті, а й в інших регіонах країни є впровадження так званої

„концепції комірки” [2]. Згідно якої підприємства – джерела забруднення навколишнього середовища, локалізовані на певній території („комірці”), розглядаються як одне джерело. Причому враховуються не адміністративні, а географічні межі території. Мінімізація природоохоронних затрат у межах „комірки” можлива на основі їх оптимального розподілу між підприємствами–забруднювачами. Економічний ефект від оптимального розподілу встановленого обсягу загальної скорочуваної емісії між підприємствами полягає у тому, що підприємства можуть зменшувати викиди забруднюючих речовин відповідно до того на якому із них легше (дешевше) це реалізувати. Тобто, серед підприємств–забруднювачів, те із них яке для проведення природоохоронних заходів потребує найменше коштів бере на себе найбільшу частину із загального обсягу скорочення викидів або скидів у регіоні. Головне, що при цьому відбувається скорочення у відсотках загального забруднення навколишнього середовища.

Крім цього для покращення екологічної ситуації у м. Києві необхідно:

- вдосконалити систему нагляду та контролю за станом основних виробничих фондів та особливо небезпечних об’єктів;
- об’єднання всіх етапів поводження з відходами (збирання, повторне використання, знешкодження, захоронення) в єдину організаційно й фінансово стійку, екологічно коректну систему;
- застосування прямих та опосередкованих методів екологічного регулювання (ліцензування господарських підприємств на основі комплексної еколого-економічної експертизи, екологічна сертифікація продукції, послуг, об’єктів);
- реструктуризація господарського комплексу на основі впровадження безвідходних, маловідходних та ресурсозберігаючих технологій;
- впровадження програмно-цільових методів прогнозування техногенної небезпеки та ймовірних наслідків НС;
- коригування схем розвитку і розміщення продуктивних сил та розселення в розрізі міста й окремих районів, збалансування темпів територіального росту міста.

Література: 1. Київ- 2015 Стратегія розвитку. К.: ЗАТ НІЧЛАВА, 2004. – 280 с. 2. Стадницький Ю. До проблеми концепції екологічної політики України і механізму її реалізації //Економіка України. – 2003. - № 1. – с. 75 – 79. 3. info@kraina.org.ua

УДК 322.33:528.4

ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ ЗЕМЕЛЬНО-КАДАСТРОВИХ РОБІТ ГЕОДЕЗИЧНОЮ ОСНОВОЮ (НА ПРИКЛАДІ М. ЧЕРНІВЦІВ)

Печенюк В.О.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Проблем забезпечення геодезичною основою земельно-кадастрових знімів існує дуже багато. Основною з них є доведення щільності пунктів існуючої геодезичної мережі до вимог нормативних документів. Окрім того, оцінка землі і нерухомого майна вимагає створення топографічних і кадастрових планів на територію населених пунктів масштабу 1:500.

Відповідно до нормативних документів, а зокрема «Інструкції з топографічного знімання в масштабах 1:5000, 1:2000, 1:1000 та 1:500», щільність геодезичної основи повинна бути доведена побудовою геодезичних мереж в населених пунктах і на промислових майданчиках не менше ніж до чотирьох пунктів на 1 км² у забудованій частині [5]. Для забезпечення інженерних вишукувань і будівництва в містах і на промислових об'єктах щільність геодезичних мереж може бути доведена до восьми пунктів на 1 км² [5].

При недостатній кількості пунктів розрядних геодезичних мереж, виникають ускладнення при прив'язці земельних ділянок до систем координат, а також точному їх відображенню на картографічному матеріалі [1]. Однією зі складових системи державного земельного кадастру є кадастрові зйомки [6]. Вони включають в себе як геодезичне визначення меж земельних ділянок, так і відображення їх на планово картографічних матеріалах (кадастрових планах). Саме з цього починається збір відомостей про конкретну земельну ділянку.

Проблема недостатньої щільності пунктів геодезичних мереж на даний час постає дуже гостро, особливо у великих містах. При високій вартості землі існує велика кількість дрібних за розміром землеволодінь та землекористувань. Це в свою чергу вимагає великої точності встановлення меж земельних ділянок, оскільки навіть невелика помилка спричиняє спотворення даних про розміщення земельної ділянки, її розміри, конфігурацію та площу. В умовах високої вартості землі у містах це призводить до необ'єктивної оцінки земельних ділянок. Також неточне визначення або відновлення на місцевості меж земельних ділянок призводить до конфліктних ситуацій між суміжними землевласниками та землекористувачами [2].

Матеріали великомасштабних знімів є основою для створення та ведення земельного та містобудівного кадастрів, реалізації програми інформатизації, управління нерухомістю, ведення моніторингу екологічних і техногенних явищ, розробки генеральних планів забудови населених пунктів, меж землекористувань тощо. Земельно кадастрові роботи вимагають значного збільшення обсягів картографічних робіт у масштабі 1:500, особливо в населених пунктах.

Загалом, в межах міста Чернівці було закладено і визначено 836 пунктів полігонометрії 1 та 2 розрядів [7]. З них такими, що вважаються знищеними є 212. Для забезпечення щільності 4 пункти на 1 км² потрібно побудувати 201 пункт – фактично таку саму кількість, що була знищена. А для забезпечення щільності 8 пунктів на 1 км² потрібно побудувати 617 пунктів полігонометрії.

Підрахуємо кошторисну вартість робіт для створення геодезичної основи при проведенні добудови розрядної геодезичної мережі для території м. Чернівців Використовуючи «Збірник укрупнених кошторисних розцінок на топографо-геодезичні та картографічні роботи» [3].

Отже, з розрахунків кошторисної вартості геодезичної основи м. Чернівці, щільність якої б відповідала вимогам нормативних документів, можемо виділити наступне:

- для добудови в м. Чернівці геодезичної мережі зі щільністю 4 пункти на 1 км² необхідно витратити 124271,98 грн. та 840,66 бригадо-днів.
- для добудови в м. Чернівці геодезичної мережі зі щільністю 8 пунктів на 1 км² необхідно витратити 373331,63 грн. та 2381,68 бригадо-днів.

Таблиця 1

**Розрахунок кошторисної вартості добудови геодезичної основи
на території м. Чернівці**

Найменування процесів робіт	Кількість пунктів	Шифр норм	Категорія складності	Одиниця виміру	Розцінка, грн.	Вартість робіт	Трудові витрати (бригадо-дні)	Загальні трудові витрати (бригадо-дні)
Рекогностування пунктів								
4 пункти на 1 км ²	201	0119	III	пункт	28,63	5754,63	0,06	12,06
8 пунктів на 1 км ²	617	0119	III	пункт	28,63	17664,71	0,06	37,02
Виготовлення бетонних монолітів для центрів	201	01112		центр	92,92	18676,92	0,17	34,17
	617	01112		центр	92,92	57331,64	0,17	104,98
Закладання центрів								
4 пункти на 1 км ²	201	01134	II	центр	108,79	21866,79	0,31	62,31
8 пунктів на 1 км ²	617	01134	II	центр	108,79	67123,43	0,31	191,27
Закладання стінних знаків полігонометрії								
4 пункти на 1 км ²	402	01140	II	центр	103,31	41530,62	0,42	168,84
8 пунктів на 1 км ²	1234	01140	II	центр	103,31	127484,54	0,42	518,28
Вимірювання кутів і ліній на пунктах полігонометрії								
4 пункти на 1 км ²	201	01181	II	пункт	83,20	16723,20	0,15	30,15
8 пунктів на 1 км ²	617	01181	II	пункт	83,20	51334,40	0,15	92,55
Визначення висот шляхом технічного нівелювання								
4 пункти на 1 км ²	30	03330	IV	пог. км	74,58	2237,40	0,18	5,40
8 пунктів на 1 км ²	93	03330	IV	пог. км	74,58	6935,94	0,18	16,74
Попередні результати опрацювання матеріалів полігонометрії	201	061586		пункт	33,69	6771,69	0,62	124,62
	617	061586		пункт	33,69	20786,73	0,62	376,34
Урівноваження координат пунктів	201	061593		пункт	10,31	2072,31	0,14	28,14
	617	061593		пункт	10,31	6361,27	0,14	86,38
Складання каталогів координат і висот геодез. пунктів	201	061594		пункт	3,82	767,82	0,03	6,03
	617	061594		пункт	3,82	2356,94	0,03	18,51
Попередні опрацювання матеріалів тех. нівелювання	30	061600		км	8,01	240,30	0,21	6,30
	93	061600		км	8,01	744,93	0,21	19,53
Урівноваження мереж тех. нівелювання	201	061602		пункт	5,60	1125,60	1,04	209,04
	617	061602		пункт	5,60	3455,20	1,04	641,68

лювання								
Складання тех. проекту та кошторису		141617		проект		3952,00		93,30
Складання технічного звіту по добудові геодезичних мереж	201 617	141625 141625		пункт пункт	12,70 12,70	2552,70 7835,90	0,30 0,30	60,30 185,10

Джерелом цих коштів можуть стати платежі за використання землі, як це передбачає закон України «Про плату за землю» [1]. Ним передбачено використання коштів від земельного податку на забезпечення заходів щодо здійснення земельної реформи.

Література: 1. Білокриницький С.М. До проблеми забезпечення геодезичною основою земельно-кадастрових знімань в регіоні // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету. – 2006. - №1. – Конструктивна географія та геоecологія. – С. 110-119. 2. Білокриницький С.М. Проблеми забезпечення потенціалу земельних ресурсів регіону знімальною основою // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 158. Географія. – Чернівці: Рута, 2002. – С. 145-155. 3. Збірник укрупнених кошторисних розцінок на топографо-геодезичні та картографічні роботи. – К.: Міністерство екології та природних ресурсів, 2003. – 150 с. 4. Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар / За ред. В.І. Семчика. – Київ: Юре, 2004. – 745 с. 5. Інструкція з топографічного знімання у масштабах 1:5000, 1:2000, 1:1000 та 1:500. – К.: ГУГК України, 1999. – 156 с. 6. Основні положення по топографо-геодезичних та картографічних роботах при веденні державного земельного кадастру. ГКТА – 0.1.04 – 63-93. – К.: ГУГК, 1993. -86 с. 7. Технический отчёт по геодезическим работам г. Черновцы. – ГУГК СССР. – Киев: 1989. - 77 с.

УДК613; 574

ВПЛИВ ВАЖКИХ МЕТАЛІВ У ПІДЗЕМНИХ ВОДАХ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ НА ДОВКІЛЛЯ.

Прибилова В.М.

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

Характерною рисою сучасного стану розвитку людства є зростання антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище, яке пов'язано з ростом кількості несприятливих природно-антропогенних процесів. Взаємодія суспільства і навколишнього природного середовища стає все більш інтенсивною і різноманітнішою. Крім забруднення компонентів навколишнього природного середовища, в результаті впливу на довкілля як природних, так і антропогенних факторів спричиняється порушення стану природних компонентів. Такі порушення становлять загрозу для життєдіяльності населення та викликають суттєве погіршення екологічної ситуації. Все це треба розглядати як закономірний історичний процес розвитку суспільства. За таких умов особливої актуальності набуває раціональне використання та охорона природних ресурсів, в тому числі водних.

Необхідність дбайливого ставлення до природного середовища закріплено законодавчо. Обов'язок кожного берегти природу, охороняти її багатства. Охо-

рона природи полягає у збереженні сприятливих для життєдіяльності населення властивостей природного середовища – чистоти повітря, чистоти води, багатства рослинного і тваринного світу.

Для того, щоб досягти гармонійного розвитку оточуючого середовища, потрібні комплексні дослідження компонентів природи, та їх взаємодії з діяльністю людини.

Забруднення води в наш час стає все серйознішою проблемою сучасності. Все більше людей змушені використовувати в їжу воду з пляшок, бо чиста вода дуже важлива для здоров'я людини, її життя, бо сама людина складається на 70% з води.

Вдале порівняння антропогенного впливу у сучасному світі дає Плотников Н.І., говорячи про нього, як про потужній геологічний процес. Забруднення навколишнього середовища – це не локальний процес, це процес у який втягнуті всі складові природного середовища – Атмосфера, біосфера, ґрунти, поверхневі та підземні води та таке інше. Як слідство техногенні компоненти знайдені не тільки у верхніх, слабо захищених водоносних горизонтах, але й в більш глибоких частинах підземного басейну.

Найбільш актуальним та перспективним джерелом питного водопостачання є підземні води. Переваги підземних вод над поверхневими ми спостерігаємо вочевидь. Вони не потребують дорогих та складних систем очистки, для них характерна висока фізико-хімічна та бактеріологічна стабільність. Але вже зараз гостро стоїть питання забруднення підземних вод важкими металами. Це забруднення на сьогодні займає одне з головних місць серед забруднюючих природне середовище речовин. З важких металів найбільш розповсюджені такі речовини, які більш за всіх впливають негативно на навколишнє середовище є цинк, свинець, кадмій та мідь. Ці важкі метали найчастіше зустрічаються у підземних водах їх накопичення має місце там, де вони інтенсивно забруднюють зовнішнє природне середовище (ґрунти, атмосферу, поверхневі води). Поблизу антропогенних джерел у підземних водах часто зустрічаються залізо, хром, ртуть. Важкі метали, що містяться у підземних водах у катіонній формі, зазвичай гарно сорбуються. Тому, ореоли забруднення важкими металами підземних вод, обумовлені впливом локальних джерел та в цілому носять ограничені розміри. Важкі метали відносяться до стійких забруднюючих речовин. Вони слабо розпадаються у природних умовах.

Промисловість Харківської області відіграє значну роль у виробництві України. Промисловість Харківської області дає біля десятої частини всієї промислової продукції, що виготовляється в Україні. Тут розташовано понад 1200 промислових підприємств, будівельних, транспортних організацій, значна кількість підприємств аграрного комплексу. Частка промисловості в сукупному продукті промисловості і сільського господарства складає біля 87%, що говорить про надзвичайно високий рівень індустріалізації. Такий рівень індустріалізації спричиняє утворення значних обсягів відходів промислового виробництва – викидів, скидів та відходів, що вимагають складування, а це негативно впливає на екологічний стан навколишнього середовища. Наявність на території Харківської області потужних підприємств важкої індустрії, що мають у своєму складі зношені та технічно застарілі цехи й виробництва спричиняє утворення значних обсягів від-

ходів промислового виробництва – викидів, скидів та відходів, що в свою чергу обумовлює несприятливий екологічний стан в містах області, який, в певній мірі, характеризується хімічним забрудненням атмосфери, значною кількістю стічних вод, очищення яких не відповідає вимогам санітарних норм.

У харківському регіоні підземні води є додатковим джерелом питного водопостачання для населення. На фоні техногенного забруднення природного середовища Харківської агломерації гостро стоїть питання о зміні гідро геохімічного складу підземних вод (наявність важких металів). Не дивлячись на відносно високу захищеність (у порівнянні з поверхневими водами) від забруднення, в них вже знаходять $Pb(0,05-0,0025 \text{ мг/дм}^3)$, $Cu(0,2-0,002 \text{ мг/дм}^3)$, $Zn(0,088-0,0025 \text{ мг/дм}^3)$, $Cd(0,04-0,0008 \text{ мг/дм}^3)$ та інші. Виходячи з хімічного аналізу води було встановлено наявність кадмію та хрому у всіх водоносних горизонтах, також перевищення по цинку спостерігається на всіх водоносних горизонтах. Свинець у пробах води був знайдений майже на всій території району та на всіх водоносних горизонтах. Тому при вивченні змін гідро геохімічної обстановки харківського регіону слід особливу увагу приділяти важким металам, так як існує небезпека погіршення якості підземних вод у наслідок їх подальшого надходження у підземний басейн. Оскільки підземні води харківського регіону є альтернативним джерелом питної води для населення, зміна гідро геохімічної обстановки приведе до негативного впливу на здоров'я населення. Іони металів відіграють позитивну роль у фізіології людини, але при високих концентраціях становляться токсичними та призводять до різноманітним фізіологічним порушенням, у тому числі і на генетичному рівні.

Поруч з природними джерелами важких металів у навколишньому середовищі існують і антропогенні джерела. Ці джерела дуже різноманітні та багато численні, особливо у промислових районах з великою кількістю населення, яким є місто Харків. На території міста знаходяться такі постачальники важких металів у навколишнє середовище, як автотранспорт, енергетичні об'єкти, промислові та стічні води.

Техногенне забруднення навколишнього середовища і підземних вод у тому числі, має тенденцію до зросту у часі. Тому давати кількісну оцінку надходження важких металів у підземних водах, спів ставити їх з ГДК та іншими нормативами, розглядати вплив на здоров'я людини недостатньо. Це не дає нам повної уяви о дійсному впливі мікроелементів на стан природного середовища. Необхідно у комплексі з цими дослідженнями вивчати форми надходження важких металів у водоносні горизонти, їх взаємодію з іншими компонентами підземної гідросфери, а також урахувати вплив геологічних, гідрогеологічних умов місцевості. Тому вивчення важких металів у підземних водах повинно бути складовою частиною загальної програми по охороні природного середовища у цілому і рішатися комплексно.

Література: 1. Афанасьев Ю.А., Фомин С.А. Мониторинг и методы контроля окружающей среды: Учебное пособие. – М.: Из-во МНЭПУ. 1998. – 208с. 2. Бакач Т. Охрана окружающей среды: Пер.с венгерок. – М.: Медицина. 1980. – 216с. 3. Бертокс П., Радд Д. Стратегия защиты окружающей среды от загрязнения: Пер.с англ. – М.: Мир. 1980. – 606с. 4. Геохимия техногенных процессов. /Сб. статей. Отв.ред. И.К. Карпов. – М.: Наука. 1990. – 174с. 5. Гольдберг В.М. Взаимосвязь загрязненных подземных вод и природной среды. – Л.:

УДК 553.6.04 (047) (477.54)

МІНЕРАЛЬНО-СИРОВИННА БАЗА СКЛЯНОЇ СИРОВИНИ НА ТЕРИТОРІЇ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Рудий М.Г.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Специфіка геологічних умов території області по кількості запасів скляної сировини дозволила зайняти їй провідне місце серед країн колишнього союзу. Особливостями цих умов є розташування більшої частини запасів в області Дніпровсько-Донецького грабена, сприятливої для утворення пісків, та їх схоронності від розмиву.

Кварцові піски в межах грабена відрізняються кращою гранулометричною однорідністю, на окремих ділянках вони добре відмиті від глини та алевритових часток, важких мінералів та гідроксидів заліза. В області грабена високосортні піски приурочені до схилів (крайових частин) депресії.

Скляна сировина на території Харківської області представлена кварцовими пісками континентального генезису, у яких основним компонентом є кремнезем. Вміст кремнезему у кращих сортах піску перевищує 99,0%, але в основному складає від 95,0 до 99,0%.

У геологічному відношенні кварцові піски приурочені до полтавської серії верхнього палеогену. Вони залягають у вигляді пластових покладів потужністю від 3-4 до 35-40 м при потужності порід розкрити від 1-2 до 36 метрів.

Найбільш сприятливі площі для виявлення високосортних скляних пісків там, де відмітки підосви полтавської серії складають біля 100 метрів.

Промислові поклади скляних пісків розташовані на двох площах. Перша площа – Валківський, Зміївський, Красноградський, Первомайський та Новодолазький райони (межиріччя Сіверського Дінця та Мжі), друга – Шевченківський та Куп'янський райони. В межиріччі Сіверського Дінця та Мжі знаходяться практично всі розвідані родовища високосортних скляних пісків – Новоселівське, Берестовеньківське, Караванське, Орчиківське, Черемушнянське-1, Черемушнянське-2, Охоче-1, Охоче-2 та Новопросянівське. Тут виявлені Валківська, Зміївська, Хрестищенська та інші міжкупольні депресії, до крайових частин яких приурочені найбільш чисті різновиди кварцових скляних пісків. В неглибоких депресіях не виключена можливість зустрічі скляних пісків і в їх центральних частинах.

На території Куп'янського та Шевченківського районів (також область Дніпровсько-Донецького грабену) до цього часу не розвідано жодного родовища скляного піску, але перспективи такого виявлення є, причому гірничо-геологічні умови тут можуть виявитися значно кращими, ніж у районі межиріччя Дінця та Мжі.

Державним балансом запасів корисних копалин України, станом на 01.01.2007 року, на території Харківської області враховано 3 родовища кварцових пісків для скляної промисловості – Новоселівське, Берестовеньківське та Караванське із загальними запасами за категоріями А+В+С₁ у кількості 108,5 млн.тонн.

Резервною базою запасів скляної сировини в області є шість попередньо розвіданих родовищ із підрахунком запасів по категоріях С₁ і С₂ – Орчиківське та Черемушнянське 1 і 2 у Валківському, Охоче 1 і 2 та Новопросянівське у Нововодолазькому районах (рис. 1). За кількістю запасів всі перераховані родовища скляної сировини більше 5 млн.тонн.

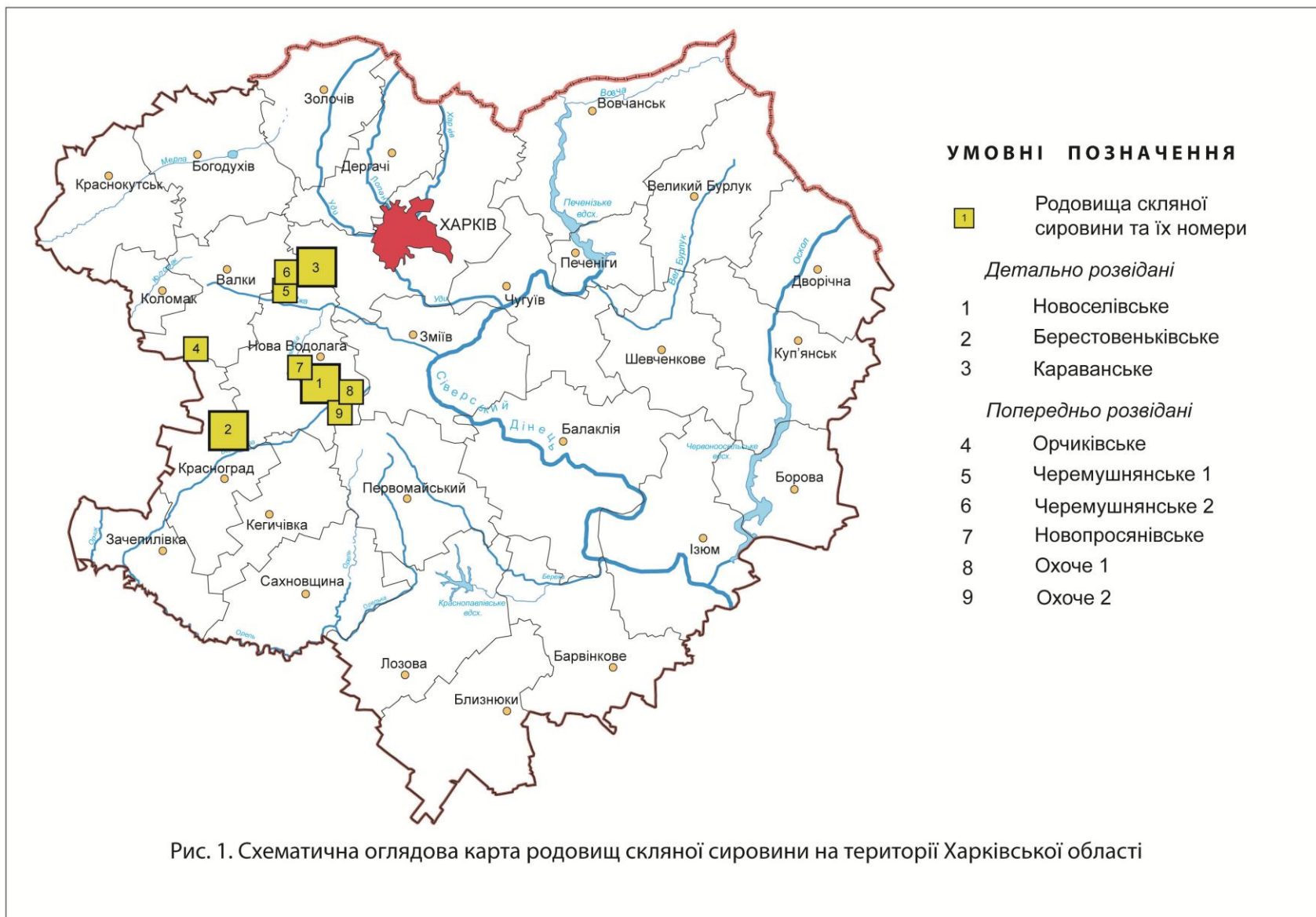
Новоселівське родовище скляних пісків забезпечує всі підприємства України, що виготовляють хрустальні, дзеркальні вироби та багато сортового та аптекарського посуду, а також заводи по виготовленню найрізноманітнішого скла. Окрім цього Новоселівські піски експортуються за межі України: в Росію, Прибалтійські країни, Угорщину, Чехію та інші.

Характеристика родовищ скляної сировини на території Харківської області наведена у наступній таблиці.

Таблиця 1

Характеристика родовищ скляної сировини на території Харківської області

№№ п/п	Назва родовища	Ступінь вивчення та відомча приналежність	Корисна копалина (пісок)		Розкривні породи	
			середня потужність, м	залишок запасів на 01.01.07 р., тис.т, (середня марка згідно ДСТУ 22551)	середня потужність, м	придатність для виробництва будівельних матеріалів
1	2	3	4	5	6	7
Валківський район						
1	Караванське	Детально розвідано ТОВ Агро виробнича фірма “Арктур ЛТД” Не розробляється	10,4	В+С ₁ – 5151,0	5,4	Непридатні для виробництва будівельних матеріалів
2	Орчиківське	Попередньо розвідане; Не розробляється. Державний фонд родовищ	10,8	Високосортні С ₁ – 19600 (ВС-050-1) Низькосортні С ₁ – 4200	10,8	Придатні для виробництва повнотілої цегли
3	Черемушнянське-1	– “” –	17,29	Високосортні Сухі С ₁ – 4575,3 (ВС-050-1) Обводнені С ₁ – 2010,5 (ВС-050-1)	23,6	Придатні для виробництва повнотілої цегли
4	Черемушнянське-2	– “” –	11,0	Високосортні Сухі С ₁ – 12949,3 (ВС-050-1) Обводнені С ₁ – 6885,6 (ВС-050-1) Низькосортні Сухі С ₁ – 2252,2 (ПБ-150-1)	19,9	Придатні для виробництва повнотілої цегли

Продовження таблиці 1

Красноградський район						
5	Берестовеньківське	Детально розвідано. Резервна база Держ- корпорації “Укрбуд- матеріали” ЗАТ “Новоселів- ський ГЗК” Не розробляється	21,7	A+B+C ₁ – 80977,0 C ₂ – 11750,0	26,0	Придатні для виробництва повнотілої цегли
Нововодолазький район						
6	Новоселівське	Детально розвідано. Розробляється ЗАТ “Новоселівський ГЗК”	12,7	B+C ₁ – 22407,0	14,3- 39,0	Придатні для виробництва повнотілої цегли
7	Новоприсянівське	Попередньо розві- дане; Не розробляється. Державний фонд родовищ	6,8-23,2	Високосортні Сухі C ₁ – 1907,0 (BC-050-1) Обводнені C ₁ – 5161,9 (BC-050-1) Низькосортні Сухі C ₁ – 677,5 (Б-100-1) Обводнені C ₁ – 312,7 (Б-100-1)	20,4	Придатні для виробництва керамзиту
8	Охоче-1	– “” –	3,0-28,8	Сухі C ₁ – 12493,0 (C-070-1) Обводнені C ₁ – 17653,0 (C-070-1)	19,2	Придатні для виробництва повнотілої цегли та кера- мзиту
9	Охоче-2	– “” –	13,7	C ₁ – 33191,5, в т.ч. в санітарній зоні та ціліках: C ₁ – 28860,0 (BC-050-1, C-070-1)	22,8	Непридатні для вироб- ництва буді- вельних ма- теріалів

Література: 1. Голенищева Л.Н., Гужва Н.Г. «Отчет о предварительной разведке Ново-Присяновского и других участков стекольных песков в Харьковской области», ХГРЭ, 1981 г. 2. Загороднюк Н.І. “Аналіз мінерально-сировинної бази неметалічних корисних копалин на території Харківської області”, ХКГП, 2001 р. 3. Ткачев К.Я., Ткачева Р.Т. «Отчет о поисках и предварительной разведке Берестовеньковской, Орчиковской и других перспективных площадей высококачественных стекольных песков в Харьковской области», ХГРЭ, 1976 г.

УДК 330.15:504.06

СТРАТЕГІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ І ТЕРИТОРІЙ ВІД НАДЗВИЧАЙНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ СИТУАЦІЙ

Сосюра С.Г.

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

Стабільний розвиток нашої держави має бути забезпечений на основі пріоритетного урахування екологічного чинника та особливостей регіонів України. Нові підходи мають враховувати необхідність об’єднання економічної ефективності і ресурсно-екологічної збалансованості. Це забезпечило б формування та послідовну реалізацію державної політики у сфері забезпечення екологічної

безпеки та раціонального використання природних ресурсів, тобто цілеспрямованого переходу до екологічно орієнтованої моделі ринкової економіки.

Саме поняття стратегія – означає генеральну програму дій, що виявляє пріоритети проблем і ресурси для досягнення основної мети. Вона формулює головні цілі й основні шляхи їх досягнення таким чином, що суб'єкт господарювання отримував єдиний напрямок руху.

Правильно обраний курс забезпечення екологічної безпеки сприятиме вірній постановці цільових орієнтирів, послідовності екологічної політики, послідовному та ефективному вирішенню пріоритетних проблем по забезпеченню екологічної безпеки, концентрації навколо них зусиль та ресурсів, вибору ефективних організаційних рішень.

Тому для адекватної відповіді на виклики часу в основу модернізації стратегії України було покладено новітню доктрину “сталого (екологічно і соціально збалансованого) розвитку”. І сьогодні, на початку третього тисячоліття, коли Україна намагається стати державою, надійним партнером щодо вирішення глобальних і регіональних проблем у європейському і світовому співтоваристві, маючи багатий природно-ресурсний потенціал, високоосвічене населення, розвинути індустрію та інфраструктуру - створюють всі необхідні передумови для впровадження та подальший розвиток екологічних стратегій в Україні з суттєвими зрушеннями у напрямку посилення економічної діяльності.

Тому вченими, такими як Герасимчук З., Буркинський Б., Данилишин Б., Мельник Л., Садченко О., Степаненко А., Качинський А., Хлобистов Є. на основі методологічних принципів нової парадигми управління процесом екологізації суспільного відтворення досліджувались концепції і стратегії екологічної безпеки як поліфункціональні і багатовекторні системи підходів, прийомів, методів та інструментів планування природокористування в ринковому середовищі на засадах екологічної безпеки та сталого розвитку. Зокрема, можна виділити такі як:

- стратегію екологізації [1], основу якої становлять економічні процеси, пов'язані з виробництвом і споживанням товарів і послуг, тобто екологізацією суспільного виробництва або екологізацією економічних механізмів, стратегічними цілями і завданнями якої є усунення або зменшення дії одного чи кількох екодеструктивних факторів впливу (забруднення, порушення ландшафтів, прямий вплив на організм людини, вплив на характеристики як особистості, прямий вплив на тварин і рослин).

- стратегію екологічного маркетингу, зокрема “зеленого маркетингу” [5], який орієнтується на нові екологічні потреби, що виникають в результаті екологічної кризи чи погіршення якості навколишнього середовища і може розглядати практично усі ланки процесу суспільного відтворення (включаючи відтворення довкілля) та спрямована на розробку і реалізацію концепцій економіко-екологічного поведіння підприємств, ціноутворення, просування на ринок і збут ідей, екотоварів та екопослуг, і являє собою новий концептуальний підхід, що дозволяє розробити механізми виживання в умовах екологічної кризи чи її загрози;

- стратегію на основі еко-соціальної ринкової економіки [2] – органічне поєднання економічної ефективності, соціальної справедливості та ресурсно-

екологічної збалансованості та реалізація інноваційної еколого-економічної політики, зокрема таких її складових як “торгівля квотами на викиди” та “еко-трудова податкова реформа”, що передбачає широке застосування ринкових стимулів та еколого-економічних механізмів у вирішенні проблем природного довкілля, а також обмеження жорсткого адміністративного регулювання.

В Росії на цей час для забезпечення екологічної безпеки основними пріоритетними напрямками визнані [8]: управління природними ресурсами як основи викоренення бідності і сталого соціально-економічного розвитку; забезпечення населення водою та охорона водних ресурсів; збереження біорізномаття, які визначені 3 основними стратегічними документами: Екологічна доктрина Росії; Національна стратегія збереження різноманіття; Федеральна цільова програма “Екологія і природні ресурси Росії”.

Значні події на міжнародному та національному рівні, які визначили подальший розвиток екологічних стратегій, а в Україні і суттєвими зрушеннями у напрямку посилення економічної діяльності. Все це та багато іншого зумовило необхідність розроблення і прийняття нового стратегічного документа на довгострокову перспективу Стратегію національної екологічної політики України. Так, 17 жовтня 2007 року розпорядженням Кабінету Міністрів України зроблено перші кроки у цьому напрямку, тобто схвалено Концепцію національної екологічної політики України на період до 2020 року [3], положення якої враховуватимуть:

- процеси глобалізації економіки;
- розвиток ринкових відносин та рішення Київської конференції міністрів природного середовища “Довкілля для Європи”, прийнятого у 2003 році;
- рішення Всесвітнього самміту зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі, що відбувся у 2002 році та Комплексної програми реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому самміті на 2003-2015 роки;
- вступ України до СОТ;
- положення ряду міжнародних зобов’язань України в сфері охорони навколишнього середовища та екологічної безпеки.

І базуватимуться на принципах:

- рівності трьох складових розвитку держави (економічної, екологічної, соціальної); екологічній відповідальності; запобігання, що передбачає аналіз і прогнозування екологічних ризиків; інтеграції питань охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів (екологічних цілей) в секторальну політику на тому рівні, що й економічні та соціальні цілі; “забруднювач та користувач платять повну ціну”; міжсекторального партнерства та залучення до реалізації політики усіх зацікавлених сторін

Отже, система еколого-економічного регулювання та фінансування природоохоронної діяльності регіонів в Україні до цього часу є неефективною. Передусім недостатньо задіяні ринково-економічні інструменти впливу та важелі стимулювання екологоорієнтованої поведінки суб’єктів господарювання. Слабкий розвиток отримав механізм здешевлення кредитів комерційних банків і система податкових пільг, практично не працює механізм коротко- і довгострокового кредитування природоохоронних заходів, обмежене застосування знаходить екологічне страхування тощо. Потребує розширення база екологічного оподат-

кування, недостатніми за європейськими мірками є фінансові можливості природоохоронної діяльності.

Основними принципами розробки зазначеної Стратегії є:

- довгостроковість; випереджаючий характер по відношенню до планів соціального і економічного розвитку; оцінка ступеня господарського освоєння природних ресурсів з урахуванням комплексності, утилізації відходів і інших чинників; оцінка особливостей розвитку природоохоронної інфраструктури як складового елементу господарського комплексу країни з урахуванням особливостей розвитку продуктивних сил на перспективу; облік регіональних особливостей екологічних наслідків розвитку продуктивних сил окремих регіонів країни, міст і міської агломерації.

Розвиток процесів європейської інтеграції обумовлює посилення процесів регіоналізації [7], підвищуючи роль та значення окремих територіально-адміністративних одиниць у національній та європейській економіці. Для цього регіональна політика повинна бути спрямована на створення таких умов для регіонів, які стимулюватимуть мобілізацію внутрішніх можливостей щодо підвищення ефективності використання власного потенціалу територій та інших локальних ініціатив, серед яких вагому роль відіграватиме захист населення від надзвичайних екологічних ситуацій.

Основними завданнями удосконалення економічних та фінансових механізмів регулювання сталим розвитком економіки регіонів в умовах загроз надзвичайних екологічних ситуацій є:

- проведення аналізу економічної ефективності заходів та розробка сучасних економічних механізмів, спрямованих на зниження рівня техногенно-екологічних ризиків, підвищення рівня захисту населення і територій від надзвичайних екологічних ситуацій;

- проведення економічного, фінансового аналізу та експертизи нормативно-правової бази у сфері екологічної безпеки;

- розроблення і удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази з питань сталого розвитку економіки у разі виникнення надзвичайних техногенних, природних та екологічних ситуацій;

- економічне та фінансове обґрунтування необхідності проведення заходів із запобігання надзвичайним екологічним ситуаціям відповідно до ризиків їх виникнення;

- аналіз стану реалізації програм і заходів, спрямованих на зниження рівня техногенно-екологічних ризиків, систематизація та приведення пріоритетних державних (цільових) програм з питань забезпечення техногенної, природної та екологічної безпеки;

- спрямування заходів на розбудову та модернізацію аварійно-рятувального забезпечення в регіонах, делегування органам місцевої влади повноважень щодо створення рятувальних підрозділів за муніципальним принципом;

- створення ефективної системи правової та економічної відповідальності за перевищення допустимого рівня ризику, а також економічної зацікавленості суб'єктів господарювання і управління у впровадженні заходів щодо їх зменшення;

- створення ефективної страхової системи забезпечення безпечної життєдіяльності та соціального захисту населення у випадку надзвичайних ситуацій.

Досягнення еколого-економічних цілей розвитку регіонів не завжди веде до покращення умов життєдіяльності населення, тому для створення балансу між економічними і екологічними інтересами техногенного навантаження регіонів треба визначити вплив факторів негативного впливу на навколишнє середовище через функціонування екологічно небезпечних об'єктів та виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру: пожеж, вибухів, аварій з викидом небезпечних хімічних речовин, радіоактивних речовин, гідродинамічних аварій, аварій в системах життєзабезпечення, що дозволить виділити групи регіонів, що відрізняються за рівнем екологічної безпеки, та визначить основні напрямки регіональної екологічної політики.

Література: 1. Мельник Л.Г. *Основи екології. Екологічна економіка та управління природою*: підручник. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2005. – 759 с. 2. Гаврилишин Б., Вовк В. *Стратегія сталого розвитку та європейська модель “Еко-соціальної ринкової економіки” як основа конкурентноздатної України в сучасну епоху.* - <http://www.greenkit.net/Members/intereco/strategy>. 3. Розпорядження Верховної Ради України від 17 жовтня 2007 року № 880 “Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року”. 4. Хлобистов Є.В. *Фінансові механізми екологічної політики // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право): наук. журн. – Вип. 3-4 / голов. ред. О.П. Степанов – К. : НАНУ, 2004. – С. 744 – 752.* 5. Автореф. дис. д.е.н. О.В. Садченко; НАН України. *Ин-т пробл. ринку та екон.-екол. дослід.* - О., 2005. — 39 с. 6. Мікула Н. *Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: Монографія.* – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 395 с. 7. *Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2007 році.* – К.: Чорнобильінтерінформ, 2008. – 229 с. 8. *Национальные приоритеты России в сферах деятельности, приоритетных для ГЭФ и межд. программ. Бизнесу об экологии.* <http://www.biodat.ru/db/mon/pri11.htm/>. 9. *Регіональна економіка: Навчальний посібник / За ред. Я.Б. Олійника.* – К.: КНТ, Видавець Фурса С.Я., 2007. – 444 с. 10. *Кравців В.С. Регіональна економічна політика в Україні (теорія формування, методи реалізації).* - НАН України. Інст. Регіон. досліджень. – Львів, 2007. – 336 с.

УДК 528.873

МЕТОДИКА СОЗДАНИЯ КАРТОСХЕМЫ ЗЕМЕЛЬНЫХ УГОДИЙ ПО МАТЕРИАЛАМ ДИСТАНЦИОННОГО ЗОНДИРОВАНИЯ

Терехин Э.А.

Белгородский государственный университет

Подготовка картосхемы земельных угодий и учет их количественных и качественных характеристик – достаточно востребованная в народном хозяйстве задача. При этом в большинстве случаев такие картосхемы делаются «вручную», т.е. путём векторизации растровой подложки с подключением к ней информации о территории из базы геоданных. Это способ достаточно точен, но при этом трудоёмок, требует часто больших затрат времени. Ввиду этого актуальной становится задача совершенствования технологии построения таких картосхем и в первую очередь с использованием космических снимков (многозональных и панхроматических). Совершенствование технологии должно идти в направлении повышения производительности, качества картосхемы.

Цель данной работы – разработка методики создания картосхемы земельных угодий с применением материалов дистанционного зондирования Земли. В данной статье представлена одна из таких методик обработки космических

снимков с применением программного комплекса ERDAS IMAGINE. В качестве исходной информации были использованы снимки со спутников IRS – 1C, SPOT, METEOR – 3M. Методика была апробирована на примере двух участков территории Белгородской области. Спектральные характеристики на снимке между различными земельными угодьями первой территории были достаточно контрастны. При этом спектральные характеристики внутри самих земельных угодий были достаточно однородны. Проводить обработку данной территории методом классификации было достаточно несложно. Второй полигон для обработки был более сложен, т.к. имел малую спектральную контрастность между классами земель.

Первым этапом являлся подбор снимков с необходимыми характеристиками. При этом главными условиями являлись наличие зеленого, красного и ближнего инфракрасного каналов для мультиспектральных снимков и нетрансформированная гистограмма (отсутствие эквализации). Для классификации (дешифрирования) отдельных категорий земель, например, лесов, можно с успехом использовать и панхроматические снимки. В нашем случае мы использовали космические снимки со спутников SPOT -5.

На втором этапе проводится привязка изображений, после которой проводится выделение главных компонент (не более 3) и декорреляция яркостей изображения. Это необходимо для того, чтобы на следующем этапе – классификации, пиксели с коррелирующими яркостями разных земельных угодий не оказались в одном классе. Так, надо отметить, что в отдельных случаях можно обойтись и без этой процедуры и перейти сразу к классификации. Далее проводится синтез изображения в натуральных цветах. Это необходимо для четкого различия земельных угодий и ускорения процесса создания эталонов. При этом надо отметить, что для собственно классификации такое изображение уже может не годиться, т.к. происходит существенная трансформация гистограммы. Эталонные классы выделяются на исходном изображении, глядя на то же изображение, приведенное к натуральным цветам.

Существуют две основные группы способов классификации. Это классификация без обучения или независимая классификация, примером которой является ISODATA, и классификация с обучением. В нашем случае мы использовали на разных этапах оба этих вида классификации. Подход в совместном применении этих видов классификации заключается в следующем. Сначала над изображением проводится процедура неконтролируемой классификации с заданием достаточно большого числа классов (не менее 50). Это необходимо для того, чтобы определить какие категории объектов даже при очень большом количестве классов имеют схожие яркости и попадают в один класс. Для снимков с числом каналов менее 10 такие ситуации часто встречаются, например, со свежескошенными полями и водными объектами или с тенями от лесных массивов и хвойными лесами[1]. На этапе проведения классификации с обучением эти категории земель должны обязательно образовать в обучающей выборке разные классы.

Важным моментом при подготовке обучающей выборке является подготовка эталонов, по которым будет в дальнейшем проводиться классификация. Для задания характеристик классов могут быть использованы два основных спосо-

ба. При использовании первого из них пользователь самостоятельно определяет на изображении границы эталонного объекта, соответствующего предполагаемому классу. Границы объекта очерчиваются вручную с использованием специальных инструментов, и все пикселы, оказавшиеся внутри данной области используются для расчёта эталонных спектральных характеристик этого класса объектов. Второй способ – «выращивание полигонов из затравки» использует автоматическое определение границ эталонного объекта на изображении. Работа этого алгоритма заключается в определении спектральных характеристик пикселов, являющегося ближайшими соседями исходного, местоположение которого задает пользователь [2]. Здесь надо отметить ряд важных моментов. Во-первых, для более полного выделения класса объекта на изображении, например, широколиственных лесов, различающихся по спелости, возрасту, желательно создавать эталонные области на нескольких таких объектах на изображении находящихся в разных его частях. Во-вторых, указанные два способа создания эталонных объектов лучше применять совместно. Указанные моменты позволяют существенно улучшить эталонную выборку и, соответственно улучшить результат классификации.

При оценке эталонов важным этапом является оценка степени перекрытия их гистограмм. В идеальном случае гистограммы не должны перекрываться и иметь распределение, близкое к нормальному. Однако на практике, при подготовке эталонов, часто могут перекрываться гистограммы даже существенно различных объектов, например, водных объектов и свежей пахоты. Это связано с особенностями самого снимка. Данная проблема в определённой мере была решена при последовательном использовании различных способов классификации.

Наконец, основной этап - классификация с обучением по подготовленным эталонам. После ее проведения необходимо провести оценку результатов, заключающуюся в расчете матрицы состава и оценке дивергенции между классами получившегося изображения. При этом и матрица состава, и дивергенция рассчитываются в условных единицах. Матрица состава показывает значения доли пикселов эталонных участков, которые в результате классификации были отнесены к тем или иным классам. В данной статье приводится матрица состава для одного из дешифрируемых участков (Таблица 1).

Таблица 1

Матрица состава классифицированного изображения

Классы на изображении	Эталонные классы									
	Класс 1	Класс 2	Класс 3	Класс 4	Класс 5	Класс 6	Класс 7	Класс 8	Класс 9	Сумма
Спелый широколиственный лес	4599	80	19	0	0	2	0	0	0	4700
Молодой широколиственный лес	368	920	0	0	0	0	0	0	0	1288
Сосновый лес	25	0	981	0	0	0	3	0	0	1009
Вспаханные поля	0	0	0	5800	0	0	19	0	0	5819
Невспаханные поля	0	0	0	0	2919	0	0	0	0	2919

Поймы, балки	0	0	0	0	0	1997	0	0	0	1997
Водные объекты	0	0	0	140	0	0	2043	0	0	2183
Населенные пункты	0	0	0	0	5	0	0	31	1	37
Огороды	0	0	0	15	0	1	0	0	115	171
Сумма										20123

Чем выше дивергенция между классами, тем точнее выделены классы. Результаты оценки представлены в таблице 2.

Таблица 2

Оценка дивергенции между классами тематического изображения

Сопоставляемые классы						
1: 2	1: 3	1: 4	1: 5	1: 6	1: 7	1: 7
1: 9	2: 3	2: 4	2: 5	2: 6	2: 7	2: 8
2: 9	3: 4	3: 5	3: 6	3: 7	3: 8	3: 9
4: 5	4: 6	4: 6	4: 7	4: 8	5: 6	5: 7
5: 8	5: 9	6: 7	6: 8	6: 9	7: 8	7: 9
Дивергенция между классами						
11	34	561	501	51	240	141
139	85	869	959	88	372	430
272	360	856	211	158	400	245
62	575	90	397	121	291	672
76	147	362	171	74	976	294

Из таблиц видно, что для большинства классов дивергенция достаточно высокая, что говорит о четком их выделении. В свою очередь проверка классов с низкой дивергенции показала, что низкая дивергенция обусловлена малыми яркостными отличиями данных типов объектов на исходном космическом снимке. При проведении классификации по снимку с разрешением менее 20 м (IRS), постобработка изображения, как правило, заключается в автоматической генерализации изображения. При классификации снимков с разрешением более 5 м, как показала практика, требуется дополнительная обработка, которую в основном, приходится проводить «вручную». Т.е. растровый тематический слой конвертируется в векторный и обрабатывается затем уже в геоинформационной системе.

Литература: 1. Барталёв С.С. Оценка индикаторов состояния Московской области по данным спутниковых наблюдений. Электронный журнал «Исследовано в России» 948. <http://zhurnal.ape.relarn.ru/articles/2006/100.pdf>. 2. Геоинформационные системы: обработка и анализ растровых изображений. / М., Дата+, 2002 г. С. 70. 3. Книжников Ю.Ф., Кравцова В.И., Тутубалина О.В. Аэрокосмические методы географических исследований. М.: Издательский центр «Академия», 2004.

ИЗМЕНЕНИЕ ЛАНДШАФТА В БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ ПРИ СТРОИТЕЛЬСТВЕ ЗДАНИЙ И СООРУЖЕНИЙ

Храмцов Б.А., Ростовцева А.А., Волынский Е.С.

Белгородский государственный университет

Ландшафт представляет собой геосистему, которая характеризуется конкретной территорией, однообразной по своему происхождению и истории развития, обладающая единым геологическим фундаментом, однотипным рельефом, общим климатом, единообразным сочетанием гидротермических условий, почв, биоценоза и закономерным набором морфологических частей – фаций и урочищ.

В зависимости от масштабов и интенсивности антропогенного воздействия выделяют следующие виды изменения ландшафтов:

- глобальные, когда происходит изменение природной среды на обширных территориях с изменением качества атмосферы и вод Мирового океана;
- зональные, когда в результате длительного (в историческом понимании) антропогенного воздействия преобразовываются ландшафтные зоны;
- региональные, когда интенсивному воздействию подвергаются природно-географические, хозяйственно-экономические и социально-демографические комплексы в границах административного деления территории, характеризующиеся в сумме антропогенных и других влияний на окружающую среду общими для них особенностями;
- локальные, когда ландшафтные изменения происходят на относительно небольших территориях.

Градостроительная деятельность способствует образованию техногенного ландшафта с измененными формами рельефа.

Изменения природных ландшафтов в основном локальны и только в крупных городах изменения приобретают региональный характер.

Кроме того, воздействие градостроительства на земли (ландшафт) можно разделить на прямое и косвенное.

К первой группе относят воздействия, приводящие к нарушению почвенного покрова, изменению облика территорий, сокращению площадей сельскохозяйственных и лесных угодий, уничтожению растительного покрова или миграции животных: строительство промышленных и гражданских зданий, прокладка дорог и других видов коммуникаций. Прямое воздействие приводит к образованию нового техногенного ландшафта в пределах зоны застройки.

Ко второй группе относят воздействия, приводящие к ухудшению состояния и плодородия земель, условий произрастания растений и обитания животных: изменение состояния и режима грунтовых вод в связи с интенсивным водозабором или утечками из коллекторов, осаждение пыли и химических соединений из выбросов в атмосферу, ухудшение качества вод и режима поверхностных водоемов и водотоков. Косвенное воздействие может привести к деградации земель.

Охрана ландшафта при градостроительстве должна представлять собой комплексную систему мероприятий, направленную на предотвращение или уменьшения прямого и косвенного воздействия градостроительной деятельности на ландшафт, и в первую очередь на земли.

Рациональное использование земельных ресурсов предусматривает выполнение системы мероприятий, направленных на оптимизацию плана застройки территорий, размещения зданий и сооружений в городах, их параметров и т.д.

Сокращение прямого и косвенного воздействия достигается за счет внедрения научно обоснованной системы размещения объектов при градостроительстве, путем разработки и внедрения прогрессивных норм нарушения территорий при промышленном и гражданском строительстве, строгим соблюдением строительных норм и правил, регламентирующих взаимное расположение зданий и сооружений, линий электропередачи, дорог, инженерных коммуникаций.

Невыполнение этих требований влечет за собой как пример косвенного воздействия рост деградации эксплуатируемых земель, в частности, активизацию оползневых процессов. Отсутствие контроля в таких случаях и непринятие мер, препятствующих негативным явлениям, может привести к возникновению чрезвычайных ситуаций, опасных для жизни людей.

Примером тому является чрезвычайная ситуация техногенного характера, сложившаяся в г. Короча Белгородской области. Четырехэтажный жилой дом был построен в 4-х м от склона оврага без учета свойств грунтов, залегающих под ленточным фундаментом и уровня грунтовых вод. В основании фундамента дома залегают насыпные грунты, имеющие различные физико-механические свойства. В течение всего срока эксплуатации здания осуществлялся нерегулируемый сток ливневых вод в овраг, имели место периодические утечки сточных вод из коллекторов. Это привело к возникновению чрезвычайной ситуации техногенного характера, связанной с оползневыми процессами, в результате которых подвергся негативному изменению ландшафт на площади равной 0,5 га.

Оценка устойчивости склона оврага показала, что по наиболее слабой поверхности скольжения коэффициент запаса устойчивости составляет 0,87. Непринятие срочных мер по стабилизации deformаций земной поверхности повлекло бы за собой новые обрушения. В качестве мероприятий по предотвращению развития оползня, а также защиты четырехэтажного жилого здания и частного домовладения, попадающих в зону возможного обрушения было предложено создание призм пригрузки скальными породами двумя ярусами в отметках гор. +180 м ÷ гор. +194 м. Высота первого яруса 10 м, второго яруса 4 м. Угол наклона откосов ярусов составляет 33°. При оценки устойчивости склона оврага учитывалось воздействие веса четырехэтажного жилого дома, а также гидрогеологические и инженерно-геологические условия залегания грунтов и уровня грунтовых вод. Для расчета зоны трещин использовалась программа «Otkos-1», разработанная на кафедре инженерной геологии и гидрогеологии Белгородского государственного университета. Погрешность определения границы зоны трещин составляет 10%. Предложенная методика оценки устойчивости склонов может быть рекомендована для оценки возможных чрезвычайных ситуаций техногенного характера, связанных с оползневыми процессами склонов.

Подобные ситуации на территории городов Белгородской области могут возникнуть практически повсеместно, так как строительство осуществляется в сложных инженерно-геологических и гидрогеологических условиях: на склонах оврагов, балок, в поймах рек. Такие явления отмечаются в городах Белгороде, Губкине, Валуйках, в поселках Майский, Разумное и т.д. Для того чтобы избежать подобных процессов и явлений, влияющих на ландшафт территорий необходимо осуществлять проектирование зданий и сооружений с учетом инженерно-геологических и гидрогеологических условий территорий строительства, а также прогнозов с возможным изменением гидрогеологических условий и более жестким проведением экспертизы проектов строительства.

УДК 630+(477.84)+332.142.6

ПОТЕНЦІАЛ ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА НАПРЯМКИ РЕАЛІЗАЦІЇ НОВОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Чеболда І.Ю.

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

Соціально-економічні зміни, що відбуваються в Україні, обумовили законмірне підвищення інтересу до природного потенціалу розвитку продуктивних сил. Сучасні політичні умови в країні створили передумови для вільного розвитку в регіонах підприємництва, заснованого на використанні природних ресурсів, у тому числі лісових. Проте, на сьогоднішній день дослідження присвячені вивченню лісових ресурсів, і ще недостатньо вивчені, причини нераціонального використання потенціалу лісових ресурсів регіонів. Це зумовило необхідність вибору проблеми та пошуку шляхів її вирішення.

Об'єктом нашого дослідження є Тернопільська область, яка відзначається наявністю значних диспропорцій у розвитку господарства, нераціональністю структури виробничого комплексу та використання потенціалу лісових ресурсів.

Предметом дослідження є потенціал лісових ресурсів (ПЛР), його територіальна специфіка. Основні завдання, що ставляться у даній статті - аналіз компонентної структури ПЛР Тернопільської області, прогнозування сталого розвитку території на основі забезпеченості лісовими ресурсами, а також визначення основних напрямків реалізації нової екологічної політики (НЕП) на регіональному рівні.

Згідно матеріалів лісовпорядкування державний лісовий фонд області станом на 1.01.2007 р. становив 207,8 тис. га, з них вкриті лісовою рослинністю землі 192,4 тис. га. Лісистість області складає 13,9 %, що нижче екологічного оптимуму та середнього показника по Україні.

Площа всіх видів зелених насаджень у межах населених пунктів області становить 5114 га, в т.ч. насадження загального користування – 1571 га [1].

Дослідження компонентної структури лісових ресурсів, на основі ПЛР (табл. 1), дає можливість вивчити внутрішньовидове та міжвидове співвідношення природних ресурсів, які склались на основі природного розвитку території та впливу на неї соціально-економічних факторів. При цьому досягається як якісна так, і кількісна характеристика співвідношень видів лісових ресурсів у окремих лісових господарствах Тернопільської області. Це закладає основу раціональному лісокористуванню в регіоні.

Таблиця 1

Потенціал лісових ресурсів Тернопільської області (млн. грн.)

Порода деревини	Лісові господарства						Разом
	Бережанське ДЛМГ	Бучацьке ДЛГ	Кременецьке ДЛГ	Тернопільське ДЛГ	Чортківське ДЛГ	Медобори	
Сосна	0,921	1,218	14,938	1,785	2,367	0,345	21,576
Модрина	0,706	0,029	0,278	0,273	0,263	0,034	1,587
Ялина	1,036	1,605	0,826	1,138	0,433	0,192	5,232
Дуб	21,497	31,483	20,269	29,449	42,929	5,716	151,345
Ясен	0,869	0,544	2,563	1,977	1,407	1,565	8,928
Клен	0,025	0,064	0,136	0,125	0,087	0,197	0,636
Бук	26,292	5,833	0,242	1,134	0,490	0,052	34,044
Береза	0,122	0,149	0,236	0,078	0,063	0,101	0,752
Вільха	0,0393	0,056	0,067	0,020	0,018	0,010	0,213
Граб	0,489	0,566	0,545	0,537	0,755	0,336	3,229
Осика	0,005	0,007	0,001	0,020	0	0,003	0,027
Інші	0,012	0,031	0,003	0,052	0,068	0,017	0,169
Разом	52,019	41,583	40,109	36,595	48,893	8,572	227,774

Проведений аналіз закладає фундамент для короткострокового та довгострокового прогнозування економічного розвитку території, в основі якого лежить забезпеченість природним ресурсом, а також його оптимальне використання як об'єкта екологічного туризму регіону.

В основі використання потенціалу лісових ресурсів лежить, на нашу думку, ступінь залісненості території, середньорічний запас деревини м³/га, а також вік деревини в розрізі адміністративних районів, де ці показники найвищі, склалися найбільш сприятливі умови для використання потенціалу лісових ресурсів як об'єкта екологічного туризму регіону (табл. 2).

Група з малосприятливими умовами використання лісових ресурсів (Підволочиський, Заліщицький, Чортківський адміністративні райони). Група з обмежено сприятливими умовами (Лановецький, Збаразький, Тернопільський, Зборівський, Козівський). Група з сприятливими умовами (Борщівський, Гусятинський, Терехівський, Бушацький). Група з найбільш сприятливими умовами використання лісових ресурсів (Бережанський, Підгаєцький, Монастирський, Кременецький, Шумський).

Ступінь сприятливості використання лісових ресурсів

Райони	Ступінь за- лісненості, %	Бал	Середньорічн. запас дер. м ³ /га	Бал	Вік	Бал	Сума балів
Кременецький	17.4	14	158	6	29	6	26
Шумський	21.5	15	172	10	25	3	28
Зборівський	10.2	7	159	7	27	5	19
Збаразький	7.2	5	163	8	26	4	17
Лановецький	5.1	3	173	11	27	5	19
Бережанський	32.4	17	158	6	24	2	25
Підгаєцький	16.7	13	159	7	32	9	29
Козівський	4.8	2	173	11	29	6	19
Тернопільський	6.2	4	156	5	33	10	19
Підволочиський	4.5	1	153	3	25	3	7
Теребовлянський	7.5	6	165	9	30	7	22
Монастирський	22.9	16	153	3	31	8	27
Бучацький	14.6	10	149	1	39	11	22
Чортківський	11.7	8	153	3	25	3	14
Гусятинський	14.7	11	158	6	27	5	23
Заліщицький	13.7	9	155	4	22	1	14
Борщівський	14.8	12	150	2	32	9	23

Характеризуючи першу групу, слід зазначити, що у Підволочиському районі найменша ступінь залісненості території (4,5%), а також не високі показники середньорічного запасу та віку деревини. Що стосується Заліщицького та Чортківського районів, то при досить великій залісненості (відповідно 13,7 та 11,7 %) в них один з найнижчих показників віку деревини (22 і 25 років) та середньорічного запасу (155 та 153 м³/га). Всі ці показники та сума балів дали нам підставу об'єднати їх в одну групу. Але, враховуючи досить низькі розміри лісокористування (Підволочиський – 0,07; Чортківський – 1,01; Заліщицький – 0 тис.м³) та високий потенціал цього ресурсу у Заліщицькому та Чортківському районах можна спрогнозувати на майбутнє покращення умов використання потенціалу лісових ресурсів в цих адміністративних районах.

Що стосується наступної групи районів, то ступінь залісненості території в них коливається від 4,8 % у Козівському до 10,2 % в Зборівському районі. Вік деревини вищий ніж у попередніх районах і максимум становить 33 роки у Тернопільському. Середньорічний запас деревини у Лановецькому та Козівському районах найвищий в області і становить 173 м³/га. Отже, для цієї групи районів слід збільшити ступінь лісистості території до екологічного оптимуму за рахунок більш інтенсивного процесу лісовідновлення, а також сталого розміру лісокористування, що в свою чергу приведе до збільшення потенціалу лісових ресурсів.

Для третьої групи районів характерна висока ступінь залісненості території та віку деревини, але, разом з тим, у Бучацькому та Борщівському районах найнижчі в області показники середнього запасу деревини (відповідно 149 та 150 м³/га), що суттєво впливає на величину потенціалу лісових ресурсів. Тому, саме для цієї групи треба інтенсифікувати процес лісонасадження.

Щоб зберегти високий потенціал лісових ресурсів та сприятливості умови використання його, для четвертої групи районів слід, в першу чергу, зменшити розміри лісокористування, що в свою чергу приведе до зростання віку деревини у Шумському та Бережанському районах, та до збільшення середньорічного запасу деревини у Монастириському, Кременецькому та Бережанському адміністративних районах.

Отже, виходячи з проведеного аналізу потенціалу лісових ресурсів Тернопільської області, можна виділити наступні основні напрями реалізації нової екологічної політики в регіоні в умовах ринкових відносин: розбудова регіональних структур управління в галузі екології та охорони природи; створення ефективного механізму фінансування екологічних програм і проектів; посилення ролі громадських екологічних об'єднань; поглиблення відповідальності органів влади за ухиляння від вирішення існуючих екологічних проблем; досягнення природно-господарської збалансованості розвитку регіонів; формування регіонального механізму регулювання сталого розвитку територій з метою зменшення антропогенного впливу на довкілля; структурні зміни регіонального господарського комплексу та трансформацію економіки регіонів з урахуванням рівня їх екологічної адаптованості; впровадження регіонального принципу управління природокористуванням та охороною природи.

Література: 1. Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Тернопільській області. «Стан навколишнього природного середовища Тернопільської області у 2006 році». Тернопіль – 2007.

УДК 556.53 (477.54)

РІЧКА УДИ ЯК ГЕОЕКОЛОГІЧНИЙ ОБ'ЄКТ М. ХАРКОВА

Карпець К.М.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Вступ. Річка Уди бере початок на Середньоруській височині, в одній із балок біля с. Безсонівка Октябрьського району Белгородської області, на висоті 190 м над рівнем моря [1]. В межі Харківської області річка входить північно східніше с. Окоп і впадає в р. Сіверський Донець на 825 км від його витоків. Загальна довжина р. Уди складає 164 км, із них в межах Харківської області – 127 км; площа водозбірного басейну 3894 км², із них в Харківській області 3460 км² [2, 3].

Стан проблеми. Рівень стану вод обумовлюється природним та антропогенним впливом. Основними джерелами навантаження на ділянці водозбірного басейну р. Уди, що розташована вище м. Харкова, є сільськогосподарські угіддя, скиди неканалізованих населених пунктів, тваринництво. Роль точкових джерел відносно невелика, оскільки ця ділянка басейну являє собою розвинений аграрний комплекс, на території якої відсутні великі підприємства та переважає сільське населення.

Вода, особливо в середній і нижній течії, забруднена відходами промислових підприємств Харківського промислового регіону. Разом з тим вона викорис-

товується для зрошення сільськогосподарських угідь на площі 2,5 тис. га в Дергачівському, Харківському і Чугуївському районах [6].

В річку скидаються стічні води очисних комплексів міста - Диканівського та Безлюдівського. У зоні їх скиду в Удах спостерігаються пікові відхилення від типових показників якості води [4, 5]. На відповідній ділянці стан вод річки оцінюється як «слабко забруднений», тобто є у задовільному стані.

Крім численних точкових джерел забруднень, значна кількість шкідливих речовин надходить у водні об'єкти з дифузних джерел: з поверхневим зливом із сільськогосподарських угідь, з ферм і тваринницьких комплексів, із забрудненими підземними водами, з територій населених пунктів тощо [7].

Значна маса забруднюючих речовин надходить до водних об'єктів басейну р. Уди з територій населених пунктів. Цей забруднений поверхневий стік є одним з істотних джерел забруднення поверхневих вод. [7]. Завдяки спільній дії названих чинників, р. Уди залишає місто з якістю води, що на 2 пункти гірша за ту, що спостерігається на вхідних створах [8].

Дослідженням виявлено, що стан р. Уди є надзвичайно чутливим і вразливим до антропогенного впливу, що свідчить про наявність системи самоочищення й водночас – про надмірно напружений стан останньої, що зазвичай розглядається як геоекологічна проблема.

Мета і завдання. Метою роботи є визначення геоекологічного стану р. Уди та динаміки її забруднення за 2002-2007 рр.

Для досягнення цієї мети необхідно було вирішити такі завдання:

- 1) розглянути результати моніторингу річки Уди за даними СЕС за 6-річний період;
- 2) співставити фактичний матеріал, скориставшись складеною автором базою даних, за допомогою табличного процесора Excel;
- 3) побудувати графіки, які дозволятимуть порівнювати дані з урахуванням часу і простору.

Дані моніторингу. Спостереження за якістю води в річці Уди проводиться два рази на рік – навесні та восени за такими показниками, як: запах, плівка, колір, муть, осад, прозорість, рН, розчинений кисень, БПК₅, нікель, окисненість, лужність, сухий залишок, залишок після прокалювання, нафтопродукти, загальне залізо, хлориди, сульфати, аміак, нітрити, нітрати, фтор, СПАР, мідь, свинець, цинк, хром загальний, кадмій, йодовиділяючі р-ни.

Контрольний ствір р. Уди знаходиться в межах вулиці Новожанівської – район злиття з р. Лопань.

В таблиці 1 відображаємо результати дослідження, а саме, лише ті показники, за якими виявлено перевищення ГДК.

Таблиця 1

Результати дослідження [9]

Інгредієнти	Дата відбору проб	Результати, мг/дм ³	ГДК, мг/дм ³
БСК ₅	18.04.02	4,96	0,4
	07.10.02	4,9	0,4
	21.04.03	4,8	0,4
	03.09.03	4,65	0,4
	14.04.04	4,9	0,4
	15.09.04	5,86	0,4

	12.09.05	4,98	0,4
	11.04.07	4,4	0,4
	05.09.07	5,2	0,4
Загальне залізо	18.04.02	0,36	0,3
	07.10.02	0,4	0,3
	21.04.03	0,39	0,3
	03.09.03	0,42	0,3
	15.09.04	0,51	0,3
	13.04.05	0,41	0,3
	12.09.05	0,44	0,3
	12.04.06	0,36	0,3
	14.09.06	0,4	0,3
	11.04.07	0,44	0,3
	05.09.07	0,52	0,3
Аміак	18.04.02	2,4	2
	07.10.02	4,46	2
	21.04.03	3,39	2
	03.09.03	2,45	2
	14.04.04	2,74	2
	15.09.04	2,9	2
	12.09.05	2,14	2
	14.09.06	2,46	2
	11.04.07	2,6	2
	05.09.07	2,71	2

На основі отриманих результатів побудуємо графік за тими показниками якості р. Уди, за якими спостерігається перевищення ГДК (рис.1).

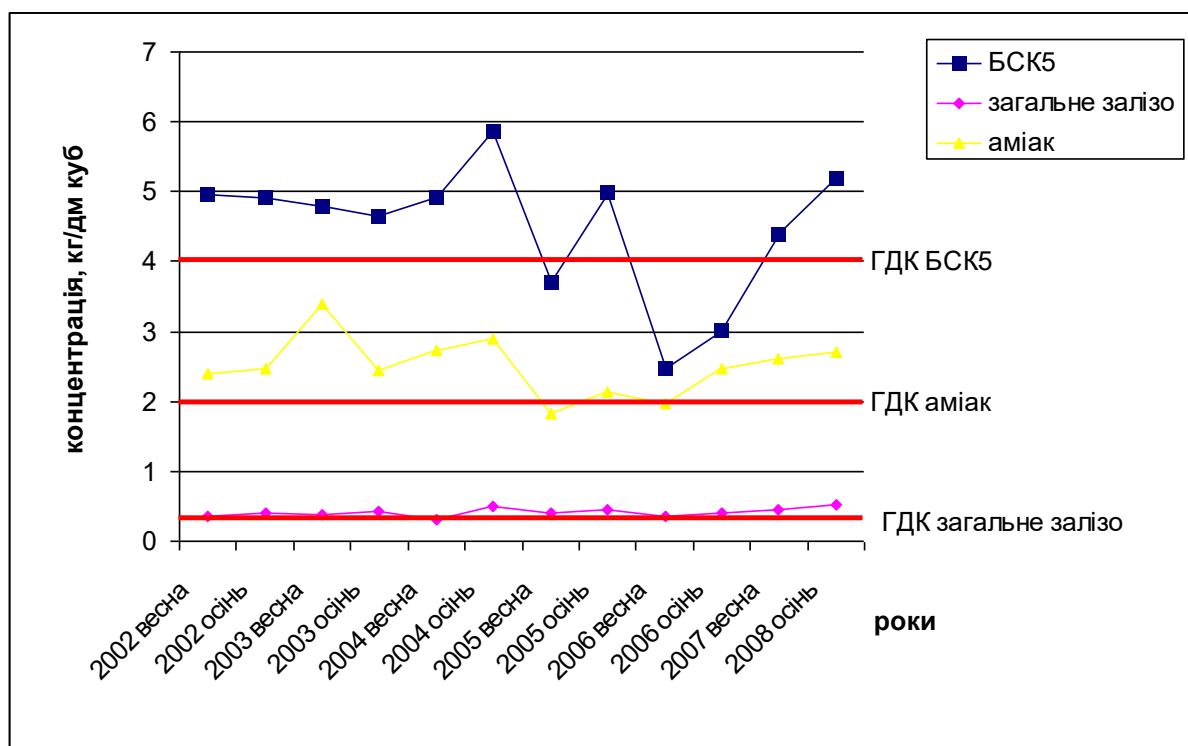

Рисунок 1. Показники якості води в р. Уди за роками

Як видно з отриманих результатів дослідження та графіка, показники БСК5 знаходяться в межах норми тільки у пробах, відібраних навесні 2005 та навесні та восени 2006 рр. Показники загального заліза перевищують ГДК у всіх аналізованих пробах. Показники аміаку знаходяться в межах норми тільки у пробах, відібраних навесні 2005 та 2006 рр.

Висновки. Поверхневий стік, що відводиться з урбанізованих територій, характеризується високим вмістом завислих речовин, значним об'ємом органічних домішок. Наявність на території міста Харків промислових підприємств може бути причиною надходження у водні об'єкти з поверхневим стоком і специфічних речовин, тип яких визначається характером виробничого процесу.

Джерелами забруднення р. Уди залізом можуть слугувати трамвайні колії, водовідвід, каналізація. Основним джерелом надходження важких металів до даного водного об'єкту є скиди зворотних вод промислових підприємств м. Харкова.

У нижній течії р. Уди значного антропогенного впливу не відмічається. У напрямку до гирла відбувається відновлення у більшому або меншому ступені якості вод. Стан річки покращується, тобто на даний час самоочищувальний та самовідновлювальний потенціал водотоку не вичерпаний.

У зв'язку з великим об'ємом забруднюючих речовин, що надходять зі скидами зворотних вод промислових підприємств, зливовими стоками з території міста Харків, скидами міських очисних споруд, повного самоочищення річкових вод на нижній ділянці не відбувається.

Отже, вкрай важливим є дослідження річкової системи м. Харків як кінцевої ланки і індикатора механізму самоочищення міського середовища.

Література 1. Петин А.Н., Лебедева М.Г., Крымская О.В. Анализ и оценка качества поверхностных вод: учеб. пособие. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2006. – 252 с. 2. Харьковская область: Природа и хозяйство / Географическое общество Украины. Харьковское отделение. - Х.: Изд-во ХГУ, 1971. – 142 с. 3. Швебс Г.І. Ігошин М.І. Каталог річок і водойм України. Навчально-довідковий посібник. Одеса: Астропринт, 2003. – 390 с. 4. Карпець К.М. Оцінка стану малих річок території Харкова (на прикладі р. Харків). // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. 2008, том 21 (60), № 3. Географія. – С. 167-176. 5. Карпець К.М. Оцінка стану малих річок території Харкова (на прикладі р. Немишля).// Вісн. Харк. нац. ун-ту. 2008, № 770: Геологія-географія-екологія – С. 183-189. 6. Васенко О.Г., Лунгу М.Л., Льєвська Ю.А. та ін. Комплексні експедиційні дослідження екологічного стану водних об'єктів басейну р. Уди. – Х: Райдер, 2006. – 156 с. 7. Сніжко. Оцінка та прогнозування якості природних вод. – К.: Ніка – Центр, 2001. - 262 с. 8. Карпець К.М. До питання самоочищення річок м. Харкова. // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. Збірник наукових праць, випуск 8. Харків: 2008. – С. 116-123. 9. Фондові матеріали міської Харківської санітарно-епідеміологічної станції.

УДК 556.3

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ФОРМИРОВАНИЯ ПОРИСТОСТИ ОСАДОЧНЫХ ПОРОД ПРИ ФИЛЬТРАЦИИ ФЛЮИДА В ТЕРМИЧЕСКОМ ПОЛЕ В ПРОЦЕССЕ ДИАГЕНЕЗА

Березняков А.И., Немец К.А.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Многие современные методы теоретического анализа различных геологических процессов базируются на синэргетической концепции, основные положения которой сформулированы в работах [1,2]. По словам А.Е. Лукина [3], «синэргетическая природа нелинейности применительно к объектам геологических исследований наиболее полно воплощается в диссипативных системах». При этом степень нелинейности может быть выражена в большей или меньшей мере. Слабонеравновесные процессы могут быть описаны линейными уравнениями в определенном диапазоне параметров при отсутствии сильных возмущений.

Рассмотрим процесс фильтрации флюида в породе под действием напорного градиента $\text{grad } p$ в термическом поле при наличии градиента температуры $\text{grad } T$. Обусловленные этими градиентами термо-динамические силы $\bar{X}_i$ создают соответствующие потоки плотностью $\bar{j}_i$, в результате чего происходит генерирование энтропии. Величина производства энтропии определяется известной формулой

$$p_s = \sum \bar{j}_i \bar{X}_i. \quad (1)$$

Как было показано в работе [4], величина производства энтропии, обусловленной фильтрацией флюида в пористой среде, находящейся в термическом поле, определяется выражением

$$p_s = \frac{1}{T} \left[\frac{\Pi^3 d^2}{120(1-\Pi)^2 \mu} \text{grad}^2 p + \frac{\lambda(\Pi)}{T} \text{grad}^2 T \right], \quad (2)$$

где Π – пористость породы;

μ – динамическая вязкость жидкости;

d – эффективный размер зерен, слагающих пористую породу.

$\lambda(\Pi)$ – функция, выражающая аналитическую зависимость теплопроводности λ от пористости Π [4].

Величину производства энтропии, вычисленную в соответствии с уравнением (2) при различных параметрах, можно представить в виде графиков функции $p_s = f(\Pi)$, имеющей минимум [4]. Из этих графиков определяется значение пористости, соответствующее минимуму производства энтропии.

Условимся называть *равновесной пористостью* то значение пористости Π_0 , при котором производство энтропии имеет минимум, так как в соответствии с теоремой И. Пригожина минимальное значение производства энтропии достигается в открытой системе, находящейся в слабо неравновесном состоянии.

Значение равновесной пористости, соответствующее условиям, в которых находится в определенный момент геофильтрационная система, может быть определено на основании анализа минимального значения производства энтропии в данных условиях.

Проанализируем влияние параметров среды на величину равновесной пористости.

Из уравнения (2) следует, что P_0 возрастает с ростом λ и $\text{grad } T$ и уменьшается с ростом $\text{grad } p$ (весьма существенно) и T (довольно слабо). Наиболее сильное влияние на величину P_0 имеет размер зерна d осадочной породы при любых значениях параметров среды. Изменение других параметров значительно слабее влияет на величину P_0 .

Уменьшение пористости с повышением степени диагенеза и метagenеза, сопровождающееся, как правило, повышением температуры, является известным фактом, однако противоположное влияние градиента температуры может оказаться более существенным влияющим фактором. Формирование конкретного значения пористости определенной горной породы определяется всей совокупностью параметров, входящих в уравнение (2).

Термодинамическая и геоинформационная трактовка равновесной пористости

Определяемое формулой (2) производство энтропии допускает и статистическо-информационную интерпретацию самой энтропии, так как статистическая энтропия $S = k \ln W$ (W – термодинамическая вероятность состояния) совпадает по величине с термодинамической энтропией. Не вдаваясь в детали взаимосвязи между статистической и информационной энтропией (информацией), условимся в дальнейшем понимать под информацией о системе некоторую совокупность характеризующих ее параметров (например, пористость, механическую плотность и т. д.).

Информация о формировании первичной геологической структуры может быть проанализирована корректно на основе теории литогенеза, которая обоснована, разработана и развита в работах В. А. Приклонского, Н. М. Страхова, И. М. Горьковой, Г. К. Бондарика, С. И. Шуменко, Г. В. Карповой и многих других ученых. Под литогенезом здесь понимается совокупность всех эндогенных и экзогенных процессов, которые сформировали современное состояние, состав и свойства горных пород. Основным в литологии есть представление о горной породе как о естественной динамической системе, которая находится в подвижном равновесии с внешней средой. Отсюда вытекает, что любые изменения термодинамической обстановки приводят к необратимым изменениям породы, которые переводят ее в устойчивое и равновесное состояние в новых внешних условиях. Образно говоря, порода, как система, будто "выбирает" и "запоминает" один из возможных вариантов трансформации, наиболее эффективный в новых термодинамических условиях. Такой вариант определяется сформулированным выше принципом минимизации производства энтропии (теорема И. Пригожина). При этом вид и свойства современной горной породы отражают все этапы истории ее формирования и развития благодаря "консервированию" структурной информации о всех прошлых процессах. Иначе говоря, генетическая структурная информация исходной

породы постоянно пополняется текущей структурной информацией, которая в конечном итоге приводит к "запоминанию" всех изменений породы.

Так, фильтрационное и емкостное свойства осадочных обломочных пород начинают формироваться уже на стадии седиментации, когда образовывается первичный осадок. Необходимо отметить, что дисперсный терригенный материал, который осаждается в седиментационном бассейне, имеет большую поверхностную энергию, вследствие чего он захватывает и удерживает в состоянии осадка значительное количество связанной воды и адсорбированной из воды морского седиментационного бассейна вещества. Пористость и проницаемость будущей породы существенным образом зависят от ритмичности поступления терригенного материала, размера частиц, которые осаждаются, плотности их упаковки и однородности гранулометрического состава осадка, т.е., условия осадконакопления будто "программируют" свойства будущей породы - коллектора. В этом состоит информационная суть седиментогенеза, так как особенности первичного осадка почти целиком определяются литологией исходных горных пород, динамикой и характером их разрушения, а также характером физических полей среды седиментации. Таким образом, первичный осадок несет информацию об условиях осадконакопления и "наследует" свойства среды седиментации в новом цикле литогенеза. Расшифровка этой информации разрешает, в частности, реконструировать палеогеографические условия и восстановить параметры бассейна седиментогенеза.

На стадии диагенеза на первичный осадок влияет возрастающее действие геостатического давления и вызванное им уплотнение, в связи с чем его пористость уменьшается, происходит частичная перестройка скелета породы и отжимание порового раствора, за счет чего формируются седиментационные воды. Интенсивность уплотнения определяется степенью жесткости связей между частицами породы и ее гранулометрическим составом. Так, консолидация песчаных пород происходит относительно быстро, и перестройка упаковки частиц приводит к небольшому изменению емкостных свойств породы. Глинистые породы, которые имеют большую пластичность, пористость и значительное содержание связанной воды, проходят начальную стадию литогенеза медленнее, изменение их структуры связано с отжиманием порового раствора и заметным уменьшением пористости. Таким образом, для всех осадочных пород характерно необратимое уплотнение, интенсивность которого уменьшается по мере увеличения глубины погружения. Однако наличие градиентного термического поля вносит коррективы в этот процесс, которые приводят к установлению оптимального (равновесного) размера пор, соответствующего условию минимума производства энтропии в процессе диагенеза.

Таким образом, на стадии диагенеза формирующаяся горная порода «подстраивается» под влияющие на нее внешние факторы, организуя свою структуру в соответствии с принципом минимизации производства энтропии (теорема И. Пригожина) При этом порода аккумулирует и сохраняет структурную информацию о диагенетических изменениях, которая дополняет и частично возмещает утраченную первичную структурную информацию.

Литература: 1. Хакен Г. Синэргетика.- Г.: Мир, 1980 2. Николис Г., Пригожин И., пер. с англ., - М.: Мир, 1990 342с. 3. Лукин А.Е. Проблемы нефтидосинэргетики - нели-

нейной геологии нефти и газа.//Геолог. журн.- 2004. - №1. С. 21-39. 4. Березняков А.И., Немец К.А. Формирование равновесной пористости обломочных пород при фильтрации в термическом поле. // Вестник Харьковского национального университета им. В.Н. Каразіна № 804. - Харьков, 2008. С. 123-127.

УДК 502.6:622.24

ПРОГНОЗ И ВЫЯВЛЕНИЕ ЗОН С АНОМАЛЬНО ВЫСОКИМ ПЛАСТОВЫМ ДАВЛЕНИЕМ С ЦЕЛЬЮ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ НЕГАТИВНОГО ВЛИЯНИЯ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ

*Давиденко Е.Ю.
УкрНИИГаз*

Научно-технический прогресс значительно увеличил возможности производства, но принёс с собой техногенную и экологическую угрозу, как для человека, так и для окружающей среды.

Обеспечение ресурсно-экологической безопасности является одним из важнейших условий устойчивого развития страны.

В Украине объекты, подлежащие обязательной экологической оценке, приведены в ДБН А 2.2-1-2003[1]. Объекты нефтегазового комплекса входят в этот перечень.

Масштабы негативного влияния на окружающую среду зависят от качества работ на каждом этапе строительства объектов нефтегазового комплекса. Первым этапом строительства является бурение скважин.

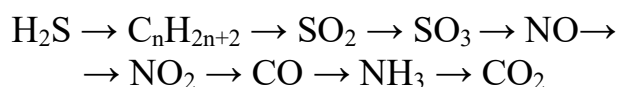
На современном этапе поисково-разведочного бурения в пределах Днепровско-Донецкой впадины скважинами раскрываются глубины до 5 - 6 и более километров. При этом предвидется раскрытие глубинной зоны аномально высоких пластовых давлений (АВПД), которые генетически связаны с высокотемпературной частью осадочного чехла впадины.

Важной чертой АВПД являются даже не их величины, которые иногда превышают геостатическое давление, а главным образом их непредсказуемость.

Многие скважины из-за усложнения в аномальных зонах не доводятся до проектных глубин, непредвиденное раскрытие пластов с АВПД опасно возможностью аварийного выброса бурового раствора и неуправляемым фонтанированием скважин.

Выбросы газа в атмосферу могут создать опасный уровень загазованности околосреднего слоя атмосферы на территории месторождений.

По степени токсичности вещества-загрязнители можно расположить в следующей последовательности по направлению к уменьшению:

Сероводород, углеводороды и сернистый ангидрит являются характерными компонентами для нефтяных объектов и преобладают как по токсичности, так и по объёмам поступления в атмосферу.

Вследствие взаимодействия диоксида серы и оксидов азота с водным паром образуется серная и азотная кислоты, которые обладают большей токсичностью по сравнению с первичными загрязнителями. Синтезированные вторичные продукты выпадают на поверхность земли и способствуют повышению кислотности грунтов и вод.

Аварийные ситуации при бурении скважин при вскрытии пластов с АВПД могут стать причиной загрязнения поверхностных вод. Это характерно для скважин, которые находятся в непосредственной близости к водоохранным зонам рек.

Нефтяные выбросы и фонтаны могут стать причиной загрязнения грунтового покрова. Глубина проникновения нефти зависит от литологического состава грунтов. В процессе естественного разделения нефти на фракции в грунте лёгкие фракции распределяются по всему профилю, частично испаряясь в атмосферу, и выносятся грунтовыми водами. При этом тяжёлые фракции нефти накапливаются в гумусовом комплексе и сохраняются в грунтах на протяжении длительного времени. Это явление представляет серьёзную опасность из-за канцерогенных и мутагенных свойств этих соединений. Под их влиянием повышается фитотоксичность грунтов, что приводит к нарушению физиологических процессов и ухудшению продуктов растительности. В грунтах при этом наблюдается накопление железа, марганца и уменьшается содержание фосфора, калия и магния, меняется соотношение между основными химическими компонентами грунтов. Экспериментально установлено, что период обновления грунтово-растительных ассоциаций после их загрязнения нефтью в количестве 12 л/м³ составляет от 9 до 15 лет, в зависимости от климатических и ландшафтно-геохимических особенностей территории. А при захоронении грунтов, загрязнённых нефтью, увеличиваются сроки их очищения, поскольку биологический распад углеводородов напрямую зависит от поступления кислорода.

Для предотвращения осложнений при проходке скважины, что влечёт за собой загрязнение атмосферы, поверхностных и грунтовых вод, грунта в настоящее время разработано большое количество методов выявления и прогнозирования зон АВПД. Эти методы различными авторами классифицируются по времени и источникам получения информации.

Е.В.Кучерок и Л.П.Шендерей [2] предложено подразделить все методы на группы: 1)до начала бурения – геофизические; 2)во время бурения – буровые характеристики, буровой раствор, шлам; 3)после бурения – геофизические исследования скважин; 4)после испытания и заканчивания скважины – прямые методы определения давления. Ценность каждого их методов определяется временем получения информации и точностью прогноза величин давлений и глубин вскрытия зон АВПД.

Одним из лучших методов прогнозирования АВПД являются геофизические исследования в скважинах, дающие наиболее полную физико-литологическую характеристику вскрытых скважной пород.

Комплекс геофизических методов исследования скважин, с помощью которых можно обнаружить пласты с аномально-высокими давлениями включает: 1)электрический каротаж; 2)акустический каротаж; 3)плотностной каротаж; 4)нейтронный каротаж; 5)гамма-каротаж.

Данный комплекс геофизических методов может дать полную информацию для выбора оптимального режима в зонах АВПД.

Литература: 1. Склад і зміст матеріалів оцінки впливів на навколишнє середовище (ОВНС) при проєтуванні і будівництві підприємств, будинків і споруд. ДБН А.2.2-1-2003. – К.: Держбуд України, 2004. – 22 с. 2. Кучерук В.Е., Шендерей Л.П. Современные представления о природе АВПД. М, ВМНИТИ, 1975, т.6, с.166. 3. Петряшин Л.Ф., Лысяный Г.Н. Охрана природы в нефтяной и газовой промышленности. – Львов: Вища школа, 1984. – 188с.

ПАЛЕОГЕНОВА СКАМ'ЯНІЛА ДЕРЕВИНА САВИНСЬКОЇ ПЛОЩІ НА ТЕРИТОРІЇ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ – ПЕРСПЕКТИВНЕ ВИРОБНЕ КАМІННЯ

*Дегтяр В.І., Рудий М.Г., Дзядук О.П., Козар М.А.
(КП “Південукргеологія”)*

Савинська площа розташована в районі с. Савинці, в межах середньої течії р. Сіверський Донець, і виділена як ореол розповсюдження знахідок скам'янілого дерева бучацького віку.

Протягом пізньокрейдової епохи на дослідженій території було тепле море, в якому накопичилася потужна товща крейдово-мергельних порід. Глибини морського басейну залишалися незначними. Залягання крейдових відкладів на різних горизонтах підстеляючих порід свідчить про активність купольних структур і поступове їх підняття. В кінці крейдового періоду відбулася відносно нетривала, однак чітко зафіксована у розрізах регресія моря. На цьому рубежі різко змінилися палеокліматичні умови і темпи седиментації: сформувалися морські карбонатні відклади сумської серії і глауконітвміщуючі відклади канівської світи. Після регресії канівського моря, з різким неузгодженням, утворилися континентальні відклади бучацької світи палеогену (рис. 1).

В цей час басейн скорочується, відступаючи на північний схід, і площа, що розглядається, представляє собою у південній – половині понижену острівну сушу, а у північно-західній – область розвитку дрібно-середньозернистих кварцових пісків, що перемежовуються із прошарками пісковиків та численними знахідками скам'янілої деревини.

Понижена суша із листяно-хвойною рослинністю на рубежі палеоцену та раннього еоцену була областю зносу та постачання теригенного матеріалу і деревини.

Основна маса деревинних залишків, які слугували у подальшому вихідним матеріалом для утворення скам'янілої деревини, накопичувалася в еоцені.

Ділянки розмиву бучацької серії (костянецька світа) показані на рис. 1.

За 45-50 млн. років (стратиграфічна прив'язка) накопичені і поховані деревинні залишки зазнавали процесів силіцифікації – заміщення органічної речовини тією чи іншою мінеральною речовиною (а саме кремнеземом), в результаті чого викопні деревинні залишки перетворюються у скам'янілості.

Процес скам'яніння дерева – це складний хімічний процес. Загибле колись дерево може перетворитися у справжній камінь при сприятливих умовах поховання і протягом часу, який налічує багато мільйонів років.

1:500 000

в 1 сантиметрі 5 кілометрів

км 5 0 5 10 15

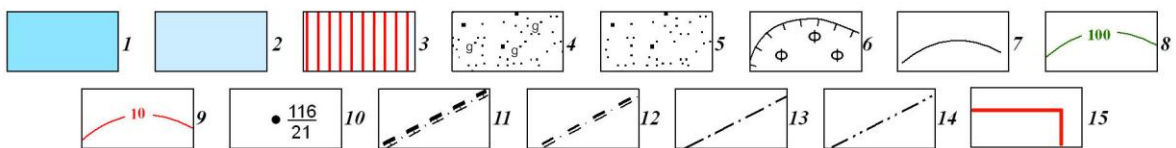

Рис. 1 Літолого-фаціальна карта костянецької світи (P₂ ks).

Аркуш М-37-ХІХ (Харків)

1 – морська помірно-мілководна фація пісків глауконіт-кварцових; 2 – морська помірно-мілководна фація пісків кварцових; 3 – ділянки, на яких костянецьку світу було розмито в докиївський час; 4 – піски глауконіт-кварцові різнозернисті; 5 – піски кварцові різнозернисті; 6 – поклади фосфоритів в підшві та їхні границі; 7 – границі фацій; 8 – стратоізогіпси покрівлі костянецької світи; 9 – ізопахіти костянецької світи; 10 – свердловини колонкового буріння: в чисельнику – номер свердловини, в знаменнику – потужність відкладів. Крайові шви, виділені за комплексом геофізичних ознак; 11 – Дніпровсько-Донецького грабена; 12 – внутрішнього грабена ДДЗ; 13 – поховані достовірні розривні порушення. 14 – поховані ймовірні розривні порушення, виділені за комплексом геофізичних ознак; 15 – Контур Савинської площі.

Утворення скам'янілого дерева в осадових породах вимагало своєрідних умов, при яких поховане дерево було недоступне для проникнення кисню, у присутності якого виникав би процес розкладу. Деревина могла зазнавати скам'яніння і після часткового розкладу.

При переносі стовбурів водними потоками також відбувалося їх часткове руйнування. Тому у зв'язку із цим, разом з добре збереженими стовбурами скам'янілого дерева, зустрічаються уламки із спотвореною внутрішньою структурою і зовнішньою формою. Деякі зразки скам'янілого дерева зберігають не тільки його зовнішню форму, а й характерну структуру (кору, річні кільця, сучки, тощо).

Скам'яніння дерева є досить складним хімічним процесом, який призводить до накопичення різних видів кремнезему: кварцу, халцедону і опалу. Скам'яніла деревина, як правило, складена саме цими мінералами, які знаходяться у різних співвідношеннях, що створює велику кількість різновидів. Одночасно з різними модифікаціями кремнезему в процесі скам'яніння деревина може заміщуватися і іншими мінеральними речовинами. Науці відомо більше 60 мінералів, які заміщують органічну тканину древніх дерев. Складний геохімічний процес призводить до повного заміщення деревини кварцом, тримітом, кристобалітом, халцедоном, баритом, целестином, цеолітами, піритом, марказитом та іншими мінералами. Деревина являє собою своєрідний геохімічний бар'єр на шляху міграції кремнезему.

В зразках силіцифікованого дерева інколи спостерігається розвинута по периферії облямівка товщиною 0,5-2 см від темно-коричневого до чорного кольору (або біла), яка створює ілюзію кори дерева. Утворення облямівки пов'язано з процесами озалізнення (або виносу заліза), що підвищує декоративність каменю.

Кольорова гама дерева відмічається від майже білого, рожевого кольорів до темно-коричневого, майже чорного. Зрідка зустрічається червоний колір. Колір скам'янілого дерева обумовлений, головним чином, домішками окислів заліза (жовті і бурі відтінки) і вуглистої речовини (сірі і чорні відтінки). Найбільш декоративні світлі різновиди.

Колір, як правило, має смугасто-плямистий розподіл. Малюнок утворюється кільцями сезонного росту дерева, радіальними променями, слідами сучків, ходами черв'яків і деревогризів.

Відмічено, що значно частіше інших дерев кам'яніють хвойні дерева, деревина яких багата кремнеземом.

За мільйони років накопичені та поховані деревинні залишки зазнавали процесів силіцифікації, накопичувалися у звороті р. Сіверський Донець (р-н Балаклійської мульди) і представляють численні знахідки скам'янілої деревини, які виявлені на Савинській площі (рис. 2).

Одним із перспективних проявів на Савинській площі є ділянка Залиманська, яка розташована в 22 км від райцентру м. Балаклії, вниз за течією р. Сіверський Донець.

На ділянці в бучацьких пісках знайдені уламки скам'янілого дерева розміром від кількох сантиметрів до стволів та пеньків довжиною 1-6 м (рис.3). Вони не тільки смугасті в зрізі, а й із пустотами, виповненими халцедоном і кварцом. Тільки тут можна зустріти уламки скам'янілого дерева із відбитками ходів короїдів-деревогризів, виповнених жовтим халцедоном. Сліди їх ходів закам'яніли разом із деревиною понад 50 млн. років тому.

Рис.2. Уламки скам'янілої деревини (ділянка Залиманська)

Рис.3. Стовбури скам'янілої деревини в делювіальних відкладах (ділянка Залиманська)

По краях скам'янілих стовбурів відмічається світло-жовтувата (до білої) облямівка, яка складає враження рослинної кори дерева і складена халцедоном і кварцом. Скам'яніла деревина різноманітна за кольором: від чисто білого до світло-коричневого, з різноманітними відтінками та плямистим малюнком на

зрізах. Під мікроскопом виявляється структура скам'янілого дерева: клітинна будова деревини, серцевинні промені, річні кільця, що надає каменю ще більшу красу і декоративну виразність. Дуже рідко високодекоративні різновиди скам'янілої деревини відповідають технічним вимогам за фізико-механічними показниками.

На Залиманській ділянці, наряду із вивітреними уламками до стану трісок, відмічаються уламки із твердістю 5-6, які на 95-97% складені із халцедону. Злам уламків раковистий, зрідка занозистий; блиск матовий, скляний. Скам'яніле дерево Залимана гарно обробляється і добре приймає поліровку до дзеркальної (рис. 4,5).

Вміст уламків в делювіальних утвореннях має спорадичний характер і коливається від 3-5 до 18%.

Рис.4. Приполіровка скам'янілої деревини з ходами деревогризів, які виповнені опалом (ділянка Залиманська)

Рис.5. Приполіровки різновидів скам'янілої деревини (ділянка Залиманська)

Зразки з високою декоративністю які вважаються викопним камінням.

Перспективи використання скам'янілого дерева великі. Взагалі у якості декоративного каменю воно відоме не одне тисячоліття. Його використовували ще римляни і ассірійці для виготовлення ваз, шкатулок тощо. В наш час скам'яніле дерево для каменерізів і художників є цікавим декоративно-виробним матеріалом. Унікальні зразки можуть прикрасити будь-яку колекцію і тому декоративне колекційне каміння родовищ, яке користується постійним попитом, завжди буде економічно рентабельним для самостійної розробки.

По залишкам скам'янілостей (фітоморфозам) можна визначити тип дерева. Наші знахідки – хвойні дерева. При детальному дослідженні закам'янілі дерева можуть допомогти простежити еволюцію рослин, розповісти про клімат далекого минулого та визначити вік порід.

За словами В. А. Супричова, невтомного пропагандиста краси кольорового каміння, уламок закам'янілого дерева нагадує сторінку древнього літопису.

Тримаєш у руках уламок багатомільйонного скам'янілого дерева – і якби доторкуєшся до вічності.

Література: 1. Борисенко Ю.А., Горячев А.В. Звіт про геологічне довивчення площ аркушу М-37-ХІХ (Харків). ХКГП, Харків, 2007. 2. Дегтяр В.І. Пошуки та пошуково-оціночні роботи на закам'яніле дерево, епідозит, малюнчатий кремій, кольоровий кварц, письмовий граніт, гіпс на території Харківської, Дніпропетровської, Запорізької та Донецької областей. ХКГП, Харків, 2006. 3. Обухов В.Г. Поиски камнесамоцветного сырья на территории деятельности ГПП «Южукргеология» (отчет о результатах работ, проведенных в 1992-1997 гг.), г. Харьков, 1997. 4. Киевленко Е.Я. Геология месторождений поделочных камней. «Недра». М. 1976. 5. Киевленко Е.Я. Поиски и оценка месторождений драгоценных и поделочных камней. «Недра». М. 1980. 6. Киевленко Е.Я., Чупров В.И., Драмшева Е.Е. Декоративные коллекционные минералы. «Недра». М. 1987. 7. Супрычев В.А. Занимательная геммология “Наукова думка”. Київ, 1984.

УДК 551.243.8+622.83

ГЕОДИНАМИЧЕСКОЕ КАРТИРОВАНИЕ И ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ЭКОЛОГО-ГИДРОГЕОЛОГИЧЕСКОЙ ОБСТАНОВКИ ПРИ ЛИКВИДАЦИИ ШАХТ

Заборин М.С¹., Решетов И.К²

1 – Донецкий национальный технический университет

2 – Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина

Негативные экологические процессы и явления, связанные с ликвидацией угольных шахт, носят многовекторный характер, и так или иначе обусловлены восстановлением естественных уровней подземных вод (УПВ), сдренированных в период эксплуатации.

По-прежнему нерешенным остается вопрос прогнозирования гидродинамического режима и связанных с ним процессов заболачивания и подтопления дневной поверхности.

Как показывает практика, применяемые на сегодняшний день методики, а также подходы, реализованные в ряде научных работ, не позволяют обеспечить достаточную надежность прогнозных оценок и эффективную реализацию защитных мероприятий [1,2,3,4].

Очевидно, что решение указанных проблем невозможно без новых идей и подходов. Причем это касается как прогнозирования гидродинамического режима, так и дальнейшего мониторинга.

По нашему мнению, прогнозирование эколого-гидрогеологической обстановки в пределах ликвидированных шахт должно проводиться с позиций зонально-блочного строения горного массива (геодинамическая концепция) [4,5].

Согласно концепции вся земная кора повсеместно разбита на блоки различных размеров. Границы между блоками земной коры различной тектонической активности представляют собой геодинамические зоны (ГДЗ). Они имеют определенные размеры по ширине (в плане), различную протяженность линейную и на глубину, зависящие от причин, вызывающих движение блоков. ГДЗ могут иметь либо аномально напряженное состояние (при дальнейшем развитии которого может произойти разрыв и перемещение блоков горного массива), либо представляют собой структуры, по которым происходили или происходят тектонические подвижки блоков горного массива [6,7]. В пределах ГДЗ породы испытывают повышенные напряжения и деформации, интенсивную дезинтеграцию (разуплотнение), локальное изменение литологического состава. Разуплотненные трещиноватые породы, расположенные в пределах ГДЗ, обеспечивают повышенную фильтрацию как природных, так и техногенных загрязненных вод [7,8]. Поэтому участки с высокой скоростью восстановления УПВ приурочены к местам влияния геодинамических зон. Очевидно, что на скорость водоподъема, а также на поведение УПВ на различных участках шахтного поля, будут оказывать количество ГДЗ, их мощность, протяженность в плане и на глубину. Кроме того, развитие процессов подтопления и заболачивания дневной поверхности, в первую очередь, следует ожидать в местах выхода ГДЗ, которые, зачастую, предопределяют формирование орогидрографической сети.

Существование ГДЗ достоверно установлено исследованиями тематической экспедиции ПО «Укруглегеология» (Рябоштан Ю.С., Тахтамиров Е.П.). В настоящее время работы по изучению ГДЗ и совершенствованию методики их выявления проводятся в УкрНТЭК, а также ряде научных институтов России – Институт физики Земли РАН, Институт Геоэкологии РАН, ИГД УрО РАН и др.

Сведения о геодинамическом строении горного массива позволяют выделить участки с ускоренным восстановлением УПВ, первоочередные места развития процессов подтопления и заболачивания, оценить распределение водопритокков, поступающих в горные выработки, выявить дополнительные пути миграции подземных вод (вне горных выработок), определить места перетоков между водоносными горизонтами.

Одним из способов выделения ГДЗ является аэрокосмический метод. С помощью данного метода, путем дешифрирования разномасштабных аэрофото- и космических снимков, представляется возможным выделить ГДЗ различного порядка – от региональных, до локальных.

В земной коре ГДЗ могут быть представлены различными структурами, возникновение которых обусловлено действием как тектонических сил (разрывные нарушения), так и ротационной силами Земли (планетарная трещиноватость).

Зачастую в пределах шахтных полей имеется информация только о крупных разрывных нарушениях. Сведения о малоамплитудной нарушенности, зонах трещиноватости носят отрывочный характер. Несомненно, дешифрирование аэрофото- и космических снимков позволит получить дополнительные сведения о тектоническом строении горного массива.

Вместе с тем возникают определенные сложности с определением природы возникновения, проницаемости и степени активности всех выделенных на сни-

мках структур. Поэтому целесообразно их разделение на различные группы в зависимости от происхождения.

Планетарная трещиноватость представляет собой вертикальные или суб-вертикальные структуры различной протяженности и размеров [9]. Их особенностью является повышенная проницаемость и закономерная ориентировка, образующая системы близкие к азимутам: С 0^0 , СВ 45^0 , З 270^0 , СЗ 315^0 [9, 10].

Для оценки проницаемости и активности разрывных нарушений необходимо располагать сведениями об ориентировке полей тектонических деформаций и напряжений в различные циклы орогенеза. В Донбассе активизация тектонических процессов имела место в герцинскую и альпийскую стадии орогенеза [11]. В первом случае происходило формирование разрывных нарушений типа «надвиг» и «сброс». Альпийская стадия характеризуется структурами сдвиговой кинематики. Причем ориентировка осей сжатия и растяжения определяет левосдвиговую компоненту для структур СВ простирания и правосдвиговую – для СЗ простирания [11]. В этих условиях надвиги нельзя рассматривать как водонепроницаемые экраны. Их проницаемость будет определяться интенсивностью сдвиговых подвижек в пределах их сместителей и зон дробления.

Со сдвиговой тектоникой связано формирование серии сопряженных разрывов, расположенных под различными углами к зоне главного смещения – L-, P-, R-, R'-, T- сколы [11]. При этом первые четыре являются сдвигами, T-сколы – сбросами.

Сведения о направлении смещения крупных сдвиговых структурах позволяют не только увязать с ними ориентировку структур более низких порядков, выделенных на космоснимках, но и оценить их активность и проницаемость.

Дешифрирование аэрофото- и космических снимков, помимо выделения ГДЗ, также позволяет оценить их проницаемость. На снимках это будет находить отражение в обводненности структур, закономерностях водопроявлений на поверхности (источники, мочажины, пластовые выходы), распределении заболоченных и подтопленных участков, участков с переувлажненными грунтами.

Значительно повысить надежность полученных результатов позволит проведение полевых тектонофизических исследований, наземной гидрогеологической съемки.

Приведенный подход позволит выделить участки с ускоренным восстановлением УПВ, места развития процессов подтопления и заболачивания, оценить пути миграции подземных вод.

Геодинамическое картирование наряду с использованием сведений о полях тектонических напряжений и деформаций, несомненно, позволит повысить эффективность решения эколого-гидрогеологических проблем, связанных с ликвидацией шахт, что обеспечит устойчивое развитие угледобывающих регионов.

Литература: 1. Загрищенко А.М. «Обґрунтування параметрів керування гідродинамічним режимом при закритті вугільних шахт»: автореферат дис. канд. техн. наук : 05.15.11: Днепропетровск, 2004. - 21 с. 2. Норватова О.И. Методика прогноза гидрогеологических условий затопления угольных шахт на базе численного моделирования геофильтрационных процессов (на примере Восточного Донбасса). Дисс. канд. техн. Наук. ВНИИ, Спб. - 2005. - 172 с. 3. Черникова С.А. «Геогидродинамическое обоснование мониторинга процесса затопления угольных шахт Донбасса (На примере Стахановско-Брянковского региона)»: авторе-

ферат дис. канд. техн. наук: 25.00.16: Пермь, 2004. - 21 с. 4. Заборин М.С., Богун Л.Д., Воевода Б.И. Геодинамика и ее влияние на восстановление гидрогеологических условий в пределах закрытых шахт. Уголь Украины. - №2.- 2007, с 31 – 33. 5. Кипко Э.Я., Соболев Е.Г., Савченко О.В. О предотвращении экологического ущерба при мокрой консервации шахт. «Уголь Украины». – 1997. - №10. – с. 27-31. 6. Воевода Б.И., Соболев Е.Г., Русанов А.Н. Геодинамическое состояние горных массивов и последствия землетрясений. «Наукові праці ДонНТУ»: серія гірничо-геологічна. – 2001. - Вип. 32. 7. Макаров В.И., Дорожко А.Л., Макаров Н.В., Макеев В.М. Современные геодинамически активные зоны платформ. Геоэкология. – 2007, №2. – с. 99 – 110. 8. Соболев Е.Г., Савченко О.В., Петенко С.А. и др. Геодинамические зоны, как пути загрязнения подземных источников водоснабжения. «Проблемы экологии» – 2002. - №2. 9. Методическое руководство по изучению планетарной трещиноватости и линейментов / Под. ред. С.С. Шульца. Л. – 1977. – 136 с. 10. Тяпкин К.Ф. Физика Земли // Учебник.- К.: Вища школа, 1998. – 309 с. 11. Гинтов О.Б. Полевая тектонофизика и ее применение при изучении деформаций земной коры Украины. Киев. 2005. – 572 с.

УДК 351.853(477.54)

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ГЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК ПРИРОДИ ХАРКІВЩИНИ

Космачов В.Г., Космачова М.В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,

Геологічні пам'ятки природи (ГПП) Харківщини - це комплексні об'єкти, що виникли в географічній оболонці внаслідок природних геолого-географічних або антропогенних процесів і являють собою належні ландшафту природні та штучні геологічні відслонення, окремі форми поверхні, гідрогеологічні і гідрологічні об'єкти і т. ін. Вони виразно ілюструють геологічну будову і історію регіону. На території Харківщини встановлено 89 ГПП - 26 пропонованого державного рангу - геосайтів, 34 - регіонального і 29 - місцевого. Оскільки вони відбивають геологічну будову Харківщини, їм притаманний ряд регіональних ознак.

Комплексність ГПП Харківщини проявляється в тому, що вони містять закономірні сполучення гідних уваги компонентів. Останні належать 12 типам (палеонтологічний, стратиграфічний, мінералогічний, петрографічний, тектонічний, геоморфологічний, палеогеографічний, гідрогеологічний і гідрологічний, мінерально-сировинний, сучасних геолого-географічних процесів, історії освоєння надр і меморіальний) і представлені 205 конкретними різновидами. Найбільш різноманітними являються мінералогічні об'єкти, найменш - меморіальні. Дуже поширені геоморфологічні об'єкти. 84% ГПП Харківщини водночас містять гідні уваги компоненти 5 і більше типів. Комплексність можна вважати характерною ознакою ГПП Харківщини [1]. При цьому зміст гідних уваги компонентів ГПП обумовлено геологічною будовою території.

Підпорядкованість змісту компонентів ГПП особливостям будови окремих частин регіону. Геологічна структура Харківщини неоднорідна. За тектонічними особливостями, стратиграфічним обсягом і літологічною різноманітністю відкладів, що виходять на денну поверхню, тобто за геологічною інформативністю, в межах нашої області виділяються три площі - західна,

північно-східна і південно-східна. Зміст ГПП відбиває особливості будови цих частин регіону [2-4].

Західна площа охоплює західну частину (в межах області) північного борту Дніпровсько-Донецької западини і Дніпровського грабена і характеризується широким розвитком лише кайнозою. До складу її ГПП входять такі гідні уваги об'єкти:

розрізи неоплейстоцену, які складаються лесовидними суглинками з про- шарками викопних ґрунтів, залишки в цій товщі слідів мерзлотних явищ, про- яви вулканічного попелу, неогенові і четвертинні річкові тераси, звичайні зсуви; відслонення новопетрівського регіоарусу і інших стратонів неогену, прояви гіпсу в товщі строкатих глин;

олігоценіві скляні і рудні (ільменіт-цирконові) піски, еоценові опал- глауконіт-кварцові опокоподібні породи, фосфорити, палеонтологічні об'єкти – зуби акул, кісткові рештки риб, скам'яніла деревина, а також розрізи усіх регіо- ярусів палеогену (важливими є стратотипи зміївських і сиваських верств бе- рекського регіоарусу, які знаходяться поблизу м. Зміїв і с. Сиваш Первомайсько- го району).

Найбільш репрезентативними ГПП західної площі являються - відслонення кайнозою в урочищі Козача гора поблизу с. Коропове Зміївського району, а та- кож в кар'єрах поблизу сіл Черкаська Лозова Дергачівського району і Ново- селівка Нововодолазького району.

Типові об'єкти ГПП північно-східної площі, яка включає південну частину Воронезької антеклізи і східну частину північного борту Дніпровсько- Донецької западини, пов'язані з маастрихтським і кампанським ярусами верх- ньої крейди, які чудово відслонені переважно в долинах річок Сіверський До- нець, Оскіл, Вовча. Це біла писальна крейда і мергелі, характерний комплекс белемнітів, карстові форми рельєфу, своєрідний "крейдовий" ландшафт і ін. Найбільш репрезентативними ГПП цієї площі являються відслонення верхньої крейди поблизу сіл Зибене Вовчанського району і Кам'янка Дворічанського рай- ону.

Специфікою ГПП південно-східної площі (південно-східна частина Дніпровського грабена, що характеризується розвитком зумовлених, головним чином, сольовою тектонікою антиклінальних структур) є палеонтологічні, стра- тиграфічні, мінералогічні і ін. гідні уваги об'єкти, пов'язані з відслоненнями палеозою, тріасу і юри. Ці ГПП характеризуються численністю гідних уваги геологічних і географічних компонентів і їх дуже великою цінністю для науки і краєзнавства. Серед них найбільш важливими і відомими є стратотипи ряду ме- зозойських світ, залишки тварин і рослин, що в них містяться, а також різно- манітні прояви мінералів і гірських порід. До цього слід додати ще цікаві тек- тонічні (дислоковані породи, стратиграфічні і кутові незгідності, структурні зсуви і т. ін.), геоморфологічні, гідрологічні, палеогеографічні, гідрогеологічні, історико-горнотехнічні і меморіальні об'єкти. Найбільш яскравими прикладами ГПП цієї групи є відслонення юри і крейди в м. Ізюм – гора Кремінець, відсло- нення юри в с. Кам'янка Ізюмського району (Великі Кам'янські відслонення), а також відслонення середнього і верхнього карбону поблизу с. Петрівське Ба- лаклійського району (балка Орлова), верхнього карбону в с. Велика Коми-

шуваха Барвінківського району, нижньої пермі на північно-східній околиці с. Курулька Барвінківського району, верхнього тріасу біля с. Велика Комишуваха Барвінківського району, верхнього тріасу і юри на південно-західній околиці с. Кам'янка (балка Протопівська), середньої юри неподалік с. Кам'янка Ізюмського району (біля колишнього хутора Шевченки), верхньої юри поблизу сіл Смирнівка Лозівського району, Мала Комишуваха Ізюмського району, Кам'янка Ізюмського району (урочище Перекоп), а також сеноману біля с. Яремівка Ізюмського району, верхньої крейди і кайнозою в с. Мілова Балаклійського району, кайнозою поблизу с. Залиман Балаклійського району.

Зумовленість переважної більшості гідних уваги компонентів ГПП літогенезом і їх підпорядкованість стратиграфічному контролю. Це можна показати на прикладі юрської системи, з якою пов'язані стратотипи ряду світ (підлужна, кам'янська, ізюмська, донецька), відомі місцезнаходження залишків тварин і "кам'янської флори", важливі петрографічні об'єкти - хемогенні оолітові і органогенні вапняки, туфітові пісковики, вохри, карбонатні конкrecioні утворення, а також ефектні прояви піриту, гагатизованої і окременийої деревини, вапняки як будівельна сировина і ін. Саме стратиграфічним контролем при геологічній неоднорідності території визначається різноманітність ГПП регіону.

Вузлове розміщення ГПП Харківщини. На території, що розглядається, ГПП розміщені не рівномірно, а утворюють закономірні сполучення – вузли, властивості яких зумовлені, насамперед, належністю до зазначених вище певних структурних частин регіону і історією їх геологічного розвитку. Взагалі питання про концентрацію пам'яток природи на певних територіях було порушено в роботі [5], де підкреслюється, що вузли геосайтів (геологічних визначних пам'яток природи) є важливими для охорони та менеджменту геологічної спадщини. В межах Харківщини виділено 11 вузлів ГПП - Харківський, Зміївський, Вовчанський, Дворічанський, Балаклійсько-Савинський, Петрівсько-Протопопівський, Смирнівсько-Мечетилівський, Великокомишуваський, Ізюмсько-Кам'янський, Червонооскільський і Курульський [6]. Вузлове розташування ГПП обумовлене переважно геоморфологічними і тектонічними причинами: ГПП підпорядковані ярам і балкам, які в західній і північно-східній площах розвинуті на крутому правобережжі рік, а в південно-східній площі контролюються ще й давніми антиклінальними структурами, які мають успадковані висхідні неотектонічні рухи.

Велике поширення своєрідних за складом підземних вод "харківського" водоносного горизонту. На Харківщині відомі комплексні ГПП з найважливішими гідрогеологічними об'єктами. Попередній розгляд дозволяє виділити тільки в межах м. Харків і в його ближніх околицях 12 таких ГПП, 2 з яких мають дуже велике значення і можуть розглядатися в якості гідрогеосайтів - це Березівські мінеральні води і джерело в Саржиному ярі (мінеральна вода "Харківська-1"). Ці джерела живляться з межигірсько-обухівського ("харківського") водоносного горизонту, їх особливість полягає в кременистості води, яка визначається мінеральним складом водоносних порід, що містять опал, глауконіт, целіти [7]).

Таким чином, регіональні ознаки ГПП Харківщини зумовлені насамперед тим, що регіон в приповерхневій частині складається потужним осадовим чохлам. Його гідні уваги геологічні і географічні об'єкти здебільшого є своєрідними, що визначає їх науково-освітню значущість.

Література: 1. Космачева М.В. Геологические памятники как комплексные геолого-географические объекты природы // Матеріали Міжнарод. наук.-практичної конференції "Регіон-2004: стратегія оптимального розвитку". – Харків. – 2004. – С. 79-80. 2. Космачева М.В. Геологические предпосылки естественно-научного краеведения на Харьковщине // Вісн. Харк. нац. ун-ту. 1999. № 455: Геологія – географія – екологія. С. 116-119. 3. Космачева М.В. Геологические памятники природы Харьковщины как объекты естественнонаучного краеведения // Там же. 2001. № 521. С. 72-75. 4. Геологические памятники Украины / Н.Е. Коротенко, А.С. Щирица, А.Я. Каневский и др. К.: Наук. думка, 1985. 156 с. 5. Уімблдон В.А.П., Герасименко Н.П., Іщенко А.А. Проект ГЕОСАЙТИ - мета, методологія, шляхи впровадження в Україні // Проблеми охорони геологічної спадщини України. - К.: ДНЦ РНС НАНУ, 1999. - С. 9-42. 6. Космачова М.В. Про територіальні комплекси геолого-географічних пам'яток природи на Харківщині // Вісн. Харк. нац. ун-ту. – 2005. - № 704: Геологія – географія – екологія. – С. 112-114. 7. Шуменко С.И. Электронно-микроскопическое изучение харьковских опоковидных пород // Вестн. Харьк. ун-та. - 1979. - № 184: Геология и география Левобережной Украины. - Вып. 10. - С. 17-19.

УДК 553.982.234

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ ПОШУКУ ВУГЛЕВОДНІВ НА КОБЗІВСЬКОМУ РОДОВИЩІ

Локтєв В.С.¹, Кабатова О.С.²

¹Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

²Український науково дослідний інститут природних газів

На Кобзівському газоконденсатному родовищі пробурено майже 50 пошуково-розвідувальних та експлуатаційних свердловин, але на цей час немає єдиної думки стосовно перспектив нафтогазоносності микитівської світи нижньої пермі. Всього в трьох свердловинах 23, 25, 33 - проведено окремі випробування цієї світи (були також випробування у інших свердловинах сумісно з продуктивними горизонтами пермі і карбону, але їх не можна вважати показовими). У свердловинах 23 та 33 при випробуванні цих відкладів було отримано слабкі припливи води до 2 м³/сут, що свідчить про наявність колекторів, здатних вміщувати флюїди.

За результатами інтерпретації геофізичних досліджень свердловин, у микитівській світи нижньої пермі виділяються ущільнені чи водонасичені пласти. Але, за попереднім досвідом інтерпретації свердловинних даних у кам'яновугільній та картамиській частині геологічного розрізу на цьому родовищі, використання нових типів бурового розчину призводить до неможливості однозначної інтерпретації.

На розташованому поряд Кегичівському газоконденсатному родовищі промислово газонасними є відклади микитівської світи у літологічно обмеженому та тектонічно екранованому продуктивному горизонті А-3, колекторами у якому є карбонатні кавернозно-тріщинні породи. Не виключено, що нафтогазонос-

ність і на Кобзівській структурі може бути пов'язана з зонами розвитку тріщинуватості у відповідних відкладах. Ці зони повинні бути пов'язані з тектонічними порушеннями. Порушення за даними сейсмічних досліджень та за даними геологічних побудов не виявляються, але, можливо, роздільна здатність сейсморозвідки не дозволила протрасувати їх по пермським відкладам з причин їх невеликої амплітуди [1].

Проведені раніше дослідження розповсюдження тріщинуватості у приштокових зонах довели, що збільшення діаметру свердловин спостерігається у тріщинуватих породах. Доведено, що зони з підвищеним рівнем тріщинуватості характеризуються більшим ступенем перспектив нафтогазоносності, ніж ті зони у яких тектонічна тріщинуватість менша [2]. Тому визначення зон підвищеної деформованості порід, тобто тріщинуватості на Кобзівському родовищі, можна провести за рахунок дослідження зміни коефіцієнта збільшення діаметра свердловин - $K_{inc.d}$. З наведеної карти (Рис.) розподілу коефіцієнта збільшення діаметру свердловин видно що у микитівській світі нижньої пермі виділяються декілька зон підвищених значень $K_{inc.d}$ (тобто більше 1,2). В цих зонах знаходяться свердловини 33 та 23, в яких отримано припливи води, але при їх бурінні використовувався буровий розчин густиною 1,27 та 1,19 г/см³ відповідно, тому можливо що отримано припливи не пластової води, а фільтрату бурового розчину. Під час буріння свердловини 25, у якій використовувався розчин з густиною більше 1,4 г/см³, при випробуванні якої приплив був відсутній, тому в даному випадку колектор міг бути закольматований.

Для визначення наявності покладів газу на Кобзівському газоконденсатному родовищі у микитівській світі (нижньосвятогірська та нижньоторська підсвіта) нижньої пермі пропонується провести розвідувальні роботи у зонах з підвищеним значенням $K_{inc.d}$.

Література: 1. Звіт за договором № 10-ГФ-03 на проведення сейсморозвідувальних досліджень МСГТ (3D) на Кобзівському родовищі: Звіт/Закрите акціонерне товариство "Укрнафтогазгеофізика" № ДР У-01-189/2, К., 2006.-352 с. 2. Локтєв В.С., Локтєва А.В. Оконтурування соляних штоків у південно-східній частині Дніпровсько-Донецької западини з використанням даних аналізу тектонічно-напруженого стану порід приштокових зон // Вторинні природні резервуари та неструктурні пастки як об'єкти істотного приросту запасів вуглеводнів в Україні. Матеріали міжнародної наукової конференції (Харків 24-26 травня 2006 р.), Харків, УкрНДІгаз.2006.-С.132-134.

УДК 553.981/982 (477/8)

ПРОГНОЗ ТЕКТОНІЧНИХ ПОРУШЕНЬ НА КОБЗІВСЬКОМУ ГАЗОКОНДЕНСАТНОМУ РОДОВИЩІ

Локтєв В.С.¹, Локтєва Т.М.²

¹Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

²Український науково дослідний інститут природних газів

У південно-східній частині Дніпровсько-Донецької западини розвідувальною свердловиною 10 відкрите у 2002 році Кобзівське газоконденсатне родовище. Тут пробурені майже 50 пошуково-розвідувальних та експлуатаційних

свердловин, але на цей час немає єдиної думки стосовно місцезрештування та взагалі наявності тектонічних порушень. Слід наголосити, що за даними попередніх 2D сейсмічних досліджень виділяється одне тектонічне порушення з амплітудою більше 100 м та два з меншими амплітудами широтного простягання. За даними сучасної 3D сейсмічної зйомки у пермських відкладах не виділяється жодного тектонічного порушення.

Як відомо, тектонічні порушення, окрім пасткоутворюючої ролі та впливу на дебіти свердловин, можуть викликати значні ускладнення при бурінні свердловин, що особливо актуально для Кобзівського родовища, яке на цей час знаходиться в стадії інтенсивного розбурювання. Встановлення чіткої моделі тектонічної будови продуктивних пермських та верхньокам'яновугільних відкладів дасть можливість прогнозувати зони розущільнення порід у перспективних нижчезалягаючих горизонтах середнього карбону, на які зараз також буряться глибокі пошукові свердловини.

Існує загально визнаний перелік інформативних ознак хвильового поля, за комплексом яких визначається існування порушення та проводиться його трасування. Зрозуміло, що на конкретному часовому розрізі спостерігається той чи інший їх комплекс із різним ступенем виразності. При значних амплітудах порушень, реперному характері цільового відбиття, наявності представницьких даних про характер зміни швидкісної характеристики на площі робіт та наявності комплексу взаємоузгоджених ознак порушення може бути встановлене із високою достовірністю. Але досить часто присутні малоамплітудні порушення. Їх виділення та картування, особливо для сейсмічних горизонтів із значною дисперсією амплітуд в часі, є процедурою досить неоднозначною.

Аналіз причин непідтвердження пасток структурно-тектонічного типу свідчить, що при малих амплітудах порушень та горизонтах із значною дисперсією порушення часто не підтверджуються бурінням. Особливо це стосується порушень типу "згідний скид".

Трасування порушень значної амплітуди (більше періоду сейсмічного запису) досить часто є також процедурою неоднозначною, особливо коли розміщення свердловин відносно профілів сейсмічних спостережень не дає можливості провести надійну стратиграфічну прив'язку в межах тектонічних, блоків, відокремлених порушеннями[1].

На площах з достатнім рівнем розбуреності, до яких можна віднести і Кобзівське ГКР, виділення порушень проводиться за результатами геологічних досліджень каротажного та кернового матеріалу, які базуються на аналізі товщин відкладів та «випадіння» частини розрізу із свердловин. Але і за цими даними тут також однозначно не виділяються тектонічні порушення.

Попередні дослідження на родовищах ДДЗ [2,3,4] та інших регіонів [2] свідчать, що породи на відстані приблизно 1 км від тектонічного порушення набувають тектонічно-деформованого стану, який у свердловинах проявляється осипами та обвалами порід зі стінок свердловин. Тобто можливо вирішити зворотню задачу: за рівнем збільшення діаметра свердловин спрогнозувати зони ймовірного розміщення тектонічних порушень.

Для проведення такого аналізу авторами було використано цифрові дані кавернометрії зі свердловин Кобзівського ГКР. Для дослідження характеру роз-

поділу коефіцієнта збільшення діаметра свердловин (відношення номінального до реального діаметра свердловини - $K_{inc.d}$) було проаналізовано нижньопермські відклади, оскільки тут глинисті породи, завдяки значному рівню катагенетичного перетворення, не розбухають під час взаємодії з водою бурового розчину. Значення $K_{inc.d}$ у свердловинах нерівномірно змінюються по площі. З наявної картини розподілу цих значень можна зробити наступні висновки. У склепінній (центральної) частині родовища спостерігається дві зони з майже відсутньою деформованістю порід, які поділені лінійною зоною та оконтурені з усіх боків зонами підвищеного рівня деформованості порід. Тобто на цій площі у картмиській світі нижньої пермі можна очікувати два тектонічних порушення субмеридіанального та два субширотного простягання.

Таким чином, при подальшому розбурюванні Кобзівського ГКР необхідно враховувати, що певні ділянки родовища характеризуються підвищеним рівнем деформованості порід. На цих ділянках при бурінні свердловин більш вірогідне виникнення ускладнень та аварій з причини деформованості гірського масиву, таких, як осипи, обвали, течія порід та ін.

Література: 1. Білоцерковець О. Деякі особливості підготовки неантиклінальних пасток // Вторинні природні резервуари та неструктурні пастки як об'єкти істотного приросту запасів вуглеводнів в Україні. Матеріали міжнародної наукової конференції (Харків 24-26 травня 2006 р.), Харків, УкрНДІгаз.2006. С.66-67. 2. Локтєв В.С., Локтєв А.В. Оконтурення соляних штоків у південно-східній частині Дніпровсько-Донецької западини з використанням даних аналізу тектонічно-напруженого стану порід приштокових зон // Вторинні природні резервуари та неструктурні пастки як об'єкти істотного приросту запасів вуглеводнів в Україні. Матеріали міжнародної наукової конференції (Харків 24-26 травня 2006 р.), Харків, УкрНДІгаз.2006. С.132-134. 3. Воронин В.И., Зильберман В.И., Черняков А.М. Взаимосвязь осложненный процесса бурения в визейских карбонатах Яблунковского ГКМ // Нефтяник. Изд-во «Недра», М.-1992.-С.21-24. 4. Пат. 66066 Україна. Спосіб визначення тектонічної деформованості гірських порід у приштокових зонах: Орлов О.О., Локтєв В.С., Трубенко О.М., Локтєв А.В. МПК 7G01N15/08 / Опубл. 15.04.2004, Бюл. № 4, 2004 р. – 6 с. 5. Addis T., Last N., Boulter D., Roca-Ramisa L., Plumb D. The Quest for Borehole Stability in the Cusiana Field, Colombia / Oilfield Review 5, no. 2/3 (April/July 1993).-pp.33-43.

УДК 561.21:924.71

ТИТОН ЦЕНТРАЛЬНОЙ ЧАСТИ ГОРНОГО КРЫМА

Матвеев А.В., Колосова И.В., Спильный А.С.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Титон принимает существенное значение в строение горного Крыма. Отложения этого возраста протягиваются широкой полосой от Балаклавы до окрестностей Феодосии, слагая самую высокую часть горного сооружения.

Отличительной особенностью крымского титона является его фациальная изменчивость. Так на западе горного Крыма он представлен всевозможными карбонатными породами (известняки слоистые, оолитовые, онкоидные, брекчиевые, комовые, рифовые; мергели; прослои карбонатных глин), на востоке же титон сложен филишеподобными глинистыми сланцами (алеверитистые, сильнокарбонатные глины, песчаники, известняки).

Граница между этими двумя фациальными типами проходит по долине реки Тонас к востоку от Караби-яйлы. Всестороннему изучению этих отложений посвящено много работ, тем не менее единого понимания ни стратиграфии, ни тектонического положения до сих пор не выработано. Связано это, главным образом, с довольно редкими, несмотря на благоприятные для нахождения условиями, палеонтологическими находками.

В ходе летней учебной практики нами была изучена серия разрезов титона (рис.1) в переходной области от карбонатных к глинистым фациям.

Рис.1. Схема расположения изученных разрезов (цифры – номера разрезов)

Караби-Яйла (разрез 1) сложена слоистыми и массивными рифовыми известняками. Слоистые известняки представлены брекчиевыми и онкоидными разностями, что по нашему мнению говорит о том, что они образованы в процессе разрушения разновозрастных рифов. Падение слоев северное под углами $25-30^{\circ}$, что характерно для всего верхнеюрского комплекса. В отличие от них рифовые известняки массивные, фарфоровидные, с раковистой поверхностью на сломе, обычно кремового или светло серого цвета. В известняках наблюдается массивная скорлуповатость, которая в отдельных обнажениях может быть принята за слоистость, но с падениями в самые разные стороны и под разными углами.

В 1 км восточнее (разрезы 2-4) характер отложений существенно меняется. Слоистые известняки практически исчезают и появляется большое количество мощных глинистых слоев. Глины слоистые, буровато-красного цвета, алевроитистые, местами песчанистые, с большим содержанием карбонатов. Среди глин наблюдаются отдельные, относительно небольшие (30-200 м) рифовые тела.

Еще восточнее, в долине р.Тонас (разрез 5) титон сложен серыми слоистыми глинами с прослоями брекчиевых известняков. В глинах наблюдаются следы подводного оползания (рис.2) и отдельные крупные олистостромы, сложенные известняками.

Все перечисленные выше отложения крайне бедны палеонтологическим материалом. Рифовые известняки сильно перекристаллизованы и отдельные ор-

ганические остатки распознаются только в шлифах. Отдельные единичные находки кораллов, брюхоногих моллюсков и брахиопод, все плохой сохранности, отмечены в глинистых слоях.

Рис. 2. Следы подводного оползания в глинах титона

Принимая во внимание высокое содержание карбонатов в глинах, можно было ожидать нахождения в них микро- и нано- остатков. Однако, изучение проб из всех разностей пород показало, что содержание и фораминифер, и известкового нанопланктона, с которыми обычно связана карбонатность глинистых пород, крайне мало.

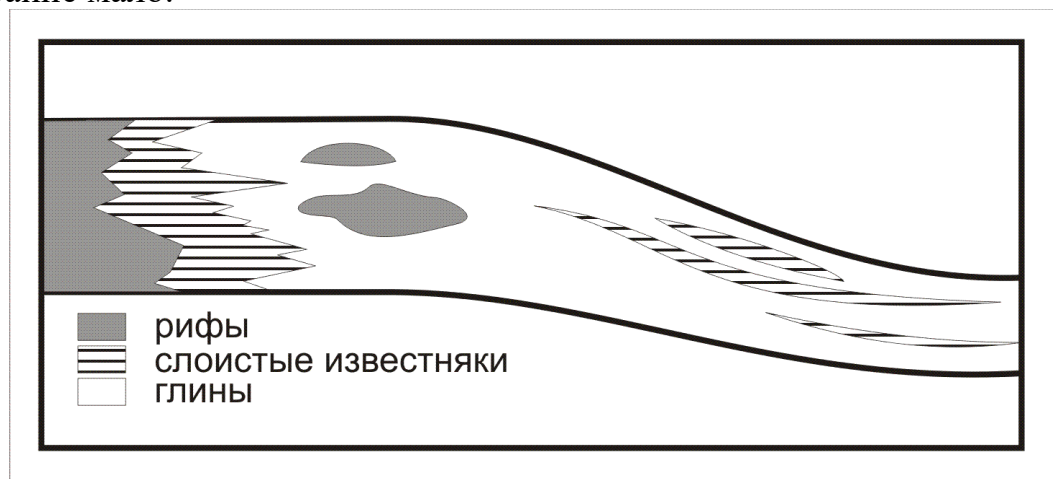

Рис. 3. Схема соотношения фаций титона в переходной зоне

В частности, в глинах титона нами были определены всего 10 видов кокколитов, представленных, как правило, единичными экземплярами: *Watznaueria barnesae* (Black), *W.britannica* (Stradner), *Cyclagelosphaera margereli* Noel, *Zygodiscus erectus* (Deflandr), *Biscutun* sp., несколько реже встречаются *Stauroolithites stradneri* (Rood, Hay, Barnard), очень редко *Polypodorhabdus escagii* Noel,

Zeugrhabdotus embergeri (Noel), *Rotelapillus laffittei* (Noel), *Polycostella beckmannii* Thierstein, *Nannoconus cf. steinmannii minor* Deres.

Такое низкое видовое разнообразие нельзя объяснить неблагоприятными условиями среды, поскольку широко распространены коралловые постройки, свидетельствующие о теплых, нормальносоленых морских условиях. Вероятной причиной низкого содержания микроостатков могут быть рифостроящие организмы, которые отфильтровывали обильную нанофлору.

Таким образом, в титоне центральная часть горного Крыма представляла собой зону перехода от мелководного шельфа с широким развитием рифов, к более глубоководному шельфу, с накоплением терригенно-глинистых осадков с существенным привносом со стороны рифов обломочного кальцита (рис.).

Работа выполнена при поддержке Государственного Фонда Фундаментальных Исследований грант Ф25.06/23.

УДК 553.97:550.812.14.042(477.52)

АНАЛИЗ МИНЕРАЛЬНО-СЫРЬЕВОЙ БАЗЫ ТОРФА НА ТЕРРИТОРИИ СУМСКОЙ ОБЛАСТИ

Мирка Г.Е., Рудой Н.Г.

Харьковская комплексная геологическая партия

КП «Южукргеология»

Торф – органическая горная порода, образующаяся в результате отмирания и неполного распада болотных растений в условиях повышенного увлажнения при недостатке кислорода и содержании не более 50% минеральных компонентов на сухое вещество.

Высокая теплотворная способность, наличие большого набора химических элементов, легкая доступность добычи и транспортировки - неполный перечень качеств торфа как полезного ископаемого. Сумская область относится к числу основных торфодобывающих областей Украины, однако, ежегодный дефицит торфа составляет 300 тыс. т в год, притом, что на территории области существует резерв торфяных месторождений. Необходимо учитывать также, что закрываются предприятия, на которых выработаны разведанные запасы торфа, постоянно изменяется конъюнктура в сфере минерально-сырьевых ресурсов, появляются новые разведанные месторождения. Все это обусловило необходимость проведения кадастровой оценки торфяных месторождений на территории Сумской области.

Харьковская комплексная геологическая партия КП «Южукргеология» периодически проводит работы по анализу и обобщению минерально-сырьевой базы торфа торфодобывающих областей Украины. По результатам последних исследований наибольшее количество торфяных месторождений, в том числе и самых крупных по площади и запасам, сосредоточены в северной и западной части Сумской области. Высокая степень заторфованности этих районов (соответственно 2,9 и 2,0%) обусловлены их местоположением на территории, которая была захвачена Днепровским оледенением. Юго-восточная часть области

(Сумской, Краснопольский, Тростянецкий, Велико-Писаревский, Белопольский, Лебединский, Ахтырский районы), находившиеся за пределами оледенения, характеризуются низкой степенью заторфованности (0,3%).

Торфяные месторождения области образовались из растительности евтрофного типа, в ботаническом составе которого не более 10% остатков растительности олиготрофного типа, и относятся к низинному типу. Месторождения приурочены к современным или реликтовым долинам рек.

При проведении полевого обследования торфяных месторождений фиксировались существующая дорожная сеть, наличие строений, собирались данные про землевладельцев и хозяйственное использование месторождений.

По качеству торф пригоден на топливо и для нужд сельского хозяйства (удобрения, подстилка для скота и птицы и т.п.). Торф, в основном, средне или хорошо разложен, зольность относительно высокая. Самая низкая зольность (10-29%) наблюдается в торфах северных и западных регионов области, к югу зольность торфа повышается до 35-48%. На территории Глуховского и южной части Ямпольского районов торф высокого качества, но имеет высокую зольность за счет значительного содержания карбонатов (до 30-35%). Вивианитовый торф (с содержанием P_2O_5 более 0,5%) встречается редко.

В настоящее время на балансе Сумской области числится 115 месторождений торфа, из них эксплуатируется только 53. Эксплуатационные запасы по категории А+В+С₁ составляют 37,4 млн.т. (10,9 % от всех запасов Украины), а по категории С₂ – 371 тыс. т.

По результатам проведенных работ установлено, что к наиболее крупным месторождениям (80-120 га) относятся Улицевское в Середино-Будском районе, Клинки в Шосткинском районе, Ближайшее и Турановское в Ямпольском районе, Воргольское и Клевень в Кролевецком районе, Седровское в Путивльском районе.

Данные кадастровой оценки торфяных месторождений торфа Сумской области легли в основу базы данных, выполненной в электронном виде, что позволило составить каталог месторождений, оформить паспорт на каждое из них, а также подготовить схематическую карту, на которую вынесены все исследованные месторождения области.

Такого вида работа представляет несомненный интерес для руководства Сумской области, а также для потребителей данного вида полезных ископаемых и их инвесторов.

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ ГІДРОГЕОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ЕКСПЛУАТАЦІЄЮ ШТУЧНИХ ГАЗОВИХ ПОКЛАДІВ НА ПРИКЛАДІ КЕГІЧІВСЬКОГО ПІДЗЕМНОГО СХОВИЩА ГАЗУ

*Самойлов В.В., Смыслов І.Г., Троянова Г.І.
УкрНДІгазу*

Рассматривается значение применения методики гидрогеологического и газогеохимического контроля для повышения информативности материалов при оценке герметичности подземного газохранилища и экологической безопасности его эксплуатации.

На Україні підземні сховища газу (ПСГ) створені як у виснажених розробкою газових покладах, так і у водоносних структурах. Усі вони майже вийшли на проектні показники циклічної експлуатації. Їх робота відбувається у напруженому, неуставленому знакозмінному режимі при якому за цикл відбір-закачування газу його об'єм у пласті-резервуарі може змінюватися на 60% від загального об'єму штучного покладу.

Відомо, що небезпеку під час експлуатації штучного газового покладу представляють витоки газу та міжпластові перетоки води. Вони можуть бути спричинені природними і техногенними факторами, а за напрямками поділятися на вертикальні і латеральні.

Природний фактор вертикальних витоків газу пов'язаний з геологічною будовою пласта-покришки. Техногенними факторами вертикальних витоків газу і міжпластових перетоків води є негерметичність за колонного та неякісний цементаж міжколонного просторів свердловин. Латеральні розтікання газу поза проектний контур газоносності і замок структури пов'язані з фільтраційно-ємнісними властивостями пластів-резервуарів та темпами закачування-відбору газу.

Наслідками витоків газу і міжпластових перетоків води є незворотні втрати газу, загазованість вищерозташованого розрізу й осолонення водоносних горизонтів зони активного водообміну, які використовуються у якості питних. Кінцевою ланкою у даному негативному процесі буде утворення приповерхневих ореолів загазованості із досягненням вибухо- і екологонебезпечних умов роботи свердловин й інших об'єктів ПСГ.

На території Харківської області розташовано Кегичівське ПСГ. Воно створено у виснаженому газовому покладі підбрянцівського горизонту слав'янської свити нижньої пермі. З 1986 р. розпочалася циклічна експлуатація газосховища з наступними проектними показниками: загальний об'єм зберігання газу – 1600 млн.м³, у тому числі: активний – 1000 млн.м³, буферний – 600 млн.м³; максимальний пластовий тиск – 15,1 МПа; мінімальний пластовий тиск – 6,5 МПа [1]. Дослідження з контролю за герметичністю пласта-резервуара на Кегичівському ПСГ проводяться з початку його заснування.

Через відсутність контурних вод у пласті-резервуарі гідрогеологічні дослідження за герметичністю виконуються у контрольних горизонтах якими є оксфордський, байоський та тріасовий. Особливістю з визначення впливу експлуатації газосховища на навколишнє середовище є змінений внаслідок аварійного фонтанування природний гідрогеологічний фон у цих горизонтах.

Для характеристики сучасних умов еколого-технологічної безпеки експлуатації ПСГ наведено початкові (на момент створення) гідрогеологічні показники вказаних контрольних горизонтів.

Кегичівське газосховище у гідрогеологічному відношенні розташоване у центральній частині Дніпровсько-Донецького артезіанського басейна. Під час розбурювання однойменного родовища водоносні горизонти були зустрінуті у всьому розрізі від кайнозою до середнього карбону. Кайнозойський і крейдяний водоносні комплекси складають верхній гідрогеологічний поверх інфільтроген-

них вод [2]. У нижньому гідрогеологічному поверсі свердловинами розкритий тільки елізійний ярус седиментогенних вод.

Регіональним флюїдоупором, що відділяє перший поверх від другого є глини верхньої та середньої юри з окремими водоносними горизонтами. Юрський водоносний комплекс приурочений до тріщинуватих вапняків у верхній юрі та пухких пісків і пісковиків у середній та нижній, залягає він на глибині 600-650 м і характеризується великою водозбагаченістю. Максимальні дебіти досягають 500-550 м³/доб. Статичні рівні встановлюються на глибинах 70-80 м. Пластові води за хімічним складом хлоридні натрієві з мінералізацією 1-6 г/л у верхній частині до 30 г/л у нижній. У комплексі водорозчинених газів переважає азот, об'ємний вміст метану не перевищує 1%, загальна газонасиченість досягає 100 см³/л. Але ще на стадії розвідки родовища у 1963 році відбулося техногенне забруднення більш мінералізованими водами та загазування водоносних горизонтів кайнозою і мезозою, що виникло внаслідок більш ніж піврічного відкритого фонтанування свердловини 6, та місячного – свердловини 113 [3], які розкрили газовий поклад хомогенних відкладів нижньої пермі. Вторинна газонасиченість розрізу була підтверджена бурінням контрольних свердловин 76, 169, розташованих у південній частині структури.

Так у оксфордському горизонті у пробах зі свердловини 169 вміст метану на момент створення ПСГ становив 15,86 %об., а газонасиченість дорівнювала 322 см³/л. Мінералізація пластових також була підвищена. А у байоському горизонті, який розкритий свердловиною 158 у північній частині газосховища при дегазації проб води в атмосферних умовах виділення водорозчиненого газу було відсутнє.

Нижче у розрізі в інтервалах глибин 1200-1700 м залягає тріасовий водоносний комплекс. Припливи пластових вод коливаються від 5 до 50 м³/доб і більше. Води за хімічним складом хлоридні натрієві з мінералізацією 100-130 г/л. У свердловині 76 аналогічно зі свердловиною 169 спостерігається аномальна газонасиченість пластових вод.

Пласт-резервуар усюди перекривається пластом солі товщиною 40-55м. Вище по розрізу залягають пласти солі брянцівської і красносельської ритмопачок, а на крилах і західній перикліналі – товщі солі краматорської світи.

Результати досліджень контрольних горизонтів з 1990 р. показали, що гідродинамічні параметри залишаються практично незмінними. Незначні відхилення між деякими вимірами обумовлені похибками інструментальних визначень рівнів води та пластових тисків. Не виключається вплив можливих природних мікроколивань рівнів. Величини пластових тисків змінюються у залежності від глибини залягання контрольних горизонтів. В оксфордському горизонті пластові тиски у термін досліджень коливалися від 5,74 до 5,79 МПа при відношенні пластового тиску до умовного гідростатичного ($P_{пл}/P_{уг}$) на рівні 0,89-0,90. У тріасовому водоносному горизонті у свердловині 142 їх коливання становили 12,38- 12,42 МПа, при відношенні $P_{пл}/P_{уг}$ 0,96-0,98 в інших свердловинах. Ці дані відповідають початковим закономірностям розподілу гідростатичних тисків. У порівнянні тисків між собою можна відмітити деяке їх зниження, на 0,03 МПа в останні роки. Як вказувалося вище це може бути обумовлено природними мікро коливаннями. При можливих перетіканнях флюїдів навпаки

спостерігалось б зростання тисків. Отже, за гідродинамічними даними циклічної експлуатації ПСГ впливу на вищерозташовані горизонти не відбувається.

Вивчення хімічного складу підземних вод контрольних горизонтів показали, що в їх іонно-сольовому складі і загальній мінералізації у порівнянні з первинними значеннями відсутні суттєві зміни, які вказували б на міжпластові перетоки. Як і у попередні роки підвищена мінералізація води спостерігається у свердловині 169 оксфордського водоносного горизонту, що, як показано, не пов'язане з негерметичністю газосховища.

Інформативними у плані оцінки герметичності покриття штучного газового покладу є дослідження загальної газонасиченості підземних вод контрольних горизонтів і компонентного складу водорозчинених газів. Значних змін у вмісті та у складі водорозчинених газів, які б вказували на вертикальні витоки газу із пласта-резервуара не спостерігається. Вони, як і раніше, мають азотний склад. Варіації об'ємного вмісту водорозчинених компонентів і загальної газонасиченості обумовлені точністю хімічного аналізу, процесами електрохімічного перетворення під час їх знаходження у стовбурі свердловин, впливом різних атмосферних умов дегазації проб. Слід відзначити тенденцію до зростання у водорозчинному газовому комплексі водню, що вказує на проходження електрохімічних реакцій у довго простоючих свердловинах між металом обсадної колони та контактуючими з ним підземними водами. Зростання вмісту водню у складі газів перешкоджує інтерпретації отриманих даних і веде до уводнення і погіршення якості металу підземного обладнання свердловин.

Висока газонасиченість підземних вод тріасового і оксфордського контрольних горизонтів, як і у попередні роки, спостерігається у свердловинах 76 та 169, що розташовані у південній частині структури. У складі водорозчинених газів, який є переважно азотним, відзначається збільшення об'ємного вмісту метану до 5,91 і 19,011 %. В інших контрольних свердловинах загальна газонасиченість складає 89-199 см³/л. Об'ємний вміст метану дорівнює 0,28 і 1,15 %. Вказані дані відповідають раніше встановленим закономірностям газонасиченості підземних вод на Кегичівській структурі.

Той факт, що на території Кегичівського ПСГ відбувалося аварійне фонтанування свердловин спонукав до проведення у 1999-2001 рр. обстеження поверхневих водотоків та утвореного кратеру з водоймищем, які розташовані у південній частині газосховища [3].

Основним висновком з виконаної роботи є те, що ситуація у контрольних горизонтах газосховища стабільна, покрівля пласта-резервуара герметична, стовбур аварійної свердловини затампонований і по ньому не відбувається перетікань газу і пластових вод із нижче розташованих водоносних горизонтів тріасу в горизонти мезозою і кайнозою. Прямих ознак фільтрації води з підвищеною мінералізацією з кратера не виявлено.

Підсумовуючи дані результатів гідрогеологічних досліджень контрольних свердловин на Кегичівському ПСГ, можна зробити висновок про те, що на сучасному етапі експлуатації штучного покладу покриття пласта-резервуара герметична. Оскільки за увесь термін роботи газосховища тиск у пласті-резервуарі не досягав початкової величини 31,29 МПа передумов для його витікання не спостерігалось.

Вторинного газонакопичення у водоносних контрольних горизонтах не спостерігається, що вказує на відсутність вертикальних витоків газу із покладу. Гідродинамічний зв'язок між контрольними горизонтами і пластом-резервуаром відсутній. Гідрогеологічні показники у контрольних свердловинах залишаються стабільними, що свідчить про відсутність надходження у контрольні горизонти підземних вод інших горизонтів розрізу. Незначна гідрохімічна та вуглеводнева аномалія у південній частині газосховища, де знаходяться контрольні свердловини 76, 169, має залишковий характер від техногенної загазованості розрізу внаслідок аварійного фонтанування свердловин 6 та 113.

Література: 1. Савків Б.П. Технологічні особливості створення ПСГ України// Савків Б.П., Гімер Р.Ф. Наук.-технічний збірник: Розвідка і розробка нафтових і газових родовищ, № 351, том 5. - Івано-Франківськ, 1998. – С. 15-34. 2. Заріцький О.П. Генетична схема зональності елементів осадової системи ДДЗ – основа ефективного освоєння вуглеводневих ресурсів / О.П. Заріцький, І. І. Зіненко // Питання розвитку газової промисловості України – Харків, 2003. – С. 9-15. 3. Самойлов В.В. Геоекологічні дослідження на Кегичівському ПСГ// Самойлов В.В., Смыслов І. Питання розвитку газової промисловості України: Зб. наук. пр. Вип. XXIX, Висхідний...- С.255-259. Укрнідгаз, 2001.

УДК 551.7 (447.61/62)

МЕХАНОГЛИФЫ, КАК ПОКАЗАТЕЛИ ФАЦИАЛЬНЫХ ОБСТАНОВОК ОСАДКОНАКОПЛЕНИЯ

Татоли И.А.

Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко

Необходимость и значимость реконструкции обстановок накопления осадков была очевидна уже на первых порах изучения осадочных пород. Леонардо да Винчи еще в XV веке занимался интерпретацией обстановок осадконакопления и понял, что окаменелости представляют собой сохранившиеся останки животных. Тогда он пришел к выводу, что присутствие кораллов и устриц в породах, слагающих горы Феррато в Ломбардии, указывает на морской характер отложений, следовательно в данном месте когда-то существовало море. С тех пор исследователи стали заниматься реконструкцией обстановок осадконакопления древних осадочных толщ.

Выяснение характера древних обстановок накопления осадков имеет не только академический интерес. Такая информация чрезвычайно важна при поисках некоторых полезных ископаемых, таких как нефть, уголь, известняки, фосфориты и др., поскольку подобные месторождения тесно связаны с определенными специфическими обстановками. Для их выявления могут быть использованы только те процессы, которые оставляют в осадках длительно сохраняющуюся запись. Параметры этих процессов можно объединить в три группы: физические, биологические и химические.

Наиболее продуктивным является изучение физических процессов, которые содержат наиболее существенную информацию для палеогеографических интерпретаций. Среди важнейших факторов этих процессов можно назвать среду осадконакопления, глубину бассейна, скорость течения, интенсив-

ность волнообразования и др. То есть, изучение физических обстановок означает определение гидродинамических условий отложения данного осадка. Эти исследования могут вестись по двум направлениям:

- изучение неорганических первичных осадочных текстур, т.е. всех особенностей слоистости и характерных черт поверхностей, сформировавшихся во время накопления осадка и являющихся прямым отражением среды отложения;
- изучение осадочных структур, при этом особое внимание уделяется гранулометрическому анализу, куда входит определение размерности зерен, степени их окатанности, параметрам формы, и т.д. Но эти параметры контролируются, главным образом, условиями и способами переноса материала. Совершенно очевидно, что изучение структур дает полную информацию об условиях переноса и весьма ограниченную – об условиях отложения осадка.

Таким образом, исследование первичных осадочных текстур оказывается более важным для палеогеографических реконструкций. При работе в районах распространения осадочных пород изучение текстурных образований на поверхностях напластований является весьма продуктивным.

Текстуры напластования представляют собой характерные сочетания мелких и мельчайших неровностей, встречающихся на верхних и нижних поверхностях пластов, преимущественно обломочных и глинистых пород. Некоторые виды этих текстур типичны и отчетливо отражают условия образования пластов. Они возникают на поверхностях наслоения в процессе отложения или на ранних стадиях формирования еще не затвердевшего осадка при его взаимодействии с движущейся водной или воздушной средой, при соприкосновении поверхности осадка с различными предметами, влекомыми потоком или переносимыми ветром.

На плоскостях напластования нередко встречаются знаки ряби, трещины усыхания, следы капель дождя, града, знаки донных течений, следы струй стекания, знаки внедрения и оползания, борозды-царапины и прочие, в том числе и проблематические знаки, такие как *Paleodictyon*. Это шестигранные сеточки, широко известные по литературе и найденные нами в каменноугольных отложениях Донбасса (место нахождение).

Текстуры напластования распространены в отложениях, как геосинклинальных, так и платформенных областей, но особенно часто они встречаются во флишевых и молласовых толщах.

Текстуры напластования по способу образования подразделяются на абиогенные, текстуры механического происхождения, и биогенные, возникшие в результате деятельности организмов.

Предметом нашего исследования являются абиогенные текстуры. Они обусловлены движением водной и воздушной среды, отложением и частичным перемещением влажного осадка. Абиогенные текстуры получили общепринятое название – механоглифы. По характеру воздействующих сил на осадок механоглифы можно разделить на четыре подгруппы, в каждую из которых попадают текстуры разной морфологии, в зависимости от конкретных условий образования:

I – *Atmoglyphae* как результат действия атмосферных факторов

(трещины усыхания, линзообразные образования, отпечатки дождевых капель, глобулы или аэральные ямки, сутурно-стилолитовые знаки, кольца Лизеганга, знаки возвратно-поступательного движения растений).

II – Aqvaglyphae как результат воздействия динамики воды на донный осадок (знаки течений различного облика, струйки стекания, знаки волочения и качения, знаки водной ряби).

III – Graviglyphae как результат действия силы тяжести (закрутыши, знаки оплывания и оползания).

IV – Seismoglyphae как результат действия силы тяжести (бугорчатые знаки).

Все выше перечисленные виды механоглифов были обнаружены нами при изучении отложений среднего карбона на территории Луганской области. Значительная часть найденных текстур относятся к подгруппам Aqvaglyphae и Atmoglyphae. Они широко распространены на территории исследования (б.Западная, б.Долгая, б.Рудная, б.Большое Провалье, с.Бобриково, ур.Острый бугор, с.Калиново), отмечены практически в разрезах всех свит среднего карбона, представлены всеми перечисленными выше видами и достаточно хорошо изучены [3].

Гораздо реже встречаются представители подгрупп Graviglyphae и Seismoglyphae. Некоторые из них описаны нами впервые, аналогичные образцы в литературных источниках не встречены.

Следует отметить, что изучение следов и знаков из каменноугольных отложений Донецкого бассейна в значительной степени зависит от общего состояния палеоихнологии. К большому сожалению, несмотря на интерес, проявляемый к результатам исследований механоглифов, и наличие большого количества описательного материала уровень теоретической палеоихнологии нельзя назвать высоким. Украинскими исследователями опубликовано достаточно много работ по отдельным типам следов, но они разрознены “во времени и пространстве”, что естественно затрудняет сравнение и обобщение результатов исследования. А фундаментальных теоретических работ, кроме известной монографии О.С.Вялова [2], практически нет.

На пути развития отечественной палеоихнологии есть и другие трудности. Большое значение для правильной расшифровки механизмов образования и установления генетической принадлежности следов и знаков имеет использование метода актуализма. Наблюдения над современными процессами осадкообразования могут оказать большую помощь в расшифровке ископаемых следов и знаков. Этот метод был неоднократно использован нами при определении генетической принадлежности механоглифов. В области теоретической палеоихнологии необходимо решение вопросов систематики, разработка общей классификации и дробной классификации для отдельных классов.

Литература: 1. Атлас текстур и структур осадочных горных пород / под ред. Викуловой М.Ф. и Хабарова А.В., М.: 1962. - 22-35с. 2. Вялов О.С. Следы жизнедеятельности организмов и их палеонтологическое значение.- К.: Наукова думка, 1966. – 5-47 с.с. 3.Татоли И.А., Федченко Ю.И. О некоторых проблемных следах на поверхности среднекаменноугольных пород Донбасса. – Луганск: Альма-матер, 2001. -52-53с.с.

О ГАЗОНОСНОСТИ ДНЕПРОВСКО-ДОНЕЦКОЙ ВПАДИНЫ НА БОЛЬШИХ ГЛУБИНАХ

Терещенко В.А.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Днепровско-Донецкая впадина относится к нефтегазоносным регионам, в которых залежи газа и нефти известны на глубинах 4-6 км и более. На глубинах более 5 км в настоящее время залежи газа выявлены более чем на 34 месторождениях. Наибольшая глубина получения промышленного притока газа составляет 6300 м (Перевозовское месторождение). Исследователи достаточно высоко оценивают перспективы открытия новых залежей на больших глубинах. При этом, однако, не в полной мере учитываются особенности размещения выявленных залежей.

Все известные промышленные залежи углеводородов на глубинах более 4 км расположены в средней части Днепровско-Донецкой впадины и частично в прибортовой зоне на юго-востоке. Большинство этих залежей (Яблуновское, Харьковцевское, Семенцовско-Абазовское и другие месторождения) приурочены к отложениям нижнего карбона, находящихся в зоне начального катагенеза (этапы МК₂ – начало МК₃), для которой характерна сравнительно небольшая редуцированность первичной пористости пород и региональное развитие первично-поровых песчано-алевритовых коллекторов с некоторой ролью трещиноватости и появлением вторичной пористости [1].

Природные резервуары преимущественно пластового, иногда массивно-пластового типа имеют здесь широкое площадное распространение. Эта часть разреза относится к верхней относительно открытой зоне нижнего гидрогеологического этажа и характеризуется гидродинамическим режимом, близким к застоному с пластовыми давлениями, соответствующими региональным гидростатическим [2]. К этой же зоне относятся залежи в среднем карбоне Восточно-Полтавского и в карбонатах турне Богатойского месторождений.

Данная гидродинамическая зона в средней части региона распространяется до глубин 5-5,5 км, а местами до 6-6,3 км. Пластовые температуры в основании зоны составляют 100-120 °С, иногда до 140 °С. Палеотемпературы могли достигать 160 °С и более. Это основная зона промышленного газонакопления в данной части региона, совпадающая с главной фазой газогенерации и содержащая основную часть запасов газа.

Нижняя, закрытая зона нижнего гидрогеологического этажа (термодегидратационная) в средней части Днепровско-Донецкой впадины располагаются на глубинах более 5,5-6 км в визейском и турнейском ярусах, где степень катагенетического преобразования пород соответствует низам этапа МК₃ и этапу МК₄ (зона глубинного катагенеза) с высокой степенью редуцированности первичных гранулярных коллекторов. Протяженные пластовые природные резервуары здесь перестают существовать и разделяются на отдельные небольшие изолированные участки, окруженные плотными практически непроницаемыми породами, способными удерживать сверхгидростатические пластовые давления с

коэффициентами аномальности до 1,4-1,9, которые наблюдаются как в газонасыщенных, так и в водонасыщенных резервуарах.

В данной гидродинамической зоне выявлены значительные по запасам (около 12 млрд. м³) залежи газа в песчаниках визейского яруса Березовского месторождения. На Мачухском месторождении залежь вскрыта в карбонатных породах турне, образующих рифовый массив. Притоки газа, достигающие 1-2,2 млн. м³/сут. получены также на Рудовском, Гоголевском и других месторождениях. Однако, мощные фонтаны получены из единичных скважин, соседние скважины дают часто незначительные притоки или оказываются "сухими", что свидетельствует об ограниченности резервуаров. Об этом говорит также быстрое снижение пластовых давлений и дебитов скважин при отборе газа (Рудовская скв. 2).

В приосевой зоне юго-восточной части Днепровско-Донецкой впадины промышленных залежей углеводородов на глубинах более 4 км не выявлено, хотя бурение проводилось на значительном количестве структур. Газоконденсатные залежи приурочены здесь к нижнепермско-верхнекаменноугольному комплексу на глубинах 1,5-3,8 км. В зоне глубинного катагенеза, кровля которой вскрывается на глубинах от 5,5-6 до 2-3 км в отложениях среднего и нижнего карбона, отмечены лишь непромышленные притоки газа и неустойчивые во времени притоки воды с газом из пород, измененных на этапах МК₄-МК₅ и А₁-А₂ из горизонтов со сверхгидростатическими пластовыми давлениями. Наиболее интенсивные газоводопрооявления отмечены из базального горизонта М-7 в основании московского яруса (Мелиховская, Западно-Шебелинская, Балаклеиско-Савинцевская площади). В этом же горизонте выявлена небольшая залежь газа на Дробышевском месторождении на глубине 3500 м на окраинах Донбасса.

На Шебелинском месторождении на глубокие горизонты среднего и нижнего карбона пробурено 8 скважин глубиной 4,5-6,1 км в различных частях структуры. Однако, промышленных залежей в зоне глубинного катагенеза не выявлено. Здесь, как и на других площадях, отмечались газопрооявления при бурении и слабые притоки газа и воды при опробовании скважин.

В этой части региона четко прослеживаются изменения состава свободных и водорастворенных газов от углеводородных с содержанием гомологов метана до 7-15% на этапе МК₃-МК₄ до сухих метановых на этапе МК₅ и метаново-углекислых на этапах А₁-А₂.

Анализ материалов бурения, опробования скважин и литологические исследования в Днепровско-Донецкой впадине и в других регионах свидетельствуют о том, что абсолютно большая часть пород, измененных в зоне глубинного катагенеза, представлена массивом плотных практически непроницаемых пород. Лишь на отдельных участках песчаники и известняки в силу специфических условий осадконакопления и особенностей состава и структуры частично сохранили первичные достаточно высокие коллекторские свойства и даже улучшили их вследствие образования вторичной пористости и развития трещиноватости. Как указывают многие исследователи, такими породами являются, прежде всего, хорошо отсортированные мономинеральные кварцевые песчаники мелководно-морских (пляжевые, песчаных кос и баров) и аллювиальных фа-

ций, а также карбонатные органогенные постройки – рифы, биогермы, биостромы и другие [3, 4]. Именно к таким изолированным реликтовым природным резервуарам приурочены самые значительные залежи в зоне глубинного катагенеза.

Исследователи, высоко оценивающие перспективы газоносности глубоких горизонтов, возлагают большие надежды на вторичные природные резервуары [5]. Следует, однако, учитывать ряд обстоятельств, которые заставляют более осторожно подходить к такой оценке.

Процессы растворения минерального вещества в зоне глубинного катагенеза всегда сочетаются с его осаждением и переотложением и, следовательно, цементации, которые преобладают. Закономерности пространственного распределения вторичной пористости и трещиноватости на больших глубинах еще недостаточно изучены. Но уже сейчас ясно, что здесь не образуются природные резервуары обычной для зоны начального катагенеза пластовой формы, а возникают сравнительно небольшие резервуары сложной формы, пространственная конфигурация которых определяется взаимодействием литолого-фациальных особенностей пород и характера развития тектонических разрывов. Эффективные природные резервуары, способные вмещать промышленные залежи газа в зоне глубинного катагенеза, формируются лишь при благоприятном сочетании палеогеографических, термобарических и тектонических факторов. В этой связи большим упрощением реальной ситуации выглядят представления А.П. Зарицкого и И.И. Зиненко о существовании глубинной зоны газонакопления, связанной с региональным разуплотнением пород в зоне глубинного катагенеза [6].

Трещинно-жильные резервуары в зоне глубинного катагенеза характеризуются также слабой дифференцированностью воды, газа и нефти вследствие неравномерного поступления дегидратационной воды из глинистых толщ и выпадения водного конденсата из восходящих газовых струй. Кроме того, эксплуатация скважин, вскрывших трещинные резервуары, осложняется смыканием трещин при снятии внутритрещинного давления, что требует применения дорогостоящих способов интенсификации, таких как гидроразрыв с закреплением трещин, не всегда, однако, дающих желаемый результат.

Изложенные обстоятельства могут обусловить низкую эффективность поисково-разведочных работ на больших глубинах в зоне глубинного катагенеза. Повышение эффективности поисков залежей газа в этих условиях может быть достигнуто разработкой и совершенствованием геофизических, прежде всего, сейсмических методов выявления достаточно крупных резервуаров в толщах плотных непроницаемых пород. В этом отношении уже достигнуты успехи в выявлении рифогенных карбонатных построек, окаймляющих, как это показано А.В. Лукиным, область развития глубоководных фаций в турнейском ярусе [7]. Древние биогенные постройки являются наиболее перспективными объектами для поисков залежей углеводородов на больших глубинах. Формирование, сохранение и улучшение в зоне глубинного катагенеза их высокой пустотности определяется комплексом процессов, таких как первичная структура, возможное приповерхностное выщелачивание, вторичная доломитизация, перекристаллизация, глубинное выщелачивание и др. Именно к карбонатным образова-

ниям приурочено большинство залежей на больших и сверхбольших глубинах в палеозойских отложениях в Прикаспийской впадине, впадинах Дэлавэр-Вал Верде и Анадарко-Ардмор.

Литература: 1. Геология и нефтегазоносность Днепровско-Донецкой впадины. Нефтегазоносность / Б.П. Кабышев, П.Ф. Шпак, О.Д. Билык и др. – К.: Наук. думка, 1989 – 204 с. 2. Терещенко В.А. Гидродинамическая модель Днепровско-Донецкого артезианского бассейна // Вісник Харківського університету. – 2001. – № 521. – С. 102-106. 3. Олексюк В.И., Лагутин А.А., Лизанец А.В., Литвин С.В. Породы-коллекторы каменноугольных отложений Днепровско-Донецкой впадины на глубинах более пяти километров // Питання розвитку газової промисловості України. – 1999. – Вип. XXVII, Харків, – С. 55-63. 4. Лукин А.Е., Вакарчук С.Г. Турнейско-нижневизейский рифогенно-карбонатный комплекс Днепровско-Донецкой впадины и общие проблемы формирования раннекаменноугольных нефтегазоносных рифов // Геол. журн. – 1999. – № 2. – С. 21-32. 5. Вторинні природні резервуари та неструктурні пастки як об'єкт істотного приросту запасів вуглеводнів в Україні // Матеріали Міжнародної наукової конференції – Харків, 2006. – 164 с. 6. Зиненко И.И., Зарицкий А.П. Глубинные зоны газонакопления ДДВ // Нефть и газовая пром-сть. – 1992. – № 1. – С. 12-15. 7. Богатойско-Орельско-Затышьянский мегаатолл – крупный ареал нефтегазонакопления на юго-востоке Днепровско-Донецкой впадины / А. Лукин, В. Бенько, В. Гладун и др. // Геолог України. – 2005. – № 1. – С. 30-42.

УДК 567.3: 551.781(477)

О НЕКОТОРЫХ РЕЗУЛЬТАТАХ ИЗУЧЕНИЯ ПАЛЕОГЕНОВЫХ АКУЛ УКРАИНЫ

Удовиченко Н.И.

Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко

В мировой практике зубы акул успешно используются в биостратиграфии палеогена, начиная с середины XIX века. Интерес к остаткам акул заметно возрос после выхода в свет капитальных трудов Л. Агассиса 1833-1844 гг. Одной из первых публикаций в России, посвященных ископаемым акуловым рыбам, была работа А. Роговича 1860 года, в которой описаны в том числе и палеогеновые акулы Среднего Приднепровья. Образцом успешного применения зубов акул в стратиграфии палеогена Украины является работа О. Иекеля 1895 года, в которой он впервые обосновал олигоценый возраст марганцевых руд Никопольского бассейна, описал комплекс из мандриковских слоев. В последующий период, вплоть до 60-х годов прошлого века, сведения о палеогеновых акулах накапливались очень медленно. Важным событием в изучении палеогеновых акул был выход в свет монографии Л.С. Гликмана [2], в которой была предложена зональная стратиграфическая схема палеогена. В этой же работе приводятся краткие сведения о палеогеновых акулах Украины, в основном из отложений киевской свиты.

Последние двадцать лет нами проводилось планомерное изучение остатков акуловых рыб из всего разреза палеогена Украины. Исследованиями были охвачены Крым, Среднее Приднепровье, окраины Донбасса. В настоящей работе приводится краткая характеристика наиболее важных комплексов акул Украины. Из-за небольшого объема статьи мы вынуждены были ограничиться

рассмотрением стратиграфического интервала от датского яруса до лютета включительно.

Палеоцен. Остатки акулловых рыб датского возраста выявлены в целом ряде разрезов Крыма: Бахчисарай, Скалистое, Белая Скала, Мичурино, гора Коклюк и др. где они приурочены к нижней части белокаменского горизонта.

Наиболее полная коллекция как по количеству материала (более 5 тыс. зубов), так по таксономическому разнообразию получена из низов датского яруса возле с. Мичурино Белогорского района. Важность этого местонахождения определяется тем, что в одном разрезе здесь присутствует богатый позднемаастрихтский комплекс, а также найдены акулы зеландского возраста. Среди датских акулловых рыб установлено около 40 видов, относящихся к 17 семействам.

Маастрихт-датская граница четко фиксируется по существенному изменению в составе ламноидных и галеоидных акул, а также некоторых групп скатов. Из маастрихта в даний не переходит семейство *Anacoracidae*, род *Scapanorhynchus*. В то же время в дании появляются представители таких родов, как *Striatolamia*, *Isurus* и *Myliobatis*. Виды *Ginglymostoma subafricanum*, *Palaeogaleus brivesi*, *Khouribgaleus gomphorhiza* в своем распространении ограничены пределами датского яруса.

В.И. Железко [3] в датском ярусе по акулам выделяет две зоны: Е 1 – *Otodus naidini* и Е 2 – *Otodus minor turkmenicus*. Следует подчеркнуть, что указанные руководящие формы трудны в диагностике и есть сомнения относительно их валидности. Кроме того, отодусы очень редки в датских отложениях, что делает практически невозможным использование их в стратиграфии.

В Крыму, как и на всей остальной территории Украины, пока не найдены зубы *Sphenodus lundgreni* - вида, который Т.П. Малышкина [4] считает руководящим для датского яруса Зауралья и ряда других регионов.

Рубеж даний - зеландий в настоящее время охарактеризован недостаточно, что объясняется слабой изученностью зеландских комплексов акул в Украине. В разрезе Мичурино (Крым) из фосфоритового прослоя в основании инкерманских известняков нами собрана небольшая коллекция, в составе которой установлено всего 5 форм. Все они, за исключением *Scyliorhinus sp. nov.*, известны их датских отложений.

Более представительный комплекс известен из лузановских слоев Черкасской области, возраст которых по данным моллюсков определяется как зеландский. В коллекции, собранной Д.Е. Макаренко из детритусовых песков с богатой фауной беспозвоночных, Л.С. Гликман определил 7 форм. Позже из этих же отложений нами дополнительно были установлены еще 11 видов. К сожалению, коллекции из лузановских слоев отличаются малочисленностью и низким процентом зубов хорошей сохранности, что существенно усложняет видовую диагностику.

Танетские акулы в пределах Украины практически не изучены. Мы имеем всего 2 зуба *Striatolamia striata* из основания качинского региояруса Бахчисарая.

Эоцен. Нижнеэоценовые комплексы изучены только в Крыму. В основании бахчисарайского региояруса (разрез Бахчисарай) обнаружены *Heterodontus vincenti*, *Otodus obliquus* и *Striatolamia macrotia*. Более полный комплекс выявлен в основании нуммулитовых известняков разреза Белая Скала, где кроме указан-

ных видов дополнительно установлено еще 8 форм. Наиболее важны для стратиграфии виды *O. obliquus* и *C. aksuaticus*. По данным В.И. Железко [3], первый из них распространен в нижней, а второй – в средней части ипрского яруса. Учитывая то, что зубы были найдены у самого контакта с маастрихтом, можно утверждать, что в разрезе отсутствует нижняя половина ипрского яруса. К такому же выводу пришел В.К. Василенко на основании изучения пелеципод.

Лютет в Украине охарактеризован остатками акул и скатов почти по всему разрезу. В нижней части песчаной толщи возле с. Осиново (север Луганской области) выявлена богатая ассоциация акул и скатов – 25 видов [7]. Состав комплекса в целом, а также уровень эволюционных преобразований *Sriatolamia macrota* и *Jaekelotodus borystenicus* позволяет датировать его началом лютета. О возрасте осиновских песков существуют различные мнения. Г.П. Леонов относил их к нижнему эоцену, В.П. Семенов – к нижнему и среднему эоцену, С.А. Мороз сопоставлял с хрестовскими слоями, которые он датировал началом ипра.

Из песков стратотипического разреза костянецкой свиты в районе Канева изучена небольшая коллекция зубов, в которой установлено 14 видов. Состав комплекса не противоречит лютетскому возрасту, который надежно обоснован по результатам изучения богатой фауны моллюсков.

В Крыму (местонахождение Пролом) из верхней части нуммулитовых известняков, относящихся к верхам нижнего лютета (зона *Nummulites polygyratus*), получен массовый материал (более 7 тыс. зубов) хорошей сохранности. В комплексе установлено 42 вида акул и скатов [1]. Общий состав ассоциации, а также присутствие в нем *Carcharocles auriculatus* свидетельствует о лютетском возрасте.

В глинистых мергелях, залегающих выше нуммулитовых известняков, (местонахождение Белая Скала) установлен еще более богатый комплекс. В нем присутствуют все 42 вида, найденные в Проломе, а также дополнительно еще 4 формы [1]. Лютетский возраст комплекса сомнений не вызывает. Вмещающие породы, по-видимому, относятся к новопавловскому горизонту.

В районе Градижска (Полтавская обл.) из киевских мергелей собрана представительная коллекция, в составе которой определено 28 видов [6]. Присутствие в комплексе *C. auriculatus* указывает на лютетский возраст ассоциации. В то же время нельзя исключать того, что часть зубов коллекции происходит из бартонских отложений, так как киевская свита в своей нижней части имеет лютетский, а в верхней – бартонский возраст.

Подводя итог изложенному, можно сделать следующие выводы.

Зубы акул являются ценным палеонтологическим материалом, позволяющим успешно решать проблемы стратиграфии палеогена Украины. Особенно заметно возрастает их роль, когда в породах отсутствуют остатки ортостратиграфических групп - наннопланктона, фораминифер и диноцист. Подобная ситуация очень часто наблюдается в палеогене Северной палеоседиментационной провинции, где преобладают песчано-глинистые отложения.

С целью более эффективного использования акул в биостратиграфии следует продолжить исследования по изучению систематического состава комплексов акул и скатов. При этом нужно прежде всего обеспечить палеонтоло-

гическую характеристику слабо изученных стратиграфических интервалов. Необходимо также постоянно расширять площадь исследований, охватывая как можно большее число регионов.

Литература: 1. Братишко А.В., Удовиченко Н.И. Ихтиофауна верхней части эоценовых отложений в районе Белогорска (Крым) // *Палеонтологічні дослідження в Україні: історія, сучасний стан та перспективи: Зб. наук. праць ІГН НАН України.* - К.: Нора-прінт, 2007.- С. 238-244. 2. Гликман Л.С. Акулы палеогена и их стратиграфическое значение.- М. - Л.: Наука, 1964. - 230 с. 3. Железко В.И., Козлов В.А. Эласмобранхии и стратиграфия палеогена Зауралья и Средней Азии. Материалы по стратиграфии и палеонтологии Урала. Выпуск 3.- Екатеринбург: УрО РАН, 1999.- 324 с. 4. Малышкина Т.П. Эласмобранхии западной окраины Западно-Сибирского палеогенового бассейна.- Екатеринбург: ИГГ УрО РАН 2006.- 224 с. 5. Удовиченко Н.И. Комплексы акуловых рыб палеогена Украины // *Геологічна наука ХХІ століття.* - Луганськ: Альма-матер, 2004.- С. 110-117. 6. Удовиченко Н.И. Зубы акул из отложений киевского региояруса района Градижска // *Проблеми палеонтології та біостратиграфії протерозою і фанерозою України: Зб. наук. праць ІГН НАН України.* - К., 2006. - С.201 – 208. 7. Удовиченко Н.И. Местонахождения палеогеновых позвоночных Луганской области // *Природно-територіальні та суспільно-географічні комплекси регіонів: історія формування, стан, проблеми, перспективи.* - Луганськ: Альма-матер, 2008.- С. 63-65.

УДК 556.3:550.8

ДЕЯКІ ГЕОЛОГО-ПЕТРОГРАФІЧНІ МЕТОДИ ПАЛЕОГІДРОГЕОЛОГІЇ

Червоний Б.Г.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

На початку ХХІ століття було запропоновано сімейство палеогідрогеологічних пошукових критеріїв [5, 6], які потребують для свого практичного застосування палеогідрогеологічних реконструкцій. Тому назріла необхідність висвітлення методів виявлення древніх рівнів ґрунтових вод, міри їхньої стабільності та хімічних характеристик підземних вод.

В осадовій оболонці земної кори глинисті та піщані породи в сумі вважаються найбільш поширеними [1, с. 90-91]. При повній відсутності хімічно активних компонентів в пісках (сульфідів, розсіяної органічної речовини, вугілля, польових шпатів, глауконіту і т.д.) в зоні аерації відбувається вимивання (суфозія) і переміщення дрібних часток (дрібніших за 0,02 мм, а частіше – і дрібніших 0,05 мм) зверху вниз. При наявності в розрізі порід з великим вмістом дрібних часток і сполук заліза (наприклад, лесовидних порід), в нижче залягаючих пісках спостерігається збагачення дрібними частками (кольматація) і озалізнення [4, с. 84-86]. Тому товща пісків у зоні аерації в тій чи іншій мірі кольматована і озалізнена. А в зоні коливання рівня ґрунтових вод спостерігається цементация пісків кремнисто-залізистою або карбонатною речовиною [4, с. 83].

А при наявності в пісках органічних речовин в зоні аерації утворюються органічні кислоти та вуглекислота, які розчиняють нестійкі мінерали і сприяють виносу сполук заліза і марганцю [4, с. 79-81]. При наявності в пісках піриту останній в зоні аерації окислюється з утворенням сірчаної кислоти, яка сприяє виносу з піщаної товщі заліза та інших елементів, що призводить до її освітлення [4, с. 83].

Загальновідомо, що вміщуючий залізо мінерал глауконіт в зоні аерації змінює свій колір із зелено-сірого на бурий внаслідок окислення заліза.

А нижче рівня ґрунтових вод піски не зазнають змін. Отже, межа між зміненими і первозданими пісками і є древнім рівнем ґрунтових вод.

На третьому місці за розповсюдженістю в осадовій оболонці земної кори стоять карбонатні породи [1, с. 90-91]. В цих породах в зоні аерації розвивається карст, а також вапняні породи часто збагачуються глиноземом та піддаються окремнінню [3, с. 445]. Відповідно, древній рівень ґрунтових вод відбивається по межі змінених та первозданих вапняних порід.

Давно відомими є перетворення кристалічних порід з нестійкими мінералами, в першу чергу польовими шпатами, в корах вивітрювання. Кори вивітрювання по алюмосилікатних породах мають різну кількість зон за своїм складом в залежності від клімату. Найбільш повний профіль кори вивітрювання спостерігається в зоні тропічних лісів, де зверху спостерігається зона гідроокислів заліза і алюмінію, яка утворюється вище рівня ґрунтових вод, а нижче формується зона каолінітових глин, яка утворюється нижче рівня ґрунтових вод [1, с. 40].

Досить чітко вирізняється рівень ґрунтових вод при наявності в розрізі рудних мінералів, в першу чергу сульфідів металів.

В зоні аерації (зоні окислення) нестійкі сульфіди свинцю, миш'яку, сурми, а також карбонати заліза і марганцю заміщуються відносно стійкими мінералами (карбонатами, окислами, гідроокислами) [с. 431-432], а складний окисел титану – ільменіт – позбавляється заліза і переходить в прості окисли титану [с. 433]. Рівень ґрунтових вод в такому випадку проходить по межі між нестійкими і стійкими мінералами перерахованих металів.

Неоднозначні перетворення в зоні аерації рудних мінералів цинку, міді, нікелю, кобальту, молібдену, урану, срібла, золота в сульфідних рудах, бору в ендеогенних родовищах. Сполуки перерахованих елементів можуть або повністю знищуватись в зоні аерації, або перетворюватись в інші сполуки [3, с. 433-441]. В цих випадках рівень ґрунтових вод визначається по межі відсутності та наявності певних мінералів або ж по межі різних по стійкості мінералів одних і тих же елементів.

При наявності сульфідів міді в зоні аерації вони розчиняються, а нижче рівня ґрунтових вод утворюють зону цементації із вторинних сульфідів [2, с. 219]. При зниженні рівня ґрунтових вод у верхній частині зони цементації утворюється підзона куприту і самородної міді [2, с. 221].

В заболочених районах кислотні гумінові води, циркулюючи в зоні аерації, можуть здійснити повний винос всіх металів із верхньої частини рудних тіл [3, с. 421]. В такому випадку колишній рівень ґрунтових вод трасується рівнем збереженості рудних тіл.

Наведений огляд далеко не повний, проте він показує, що простеження зон змінених і первинних порід, тобто проведення геолого-петрографічних досліджень, дозволяє реконструювати палеогідрогеологічні умови, що необхідно для подальшого підвищення ефективності прогнозування корисних копалин.

Література: 1. Безбородов Р.С. Краткий курс литологии: Учебник. – М.: Изд-во УДН, 1989. – 313 с. 2. Вахромеев С.А. Месторождения полезных ископаемых, их классификация и условия образования. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Недра, 1978. – 288 с. 3. Смирнов В.И. Геология полезных ископаемых. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Недра, 1982. – 669 с. 4. Цехо-

мский А.М., Карстенс Д.И. Кварцевые пески, песчаники и кварциты СССР. – Л.: Недра, 1982. – 158 с. 5. Червоний Б.Г. Десять рівнів універсальності пошукових передумов // Мінеральні ресурси України. – 2006. – № 4. – С. 29-35. 6. Червоний Б.Г. Дополнительные сведения о ряде новых поисковых предпосылок // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2007. – № 769: Геологія – географія – екологія. С. 38-45.

УДК 550.8.180.33

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОЇ РОЗРОБКИ ПОШУКОВИХ КРИТЕРІЇВ ДЛЯ ПРОГНОЗУВАННЯ КОРИСНИХ КОПАЛИН

Червоний Б.Г.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

В ХХ столітті було розроблено 14 груп пошукових критеріїв: 1) стратиграфічні [1, 3, 5]; 2) кліматичні [1, 5]; 3) структурні [1, 3, 5]; 4) магматичні [3] (магматогенні [1]); 5) геоморфологічні [1, 3, 5]; 6) мінералого-геохімічні [3] (геохімічні [1, 5]); 7) літолого-формаційні [3]; 8) літолого-фаціальні [3] (фаціально-літологічні [1, 5]; 9) матаморфогенні [1]; 10) геоботанічні [2]; 11) власне літологічні [3] (літологічні ендегенних корисних копалин); 12) геофізичні [1, 5]; 13) геодинамічні [4] та 14) геотектонічні [4].

На початку ХХІ століття запропоновано ще 15 нових груп пошукових критеріїв: 1) петрографічні для екзогенних корисних копалин [7, 12]; 2) структурно-петрографічні [7, 12-15]; 3) промислово-класифікаційні [7, 10, 12]; 4) альтитудні [7, 9]; 5) суфозійні [7, 11]; 6) кольматацийні [7, 11]; 7) асоціативно-породні [7, 8]; 8) режимно-циклічні [7, 8]; 9) конкретно-циклічні [7, 8]; 10) породно-ритмічні [7, 8]; 11) концентраційно-палеогідрогеологічні [7, 8]; 12) гідролізні палеогідрогеологічні [7, 8]; 13) палеогеоморфологічно-палеогідрогеологічні [7,8]; 14) варіаційно-гідрогеологічні [7, 8] та антропогенні [6].

Автор не сумнівається в тому, що ще не завершені публікації про невідомі раніше пошукові критерії, бо вже в стадії публікації та підготовки до неї знаходяться відомості про водоочисні, зоологічні, палеонтологічні, породно-масиводиференційні, породоохоронні екрануючі та породоочисні пошукові критерії.

Водоочисні породні пошукові критерії – це такі закономірні зв'язки між хімічним складом підземних вод та гірськими породами з їхніми мінералогічними, фізичними та газовими характеристиками, які дозволяють прогнозувати зміни хімічного складу підземних вод, що можна використати для спрямування пошуків підземних вод.

Зоологічні пошукові критерії – це такі закономірні зв'язки між умовами та слідами життєдіяльності проживаючих нині та в близькому минулому організмів і корисними копалинами сучасного утворення, які можна використати для спрямування пошуків корисних копалин.

Палеонтологічні пошукові критерії – це такі закономірні зв'язки між палеонтологічними залишками та інформацією, яку вони несуть, і корисними копалинами, як екзогенними, так і ендегенними, які можна використати для спрямування пошуків родовищ корисних копалин. Вони неоднозначні за своїм призначенням, початковими даними і кінцевими результатами та іншими характерис-

тиками, тому являють собою не групу, а сімейство, куди входить 8 окремих груп критеріїв, характеристики яких даються нижче.

1. Палеонтологічні мутантні критерії – це закономірні зв'язки між залишками організмів явно збільшених розмірів та можливими гідротермальними утвореннями, включаючи і рудні, які можна використати для спрямування пошуків.

2. Копалинно-сортіві породно-палеонтологічні пошукові критерії – це такі закономірні зв'язки між палеонтологічними залишками чи їх відсутністю в гірських породах, які можуть бути як органогенними, так і хемотропними, і можливими сортами корисних копалин із цих порід, які можна використати для спрямування пошуків.

3. Стратиграфічно-палеонтологічні пошукові критерії – це такі закономірні зв'язки між особливостями утворення органогенних порід різного геологічного віку та характеристиками цих порід як корисних копалин, які можна використати для спрямування пошуків, проте не безпосередньо, а після створення на їх основі стратиграфічних пошукових критеріїв.

4. Геотектонічно-палеонтологічні пошукові критерії – це такі закономірні зв'язки між особливостями утворення та перетворення органогенних порід в різних геотектонічних зонах та їх розташуванням в просторі і їхніми характеристиками як можливих корисних копалин, які можна використати для спрямування пошуків.

5. Палеонтологічні тектоно-індикаторні копалинно-асоціативні пошукові критерії – це такі закономірні зв'язки між переліком та різновидами органогенних порід і коливальними рухами земної кори, які дозволяють виявити характер та інтенсивність тектонічних рухів земної кори і вже їх застосувати для прогнозування корисних копалин різного походження.

6. Копалинно-асоціативні геотектонічно-палеонтологічні пошукові критерії – це такі закономірні зв'язки між різновидностями органогенних порід, та корисними копалинами в різних геотектонічних зонах, які можна використати для спрямування пошуків шляхом передбачення наявності та місця знаходження одних корисних копалин (як органогенних, так і неорганогенних) по наявності інших, які є органогенними породами або певними різновидностями цих порід.

7. Палеонтологічно-морфологічні пошукові критерії – це такі закономірні зв'язки між складом органогенних порід і формами утворюваних ними геологічних тіл, які можна використати для передбачення форм тіл і спрямування пошуків.

8. Катагенетично-стратиграфічно-палеонтологічні пошукові критерії – це такі закономірні зв'язки між промисловими характеристиками органогенних порід і ступенями їхніх катагенетичних змін в залежності від геологічного віку порід та геотектонічної зони, які можна використати для спрямування пошуків.

Породно-масиво-диференційні пошукові критерії – це закономірні зв'язки між будовою інтрузивних масивів різних груп порід взагалі, а також особливостями диференціації і складу їх окремих ділянок із загальною перспективністю масивів на власне магматичні (і проблемні) за походженням корисні копалини, їх можливими переліками, місцями локалізації і характеристиками руд, які можна використовувати для спрямування пошуків.

Вони неоднозначні за своїм призначенням, початковими даними і кінцевими результатами, тому є сімейством із восьми груп, характеристики яких наводяться далі.

1. Складно-комплексно-масивні диференційні пошукові критерії. В грандіозних складно побудованих інтрузивних комплексах, сформованих при багатofазній магматичній діяльності, кожна група магматичних порід займає своє, більш чи менш прогнозоване місце.

2. Комплексно-масивно-диференційні пошукові критерії. Напрямок зміни порід в масивах ультраосновних-лужних порід вказує на можливу відсутність чи наявність штоку карбонатів, а наявність зони фенітизації навкруги масиву – на можливу наявність будь-яких карбонатитових тіл.

3. Загальнодиференційно-масивні пошукові критерії. Корисні копалини власне магматичного походження (які виділялись безпосередньо з магми) зустрічаються майже виключно в диференційованих інтрузивах.

4. Ступенево-диференційні рудо-перспективні пошукові критерії. Найбільш перспективними на власне магматичні за походженням корисні копалини є найбільш диференційовані інтрузивні масиви.

5. Масивні типодиференційні групо-рудні пошукові критерії. В інтрузивних масивах лужних порід платформ з різними типами диференціації зустрічаються різні набори корисних копалин.

6. Масиво-диференційні місце-типо-рудні пошукові критерії. Від типів диференціації масивів різних груп порід залежать місця концентрації зруднення в масивах та типи руд за концентрацією корисних компонентів.

7. Масиво-диференційні породно-рудні пошукові критерії. В диференційованих масивах магматичних порід корисні копалини зазвичай пов'язані з певними породами, в яких або між якими вони розміщуються.

8. Диференційно-масивні породно-рудно-сортівні пошукові критерії. Одна й та сама корисна копалина, знаходячись в диференційованих інтрузивах в різних вміщуючих породах, може відноситись до різних промислових типів і сортів, або мати різні рудні мінеральні асоціації.

Породоохоронні екрануючі пошукові критерії – це такі закономірні зв'язки між положенням водотривких порід в зоні аерації і якісними характеристиками залягаючих нижче порід як можливих корисних копалин, які можна використати для спрямування пошуків.

Породоочисні пошукові критерії – це такі закономірні зв'язки між хімічно активними компонентами порід або ґрунтів, які реагують з поверхневими і підземними водами, та змінами складу порід в зоні аерації, які можна використати для спрямування пошуків.

Отже, підготовлені до друку відомості про ще 20 нових груп пошукових критеріїв і про 152 конкретних пошукових критерії. Це реальне доповнення до вже опублікованих відомостей. Проте автор не поділяє думку, що можна запросто довести кількість груп пошукових критеріїв мало не до сотні.

Для стимулювання розробок високоефективних геологічних технологій необхідні суттєві доповнення до існуючого законодавства. Необхідно розробити "Закон про інтелектуальну власність в геології" і в ньому передбачити достатньо привабливу винагороду і за розробку, і за використання розроблених техно-

логій, як в ході геологічних робіт, так і при розробці виявленого з допомогою відповідної технології родовища. Крім того, необхідно зробити достатньо прес-тижними розробки нових технологій в науковому світі. Лише після цього з'являться стимули для розробників нових ефективних геологічних технологій та користувачів ними.

Література: 1. Бирюков В.И., Куличихин С.Н., Трофимов Н.Н. Поиски и разведка месторождений полезных ископаемых: Учебник для геологоразвед. техникумов. – М.: Недра, 1973. – 384 с. 2. Геологический словарь / Т.И. Алихова, Т.С. Берлин, Л.И. Боровиков и др. – 2-е изд., испр. – М.: Недра, 1978. Т. 1: А-М, 1978. – 486 с.; Т. 2: Н-Я, 1978. – 456 с. 3. Каждан А.Б. Поиски и разведка месторождений полезных ископаемых: Научные основы поисков и разведки: Учебник для студентов вузов по спец. Геол. съемка, поиски и разведка месторождений полез. ископаемых. – М.: Недра, 1984. – 285 с. 4. Ковалев А.А. Мобилизм и поисковые геологические критерии. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Недра, 1985. – 223 с. 5. Крейтер В.М. Поиски и разведка месторождений полезных ископаемых: Учебник для вузов по спец. Геология и разведка месторождений полезных ископаемых. – 2-е изд., доп. – М.: Недра, 1969. – 383 с. 6. Червоний Б.Г. Антропогенные поисковые предпосылки // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2008. – № 804: Геологія – географія – екологія. – С. 79-83. 7. Червоний Б.Г. Десять рівнів універсальності пошукових передумов // Мінеральні ресурси України. – 2006. – № 4. – С. 29-35. 8. Червоний Б.Г. Дополнительные сведения о ряде новых поисковых предпосылок // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2007. – № 769: Геологія – географія – екологія. – С. 38-45. 9. Червоний Б.Г. Необходимость выделения альтитудных предпосылок поисков месторождений полезных ископаемых // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. "Регіон-2004: Стратегія оптимального розвитку". – Харків: Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2006. – С. 78-79. 10. Б.Г. Червоний Б.Г. Новые предпосылки поисков строительных и кварцевых формовочных песков в послепалеоценовых отложениях юго-восточной части ДДВ // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2002. – № 563: Геологія – географія – екологія. – С. 47-49. 11. Червоний Б.Г. О необходимости выделения суффозионно-кольматационных гидрогеологических предпосылок поисков терригенных полезных ископаемых // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. "Регіон-2004: Стратегія оптимального розвитку". – Харків: Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2006. – С. 80-81. 12. Червоний Б.Г. Петрографические, структурно-петрографические и промышленно-классификационные предпосылки поисков строительных песков // Матеріали всеукраїнської наук.-практ. конф. "Геологічна наука ХХІ століття" (пам'яті О.П. Фисуненка). – Луганськ: Луганський нац. пед. ун-т, 2004. – С. 47-50. 13. Червоний Б.Г. Петрографічні та структурно-петрографічні критерії пошуків будівельних пісків – нові пошукові критерії // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2003. – № 610: Геологія – географія – екологія. – С. 35-38. 14. Червоний Б.Г. Структурно-петрографические предпосылки поисков кварцевых формовочных песков сосредоточенной структуры в послепалеоценовых породах юго-восточной части ДДВ // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2002. – № 563: Геологія – географія – екологія. – С. 43-46. 15. Червоний Б.Г., Шапошиков Д.П., Хижняк М.Ф. Структурно-петрографические предпосылки поисков строительных песков в послепалеоценовых породах юго-восточной части ДДВ // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2002. – № 563: Геологія – географія – екологія. – С. 90-92.

ИССЛЕДОВАНИЕ СОСТАВА ДОННЫХ ОТЛОЖЕНИЙ РЕК Г. ХАРЬКОВА

Тищенко И.И., Гаврилюк О.В., Тищенко А.В.

Харьковский национальный университет им.В.Н.Каразина

Харьковская национальная академия городского хозяйства

При анализе эколого-геохимической обстановки одним из наиболее информативных объектов исследований являются донные отложения. Аккумулируя загрязнители, поступающие с водосборов в течение длительного промежутка времени, донные осадки являются индикатором экологического состояния территории, своеобразным интегральным показателем уровня загрязненности. Формирование химического состава поверхностных вод и, следовательно, донных отложений рек во многом происходит при взаимодействии талых вод, дождевых осадков и грунтов. Учитывая, что воды рек загрязняются сточными водами промышленных, строительных площадок, а также поверхностно-склоновым стоком с территории городской застройки и автодорог, сбросами недостаточно очищенными и неочищенными коммунальными водами, современное экологическое состояние бассейна рек Уды, Харьков, Лопань и Немышля остается неудовлетворительным.

Загрязненность донных отложений отражает общее состояние водной системы (поверхностных и подземных вод) в отношении содержания тяжелых металлов, основной группы органических загрязнений и биогенных компонентов. Поэтому результаты исследования могут использоваться для оценки текущего уровня загрязненности водных объектов и ситуации на водосборных территориях в целом. Состав слоев толщи донных отложений характеризует экологическую ситуацию на момент их формирования и, таким образом, позволяет оценить развитие процессов загрязнения в прошлом.

Нами проведен анализ содержания тяжелых металлов в донных отложениях рек города Харькова по результатам полевых работ. Полевые исследования химического состава были проведены в июне-июле 2007 года. Отбор проб производился ручным способом при помощи дночерпателя. Определение содержания тяжелых металлов проведено на атомно-абсорбционном спектрометре «Сатурн» и С-115 по плазменному способу атомизации. Цинк, медь, марганец, железо, кадмий и свинец анализировались, а режиме абсорбции, литий – режиме эмиссии.

Результаты анализа показали неравномерный характер распределения элементов в пределах исследуемого участка.

Наиболее загрязненные донные отложения приурочены к бассейну р.Немышля, а к менее загрязненным относится р.Харьков.

Поскольку утвержденные экологические нормативы содержания микроэлементов в донных отложениях отсутствуют, при анализе полученных результатов были использованы ПДК для почв (валовые формы).

Содержание меди в обследованных донных отложениях варьируется от 1,3 до 78,1 мг/кг. Учитывая, что ПДК меди составляет, по разным данным, от 23

до 100мг/кг можно сделать вывод о незначительном, не представляющей экологической опасности. Чего нельзя сказать о р.Немышле, где наибольшее содержание Си в донных осадках достигает 172 мг/кг. В проанализированных образцах содержание марганца составляет от 19,8 до 1180мг/кг. Полученные нами величины значительно меньше ПДК марганца для почв (1500мг/кг). Учитывая это, а также природное происхождение этого элемента, можно сделать вывод о том, что марганец не представляет серьезной экологической опасности.

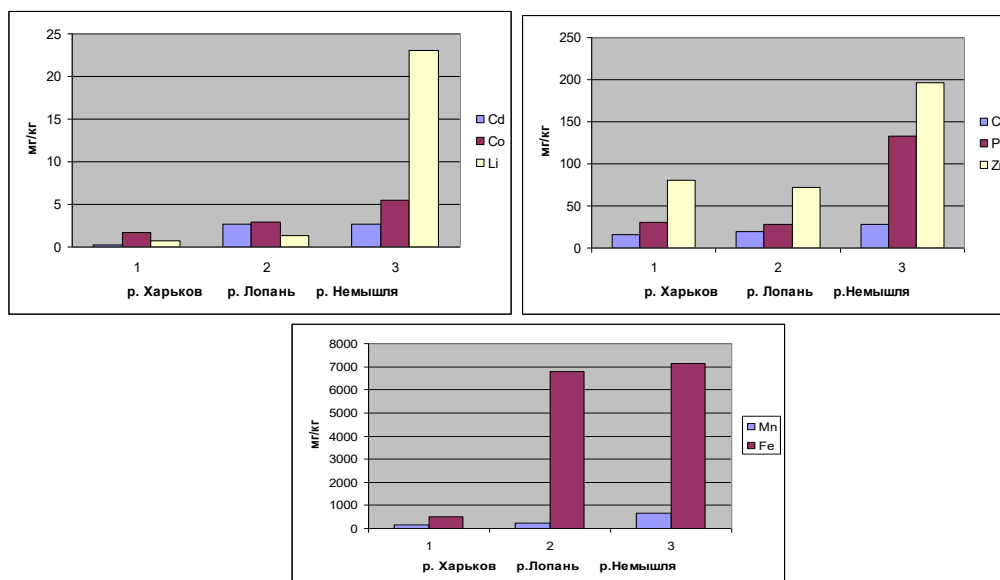

Рис.1. Диаграммы распределение загрязняющих веществ

Содержание свинца в проанализированных образцах составляет от 2,49 до 96,8 мг/кг, что значительно выше среднего содержания свинца в отложениях водоемов. ПДК свинца для почв- 32 мг/кг. Таким образом, проведенные нами исследования свидетельствуют, что донные грунты относятся к сильнозагрязненным по содержанию свинца.

Содержание цинка в донных отложениях имеет значительный диапазон колебаний – от 1,5 до 381 мг/кг. ПДК цинка для почв -110мг/кг, следовательно, в некоторых образцах донных отложений превышены санитарно-гигиенические норматива цинка. Таким образом, в наших исследованиях подтверждается слабое загрязнение донных отложений рек г.Харькова.

Последующие исследования требуют выполнения статистического анализа, который позволит определить закономерности распределения основных элементов загрязнителей в донных отложениях Харьковской агломерации, а также влияние загрязнений донных отложений на химизм поверхностных и подземных вод.

Литература: 1.Клименко В.Г. Гідролого-екологічна характеристика річок м.Харкова. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Регіон-2007 : стратегія оптимального розвитку» ХНУ ім.В.Н.Каразіна, Харків, 2007.- 252 с.; 2А.В.Чепыжко; С.В.Кадурын; Ф.Д.Какаранза. некоторые особенности распределения химических элементов в донных отложениях северо-западного шельфа Черного моря. Науково-технічний журнал «Екологія довкілля та безпека життєдіяльності». №2, 2002р.; 3.Ю.Е.Сает, Б.А.Ревич, Е.П.Янин.Геохимия окружающей среды. - М.:Недра,1990.- 335с.:Ил.

Наукове видання

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«РЕГІОН–2008: СТРАТЕГІЯ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ»
(16-17 жовтня 2008 року, м. Харків)

Збірник наукових праць

Відповідальний за випуск проф. І.К. Решетов

Комп'ютерна верстка Ю.І. Кандиба

Підписано до друку 2.10.2008 р. Формат 60х84/16.

Папір офсетний. Друк ризографічний.

Умов. друк. арк. 41,3 . Обл.-вид. арк. 35,7.

Наклад 130 прим. Ціна договірна.

61077, Харків, пл. Свободи, 4
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Надруковано: ФОП «Петрова І.В.»
61144, Харків-144, вул. Гвардійців Широнінців, 79^В, к. 137.
тел. 362-01-52
Свідоцтво про державну реєстрацію ВОО № 948011 від 03.01.03.